

मन्त्रपुष्पम्

रामकृष्ण मठ, खार, मुम्बई

मन्त्रपुष्पम्

सस्वराः

उपनिषद्मन्त्राः घनपाठमन्त्राः सामवेदमन्त्राः
अथर्वणवेदमन्त्राः श्रीरुद्रप्रश्नः चमकप्रश्नः अरुणप्रश्नः
शिवमन्त्राः सूक्तानि च दिव्यस्तोत्रम्

परिष्कर्ता
स्वामी देवरूपानन्दः

रामकृष्ण मठ, खार, मुम्बई

Published by :
© The President,
Ramakrishna Math,
Khar, Mumbai - 400 052.

Third Edition : January 23, 2007
Sri Saraswati Puja
(Vasanta Panchami)

PRICE Rs. 70/-

Printed in India.

© All rights reserved by Publisher

Printed at :
Creative Prints, Mumbai - 400 011.

PREFACE

We are highly gratified to place before the public the pocket size of Mantrapushpam with 600 pages in Devanagari script.

This book of Vedic mantras with swara marks including hymns & prayers to Gods and Goddesses is for daily use. The atmosphere will be surcharged with divine holy vibrations. Peace and Bliss prevail everywhere specially when group chanting is performed.

This handy book contains all major Upanisads, 23 Vedic suktas / hymns with swara marks, Ghanapatha mantras, Samaveda mantras, Rudra Prasnah, Aruna Prasnah and hymns to Gods and Goddesses. Pantajala Yoga Sutra Patha is also included. Yoga Sutra Patha may be recited every day. By reciting mantras everyday, one can dwell in exalted moods untouched by cares and wants.

In Vishnupuranam, it is said that in Satyayuga (The Golden Age), spiritual illumination is attained through meditation and in Dwaparayuga (Brazen Age) through worship. But in Kaliyuga (Iron Age), Mahabharata declares that mantra japa is the best of all spiritual practices.

By chanting the name of Lord, holy thoughts are awakened. For attaining perfect peace and happiness chanting of Vedic mantras is one of the best spiritual sadhana. One must seek divine help and grace by daily prayers to Gods and Goddesses.

One can easily memorise Rudram and Chamakam, Lalita Sahasranama Stotram, Kathopanisad, Mundakopanisad and Gayatri mantras etc. The body and mind will be purified. Sins will be destroyed, paving way for everlasting Peace and Bliss.

For instant use, the pocket size of Mantrapushpam is immensely helpful. It will encourage students and spiritual seekers to perform Vedic chanting in homes, temples and in all sacred religious festivals and cultural functions.

Hope for the manifestation of Divinity the pocket size of Mantrapushpam may be used intensely.

We sincerely feel that the pocket size of Mantrapushpam will be welcomed everywhere in the world.

December, 2003

RAMAKRISHNA MATH
Khar, Mumbai

PREFACE TO THE SECOND EDITION

The first pocket edition of Mantrapushpam published in connection with 150th Birth Anniversary of Srimata Sri Sarada Devi was very well received with great enthusiasm.

We are now publishing the second edition to meet the ever increasing demand for pocket edition.

Mundakopanisad and आप्यायन् ममाङ्गानि..... Shanti mantra have no original swara marks. In this edition, they have been rendered with swara marks to facilitate the traditional way of chanting the mantras.

Mantra Sadhana purifies body and mind. One can experience great joy, peace, bliss and establish the divine communion by chanting earnestly Vedic mantras, hymns and prayers to Gods and Goddesses.

Sri Sarada Devi, the divine consort of Sri Ramakrishna said: "Call on the Lord who pervades the entire universe. He will shower His blessings upon you. As wind removes the cloud, so the name of Lord destroys the cloud of worldliness."

In the human birth only, one will get the rare chance to walk on the divine path. By chanting God's name and glories sincerely one should develop love of God and pray for His vision. Sri Ramakrishna said: "God is of the nature of Eternity, Purity and Consciousness. Through His consciousness, one becomes conscious of everything; through His Intelligence, the whole world appears intelligent. If the devotee is sincere, then God who is inner guide of all will certainly reveal Himself. One should

practise discrimination and pray to God for faith and devotion. There is nothing greater than faith. God has form and He is formless as well."

Thou art everything. Thou art the controller of all powers and the source of all powers. Thou art devoid of desires. Thou art the self-luminous, all-blissful, eternal being.

(सर्वशक्तीश्वरसर्वः..... *Mantrapushpam* Page No. 305)

Salutations to Brahman. Salutations to the God in the fire. Salutations to the God in the earth. Salutation to the God in the plants. Salutation to the God in speech. Salutation to the Lord of speech. I offer my salutation to the Supreme Being, the all pervading spirit.

(नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्रये..... *Mantrapushpam* Page No.4)

May all be freed from dangers. May all realise what is good. May all be actuated by noble thoughts. May all rejoice every where. (सर्वस्तरतु दुर्गाणि.... *Mantrapushpam* Page No. 606)

In great joy, worship God by chanting Mantrapushpam every day. This is one of the best means for one's own salvation and for the welfare of the whole world. "आत्मनो मोक्षार्थं जगदिदताय च".

We hope that the pocket edition of Mantrapushpam will become the source of inspiration for all aspirants in spreading the Vedic culture.

Vijayadashami

Saturday, October 23, 2004

RAMAKRISHNA MATH

Khar, Mumbai

PREFACE TO THE THIRD EDITION

As there is great demand, we are delighted to publish the third edition of Mantrapushpam (pocket size).

In this pocket edition, Kenopanisad, Kalisantaranopanisad and Kshama Prarthana have been rendered with swara marks to facilitate the traditional way of chanting the Mantras. Please note that these above-mentioned Upanisads do not have original intonations.

Also, in this edition सं गच्छध्वं..... (ऋग्वेद संहिता) & हरेनाम् हरेनामैव केवलम्..... (बृहत् नारदीय पुराणम्) have been included.

The Shanti Mantra : ओ आप्यायन्तु ममाङ्गानि..... (केनोपनिषत् : Mantrapushpam Page No.206 and छान्दोग्योपनिषत् : Mantrapushpam Page No.209) is very significant prayer for strength.

May my limbs become strong. Let my speech, vital force, eyes, ears, vitality and all my organs, increase in power. All existence is the Brahman of the Upanisads. May I never deny Brahman nor Brahman deny me. We must cherish a sincere faith in Brahman. Brahman can never refrain from revealing Itself to us. May the virtues proclaimed in

the Upanisads reside in me who am devoted to the Atman.

Swami Vivekananda said :

The soul which is behind each mind and each body is called “Pratyagatman”, the individual Atman, and that Soul which is behind the universe as its guide, ruler and governor, is God.

All the forms and ceremonies, prayers and pilgrimages are the preparations. They take off the impurities of the soul; and when the soul becomes pure, it naturally wants to get to the mine of purity, God Himself.

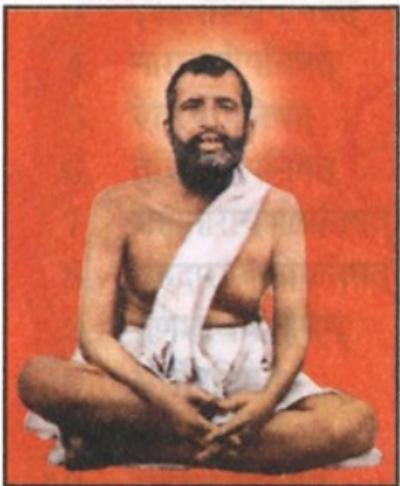
We hope this pocket edition of Mantrapushpam book will be used for the performance of Vedic chanting and for reciting hymns and prayers in homes, temples, monasteries and also during festivals.

The youngsters may be encouraged to learn the chanting of Upanisads and prayers.

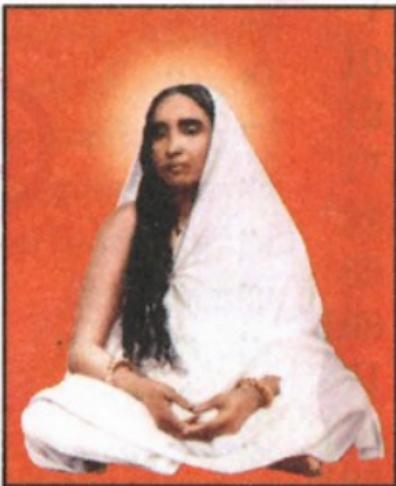
Hope the public will welcome this book of Vedic chanting with great enthusiasm.

January 23, 2007
Sri Saraswati Puja
(Vasanta Panchami)

RAMAKRISHNA MATH
Khar, Mumbai

SRI RAMAKRISHNA

SRI SARADA DEVI

SWAMI VIVEKANANDA

SWAMI BRAHMANANDA

The wavy waters in the picture are symbolic of Karma: and lotus, of Bhakti and the rising-sun, of Inana. The encircling serpent is indicative of Yoga and the awakened Kundalini Shakti, while the swan in the picture stands for the Paramatman (Supreme Self). Therefore, the idea of the picture is that, by the union of Karma, Inana, Bhakti and Yoga, the vision of the Paramatman is obtained.

Swami Vivekananda

विषयः   अनुक्रमणिका

1. प्रार्थना	1
2. शान्तिमन्त्रः	4
3. ईशावास्योपनिषत्	7
4. नारायणोपनिषत्	10
5. ऐतरेयोपनिषत्	12
6. तैत्तिरीयोपनिषत्	17
7. महानारायणोपनिषत् *	32
8. बृहदारण्यकोपनिषत्	65
9. गणेशाथर्वशीर्षम्	168
10. सूर्योपनिषत्	171
11. कठोपनिषत्	174
12. मुण्डकोपनिषत्	187
13. माण्डूक्योपनिषत्	196
14. प्रश्नोपनिषत्	198
15. केनोपनिषत्	206
16. छान्दोग्योपनिषत्	209
17. श्वेताश्वतरोपनिषत्	294
18. कलिसन्तरणोपनिषत्	306
19. सरस्वतीरहस्योपनिषत्	308
20. कैवल्योपनिषत्	311
21. ईशावास्योपनिषत् घनपाठः ..	315

* अघमर्षणसूक्तम् (महानारायणोपनिषत्) पृष्ठम् 37

विषयः	मन्त्रपुष्पम्	पृष्ठम्
22.	गणपति-प्रार्थना घनपाठः	335
23.	सरस्वती-प्रार्थना घनपाठः	337
24.	गायत्रीमन्त्रः घनपाठः	338
25.	शिवमन्त्राः घनपाठः	339
26.	शिवपञ्चाक्षरीमन्त्रः घनपाठः	341
27.	मृत्युञ्जय महामन्त्रः घनपाठः	342
28.	रुद्रनमस्कारमन्त्रः घनपाठः	343
29.	गायत्रीसामगानम्	345
30.	रथन्तरसामगानम्	345
31.	बृहत्सामगानम्	346
32.	आरण्यकगानम्	346
33.	श्रीरुद्रप्रश्नः (लघुन्यासः)	348
34.	श्रीरुद्रप्रश्नः (संहितापाठः)	352
35.	चमकप्रश्नः	360
36.	अरुणप्रश्नः	365
37.	पुरुषसूक्तम्	398
38.	नारायणसूक्तम्	400
39.	विष्णुसूक्तम्	402
40.	श्रीसूक्तम्	403
41.	भूसूक्तम्	407
42.	नीलासूक्तम्	408
43.	दुर्गासूक्तम्	409

मन्त्रपुष्पम्

विषयः	पृष्ठम्
44. देवीसूक्तम्	410
45. मेधासूक्तम्	411
46. सरस्वतीसूक्तम्	412
47. रात्रीसूक्तम्	416
48. अक्षीभ्यां ते सूक्तम्	419
49. अग्निसूक्तम्	420
50. आयुष्यसूक्तम्	421
51. आ नो भद्राः सूक्तम्	422
52. नवग्रहसूक्तम्	423
53. नक्षत्रसूक्तम्	426
54. नासदीयसूक्तम्	433
55. पवमानसूक्तम् (पुण्याहवाचनम्)	434
56. रोगनिवारणसूक्तम् (अथर्वणवेदः) ..	436
57. हिरण्यगर्भःसूक्तम्	437
58. सं गच्छध्वं सं वदध्वं	438
59. भाग्यसूक्तम्	439
60. दशशान्तयः	440
61. मन्त्रपुष्पम्	446
62. क्षमा प्रार्थना	448
63. गायत्रीमन्त्रः	449

मन्त्रपुष्पम्

विषयः

पृष्ठम्

दिव्यस्तोत्रम्

1.	श्री महागणेशपञ्चरत्नस्तोत्रम्	452
2.	श्री गणेशपञ्चरत्नम्	453
3.	गणपतिस्तोत्रम्	454
4.	गुरुस्तोत्रम्	454
5.	गुर्वृष्टकम्	455
6.	सुवर्णमालास्तुतिः	457
7.	शिवपञ्चाक्षरस्तोत्रम्	459
8.	शिवषडक्षरस्तोत्रम्	459
9.	शिवाष्टकम्	460
10.	द्वादशज्योतिर्लिङ्गस्तोत्रम्	462
11.	द्वादशज्योतिर्लिङ्गस्मरणम्	463
12.	वेदसारशिवस्तोत्रम्	464
13.	शिवजयजयकारध्यानस्तोत्रम्	465
14.	दारिद्र्यदहनशिवस्तोत्रम्	466
15.	शिवताण्डवस्तोत्रम्	468
16.	शिवमानसपूजा	470
17.	श्री कैलासपति प्रार्थना	471
18.	श्री उमामहेश्वरस्तोत्रम्	472
19.	अर्धनारीश्वरस्तोत्रम्	473
20.	श्री महामृत्युञ्जयस्तोत्रम्	474

मन्त्रपुष्पम्

विषयः	पृष्ठम्
21. मृतसञ्जीवनस्तोत्रम्	477
22. शिवस्तोत्रम्	480
23. निर्वाणषट्कम्	481
24. कालभैरवाष्टकम्	482
25. आदित्यहृदयम्	484
26. नवग्रहदेवता प्रार्थना	487
27. श्रीरामचन्द्रस्तवः	488
28. कृष्णाष्टकम्	490
29. जगन्नाथाष्टकम्	492
30. श्रीमदनमोहनाष्टकम्	494
31. श्रीवेङ्कटेशप्रपत्तिः	495
32. श्रीवेङ्कटेशमङ्गलाशासनम्	497
33. श्रीजगद्धात्रीस्तोत्रम्	499
34. मीनाक्षीपञ्चरत्नम्	500
35. मीनाक्षीस्तोत्रम्	502
36. अम्बास्तोत्रम्	503
37. अन्तपूर्णास्तोत्रम्	505
38. इन्द्राक्षी स्तोत्रम्	508
39. कनकधारास्तोत्रम् (कनकलक्ष्मीस्तवः)	514
40. महालक्ष्म्यष्टकम्	517
41. श्रीसरस्वतीस्तोत्रम्	518

मन्त्रपुष्पम्

विषयः	पृष्ठम्
42. श्रीगङ्गास्तोत्रम्	520
43. श्रीयमुनाष्टकम्	522
44. श्रीनर्मदाष्टकम्	524
45. श्रीरामकृष्णस्तोत्रम्	526
46. श्रीरामकृष्णध्यानस्तोत्रम्	527
47. श्रीरामकृष्णप्रणाममन्त्रः	527
48. श्रीशारदादेवीध्यानस्तोत्रम्	528
49. श्रीशारदादेवीस्तोत्रम्	528
50. श्रीविवेकानन्दध्यानम्	530
51. श्रीविवेकानन्दपञ्चकम्	530
52. श्रीदुर्गादेवीध्यानम् ..	531
53. देवीप्रणामः (सर्व-मङ्गल-माङ्गल्ये)	532
54. श्रीदुर्गासहस्रनामस्तोत्रम्	533
55. श्रीललितासहस्रनामस्तोत्रम्	551
56. उपदेशपञ्चकम्	585
57. वेदान्त महावाक्यम्	586
58. षट्पदीस्तोत्रम्	587
59. पातञ्जल-योगसूत्रपाठः	588
60. त्रिवेणीस्तोत्रम्	597
61. स्वरूपानुसन्धानम्	598
62. ब्रह्मकृतसरस्वतीस्तोत्रम्	599
* विषयसूची	602

॥ प्रार्थना ॥

ॐ गुणानां त्वा गुणपतिग् हवामहे कुर्वि कवीना-
मुपमश्रवस्तमम् । ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पतु आ नः
शृण्वन्नूतिभिसीद् सादनम् ॥

ॐ हुंसु हुंसायं विद्वहैं परमहुंसायं धीमहि । तन्मो हंसः
प्रचुदयात् ॥

ॐ नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवण्यि हिरण्यरूपाय हिरण्यपतये
अम्बिकापतये उमापतये पशुपतये नमो नमः ॥

ऋग् सूत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलेम् । ऊर्ध्वरेतं
विरूपाक्षं विश्वरूपायू वै नमो नमः ॥ ईशान-सर्व-विद्याना-
मीश्वर-सर्व-भूतानां ब्रह्माऽधिंपति-ब्रह्मणोऽधिंपति-ब्रह्मां शिवो
में अस्तु सदाशिवोम् ॥

ॐ भू-भुव-सुवः ॥ ॐ नमः शम्भवे च मयोभवे च नमः
शंकराय च मयस्कराय च नमः शिवाय च शिवतराय च ॥

ॐ निधनपतये नमः । निधनपतान्तिकाय नमः । ऊर्ध्वाय
नमः । ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः । हिरण्याय नमः । हिरण्यलिङ्गाय नमः ।
सुवण्यि नमः । सुवर्णलिङ्गाय नमः । दिव्याय नमः । दिव्यलिङ्गाय
नमः । भवाय नमः । भवलिङ्गाय नमः । शर्वाय नमः । शर्वलिङ्गाय
नमः । शिवाय नमः । शिवलिङ्गाय नमः । ज्वलाय नमः ।
ज्वललिङ्गाय नमः । आत्माय नमः । आत्मलिङ्गाय नमः । परमाय

नमः । परमलिङ्गाय नमः । एतत्सोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गगं स्थापयति पाणिमन्त्रं पवित्रम् ॥

सुद्योजातं प्रपद्यामि सुद्योजाताय वै नमो नमः । भवे भवे नातिंभवे भवस्वमाम् । भवोद्भवाय नमः ॥ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमं-श्श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो बलप्रमथनाय नम-सर्वभूतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः ॥

अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः । सर्वेभ्य-सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥

सर्वे वै रुद्र-स्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु । पुरुषो वै रुद्र-स्तस्मृहो नमो नमः । विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च यत् । सर्वे ह्येष रुद्र-स्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥

कदुद्राय प्रचेतसे मीदुष्टमाय तव्यसे । वो चेम शन्तमग्नं हृदे । सर्वे-ह्येष रुद्र-स्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥

त्र्यम्बकं यजामहे सुगुन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिंव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात् ॥

ये तेऽस्त्रियोऽन्तर्मुखाय तान् यज्ञस्य मायया सर्वा-नवंयजामहे ॥ मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहा । ॐ नमो भगवते रुद्राय विष्णवे मृत्युर्म पाहि ॥

ॐ तत्पुरुषाय विद्धहे॒ महादेवायं धीमहि । तन्मो॑ रुद्रः
प्रचोदयांत् ॥

ॐ नमस्ते अस्तु भगवन्विश्वेश्वरायं महादेवायं त्यम्बुकायं
त्रिपुरान्तुकायं त्रिकाश्चिकालायं कालश्चिरुद्रायं नीलकुण्ठायं
मृत्युञ्जयायं सर्वेश्वरायं सदाशिवायं श्रीमन्महादेवायु नमः ॥

ॐ शं च मे॑ मयंश्च मे॑ प्रियं च मेऽनुकूलमश्च मे॑ कामश्च मे॑
सौमनुसश्च मे॑ भूद्रं च मे॑ श्रेयंश्च मे॑ वस्यंश्च मे॑ यशंश्च मे॑ भगंश्च मे॑
द्रविणं च मे॑ यन्ता चं च मे॑ धूर्ता चं च मे॑ क्षेमंश्च मे॑ धृतिंश्च मे॑ विश्वं॑ च
मे॑ महंश्च मे॑ संविच्च मे॑ ज्ञात्रं॑ च मे॑ सूश्च मे॑ प्रसूश्च मे॑ सीरं॑ च मे॑
लूयश्च मे॑ क्रुतं॑ च मे॑ मृतं॑ च मे॑ यक्षमं॑ च मे॑ नामयच्च मे॑ जीवातुश्च
मे॑ दीघयित्वं॑ च मे॑ नमित्रं॑ च मे॑ भर्यं॑ च मे॑ सुगं॑ च मे॑ शयनं॑ च मे॑
सूषा चं मे॑ सुदिनं॑ च मे॑ ॥ सदाशिवोम् ॥

ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑ ॥

ॐ अ॒सतो मा॑ सु॒द्गमय । त॒मसो मा॑ ज्यो॒तिर्गमय ।
मृत्यो॒र्माडृतं॑ गमय ॥

यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो॑ वेदान्ते॑ च प्रतिष्ठितः॑ । तस्य॑ प्रकृति॑-
लीनुस्य॑ यः॑ परस्स मृहेश्वरः॑ ॥ सदाशिवोम् ॥

ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑ ॥

॥ हरिः॑ ॐ तत्सत् ॥ श्रीरामकृष्णार्पणम्॑स्तु ॥

॥ शान्तिमन्त्राः ॥

ॐ सुह नांवतु । सुह नौं भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विनावधींतमस्तु मा विंद्विषावहै ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः   ॥ १ ॥

ॐ शं नों मित्रः शं वरुणः । शं नों भवत्वर्यमा । शं न् इन्द्रो
बृहस्पतिः । शं नो विष्णुरुरुक्रमः । नमो ब्रह्मणे । नमस्ते वायो ।
त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि । क्रुतं
वंदिष्यामि । सत्यं वंदिष्यामि । तन्मामंवतु । तद्वक्तरंमवतु । अवंतु
माम् । अवंतु वक्तारम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः   ॥ २ ॥

ॐ भद्रं कर्णभिः शृणुयाम देवाः । भद्रं पंश्येमाक्षभिर्यजंत्राः ।
स्थिरैरहैस्तुषुवाग्संस्तनूभिः । व्यशेम देवहिंतं यदायुः । स्वस्ति
न् इन्द्रों वृद्धश्रवाः । स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति
नस्ताक्षर्यो अरिष्टनेमिः । स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः   ॥ ३ ॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमों अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम् ओषंधीभ्यः ।
नमों वाचे नमों वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः   ॥ ४ ॥

ॐ यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः । छन्दोभ्योऽध्यमृतांथसम्बभूवं ।
स मेन्द्रों मेधयां स्पृणोतु । अमृतस्य देवधारणो भूयासम् । शरीरं मे

विचर्षणम् । जि॒हा मे॒ मधु॒मत्तमा । कर्णा॑भ्यां भूरि॒विश्रुंवम् ।
ब्रह्मणः को॒शोऽसि॒ मे॒धया॒ पिंहितः । श्रुतं॒ में॒ गोपाय ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ५ ॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे । गा॒तुं यज्ञायं । गा॒तुं यज्ञपंतये । दैवी॑
स्व॒स्तिरस्तु नः । स्व॒स्तिर्मानुषेभ्यः । ऊ॒र्ध्वं जिंगातु भेष॒जम् । शं॒ नो॒
अस्तु द्विपदे॑ । शं॒ चतुर्ष्वदे॑ ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ६ ॥

ॐ नमो॒ वा॒चे॒ या॒ चौंदिता॒ या॒ चानुंदिता॒ तस्यै॒ वा॒चे॒ नमो॒
नमो॒ वा॒चे॒ नमो॒ वा॒चस्पतंये॒ नम्॒ ऋषिभ्यो॒ मन्त्रकृद्धयो॒
मन्त्रपतिभ्यो॒ मामामृषयो॒ मन्त्रकृतो॒ मन्त्रपतंयः॒ परांदुर्मा॑
ऽहमृषी॑न्मन्त्रकृतो॒ मन्त्रपती॑न्परांदां॒ वैश्वदेवीं॒ वाचंमुद्यासगं॒
शि॒वामदस्तां॒ जुष्टां॒ देवेभ्यः॒ शर्मा॒ मे॒ द्यौः॒ शर्मा॒ पृथिवी॒ शर्मा॒ विश्वमिंदं॒
जगत्॒ । शर्मा॒ चुन्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्मा॒ ब्रह्मप्रजापुती॒ । भूतं॒ वंदिष्ये॒ भुवनं॒
वदिष्ये॒ तेजो॒ वदिष्ये॒ यशो॒ वदिष्ये॒ तपो॒ वदिष्ये॒ ब्रह्मं॒ वदिष्ये॒ सुत्यं॒
वंदिष्ये॒ तस्मा॒ अ॒हमि॒दमुप॒स्तरण॒-मुप॒स्तृण॒ उप॒स्तरण॒ मे॒ प्र॒जायै॒
पशूनां॒ भूयादुप॒स्तरण॒महं॒ प्र॒जायै॒ पशूनां॒ भूयासु॒ प्राणांपानौ॒
मृत्योर्मापात्॒ प्राणांपानौ॒ मा॒ मा॒ हासि॒ष्टं॒ मधुं॒ मनिष्ये॒ मधुं॒ जनिष्ये॒
मधुं॒ वक्ष्यामि॒ मधुं॒ वदिष्यामि॒ मधुंमतीं॒ देवेभ्यो॒ वाचंमुद्यासगं॒
शुश्रूषेण्यां॒ मनुष्ये॑भ्यस्तं॒ मा॒ देवा॒ अंवन्तु॒ शोभायै॒ पि॒तरोऽनुंमदन्तु॒ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ७ ॥

ॐ मधुवाता॑ क्रतायुते॒ मधुंक्षरन्ति॑ सिन्धंवः । माध्वीर्न-
स्सन्त्वोषंधीः । मधु॑ नक्तंमुतोषसि॑ मधुंमत्पार्थिवगं॑ रजः ।
मधुद्यौरस्तु॑ नः पिता॑ । मधुमान्नो॑ वनस्पति-र्मधुमागं॑ अस्तु॑ सूर्यः ।
माध्वीर्गविं॑ भवन्तु॑ नः ॥ ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑ ॥ ८ ॥

ॐ वाङ्मे॑ मनसि॑ प्रतिष्ठिता॑ मनो॑ मे॑ वाच्चि॑ प्रतिष्ठित-
माविरावीर्म॑ एधि॑ वेदस्य॑ मु॑ आणीरथः॑ श्रुतं॑ मे॑ मा॑
प्रहासीरनेनाधीतेनाहोरात्रान्॑ संदधाम्यृतं॑ वंदिष्यामि॑ सुत्यं॑
वंदिष्यामि॑ तन्मामवतु॑ तद्वक्तारंमवत्ववतु॑ मामवतु॑ वक्तारमवतु॑
वक्तारम्॑ ॥ ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑ ॥ ९ ॥

ॐ पूर्णमदः॑ पूर्णमिदं॑ पूर्णत्पूर्णमुदच्यते॑ । पूर्णस्य॑ पूर्णमादाय॑
पूर्णमेवावशिष्यते॑ ॥ ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑ ॥ १० ॥

ॐ इडां देवहूर्मनुर्यज्ञनीर्बृहस्पतिरुक्थामदानिं॑ शगंसिषद्विश्वे॑
देवाः॑ सौकृत्वाचुः॑ पृथिविमातुर्मा॑ मां हिंसीर्मधु॑ मनिष्ये॑ मधु॑ जनिष्ये॑
मधु॑ वक्ष्यामि॑ मधु॑ वदिष्यामि॑ मधुंमतीं॑ देवेभ्यो॑ वाचमुद्यासगं-
शुश्रूषेण्यां॑ मनुष्येभ्यरतं॑ मां देवा॑ अवन्तु॑ शोभायै॑ पितरोऽनुमदन्तु॑ ॥

ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑ ॥ ११ ॥

॥ ईशावास्योपनिषत् ॥

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते । पूर्णस्य पूर्णमादाय
 पूर्णमेवावशिष्यते । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥
 ॐ ईशा वास्यमिदगं सर्वं यत्किञ्च जगत्यां जगत् ।
 तेन त्यक्तेन भुजीथा मा गृधः कस्यस्तिष्ठनम् ॥ १ ॥
 कुर्वन्नेवेह कर्मणि जिजीविषेच्छतगं समाः ।
 एवं त्वयि नान्यथेतोऽस्ति न कर्म लिप्यते नरे ॥ २ ॥
 असुर्य नाम ते लोका अन्धेन तमसाऽवृताः ।
 तागंस्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति ये के चाँत्महनो जनाः ॥ ३ ॥
 अनेऽजदेकं मनसो जवायो नैनदेवा आँपुवन्पूर्वमर्षत् ।
 तद्वावंतोऽन्यानत्येति तिष्ठतस्मिन्नपो मांतरिश्वा दधाति ॥ ४ ॥
 तदेऽजति तन्नेजंति तदद्वे तद्वन्निके ।
 तदन्तरस्य सर्वस्य तदु सर्वस्यास्य बाह्यतः ॥ ५ ॥
 यस्तु सर्वाणि भूतान्यात्मन्येवानुपश्यति ।
 सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुंगुपस्ते ॥ ६ ॥
 यस्मिन्सर्वाणि भूतान्यात्मैवाभूद्विजानतः ।
 तत्र को मोहः कः शोकं एकत्वमनुपश्यतः ॥ ७ ॥
 स पर्यगच्छुक्रमंकायमंब्रणमंस्नाविरगं शुद्धमपापविष्ठम् ।

कविर्मनीषी परिभूः स्वयम्भू-यथातथ्यतोऽर्थन्
 व्यदधाच्छाश्वतीभ्यः समाभ्यः ॥ ८ ॥

अन्धं तमः प्रविंशन्ति येऽविद्यामुपासते ।
 ततो भूय इव ते तमो य उ विद्यायाग्नं रुताः ॥ ९ ॥

अन्यदेवाहुर्विद्ययाऽन्यदाहुरविद्यया ।
 इति शुश्रुम धीराणां ये नस्तद्विचक्षिरे ॥ १० ॥

विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदोभयंगं सुह ।
 अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा विद्ययाऽमृतमश्नुते ॥ ११ ॥

अन्धं तमः प्रविंशन्ति येऽसम्भूतिमुपासते ।
 ततो भूय इव ते तमो य उ सम्भूत्याग्नं रुताः ॥ १२ ॥

अन्यदेवाहुः सम्भवादन्यदाहुरसम्भवात् ।
 इति शुश्रुम धीराणां ये नस्तद्विचक्षिरे ॥ १३ ॥

सम्भूतिं च विनाशं च यस्तद्वेदोभयंगं सुह ।
 विनाशेन मृत्युं तीर्त्वा सम्भूत्याऽमृतमश्नुते ॥ १४ ॥

हिरण्मयेन पात्रेण सत्यस्यापिंहितं मुखम् ।
 तत्वं पूषनपावृणु सत्यधैर्माय दृष्टये ॥ १५ ॥

पूषनेकर्षे यम सूर्य प्राजापत्य व्यूह रश्मीन्
 समूह तेजो यते रूपं कल्याणतमं तते पश्यामि ।
 योऽसावसौ पुरुषः सोऽहमस्मि ॥ १६ ॥

वायुरनिलमृतमधेदं भरमान्तगं शरीरम् ।

ॐ ३ क्रतो स्मरं कृतगं स्मरं क्रतो स्मरं कृतगं स्मरं ॥ १७ ॥

अग्ने नयं सुपथा राये अस्मान् विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् ।

युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्ति विधेम ॥ १८ ॥

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते । पूर्णस्य पूर्णमादाय
पूर्णमेवावशिष्यते । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ आत्मस्वरूप कथनम् ॥

किं ज्योतिस्तव भानुमानहनि मे रात्रौ प्रदीपादिकं
स्यादेवं रविदीपदर्शनविधौ किं ज्योतिराख्याहि मे ।
चक्षुस्तस्य निमीलनादिसमये किं धीर्घियोदर्शने
किं तत्राहमतो भवान्परमकं ज्योतिस्तदस्मि प्रभो ॥

- श्री शङ्कराचार्य कृतम्

॥ नारायणोपनिषत् ॥

ॐ सुह नाववतु । सुह नौ भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै । तेजस्वि-
नावधींतमस्तु मा विद्विषावहै ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ अथ पुरुषो ह वै नारायणोऽकामयत प्रजाः सृजेयेति ।
नारायणात्प्राणो जायते । मनः सर्वेन्द्रियाणि च । खं
वायुज्योतिरापः पृथिवी विश्वस्य धारिणी । नारायणाद-ब्रह्मा
जायते । नारायणाद-रुद्रो जायते । नारायणादिन्द्रो जायते ।
नारायणात्प्रजापतयः प्रजायन्ते । नारायणाद्वादशादित्या रुद्रा
वसवस्सर्वाणि च छन्दागुणिः । नारायणादेव समुत्पद्यन्ते । नारायणे
प्रवर्तन्ते । नारायणे प्रलीयन्ते ॥

ओम् । अथ नित्यो नारायणः । ब्रह्मा नारायणः । शिवश्च
नारायणः । शुक्रश्च नारायणः । चावापृथिव्यौ च नारायणः ।
कालश्च नारायणः । दिशश्च नारायणः । ऊर्ध्वश्च नारायणः ।
अधश्च नारायणः । अन्तर्बहिश्च नारायणः । नारायण एवेदग्ं
सुर्वम् । यद्भूतं यच्च भव्यम् । निष्कलो निरञ्जनो निर्विकल्पो
निराख्यातः शुद्धो देव एको नारायणः । न द्वितीयोऽस्ति कश्चित् ।
य एवं वेद । स विष्णुरेव भवति स विष्णुरेव भुवति ॥

ओमित्यग्ने व्याहरेत् । नम इति पश्चात् । नारायणायेत्युपरिष्ठात् ।
ओमित्येकाक्षरम् । नम इति द्वे अक्षरे । नारायणायेति पञ्चाक्षराणि ।

एतद्वै नारायणस्याष्टाक्षरं पुदम् । यो ह वै नारायणस्याष्टाक्षरं पदमध्येति । अनपब्रुवस्सर्वमायुरेति । विन्दते प्राजापत्यगं रायस्योषं गौपत्यम् । ततोऽमृतत्वमश्नुते ततोऽमृतत्वमश्नुत इति । य एवं वेद ॥

प्रत्यगानन्दं ब्रह्म पुरुषं प्रणवस्वरूपम् । अकार उकार मकार इति । तानेकधा समभरत्तदेतदोमिति । यमुक्त्वा मुच्यते योगी जन्मसंसारबन्धनात् । ॐ नमो नारायणायेति मन्त्रोपासकः । वैकुण्ठभुवनलोकं गमिष्यति । तदिदं परं पुण्डरीकं विज्ञानघनम् । तस्मात्तदिदावन्मात्रम् । ब्रह्मण्यो देवकीपुत्रो ब्रह्मण्यो मधुसूदनोम् । सर्वभूतस्थमेकं नारायणम् । कारणरूपमकार परब्रह्मोम् । एतदथव शिरोयोऽधीते प्रातरधीयानो रात्रिकृतं पापं नाशयति । सायमधीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति । माध्यन्दिनमादित्याभिमुखोऽधीयानः पञ्चपातकोपपातकात्प्रमुच्यते । सर्व वेद पारायण पुण्यं लभते । नारायणसायुज्यमंवाप्नोति नारायण सायुज्यमंवाप्नोति । य एवं वेद । इत्युपनिषत् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशं
विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभाङ्गम् ।
लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्यनिगम्यं
वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम् ॥

॥ ऐतरेयोपनिषत् ॥

ऋग्वेदः ऐतरेयद्वितीयारण्यकम्

प्रथमोऽध्यायः

प्रथमः खण्डः

ॐ वाङ्मे मनसि प्रतिंष्ठितु मनों मे वाचि प्रतिंष्ठित-माविरावीर्म
एधि वेदस्य म आणीर्थः श्रूतं मे मा प्रहासीरुनेनाधीतेनाहोरात्रान्
संदधाम्यृतं वंदिष्यामि सुत्यं वंदिष्यामि तन्मामवतु तद्वक्तारंमवत्ववतु
मामवतु वक्तारमवतु वक्तारम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ ॥ आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीनान्यत्किञ्चन मिष्टत् । स
ईक्षत लोकान्नु सृजा इति ॥ १ ॥ स इमांलोकानसृजताम्भो
मरीचीर्मर्मापोऽदोऽम्भः परेण दिवं द्यौः प्रतिष्ठाऽन्तरिक्षं मरीचयः ।
पृथिवी मरो या अधस्तात्ता आपः ॥ २ ॥ स ईक्षतेमे नु लोका
लोकपालान्नु सृजा इति । सोऽद्वय एव पुरुषं समुद्धृत्यामूर्च्छयत् ॥ ३ ॥
तमभ्यंतपत्तस्याभितपतस्य मुखं निरभिद्यत यथाऽण्डम् मुखाद्वाग्वा-
चोऽश्चिन्नासिके निरभिद्येतां नासिकाभ्यां प्राणः प्राणाद्वायुरक्षिणी
निरभिद्येतामक्षीभ्यां चक्षुश्चक्षुषं आदित्यः कर्णी निरभिद्येतां
कर्णभ्यां श्रोत्रं श्रोत्राद्विशस्त्वङ्-निरभिद्यत त्वचो लोमानि लोमभ्य
ओषधिवनस्पतयो हृदयं निरभिद्यत हृदयान्मनो मनसश्चन्द्रमा
नाभिर्निरभिद्यत नाभ्या अपानोऽपानान्मृत्युः शिशनं निरभिद्यत
शिशनाद्रेतोरेतंस आपः ॥ ४ ॥

द्वितीयः खण्डः

ता एुता देवताः सृष्टा अस्मिन्महत्यर्णवे प्रापतन्तमशनाया-
पिपासाभ्यामन्ववार्जता एनमब्रुवन्नायतनं नः प्रंजानीहि यस्मिन्
प्रतिष्ठिता अन्नमंदामेति ॥ १ ॥ ताभ्यो गामानयत्ता अब्रुवन्न वै
नोऽयमलमिति । ताभ्योऽश्वमानयत्ता अब्रुवन्न वै नोऽयमल-
मिति ॥ २ ॥ ताभ्यः पुरुषमानयत्ता अब्रुवन् सुकृतं बतुति पुरुषो
वावं सुकृतं । ता अब्रवीद्यथायतनं प्रविंशतुति ॥ ३ ॥ अग्निर्वाग्भूत्वा
मुखं प्राविशद्वायुः प्राणो भूत्वा नासिके प्राविशदादित्यश्चक्षुभूत्वा
ऽक्षिणीं प्राविशद्विशः श्रोत्रं भूत्वा कर्णं प्राविशन्नोषधिवनस्पतयो
लोमानि भूत्वा त्वचं प्राविशश्चन्द्रमा मनो भूत्वा हृदयं
प्राविशन्मृत्युरपानो भूत्वा नाभिं प्राविशदापो रेतो भूत्वा शिशैः
प्राविशन् ॥ ४ ॥ तमशनायापिपासे अब्रूतामावाभ्यामभिप्रजानीहीति ।
ते अब्रवीदेतास्वेव वां देवतास्वाभंजाम्येतासु भागिन्यौ करोमीति ।
तस्माद्यस्यै कस्यै च देवतायै हर्विर्गृह्यते भागिन्यावेवास्याम-
शनाया पिपासे भूवतः ॥ ५ ॥

तृतीयः खण्डः

स ईक्षतेमे नु लोकाश्च लोकपालश्चान्नमेभ्यः सृजा इति ॥ १ ॥
सोऽपोऽभ्यं-तपत्ताभ्योऽभितप्ताभ्यो मूर्ति-रजायुत । या वै सा
मूर्तिरजायतान्न वै तत् ॥ २ ॥ तदेनत्सृष्टं पराडत्यजिघांसत्तद्वाचा
ऽजिघृक्षत्तनाशक्नोद्वाचा ग्रंहीतुं स यद्जैनद्वाचाऽग्रहैष्यदभिव्याहृत्य

हैवान्मत्रपस्यत् ॥ ३ ॥ तत्प्राणेनाजिघृक्षत्तन्नाशकनोत्प्राणेन ग्रंहीतुं
 स यद्वैनत्प्राणेनाग्रंहैष्यदभिप्राण्य हैवान्मत्रपस्यत् ॥ ४ ॥ तच्चक्षुषा
 ऽजिघृक्षत्तन्नाशकनोच्चक्षुषा ग्रंहीतुं स यद्वैनच्चक्षुषाऽग्रंहैष्यददृष्ट्वा
 हैवान्मत्रपस्यत् ॥ ५ ॥ तच्छ्रेत्रेणाजिघृक्षत्तन्नाशकनोच्छ्रेत्रेण ग्रंहीतुं
 स यद्वैनच्छ्रेत्रेणाग्रहैष्यच्छ्रुत्वा हैवान्मत्रपस्यत् ॥ ६ ॥ तत्त्वचा
 ऽजिघृक्षत्तन्नाशकनोत्त्वचा ग्रंहीतुं स यद्वैनत्त्वचाऽग्रहैष्यत् स्पृष्ट्वा
 हैवान्मत्रपस्यत् ॥ ७ ॥ तन्मनसाऽजिघृक्षत्तन्नाशकनोन्मनसा ग्रंहीतुं
 स यद्वैनन्मनसाऽग्रहैष्यदध्यात्वा हैवान्मत्रपस्यत् ॥ ८ ॥ तच्छ्रेनाजि
 घृक्षत्तन्नाशकनोच्छ्रेन ग्रंहीतुं स यद्वैनच्छ्रेनाग्रहैष्यद्विसृज्य
 हैवान्मत्रपस्यत् ॥ ९ ॥ तदुपानेनाजिघृक्षत्तदावयत्सैषोऽन्नस्य ग्रहो
 यद्वायुरन्नायुर्वा एष यद्वायुः ॥ १० ॥ स ईक्षत कथं न्विदं मदृते
 स्यादिति स ईक्षत कतरेण प्रपद्या इति । स ईक्षत यदि
 वाचाऽभिव्याहृतं यदि प्राणेनाभिप्राणितं यदि चक्षुषा दृष्टं यदि
 श्रोत्रेण श्रुतं यदि त्वचा स्पृष्टं यदि मनसा ध्यातं
 यद्युपानेनाभ्यपानितं यदि शिश्रेन विसृष्टमथ कोऽहमिति ॥ ११ ॥
 स एतमेव सीमानं विदार्येतया द्वारा प्राप्यद्विति । सैषा विदृतिन्म
 द्वास्तदेतन्नान्दनन्तस्य त्रय आवसथास्त्रयः स्वप्ना अयमावसथो
 ऽयमावसथोऽयमावसंथ इति ॥ १२ ॥ स जातो भूतान्यभिव्यैरव्यत्
 किमिहान्यं वावदिषदिति । स एतमेव पुरुषं ब्रह्म ततमपश्यदिदम-

दर्शमिती ३ ॥ १३ ॥ तस्मादिदन्द्रो नामेदन्द्रो ह वै नाम तमिदं न्दं
सन्तमिन्द्र इत्याचक्षते पुरोक्षेण पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः
परोक्षप्रिया इव हि देवाः ॥ १४ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

प्रथमः खण्डः

ॐ पुरुषे ह वा अयमादितो गर्भो भूवति यदेतद्रेत
स्तदेतत्सर्वभ्योऽङ्गेभ्यस्तेजः संभूतमात्मन्येवाऽत्मानं बिभूर्ति
तद्युदा स्थियां सिव्यत्यैनजनयति तदस्य प्रथमं जन्म ॥ १ ॥ तत्
स्थिया आत्मभूयं गच्छति यथा स्वमङ्गं तथा तस्मादेनां न हिनस्ति
साऽस्यैतमात्मानमत्र गतं भावयुति ॥ २ ॥ सा भावयित्री
भावयितव्यां भवति तं स्त्री गर्भबिभूर्ति सोऽग्र एव कुमारं
जन्मनोऽग्रेऽधिभावयुति स यत्कुमारं जन्मनोऽग्रेऽधिभावय-
त्यात्मानमेव तद्वावयत्येषां लोकानां सन्तत्या एवं सन्तता हीमे
लोकास्तदस्य द्वितीयं जन्म ॥ ३ ॥ सोऽस्यायमात्मा पुण्येभ्यः
कर्मभ्यः प्रतिधीयतेऽथास्यायमितर आत्मा कृतकृत्यो वयोगतः
प्रैति स इतः प्रयत्नेव पुनर्जायिते तदस्य तृतीयं जन्म ॥ ४ ॥
तदुक्तमृषिणा-गर्भं नु सन्नन्वेषामवेदमुहं देवानां जनिमानि विश्वां।
शतं मा पुर आयसीरक्षक्षधः श्येनो जवसा निरंदीयमिति गर्भ
एवैतच्छयानो वामदेव एवंमुवाच ॥ ५ ॥ स एवं विद्वानस्मा-
च्छरीरभेदादूर्ध्वं उत्क्रम्या-मुष्मिन् स्वर्गं लोके सर्वान् कामानाप्त्वा
ऽमृतः समभवत्समभवत् ॥ ६ ॥

तृतीयोऽध्यायः

प्रथमः खण्डः

ॐ कोऽयमात्मेति वयमुपास्महे कतरः स आत्मा येन वाँ पश्यति येन वाँ शृणोति येन वाँ गन्धानाजिग्रहति येन वाँ वाचं व्याकरोति येन वाँ स्वादुचास्वादु च विजानाति ॥ १ ॥ यदेतद्वृदयं मनश्चैतत् संज्ञानमाज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं मेधा दृष्टिर्घृतिर्मतिर्मनीषा जूतिः स्मृतिः संकल्पः क्रतुरसुः कामो वंश इति सर्वाण्येवैतानि प्रज्ञानस्य नामधेयानिं भवन्ति ॥ २ ॥ एष ब्रह्मैष इन्द्र एष प्रजापतिरेते सर्वे देवा इमानि च पञ्च महाभूतानि पृथिवी वायुराकाश आपो ज्योतींषीत्येतानीमानि च क्षुद्रमिश्राणीव बीजानीतराणि चेतराणि चाण्डजानि च जारुजानि च स्वेदजानि चोद्दिज्जानि चाश्चा गावः पुरुषा हस्तिनो यत्किञ्चेदं प्राणि जङ्गमं च पतत्रि च यच्च स्थावरं सर्वं तत्प्रज्ञानेत्रम् प्रज्ञाने^१ प्रतिष्ठितं प्रज्ञाने^२त्रो लोकः प्रज्ञा प्रतिष्ठा प्रज्ञानं ब्रह्म ॥ ३ ॥ स एतेन प्रज्ञेनाऽत्मनाऽस्माह्लोका - दुत्कम्यामुष्मिन् स्वर्गं लोके सर्वान् कामानाप्त्वा अमृतः समभवत् समुभवदित्योम् ॥ ४ ॥

ॐ वाङ्मे मनसि प्रतिष्ठिता मनों मे वाचि प्रतिष्ठित-माविराकीर्म एधि वेदर्थं मुआणीर्थः श्रुतं मे मा प्रहासीरुनेनाधीतेनाहोरात्रान् संदधाम्यृतं वंदिष्यामि सुत्यं वंदिष्यामि तन्मामवतु तद्वक्तारं मवत्ववतु मामवतु वक्तारमवतु वक्तारम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ तैत्तिरीयोपनिषद् ॥

प्रथमा शीक्षावल्ली

ॐ शं नो मि॒त्र-शं वरुणः । शं नो भवत्वर्यमा । शं नु इन्द्रो
बृहस्पतिं । शं नो विष्णु-रुरुक्त्रमः । नमो ब्रह्मणे । नमस्ते वायो ।
त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि । क्रुतं
वंदिष्यामि । सुत्यं वंदिष्यामि । तन्मामंवतु । तद्वक्तारंमवतु । अवंतु
माम् । अवंतु वक्तारम् । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ १ ॥

शीक्षाशास्त्रार्थसङ्घः

शीक्षां व्याख्यास्यामः । वर्ण-स्वरः । मात्रा बलम् । सामं
सन्तानः । इत्युक्त-शीक्षाध्यायः ॥ २ ॥

संहितोपासनम्

सह नौ यशः । सह नौ ब्रह्मवर्चसम् । अथातस्सगंहिताया
उपनिषदं व्याख्यास्यामः । पञ्चस्वधिकरणेषु । अधिलोकमधि-
ज्यौतिष-मधिविद्य-मधिप्रजं-मध्यात्मम् । ता महासगंहिता
इत्याचक्षते । अथाधिलोकम् । पृथिवी पूर्वरूपम् । द्यौ उत्तररूपम् ।
आकाश-सन्धिः ॥ ३ ॥

वायु-सन्धानम् । इत्यधिलोकम् । अथाधिज्यौतिषम् । अग्निः
पूर्वरूपम् । आदित्य उत्तररूपम् । आपस्सन्धिः । वैद्युतसन्धानम् ।
इत्यधिज्यौतिषम् । अथाधिविद्यम् । आचार्यः पूर्वरूपम् ॥ ४ ॥

अन्तेवास्युत्तररूपम् । विद्या सन्धिः । प्रवचनगं सन्धानम् ।

इत्यधिविद्यम् । अथाधिप्रजम् । माता पूर्वरूपम् । पितोत्तररूपम् ।
प्रजासुन्धि: । प्रजननग्ं सन्धानम् । इत्यधिप्रजम् ॥ ५ ॥

अथाध्यात्मम् । अधराहनुः पूर्वरूपम् । उत्तराहनुरूत्तररूपम् ।
वाक्सुन्धि: । जिह्वासन्धानम् । इत्यध्यात्मम् । इतीमामहासंगृहिताः ।
य एवमेता महासंगृहिता व्याख्याता वेद । सन्धीयते प्रजंया
पुशुभिः । ब्रह्मवर्चसेनानाद्येन सुवर्णेण लोकेन ॥ ६ ॥

मेघादि-सिद्धचर्या आवहन्तीहोम-मन्त्राः

यश्छन्दसा-मृषभो विश्वरूपः । छन्दोऽभ्योऽध्यमृतांशसंबूर्व ।
स मेन्द्रो मेघयां स्पृणोतु । अमृतस्य देवधारणो भूयासम् । शरीरं मे
विचर्षणम् । जिह्वा मे मधुमत्तमा । कर्णाभ्युं भूरिविश्रुत्वम् ।
ब्रह्मणः कोशोऽसि मेघया पिंहितः । श्रुतं मे गोपाय । आवहन्ती
वितन्वाना ॥ ७ ॥

कुर्वणा चीरं-मात्मनः । वासांगेऽसि मम गावश्च । अन्नपाने च
सर्वदा । ततो मे श्रिय-मावह । लोमशां पुशुभिंसुह स्वाहां ।
आमायन्तु ब्रह्मचारिणस्वाहां । विमाऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणस्वाहां ।
प्रमाऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणस्वाहां । दमायन्तु ब्रह्मचारिणस्वाहां ।
शमायन्तु ब्रह्मचारिणस्वाहां ॥ ८ ॥

यशो जनेऽसानि स्वाहां । श्रेयान् वस्यंसोऽसानि स्वाहां । तं
त्वा भग्नं प्रविंशानि स्वाहां । स मां भग्नं प्रविंश्तु स्वाहां । तस्मिन्
सुहस्रंशाखे । निभग्नाऽहं त्वयि मृजे स्वाहां । यथाऽपः

प्रवंताऽऽयन्ति । यथा मासां अहर्जरम् । एवं मां ब्रह्मचारिणः । धातु-
रायन्तु सर्वत्-स्वाहा॒हा॑ । प्रतिवेशोऽऽसि प्रमाभाहि प्रमापद्यस्व ॥ ९ ॥

व्याहृत्युपासनम्

भू-भुव-सुव-रिति वा एता-स्तिस्रो व्याहृतयः । तासांमुहस्मै
तां चंतुर्थीम् । माहाचमस्युः प्रवेदयते । महू इति॑ । तद्वर्ण॑ । स
आत्मा । अङ्गान्युन्या देवताः॑ । भूरिति॑ वा अयं लोकः । भुव
इत्यन्तरिक्षम् । सुव-रित्यसौ लोकः ॥ १० ॥

महू इत्यादित्यः । आदित्येन वाव सर्वे॑-लोका महीयन्ते ।
भूरिति॑ वा अग्निः । भुव इति॑ वायुः । सुव-रित्यादित्यः । महू इति॑
चन्द्रमाँ॑ । चन्द्रमंसा॑ वाव सर्वाणि॑ ज्योतीगृष्णि॑ महीयन्ते । भू-रिति॑
वा ऋचः । भुव इति॑ सामानि॑ । सुव-रिति॑ यजूगृष्णि॑ ॥ ११ ॥

महू इति॑ ब्रह्म॑ । ब्रह्मणा॑ वाव सर्वे॑वेदा महीयन्ते । भूरिति॑ वै
प्राणः । भुव इत्यपानः । सुव-रिति॑ व्यानः । महू इत्यन्तर्म॑ । अन्तेन॑
वाव सर्वे॑ प्राणा महीयन्ते । ता वा एताश्वतंसश्वतुर्धा॑ ।
चतंसश्वतस्मो॑ व्याहृतयः । ता यो वेदं । स वेदु॑ ब्रह्म॑ । सर्वे॑ऽस्मैदेवा॑
बुलिमावंहन्ति ॥ १२ ॥

मनोमयत्वादि-गुणक-ब्रह्मोपासनया स्वाराज्य-सिद्धिः

स य एषोऽन्त-हृदय आकाशः । तस्मिन्न्युं पुरुषो मनोमयः ।
अमृतो हिरुण्मयः । अन्तरेण॑ तालुंके॑ । य एषस्तनं इवावलम्बते॑ ।
सेन्द्रयोनिः । यत्रासौ केशान्तो विवर्तते॑ । व्युपोद्यं शीर्षकपाले॑ ।

भूरित्यग्नौ प्रतिंतिष्ठति । भुव॑ इति॒ वा॑यौ ॥ १३ ॥

सुव॑रित्यांदित्ये । मह॑ इति॒ ब्रह्मणि॑ । आ॒प्जोति॑ स्वारांज्यम् ।
आ॒प्जोति॑ मनस॑स्यतिम् । वाक्पंति॒श्चक्षुष्पतिः । श्रोत्रंपति-
विज्ञानंपतिः । एतत्ततो॑ भवति । आ॒काशशंरीरं॑ ब्रह्म । सु॒त्यात्मं
प्राणारामं॑ मनं आनन्दम् । शान्तिं॑समृद्ध-मृतम् । इति॑ प्राचीन
योग्योपास्व ॥ १४ ॥

पृथिव्याबुपाधिक-पञ्च-ब्रह्मोपासनम्

पृथि॒व्यन्तरिंक्षं द्यौ-दिशोऽवान्तरदि॒शः । अ॒ग्निर्वा॒युरांदित्य-
श्चन्द्रमा॑ नक्षत्राणि । आप॑ ओषधयो॑ वनस्यतंय आकाश आ॒त्मा ।
इत्यंधिभूतम् । अथाध्यात्मम् । प्राणो॑ व्यानोऽपान उंदानस्संमानः ।
चक्षुश्चश्रोत्रं॑ मनो॑ वाक् त्वक् । चर्ममाग्न॑सग् स्नावाऽस्थि॑ मृजा ।
एत-दंधिविधाय॑ क्रषि॑-रखोचत् । पाङ्क्तं॑ वा इदगं॑ सर्वम् ।
पाङ्क्तेनैव पाङ्क्तग्नं॑ स्पृणोतीति॑ ॥ १५ ॥

प्रणवोपासनम्

ओ-मिति॑ ब्रह्म । ओमितीदगं॑ सर्वम् । ओमित्युत-दंनुकृति
हस्मि॑ वा अ॒प्योश्रावयेत्याश्रावयन्ति । ओ-मिति॑ सामानि
गायन्ति । ओगं॑ शो-मिति॑ शश्वाणि॑ शग्ंसन्ति । ओमित्यंध्वर्युः
प्रतिगुरं प्रतिंगृणाति । ओ-मिति॑ ब्रह्मा॑ प्रसौति । ओ-
मित्यग्निहोत्र-मनुजानाति । ओमिति॑ ब्राह्मणः॑ प्रवक्ष्यन्नाहु॑
ब्रह्मोपांजवानीति॑ । ब्रह्म॑वोपांजोति॑ ॥ १६ ॥

स्वाध्याय-प्रशंसा

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च । सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च ।
 तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च । दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च । शमश्च
 स्वाध्यायप्रवचने च । अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च । अग्निहोत्रं च
 स्वाध्यायप्रवचने च । अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च । मानुषं च
 स्वाध्यायप्रवचने च । प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च । प्रजनश्च
 स्वाध्यायप्रवचने च । प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने च । सत्यमिति
 सत्यवचां राथी तरः । तप इति तपोनित्यः पौरुषिष्ठिः । स्वाध्याय
 प्रवचने एवेति नाकों मौद्रल्यः । तद्वितीय-स्तद्वितीयः ॥ १७ ॥

ब्रह्मज्ञान-प्रकाशक-मन्त्रः

अहं वृक्षस्य रेरिंवा । कीर्तिः पृष्ठं गिरे-रिंव । ऊर्ध्वपंवित्रो
 वाजिनींव स्वमृतं-मस्मि । द्रविणंगं सर्वर्चसम् । सुमेधा
 अंमृतोक्षितः । इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम् ॥ १८ ॥

शिष्यानुशासनम्

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिन-मनुशास्ति । सत्यं वद । धर्मं
 चर । स्वाध्यायांन्मा प्रमदः । आचार्यायि प्रियं धनमाहत्य
 प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः । सत्यान्न प्रमदितव्यम् । धर्मन्नि
 प्रमदितव्यम् । कुशलान्न प्रमदितव्यम् । भूत्यै न प्रमदितव्यम् ।
 स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम् ॥ १९ ॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम् । मातृदेवो भव । पितृदेवो

भव । आचार्यदेवो भव । अतिथिंदेवो भव । यान्यनवद्यानि
कर्मणि । तानि सेविंतव्यानि । नो इतराणि । यान्यस्माकगं
सुचरितानि । तानि त्वयोपास्यानि ॥ २० ॥

नो इतराणि । ये के चास्मच्छ्रेयाग्ंसो ब्राह्मणः । तेषां
त्वयाऽऽसने न प्रश्वसितव्यम् । श्रद्धया देयम् । अश्रद्धयाऽदेयम् ।
श्रिंया देयम् । हिंया देयम् । भिंया देयम् । संविंदा देयम् । अथ
यदि ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात् ॥ २१ ॥

ये तत्र ब्राह्मणाँ-स्सम्मूरुशिनः । युक्ता आयुक्ताः । अलूक्षां
धर्म-कामास्त्वयुः । यथा तें तत्र वर्तुरन् । तथा तत्र वर्तुथाः ।
अथाभ्यां व्यातेषु । ये तत्र ब्राह्मणाँ-स्सम्मूरुशिनः । युक्ता
आयुक्ताः । अलूक्षां धर्म-कामास्त्वयुः । यथा तें तेषु वर्तुरन् । तथा
तेषु वर्तुथाः । एष आदेशः । एष उपदेशः । एषा वेदोपनिषत् ।
एतदनुशासनम् । एवमुपासितव्यम् । एवमुचैतदुपास्यम् ॥ २२ ॥

उत्तरशान्तिपाठः

शं नो मि॒त्र-शं वरुणः । शं नो भवत्वर्यमा । शं नु इन्द्रो
बृहस्पतिः । शं नो विष्णु-रुरुक्रुमः । नमो ब्रह्मणे । नमस्ते वायो ।
त्व-मे॒व प्रत्यक्षं ब्रह्मांसि । त्वा॒मे॒व प्रत्यक्षं ब्रह्मावांदिषम् ।
क्रुतमंवादिषम् । सृत्यमंवादिषम् । तन्मामांवीत् । तद्वक्तारंमावीत् ।
आवीन्माम् । आवीद्वक्तारम् । ऊँ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

द्वितीया ब्रह्मानन्दवल्ली

ॐ सुह ना-ववतु । सुह नौ भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विना-वर्धीत-मस्तु मा विंद्विषावहै ।

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

उपनिषत्सारसंग्रहः

ॐ ब्रह्मविदांप्नोति परम् । तदेषाऽभ्युक्ता । सुत्यं ज्ञानमनुन्तं
ब्रह्म । यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन् । सोऽश्नुते सर्वान्
कामान्सुह । ब्रह्मणा विपुश्चितेति । तस्माद्वा पुतस्मादात्मनं
आकाशसंभूतः । आकाशाद्वायुः । वायो-रुग्मिः । अग्नेरापः ।
अद्व्यः पृथिवी । पृथिव्या ओषधयः । ओषधीभ्योऽन्नम् ।
अन्नात्पुरुषः । स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः । तस्येदं-मेव शिरः ।
अयं दक्षिणः पक्षः । अयमुत्तरः पक्षः । अयमात्मा । इदं पुच्छं
प्रतिष्ठा । तदप्येष क्षेत्रोक्तो भवति ॥ १ ॥

पञ्चकोशविवरणम्

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते । याः काश्च पृथिवीग्रहिताः । अथो
अन्नेनैव जीवन्ति । अथैन्-दपिंयन्त्यन्तुतः । अन्नगुं हि भूतानां
ज्येष्ठम् । तस्मात्सर्वोषुधमुच्यते । सर्वं वै तेऽन्नमाप्नुवन्ति । येऽन्नं
ब्रह्मोपासते । अन्नगुं हि भूतानां ज्येष्ठम् । तस्मात् सर्वोषुधमुच्यते ।
अन्नाद्भूतानि जायन्ते । जातान्यन्नेन वर्धन्ते । अद्यतेऽति च
भूतानि । तस्मादन्नं तदुच्यते इति । तस्माद्वा एतस्मा-दन्नरसमयात् ।

अन्योऽन्तर आत्मा प्राणमयः । तेनैष पूर्णः । स वा एष पुरुषविंध एव । तस्य पुरुषविंधताम् । अन्वयं पुरुषविधः । तस्य प्राणं एव शिरः । व्यानो दक्षिणः पक्षः । अपान उत्तरः पक्षः । आकाश आत्मा । पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष क्षेत्रोंको भवति ॥ २ ॥

प्राणं देवा अनुप्राणन्ति । मनुष्याः पशवंश्च ये । प्राणो हि भूताना-मायुः । तस्मां-त्सर्वायुषमुच्यते । सर्वे-मेव त आयुं-र्यन्ति । ये प्राणं ब्रह्मोपासनंते । प्राणो हि भूताना-मायुः । तस्मात्सर्वायुषमुच्यते इति । तस्यैष एव शारीर आत्मा । यः पूर्वस्य । तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात् । अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः । तेनैष पूर्णः । स वा एष पुरुषविंध एव । तस्य पुरुषविंधताम् । अन्वयं पुरुषविधः । तस्य यजुरेव शिरः । क्रग्दक्षिणः पक्षः । सामोत्तरः पक्षः । आदेश आत्मा । अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष क्षेत्रोंको भवति ॥ ३ ॥

यतो वाचो निवर्तन्ते । अप्राप्य मनसा सुह । आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् । न बिभेति कदाचनेति । तस्यैष एव शारीर आत्मा । यः पूर्वस्य । तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात् । अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः । तेनैष पूर्णः । स वा एष पुरुषविंध एव । तस्य पुरुषविंधताम् । अन्वयं पुरुषविधः । तस्य श्रद्धैव शिरः । क्रतं दक्षिणः पक्षः । सत्यमुत्तरः पक्षः । योग आत्मा । महः पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष क्षेत्रोंको भवति ॥ ४ ॥

वि॒ज्ञानं यु॒ज्ञं तंनुते । कर्मा॑णि तनुतेऽपि॑ं च । वि॒ज्ञानं
देवा॒स्सर्वे॑ । ब्रह्म॑ ज्येष्ठु॒मुपांसते । वि॒ज्ञानं ब्रह्म॑ चेद्वेदं । तस्मा॒चेन्न
प्रमाद्यंति । शरीरे॑ पाप्मनो हि॒त्वा । सर्वान् कामान् समश्नुत इ॒ति ।
तस्यैष एव शारीर आ॒त्मा । यं॑ः पूर्वस्य । तस्माद्वा॑ एतस्माद्विज्ञान-
मयात् । अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः । तेनैष पूर्णः । स वा एष
पुरुषविध॑ एव । तस्य पुरुषविधताम् । अन्वयं पुरुषविधः । तस्य
प्रियं-मेव॑ शिरः । मोदो दक्षिणः पक्षः । प्रमोद उत्तरः पक्षः । आनन्द
आ॒त्मा । ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष क्षोंको भवति ॥५॥

असंन्नेव सं भवति । असद्-ब्रह्मेति॑ वेद॑ चेत् । अस्ति ब्रह्मेति॑
चेद्वेद । सन्त-मेनं ततो विंदु-रिति । तस्यैष एव शारीर आ॒त्मा ।
यं॑ः पूर्वस्य । अथातोऽनुप्रश्ना॑ः । उताविद्वा-नमुं लोकं प्रेत्य॑ ।
कश्चन गच्छुती॑ ३ । आहो॑ विद्वा-नमुं लोकं प्रेत्य॑ । कश्चित्समंश्नुता॑
३ उ॑ । सोऽकामयत । बहुस्यां प्रजायेयेति॑ । स तपोऽतप्यत । स
तपं-स्तप्त्वा । इदगं-सर्व-मसृजत । यदिदं किञ्चं । तत्सृष्ट्वा ।
तदेवानुप्राविंशत् । तदंनुप्रविश्य॑ । सच्च॑ त्यच्चाभवत् । निरुक्तं॑
चानिरुक्तं च । निलयंनं चानिलयनं च । विज्ञानं चाविज्ञानं च ।
सत्यं चानृतं च संत्य-मभवत् । यदिदं किंच । तत्सत्य-
मित्याचक्षते । तदप्येष क्षोंको भवति ॥६॥

अभयप्रतिष्ठा

असद्वा॑ इद-मग्रं आसीत् । ततो॑ वै सदंजायत । तदात्मानग्

स्वयं-मकुरुत । तस्मा-तत्सुकृतमुच्यते इति । यद्वै तत्सुकृतम् । रेसो वै सः । रसग् ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी भूवति । को ह्येवान्यात् कः प्राप्यात् । यदेष आकाश आनन्दो न स्यात् । एष ह्येवानन्दयाति । युदा ह्यैवैष एतस्मिन्बदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्ते ऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां विन्दते । अथ सोऽभयं गंतो भूवति । युदा ह्यैवैष एतस्मिन्बुदर-मन्तरं कुरुते । अथ तस्य भयं भूवति । तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य । तदप्येष क्षोंको भूवति ॥ ७ ॥

ब्रह्मानन्दमीमांसा

भीषाऽस्मा-द्वातः पवते । भीषोदेति सूर्यः । भीषाऽस्मादग्नि-श्वेन्द्रश्व । मृत्युधर्घवति पञ्चम इति । सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा भूवति । युवा स्यात्साधुयुवाऽध्यायकः । आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः । तरस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्यं पूर्णं स्यात् । स एको मानुषं आनन्दः । ते ये शतं मानुषां आनन्दाः । स एको मनुष्यगन्धर्वाणां-मानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामंहतस्य । ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणां-मानन्दाः । स एको देवगन्धर्वाणां-मानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामंहतस्य । ते ये शतं देवगन्धर्वाणां-मानन्दाः । स एकः पितृणां चिरलोक-लोकानां-मानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामंहतस्य । ते ये शतं पितृणां चिरलोक लोकानां-मानन्दाः । स एक आजानजानां देवानां-मानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामंहतस्य । ते ये शतमाजानजानां देवानां-मानन्दाः । स एकः कर्मदेवानां देवानां-

मानुन्दः । ये कर्मणा देवानं पियन्ति । श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य । ते ये शतं कर्मदेवानां देवानां मानुन्दाः । स एको देवानां मानुन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य । ते ये शतं देवानां-मानुन्दाः । स एक इन्द्रस्यानुन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य । ते ये शतमिन्द्रस्यानुन्दाः । स एको बृहस्पते-रानुन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य । ते ये शतं बृहस्पते-रानुन्दाः । स एकः प्रजापते-रानुन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य । ते ये शतं प्रजापते-रानुन्दाः । स एको ब्रह्मण आनुन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य । स यश्चायं पुरुषे । यश्चासांवादित्ये । स एकः । स यं एवं वित् । अस्माल्लोकात्प्रेत्य । एतमन्नमय-मात्मान-मुपसंक्रामति । एतं प्राणमय मात्मान-मुपसंक्रामति । एतं मनोमय-मात्मान-मुपसंक्रामति । एतं विज्ञानमय-मात्मान-मुपसंक्रामति । एतमानन्द-मय-मात्मान-मुपसंक्रामति । तदप्येष क्लौको भवति ॥८॥

यतो वाचो निवर्तन्ते । अप्राप्य मनसा सुह । आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् । न विभेति कुतंश्चनेति । एतग्ं ह वा वं न तुपति । किमहगं साधुं नाकुरवम् । किमहं पाप-मकरंव-मिति । स य एवं विद्वा-नेते आत्मानग्ं स्पृणुते । उभे ह्येवैष एते आत्मानग्ं स्पृणुते । य एवं वेदं । इत्युपनिषत् ॥९॥

ॐ सुह ना-ववतु ..... ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

तृतीया भृगुवली

ॐ सुह ना-ववतु । सुह नौ भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विना-वधीत-मस्तु मा विद्विषावहै ।

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ब्रह्मजिज्ञासा

भृगु-वैं वारुणिः । वरुणं पितर-मुपंससार । अधींहि भगवे
ब्रह्मेति । तस्मां पुतत् प्रोवाच । अन्नं प्राणं चक्षुश्श्रोत्रं मनो वाच-
मिति । तग् होवाच । यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते । येन
जातानि जीवन्ति । यत्प्रयन्त्यभिसंविशन्ति । तद्विजिज्ञासस्व ।
तद्वह्नेति । स तपोऽतप्यत । स तप-स्तप्त्वा ॥ १ ॥

पञ्चकोशान्तःस्थित-ब्रह्मनिरूपणम्

अन्नं ब्रह्मेति व्यंजानात् । अन्नाद्येव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते । अन्नेन जातानि जीवन्ति । अन्नं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति ।
तद्विज्ञाय । पुन-रेव वरुणं पितर-मुपंससार । अधींहि भगवे
ब्रह्मेति । तग् होवाच । तपंसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व । तपो ब्रह्मेति ।
स तपोऽतप्यत । स तप-स्तप्त्वा ॥ २ ॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यंजानात् । प्राणा-द्येव खल्विमानि भूतानि
जायन्ते । प्राणेन जातानि जीवन्ति । प्राणं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति ।
तद्विज्ञाय । पुन-रेव वरुणं पितर-मुपंससार । अधींहि भगवे
ब्रह्मेति । तग् होवाच । तपंसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व । तपो
ब्रह्मेति । स तपोऽतप्यत । स तप-स्तप्त्वा ॥ ३ ॥

मनो ब्रह्मेति व्यंजानात् । मनसो हैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते । मनसा जातानि जीवन्ति । मनः प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति । तद्विज्ञाय । पुनरेव वरुणं पितरं-मुपंससार । अधींहि भगवो ब्रह्मेति । तगं हौंवाच । तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व । तपो ब्रह्मेति । स तपं-स्तुप्त्वा ॥ ४ ॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यंजानात् । विज्ञाना-द्वयैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते । विज्ञानेन जातानि जीवन्ति । विज्ञानं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति । तद्विज्ञाय । पुनरेव वरुणं पितरं-मुपंससार । अधींहि भगवो ब्रह्मेति । तगं हौंवाच । तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व । तपो ब्रह्मेति । स तपोऽतप्यत । स तपं-स्तुप्त्वा ॥ ५ ॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यंजानात् । आनन्दाद्वयैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते । आनन्देन जातानि जीवन्ति । आनन्दं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति । सैषा भाँगवी वारुणी विद्या । परमे व्योमन् प्रतिष्ठिता । य एवं वेदु प्रतिंतिष्ठति । अन्नवानन्नादो भंवति । महान् भंवति प्रजया पशुभिं-ब्रह्मवर्चसेन । महान् कीर्त्या ॥ ६ ॥

अन्नब्रह्मोपासनम्

अन्नं न निन्द्यात् । तद्वत्तम् । प्राणो वा अन्नम् । शरीरमन्नादम् । प्राणे शरीरं प्रतिंष्ठितम् । शरीरे प्राणः प्रतिंष्ठितः । तदेत-दन्त-मन्त्रे प्रतिंष्ठितम् । स य एत-दन्त-मन्त्रे प्रतिंष्ठितं वेदु प्रतिंतिष्ठति । अन्नवा-नन्नादो भंवति । महान् भंवति प्रजया पशुभिं-

ब्रह्मवर्चुसेनं । मुहान् कीर्त्या ॥ ७ ॥

अन्नं न परिंचक्षीत । तद्वत्तम् । आपो वा अन्नम् ।
ज्योतिर्नादम् । अप्सु ज्योतिः प्रतिंष्ठितम् । ज्योतिष्यापः
प्रतिंष्ठिताः । तदेत-दन्त-मन्ते प्रतिंष्ठितम् । स य एत-दन्त-मन्ते
प्रतिंष्ठितं वेद प्रतिंतिष्ठति । अन्नंवा-नन्नादो भंवति । मुहान् भंवति
प्रजयां पुशुभिं-ब्रह्मवर्चुसेनं । मुहान् कीर्त्या ॥ ८ ॥

अन्नं बुहु कुर्वीत । तद्वत्तम् । पृथिवी वा अन्नम् ।
आकृशोऽन्नादः । पृथिव्यामाकृशः प्रतिंष्ठितः । आकृशे पृथिवी
प्रतिंष्ठिता । तदेत-दन्त-मन्ते प्रतिंष्ठितम् । स य एत-दन्त-मन्ते
प्रतिंष्ठितं वेद प्रतिंतिष्ठति । अन्नंवा-नन्नादो भंवति । मुहान् भंवति
प्रजयां पुशुभिं-ब्रह्मवर्चुसेनं । मुहान् कीर्त्या ॥ ९ ॥

सदाचारप्रदर्शनम् । ब्रह्मानन्दानुभवः

न कंचन वसतौ प्रत्यांचक्षीत । तद्वत्तम् । तस्माद्या क्या च
विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात् । अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते । एतद्वै
मुखतोऽन्नगं रुद्धम् । मुखतोऽस्मा अन्नगं रुध्यते । एतद्वै
मध्यतोऽन्नगं रुद्धम् । मध्यतोऽस्मा अन्नगं रुध्यते । एतद्वा
अन्ततोऽन्नगं रुद्धम् । अन्ततोऽस्मा अन्नगं रुध्यते । य एवं
वेद । क्षेम इति वाचि । योगक्षेम इति प्राणापानयोः । कर्मेति
हस्तयोः । गति-रिंति पादयोः । विमुक्ति-रिंति पायौ । इति
मानुषी-स्समाज्ञाः । अथ द्वैवीः । तृप्ति-रिंति वृष्टौ । बल-मिति

विद्युति । यश इति पुशुषु । ज्योतिरिति नक्षत्रेषु । प्रजाति-रमृत-
 मानन्द इत्युपस्थे । सर्व-मित्याकाशे । तत् प्रतिष्ठेत्युपासीत ।
 प्रतिष्ठावान् भवति । तन्मह इत्युपासीत । मंहान् भवति । तन्मन
 इत्युपासीत । मानवान् भवति । तन्म इत्युपासीत । नम्यन्तेऽस्मै
 कामाः । तद्व्येत्युपासीत । ब्रह्मवान् भवति । तद्व्यष्णः परिमर
 इत्युपासीत । पर्येण म्रियन्ते द्विषन्त-स्सपुत्नाः । परि येऽप्रियां
 ग्रातुव्याः । स यश्चायं पुरुषे । यश्चासां-वादित्ये । स एकः । स यं
 एवंवित् । अस्माल्लोकात् प्रेत्य । एत-मन्त्रमय-मात्मान-
 मुपसंक्रम्य । एतं प्राणमय-मात्मान-मुपसंक्रम्य । एतं मनोमय-
 मात्मान-मुपसंक्रम्य । एतं विज्ञानमय-मात्मान-मुपसंक्रम्य ।
 एतमानन्दमय-मात्मान-मुपसंक्रम्य । इमान् लोकान् कामान्नी
 काम-रूप्यनुसंचरन् । एतत्साम गायन्नास्ते । हा ३ वु हा ३ वु हा
 ३ वु । अहमन्न-महमन्न-महमन्नम् । अहमन्नादो २ ऽहमन्नादो २
 ऽहमन्नादः । अहग् श्लोकृ-दुहग् श्लोकृ-दुहग् श्लोकृत् ।
 अहमस्मि प्रथमजा ऋता ३ स्य । पूर्व देवेभ्यो अमृतस्य ना ३
 भाङ् । योमा ददाति स इदेव मा ३ वाः । अह-मन्त्रमन्त्र-मदन्तमा
 ३ द्यि । अहं विश्वं भुवन्-मध्यभुवाम् । सुवर्णं ज्योर्तीः । य एवं
 वेदं । इत्युपनिषद् ॥ १० ॥

ॐ सह नां-ववतु ..... ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

महानारायणोपनिषत्

चतुर्थः प्रश्नः

ॐ सुह नाववतु । सुह नौ भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विना॑वधी॒तमस्तु॒ मा॑ विद्विषावहै॑ ।

ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑ ॥

अम्भस्यपारे

[1]

अम्भस्य पारे भुवंनस्य मध्ये नाकंस्य पृष्ठे मंहृतो महीयान् ।
शुक्रेण॑ ज्योतीर्गंषि॑ समनुप्रविष्टः॑ प्रजापतिश्चरति॑ गर्भे॑ अन्तः॑ ।
यस्मिन्निदग्ं॑ सं च॑ विचैति॑ सर्वं॑ यस्मिन्देवा॑ अधि॑ विश्वे॑ निषेदुः॑ ।
तदेव॑ भूतं॑ तदु॑ भव्यंमा॑ इदं॑ तदु॑क्षरे॑ परु॑मे॑ व्यो॑मन् । येनावृतं॑ खं॑ च॑
दिवं॑ महींच॑ येनांदित्यस्तपति॑ तेजसा॑ ब्राजसाच । यमन्त-स्संमुद्रे॑
कृवयो॑ वयन्ति॑ यदु॑क्षरे॑ परु॑मे॑ प्रजाः॑ । यतः॑ प्रसूता॑ जुगतः॑ प्रसूती॑
तोयेन॑ जीवान्॑ व्यचंसर्ज॑ भूम्यांम् । यदोषंधीभिः॑ पुरुषांन्॑ पशूगश्च॑
विवेश॑ भूतानि॑ चराचुराणि॑ । अतः॑ परं॑ नान्युदणीयसगं॑ हि॑
परांत्परं॑ यन्महतो॑ महान्तम्॑ । यदेक-मृव्यक्त-मनन्तरूपं॑ विश्वं॑
पुराणं॑ तमसः॑ परस्तात् ॥

तदेवर्त्तं॑ तदु॑ सत्यमाहु-स्तदेव॑ ब्रह्मं॑ परमं॑ कवीनाम् । इष्टापूर्तं॑
बंहुधा॑ जातं॑ जायमानं॑ विश्वं॑ विभर्ति॑ भुवंनस्य॑ नाभिः॑ ।
तदेवाग्निस्तद्वायु-स्तत्सूर्यस्तदु॑ चन्द्रमाः॑ । तदेव॑ शुक्रमृतं॑ तद्वल्ल॑

तदाप्-स्स प्रजापंतिः । सर्वे'-निमेषा ज़ज्ञिरे विद्युतः पुरुषादधिं ।
कुला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः । अर्धमासा मासां क्रुतवं-
स्संवत्सरश्च कल्पन्ताम् । स आपं प्रदुषे उभे इमे अन्तरिक्ष-मथो
सुवः । नैनंमूर्ध्वं न तिर्यञ्च न मध्ये परिजग्रभत् । न तस्येषु कश्चन
तस्य नाम महद्यशः ॥

न सुंदूरो तिष्ठति रूपं-मस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चुनैनम् । हृदा
मनीषा मनसाभिकृप्तो य एनं विदुरमृतास्ते भवन्ति । अद्वय-
स्सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्युष्टौ । एष हि देवः प्रदिशोऽनुसर्वः
पूर्वोहि जात-स्स उ गर्भे अन्तः । सविजायमान-स्सजनिष्यमाणः
प्रत्यङ्गमुखांस्तिष्ठति विश्वतोमुखः । विश्वतंश्वक्षुरुत विश्वतोमुखो
विश्वतो हस्त उत विश्वतस्यात् । सं बाहुभ्यां नमंति संपतंत्रै-
र्द्विवापृथिवी जनयन् देव एकः । वेन-स्तत्पश्य-न्विश्वा भुवनानि
विद्वान् यत्र विश्वं भवत्येकनीळम् । यस्मिन्निदिग्ं सं च विचैकग्ं स
ओतः प्रोतंश्व विभुः प्रजासु । प्रतद्वोचे अमृतं नु विद्वान् गन्धर्वो
नाम निहितं गुहांसु ॥

त्रीणि पदा निहिता गुहांसु यस्तद्वेदं सवितुः पितासंत् । स नो
बन्धु-र्जनिता स विधाता धामानि वेदु भुवनानि विश्वां । यत्र देवा
अमृतमानशाना-स्तृतीये धामान्यभ्यैरयन्त । परिद्यावापृथिवी
यन्ति सद्यः परि लोकान् परि दिशः परि सुवः । क्रुतस्य तन्तुं

विततं वि॒चृत्य तदपश्य॒त्तदभवत् प्रजासुं । पुरीत्य लोकान् पुरीत्य
भूतानि॑ पुरीत्य सर्वाः प्रदिशो॑ दिशंश्च । प्रजापंतिः प्रथमजा
ऋतस्यात्मनाऽऽत्मानमुभि॑-संबंभूव । सदस्यतिमद्दुतं प्रियमिन्द्रस्य
काम्यम् । सनि॑ मेधामयासिषम् । उद्दीप्यस्व जातवेदो
ऽप॒घननिरक्रंतिं मम ॥

पृश्नग्नश्च मह्यमावहं जीवनं च दिशो॑दिश । मानो॑
हिग्सीजातवेदो गामश्चं पुरुषं जगत् । अविं॒भ्रदग्न आगंहि श्रिया मा॑
परिपातय ॥

गायत्रीमन्त्राः

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्यं महादेवस्यं धीमहि । तन्मो॑ रुद्रः
प्रचोदयांत् । तत्पुरुषाय विद्महे॑ महादेवायं धीमहि । तन्मो॑ रुद्रः
प्रचोदयांत् । तत्पुरुषाय विद्महे॑ चक्रतुण्डायं धीमहि । तन्मो॑ दन्तिः
प्रचोदयांत् । तत्पुरुषाय विद्महे॑ चक्रतुण्डायं धीमहि । तन्मो॑ नन्दिः
प्रचोदयांत् । तत्पुरुषाय विद्महे॑ महासेनायं धीमहि । तन्मो॑ षष्ठ्यमुखः
प्रचोदयांत् । तत्पुरुषाय विद्महे॑ सुवर्णपूक्षायं धीमहि । तन्मो॑ गरुडः
प्रचोदयांत् । वेदात्मनायं विद्महे॑ हिरण्यग्भर्यायं धीमहि । तन्मो॑ ब्रह्म
प्रचोदयांत् । नारायणायं विद्महे॑ वासुदेवायं धीमहि । तन्मो॑ विष्णुः
प्रचोदयांत् । वज्रनुखायं विद्महे॑ तीक्ष्णदग्नश्चायं धीमहि । तन्मो॑
नारसिंग्हः प्रचोदयांत् ॥

भास्करायं विद्महे महद्युतिकरायं धीमहि । तत्रो आदित्यः
प्रचोदयात् । वैश्वानरायं विद्महे लालीलायं धीमहि । तत्रो अग्निः
प्रचोदयात् । कात्यायनायं विद्महे कन्यकुमारीं धीमहि । तत्रो
दुर्गिः प्रचोदयात् ॥

दूर्वासूक्तम्

सुहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा । सर्वां हरतु मे पापं दूर्वा
दुर्स्वप्नुनाशनी । काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः परि ।

एवानां दूर्वे प्रतनु सुहस्रेण शतेन च । या शतेन प्रतुनोषि
सुहस्रेण विरोहंसि । तस्यांस्ते देवीष्टके विधेम हृविषां वयम् ।
अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुनधरा । शिरसां धारयिष्यामि
रक्षस्व मां पदेपदे ॥

मृत्तिकासूक्तम्

भूमि-धेनुर्धरणी लोकधारिणी । उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन
शंत-बाहुना । मृत्तिके हनं मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् । मृत्तिके
ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमन्त्रिता । मृत्तिके देहिं मे पुष्टि त्वयि
सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥

मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके । तयां हृतेन पापेन
गच्छामि परमां गतिम् ॥

शत्रुजयमन्त्राः

यतं इन्द्रं भयामहे ततो नो अभयं कृधि । मधंवञ्छुग्धि तव
तन्म ऊतये विद्विषो विमृधों जहि । स्वस्तिदा विशास्यति-र्वृत्रहा
विमृधोंवशी । वृषेन्द्रः पुर एंतु न-स्वस्तिदा अभयङ्करः । स्वस्ति
न इन्द्रों वृद्धश्रवा-स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्ताक्ष्यो
अरिष्टनेमि-स्वस्ति नो बृहस्यति-र्दधातु । आपान्तमन्यु-
स्तुपलंप्रभर्मा धुनि-शिर्मीवा-ञ्चरुमागं ऋजीषी । सोमो
विश्वान्यतसावनानि नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानिदेभुः ॥

ब्रह्मजज्ञानं प्रथुमं पुरस्ता-द्विर्सीमत-स्सुरुचो वेन आवः ।
सबुध्नियां उपमा अस्य विष्ठा-स्सुतश्च योनि-मसंतश्च विवः ।
स्योना पृथिवि भवो नृक्षरा निवेशनी । यच्छां नशर्म सप्रथाः ।
गन्धद्वारां दुराधरषां नित्यपुष्टां करीषिणीम् । ईश्वरीगं सर्व-भूतानां
तामिहोपहये श्रियम् । श्रीर्मे भजतु । अलक्ष्मीर्मे नश्यतु । विष्णु-
मुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाल्लोका-ननपज्य-मध्यजयन् । महागं
इन्द्रो वज्रंबाहुष्णोडुशी शर्म यच्छतु ॥

स्वस्ति नो मधवां करोतु हन्तु पाप्मानं योऽस्मान्द्वेष्टि ।
सोमानग् स्वरंणं कृणुहि ब्रह्मणस्यते । कृक्षीवन्तं य औंशिजम् ।
शरीरं यज्ञशमलं कुर्सीदुं तस्मिन्थसीदतु योऽस्मान्द्वेष्टि । चरंणं
पवित्रं वितं पुराणं येन पूत स्तरंति दुष्कृतानि । तेन पवित्रेण

शुद्धेनं पूता अतिं पाप्मान्-मरांतिं तरेम । सजोषां इन्द्र सगंणो
मुरुद्धिसोमं पिब वृत्रहञ्चूर विद्वान् । जुहि शत्रूगुं रपु मृधों
नुदुस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतोैनः । सुमित्रान् आपु ओषधय-स्सन्तु
दुर्मित्रास्तस्मै भूयासु-र्यैस्मान् द्वेष्टि यं चं वुयं द्विष्मः ।
आपोहिष्ठा मंयोभुवस्तानं ऊर्जे दंधातन ॥

मुहेरणायु चक्षसे । योवं-शिवतंमो रसु-स्तस्यं भाजयते
हनंः । उशती-रिंव मातरः । तस्मा अरंगमामवो यस्युक्षयायु
जिन्वथ । आपों जुनयंथा च नः ॥

अष्मर्षणसूक्तम्

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपंचे तीर्थं मैं देहि याचिंतः । यन्मयां भुक्त-
मुसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रंहः । यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा
दुष्कृतं कृतम् । तनु इन्द्रो वरुणो बृहस्पति-स्सविता चं पुनन्तु
पुनः पुनः । नमोऽग्न्येऽप्सुमते नम इन्द्रायु नमो वरुणायु नमो
वारुण्यै नमोऽङ्ग्ल्यः ॥

यदपां क्रुं यदमेध्यं यदंशान्तं तदपंगच्छतात् । अत्याशना-
दंतीपाना-द्वच्च उग्रात् प्रतिग्रहात् । तन्मो वरुणो राजा
पाणिनांह्यमरशंतु । सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो मुंकलित्विषः ।
नाकस्य पृष्ठ-मारुह्य गच्छेद्वाह्यसलोकताम् । यश्चाप्सु वरुणस्स
पुनात्वंघमरषणः । इमं मैं गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुंद्रि-स्तोमगं

सचता परुष्णिया । असि क्लिया मंरुद्वधे वितस्तयाऽर्जकीये
शृणु ह्या सुषोमंया । ऋतं च सुत्यं चाभीद्वा-त्तप्सोऽध्यंजायत ।
ततो रात्रिरजायत तत्समुद्रो अर्णवः ॥

समुद्रादर्णवा दधि संवथ्सरो अंजायत । अहोरात्राणि विदध-
द्विश्वस्य मिष्टो वशी । सूर्यचन्द्रमसौ धाता यथापूर्व-मंकल्पयत् ।
दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्ष-मथो सुवः । यत्पृथिव्यागं
रजस्त्व-मान्तरिक्षे विरोदसी । इमाग् स्तदापो वरुणः
पुनात्वंधमरषणः । पुनन्तु वसंवः पुनातु वरुणः पुनात्वंधमरषणः ।
एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य गोप्ता । एष पुण्यकृतां लोकानेष
मृत्योर हिंरण्यम् । द्यावापृथिव्योरहिंरण्यगं सग् श्रितगं
सुवः ॥

सन्-सुव-ससग्ंशिंशाधि । आद्र्द्व ज्वलंति ज्योतिं-रहमस्मि ।
ज्योतिर्ज्वलंति ब्रह्माह-मस्मि । योऽह-मस्मि ब्रह्माहमस्मि ।
अहमस्मि ब्रह्माह-मस्मि । अहमेवाहं मां जुहोमि स्वाहां ।
अकार्यकार्यवकीर्णि स्तेनो भ्रूणहा गुरुत्ल्पगः । वरुणो
ऽपामंधमरषण-स्तरमात् पापात्प्रमुच्यते । रजोभूमि-स्त्वमागं
रोदयस्त् प्रवंदन्ति धीराँ । आक्रान्त्यसमुद्रः प्रथमे
विधंर्मञ्जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा । वृषां पवित्रे अधिसानो अव्ये
बृहथसोमो वावृधे सुवान इन्दुः ॥

दुर्गसूक्तम्

[2]

जातवेदसे सुनवाम् सोमं मरातीयुतो निदंहाति वेदः । स नः परष्ठदति दुर्गाणि विश्वां नावेव सिन्धुं दुरिताऽत्यग्निः । ताम् शिवं तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम् । दुर्गा देवीगं शरणम् हं प्रपंचे सुतरंसि तरसे नमः । अग्ने त्वं पांरया नव्यो अस्मान्स्वस्ति-भिरति दुर्गाणि विश्वां । पूश्च पृथ्वी बहुला नं उर्वी भवां तोकाय तनयाय शंयोः । विश्वानि नो दुर्गाहां जातवेद्-सिन्धुं न नावा दुरिताऽतिंपरषि । अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणनोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम् । पृतनाजितग्रं सहमानमुग्रमग्निग्रं हुवेम परमाध्यस्थाप्त । स नः परष्ठदति दुर्गाणि विश्वा क्षामदेवो अति दुरिताऽत्यग्निः । प्रत्लोषिं कमीङ्ग्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च सत्सि । स्वाङ्गोऽग्ने तनुवं पिप्रयस्वास्मर्यं च सौभंगमायंजस्व । गोभिर्जुष्टमयुजो निषिक्तं तवेन्द्र विष्णो-रनुसंचरेम । नाकस्य पृष्ठमभि संवसानो वैष्णवीं लोक इह मांदयन्ताम् ॥

[ॐ कात्यायनाय विद्वहें कन्यकुमारिं धीमहि । तन्मो दुर्गः प्रचोदयात् ॥]

व्याहृति-होममन्त्राः

[3-5]

भू-रन्न-मग्नये पृथिव्यै स्वाहा भुवोऽन्नं वायवेऽन्तरिक्षाय

स्वाहा॑ सुवरन्नं-मादित्यायं दि॒वे स्वाहा॑ भू-भुव॒स्सुव॒-रन्नं च॒न्द्रमंसे
दि॒ग्भ्य-स्वाहा॑ नमो॑ दे॒वेभ्यं-स्व॒धा॑ पि॒तृभ्यो॑ भू-भुव॒स्सुव॒-
रन्नमो॑म् ॥

भू-रग्नयै॑ पृथि॒व्यै॑ स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवेऽन्तरिंक्षाय॑ स्वाहा॑
सुवर्णादि॒त्यायं दि॒वे स्वाहा॑ भू-भुव॒स्सुव॒-श॒न्द्रमंसे दि॒ग्भ्य-स्वाहा॑
नमो॑ दे॒वेभ्यं-स्व॒धा॑ पि॒तृभ्यो॑ भू-भुव॒स्सुव॒-रग्न॑ ओ॑म् ॥

भू-रग्नयै॑ च पृथि॒व्यै॑ च महृते॑ च॒ स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवे॑
च॒न्तरिंक्षाय॑ च महृते॑ च॒ स्वाहा॑ सुवर्णादि॒त्यायं च॒ दि॒वे च॒ महृते॑ च॒
स्वाहा॑ भू-भुव॒स्सुव॒-श॒न्द्रमंसे च॒ नक्षत्रेभ्यश्च॑ दि॒ग्भ्यश्च॑ महृते॑ च॒
स्वाहा॑ नमो॑ दे॒वेभ्यं-स्व॒धा॑ पि॒तृभ्यो॑ भू-भुव॒स्सुव॒-र्महृरो॑म् ॥

ज्ञानप्राप्त्यर्था॑-होममन्त्राः [6-7]

पा॒हि नो अग्न॑ एनंसे स्वा॒हा॑ । पा॒हि नो विश्ववेदंसे स्वा॒हा॑ । यज्ञं
पा॒हि विभावंसो स्वा॒हा॑ । सर्वं पा॒हि शतक्रंतो स्वा॒हा॑ ॥

पा॒हि नो॑ अग्न॑ एकंया॑ । पा॒ह्युंत द्वितीयंया॑ । पा॒ह्यूर्ज॑ तृतीयंया॑ ।
पा॒हि गी॒र्भिश्च॑ तु॒सृभिं॑-र्वसो॑ स्वा॒हा॑ ॥

वेदाविस्मरणाय जपमन्त्राः [8-9]

यश्छन्दंसा॑-मृष्मो॑ वि॒श्वरूप॑-श्छन्दो॑भ्य॑-श्छन्दागं॑-स्यावि॒वेश॑ ।
सचागं॑ शिक्यः॑ पुरो॑ वाचो॑पनि॒ष-दिन्द्रो॑ ज्येष्ठ॑ इन्द्रियाय॑ ऋषिं॑भ्यो॑
नमो॑ दे॒वेभ्यं-स्व॒धा॑ पि॒तृभ्यो॑ भू-भुव॒स्सुव॒-श्छन्द॑ ओ॑म् ॥

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं
कर्णयो-श्रुतं मा च्योङ्कुं ममामुष्य ओम् ॥

तपः प्रशंसा [10]

ऋतं तपं-स्सत्यं तपं-श्रुतं तपं-शान्तं तपो दम्-स्तप्-शशम्-
स्तपो दानं तपो यज्ञं तपो भू-भुवस्मुव-ब्रह्मैतदुपास्यैतत्पः ॥

विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च [11]

यथा वृक्षस्यं संपुष्टिं तस्य दूरा-द्रुन्धो वात्येवं पुण्यं स्य
कर्मणो दूरा-द्रुन्धो वाति यथाऽसिधारां कर्तेऽवहिता-मवक्रामे
यद्युवे युवे हवां विहृयिष्यामि कर्त पंतिष्यामीत्येव-ममृतां-
दात्मानं जुगुप्सेत् ॥

दहरविद्वा [12]

अणो-रणीयान्महुतो महीया-नात्मा गुहायां निहितोऽस्य
जन्तोः। तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानं मीशम्।
सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्माँ-ध्यपत्तार्चिष्ठस्मिधं-सप्त जिह्वाः।
सप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा गुहाशयान्निहिता-सप्त संपत्।
अतंस्समुद्रा गिरयंश्च सर्वोऽस्माथ्यन्दन्ते सिन्धव-सर्वरूपाः।
अतंश्च विश्वा ओषंधयो रसांच्च येनैष भूत-स्तिष्ठत्यन्तरात्मा।
ब्रह्मा देवानां पदवीः कंवीना-मृषि-विप्राणां महिषो मृगाणांम्।
र्येनो गृद्ध्राणांग् स्वधिंति-वनानांग् सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।

अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बृहीं प्रजां जनयन्तीर्णं सरूपाम् ।
अजो ह्येकों जुषमाणोऽनुशेते जहाँत्येनां भुक्तभौगामजोऽन्यः ॥

हुंस-शुचिष-द्वसु-रन्तरिक्षस-द्वोतां वेदिषदतिंथिर्दुरोणसत् ।
नृष-द्वरस-दृत्स-द्वयोमस-दब्जा गोजा क्रतुजा अंद्रिजा क्रतुं
बृहत् । धृतं मिमिक्षिरे धृतमस्य योनिं-धृते श्रितो धृत-मुवस्य
धामं । अनुष्वधमावहं मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम् ।
समुद्रा-दूर्मिर्धुमागं उदार-दुपांशुना सम्मृतत्व-मानट् । धृतस्य
नाम् गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानां-ममृतस्य-नाभिः । वयं नाम्
प्रब्रंवामा धृतेनास्मिन् यज्ञे धारयामा नमोभिः । उपं ब्रह्मा
शृणवच्छस्यमानं चतुश्शृङ्गोऽवमीद्वौर पुतत् । चत्वारि शृङ्गा त्रयो
अस्य पादा द्वे शीरषे सुप्त हस्तासो अस्य । त्रिधां बद्धो वृषभो
रोरवीति महो देवो मत्यागं आविवेश ॥

त्रिधां हितं पणिभिं-गुह्यमानं गविं देवासो धृतमन्विन्दन् ।
इन्द्र एकां सूर्यं एकं जजान वेना-देकग्नं स्वधया निष्ठतक्षुः । यो
देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियों रुद्रो मुहरषिः । हिरण्यगर्भं पञ्चयत्
जायमानगं सनों देव-शशुभया स्मृत्या संयुनक्तु । यस्मात्परं
नापरमस्ति किंचि-द्वरमान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चिंत् ।
वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठ-त्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम् । न
कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्व-मानशुः । परेण

नाकं निहितं गुहांयां विभ्राजदेतद्यतंयो विशन्ति । वेदान्तविज्ञान-
सुनिंश्चितार्था-स्संन्यासं योगाद्यतंयश्शुद्धसत्त्वाः । ते ब्रह्मलोकेतु
परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे ॥ । दहूं विपापं
पुरमेऽश्मभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसम्मथम् । तत्रापि दहूं गगनं
विशोक-स्तस्मिन् यदन्तस्त-दुपासितव्यम् । यो वेदादौ स्वरः
प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः । तस्य प्रकृतिं-लीनस्य यः परस्स
महेश्वरः ॥

नारायणसूक्लम्

[13]

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाकं विश्वशम्भुवम् । विश्वं नारायणं
देवमक्षरं परमं पदम् । विश्वतः परमान्त्रित्यं विश्वं नारायणं हरिम् ।
विश्वमेवेदं पुरुष-स्तद्विश्व-मुपंजीवति । पतिं विश्वस्यात्मेश्वरगुं
शाश्वतगं शिव-मंच्युतम् । नारायणं मंहाङ्गेयं विश्वात्मानं
पुरायणम् । नारायणं परो ज्योतिरात्मा नारायणः परः । नारायणं परं
ब्रह्म तत्त्वं नारायणः परः । नारायणं परो ध्याता ध्यानं नारायणः
परः । यच्च किञ्चिज्जंगथसर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा ॥

अन्तर्बहिश्वं तत्सर्वं व्याप्य नारायण-स्थितः । अनन्तमव्ययं
कविगं संमुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम् । पद्मकोश-प्रतीकाशगं हृदयं
चाप्यधोमुखम् । अधों निष्ठ्या विंतस्त्यान्ते नाभ्यामुंपरि तिष्ठति ।
ज्वालमालाकुलं भाती विश्वस्यायतनं महत् । सन्ततगं शिलाभिस्तु

लम्बत्याकोशसनिभम् । तस्यान्ते सुषिरगं सूक्ष्मं तस्मिन्थर्वं प्रतिष्ठितम् । तस्य मध्ये महानंग्नि-विश्वार्चि'-विश्वतोमुखः । सोऽग्रंभुग्विभंजन्ति-चाहारमज्जरः कविः । तिर्यगूर्ध्वं मधशशायी रुश्मयस्तस्य सन्तता । सन्तापयंति स्वं देहमापादतलमस्तंकः । तस्य मध्ये वहिंशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः । नीलतो-यदंमध्यस्था-द्विद्युलेखेव भास्वरा । नीवारशूकंवत्तन्वी पीता भास्वत्युणूपंमा । तस्यां-शिखाया मध्ये पुरमात्मा व्यवस्थितः । स ब्रह्म स शिव-स्स हरि-स्सेन्द्र-स्सोऽक्षरः परम-स्स्वराट् ॥

आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम्

[14]

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्रता ऋचस्तदृचा मण्डलग्ं स ऋचां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स सामानां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि पुरुष-स्तानि यजूर्गंषि स यजुषा मण्डलग्ं स यजुषां लोक-सौषा त्रय्येवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिंरण्यः पुरुषः ॥

आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम्

[15]

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यश-शक्तु-श्रोत्रमात्मा मनो मन्यु-र्मनुर्मृत्यु-स्सत्यो मित्रो वायु रांकाशः प्राणो लोकपालः कः किं कं तथसत्यमन्नं-ममृतों जीवो विश्वः कतम-स्सवयम्भु ब्रह्मैत-

दमृतं एष पुरुषं एष भूताना-मधिंपति-ब्रह्मणं-स्सायुज्यगं-
सलोकता-माप्नोत्येतासामेव देवतानागं सायुज्यगं सार्थितागं-
समानलोकता-माप्नोति य एवं वेदे-त्युपनिषत् ॥

शिवोपासन-मन्त्राः [16]

निधंनपतये नमः । निधंनपतान्तिकाय नमः । ऊर्ध्वाय नमः ।
ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः । हिरण्याय नमः । हिरण्यलिङ्गाय नमः ।
सुवर्णाय नमः । सुवर्णलिङ्गाय नमः । दिव्याय नमः । दिव्यलिङ्गाय
नमः । भवाय नमः । भवलिङ्गाय नमः । शर्वाय नमः । शर्वलिङ्गाय
नमः । शिवाय नमः । शिवलिङ्गाय नमः । ज्वलाय नमः ।
ज्वललिङ्गाय नमः । आत्माय नमः । आत्मलिङ्गाय नमः । परमाय
नमः । परमलिङ्गाय नमः । एतथ्सोमस्य सूर्यस्य सर्व-लिङ्गगं
स्थापयति पाणिमन्त्रं पवित्रम् ॥

पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादकमन्त्रः [17]

सुद्बोजातं प्रपद्यामि सुद्बोजाताय वै नमो नमः । भवे भवे
नातिभवे भवस्व माम् । भवोद्भवाय नमः ॥

उत्तरवक्त्र-प्रतिपादकमन्त्रः [18]

वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमं-श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः
कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो
बलप्रमथनाय नम-सर्व-भूतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः ॥

दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादकमन्त्रः [19]

अंघोरैभ्योऽथ धोरेभ्यो धोरधोरतरेभ्यः। सर्वे॒भ्य-स्सर्वशर्व॑भ्यो
नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥

प्राग्वक्त्र-प्रतिपादकमन्त्रः [20]

तत्पुरुषाय विद्वहें महादेवाय धीमहि । तन्नौ रुद्रः प्रचोदयात् ॥

ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादकमन्त्रः [21]

ईशान-स्सर्व-विद्याना॒-मीश्वर-स्सर्व-भूतानां॒ ब्रह्माऽधिंपति॒-
ब्रह्मणोऽधिंपति॒-ब्रह्मा॒ शिवो मैं अस्तु सदाशिवोम् ॥

नमस्कारार्थ-मन्त्राः [22-25]

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णयि हिरण्यरूपाय हिरण्यपतये
अम्बिकापतय उमापतये पशुपतयै नमो नमः ॥

ऋतग्रं॒ सूत्यं॒ परं ब्रह्म पुरुषं॒ कृष्णपिङ्गलम् । ऊर्ध्वरैतं॒
विरूपाक्षं॒ विश्वरूपाय॒ वै नमो नमः ॥

सर्वो॒ वै रुद्र-स्तरमै॒ रुद्राय॒ नमो॒ अस्तु । पुरुषो॒ वै रुद्र-स्सन्मुहो॒
नमो॒ नमः । विश्वं॒ भूतं॒ भुवनं॒ चित्रं॒ बंहुधा॒ जातं॒ जायमानं॒ च॒ यत् ।
सर्वो॒ ह्यैष॒ रुद्र-स्तरमै॒ रुद्राय॒ नमो॒ अस्तु ॥

कद्रुद्राय॒ प्रचेतसे॒ मीदुष्टमाय॒ तव्यसे॒ । वो॒ चेम्॒ शन्तमग्रं॒ हृदे॒ ।
सर्वो॒ ह्यैष॒ रुद्र-स्तरमै॒ रुद्राय॒ नमो॒ अस्तु ॥

अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् [26-27]

यस्य वै कङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवा-स्याहुतय-
स्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै ॥ कृषुष्व पाज इति पञ्च ॥

भूदेवताकमन्त्रः [28]

अदिंति-देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरा-स्तेषांग्
सर्वभूतानां माता मेदिनीं महता मही सांवित्री गांयत्री जगत्युर्की
पृथ्वी बंहुला विश्वां भूता कंतुमा काया सा सत्येत्यमृतेति वसिष्ठः ॥

सर्वदेवता आपः [29]

आपे वा इदग्ं सर्वं विश्वां भूतान्यापः प्राणा वा आपः पशव्
आपोऽन्न-मापोऽमृत-माप-स्सप्राडापो विराडाप-स्स्वराडाप-
श्छन्दाग्रस्यापे ज्योतीग्र-घ्यापे यजुग्र-घ्याप-स्सत्यमाप-स्सर्वं
देवता आपे भूर्भुव-स्सुव-राप ओम् ॥

सन्ध्यावन्दनमन्त्राः [30-32]

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवीं पूता पुनातु माम् । पुनन्तु
ब्रह्मणस्यति-ब्रह्मपूता पुनातु माम् । यदुच्छिष्ठ-मभौज्यं यद्वा
दुश्वरितं मम । सर्वं पुनन्तु मामापोऽसुतां च प्रतिग्रहग्र स्वाहा ॥

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः । पापेभ्यो
रक्षन्ताम् । यदहा पापंमकारणम् । मनसा वाचां हस्ताभ्याम् ।

पद्मयामुदरेण शि॒श्रा ॐ । अह॒स्त-दंवलु॒म्पतु । यत्किञ्चं दुरितं मयिं ।
इदमहं माममृतयो॒नौ । सत्ये ज्योतिषि जुहो॑मि स्वा॒हा ॥

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः । पापेभ्यों
रक्षन्ताम् । यद्रात्रिया पापंमकार॒षम् । मनसा वाचा हस्ताभ्याम् ।
पद्मयामुदरेण शि॒श्रा । रात्रि॑-स्तदंवलु॒म्पतु । यत्किञ्चं दुरितं मयिं ।
इदमहं माममृतयो॒नौ । सूर्ये ज्योतिषि जुहो॑मि स्वा॒हा ॥

प्रणवस्य क्रष्णादिविवरणम् [33]

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म । अग्निर्देवता ब्रह्मं इत्यार॒षम् । गायत्रं
छन्दं परमात्मं सरूपम् । सायुज्यं विंनियोगम् ॥

गायत्र्यावाहनमन्त्राः [34-35]

आयांतु वरंदा देवी॑ अक्षरं ब्रह्मसंमितम् । गायत्री॑ छन्दसां
मातेदं ब्रह्म जुषस्वं मे । यदह्नांत्कुरुते पापं तदह्नांत्रतिमुच्यते ।
यद्रात्रियांत्कुरुते पापं तद्रात्रियांत्रतिमुच्यते । सर्वं वर्णं मंहादेवि॑
सुन्ध्याविंद्ये सुरस्वंति ॥

ओजोऽसि॑ सहोऽसि॑ बलंमसि॑ भ्राजोऽसि॑ देवानां धामनामासि॑
विश्वंमसि॑ विश्वायु॑-सर्वमसि॑ सुर्वयु॑-रभिभूरों गायत्री-मावांहयामि॑
सावित्री-मावांहयामि॑ सरंस्वती-मावांहयामि॑ छन्दरूषी-नावांहयामि॑
श्रिय-मावांहयामि॑ गायत्रिया गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्रकृषिस्सविता
देवताऽग्निर्मुखं ब्रह्मा शिरो विष्णुर-हृदयगं रुद्र-शिखा

पृथिवीयोनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा
साङ्घचायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदां षट्कुक्षिः
पञ्च-शीर्षोपनयने विंनियोगे ओं भूः । ओं भुवः । ओं गं सुवः ।
ओं महः । ओं जनः । ओं तपः । ओं गं सूत्यम् । ओं तथस्वितु-
वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ।
ओमापो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भू-भुव-सुव-रोम् ॥

गायत्री-उपस्थानमन्त्राः [36]

उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि । ब्राह्मणे भ्योऽभ्यनु
ज्ञाता गच्छदेवि यथासुखम् । स्तुतो मया वरदा वेदमाता
प्रचोदयन्ती पवने द्विजाता । आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं मह्यं
दत्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम् ॥

आदित्यदेवतामन्त्रः [37]

घृणि-स्सूर्य आदित्यो न प्रभां वात्यक्षरम् । मधुक्षरन्ति तद्रसम् ।
सूत्यं वै तद्रसे-मापो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भू-भुव-सुव-रोम् ॥

त्रिसुपर्णमन्त्राः [38-40]

ब्रह्म-मेतु माम् । मधुं-मेतु माम् । ब्रह्म-मेव मधुं-मेतु माम् ।
यास्ते सोम प्रजावध्योऽभिसो अहम् । दुष्वन्धन् दुरुष्वह । यास्ते
सोम प्राणाग् स्ताङ्गुहोमि । त्रिसुपर्ण-मयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात् ।
ब्रह्महत्यां वा एते घन्ति । ये ब्राह्मणा-खिसुपर्ण पठन्ति । ते सोमं
प्राप्नुवन्ति । आसहस्रात् पुडक्तिं पुनर्नन्ति । ओम् ॥

ब्रह्म मेधयाँ । मधु मेधयाँ । ब्रह्मेव मधु मेधयाँ । अद्या नों देव
सवितः प्रजावथ्सावी-स्सौभंगम् । परा दुष्वच्चिंयग् सुव । विश्वानि
देव सवित-दुरितानि परासुव । यद्गुद्रं तन्म आसुव । मधुवाता
ऋतायुते मधुक्षरन्ति सिन्धवः । माध्वीर्न-स्सन्त्वोषधीः । मधु
नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवग् रजः । मधुद्वौरस्तु नः पिता ।
मधुमान्नो वनस्पति-मधुमाग् अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो भवन्तु
नः ॥ य इमं त्रिसुपर्ण-मयांचितं ब्राह्मणाय दद्यात् । ग्रूणहत्यां वा
एते घन्ति । ये ब्राह्मण-स्त्रिसुपर्ण पठन्ति । ते सोमं प्राप्नुवन्ति ।
आसहस्रात् पुडकिं पुनन्ति । ओम् ॥

ब्रह्म मेधवाँ । मधु मेधवाँ । ब्रह्म-मेव मधु मेधवाँ । ब्रह्मा देवानां
पदवीः कंवीना-मृषि-र्विप्राणां महिषो मृगाणांम् । श्येनो गृद्ध्राणांग्
स्वधिंति-र्वनानांग् सोमः पुवित्रमत्येति रेभन्त् । हुगुंस-शुचिष-
द्वसुं-रन्तरिक्षस-द्वोतां वेदिष-दतिथिर्दुरोणुसत् । नृष-द्वरस-
दृतस-द्वयोमस-दव्जा गोजा ऋतजा अंद्रिजा ऋतं बृहत् । ऋचे
त्वां रुचे त्वा समि-ध्यंवन्ति सुरितो न धेनाः । अन्तरहृदा मनसा
पूयमानाः । बृतस्य धारा अभिचाकशीमि । हिरण्ययो वेत्सो मध्यं
आसाम् । तस्मिन्द्युपर्णो मधुकृत् कुलायी भज-नास्ते मधु-
देवताभ्यः । तस्यासते हरय-स्सप्ततीरे स्वधां दुहाना अमृतस्य
धारांम् । य इदं त्रिसुपर्ण-मयांचितं ब्राह्मणाय दद्यात् । वीरहत्यां

वा एते घन्ति । ये ब्राह्मणा-ख्सुपर्ण पठन्ति । ते सोमं प्राप्नुवन्ति । आसहस्रात् पुडक्तिं पुनर्न्ति । ओम् ॥

मेधासूक्तम्

[41-44]

मेधादेवी जुषमाणा न आगां-द्विश्वाचीं भुद्रा सुमनस्यमाना । त्वया जुष्टा नुदमाना दुरुक्तान् बृहद्वदेम विदथै सुवीरांः । त्वया जुष्ट कृषि-र्भवति देवि त्वया ब्रह्माऽगतश्रीं-रुत त्वयौ । त्वया जुष्ट-श्वित्रं विन्दते वसु सानों जुषस्व द्रविणो न मेधे ॥

मेधां म इन्द्रों ददातु मेधां देवी सरंस्वती । मेधां मे अश्विनांवुभा-वाधत्तां पुष्करस्त्रजा । अप्सरासुं च या मेधा गन्धर्वेषु च यन्मनः । दैवीं मेधा सरंस्वती सा मां मेधा सुरभिं-र्जुषताग्न स्वाहा ॥

आमां मेधा सुरभिं-विश्वरूपा हिरण्यवर्णं जगती जगम्या । ऊर्जस्वती पर्यंसा पिन्वमाना सा मां मेधा सुप्रतींका जुषन्ताम् ॥

मयिं मेधां मयिं प्रजां मव्यश्निस्तेजों दधातु मयिं मेधां मयिं प्रजां मयीन्द्रं इन्द्रियं दधातु मयिं मेधां मयिं प्रजां मयिं सूर्यो भ्राजों दधातु ॥

मृत्युनिवारणमन्त्राः

[45-53]

अपैतु मृत्यु-रमृतं न आगन्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु । पर्ण वनस्यते-रिवाभिन-शीयताग्न रुयि-स्सचंता-न्न-शशचीपतिः ॥

परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात् ।
चक्षुष्मते शृण्वते तेऽब्रवीमि मा नः प्रजागं रीरिषो मोत वीरान् ॥

वातं प्राणं मनसाऽन्वारभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः ।
स नौ मृत्योख्नायतां पात्वगंहसो ज्योग्जीवा ज्ञान-मंशीमहि ॥

अमुत्र भूया-दध्य यद्यमस्य बृहस्पते अभिशास्त्रेमुञ्चः ।
प्रत्यौहतामूश्चिनां मृत्यु-मस्मा-द्वेवानां-मग्ने भिषजा शर्चीभिः ॥

हरिगुं हरन्त्त-मनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मंतीनाम् ।
ब्रह्म सर्वपु-मनुमेद-मागा-दयनं मा विवधी-विक्रमस्व ॥

शल्कैरुग्नि-मिन्धान उभौ लोकौ संनेमहम् । उभयोर्लोकयोरु-
क्त्वाऽति मृत्युं तराम्यहम् ॥

मा छिंदो मृत्यो मा वंधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः । प्रजां
मा मैं रीरिषु आयुं-रुग्र नृचक्षंसं त्वा हुविषां विधेम ॥

मा नौ महान्तमुत मा नौ अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न
उक्षितम् । मा नौ वधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा
नंस्तुनुवौं रुद्र रीरिषः ॥

मा नंस्तोके तनये मा न आयुषिं मा नो गोषु मा नो अश्वेषु
रीरिषः । वीरान्मा नौ रुद्र भामितो वंधीर-हुविष्मन्तो नमसा
विधेम ते ॥

प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः

[54]

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बंभूव ।
यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वृयग् स्याम् पतयो रथीणाम् ॥

इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः

[55]

स्वस्तिदा विशास्पति-र्वृत्रहा विमृधो वृशी । वृषेन्द्रः पुर एतु
नस्वस्तिदा अंभयङ्करः ॥

मृत्युञ्जयमन्त्राः

[56-58]

त्र्यम्बकं यजामहे सुगुन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिंव
बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात् ॥

ये तें सुहस्रं-मयुतं पाशा मृत्यो मत्यायि हन्तवे । तान् यज्ञस्य
मायया सर्वा-नवंयजामहे ॥ मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहा ॥

पापनिवारका मन्त्राः

[59]

देवकृतस्यैनंसोऽव्यजंन-मसि स्वाहा । मनुष्य-कृतस्यैनंसो
ऽव्यजंन-मसि स्वाहा । पितृकृतस्यैनंसोऽव्यजंन-मसि स्वाहा ।
आत्मकृतस्यैनंसोऽव्यजंन-मसि स्वाहा । अन्यकृतस्यैनंसो
ऽव्यजंन-मसि स्वाहा । अस्मत्कृतस्यैनंसोऽव्यजंन-मसि स्वाहा ।
यद्विवा च नक्तं चैनंश्वकृम तस्याव्यजंन-मसि स्वाहा ।
यथवपन्तश्व जाग्रतश्वैनंश्वकृम तस्याव्यजंन-मसि स्वाहा ।

यथसुषुप्तंश्च जाग्रतश्चैनश्चकृम तस्यांवयजंन-मसि स्वाहा॑ ।
यद्विद्वाग्सु-श्वाविद्वाग्सु-श्चैनश्चकृम तस्यांवयजंन-मसि स्वाहा॑ ।
एनस एनसोऽवयजन-मसि स्वाहा॑ ॥

वसुप्रार्थनामन्त्रः [60]

यद्वौ देवाश्चकृम जिह्वयां गुरुमनंसो वा प्रयुती देवु हेडंनम् ।
अरांवा यो नो अभिदुच्छुनायते तस्मिन्तदेनो वसवो निधेतन्
स्वाहा॑ ॥

कामोऽकारषीत्-मन्युरकारषीत् मन्त्रः [61-62]

कामोऽकारषीन्नमो नमः । कामोऽकारषीत्कामः करोति नाहं
करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारुयिता नाहं कारुयिता एष
ते काम कामाय स्वाहा॑ ॥

मन्यु-रकारषीन्नमो नमः । मन्यु-रकारषीन्नमन्युः करोति नाहं
करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारुयिता नाहं कारुयिता एष
ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॑ ॥

विरजाहोममन्त्राः [63-66]

तिलाञ्जुहोमि सरसाग् सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु स्वाहा॑ ।
गावो हिरण्यं धन-मन्त्रपानग् सर्वेषाग् श्रियै स्वाहा॑ । श्रियं च
लक्ष्मिं च पुष्टिं च कीर्ति॑ चानुष्ट्यताम् । ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम् ।
श्रद्धामेधे प्रजा-स्सन्ददातु स्वाहा॑ ॥

तिलः कृष्णा-स्तिला-श्वेता-स्तिला-स्सौम्या वंशानुगाः ।

तिलः पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मंयि स्वाहा । चोरस्यान्नं
नंवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुत्ल्पगः । गोस्तेयगं सुरापानं भ्रूणहत्या तिला
शान्तिगं शमयन्तु स्वाहा । श्रीश्व लक्ष्मीश्व पुष्टीश्व कीर्तिं
चानुर्ण्यताम् । ब्रह्मण्यं बंहुपुत्रताम् । श्रद्धामेधे प्रज्ञातु जातवेद-
स्सन्ददांतु स्वाहा ॥

प्राणापान-व्यानोदान-समाना में शुध्यन्तां ज्योतिं-रुहं विरजा
विपाप्मा भूयासंग् स्वाहाौ । वाञ्छन-शक्तुश्श्रोत्र-जिह्वाप्राण-रेतो-
बुद्ध्याकूति-स्संकल्पा में शुध्यन्तां ज्योतिं-रुहं विरजा विपाप्मा
भूयासंग् स्वाहाौ । त्वक्चर्म-माग्स-रुधिर-मेदो-मज्जा-स्नायवो
इस्थीनि में शुध्यन्तां ज्योतिं-रुहं विरजा विपाप्मा भूयासंग्
स्वाहाौ । शिरःपाणि-पाद-पार्श्व-पृष्ठोरुदर-जङ्घ-शिश्रोपस्थ-
पायवो में शुध्यन्तां ज्योतिं-रुहं विरजा विपाप्मा भूयासंग्
स्वाहाौ । उत्तिष्ठ पुरुष हरितपिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि ददापयिता
में शुध्यन्तां ज्योतिं-रुहं विरजा विपाप्मा भूयासंग् स्वाहाौ ॥

पृथिव्याप-स्तेजो-वायु-राकाशा में शुध्यन्तां ज्योतिं-रुहं
विरजा विपाप्मा भूयासंग् स्वाहाौ । शब्द-स्पर्श-रूप-रस-गन्धा में
शुध्यन्तां ज्योतिं-रुहं विरजा विपाप्मा भूयासंग् स्वाहाौ । मनो-
वाक्याय-कर्माणि में शुध्यन्तां ज्योतिं-रुहं विरजा विपाप्मा
भूयासंग् स्वाहाौ । अव्यक्तभावै-रहंकारै-ज्योतिं-रुहं विरजा

विपाप्मा भूयासग् स्वाहा॑ । आत्मा में शुद्धन्तं ज्योति॑-रुहं
विरजा॑ विपाप्मा भूयासग् स्वाहा॑ । अन्तरात्मा में शुद्धन्तं
ज्योति॑-रुहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासग् स्वाहा॑ । परमात्मा में
शुद्धन्तं ज्योति॑-रुहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासग् स्वाहा॑ । क्षुधे॑
स्वाहा॑ । क्षुत्पिंपासाय स्वाहा॑ । विविद्यै॒ स्वाहा॑ । ऋग्विधानाय॑
स्वाहा॑ । कषो॑त्काय॑ स्वाहा॑ । क्षुत्पिपासामलं ज्येष्ठा॑-मूलक्ष्मी॑-
नैशयाम्यहम् । अभूति॑-मसंमृद्धिं च॑ सर्वा॑-निर्णुद मे पाप्मानग्॑
स्वाहा॑ । अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-मानन्दमय-
मात्मा में शुद्धन्तं ज्योति॑-रुहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासग्॑
स्वाहा॑ ॥

वैश्वदेवमन्त्राः

[67-68]

अग्नये॑ स्वाहा॑ । विश्वेभ्यो देवेभ्य॑-स्वाहा॑ । ध्रुवाय॑ भूमाय॑
स्वाहा॑ । ध्रुवक्षितये॑ स्वाहा॑ । अच्युतक्षितये॑ स्वाहा॑ । अग्नये॑
स्विष्टकृते॑ स्वाहा॑ । धर्मय॑ स्वाहा॑ । अधर्मय॑ स्वाहा॑ । अद्वय-
स्वाहा॑ । ओषधिवनस्पतिभ्य॑-स्वाहा॑ ॥

रक्षोदेवजनेभ्य॑-स्वाहा॑ । गृह्णाय॑भ्य॑-स्वाहा॑ । अवसानेभ्य॑-
स्वाहा॑ । अवसानपतिभ्य॑-स्वाहा॑ । सर्व-भूतेभ्य॑-स्वाहा॑ ।
कामाय॑ स्वाहा॑ । अन्तरिक्षाय॑ स्वाहा॑ । यदेजंति॑ जगंति॑ यच्च॑ चेष्टंति॑
नामो॑ भृगोऽयं नाम्ने॑ स्वाहा॑ । पृथिव्यै॒ स्वाहा॑ । अन्तरिक्षाय॑

स्वाहा॑ ॥

दि॒वे स्वाहा॑ । सूर्यायि॒ स्वाहा॑ । चुन्द्रमंसे॒ स्वाहा॑ । नक्षत्रेभ्य॒-
स्वाहा॑ । इन्द्राय॒ स्वाहा॑ । बृहस्पतये॒ स्वाहा॑ । प्रजापतये॒ स्वाहा॑ ।
ब्रह्मणे॒ स्वाहा॑ । स्वधा॒ पितृभ्य॒-स्वाहा॑ । नमो॒ रुद्राय॒ पशुपतये॒
स्वाहा॑ ॥

दे॒वेभ्य॒-स्वाहा॑ । पि॒तृभ्य॒-स्वधा॒ऽस्तु॑ । भूतेभ्यो॒ नमः॑ ।
मनुष्येभ्यो॒ हन्ता॑ । प्रजापतये॒ स्वाहा॑ । परमेष्ठिने॒ स्वाहा॑ । यथा
कूप-शूतधार-सुहस्रधारो॒ अक्षिंतः॑ । एवा मैं अस्तु धान्यगं॑
सुहस्रधारमक्षिंतम्॑ । धनंधान्यै॒ स्वाहा॑ । ये भूताः॑ प्रचरंन्ति॑
दिवानक्तं॑ बलि-मिच्छन्तो॑ वितुदर्श्य॑ प्रेष्याः॑ । तेभ्यो॑ बुलिं॑
पुष्टिकामो॑ हरामि॑ मयि॑ पुष्टिं॑ पुष्टिपति-र्दधातु॑ स्वाहा॑ ॥

ओ॑ं तद्ब्रह्म । ओ॑ं तद्वायुः॑ । ओ॑ं तदात्मा॑ । ओ॑ं तथसूत्यम्॑ ।
ओ॑ं तथसर्वम्॑ । ओ॑ं तत्पुरो॑-र्नमः॑ । अन्तश्वरतिं॑ भूतेषु॑ गुहायां॑
विंश्व॑ मूर्तिषु॑ । त्वं॑ यज्ञस्त्वं॑ वषट्कार-स्त्वमिन्द्र-स्त्वगं॑ रुद्र-स्त्वं॑
विष्णु-स्त्वं॑ ब्रह्म त्वं॑ प्रजापतिः॑ । त्वं॑ तंदाप॑ आपो॑ ज्योती॑ रसोऽमृतं॑
ब्रह्म॑ भू-भुव॑-सुव॑-रोम्॑ ॥

प्राणाहुतिमन्त्राः

[69]

श्रद्धायाँ॑ प्राणे॑ निविंष्टोऽमृतं॑ जुहोमि॑ । श्रद्धायाँ॑मपाने॑ निविंष्टोऽ
मृतं॑ जुहोमि॑ । श्रद्धायाँ॑ व्याने॑ निविंष्टोऽमृतं॑ जुहोमि॑ । श्रद्धायाँ॑मुदाने॑

निविंष्टेऽमृतं जुहोमि । श्रद्धायां समाने निविंष्टेऽमृतं जुहोमि ।
ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय । अमृतोपस्तरणमसि । श्रद्धायां प्राणे
निविंष्टेऽमृतं जुहोमि । शिवो मां विशाप्रदाहाय । प्राणाय स्वाहा ॥

श्रद्धायांमपाने निविंष्टेऽमृतं जुहोमि । शिवो मां विशाप्रदाहाय ।
अपानाय स्वाहा । श्रद्धायां व्याने निविंष्टेऽमृतं जुहोमि । शिवो मां
विशाप्रदाहाय । व्यानाय स्वाहा । श्रद्धायां-मुदाने निविंष्टेऽमृतं
जुहोमि । शिवो मां विशाप्रदाहाय । उदानाय स्वाहा । श्रद्धायां
समाने निविंष्टेऽमृतं जुहोमि । शिवो मां विशाप्रदाहाय । समानाय
स्वाहा । ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय । अमृतापिधानमसि ॥

मुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः

[70]

श्रद्धायां प्राणे निविंश्यामृतगं हुतम् । प्राणमन्नेनाप्यायस्व ।
श्रद्धायांमपाने निविंश्यामृतगं हुतम् । अपान-मन्नेनाप्यायस्व ।
श्रद्धायां व्याने निविंश्यामृतगं हुतम् । व्यान-मन्नेनाप्यायस्व ।
श्रद्धायां-मुदाने निविंश्यामृतगं हुतम् । उदान-मन्नेनाप्यायस्व ।
श्रद्धायां समाने निविंश्यामृतगं हुतम् । समान-मन्नेनाप्यायस्व ॥

मोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः

[71]

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं चं समाश्रितः । ईशसर्वस्य जगतः
प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक् ॥

अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः

[72]

वाञ्छं आसन् । नसोः प्राणः । अक्ष्यो-शक्षुः । कर्णयोश्श्रोत्रम् ।
बाहुवो-र्बलम् । ऊरुवो-रोजः । अरिष्टा विश्वान्यज्ञानि तुनूः ।
तुनुवां मे सुह नमस्ते अस्तु मा मां हिग्सीः ॥

इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः

[73]

वयं-सुपुण्डा उपसेदु-रिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधंमानाः ।
अपध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षुं-मुमुर्ध्यंस्मान्निधयेऽव बद्धान् ॥

ददयालंभनमन्त्रः

[74]

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मां विश्वान्तकः । तेनान्नेनांप्यायस्व ॥

देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः

[75]

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि ॥

अग्निस्तुतिमन्त्रः

[76]

त्वमंग्ने द्युभि-स्त्व-मांशुशुक्षणि-स्त्व-मद्भ्य-स्त्व-मश्मनस्परि ।
त्वं वनेभ्य-स्त्वमोषधीभ्य-स्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥

अभीष्टयाचनामन्त्रः

[77]

शिवेन मे संतिष्ठस्व स्योनेन मे संतिष्ठस्व सुभूतेन मे संतिष्ठस्व
ब्रह्मवर्चसेन मे संतिष्ठस्व यज्ञस्यर्धि-मनु संतिष्ठस्वोपं ते यज्ञ नम्
उपं ते नम् उपं ते नमः ॥

परतत्त्व-निरूपणम्

[78]

सुत्यं परं परां सुत्यगं सुत्येन न सुंवर्गा-ह्लोकाच्यवन्ते
 कुदाचन सुतागं हि सुत्यं तस्मात् सुत्ये रमन्ते तप इति तपे
 नानशनात्परं यद्धि परं तप-स्तदुर्धरषं तदुराधरषं तस्मा-त्पसि
 रमन्ते दम इति नियंतं ब्रह्मचारिण-स्तस्मा-द्वये रमन्ते शम
 इत्यरण्ये मुनय-स्तस्माच्छये रमन्ते

दान-मिति सर्वाणि भूतानि प्रशग्संसन्ति दाना-आतिं दुश्वरं
 तस्मां-द्वये रमन्ते धर्म इति धर्मेण सर्व-मिदं परिगृहीतं
 धर्मन्नातिंदुष्करं तस्मां-द्वर्मे रमन्ते

प्रजन इति भूयाग्ंस-स्तस्माद्वयिष्ठाः प्रजायन्ते तस्माद्वयिष्ठाः
 प्रजनने रमन्तेऽग्नय इत्याहु तस्मां-दुग्नय आधातव्या

अग्निहोत्र-मित्याहु तस्मां-दग्निहोत्रे रमन्ते यज्ञ इति यज्ञो हि
 देवा-स्तस्मांद्यज्ञे रमन्ते मानुस-मिति विद्वाग्ंस-स्तस्मां-द्विद्वाग्ंस
 एव मानुसे रमन्ते

न्यास इति ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि वा
 एतान्यवराणि पराग्ंसि न्यास एवात्यरेचयद्व एवं वेदै-
 त्युपनिषत् ॥

ज्ञानसाधन-निरूपणम्

[79]

प्राजापत्यो हारुणि-स्सुपर्णेयः प्राजापतिं पितर-मुपससार किं

भगवन्तः परमं वदुन्तीति तस्मै प्रोवाच

सत्येन वायु-रावांति सत्येनादित्यो रोचते दिवि सत्यं वाचः
प्रतिष्ठा सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात् सत्यं परमं वदन्ति तपसा

देवा देवता-मग्र आयन् तपसरष्यस्सुवरन्विन्दुन् तपसा
सुपलान् प्रणुदामाराती-स्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः परमं
वदन्ति दमेन दान्ताः किल्बिष-मवधून्वन्ति दमेन ब्रह्मचारिण-
स्सुवरगच्छन् दमो भूतानां दुराधरषं दमें सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दमः
परमं वदन्ति शमेन शान्ता-शिव-माचरन्ति शमेन नाकं
मुनयोऽन्वविन्दुच्छमो भूतानां दुराधरषच्छमे सर्वं प्रतिष्ठितं
तस्माच्छमः परमं वदन्ति

दानं यज्ञानां वर्ष्य दक्षिणा लोके दातारां
सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनाराती-रपानुदन्त दानेन द्विषुन्तो मित्रा
भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मां-दानं परमं वदन्ति

धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति
धर्मेण पाप-मनुदंति धर्मं सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मां-द्धर्मं परमं वदन्ति

प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधुप्रजायां-स्तन्तुं तन्वानः पिंतृणा-
मनुणो भवति तदेव तुस्या अनृणं तस्मात् प्रजननं परमं
वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या

देवयानः पन्थां गारहपत्य ऋक्पृथिवी रथन्तर-मन्वाहार्यपचनं

यथसंच-रत्युपविशत्युत्तिष्ठते च सप्रवग्यो यन्मुखं तदाहवनीयो
या व्याहृति-राहुति-र्यदंस्य

विज्ञानं तज्जुहोति यथसायं प्रातरंति तथसमिधं
यत्प्रातर्मध्यन्दिनगं सायं च तानि सवनानि ये अंहोरात्रे ते
दरशपूर्णमासौ येऽर्धमासाश्च मासांश्च ते चांतुर्मास्यानि य क्रुतवस्ते
पंशुबन्धा ये संवथसुराश्च परिवथसुराश्च तेऽहर्गणासर्ववेदसं वा

एतथसुत्रं यन्मरणं तदवभृथं एतद्वै जरार्मर्यमग्निहोत्रगं सुत्रं य
एवं विद्वा-नुदगयंते प्रमीयंते देवानामेव मंहिमानं गृत्वाऽऽदित्यस्य
सायुज्यं

गच्छत्यथ यो दक्षिणे प्रमीयंते पितृणा-मेव मंहिमानं गृत्वा
चन्द्रमसुरसायुज्यगं सलोकता-माप्नोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसो-
मंहिमानौ ब्राह्मणो विद्वा-नुभिजंयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानं
माप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानम् ॥

ॐ सुह नाववतु । सुह नौ भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ।

ॐ शान्ति-शान्ति-शान्तिः ॥

॥ वृहदारण्यकोपनिषत् ॥

प्रथमोऽध्यायः

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते । पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ । उषा वा अश्वस्य मेध्यस्य शिरः सूर्यश्चक्षुर्वातः प्राणो व्यात्तमग्निर्वैश्वानरः संवत्सर आत्माऽश्वस्य मेध्यस्य द्यौः पृष्ठमन्तरिक्षमुदरं पृथिवी पाजुस्यं दिशः पार्श्वं अवान्तरदिशः पुर्शव ऋतवोऽङ्गानि मासाश्वार्धमासाश्वं पर्वाण्यहोरात्राणि प्रतिष्ठा नक्षत्राण्यस्थीनि नभो मागंसान्युवध्यगं सिकताः सिन्धवो गुदा यकृच ळोमानश्च पर्वता ओषधयश्च वनस्पतयश्च लोमान्युद्यन्पूर्वार्धो निम्लोचञ्जनार्धो यद्विजुम्भते तद्विद्योतते यद्विधूनुते तत्स्तनयति यन्मेहति तद्वर्षति वागेवास्य वाक् ॥ १ ॥

अहर्वा अश्वं पुरस्तान्महिमाऽन्वजायत तस्य पूर्वं समुद्रे योनी रात्रिरेनं पश्चान्महिमाऽन्वजायत तस्यापरे समुद्रे योनिरेतौ वा अश्वं महिमानावभितः संबभूवतु-हयो भूत्वा देवानुवहद्वाजी गन्धर्वानवर्वाऽसुरानश्चो मनुष्यान्समुद्रं एवास्य बन्धुः समुद्रो योनिः ॥ २ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

नैवेह किंचनाग्र आसीन्मृत्यु-नैवेदमावृतमासी-दशनायया ऽशनाया हि मृत्युस्तन्मनोऽकुरुताऽत्मन्वी स्यामिति सोऽर्चन-

यजुं-रुन्तरिक्षं वामदेव्य-माहवनीयस्सामं सुवर्गो लोको बृहत्तस्मा-
दुश्चीन् परमं वदन्त्यग्निहोत्रगं सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृति-स्विष्टगं
सुहुतं यंशक्रतूनां प्रायणगं सुवर्गस्य लोकस्य ज्योति-स्तस्मा-
दग्निहोत्रं परमं वदन्ति

यज्ञे इति यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरा-नपानुदन्त यज्ञेन
द्विष्टो मित्रा भंवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मांवज्ञं परमं वदन्ति
मानुसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानुसेन मनसा साधु पश्यति मानुसा
ऋषयः प्रजा अंसूजन्त मानुसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मांमानुसं परमं
वदन्ति

न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतम-स्वयम्भु
प्रजापति-संवध्यसुर इति संवध्यसुरोऽसावादित्यो य एष आदित्ये
पुरुष-स्स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा

याभिरादित्य-स्तपति रुश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति
पर्जन्येनौषधि-वनस्पतयः प्रजायन्त ओषधिवनस्पतिभि-रन्नं
भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणै-र्बलं बलेन तप-स्तपसा श्रद्धा श्रद्धया
मेधा मेधया मनीषा मनीषया मनो मनसा शान्ति-शान्त्यां चित्तं
चित्तेन स्मृतिग् स्मृत्या स्मारण् स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनात्मानं
वेदयति तस्मा-दुन्नं ददन्त्यसर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा भंवन्ति
भूतानां प्राणै-मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानां-दानन्दो

ब्रूळयोनि-स्स वा पुष पुरुषः पञ्चात्मा येन सर्वे-मिदं प्रोत्तं
पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशंश्चावान्तरदिशाश्च स वै सर्वे-मिदं
जग्थस सभूतगं स भव्यं जिंजासकूप्त ऋतुजा-रयिंष्ठा

श्रद्धा सुत्यो महस्वान् तुपसो परिष्ठाद ज्ञात्वा तमेवं मनसा हुदा
च भूयो न मृत्यु-मुपर्याहि विद्वान् तस्मान्व्यास-मेषां तपसा-
मतिरिक्तमाहुं-र्वसुरण्वो विभूरंसि प्राणे त्वमसि सन्धाता

ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृतेऽजोदा-स्त्वमस्युग्मि-रसि वर्चोदा-
स्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदा-स्त्वमसि चन्द्रमस उपयामगृहीतोऽसि
ब्रह्मणे त्वा

महसु ओमित्यात्मानं युजीतैतद्वै मंहोपनिषदं देवानां गुह्यं य
एवं वेदं ब्रह्मणो महिमानं-माप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानं-
मित्युपनिषत् ॥

ज्ञानयज्ञः

[80]

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्यात्मा यजमान-श्रद्धापत्नी शरीर-
मिधमुरो वेदि-र्लोमानि बरहि-र्वेद-शिखा हृदयं यूपः काम्
आज्यं मन्युः पशु-स्तपोऽग्नि-र्दम-शमयिता दक्षिणा-वाघोताँ
प्राण उद्गता

चक्षुरध्वर्यु-र्मनो ब्रह्मा श्रोत्रमग्नी-द्यावद्वियंते सा दीक्षा
यदश्राति तद्विर्यत्प्रिबति तदर्थ्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो

चरत्तस्यार्चत आपोऽजायन्तार्चते वै मे कुमभूदिति तदेवार्क-
स्यार्कत्वं कुगुं ह वा अस्मै भवति य एवमेतदुर्कस्यार्कत्वं
वेद ॥ १ ॥

आपो वा अर्कस्तद्युदपागं शुर आसीत्तस्महन्यत सा
पृथिव्यभवत्स्यामश्राम्यत्तस्य श्रान्तस्य तप्तस्य तेजो रुसो निर-
वर्तताग्निः ॥ २ ॥

स त्रेधाऽत्मानं व्यकुरुताऽदित्यं तृतीयं वायुं तृतीयगं स एष
प्राणस्तेधा विहितस्तस्य प्राची दिविश्चरोऽसौ चासौ चेर्मविधास्य
प्रतीची दिक्षुच्छमसौ चासौ च सुक्ष्यौ दुक्षिणा चोदीची च पार्श्वे
चौः पृष्ठमन्तरिक्षमुदरमियमुरः सु पुषोऽप्सुप्रतिष्ठितो युत्र व्व चैति
तदेव प्रतिष्ठत्येवं विद्वान् ॥ ३ ॥

सोऽकामयत द्वितीयो म आत्मा जायेतेति स मुनसा वाचं
मिथुनगं सुमभवदशानाया मृत्युस्तद्यद्रेत आसीत्सु संवत्सुरोऽभवन्त्वाह
पुरा तृतः संवत्सर आस तमेतावन्तं कालुमविभ-
र्यावान्संवत्सरस्तुमेतावतः कालुस्य परस्तादुसृजत तं
जातुमभिव्याददात्स भाणकरोत्सैव वागभवत् ॥ ४ ॥

स ऐक्षत यदि वा इममभिमग्न्ये कुनीयोऽनं करिष्य इति स
तुया वाचा तेनाऽत्मनेदगं सुर्वमसृजत युदिदं किंचुर्चो युजूगंषि
सामानिच्छुन्दागंसि यज्ञान्प्रजाः पशून्स युद्यदेवासृजत तत्तद-

तुमध्रियत सर्वं वा अतीति तदुदितेरदितित्वगं सर्वस्यैतस्यात्ता
भवति सर्वमस्यान्नं भवति यु एवमेतदुदितेरदितित्वं वेद ॥ ५ ॥

सोऽकामयत भूयसा यज्ञेन भूयो यजेयेति सोऽश्राम्यत्स
तुपोऽतप्यत तुस्य श्रान्तुस्य तप्तुस्य यशो वीर्यमुदक्रामत्प्राणा वै
यशो वीर्यं तत्प्राणेषूत्क्रान्तेषु शुरीरगं श्रुयितुमध्रियत तुस्य शुरीर
एव मुन आसीत् ॥ ६ ॥

सोऽकामयत मेध्यं म इदगुं स्यादात्मन्यनेन स्यामिति ततो
ऽश्वः समभवदुश्वतन्मेध्यमभूदिति तुदेवाश्वमेधस्याश्वमेधत्वमेष ह
वा अश्वमेधं वेद यु एनमेवं वेदं तमुनवरुद्धयैवामन्यत तगुं
संवत्सरुस्य परस्तादात्मुन आलभत पशुन्देवताभ्यः
प्रत्यौहत्तस्मात्सर्वदेवत्यं प्रोक्षितं प्राजापत्यमालभन्त एष ह वा
अश्वमेधो यु एष तुपति तुस्य संवत्सर आत्माऽयुमग्निर्कस्तुस्येमे
लोकां आत्मानस्तावेतावर्काश्वमेधौ सो पुनरेकैव देवता भवति
मृत्युरेवाप पुनर्मृत्युं जयति नैनं मृत्युराजोति मृत्युरस्याऽत्मा
भवत्येतासां देवतानामेको भवति ॥ ७ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

द्वया ह प्राजापत्या देवाश्वासुराश्व ततः कानीयसा एव देवा
ज्यायसा असुरास्त एषु लोकेष्वर्यर्घन्त ते ह देवा
ऊचुर्हन्तासुरान्यज्ञ उद्गीथेनात्ययामेति ॥ १ ॥

ते ह वाचमूर्चुरस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यो वागुदगायद्ये

वाचि भोगस्तुं देवेभ्य आगायद्युत्कल्याणं वृदति तदात्मने ते
विदुरनेन वै न उद्ग्रात्राऽत्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाऽविध्यन्स
यः सु पाप्मा यद्देवेदमप्रतिरूपं वृदति सु एव सु पाप्मा ॥ २ ॥

अथ ह प्राणमूच्युस्त्वं न उद्ग्रायेति तथेति तेभ्यः प्राण उदगायद्यः
प्राणे भोगस्तुं देवेभ्य आगायद्युत्कल्याणं जिघ्रति तदात्मने ते
विदुरनेन वै न उद्ग्रात्राऽत्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाऽविध्यन्स
यः सु पाप्मा यद्देवेदमप्रतिरूपं जिघ्रति सु एव सु पाप्मा ॥ ३ ॥

अथ ह चक्षुरूच्युस्त्वं न उद्ग्रायेति तथेति तेभ्यश्चक्षुरुदगायद्य-
श्चक्षुषि भोगस्तुं देवेभ्य आगायद्युत्कल्याणं पृश्यति तदात्मने ते
विदुरनेन वै न उद्ग्रात्राऽत्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाऽविध्यन्स
यः सु पाप्मा यद्देवेदमप्रतिरूपं पृश्यति सु एव सु पाप्मा ॥ ४ ॥

अथ ह श्रोत्रमूच्युस्त्वं न उद्ग्रायेति तथेति तेभ्यः श्रोत्रमुदगायद्यः
श्रोत्रे भोगस्तुं देवेभ्य आगायद्युत्कल्याणग्ं शृणोति तदात्मने ते
विदुरनेन वै न उद्ग्रात्राऽत्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाऽविध्यन्स
यः सु पाप्मा यद्देवेदमप्रतिरूपग्ं शृणोति सु एव सु पाप्मा ॥ ५ ॥

अथ ह मुन ऊच्युस्त्वं न उद्ग्रायेति तथेति तेभ्यो मुन उदगायद्यो
मनसि भोगस्तुं देवेभ्य आगायद्युत्कल्याणग्ं संकल्पयति तदात्मने
ते विदुरनेन वै न उद्ग्रात्राऽत्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मना

इविध्यन्त्स यः सु पाप्मा युद्देवेदमुप्रतिरूपग् संकल्पयति सु एव सु पाप्मैवमु खुल्वेतां देवताः पाप्मभिरुपासृजन्नेवमेनाः पाप्मना इविध्यन् ॥ ६ ॥

अथ हेममासुन्यं प्राणमूचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्य एष प्राण उदगायत्ते विदुरनेन वै न उद्गात्राऽत्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाऽविव्यत्सन्त्स यथाऽश्मानमृत्वा लोष्टो विघ्वग्ंसेतैवग्ं हैव विघ्वग्ंसमाना विष्वञ्चो विनेशुस्तुतो देवा अभवन्पराऽसुरा भ्रवत्यात्मना पुराऽस्य द्विषन्प्रातृत्यो भवति यु एवं वेद ॥ ७ ॥

ते होचुः क्व नु सोऽभूद्यो न इत्थमुसक्तेत्ययमास्येऽन्तरिति सोऽयास्य आङ्गिरसोऽङ्गानां गं हि रुसः ॥ ८ ॥

सा वा एषा देवता दूर्नामि दूरग्ं द्वस्या मृत्युदूरग्ं ह वा अस्मान्मृत्यु-र्भवति यु एवं वेद ॥ ९ ॥

सा वा एषा देवतैतासां देवतानां पाप्मानं मृत्युमपहत्य युत्रा ऽसां दिशामुन्तस्तद्वयांचकार तदासां पाप्मनो विन्यदधात्तस्मान्न जुनमियान्नान्तमियान्नेत्याप्मानं मृत्युमन्ववायानीति ॥ १० ॥

सा वा एषा देवतैतासां देवतानां पाप्मानं मृत्युमपहत्याधैना मृत्युमत्यवहत् ॥ ११ ॥

स वै वाचमेव प्रथमामत्यवहत्सा यदा मृत्युमत्यमुच्यते सोऽग्निरभवत्सोऽयमग्निः परेण मृत्युमतिक्रान्तो दीप्यते ॥ १२ ॥

अथ प्राणमत्यवहत्सु यदा मृत्युमत्यमुच्यत सु वायुरभवत्सोऽयं
वायुः परेण मृत्युमतिक्रान्तः पवते ॥ १३ ॥

अथ चक्षुरत्यवहत्तद्यदा मृत्युमत्यमुच्यत सु आदित्यो
भवत्सोऽसा वादित्यः परेण मृत्युमतिक्रान्तस्तपति ॥ १४ ॥

अथ श्रोत्रमत्यवहत्तद्यदा मृत्युमत्यमुच्यत ता दिशोऽभवगंस्ता
इमा दिशः परेण मृत्युमतिक्रान्ताः ॥ १५ ॥

अथ मनोऽत्यवहत्तद्यदा मृत्युमत्यमुच्यत सु चन्द्रमा
अभवत्सोऽसौ चन्द्रः परेण मृत्युमतिक्रान्तो भात्येवं ह वा
एनमेषा देवता मृत्युमतिवहति यु एवं वेद ॥ १६ ॥

अथाऽत्मनेऽन्नाद्यमागायद्विं किंचान्नमद्यतेऽनेनैव तद्यत
इह प्रतितिष्ठति ॥ १७ ॥

ते देवा अब्रुवनेतावद्वा इदगं सर्वं यदुन्नं तुदात्मन आगासीरुनु
नोऽस्मिन्नन्न आभजस्वेति ते वै माऽभिसंविशतेति तथेति तगं
समन्तं परिण्यविशन्त तुस्माद्यदनेनान्मत्ति तेनैतास्तृप्यन्त्येवं ह
वा एनगं स्वा अभिसंविशन्ति भर्ता स्वानागं श्रेष्ठः पुर एता
भवत्यन्नादोऽधिपतिर्यु एवं वेद यु उ हैवंविदगं स्वेषु प्रति
प्रतिर्बुद्धूषति नु हैवालं भार्येभ्यो भवत्युथ यु एवैतमनुभवति यो
वैतमनु भार्यान्दुभूषति सु हैवालं भार्येभ्यो भवति ॥ १८ ॥

सोऽयास्य आङ्गिरसोऽङ्गानागं हि रसः प्राणो वा अङ्गानागं

रुसः प्राणो हि वा अङ्गानां रुसस्तस्माद्युस्मात्कुस्माच्चाङ्गात्प्राणं
उत्क्रामति तुदेव तुच्छुष्यत्येष हि वा अङ्गानां रुसः ॥ १९ ॥

एष उ एव बृहस्पतिर्वाग्वै बृहती तुस्या एष पुतिस्तस्मादु
बृहस्पतिः ॥ २० ॥

एष उ एव ब्रह्मणस्पतिर्वाग्वै ब्रह्म तुस्या एष पुतिस्तस्मादु
ब्रह्मणस्पतिः ॥ २१ ॥

एष उ एव सामवाग्वै सामैष सा चामश्चेति तत्साम्नः सामत्वम्
यद्वेव समः पुष्टिणा समो मशुकेन समो नागेन सम्
एभिखिभिर्लोकैः सुमोऽनेन सुर्वेण तुस्माद्वेव सामाश्चनुते साम्नः
सायुज्यां सलोकुतां य एवमेतत्साम वेद ॥ २२ ॥

एष उ वा उद्गीथः प्राणो वा उत्प्राणेन हीदगं सर्वमुत्तब्धं वागेव
गीथोच्च गीथा चेति सु उद्गीथः ॥ २३ ॥

तद्वापि ब्रह्मदत्तश्चैकितानेयो रुजानं भक्ष्यनुवाचाचायं त्युस्य
रुजा मूर्धनं विपातयताद्युदितोऽयास्य आङ्गिरसोऽन्येनोदुगाय-
दिति वाचा च ह्येव सु प्राणेन चोदुगायदिति ॥ २४ ॥

तुस्य हैतुस्य साम्नो यः स्वं वेद भवति हास्य स्वं तुस्य वै स्वर
एव स्वं तुस्मादात्मिज्यं करिष्यन्वाचि स्वरमिच्छेत तुया वाचा
स्वरसंपन्नयाऽत्मिज्यं कुर्यात्तुस्माद्यज्ञे स्वरवन्तं दिदृक्षन्त एवाथो

यस्य स्वं भवति भवति हास्य स्वं य एवमेतत्साम्नः स्वं वेद ॥ २५ ॥

तस्य हैतस्य साम्नो यः सुवर्णं वेद भवति हास्य सुवर्णं तस्य वै स्वर एव सुवर्णं भवति हास्य सुवर्णं य एवमेतत्साम्नः सुवर्णं वेद ॥ २६ ॥

तस्य हैतस्य साम्नो यः प्रतिष्ठां वेद प्रति ह तिष्ठति तस्य वै वागेव प्रतिष्ठा वाचि हि खल्वेष एतत्प्राणः प्रतिष्ठितो गीयतेऽन्न इत्यु हैक आहुः ॥ २७ ॥

अथातः पुवमानानामेवाभ्यारोहः स वै खलु प्रस्तोता साम प्रस्तौति स यत्र प्रस्तुयात्तदेतानि जपेदुसतो मा सद्गमय तुमसो मा ज्योतिर्गमय मृत्योर्माऽमृतं गमयेति स यदाहुसतो मा सद्गमयेति मृत्युर्वा असत्सदमृतं मृत्योर्माऽमृतं गमयामृतं मा कुर्वित्येवैतदाह तुमसो मा ज्योतिर्गमयेति मृत्युर्वै तुमो ज्योतिरमृतं मृत्योर्माऽमृतं गमयामृतं मा कुर्वित्येवैतदाह मृत्योर्माऽमृतं गमयेति न त्र तिरोहितमिवास्त्यथ यानीतराणि स्तोत्राणि तेष्वात्मने ऽन्नाद्यमागायेत्स्मादु तेषु वरं वृणीत यं कामं कामयेत तगं स एष एवंविदुद्ग्राताऽत्मने वा यजमानाय वा यं कामं कामयते तमागायति तद्वैतल्लोकजिदेव न हैवालोक्यताया आशाऽस्ति य एवमेतत्साम वेद ॥ २८ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

आत्मैवेदम् ग्र आसीत्पुरुषविधः सोऽनुवीक्ष्य नान्यदात्मनो
ऽपश्यत्सोऽहमस्मीत्युग्रे व्याहरत्तोऽहंनामाभवत्तस्मादप्येतर्हा-
मन्त्रितोऽहमयमित्येवाग्र उक्त्वाऽथान्यनाम प्रब्रूते युदस्य भवति
स यत्पूर्वोऽस्मात्सर्वस्मात्सर्वान्याप्नन औषत्तस्मात्पुरुष ओषति ह
वै स तुं योऽस्मात्पूर्वो बुभूषति य एवं वेद ॥ १ ॥

सोऽविभेत्तस्मादेकाकी विभेति सु हायमीक्षां चक्रे
यन्मुदन्यन्नास्ति कुस्मान्तु विभेमीति तुत पुवास्य भयं वीयाय
कुस्माद्युभेष्यद्-द्वितीयाद्वै भयं भवति ॥ २ ॥

स वै नैव रेमे तुस्मादेकाकी न रमते सु द्वितीयमैच्छत्स-
हैतावानास यथा खीपुमागुंसौ संपरिष्वक्तौ सु इमेवाऽत्मनं
द्वेष्धाऽपातयत्ततः पतिश्च पुल्नी चाभवतां तुस्मादिदुर्ध्वगृहलमिव
स्व इति ह स्माऽऽह याज्ञवल्क्यस्तस्मादयमाकाशः खिया पूर्यत
एव तागं सुमभवत्ततो मनुष्या अजायन्त ॥ ३ ॥

सो हेयमीक्षां चक्रे कथं नु माऽत्मन एव जनयित्वा सुभवति
हन्त तिरोऽसानीति सा गौरभवदृषभ इतरस्तागं सुमेवाभवत्ततो
गावोऽजायन्त वडवेतराऽभवदश्ववृष इतरो गर्दभीतरा गर्दभइतरस्तागं
सुमेवाभवत्ततो एकशफमजायताजेतराऽभवद्वस्त इतरोऽविरितरा मेष
इतरस्तागं सुमेवाभवत्ततोऽजावयोऽजायन्तैवमेव युदिदं किंच
मिथुनम् पिपीलिकाभ्यस्तसर्वमसृजत ॥ ४ ॥

सोऽवेदहं वाव सृष्टिरस्यहं हीदगं सर्वमसृक्षीति तुतः
सृष्टिरभवत्सृष्ट्यागं हास्यैतुस्यां भवति य एवं वेद ॥५॥

अथेत्यभ्यमन्थत्स मुखाच्च योनेर्हस्ताभ्यां चाश्चिमसृजत
तस्मादेतुदुभय-मलोमक-मन्तरतोऽलोमका हि योनिरन्त-
रतस्तद्युदिद-माहुरमुं यजामुं यजेत्येकैकं देवमेतुस्यैव सा
विसृष्टिरेष उ ह्येव सर्वे देवा अथ यत्किंचेदमार्द्द तद्रेतसोऽसृजत
तदु सोम एतावद्वा इदगं सर्वमन्नं चैवानादुश्च सोम
एवान्नमश्चिन्नादः सैषा ब्रह्मणोऽतिसृष्टिर्य च्छ्रेयसो देवानुसृजताथ
थन्मत्यः सन्नमृतानुसृजत तस्मादुतिसृष्टि-रुतिसृष्ट्यागं हास्यैतुस्यां
भवति य एवं वेद ॥६॥

तद्वेदं तर्ह्य-व्याकृतमासीत्तनाम-रूपाभ्यामेव व्याक्रियतासौ-
नामाऽयमिदंरूप इति तुदिदमप्येत्तर्हि नामरूपाभ्यामेव व्याक्रियते
ऽसौनामाऽयमिदंरूप इति स एष इह प्रविष्ट आ नखाग्रेभ्यो
यथा क्षुरः क्षुरधानेऽवहितः स्याद्विश्वंभरो वा विश्वंभरकुलाये
तं न पश्यन्त्यकृत्स्नो हि स प्राणन्नेव प्राणो नाम भवति
वदन्वाक्यश्यगंश्वक्षुः शृणवञ्चोत्रं मन्वानो मनस्तान्यस्यैतानि
कर्मनामान्येव स योऽतएकैकमुपास्ते न स वेदाकृत्स्नो ह्येषोऽत
एकैकेन भवत्यात्मेत्येवोपासीतात्र ह्येते सर्व एकं भवन्ति
तदेतत्पदनीयमस्य सर्वस्य यदयमात्माऽनेन ह्येतत्सर्वं वेद यथा ह

वै पदेनानुविन्दुदेवं कीर्तिं श्लोकं विन्दते य एवं वेद ॥ ७ ॥

तुदेतत्प्रेयः पुत्रात्प्रेयो वित्तात्प्रेयोऽन्यस्मात्सुर्वस्मादुन्तरतरं
यदयमात्मा सु योऽन्यमात्मनः प्रियं ब्रुवाणं ब्रूयात्प्रियंगं
रोत्स्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यादात्मानमेव प्रियमुपासीत स य
आत्मानमेव प्रियमुपास्ते न हास्य प्रियं प्रमायुकं भवति ॥ ८ ॥

तुदाहुर्यद्व्याविद्यया सुर्वं भविष्यन्ते मनुष्या मन्यन्ते किमु
तद्व्यावेद्यस्मात्तसुर्वमभवदिति ॥ ९ ॥

ब्रह्म वा इदम् ग्र आसीत्तुदात्मानमेवावेदहं ब्रह्मास्मीति तस्मात्
तत्सुर्वमभवत्तद्वे यो देवानां प्रत्युबुध्यत सु एव तदुभवत्तथर्षीणां
तथा मनुष्याणां तद्वैतत्पश्यन्तुषिर्वामिदेवः प्रतिपेदेऽहंमनुरभवगं सुर्यश्चेति
तदिदमप्येतहि य एवं वेदाहं ब्रह्मास्मीति सु इदगं सुर्वं भवति तस्य
ह न देवाश्च नाभूत्या ईशत आत्मा ह्येषागं स भवत्यथ योऽन्यां
देवतामुपास्तेऽन्योऽसावन्योऽहमस्मीति न सु वेद यथा पशुरेवगं सु
देवानाम् यथा ह वै बहुवः पशुवो मनुष्यं भुज्युरेवमेकैकः पुरुषो
देवान्मुनकत्येकस्मिन्नेव पशावादीयमानेऽप्रियं भवति किमु बहुषु
तस्मादेषां तन्त्रं प्रियं यदेतन्मनुष्या विद्युः ॥ १० ॥

ब्रह्म वा इदम् ग्र आसीदुकमेव तदुकगं सन्त व्यभवत्
तच्छ्रेयोरूपमत्यसृजत क्षत्रं यान्येतानि देवत्रा क्षत्राणीन्द्रो वरुणः
सोमो रुद्रः पर्जन्यो यमो मृत्युरीशान इति तस्मात्क्षत्रात्परं नास्ति

तुस्माद्वाहणः क्षत्रियमधुस्तादुपास्ते राजसुये क्षत्र एव तद्यशो
दधाति सैषा क्षत्रस्य योनिर्घृह्ण तुस्माद्वद्युपि राजा परमतां
गच्छति ब्रह्मैवान्तत उपनिश्रयति स्वां योनिं य उ एनगं हिनस्ति
स्वागं स योनिमृच्छति स पापीयान्भवति यथा श्रेयागंसगं
हिगंसित्वा ॥ ११ ॥

स नैव व्यभवत्स विशमसृजत यान्येतानि देवजातानि गणश
आख्यायुन्ते वसवो रुद्रा आदित्या विश्वे देवा मरुत इति ॥ १२ ॥

स नैव व्यभवत्स शौद्रं वर्णमसृजत पूषुणमियं वै पूषेयगं हीदगं
सर्वं पुष्यति यदिदं किंच ॥ १३ ॥

स नैव व्यभवत्तच्छ्रेयोरूपमत्यसृजत धर्मं तदेतक्षत्रस्य क्षत्रं
यद्भुर्मस्तुस्माद्भुर्मात्युरं नास्त्यथो अबलीयान्बलीयागंसमाशागंसते
धर्मेण यथा राज्ञैवं यो वै स धर्मः सुत्यं वै तत्तुस्मात्सुत्यं
वदन्तमाहुधर्मं वदतीति धर्मं वा वदन्तगं सत्यं
वदतीत्येतद्भ्यैवैतदुभयं भवति ॥ १४ ॥

तदेतद्वृह्ण क्षत्रं विट्शूद्रस्तुदग्निनैव देवेषु ब्रह्माभवद्वाहणे
मनुष्येषु क्षत्रियेण क्षत्रियो वैश्येन वैश्यः शूद्रेण शूद्रस्तुस्मादग्नावेव
देवेषु लोकमिच्छन्ते ब्राह्मणे मनुष्येष्वेताभ्यागं हि रूपाभ्यां
ब्रह्माभवदथयो ह वा अस्माल्लोकात्स्वं लोकमदृष्ट्वा प्रैति स
एनमविदितो न भुनक्ति यथा वेदो वाऽननूकोऽन्यद्वा कर्मकृतं

यदिह वा अप्यनेवं विन्महत्पुण्यं कर्म करोति तद्वास्यान्ततः क्षीयते
एवाऽत्मानमेव लोकमुपासीत स य आत्मानमेव लोकमुपास्ते
न हास्य कर्म क्षीयते इस्माद्येवाऽत्मनो यद्यत्कामयते
तत्तत्सृजते ॥ १५ ॥

अथो अयं वा आत्मा सर्वेषां भूतानां लोकः सयुज्जुहोति
यद्यजते तेन देवानां लोकोऽथ यदनुब्रूते तेन ऋषीणामथ
यत्पितृभ्यो निपृणाति यत्प्रजामिच्छते तेन पितृणामथ
यन्मनुष्यान्वासयते यदेभ्योऽशनं ददाति तेन मनुष्याणामथ
यत्पशुभ्यस्तृणोदकं विन्दति तेन पशुनां यदस्य गृहेषु श्रापदा
वयागंस्यापिपीलिकाभ्य उपजीवन्ति तेन तेषां लोको यथा ह वै
स्वाय लोकायारिष्टमिच्छेदेवगं हैवंविदे सर्वाणि भूतान्यरिष्ट-
मिच्छन्ति तद्वा एतद्विदितं मीमांसितम् ॥ १६ ॥

आत्मैवेदमग्र आसीदेक एव सोऽकामयत जाया मे स्यादुथ
प्रजायेयाथ वित्तं मे स्यादुथ कर्म कुर्वीयेत्येतावान्वै कामो
नेच्छांश्चनातो भूयो विन्देत्तस्मादुप्येतहींकाकी कामयते जाया मे
स्यादुथ प्रजायेयाथ वित्तं मे स्यादुथ कर्म कुर्वीयेति स
यावदुप्येतेषामैकैकं न प्राप्नोत्यकृत्स्न एव तावन्मन्यते तुस्यो
कृत्स्नता मन एवास्याऽत्मा वाग्जाया प्राणः प्रजा चक्षुर्मनुषं
वित्तं चक्षुषाहि तद्विन्दुते श्रोत्रं दैवगं श्रोत्रेण हि

तच्छृणोत्यात्मैवास्य केर्माऽत्मना हि कर्म करोति सु एष पाङ्क्तो
यज्ञः पाङ्क्तः पशुः पाङ्क्तः पुरुषः पाङ्क्तमिदग्ं सर्वं युदिदं किंच
तुदिदग्ं सर्वमाप्नोति यु एवं वेद ॥ १७ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

युत्सप्तान्नानि मेध्या तुपसाऽजनयत्पिता । एकमस्य साधारणं
द्वे देवानभाजयत् । त्रीण्यात्मनेऽकुरुत पशुभ्य एकं प्रायच्छत् ।
तुस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितं युच्च प्राणिति युच्च न । कुस्मात्तानि न
क्षीयन्तेऽद्यमानानि सर्वदा । यो वैतामुक्षितिं वेद सोऽन्नमत्ति
प्रतीकेन । सु देवानुपिगच्छति स ऊर्जमुपजीवतीति क्षेकाः ॥ १ ॥

युत्सप्तान्नानि मेध्या तुपसाऽजनयत्पितेति मेध्या हि
तुपसाऽजनयत्पितैकमस्य साधारणमितीदुमेवास्य तुत्साधारणमन्नं
युदिदमद्युते स यु एतदुपास्ते न सु पाप्मनो व्यावर्तते मिश्रगं ह्येतत्
द्वे देवानभाजयदिति हुतं च प्रहुतं च तुस्मादेवेभ्यो जुह्वति च प्र च
जुह्वत्युथो आहुर्दर्शपूर्णमासाविति तुस्मान्नेष्टियाजुकः स्यात् पशुभ्य
एकं प्रायच्छुदिति तत्प्रयः पुयो ह्येवाग्रे मनुष्याश्च
पशुवश्वोपजीवन्ति तुस्मात्कुमारं जातं धृतं वैवाग्रे प्रतिलेह्यन्ति
स्तुनं वाऽनुधापयन्त्युथ वत्सं जातुमाहुरतृणाद इति तुस्मिन्सर्वं
प्रतिष्ठितं युच्च प्राणिति युच्च नेति पयसि हीदग्ं सर्वं प्रतिष्ठितं युच्च
प्राणिति युच्च न तद्युदिदमाहुः संवत्सरं पयसा जुह्वदुप पुनर्मृत्युं
जयतीति न तथा विद्याद्यदहरेव जुहोति तद्वहः पुनर्मृत्युमपजयत्येवं

विद्वान्सुर्वगं हि देवेभ्योऽन्नादं प्रयच्छति कस्मात्तानि न क्षीयन्तेऽन्नमानानि सर्व-देति पुरुषो वा अक्षितिः स हीदमन्नं पुनः पुनर्जनन्यते यो वैतामक्षितिं वेदेति पुरुषो वा अक्षितिः स हीदमन्नं धिया धिया जनन्यते कर्मभिर्यद्वैतन् कुर्यात्क्षीयेत ह सोऽन्नमत्ति प्रतीकेनेति मुखं प्रतीकं मुखेनेत्येतत्स देवानपिगच्छति स ऊर्जमुपजीवतीति प्रशागंसा ॥ २ ॥

त्रीण्यात्मनेऽकुरुतेति मनो वाचं प्राणं तान्यात्मने ऽकुरुतान्युत्रमना अभूवं नादर्शमिन्युत्रमना अभूवं नाश्रौषमिति मनसा ह्येव पश्यति मनसा शृणोति कामः संकल्पो विचिकित्सा श्रद्धाऽश्रद्धा धृतिरधृतिर्हीर्धीर्भा-रित्येतत्सर्वं मन एव तुरमादुपि पृष्ठत उपर्यृष्टो मनसा विजानाति यः कश्च शब्दो वागेव सैषा ह्यन्तमायतैषा हि न प्राणोऽपानो व्यान् उदानः समानोऽन इत्येतत्सर्वं प्राणं एवैतन्मयो वा अयमात्मा वाञ्छयो मनोमयः प्राणमयः ॥ ३ ॥

त्रयो लोका एत एव वागेवायं लोको मनो ऽन्तरिक्षलोकःप्राणोऽसौ लोकः ॥ ४ ॥

त्रयो वेदा एत एव वागेवर्वदो मनो यजुर्वदः प्राणः सामवेदः ॥ ५ ॥

देवाः पित॒रो मनुष्या एतु एव वा॒गेतु देवा म॒नः पित॒रः प्राणे॒
मनुष्याः ॥ ६ ॥

पिता॒ माता॒ प्र॒जैतु एव म॒न एव॒ पिता॒ वा॒ञ्चाता॒ प्राण॒
प्रजा ॥ ७ ॥

वि॒ज्ञातं विजिज्ञा॒स्यम॒विज्ञातुमेतु एव यत्किंच वि॒ज्ञातं
वाचस्तुद्रूपं वाग्षि॒ विज्ञाता वा॒गेनं तुद्भूत्वाऽवति ॥ ८ ॥

यत्किंच विजिज्ञा॒स्यं म॒नसस्तुद्रूपं म॒नो हि विजिज्ञा॒स्यं म॒न एनं
तुद्भूत्वाऽवति ॥ ९ ॥

यत्किंच्चा॒विज्ञातं प्राण॒स्य तुद्रूपं प्राणो ह्य॒विज्ञातः प्राण॒ एनं
तुद्भूत्वाऽवति ॥ १० ॥

तुस्यै वाच्चः पृथिवी शुरीरं ज्योतीरूपमयमग्निस्तद्यावत्येव
वाक्तुवती पृथिवी तावानयमग्निः ॥ ११ ॥

अथैतस्य म॒नसो द्यौः शुरीरं ज्योतीरूपमसावादित्यस्तद्यावदेव
म॒नस्तावती द्यौस्तावानसावादित्यस्तौ मिथुनगं सु॒मैतां तुतः
प्राणोऽजायत स इन्द्रः स पुषोऽसप्तलो द्वितीयो वै सप्तलो नार्य
सप्तलो भवति य एवं वेद ॥ १२ ॥

अथैतस्य प्राणस्याऽपः शुरीरं ज्योतीरूपमसौ चन्द्रस्तद्यावानेव
प्राणस्तावत्य आपस्तावानसौ चन्द्रस्तु एते सुर्व एव समाः
सुर्वेऽनन्ताः स यो हैतानुन्तवत उपास्तेऽन्तवन्तगं स लोकं

जयत्युथ ये हैताननन्तानुपास्तेऽनन्तगं स लोकं जयति ॥ १३ ॥

स एष संवत्सरः प्रजापतिः षोडशकलस्तस्य रात्रय एव पञ्चदशकला ध्रुवैवास्य षोडशी कला स रात्रिभिरेवाऽच पूर्यतेऽप च क्षीयते सोऽमावास्यागं रात्रिमेतया षोडश्या कलया सर्वमिदं प्राणभृदनुप्रविश्य ततः प्रातर्जायिते तस्मादेतागं रात्रिं प्राणभृतः प्राणं न विच्छिन्नादुपि कृकलासस्यैतस्या एव देवताया अपचित्यै ॥ १४ ॥

यो वै संवत्सरः प्रजापतिः षोडशकलोऽयमेव स योऽयमेवं वित्पुरुषस्तस्य वित्तमेव पञ्चदशकला आत्मैवास्य षोडशी कला स वित्तैवाऽच पूर्यतेऽप च क्षीयते तदेतनभ्यं यदयमात्मा प्रधिर्वित्तं तस्माद्युपि सर्वज्यानिं जीयत आत्मना चेजीवति प्रधिनाडगादित्येवाऽहुः ॥ १५ ॥

अथ त्रयो वाव लोका मनुष्यलोकः पितृलोको देवलोक इति सोऽयं मनुष्यलोकः पुत्रेणैव जय्यो नान्येन कर्मणा कर्मणा पितृलोको विद्यया देवलोको देवलोको वै लोकानागं श्रेष्ठस्तस्माद्विद्यां प्रशागंसन्ति ॥ १६ ॥

अथातः संप्रतिर्यदा प्रैष्यन्मन्यतेऽथ पुत्रमाह त्वं ब्रह्म त्वं यज्ञस्त्वं लोक इति स पुत्रः प्रत्याहाहं ब्रह्माहं यज्ञोऽहं लोक इति यद्वै किंचानूक्तं तस्य सर्वस्य ब्रह्मेत्येकता ये वै के च यज्ञास्तेषागं सर्वेषां यज्ञ इत्येकता ये वै के च लोकास्तेषागं सर्वेषां लोक

इत्येकतैतावद्वा इदगं सर्वमेतन्मा सर्वगं सन्नयमितोऽभुनजदिति
तस्मात्पुत्रमनुशिष्टं लोक्यमाहस्तस्मादेनमनुशासति स यदैव-
विदस्माल्लोकात्प्रैत्यथैभिरेव प्राणैः सह पुत्रमाविशति स यद्यनेन
किंचिदक्षण्याऽकृतं भवति तस्मादेनगं सर्वस्मात्पुत्रो मुञ्चति
तस्मात्पुत्रो नाम स पुत्रेणैवास्मिल्लोके प्रतितिष्ठत्यथैनमेते दैवाः
प्राणा अमृता आविशन्ति ॥ १७ ॥

पृथिव्यै चैनमग्नेश्व दैवी वाग्विशति सा वै दैवी वाग्यया
यद्यदेव वदति तत्तद्वति ॥ १८ ॥

दिवश्वैनमादित्याच्च दैवं मन आविशति तद्वै दैवं मनो
येनाऽनन्वेव भवत्यथो न शोचति ॥ १९ ॥

अद्वयश्चैनं चन्द्रमसश्च दैवः प्राण आविशति स वै दैवः प्राणो
यः संचरग्नश्चासंचरग्नश्च न व्यथतेऽथो न रिष्यति स एवंवित्सर्वेषां
भूतानामात्मा भवति यथैषा देवतैवगं स यथैतां देवतागं सर्वाणि
भूतान्यवन्त्येवगं हैवंविदगं सर्वाणि भूतान्यवन्ति यदु किंचेमाः
प्रजाः शोचन्त्यमैवाऽसां तद्वति पुण्यमेवामुं गच्छति न ह वै
देवान्पापं गच्छति ॥ २० ॥

अथातो ब्रतमीमाग्न्सा प्रजापतिर्ह कर्माणि ससृजे तानि
सृष्टान्यन्योन्येनास्यर्धन्त वदिष्याम्येवाहमिति वाग्दधे
द्रक्ष्याम्यहमिति चक्षुः श्रोष्याम्यहमिति श्रोत्रमेवमन्यानि कर्माणि

युथाकर्म तानि मृत्युः श्रमो भूत्वोपयेमे तान्याप्नोत्तान्याप्त्वा
मृत्युरवारुन्ध तस्माच्छ्राम्यत्येव वाकश्राम्यति चक्षुः श्राम्यति
श्रोत्रमधेममेव नाऽप्नोद्योऽयं मध्यमः प्राणस्तानि ज्ञातुं दधिरेऽयं
वै नः श्रेष्ठो युः संचरगंश्चासंचरगंश्च न व्युथतेऽथो न रिष्यति
हन्तास्यैव सुर्वे रूपमसामेति तु एतुस्यैव सुर्वे रूपमभवगंस्तुस्मादेतु
एतेनाऽप्त्वायायन्ते प्राणा इति तेन ह वाव तत्कुलमाचक्षते
युस्मिन्कुले भवति यु एवं वेद यु उ हैवंविदा स्यर्धते
ऽनुशुष्ट्यत्यनुशुष्ट्य हैवान्ततो प्रियत इत्यध्यात्मम् ॥ २१ ॥

अथाधिदैवतं ज्वलिष्याम्येवाहमित्यशिर्दधे तप्याम्यहमित्या-
दित्यो भास्याम्यहमिति चन्द्रमा एवमन्या देवता युथादैवतगं स
युथैषां प्राणानां मध्यमः प्राण एवमेतासां देवतानां वायुम्लौचन्ति
हन्या देवता न वायुः सैषाऽनस्तमिता देवता युद्धायुः ॥ २२ ॥

अथैष क्षेत्रोको भवति युतश्चोदेति सूर्योऽस्तं यत्र च गच्छतीति
प्राणाद्वा एष उदेति प्राणेऽस्तमेति तु देवाश्चक्रिरे धर्मगं सु पुवाद्य
सु उश्च इति यद्वा एतेऽमुहूर्धियन्त तुदेवाप्यद्यु कुर्वन्ति
तुस्मादेकुमेव ब्रतं चरेत्प्राण्याच्चैवापान्याच्च नेन्मा पाप्मा
मृत्युराप्नुवदिति युद्युचरेत्समापिपयिषेत्तेनो एतुस्यै देवतायै
सायुज्यगं सलोकुतां जयति ॥ २३ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥

त्रयं वा इदं नाम रूपं कर्म तेषां नामां वागित्येतदेषामुक्थमतो

हि सुर्वाणि नामान्युत्तिष्ठन्ति एतदेषागं सामैतद्वि सर्वेर्नमिभिः
सममेतदेषां ब्रह्मैतद्वि सुर्वाणि नामानि बिभृतिः ॥ १ ॥

अथ रूपाणां चक्षुरित्येतदेषामुक्थमतो हि सुर्वाणि
रूपाण्युत्तिष्ठन्त्येतदेषागं सामैतद्वि सर्वे रूपैः सममेतदेषां ब्रह्मैतद्वि
सुर्वाणि रूपाणि बिभृतिः ॥ २ ॥

अथ कर्मणामात्मेत्येतदेषामुक्थमतो हि सुर्वाणि कर्माण्यु-
त्तिष्ठन्त्येतदेषागं सामैतद्वि सर्वैः कर्मभिः सममेतदेषां ब्रह्मैतद्वि
सुर्वाणि कर्माणि बिभृतिं तदेतत्रयगं सदेकमयमात्माऽत्मो पुकः
सञ्चेतत् त्रयं तदेतदमृतगं सत्येन च्छन्नं प्राणो वा अमृतं नामस्त्वे
सत्यं ताम्यामयं प्राणश्छन्नः ॥ ३ ॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति बृहदारण्यकोपनिषदि प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः

ॐ दृप्तबालकिर्हनूचानो गार्य आस सु होवाचाजातशत्रुं
काश्यं ब्रह्म ते ब्रवाणीति सु होवाचाजातशत्रुः सहस्रमेतस्यां वाचि
दद्वो जनको जनक इति वै जना धावन्तीति ॥ १ ॥

सु होवाच गार्यो यु एवासावादित्ये पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास
इति सु होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्ठा अतिष्ठाः सर्वेषां
भूतानां भूर्धा राजेति वा अहमेतमुपास इति स यु
एतमेवमुपास्तेऽतिष्ठाः सर्वेषां भूतानां भूर्धा राजा भवति ॥ २ ॥

सु होवाच गाम्यो यु एवासौ चन्द्रे पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास
 इति सु होवाचाजातशत्रुम् मैतुस्मिन्सुंवदिष्ठा बृहन्पाण्डरवासाः
 सोमो राजेति वा अहमेतमुपास इति स यु एतमेवमुपास्तेऽहरहर्व
 सुतः प्रसुतो भवति नास्यान्नं क्षीयते ॥ ३ ॥

सु होवाच गाम्यो यु एवासौ विद्युति पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास
 इति सु होवाचाजातशत्रुम् मैतुस्मिन्सुंवदिष्ठास्तेजस्वीति वा
 अहमेतमुपास इति स यु एतमेवमुपास्ते तेजस्वी ह भवति
 तेजस्विनी हास्य प्रजा भवति ॥ ४ ॥

सु होवाच गाम्यो यु एवायुमाकाशे पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास
 इति सु होवाचाजातशत्रुम् मैतुस्मिन्सुंवदिष्ठाः पूर्णमप्रवर्त्तति वा
 अहमेतमुपास इति स यु एतमेवमुपास्ते पूर्यते प्रजया
 पशुभिर्नास्यास्माल्लोकात्प्रजोद्वर्तते ॥ ५ ॥

सु होवाच गाम्यो यु एवायं वायौ पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास
 इति सु होवाचाजातशत्रुम् मैतुस्मिन्सुंवदिष्ठा इन्द्रो वैकुण्ठो
 ऽपराजिता सेनेति वा अहमेतमुपास इति स यु एतमेवमुपास्ते
 जिष्णुर्हपराजिष्णुर्भव-त्यन्यतस्त्यजायी ॥ ६ ॥

सु होवाच गाम्यो यु एवायुमग्नौ पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति
 सु होवाचाजातशत्रुम् मैतुस्मिन्सुंवदिष्ठा विषासुहिरिति वा
 अहमेतमुपास इति स यु एतमेवमुपास्ते विषासुहिर्भवति

विषास_हिर्हस्य प्रजा॑ भवति ॥ ७ ॥

सु होवाच गा॒र्यो यु एुवायुमप्सु पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति
सु होवाच_जातशत्रुमूर्ति॑ मैत्रस्मिन्सुंवदिष्ठाः प्रतिरूप इति वा
अहुमेतमुपास इति स यु एतमेवमुपास्ते प्रतिरूपग्ं हैवैनमुपगच्छति
नाप्रतिरूपमथो प्रतिरूपोऽस्माज्ञायते ॥ ८ ॥

सु होवाच गा॒र्यो यु एुवायुमादर्शे पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास
इति सु होवाच_जातशत्रुमूर्ति॑ मैत्रस्मिन्सुंवदिष्ठा रोचिष्णुरिति वा
अहुमेतमुपास इति स यु एतमेवमुपास्ते रोचिष्णुर्ह भवति
रोचिष्णुर्हस्य प्रजा॑ भवत्युथो यैः संनिगुच्छति सुर्वगंस्तानुति
रोचते ॥ ९ ॥

सु होवाच गा॒र्यो यु एुवायं यन्तं पश्चाच्छुद्दोऽनूदेत्येतमेवाहं
ब्रह्मोपास इति सु होवाच_जातशत्रुमूर्ति॑ मैत्रस्मिन्सुंवदिष्ठा असुरिति
वा अहुमेतमुपास इति स यु एतमेवमुपास्ते सुर्वगं हैवास्मिलोक
आयुरेति॑ नैनं पुरा कालात्प्राणे॑ जहाति ॥ १० ॥

सु होवाच गा॒र्यो यु एुवायं दिक्षु पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति
सु होवाच_जातशत्रुमूर्ति॑ मैत्रस्मिन्सुंवदिष्ठा द्वितीयोऽनपग इति वा
अहुमेतमुपास इति स यु एतमेवमुपास्ते द्वितीयवान्ह भवति॑
नास्माद्वरणश्छिद्यते ॥ ११ ॥

सु होवाच गा॒र्यो यु एुवायं छायामयः पुरुष एतमेवाहं

ब्रह्मोपास इति स होवाच जातशत्रुम् मैतुस्मिन्संवदिष्ठा मृत्युरिति
वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते सर्वगं हैवास्मिल्लोक
आयुरेति नैनं पुरा कालान्मृत्युरागच्छति ॥ १२ ॥

स होवाच गार्थो य एवायुमात्मनि पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास
इति स होवाच जातशत्रुम् मैतुस्मिन्संवदिष्ठा आत्मन्वीति वा
अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते आत्मन्वी ह
भवत्यात्मन्वीनी हास्य प्रजा भवति स ह तूष्णीमास गार्थः ॥ १३ ॥

स होवाच जातशत्रुरेतावन् ३ इत्येतावद्वीति नैतावता विदितं
भवतीति स होवाच गार्थ उप त्वा यानीति ॥ १४ ॥

स होवाच जातशत्रुः प्रतिलोमं चैतद्वद्वाह्यणः क्षत्रियमुपेयाद्वद्वल
मे वक्ष्यतीति व्येव त्वा ज्ञपयिष्यामीति तं पाणवादायोत्तस्थौ तौ ह
पुरुषगं सुप्तमाजग्मतुस्तुमेतै-र्नमिरामन्त्रयांचक्रे बृहन्पाण्डरवासः
सोम राजन्त्रिति स नोत्तस्थौ तं पाणिनाऽपेषं बोधयांचकार स
होत्तस्थौ ॥ १५ ॥

स होवाच जातशत्रुर्य त्रैष एतत्सुप्तोऽभूद्य एष
विज्ञानम् यः पुरुषः क्वैष तदाऽभूत्कृत एतदागादिति तदु ह
न मेने गार्थः ॥ १६ ॥

स होवाच जातशत्रुर्य त्रैष एतत्सुप्तोऽभूद्य एष विज्ञानम् यः
पुरुषस्तदेषां प्राणानां विज्ञानेन विज्ञानमादाय य एषोऽन्तर्हृदय

आकाशस्तुस्मिञ्छेते तानि यदा गृह्णात्युथ हैतत्पुरुषः स्वपिति
नाम तद्वृहीत एव प्राणो भवति गृहीता वाग्मृहीतं चक्षुर्गृहीतगं श्रोत्रं
गृहीतं मनः ॥ १७ ॥

स युत्रैतत्स्वप्न्यया चुरति ते हास्य लोकास्तुदुतेव महाराजो
भवत्युतेव महाब्राह्मण उतेवोच्चावचं निगच्छति स युथा महाराजो
जानपदानृहीत्वा स्वे जनपदे यथाकामं परिवर्तेतैवमेवैष
एतत्प्राणानृहीत्वा स्वे शरीरे युथाकामं परिवर्तते ॥ १८ ॥

अथ यदा सुषुप्तो भवति यदा न कस्यचन वेद हिता नाम नाड्यो
द्वासप्ततिः सहस्राणि हृदयात्पुरीततमभिप्रतिष्ठन्ते ताभिः प्रत्यवसुप्य
पुरीतुति शेते स युथा कुमारो वा महाराजो वा महाब्राह्मणो
वाऽतिष्ठामानन्दस्य गत्वा शरीतैवमेवैष एतच्छेते ॥ १९ ॥

स युथोर्णनाभिस्तुन्तुनोच्चेद्यथाऽग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिङ्गा
व्युच्चरन्त्येवमेवास्मादात्मनः सर्वे प्राणाः सर्वे लोकाः सर्वे देवाः
सर्वाणि भूतानि व्युच्चरन्ति तस्योपनिषत्सत्यस्य सत्यमिति प्राणा
वै सत्यं तेषामेष सत्यम् ॥ २० ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

यो ह वै शिशुर्गं साधानगं सप्रत्याधानगं सस्थूणगं सदामं वेद
सप्त ह द्विषतो ब्रातृव्यानवरुणध्ययं वाव शिशुर्योऽयं मध्यमः
प्राणस्तुस्येदमेवाऽधानमिदं प्रत्याधानं प्राणः स्थूणऽनं दाम ॥ १ ॥

तमेताः सप्ताक्षितय उपतिष्ठन्ते तद्या इमा अक्षन्लोहिन्यो

रुजयस्ताभिरेनगं रुद्रोऽन्वायत्तोऽथ या अक्षन्नापस्ताभिः
पर्जन्यो या कनीनका तुयाऽऽदित्यो युत्कृष्णं तेनाश्रियुच्छुङ्गं
तेनेन्द्रोऽधरयैनं वर्तन्या पृथिव्यन्वायता द्यौरुत्तरया नास्यानं क्षीयते
य एवं वेद ॥ २ ॥

तदेष क्षेत्रोको भवति । अर्वांग्विलश्चमसु ऊर्ध्वबुध्नस्तस्मिन्युशो
निहितं विश्वरूपम् । तुस्याऽऽसत ऋषयः सप्त तीरे वागष्टमी
ब्रह्मणा संविदानेति । अर्वांग्विलश्चमसु ऊर्ध्वबुध्न इतीदं तच्छ्रिर
एष ह्यर्वांग्विलश्चमसु ऊर्ध्वबुध्नस्तस्मिन्युशो निहितं विश्वरूपमिति
प्राणा वै युशो विश्वरूपं प्राणानेतदाह तुस्याऽऽसत ऋषयः सप्त
तीर इति प्राणा वा ऋषयः प्राणानेतदाह वागष्टमी ब्रह्मणा
संविदानेति वाग्यष्टमी ब्रह्मणा संवित्ते ॥ ३ ॥

इमावेव गौतमभरद्वाजावयमेव गौतमोऽयं भरद्वाज इमावेव
विश्वामित्रजमदग्नी अयमेव विश्वामित्रोऽयं जमदग्निरिमावेव
वृसिष्ठकश्यपावयमेव वृसिष्ठोऽयं कश्यपो वागेवात्रिर्वाचा
ह्यन्नमद्यतेऽतिर्ह वै नामैतद्यदुत्रिरिति सर्वस्यात् भवति सर्वमस्यानं
भवति य एवं वेद ॥ ४ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे मूर्त्त चैवामूर्त्त च मूर्त्य चामृतं च स्थितं च
युच्च सुच्च त्युच्च ॥ १ ॥

तदेतन्मूर्त्युदन्यद्वायो-शान्तरिक्षाचैतन्मूर्त्य-मेतत्स्थित-मेतत्

सत्तुस्यैतस्य मूर्त्यस्यैतस्य मृत्यस्यैतस्य स्थितस्यैतस्य सत् एष
रुसो यु एष तुपति सुतो ह्येष रुसः ॥ २ ॥

अथामूर्ति वायुश्चान्तरिक्षं चैतदमृतमेतद्युदेतत्यं तस्यैतस्या
मूर्त्यस्यैतस्यामृतस्यैतस्य यत् एतस्य त्यस्यैष रुसो यु एष
एतस्मिन्मण्डले पुरुषस्त्यस्य ह्येष रुस इत्यधिदैवतम् ॥ ३ ॥

अथाध्यात्ममिदमेव मूर्ति यदन्यत्राणाच्च यश्चायमन्तरात्मनाकाश
एतन्मृत्य-मेतत्स्थितमेतत्सत्तस्यैतस्य मूर्त्यस्यैतस्य मृत्यस्यैतस्य
स्थितस्यैतस्य सत् एष रुसो यच्चक्षुः सुतो ह्येष रुसः ॥ ४ ॥

अथामूर्ति प्राणश्च यश्चायमन्तरात्मनाकाश एतदमृतमेतद्युदेतत्यं
तस्यैतस्यामूर्त्यस्यैतस्यामृतस्यैतस्य यत् एतस्य त्यस्यैष रुसो
योऽयं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषस्त्यस्य ह्येष रुसः ॥ ५ ॥

तस्य हैतस्य पुरुषस्य रूपम् यथा माहारजनं वासो यथा
पाण्डवाविकं यथेन्द्रगोपो यथाऽम्न्यर्चिर्यथा पुण्डरीकं यथा
सकृदिद्वित्तगं सकृदिद्वित्तेव ह वा अस्य श्रीर्भवति यु एवं वेदाथात्
आदेशो नेति नेति न ह्येतस्मादिति नेत्यन्यत्परमस्त्यथ नामधेयगं
सत्यस्य सत्यमिति प्राणा वै सत्यं तेषामेष सत्यम् ॥ ६ ॥
इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

मैत्रेयीति होवाच यज्ञवल्क्य उद्यास्यन्वा अरेऽहमस्मात्
स्थानादस्मि हन्त तेऽन्या कात्यायन्याऽन्तं करवाणीति ॥ १ ॥

सा होवाच मैत्रेयी यनु म इयं भगोः सुर्वा पृथिवी वित्तेन पूर्णस्यात्कथं तेनामृता स्यामिति नेति होवाच यज्ञवल्क्यो यथैवोपकरणवतां जीवितं तथैव ते जीवितं स्यादमृतत्वस्य तु नाऽशाऽस्ति वित्तेनेति ॥ २ ॥

सा होवाच मैत्रेयी येनाहं नामृता स्यां किमहं तेन कुर्या युदेव भगवान्वेद तदेव मे ब्रूहीति ॥ ३ ॥

सु होवाच यज्ञवल्क्यः प्रिया बतारे नः सती प्रियं भाषस एह्यास्स्व व्याख्यास्यामि ते व्याचक्षाणस्य तु मे निदिध्यासस्वेति ॥ ४ ॥

सु होवाच न वा अरे पुत्युः कामाय पृतिः प्रियो भवत्यात्मनस्तु कामाय पृतिः प्रियो भवति न वा अरे जायायै कामाय जाया प्रिया भवत्यात्मनस्तु कामाय जाया प्रियो भवति न वा अरे पुत्राणां कामाय पुत्राः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय पुत्राः प्रिया भवन्ति न वा अरे वित्तस्य कामाय वित्तं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय वित्तं प्रियं भवति न वा अरे ब्रह्मणः कामाय ब्रह्म प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय ब्रह्म प्रियं भवति न वा अरे क्षत्रस्य कामाय क्षत्रं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय क्षत्रं प्रियं भवति न वा अरे लोकानां कामाय लोकाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय लोकाः प्रिया भवन्ति न वा अरे देवानां कामाय देवाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय देवाः प्रिया भवन्ति न वा अरे भूतानां कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्त्यात्मनस्तु कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्ति न वा

अरे सुरस्य कामायं सुर्वं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय सुर्वं प्रियं भवत्यात्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतुव्यो मन्तुव्यो निदिध्यासितुव्यो मैत्रेय्यात्मनो वा अरे दर्शनेन श्रवणेन मत्या विज्ञानेनेदग्ं सुर्वं विदितम् ॥ ५ ॥

ब्रह्म तं पुरादायोऽन्यत्राऽत्मनो ब्रह्म वेद क्षत्रं तं पुरादायोऽन्यत्राऽत्मनः क्षत्रं वेद लोकास्तं परादुर्योऽन्यत्राऽत्मनो लोकान्वेद देवास्तं परादुर्योऽन्यत्राऽत्मनो देवान्वेद भूतानि तं परादुर्योऽन्यत्राऽत्मनो भूतानि वेद सुर्वं तं पुरादायोऽन्यत्राऽत्मनः सुर्वं वेदेदं ब्रह्मेदं क्षत्रमिमे लोका इमे देवा इमानि भूतानीदग्ं सुर्वं युदयमात्मा ॥ ६ ॥

स युथा दुन्दुभेर्हन्यमानस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद् ग्रहणाय दुन्दुभेस्तु ग्रहणेन दुन्दुभ्याधातुस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ७ ॥

स युथा शङ्खस्य ध्यायमानस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद् ग्रहणाय शङ्खस्यतु ग्रहणेन शङ्खध्यमस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ८ ॥

स युथा वीणायै वाद्यमानायै न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद् ग्रहणाय वीणायै तु ग्रहणेन वीणावादुस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ९ ॥

स युथाऽद्रेधाग्नेरभ्याहितात्पृथग्धूमा विनिश्चरन्त्येवं वा अरेऽस्य महतो भूतस्य निःश्वसितमेतद्यद्वेदो यजुर्वेदः सामवेदो धर्माङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः क्षेकाः सूत्राण्यनु-

व्याख्यानानि व्याख्यानान्यस्यैवैतानि निःश्वसितानि ॥ १० ॥

स यथा सर्वासामपाग् समुद्र एकायनमेवग् सर्वेषाग् स्पर्शानां त्वंगेकायनमेवग् सर्वेषां गन्धानां नासिकै कायनमेवग् सर्वेषाग् रुसानां जिह्वैकायनमेवग् सर्वेषाग् रूपाणां चक्षुरेकायनमेवग् सर्वेषाग् शब्दानाग् श्रोत्रमेकायनमेवग् सर्वेषाग् संकल्पानां मन एकायनमेवग् सर्वासां विद्यानाग् हृदयमेकायनमेवग् सर्वेषां कर्मणाग् हस्तावेकायनमेवग् सर्वेषामानन्दानामुपस्थ एकायनमेवग् सर्वेषां विसर्गाणां पायुरेकायनमेवग् सर्वेषामध्वनां पादावेकायनमेवग् सर्वेषां वेदानां वागेकायनम् ॥ ११ ॥

स यथा सैन्धवखिल्य उदके प्रास्त उदकमेवानुविलीयेत न हास्योदग्रहणायेवस्याद्यतो यतस्त्वादुदीत लवणमेवैवं वा अर इदं महद्भूतमनन्तमपारं विज्ञानघनं एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानु विनश्यति न प्रेत्य संज्ञाऽस्तीत्यरे ब्रवीमीति होवाच याज्ञवल्क्यः ॥ १२ ॥

सा होवाच मैत्रेय्यत्रैव मा भगवानमूमुहन्त प्रेत्य संज्ञाऽस्तीति स होवाच न वा अरेऽहं मोहं ब्रवीम्यलं वा अर इदं विज्ञानाय ॥ १३ ॥

यत्र हि द्वैतमिव भवति तदितर इतरं जिघ्रति तदितर इतरं पश्यति तदितर इतरं शृणोति तदितर इतरमभिवदति तदितर इतरं मनुते तदितर इतरं विजानाति यत्र वा अस्य सर्वमात्मैवाभूतत्केन

कं जिग्रेतत्केन कं पश्येतत्केन कुगुं शृणुयात्तत्केन
कुमभिवदेतत्केन कं मन्वीत तत्केन कं विजानीयात् येनेदगं
सर्वं विजानाति तं केन विजानीयाद्विज्ञातारमरे केन
विजानीयादिति ॥ १४ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

इयं पृथिवी सर्वेषां भूतानां मध्वस्यै पृथिव्यै सर्वाणि भूतानि
मधु यश्चायमस्यां पृथिव्यां तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो
यश्चायमध्यात्मगं शारीरस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स
योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदगं सर्वम् ॥ १ ॥

इमा आपः सर्वेषां भूतानां मध्वासामपागं सर्वाणि भूतानि मधु
यश्चायमास्वप्सु तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो पश्चायमध्यात्मगं
रैतस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं
ब्रह्मेदगं सर्वम् ॥ २ ॥

अयमग्निः सर्वेषां भूतानां मध्वस्याग्नेः सर्वाणि भूतानि मधु
यश्चायमस्मिन्नग्नौ तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं
वाङ्मयस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं
ब्रह्मेदगं सर्वम् ॥ ३ ॥

अयं वायुः सर्वेषां भूतानां मध्वस्य वायोः सर्वाणि भूतानि मधु
यश्चायमस्मिन्वायौ तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं
प्राणस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं

ब्रह्मेदगं सुर्वम् ॥ ४ ॥

अयुमादित्यः सुर्वेषां भूतानां मध्वस्याऽदित्यस्य सुर्वाणि
भूतानि मधु यश्चायुमस्मिन्नादित्ये तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो
यश्चायुमध्यात्मं चाक्षुषस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयुमेव स
योऽयुमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदगं सुर्वम् ॥ ५ ॥

इमा दिशाः सुर्वेषां भूतानां मध्वासां दिशागं सुर्वाणि भूतानि
मधु यश्चायुमासु दिक्षु तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायु-
मध्यात्मग्रं श्रीत्रः प्रातिश्रुत्कस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयुमेव स
योऽयुमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदगं सुर्वम् ॥ ६ ॥

अयं चन्द्रः सुर्वेषां भूतानां मध्वस्य चन्द्रस्य सुर्वाणि भूतानि
मधु यश्चायुमस्मिंग्रंश्चन्द्रे तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायुमध्यात्मं
मानसस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयुमेव सयोऽयुमात्मेदममृतमिदं
ब्रह्मेदगं सुर्वम् ॥ ७ ॥

इयं विद्युत्सुर्वेषां भूतानां मध्वस्यै विद्युतः सुर्वाणि भूतानि मधु
यश्चायुमस्यां विद्युति तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायुमध्यात्मं
तैजसस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयुमेव सयोऽयुमात्मेदममृतमिदं
ब्रह्मेदगं सुर्वम् ॥ ८ ॥

अयुग्मस्तनयित्वः सुर्वेषां भूतानां मध्वस्य स्तनयित्वोः सुर्वाणि
भूतानि मधु यश्चायुमस्मिन्स्तनयित्वौ तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो

यश्चायमध्यात्मग्ं शाब्दः सौवरस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदग्ं सुर्वम् ॥ ९ ॥

अयमाकाशः सर्वेषां भूतानां मध्वस्याऽकाशस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नाकाशे तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मग्ं हृद्याकाशस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदग्ं सुर्वम् ॥ १० ॥

अयं धर्मः सर्वेषां भूतानां मध्वस्य धर्मस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्धर्मे तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मधर्मस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदग्ं सुर्वम् ॥ ११ ॥

इदग्ं सत्यग्ं सर्वेषां भूतानां मध्वस्य सत्यस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्सत्ये तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मग्ं सात्यस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदग्ं सुर्वम् ॥ १२ ॥

इदं मानुषग्ं सर्वेषां भूतानां मध्वस्य मानुषस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्मानुषे तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्ममानुषस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदग्ं सुर्वम् ॥ १३ ॥

अयमात्मा सर्वेषां भूतानां मध्वस्याऽत्मनः सर्वाणि भूतानि

मधु यश्चायमस्मिन्नात्मनि तेजोऽयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमात्मा
तेजोऽयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदग्ं
सर्वम् ॥ १४ ॥

स वा अयमात्मा सर्वेषां भूतानामधिपतिः सर्वेषां भूतानागं
राजा तद्वथा रथनाभौ च रथनेमौ चाराः सर्वे समर्पिता
एवमेवास्मिन्नात्मनि सर्वाणि भूतानि सर्वे देवाः सर्वे लोकाः सर्वे
प्राणाः सर्वे एत आत्मानः समर्पिताः ॥ १५ ॥

इदं वै तन्मधु दध्युङ्डडाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच । तदेतदृषिः
पश्यन्नवोचत् । तद्वां नरा सनुये दग्ंस उग्रमाविष्कृणोमि तन्यतुर्न
वृष्टिम् । दध्युङ्ड ह यन्मध्वाथर्वणो वामश्वस्य शीष्णा प्र
यदीमुवाचेति ॥ १६ ॥

इदं वै तन्मधु दध्युङ्डडाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच । तदेतदृषिः
पश्यन्नवोचत् । आथर्वणायाश्विनौ दधीचेऽश्व्यग्ं शिरः प्रत्यैरयतम् ।
स वां मधु प्रवोचदृता यन्त्वाष्ट्रं यदस्मावपि कुक्षयं वामिति ॥ १७ ॥

इदं वै तन्मधु दध्युङ्डडाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच । तदेतदृषिः
पश्यन्नवोचत् । पुरश्चक्रे द्विपदः पुरश्चक्रे चतुष्पदः । पुरः स पक्षी
भूत्वा पुरः पुरुष आविशदिति । स वा अयं पुरुषः सर्वासु पूर्षु
पुरिशयो नैनेन किंचननानावृतं नैनेन किंचनासंवृतम् ॥ १८ ॥

इदं वै तन्मधु दध्युङ्डडाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच । तदेतदृषिः

पृश्यन्नवोचत् । रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाय । इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते युक्ता ह्यस्य हुरयः शता दशेत्ययं वै हुरयोऽयं वै दश च सहस्राणि बहुनि चानन्तानि च तुदेतद्वल्लापूर्वमनपरमनन्तरमवाह्यमयमात्मा ब्रह्म सर्वानुभूरित्यनु शासनम् ॥ १९ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥

अथ वग्ंशः पौतिमाष्टो गौपवनाद्वौपवनः पौतिमाष्टात्पौतिमाष्टो गौपवनाद्वौपवनः कौशिकात्कौशिकः कौण्डिन्यात्कौण्डिन्यः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यः कौशिकाच्च गौतमाच्च गौतमः ॥ १ ॥

आग्निवेश्यादाग्निवेश्यः शाण्डिल्याच्चानभिम्लाताच्चानभिम्लाताआनभिम्लातादानभिम्लाताआनभिम्लातादानभिम्लातो गौतमाद्वौतमः सैतवप्राचीनयोग्याभ्यागं सैतवप्राचीनयोग्यौ पाराशर्यात्पाराशर्यो भारद्वाजाद्वारद्वाजो भारद्वाजाच्च गौतमाच्च गौतमो भारद्वाजाद्वारद्वाजः पाराशर्यात्पाराशर्यो वैजवापायनाद्वैजवापायनः कौशिकायनेः कौशिकायनिः ॥ २ ॥

घृतकौशिकाद्घृतकौशिकः पाराशर्यायणात्पाराशर्यायणः पाराशर्यात्पाराशर्यो जातूकण्यजातूकण्य आसुरायणाच्च यास्काच्चासुरायणस्त्रैवणे-स्त्रैवणि-रौपजन्धने-रौपजन्धनि-रासुरे-रासुरिभारद्वाजा-द्वारद्वाज आत्रेयादात्रेयो माण्टेर्माण्टिर्गीतमाद्वौतमो गौतमाद्वौतमो वात्याद्वात्स्यः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यः कैशोर्य-

त्काप्यात्कैशोर्यः काप्यः कुमारहारितात्कुमारहारितो गालवाद्वालवे
विदर्भीकौण्डिन्या-द्विदर्भीकौण्डिन्यो वत्सनपातो बाप्रवाद्वत्सनपा-
द्वाप्रवः पथः सौभरात्पन्थाः सौभरोऽयास्यादाङ्गिरसांदयास्य
आङ्गिरस आभूतेस्त्वाष्ट्रादाभूतिस्त्वाष्ट्रो विश्वरूपात्त्वाष्ट्रा-
द्विश्वरूपस्त्वाष्ट्रोऽश्विभ्यामश्विनौ दधीच आर्थर्वणाद्व्युड्डार्थर्वणो
र्थर्वणो दैवादुर्थर्वा दैवो मृत्योः प्राध्वगुसनान्मृत्युः प्राध्वगुसनः
प्राध्वगुसनात्प्राध्वगुसन एकर्षे-रेकर्षि-र्विप्रुचित्ते-र्विप्रुचित्ति-र्वष्टे-
र्वष्टिः सनारोः सनारुः सनातनात्सनातनः सुनगात्सनगः परमेष्ठिनः
परमेष्ठी ब्रह्मणो ब्रह्म स्वयंभु ब्रह्मणे नमः ॥ ३ ॥
इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति बृहदारण्यकोपनिषदि द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः

ॐ जनको ह वैदेहो बहुदक्षिणेन यज्ञेनेजे तत्र ह
कुरुरुपञ्चालानां ब्राह्मणा अभिसुमेता बभूवुस्तस्य ह जनकस्य
वैदेहस्य विजिज्ञासा बभूव कःस्विदेषां ब्राह्मणानामनूचानुतम इति
सु ह गुवागं सहस्रमुवरुरोध दुश दश पादा एकैकस्याः
शुङ्गयोराबद्धा बभूवुः ॥ १ ॥

तान्होवाच ब्राह्मणा भगवन्तो यो वो ब्रह्मिष्ठः सु एता गा
उदजतामिति ते ह ब्राह्मणा न दधृषुरथ ह याज्ञवल्क्यः स्वमेव

ब्रह्मचारिणमुवाचैताऽः सोम्योदज सामश्रवा॒३ इ॒ति ता॑ होदाचकार ते॑
ह॑ ब्राह्मणा॑शुक्रधुः कथं॑ नो॑ ब्र॒ह्मिष्ठो॑ ब्रुवीतेत्युथ॑ ह॑ जनक॒स्य
वैदेहस्य॑ होताऽश्वलो॑ बभूव॑ सु॑ हैनं॑ पप्रच्छ॑ त्वं॑ नु॑ खुलु॑ नो॑
याज्ञवल्क्य॑ ब्र॒ह्मिष्ठोऽसी॒३ इ॒ति॑ सु॑ होवाच॑ नमो॑ वयं॑ ब्र॒ह्मिष्ठाय॑ कुर्मो॑
गोकामा॑ एव॑ वयगं॑ स्म॑ इ॒ति॑ तुगं॑ ह॑ तुत॑ एव॑ प्र॒ष्टुं॑ दधे॑
होताऽश्वलः॑ ॥२॥

याज्ञवल्क्ये॒ति॑ होवाच॑ यु॒दिदगं॑ सु॑र्व॑ मृत्युनाऽप्तगं॑ सु॑र्व॑
मृत्युनाऽभिपन्नं॑ केन॑ यु॒जमानो॑ मृत्योरुप्तिमृतिमुच्यत॑ इ॒ति॑
होत्रत्विंजाऽग्निना॑ वाचा॑ वाग्वै॑ यज्ञस्य॑ होता॑ तुद्येयं॑ वाक्सोऽयुमग्निः॑
स॑ होता॑ स॑ मुक्तिः॑ साऽतिमुक्तिः॑ ॥३॥

याज्ञवल्क्ये॒ति॑ होवाच॑ यु॒दिदगं॑ सु॑र्वमहोरात्राभ्यामाप्तगं॑
सु॑र्वमहोरात्राभ्यामभिपन्नं॑ केन॑ यु॒जमानोऽहोरात्रयोरुप्तिमृतिमुच्यत॑
इ॒त्यध्वर्युणत्विंजा॑ चुक्षुषाऽप्तिदित्येन॑ चुक्षुर्वै॑ यज्ञस्याध्वर्युस्तद्युदिदं॑
चुक्षुः॑ सोऽसावादित्यः॑ सोऽध्वर्युः॑ स॑ मुक्तिः॑ साऽतिमुक्तिः॑ ॥४॥

याज्ञवल्क्ये॒ति॑ होवाच॑ यु॒दिदगं॑ सु॑र्व॑ पूर्वपक्षापरपक्षाभ्यामाप्तगं॑
सु॑र्व॑ पूर्वपक्षापरपक्षाभ्यामभिपन्नं॑ केन॑ यु॒जमानः॑ पूर्वपक्षापरपक्षयो-
रुप्तिमृतिमुच्यत॑ इ॒त्युद्ग्रात्रत्विंजा॑ वायुना॑ प्राणेन॑ प्राणो॑ वै॑
यज्ञस्योद्ग्राता॑ तुद्योऽयुः॑ प्राणः॑ स॑ वायुः॑ स॑ उद्ग्राता॑ स॑ मुक्तिः॑
साऽतिमुक्तिः॑ ॥५॥

या॒ज्ञवल्क्ये॒ति होवाच यु॒दिदु॒मन्तु॒रिक्षमनारम्बण॒मिव के॒ना
३५क्रमेण यु॒जमानः स्वर्गु॒लोकम्॒क्रमत इ॒ति ब्र॒ह्मणत्विजा म॒नसा
चन्द्रेण म॒नो वै यज्ञस्य ब्रह्मा तद्विदं म॒नः सोऽसौ॒ चन्द्रः स॒ ब्रह्मा
स॒ मुक्तिः .साऽतिमुक्तिरित्यतिमोक्षा अ॒थ संपदः ॥ ६ ॥

या॒ज्ञवल्क्ये॒ति होवाच कृ॒तिभिरयु॒मद्यग्निर्हृ॒ताऽस्मिन्यज्ञे॒
करिष्यती॒ति तिसु॒भिरिति कतमास्तास्तिस्म इ॒ति पुरोनुवाक्या च
याज्या च शुस्यैव॒ तृतीया किं ताभिर्जयती॒ति यत्किंचेदं
प्राणभृदिति ॥ ७ ॥

या॒ज्ञवल्क्ये॒ति होवाच कृ॒त्ययमद्याध्वर्युरस्मिन्यज्ञ आहुती-
हृष्यती॒ति तिस्म इ॒ति कतमास्तास्तिस्म इ॒ति या॒ हुता॒ उज्ज्वलन्ति
या॒ हुता॒ अतिनेदन्ते या॒ हुता॒ अधिशेरते किं ताभिर्जयती॒ति या॒
हुता॒ उज्ज्वलन्ति देवलोकु॒मेव ताभिर्जयति दीप्यत् इव हि॒
देवलोको या॒ हुता॒ अतिनेदन्ते पितृलोकु॒मेव ताभिर्जयत्यतीव हि॒
पितृलोको या॒ हुता॒ अधिशेरते मनुष्यलोकु॒मेव ताभिर्जयत्यध् इव
हि॒ मनुष्यलोकः ॥ ८ ॥

या॒ज्ञवल्क्ये॒ति होवाच कृ॒तिभिरयु॒मद्य ब्रह्मा॒ यज्ञं दक्षिणतो॒
देवुताभिर्गोपायतीत्येकये॒ति कतमा॒ सैकेति॒ म॒न एवेत्यनन्तं वै
म॒नोऽनन्ता॒ विश्वे॒ देवा॒ अनन्तमेव स॒ तेन लोकं॒ जयति ॥ ९ ॥

या॒ज्ञवल्क्ये॒ति होवाच कृ॒त्ययु॒मद्योऽताऽस्मिन्यज्ञे॒ स्तोत्रिया॒

स्तोष्यतीति तिस्रे इति कतमास्तास्तिस्रे इति पुरोनुवाक्या च
याज्या च शुस्यैव तृतीया कतमास्ता या अध्यात्ममिति प्राण एव
पुरोनुवाक्याऽपानो याज्या व्यानः शस्या किं ताभिर्जयतीति
पृथिवीलोकमेव पुरोनुवाक्यया ज्ययत्यन्तरिक्षलोकं याज्यया
च्युलोकग्रं शस्यया तुतो ह होताऽश्वल उपरराम ॥ १० ॥
इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

अथ हैनं जारत्कारव आर्तभागः पप्रच्छ यज्ञवल्म्येति होवाच
कृति ग्रहाः कृत्यतिग्रहा इत्यष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहा इति ये तेऽष्टौ
ग्रहा अष्टावतिग्रहाः कतमे त इति ॥ १ ॥

प्राणौ वै ग्रहः सोऽपानेनातिग्राहेण गृहीतोऽपानेन हि
गन्धाङ्गिभ्रति ॥ २ ॥

वाग्वै ग्रहः स नाम्नातिग्राहेण गृहीतो वाचा हि
नामान्यभिवदति ॥ ३ ॥

जिह्वा वै ग्रहः स रुसेनातिग्राहेण गृहीतो जिह्वया हि
रुसान्विजानाति ॥ ४ ॥

चक्षुर्वै ग्रहः स रूपेणातिग्राहेण गृहीतश्चक्षुषा हि रूपाणि
पश्यति ॥ ५ ॥

श्रोत्रं वै ग्रहः स शब्देनातिग्राहेण गृहीतः श्रोत्रेण हि
शब्दाञ्छणोति ॥ ६ ॥

मुनो वै ग्रुहः स कुमेनातिग्राहेण गृहीतो मुनसा हि
कुमान्कामुयते ॥ ७ ॥

हुस्तौ वै ग्रुहः स कुर्मणाऽतिग्राहेण गृहीतो हुस्ताभ्यागं हि
कर्म करोति ॥ ८ ॥

त्वग्वै ग्रुहः स स्पृशेनातिग्राहेण गृहीतुस्त्वचा हि स्पृशन्वेदुयत
इत्येतेऽष्टौ ग्रुहा अष्टावतिग्रहाः ॥ ९ ॥

याज्ञवल्क्येति होवाच युदिदगं सुर्वं मृत्योरुन्नं कुस्वित्सा
देवता युस्या मृत्युरुन्नमित्यग्निर्वै मृत्युः सोऽपामुन्नमप
पुनर्मृत्युं जयति ॥ १० ॥

याज्ञवल्क्येति होवाच युत्रायं पुरुषो म्रियुत उदस्मात्प्राणाः
क्रामन्त्याहोऽनेति नेति होवाच याज्ञवल्क्योऽत्रैव समवनीयन्ते स
उच्छ्वयत्याध्मायत्याध्मातो मृतः शेते ॥ ११ ॥

याज्ञवल्क्येति होवाच युत्रायं पुरुषो म्रियुते किमेनं न जहातीति
नामेत्यनन्तं वै नामानन्ता विश्वे देवा अनन्तमेव स तेन लोकं
जयति ॥ १२ ॥

याज्ञवल्क्येति होवाच युत्रास्य पुरुषस्य मृतस्याग्निं वागुप्येति
वातं प्राणश्चक्षुरादित्यं मुनश्चन्द्रं दिशः श्रोत्रं पृथिवीं
शरीरमाकाशमात्मैषधीर्लोमानि वनस्पतीन्केशा अप्सु लोहितं च
रेतश्च निधीयते क्वायं तदा पुरुषो भवतीत्याहर सोम्य

हुस्तमार्तभागाऽऽवामेवैतस्य वेदिष्यावो न नावेतत्सजन इति तौ होत्क्रम्य मन्त्रयांचक्राते तौ ह यदूचतुः कर्म हैव तदूचतुरथ यत्प्रशशाग्ंस्तुः कर्म हैव तत्प्रशशाग्ंस्तुः पुण्यो वै पुण्येन कर्मणा भवति पापः पापेनेति तुतो ह जारत्कारव आर्तभाग उपरराम ॥ १३ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

अथ हैनं भुज्युर्लभ्यायनिः पप्रच्छ यज्ञवल्म्येति होवाच मद्रेषु चरकाः पर्यब्रजाम ते पतञ्चलस्य काप्यस्य गृहानैम तस्याऽसीद्दुहिता गन्धर्वगृहीता तमपृच्छाम् कोऽसीति सोऽब्रवीत्सुधन्वाऽऽङ्गिरस इति तं यदा लोकानामन्तानपृच्छा-माथैनमद्रूम् क्व पारिक्षिता अभवन्निति क्व पारिक्षिता अभवन्स-त्वा पृच्छामि यज्ञवल्म्य क्व पारिक्षिता अभवन्निति ॥ १ ॥

सु होवाचोवाच वै सोऽगच्छन्वै ते तद्यत्राश्वमेधयाजिनो गच्छन्तीति क्व नवश्वमेधयाजिनो गच्छन्तीति द्वात्रिग्रंशतं वै देवरथाहयान्ययं लोकस्तगं समन्तं पृथिवी द्विस्तावत्पर्येति तगं समन्तं पृथिवी द्विस्तावत्समुद्रः पर्येति तद्यावती क्षुरस्य धारा यावद्वा मुक्षिकायाः पत्रं तावानन्तरेणाऽकाशस्तानिन्द्रः सुपर्णं भूत्वा वायवे प्रायच्छतान्वायुरात्मनि धित्वा तत्रागमयद्यत्राश्वमेधयाजिनोऽभवन्नित्येवमिव वै सु वायुमेव प्रशशाग्ंस तस्माद्वायुरेव व्यष्टिवायुः सुमष्टिरूप पुनर्मृत्युं जयति य एवं वेद

ततो ह भुज्युर्लङ्घायनिरुपरराम ॥ २ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

अथ हैनमुषस्तश्चाक्रायणः पप्रच्छ यज्ञवल्क्येति होवाच यत्साक्षादुपरोक्षाद्वृह्ण य आत्मा सर्वान्तरस्तुं मे व्याचक्षवेत्येषु त आत्मा सर्वान्तरः कतमो यज्ञवल्क्य सर्वान्तरो यः प्राणेन प्राणिति सु त आत्मा सर्वान्तरो योऽपानेनापानिति सु त आत्मा सर्वान्तरो यो व्यानेन व्यानिति सु त आत्मा सर्वान्तरो य उदानेनोदानिति सु त आत्मा सर्वान्तरु एषु त आत्मा सर्वान्तरः ॥ १ ॥

स होवाचोषस्तश्चाक्रायणो यथा विब्रूयादसौ गौरसावश्च इत्येवमैवैतद्व्युपदिष्टं भवति यदेव साक्षादुपरोक्षाद्वृह्ण य आत्मा सर्वान्तरस्तुं मे व्याचक्षवेत्येषु त आत्मा सर्वान्तरः कतमो यज्ञवल्क्य सर्वान्तरो न दृष्टेर्दृष्टारं पश्येन श्रुतेः श्रोतारग्ं शृणुया न मतेर्मन्तारं मन्त्रीथा न विज्ञातेर्विज्ञातारं विजानीया एषु त आत्मा सर्वान्तरोऽतोऽन्यद्वार्त ततो होषस्तश्चाक्रायण उपरराम ॥ २ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

अथ हैनं कहोलः कौषीतकेयः पप्रच्छ यज्ञवल्क्येति होवाच यदेव साक्षादुपरोक्षाद्वृह्ण य आत्मा सर्वान्तरस्तुं मे व्याचक्षवेत्येषु त आत्मा सर्वान्तरः कतमो यज्ञवल्क्य सर्वान्तरो योऽशनायापिपासे शोकं मोहं जरां मृत्युमत्येत्येतं वै तमात्मानं विदित्वा ब्राह्मणाः पुत्रैषणायाश्च वित्तैषणायाश्च लोकैषणायाश्च व्युत्थायाथ मिक्षाचर्य

चरन्ति या ह्येव पुत्रैषणा सा वित्तैषणा या वित्तैषणा सा
लोकैषणोभे ह्येते एुषणे एव भवतस्तुस्माद्ब्राह्मणः पाण्डित्यं निर्विद्य
बाल्येन तिष्ठासेत् बाल्यं च पाण्डित्यं च निर्विद्याथ मुनिरमौनं च
मौनं च निर्विद्याथ ब्राह्मणः स ब्राह्मणः केन स्याद्येन स्यात्तेनेदृश
एवातोऽन्यदार्ता तुतो ह कहोलः कौषीतकेय उपराम ॥ १ ॥

इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥

अथ हैनं गार्गी वाचकनवी पप्रच्छ यज्ञवल्क्येति होवाच
यदिदगं सर्वमप्स्वेतं च प्रेतं च कुस्मिन्नु खल्वाप ओताश्व
प्रेताश्वेति वायौ गार्गीति कुस्मिन्नु खलु वायुरोताश्व
प्रेतश्वेत्यन्तरिक्षलोकेषु गार्गीति कुस्मिन्नु खल्वन्तरिक्षलोका
ओताश्व प्रेताश्वेति गन्धर्वलोकेषु गार्गीति कुस्मिन्नु खलु
गन्धर्वलोका ओताश्व प्रेताश्वेत्यादित्यलोकेषु गार्गीति कुस्मिन्नु
खल्वादित्यलोका ओताश्व प्रेताश्वेति चन्द्रलोकेषु गार्गीति कुस्मिन्नु
खलु चन्द्रलोका ओताश्व प्रेताश्वेति नक्षत्रलोकेषु गार्गीति कुस्मिन्नु
खलु नक्षत्रलोका ओताश्व प्रेताश्वेति देवलोकेषु गार्गीति कुस्मिन्नु
खलु देवलोका ओताश्व प्रेताश्वेतीन्द्र लोकेषु गार्गीति कुस्मिन्नु
खल्विन्द्रलोका ओताश्व प्रेताश्वेति प्रजापति लोकेषु गार्गीति
कुस्मिन्नु खलु प्रजापतिलोका ओताश्व प्रेताश्वेति ब्रह्मलोकेषु
गार्गीति कुस्मिन्नु खलु ब्रह्मलोका ओताश्व प्रेताश्वेति स होवाच

गार्गि माति प्राक्षीर्मा ते मूर्धा व्यप्तदनतिप्रश्न्यां वै
देवतामुतिपृच्छसि गार्गि माऽतिप्राक्षीरिति तुतो ह गार्गि
वाचकनव्युपरराम ॥ १ ॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥

अथ हैनमुद्गुलक आरुणिः पप्रच्छ यज्ञवल्क्येति होवाच
मद्रेष्ववसाम पतञ्चलस्य काप्यस्य गृहेषु यज्ञमधीयाना-
स्तस्याऽसीद्धार्या गन्धर्वगृहीता तुमपृच्छाम् कोऽसीति
सोऽब्रवीत्कब्न्ध आर्थर्वण इति सोऽब्रवीत्पतञ्चलं काप्यं
याज्ञिकागुंश्च वेत्थ नु त्वं काप्य तत्सूत्रं येनायुं च लोकः पुरश्च
लोकः सुर्वाणि च भूतानि सुंदृध्वानि भवन्तीति सोऽब्रवीत्पतञ्चलः
काप्यो नाहं तद्वगवन्वेदेति सोऽब्रवीत्पतञ्चलं काप्यं याज्ञिकागुंश्च
वेत्थ नु त्वं काप्य तुमन्तर्यामिणं य इम् च लोकं परं च लोकगुं
सुर्वाणि च भूतानि योऽन्तरो यमयतीति सोऽब्रवीत्पतञ्चलः काप्यो
नाहं तं भगवन्वेदेति सोऽब्रवीत्पतञ्चलं काप्यं याज्ञिकागुंश्च यो वै
तुत्काप्य सूत्रं विद्यात् चान्तर्यामिणमिति स ब्रह्मवित्सु लोकवित्सु
देववित्सु वेदवित्सु भूतवित्सु आत्मवित्सु सर्वविदिति तेभ्यो
ऽब्रवीत्तदहुं वेद तुच्चेत्त्वं याज्ञवल्क्य सूत्रमविद्वाग्स्तुं चान्तर्यामिणं
ब्रह्मगवीरुदजसे मूर्धा ते विपतिष्यतीति वेद वा अहं गौतम तत्सूत्रं
तं चान्तर्यामिणमिति यो वा इदं कुशिद्वूयाद्वेद वेदेति यथा वेत्थ
तथा ब्रूहीति ॥ १ ॥

सु होवाच वायुर्वै गौतम तत्सूत्रं वायुना वै गौतम सूत्रेणायं
च लोकः पुरश्च लोकः सुर्वाणि च भूतानि सुंदृव्वानि भवन्ति
तस्माद्वै गौतम पुरुषं प्रेतमाहुर्व्यस्मग्निषतास्याङ्गानीति वायुना
हि गौतम सूत्रेण सुंदृव्वानि भवन्तीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्यान्तर्यामिणं
ब्रूहीति ॥ २ ॥

यः पृथिव्यां तिष्ठन्वृथिव्या अन्तरो युं पृथिवी न वेद यस्य पृथिवी
शरीरं यः पृथिवीमन्तरो यमयत्येषु त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ३ ॥

योऽप्सु तिष्ठन्वद्योऽन्तरो यमापो न विदुर्यस्याऽप्सः शरीरं
योऽप्सोऽन्तरो यमयत्येषु त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ४ ॥

योऽग्नौ तिष्ठन्वद्येरन्तरो यमग्निर्वेद यस्याग्निः शरीरं
योऽग्निमन्तरो यमयत्येषु त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ५ ॥

योऽन्तरिक्षे तिष्ठन्वन्तरिक्षादन्तरो यमन्तरिक्षं न वेद
यस्यान्तरिक्षग्ं शरीरं योऽन्तरिक्षमन्तरो यमयत्येषु त
आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ६ ॥

यो वायौ तिष्ठन्वायोरन्तरो युं वायुर्वेद यस्य वायुः शरीरं यो
वायुमन्तरो यमयत्येषु त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ७ ॥

यो दिवि तिष्ठन्दिवोऽन्तरो यं द्वौर्वेद यस्य द्वौः शरीरं यो
दिवमन्तरो यमयत्येषु त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ८ ॥

य आदित्ये तिष्ठन्वादित्यादन्तरो यमादित्यो न वेद

युस्याऽऽदित्यः शरीरं यु आदित्यमन्तरो यमयत्येष त
आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ९ ॥

यो दिक्षु तिष्ठन्दिग्भ्योऽन्तरो यं दिशो न विदुर्यस्य दिशः शरीरं
यो दिशोऽन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ १० ॥

यश्चन्द्रतारके तिष्ठगंश्चन्द्रतारकादुन्तरो युं चन्द्रतारकं न वेद
यस्य चन्द्रतारकग्ं शरीरं यश्चन्द्रतारकमन्तरो यमयत्येष त
आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ ११ ॥

य आकाशे तिष्ठन्नाकाशादुन्तरो युमाकाशो न वेद
युस्याऽऽकाशः शरीरं यु आकाशमन्तरो यमयत्येष त
आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ १२ ॥

यस्तुमसि तिष्ठगंस्तुमसोऽन्तरो यं तमो न वेद यस्य तमः शरीरं
यस्तमोऽन्तरोयमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ १३ ॥

यस्तेजसि तिष्ठगंस्तेजसोऽन्तरो यं तेजो न वेद यस्य तेजः
शरीरं यस्तेजोऽन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृत
इत्यधिदैवतमथाधिभूतम् ॥ १४ ॥

यः सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्सर्वेभ्यो भूतेभ्योऽन्तरो यगं सर्वाणि भूतानि
न विदुर्यस्य सर्वाणि भूतानि शरीरं यः सर्वाणि भूतान्यन्तरो
यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृत इत्यधिभूतमथाध्यात्मम् ॥ १५ ॥

यः प्राणे तिष्ठन्नाणादुन्तरो युं प्राणो न वेद यस्य प्राणः शरीरं

यः प्राणमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ १६ ॥

यो वाचि तिष्ठन्वाचोऽन्तरो यं वाङ्मन् वेद यस्य वाकशरीरं यो
वाचमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ १७ ॥

यश्चक्षुषि तिष्ठगंश्चक्षुषोऽन्तरो यं चक्षुर्न वेदयस्य चक्षुः शरीरं
यश्चक्षुरन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ १८ ॥

यः श्रोत्रे तिष्ठज्ञोत्रादन्तरो यगं श्रोत्रं न वेद यस्य श्रोत्रगं शरीरं
यः श्रोत्रमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ १९ ॥

यो मनसि तिष्ठन्मनसोन्तरो यं मनो न वेद यस्य मनः शरीरं यो
मनोऽन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ २० ॥

यस्त्वचि तिष्ठगंस्त्वचोऽन्तरो यं त्वङ्मन् वेद यस्य त्वकशरीरं
यस्त्वचमन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः ॥ २१ ॥

यो विज्ञाने तिष्ठन्विज्ञानादन्तरो यं विज्ञानं न वेद यस्य
विज्ञानगं शरीरं यो विज्ञानमन्तरो यमयत्येष त आत्मा
अन्तर्याम्यमृतः ॥ २२ ॥

यो रेतसि तिष्ठन्रेतसोऽन्तरो यगं रेतो न वेद यस्य रेतः शरीरं
यो रेतोऽन्तरो यमयत्येष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतोऽदृष्टो द्रष्टाऽश्रुतः
श्रोताऽमतो मन्त्राऽविज्ञातो विज्ञाता नान्योऽतोऽस्ति द्रष्टा
नान्योऽतोऽस्ति श्रोता नान्योऽतोऽस्ति मन्त्रा नान्योऽतोऽस्ति
विज्ञातैष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतोऽतोऽन्यदार्तं तुतो होद्वालक्

आरुणिरुपराम ॥ २३ ॥ इति सप्तमं ब्राह्मणम् ॥

अथ ह वाचकन् व्युवाच ब्राह्मणा भगवन्तो हन्ताहुमिमं द्वौ प्रश्नौ
प्रक्ष्यामि तौ चेन्मे वक्ष्यति न वै जातु युष्माकमिमं कश्चिद्द्वलोद्यं
जेतेति पृच्छ गार्गीति ॥ १ ॥

सा होवाचाहं वै त्वा याज्ञवल्क्य युथा काश्यो वा वैदेहो
वोग्रपुत्र उज्यं धनुरधिज्यं कृत्वा द्वौ बाणवन्तौ सपलातिव्याधिनौ
हस्ते कृत्वोपोत्तिष्ठेदेवमेवाहं त्वा द्वाभ्यां प्रश्नाभ्यामुपोदस्थां तौ मे
ब्रूहीति पृच्छ गार्गीति ॥ २ ॥

सा होवाच यदूर्ध्वं याज्ञवल्क्य दिवो यदवाक्पृथिव्या यदन्तरा
द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षते
कस्मिंस्तदोतं च प्रोतं चेति ॥ ३ ॥

सा होवाच यदूर्ध्वं गार्गि दिवो यदवाक्पृथिव्या यदन्तरा
द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षतं आकाशे
तदोतं च प्रोतं चेति ॥ ४ ॥

सा होवाच नमस्तेऽस्तु याज्ञवल्क्य यो म एतं व्यवोचोऽपरस्मै
धारयस्वेति पृच्छ गार्गीति ॥ ५ ॥

सा होवाच यदूर्ध्वं याज्ञवल्क्य दिवो यदवाक्पृथिव्या यदन्तरा
द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षते
कस्मिंस्तदोतं च प्रोतं चेति ॥ ६ ॥

सु होवाच यदूर्ध्वं गार्गि दिवो यदवाक्पृथिव्या यदन्तरा
द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षत आकाश एव
तदोतं च प्रोतं चेति कस्मिन् खल्वाकाश ओतश्च प्रोतश्चेति ॥ ७ ॥

सु होवाचैतद्वै तदक्षरं गार्गि ब्राह्मण अभिवदन्त्यरथूल
मनङ्घवहस्य-मदीर्धमलोहित-मस्नेहमच्छाय-मतमोऽवाय्वनाकाश-
मसङ्घमरस-मगन्धमचक्षुष्क-मश्रोत्रमवाग्मनोऽतेजस्क-मप्राणममुख
ममात्रमनन्तर-मबाह्यं न तदश्चाति किंचन न तदश्चाति कश्चन ॥ ८ ॥

एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि सूर्यचिन्द्रमसौ विधृतौ
तिष्ठत एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि द्यावापृथिव्यौ
विधृते तिष्ठत एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि निषेषा
मुहूर्त अहोरात्राप्यर्धमासा मासा क्रतुवः संवत्सरा इति
विधृतास्तिष्ठन्त्येतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि प्राच्योऽन्या
नद्यः स्यन्दन्ते श्वेतेभ्यः पुर्वतेभ्यः प्रतीच्योऽन्या यां यां च
दिशमन्वेतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि दुदतो मनुष्याः
प्रशाग्सन्ति यजमानं देवा दुर्वी पितुरोऽन्वायत्ताः ॥ ९ ॥

यो वा एतदक्षरं गार्घ्यविदित्वाऽस्मिल्लोके जुहुति यजते
तपस्तप्यते बहूनि वर्षसहस्राण्यन्तवदेवास्य तद्भवति यो वा
एतदक्षरं गार्घ्यविदित्वाऽस्माल्लोकात्पैति स कृपणोऽथ य एतदक्षरं
गार्गि विदित्वाऽस्माल्लोकात्पैति स ब्राह्मणः ॥ १० ॥

तद्वा एतदक्षरं गार्यदृष्टं द्रष्टुश्रुतगं श्रोत्रमतं मन्त्रविज्ञातं विज्ञातु
नान्यदुतोऽस्ति द्रष्टु नान्यदुतोऽस्ति श्रोतृ नान्यदुतोऽस्ति मन्त्रु
नान्यदुतोऽस्ति विज्ञात्रेतस्मिन्नु खल्वक्षरे गार्याकाश ओतश्च
प्रोतश्चेति ॥ ११ ॥

सा होवाच ब्राह्मण भगवन्तस्तदेव वहु मन्येध्वं
युदस्मान्नमस्कारेण मुच्येध्वं न वै जातु युष्माकमिमं कश्चिद्व्लहोद्यं
जेतेति तुतो ह वाचकनव्युपराम ॥ १२ ॥ इत्यष्टमं ब्राह्मणम् ॥

अथ हैनं विदधः शाकत्यः पप्रच्छ कृति देवा याज्ञवल्क्येति
सु हैत्यैव निविदा प्रतिपेदे यावन्तो वैश्वदेवस्य निविद्युच्यन्ते त्रयश्च
त्री च शता त्रयश्च त्री च सहस्रेत्योमिति होवाच कृत्येव देवा
याज्ञवल्क्येति त्रयस्त्रिंशदित्योमिति होवाच कृत्येव देवा
याज्ञवल्क्येति षडित्योमिति होवाच कृत्येव देवा याज्ञवल्क्येति त्रय
इत्योमिति होवाच कृत्येव देवा याज्ञवल्क्येति द्वावित्योमिति
होवाच कृत्येव देवा याज्ञवल्क्येत्युद्धर्ध इत्योमिति होवाच कृत्येव
देवा याज्ञवल्क्येत्येक इत्योमिति होवाच कतमे ते त्रयश्च त्री च
शता त्रयश्च त्री च सहस्रेति ॥ १ ॥

सु होवाच महिमान एवैषामेते त्रयस्त्रिंशत्त्वेव देवा इति कतमे
ते त्रयस्त्रिंशदित्यष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशाऽदित्यास्त
एकत्रिंशदिन्द्रश्चैव प्रजापतिश्च त्रयस्त्रिंशाविति ॥ २ ॥

कतमे वृसव इत्यग्निश्च पृथिवी च वायुश्चान्तरिक्षं चाऽऽदित्यश्च
चौश्च चन्द्रमाश्च नक्षत्राणि चैते वृसव एतेषु हीदंवसु सुर्वगं
हितमिति तुस्माद्ब्रह्मसव इति ॥ ३ ॥

कतमे रुद्रा इति दुशेमे पुरुषे प्राणा आत्मैकादशस्ते
युदाऽस्माच्छुरीरान्मत्यादुत्क्रामन्त्यथ रोदयन्ति तद्यद्रोदयन्ति
तुस्माद्ब्रह्म इति ॥ ४ ॥

कतम् आदित्या इति द्वादश वै मासाः संवत्सरस्यैति आदित्यां
एते हीदगं सुर्वमाददाना युन्निति ते युदिदगं सुर्वमाददाना युन्निति
तुस्मादादित्या इति ॥ ५ ॥

कतम् इन्द्रः कतमः प्रजापतिरिति स्तनयिलुरेवेन्द्रो यज्ञः
प्रजापतिरिति कतमः स्तनयिलुरित्यशनिरिति कतमो यज्ञ इति
पशुव इति ॥ ६ ॥

कतमे षडित्यग्निश्च पृथिवी च वायुश्चान्तरिक्षं चाऽऽदित्यश्च
चौश्चैते षुडेते हीदगं सुर्वगं षडिति ॥ ७ ॥

कतमे ते त्रयो देवा इतीम् एव त्रयो लोकाः एषु हीमे सर्वे देवा
इति कतमौ तौ द्वौ देवावित्यन्नं चैव प्राणश्चेति कतमोऽध्यर्ध इति
योऽयं पुवत इति ॥ ८ ॥

तुदाहृदयमेक इवैव पवतेऽथ कथमध्यर्ध इति युदस्मिन्निदगं
सुर्वमध्याधर्णोत्तेनाध्यर्ध इति कतम एको देव इति प्राण इति स

ब्रह्म त्यदित्याचक्षते ॥ ९ ॥

पृथिव्येव यस्याऽयुतनमश्चिर्लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सुर्वस्याऽत्मनः परायणग्रं स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषग्रं सुर्वस्याऽत्मनः परायणं यमात्थ य एवायग्रं शारीरः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेत्यमृतमिति होवाच ॥ १० ॥

काम एव यस्याऽयुतनग्रं हृदयं लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सुर्वस्याऽत्मनः परायणग्रं स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषग्रं सुर्वस्याऽत्मनः परायणं यमात्थ य एवायं काममयः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति स्त्रिय इति होवाच ॥ ११ ॥

रूपाण्येव यस्याऽयुतनं चक्षुर्लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सुर्वस्याऽत्मनः परायणग्रं स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषग्रं सुर्वस्याऽत्मनः परायणं यमात्थ य एवासावादित्ये पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति सत्यमिति होवाच ॥ १२ ॥

आकाश एव यस्याऽयुतनग्रं श्रोत्रं लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सुर्वस्याऽत्मनः परायणग्रं स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषग्रं सुर्वस्याऽत्मनः परायणं

यमात्थ य एवायगं श्रीत्रः प्रातिश्रुत्कः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य
तस्य का देवतेति दिश इति होवाच ॥ १३ ॥

तुम एव यस्याऽयतनगं हृदयं लोको मनोज्योतिर्यौ वै तं पुरुषं
विद्यात्सर्वस्याऽत्मनः परायणगं स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद
वा अहं तं पुरुषगं सर्वस्याऽत्मनः परायणं यमात्थ य एवायं
छायामयः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति
मृत्युरिति होवाच ॥ १४ ॥

रूपाण्येव यस्याऽयतनं चक्षुर्लेको मनोज्योतिर्यौ वै तं पुरुषं
विद्यात्सर्वस्याऽत्मनः परायणगं स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद
वा अहं तं पुरुषगं सर्वस्याऽत्मनः परायणं यमात्थ य
एवायमादर्शं पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेत्यसुरिति
होवाच ॥ १५ ॥

आप एव यस्याऽयतनगं हृदयं लोको मनोज्योतिर्यौ वै तं
पुरुषं विद्यात्सर्वस्याऽत्मनः परायणगं स वै वेदिता
स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषगं सर्वस्याऽत्मनः परायणं
यमात्थ य एवायमप्सु पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का
देवतेति वरुण इति होवाच ॥ १६ ॥

रेत एव यस्याऽयतनगं हृदयं लोको मनोज्योतिर्यौ वै तं पुरुषं
विद्यात्सर्वस्याऽत्मनः परायणगं स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद

वा अहं तं पुरुषगं सर्वस्याऽत्मनः परायणं यमात्थ यु एवायं
पुत्रमयः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तुस्य का देवतेति
प्रजापतिरिति होवाच ॥ १७ ॥

शाकल्येति होवाच याज्ञवल्क्यस्त्वाग्नस्विदिमे ब्राह्मणा
अङ्गारावक्षयणमक्रता ३ इति ॥ १८ ॥

याज्ञवल्क्येति होवाच शाकल्यो युदिदं कुरुपञ्चालानां
ब्राह्मणानत्यवादीः किं ब्रह्म विद्वानिति दिशो वेद सुदेवाः सुप्रतिष्ठा
इति यदिशो वेत्थ सुदेवाः सुप्रतिष्ठाः ॥ १९ ॥

किंदेवतोऽस्यां प्राच्यां दिश्यसीत्यादित्यदेवत इति सु
आदित्यः कुस्मिन्प्रतिष्ठित इति चक्षुषीति कुस्मिन्नु चक्षुः
प्रतिष्ठितमिति रूपेष्विति चक्षुषा हि रूपाणि पश्यति कुस्मिन्नु
रूपाणि प्रतिष्ठितानीति हृदय इति होवाच हृदयेन हि रूपाणि
जानाति हृदये ह्येव रूपाणि प्रतिष्ठितानि भवन्ती-
त्येवमैतद्याज्ञवल्क्य ॥ २० ॥

किंदेवतोऽस्यां दक्षिणायां दिश्यसीति यमदेवत इति सु यमः
कुस्मिन्प्रतिष्ठित इति यज्ञ इति कुस्मिन्नु यज्ञः प्रतिष्ठित इति
दक्षिणायामिति कुस्मिन्नु दक्षिणा प्रतिष्ठितेति श्रद्धायामिति यदा
ह्येव श्रद्धत्तेऽथ दक्षिणां दुदाति श्रद्धायाग्नं ह्येव दक्षिणा प्रतिष्ठितेति
कुस्मिन्नु श्रद्धा प्रतिष्ठितेति हृदय इति होवाच हृदयेन हि श्रद्धां

जानाति हृदये हेव श्रद्धा प्रतिष्ठिता भवती त्येवमेवै-
तद्याज्ञवल्क्य ॥ २१ ॥

किंदेवतोऽस्यां प्रतीच्यां दिश्यसीति वरुणदेवत इति स वरुणः
कुस्मिन्प्रतिष्ठित इत्यप्सिवृति कुस्मिन्वापः प्रतिष्ठिता इति रेतसीति
कुस्मिन्नु रेतः प्रतिष्ठितमिति हृदय इति तुस्मादुपि प्रतिरूपं
जातमाहुर्हृदयादिव सृप्तो हृदयादिव निर्मित इति हृदये हेव रेतः
प्रतिष्ठितं भवतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ २२ ॥

किंदेवतोऽस्यामुदीच्यां दिश्यसीति सोमदेवत इति स सोमः
कुस्मिन्प्रतिष्ठित इति दीक्षायामिति कुस्मिन्नु दीक्षा प्रतिष्ठितेति
सत्य इति तुस्मादुपि दीक्षितमाहुः सत्यं वदेति सत्ये हेव दीक्षा
प्रतिष्ठितेति कुस्मिन्नु सत्यं प्रतिष्ठितमिति हृदय इति होवाच
हृदयेन हि सत्यं जानाति हृदये हेव सत्यं प्रतिष्ठितं भवती-
त्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ २३ ॥

किंदेवतोऽस्यां ध्रुवायां दिश्यसीत्यग्निदेवत इति सोऽग्निः
कुस्मिन्प्रतिष्ठित इति वाचीति कुस्मिन्नु वाक्प्रतिष्ठितेति हृदय इति
कुस्मिन्नु हृदयं प्रतिष्ठितमिति ॥ २४ ॥

अहस्तिकेति होवाच यज्ञवल्क्यो यत्रैतदन्यत्रासमन्वयासै यद्ये-
तदन्यत्रासमत्याच्छानो वैनदद्युर्वयाग्निं सि वैनद्विमध्नीरन्निति ॥ २५ ॥

कुस्मिन्नु त्वं चात्माच प्रतिष्ठितौ स्थ इति प्राण इति कुस्मिन्नु

प्राणः प्रतिष्ठित इत्यपान इति कुस्मिन्वपानः प्रतिष्ठित इति व्यान
 इति कुस्मिन्दु व्यानः प्रतिष्ठित इत्युदान इति कुस्मिन्दूदानः
 प्रतिष्ठित इति समान इति सु एष नेति नेत्यात्माऽगृह्णो नहि
 गृह्णते ऽशीर्यो नहि शीर्यते ऽसङ्गो नहि सञ्ज्यते ऽसितो न व्यथते न
 रिष्यत्येतान्यष्टवायतनान्यष्टौ लोका अष्टौ देवा अष्टौ पुरुषाः स
 यस्तान्पुरुषान्निरुद्ध्य प्रत्युद्धात्यक्रामत्तं त्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामि
 तं चेन्मे न विवक्ष्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति तुग्रं ह न मेने
 शाकल्यस्तस्य ह मूर्धा विपपातापि हास्य परिमोषिणो
 ऽस्थीन्युपजहुरन्यन्मन्यमानाः ॥ २६ ॥

अथ होवाच ब्राह्मणा भगवन्तो यो वः कामयते सु मा पृच्छतु
 सर्वे वा मा पृच्छत यो वः कामयते तु वः पृच्छामि सर्वान्वा वः
 पृच्छामीति ते ह ब्राह्मणा न दध्षुः ॥ २७ ॥

तान्हैतैः क्षेकैः पप्रच्छ । यथा वृक्षो वृनस्यतिस्तथैव पुरुषो
 ऽमृषा । तुस्य लोमानि पर्णानि त्वगस्योत्पाटिका बहिः ॥ १ ॥

त्वच एवास्य रुधिरं प्रस्यन्दि त्वच उत्पटः ।
 तस्मातदातृणात्पैति रुसो वृक्षादिवाऽहतात् ॥ २ ॥

मागंसान्यस्य शकराणि किनाटगं स्नाव तुत्स्थिरम् ।
 अस्थीन्यन्तरतो दारूणि मज्जा मज्जोपमा कृता ॥ ३ ॥

यद्वृक्षो वृक्णो रोहति मूलान्नवतरः पुनः । मृत्यः स्विन्मृत्युना

वृक्णः कुरुमान्मूलात्प्रोहति ॥ ४ ॥

रेतस इति मा वोचत जीवतस्तत्प्रजायते । धानारुह इव वै
वृक्षोऽज्ञासा प्रेत्य संभवः ॥ ५ ॥

यत्समूलमावृहेयुर्वृक्षं न पुनराभवेत् । मृत्यः स्विन्मृत्युना वृक्णः
करुमान्मूलात्प्रोहति ॥ ६ ॥

जात एव न जायते को न्वेनं जनयेत्पुनः । विज्ञानमानन्दं ब्रह्म
रातिर्दातुः परायणं तिष्ठमानस्य तद्विद इति ॥ ७ ॥..... ॥ २८ ॥
इति नवमं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति बृहदारण्यकोपनिषदि तृतीयोऽध्यायः ॥

चतुर्थोऽध्यायः

ॐ जनको ह वैदेह आसांचक्रेऽथ ह याज्ञवल्क्य आव्राज
तगुं होवाच याज्ञवल्क्य किमर्थमचारीः पशुनिच्छन्नुष्वन्ता-
नित्युभयमेव सप्राडिति होवाच ॥ १ ॥

यत्ते कुश्चिद्ब्रवीत्तच्छृणवामेत्युब्रवीन्मे जित्वा शैलिनिर्वाग्वै
ब्रह्मेति यथा मातृमान्वितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तच्छैलिनिरब्रवीद्वाग्वै
ब्रह्मेत्युवदतो हि किंगुं स्यादित्युब्रवीत्तु ते तस्याऽयुतनं प्रतिष्ठां न
मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सप्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य
वागेवाऽयुतनमाकाशः प्रतिष्ठा प्रज्ञेत्येनदुपासीत का प्रज्ञता
याज्ञवल्क्य वागेव सप्राडिति होवाच वाचा वै सप्राड्बन्धुः

प्रज्ञायत क्रमेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽर्थर्वाङ्गिरुस इतिहासः पुराणं
विद्या उपनिषदः क्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानानीष्टगं
हुतमाशितं पायितमयं च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च भूतानि
वाचैव सप्राटप्रज्ञायन्ते वाम्बै सप्राटपरमं ब्रह्म नैनं वाग्जहाति
सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं
विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृष्टभगं सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः
स होवाच यज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ २ ॥

यदेव ते कुश्चिद्ब्रवीत्तच्छृणवामेत्युब्रवीन्म उदङ्कः शौल्वायनः
प्राणौ वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रयात्तथा
तच्छौल्वायनोऽब्रवीत्प्राणो वै ब्रह्मेत्युप्राणतो हि किंगं
स्यादित्युब्रवीत्तु ते तस्याऽयतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा
एतत्सप्राडिति स वै नो ब्रूहि यज्ञवल्क्य प्राणं पुवाऽयतनमाकाशः
प्रतिष्ठा प्रियमित्येनदुपासीत का प्रियता यज्ञवल्क्य प्राणं एव
सप्राडिति होवाच प्राणस्य वै सप्राटकामायायाज्यं याजयत्य-
प्रतिगृह्यस्य प्रतिगृह्णात्युपि तत्र वधाशङ्कं भवति यां दिशमेति
प्राणस्यैव सप्राटकामाय प्राणो वै सप्राटपरमं ब्रह्म नैनं प्राणो जहाति
सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं
विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृष्टभगं सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः
स होवाच यज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ ३ ॥

यदेव ते कश्चिद्ब्रवीत्तच्छृणवामेत्यब्रवीन्मे बुर्कुर्वर्ष्णश्चक्षुर्वे
ब्रह्मेति यथामातृमान् पितृमानाचार्यवान् ब्रूयात्तथा तद्वाष्णो
ऽब्रवीच्चक्षुर्वे ब्रह्मेत्य पश्यतोहि किं स्यादित्यब्रवीत्तु ते
तस्याऽयुतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतुत्सप्राडिति स
वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य चक्षुरेवाऽयुतनमाकाशः प्रतिष्ठां
सत्यमित्येनदुपासीत का सत्यता याज्ञवल्क्य चक्षुरेव सप्राडिति
होवाच चक्षुषा वै सप्राटपश्यन्तमाहुद्राक्षीरिति सु आहुद्राक्षमिति
तुत्सत्यं भवति चक्षुर्वे सप्राटपरम ब्रह्म नैनं चक्षुर्जहाति सुर्वाष्णेन
भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वनेतदुपास्ते
हुस्त्यृष्टभगं सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः सु होवाच
याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हुरेतेति ॥ ४ ॥

यदेव ते कश्चिद्ब्रवीत्तच्छृणवामेत्यब्रवीन्मे गर्दभीविपीतो
भारद्वाजः श्रोत्रं वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा
तद्वारद्वाजोऽब्रवीच्छ्रोत्रं वै ब्रह्मेत्यशृणवतो हि किं स्यादित्यब्रवीत्तु
ते तस्याऽयुतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतुत्सप्राडिति
स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य श्रोत्रमेवाऽयुतनमाकाशः प्रतिष्ठाऽनन्त
इत्येनदुपासीत काऽनन्तता याज्ञवल्क्य दिश एव सप्राडिति
होवाच तस्माद्वै सप्राडुपि यां कां च दिशं गच्छति नैवास्या अन्तं
गच्छत्यनन्ता हि दिशो दिशो वै सप्राट श्रोत्रां श्रोत्रं वै सप्राटपरम

ब्रह्म नैनगं श्रेत्रं जहाति सुर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानुप्येति यु एवं विद्वानेतदुपास्ते हुस्त्यृष्टभगं सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः सु होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नानुशिष्ट्य हुरेतेति ॥ ५ ॥

यदेव ते कुश्चिद्ब्रवीत्तच्छृणवामेत्युब्रवीन्मे सत्यकामो जाबालो मुनो वै ब्रह्मेति युथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तज्जाबालोऽब्रवीन्मुनो वै ब्रह्मेत्युमनसो हि किंगुं स्यादित्युब्रवीत्तु ते तस्याऽयुतनं प्रतिष्ठां नु मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतुत्सप्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य मुन एवाऽयुतनमाकाशः प्रतिष्ठाऽनन्द इत्येनदुपासीत काऽनन्दता याज्ञवल्क्य मुन एवु सप्राडिति होवाच मुनसा वै सप्राट्खियमभिहार्यते तस्यां प्रतिरूपः पुत्रो जायते सु आनन्दो मुनो वै सप्राट्परमं ब्रह्म नैनं मुनो जहाति सुर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानुप्येति यु एवं विद्वानेतदुपास्ते हुस्त्यृष्टभगं सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः सु होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नानुशिष्ट्य हुरेतेति ॥ ६ ॥

यदेव ते कुश्चिद्ब्रवीत्तच्छृणवामेत्युब्रवीन्मे विदग्धः शाकल्यो हृदयं वै ब्रह्मेति युथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तच्छाकल्योऽब्रवीद्दृदयं वै ब्रह्मेत्युहृदयस्य हि किंगुं स्यादित्युब्रवीत्तु ते तस्याऽयुतनं प्रतिष्ठां नु मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा

एतत्सप्रादिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य हृदयमेवाऽऽयतनमाकाशः
प्रतिष्ठा स्थितिरित्येनदुपासीत का स्थितुता याज्ञवल्क्य हृदयमेव
सप्रादिति होवाच हृदयं वै सप्राट् सुर्वेषां भूतानामायतनगं हृदयं वै
सप्राट् सुर्वेषां भूतानां प्रतिष्ठा हृदये ह्येव सप्राट्-सुर्वाणि भूतानि
प्रतिष्ठितानि भूवन्ति हृदयं वै सप्राट् परमं ब्रह्म नैनगं हृदयं
जहाति सुर्वाण्येन भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं
विद्वानेतदुपास्ते हुस्त्यृष्टभगं सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः
सु होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य
हरेतेति ॥७॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

जनको ह वैदेहः कूर्चदुपावसुर्पञ्चुवाच नमस्तेऽस्तु याज्ञवल्क्यानु
मा शाधीति सु होवाच यथा वै सप्राण्महान्तमध्वानमेष्यन्तर्थं वा
नावं वा सुमादुदीतैवमेवैताभिरूपनिषुद्धिः समाहितात्माऽस्येवं
वृन्दारक आद्यः सुन्नधीतवेद उक्तोपनिषत्क इतो विमुच्यमानः
क्व गमिष्यसीति नाहं तुद्वगवन्वेद यत्र गमिष्यामीत्युथ वै तेऽहं
तुद्वक्ष्यामि यत्र गमिष्यसीति ब्रवीतु भगवानिति ॥ १ ॥

इन्धो ह वै नामैष योऽयं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषस्तं वा एतमिन्धगं
सुन्तमिन्द्र इत्याचक्षते परोक्षेणैव परोक्षप्रिया इव हि देवाः
प्रत्यक्षद्विषः ॥ २ ॥

अथैतद्वामेऽक्षणि पुरुषरूपमेषाऽस्य पुत्ली विराट्तयोरेष

सगंस्तावो यु पुषोऽन्तर्हृदय आकाशोऽथैनयोरेतद्ब्रह्मं यु
पुषोऽन्तर्हृदये लोहितपिण्डोऽथैनयोरेतत्प्रावरणं युदेतद्ब्रह्मये
जालकमिवथैनयोरेषा सृतिः संचरणी यैषा हृदयादूर्ध्वा नाड्युच्चरति
युथा केशः सहस्रधा भिन्न एवमस्यैतत् हिता नाम नाड्योऽन्तर्हृदये
प्रतिष्ठिता भवन्त्येताभिर्व एतदास्त्रवदास्त्रवति तस्मादेष
प्रविविक्ताहारतर इवैव भवत्यस्माच्छारीरादात्मनः ॥ ३ ॥

तस्य प्राची दिक्प्राञ्चः प्राणा दक्षिणा दिग्दक्षिणे प्राणाः
प्रतीची दिक्प्रत्यञ्चः प्राणा उदीची दिगुदञ्चः प्राणां ऊर्ध्वा
दिगूर्ध्वाः प्राणा अवाची दिग्वाञ्चः प्राणाः सर्वा दिशः सर्वे प्राणाः
सु एष नेति नेत्यात्माऽगृह्णो नहि गृह्यतेऽशीर्यो नहि शीर्यतेऽसङ्गो
नहि सञ्ज्यतेऽसितो न व्यथते न रिष्यत्यभयं वै जनक प्राप्तोऽसीति
होवाच याज्ञवल्क्यः सु होवाच जनको वैदेहोऽभयं त्वा
गच्छताद्याज्ञवल्क्य यो नो भगवन्नभयं वेदुयसे नमस्तेऽस्त्विमे
विदेहा अयमहमस्मि ॥ ४ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

जनकाग्नं ह वैदेहं याज्ञवल्क्यो जगाम सु मेने न वदिष्य इत्यथ ह
यज्जनकश्च वैदेहो याज्ञवल्क्यश्चाग्निहोत्रे समूदाते तस्मै ह
याज्ञवल्क्यो वरं ददौ सु ह कामप्रश्नमेव वृते तग्नं हास्मै ददौ तग्नं ह
सम्राडेव पूर्वं प्रच्छ ॥ १ ॥

याज्ञवल्क्य किञ्ज्योतिरयं पुरुष इत्यादित्यज्योतिः सम्राडिति

होवाचाऽऽदित्येनैवायं ज्योतिषाऽस्ते पूल्ययते कर्म कुरुते
विपूल्येतीत्येवमैवैतद्याङ्गवल्क्य ॥ २ ॥

अस्तमित आदित्ये याङ्गवल्क्य किंज्योतिरेवायं पुरुष इति
चन्द्रमा एवास्य ज्योतिर्भवतीति चन्द्रमसैवायं ज्योतिषाऽस्ते
पूल्ययते कर्म कुरुते विपूल्येतीत्येवमैवैतद्याङ्गवल्क्य ॥ ३ ॥

अस्तमित आदित्ये याङ्गवल्क्य चन्द्रमस्यस्तमिते किंज्योतिरेवायं
पुरुष इत्यश्चिरेवास्य ज्योतिर्भवतीत्यश्चिनैवायं ज्योतिषाऽस्ते
पूल्ययते कर्म कुरुते विपूल्येतीत्येवमैवैतद्याङ्गवल्क्य ॥ ४ ॥

अस्तमित आदित्ये याङ्गवल्क्य चन्द्रमस्यस्तमिते शान्तेऽग्नौ
किंज्योतिरेवायं पुरुष इति वागेवास्य ज्योतिर्भवतीति वाचैवायं
ज्योतिषाऽस्ते पूल्ययते कर्म कुरुते विपूल्येतीति तुस्माद्वै सम्राढपि
यत्र स्वः पाणिन् विनिर्जयितेऽथ यत्र वागुच्चरत्युपैव तत्र
न्येतीत्येवमैवैतद्याङ्गवल्क्य ॥ ५ ॥

अस्तमित आदित्ये याङ्गवल्क्य चन्द्रमस्यस्तमिते शान्तेऽग्नौ
शान्तायां वाचि किंज्योतिरेवायं पुरुष इत्यात्मैवास्य
ज्योतिर्भवतीत्यात्मनैवायं ज्योतिषाऽस्ते पूल्ययते कर्म कुरुते
विपूल्येतीति ॥ ६ ॥

कतम् आत्मेति योऽयं विज्ञानमयः प्राणेषु हृद्यन्तज्योतिः
पुरुषः स समानः सञ्चुभौ लोकावनुसंचरति ध्यायतीव लेलायतीव

स हि स्वप्नो भूत्वेऽ मलोकमतिक्रामति मृत्यो रूपाणि ॥७॥

स वा अयं पुरुषो जायमानः शरीरमभिसंपद्मानः पाप्मभिः
संगंसृज्यते स उत्क्रामन्त्रियमाणः पाप्मनो विजहाति ॥८॥

तस्य वा एतस्य पुरुषस्य द्वे एव स्थाने भवत इदं च
परलोकस्थानं च सुन्ध्यं तृतीयग्रं स्वप्नस्थानं तस्मिन्सन्ध्ये स्थाने
तिष्ठन्ते उभे स्थाने पश्यतीदं च परलोकस्थानं चाथ युथाक्रमोऽयं
परलोकस्थाने भवति तमाक्रममाक्रम्योभयान्याप्मन आनन्दाग्रंश
पश्यति स यत्र प्रस्वपित्यस्य लोकस्य सर्वावितो मात्रामपादाय
स्वयं विहृत्य स्वयं निर्माय स्वेन भासा स्वेन ज्योतिषा
प्रस्वपित्यत्रायं पुरुषः स्वयं ज्योतिर्भवति ॥९॥

न तत्र रथा न रथयोगा न पन्थानो भवन्त्यथ रथान्तरयोगान्पथः
सृजते न तत्राऽनन्दा मुदः प्रमुदो भवन्त्यथाऽनन्दान्मुदः प्रमुदः
सृजते न तत्र वेशान्ताः पुष्करिण्यः स्ववन्त्यो भवन्त्यथ
वेशान्तान्पुष्करिणीः स्ववन्तीः सृजते स हि कर्ता ॥१०॥

तुदेते क्षेका भवन्ति । स्वप्नेन शारीरमभिप्रहत्यासुप्तः
सुप्तानभिचाकृशीति । शुक्रमादाय पुनरैति स्थानग्रं हिरण्मयः
पुरुष एकहग्रः ॥११॥

प्राणेन रक्षन्तवरं कुलायं बहिष्कुलायादमृतश्चरित्वा । स
ईयतेऽमृतो यत्र कामग्रं हिरण्मयः पुरुष एकहग्रः ॥१२॥

स्वप्नान्त उच्चावृचमीयमानो रूपाणि देवः कुरुते बहुनि । उतेव स्त्रीभिः सह मोदमानो जक्षदुतेवापि भयानि पश्यन् ॥ १३ ॥

आराममस्य पश्यन्ति न तुं पश्यति कश्चनेति । तं नाऽऽयतं बोधयेदित्याहः । दुर्भिषज्यग्नं हास्मै भवति युमेष न प्रतिपद्यतेऽथो खल्वाहुर्जगरितदेशं पुवास्यैष इति यानि ह्येव जाग्रत्पश्यति तानि सुप्त इत्युत्रायं पुरुषः स्वयं ज्योतिर्भवति सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षाय ब्रूहीति ॥ १४ ॥

स वा एष एतस्मिन्संप्रसादे रत्वा चरित्वा दृष्टैव पुण्यं च पापं च पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति स्वप्नायैव स यत्तत्र किंचित्पश्यत्यनन्वागतस्तेन भवत्युसङ्गो ह्ययं पुरुष इत्येवमेवैत्याज्ञवल्क्य सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहीति ॥ १५ ॥

स वा एष एतस्मिन्स्वप्ने रत्वा चरित्वा दृष्टैव पुण्यं च पापं च पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति बुद्धान्तायैव स यत्तत्र किंचित्पश्यत्यनन्वागतस्तेन भवत्युसङ्गो ह्ययं पुरुष इत्येवमेवैत्याज्ञवल्क्य सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहीति ॥ १६ ॥

स वा एष एतस्मिन्बुद्धान्ते रत्वा चरित्वा दृष्टैव पुण्यं च पापं च पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति स्वप्नान्तायैव ॥ १७ ॥

तद्यथा महामत्स्य उभे कुले अनुसंचरति पूर्वं चापरं चैवमेवायं पुरुष एतावुभावन्तावनुसंचरति स्वप्नान्तं च बुद्धान्तं च ॥ १८ ॥

तद्यथाऽस्मिन्नाकाशे श्येनो वा सुपर्णो वा विपरिपृत्य श्रान्तः सगंहृत्य पक्षौ संलयायैव ध्रियुत एवमेवायं पुरुष एतुस्मा अन्ताय धावति यत्र सुप्तो न कुचन कामं कामयते न कुचन स्वप्नं पश्यति ॥ १९ ॥

ता वा अस्यैता हिता नाम नाड्यो यथा केशः सहस्रधा भिन्नस्तावताऽणिम्ना तिष्ठन्ति शुक्लस्य नीलस्य पिङ्गलस्य हरितस्य लोहितस्य पूर्णा अथ यत्रैव घन्तीव जिनन्तीव हस्तीव विच्छाययति गर्तमिव प्रतति यदेव जाग्रद्द्वयं पश्यति तदत्राविद्युया मन्यतेऽथ यत्र देव इव राजेवाहमेवेदगं सर्वोऽस्मीति मन्यते सोऽस्य परमो लोकः ॥ २० ॥

तद्वा अस्यैतदतिच्छन्दा अपहतपाप्माभयं रूपम् तद्यथा प्रियया स्त्रिया संपरिष्वक्तो न बाह्यं किंचन वेद नाऽन्तरमेवमेवायं पुरुषः प्राज्ञेनाऽत्मना संपरिष्वक्तो न बाह्यं किंचन वेद नाऽन्तरं तद्वा अस्यैतदाप्तकाम-मात्मकाम-मकामगं रूपगं शोकान्तरम् ॥ २१ ॥

अत्र पिताऽपिता भवति माताऽमाता लोका अलोका देवा अदेवा वेदा अवेदाः अत्र स्तेनोऽस्तेनो भवति भ्रूणहाऽभ्रूणहा

चाण्डालोऽचाण्डालः पौल्कसोऽपौल्कसः श्रमणोऽश्रमणस्तापसो
ऽतापसोऽनन्वागतं पुण्येनानन्वागतं पापेन तीर्णे हि तदा सुर्वा-
च्छोकान्हृदयस्य भवति ॥ २२ ॥

यद्वै तन्न पुश्यति पुश्यन्वै तन्न पश्यति न हि
द्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपो विद्यते ऽविनाशित्वान्न तु तुद्वितीयमस्ति तुतो
ऽन्यद्विभक्तं युत्पश्येत् ॥ २३ ॥

यद्वै तन्न जिघ्रति जिघ्रन्वै तन्न जिघ्रति न हि
ग्रातुग्रातेर्विपरिलोपो विद्यते ऽविनाशित्वान्न तु तुद्वितीयमस्ति
तुतोऽन्यद्विभक्तं युजिघ्रेत् ॥ २४ ॥

यद्वै तन्न रसयते रुसयन्वै तन्न रसयते न हि रसयितू
रुसयतेर्विपरिलोपो विद्यते ऽविनाशित्वान्न तु तुद्वितीयमस्ति
तुतोऽन्यद्विभक्तं युद्रसयेत् ॥ २५ ॥

यद्वै तन्न वुदति वुदन्वै तन्न वदति न हि वकुर्वक्तेर्विपरिलोपो
विद्यते ऽविनाशित्वान्न तु तुद्वितीयमस्ति तुतोऽन्यद्विभक्तं
युद्धदेत् ॥ २६ ॥

यद्वै तन्न शृणोति शृणवन्वै तन्न शृणोति न हि श्रोतुः
श्रुतेर्विपरिलोपो विद्यते ऽविनाशित्वान्न तु तुद्वितीयमस्ति
तुतोऽन्यद्विभक्तं युच्छृणुयात् ॥ २७ ॥

यद्वै तन्न मनुते मन्वानो वै तन्न मनुते न हि

मन्तुर्मतेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान् तु तद्वितीयमस्ति
ततोऽन्यद्विभक्तं यन्मन्वीत ॥ २८ ॥

यद्वै तन् स्पृशति स्पृशन्वै तन् स्पृशति न हि स्पष्टः
स्पृष्टेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान् तु तद्वितीयमस्ति
ततोऽन्यद्विभक्तं यत्स्पृशेत् ॥ २९ ॥

यद्वै तन् विजानाति विजानन्वै तन् विजानाति न हि
विज्ञातुर्विज्ञातेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान् तु तद्वितीयमस्ति
ततोऽन्यद्विभक्तं यद्विजानीयात् ॥ ३० ॥

यत्र वा अन्यदिव स्यात्त्रान्योऽन्यत्पश्येदन्योऽन्यजिग्नेदन्यो
ऽन्यद्रसयेदन्योऽन्यद्वदेदन्योऽन्यच्छणुयादन्योऽन्यमन्वीतान्यो
ऽन्यत्पृशेदन्योऽन्यद्विजानीयात् ॥ ३१ ॥

सलिल एको द्रष्टाऽद्वैतो भवत्येष ब्रह्मलोकः सग्राहिति
हैनमनुशशास यज्ञवल्क्य एषाऽस्य परमा गतिरेषाऽस्य परमा
सम्पदेषोऽस्य परमो लोक एषोऽस्य परम आनन्दु एतस्यैवा
ऽनन्दस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवन्ति ॥ ३२ ॥

स यो मनुष्याणां राज्ञः समृद्धो भवत्यन्येषामधिपतिः
सर्वमनुष्यकैर्भूगैः संपन्नतमः स मनुष्याणां परम आनन्दोऽथ ये
शतं मनुष्याणामानन्दाः स एकः पितृणां जित्तलोकानामानन्दोऽथ
ये शतं पितृणां जित्तलोकानामानन्दाः स एको गन्धर्वलोक

आनन्दोऽथ ये शतं गन्धर्वलोक् आनन्दाः स एकः कर्म-
देवानामानन्दो ये कर्मणा देवत्वमभिसंपद्यन्ते ऽथ ये शतं कर्म-
देवानामानन्दाः स एक आज्ञानदेवानामानन्दो यश्च श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतोऽथ ये शतमाज्ञानदेवानामानन्दाः स एकः
प्रजापतिलोक् आनन्दो यश्च श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतोऽथ ये शतं
प्रजापतिलोक् आनन्दाः स एको ब्रह्मलोक् आनन्दो यश्च
श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतोऽथैष एव परम् आनन्द एष ब्रह्मलोकः
सम्भाडिति होवाच याज्ञवल्क्यः सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत
ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रह्मीत्युत्र ह याज्ञवल्क्यो बिभयांचकार मेधावी
राजा सर्वेभ्यो माऽन्तेभ्य उद्गौत्सीदिति ॥ ३३ ॥

स वा एष एतस्मिन्त्वप्नान्ते रत्वा चरित्वा दृष्टैव पुण्यं च
पापं च पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति बुद्धान्तायैव ॥ ३४ ॥

तद्यथाऽनः सुसमाहितमुत्सर्जद्यायादेवमेवायगं शारीर-
आत्मा प्राज्ञेनाऽत्मनाऽन्वारूढ उत्सर्जन्याति यत्रैतदूर्धर्वो-
च्छासी भवति ॥ ३५ ॥

स यत्रायमणिमानं न्येति जर्या वोपतपता वाऽणिमानं
निगच्छति तद्यथाऽप्न वोदुम्बरं वा पिष्पलं वा बुन्धनात्प्रमुच्यते
एवमेवायं पुरुष एभ्योऽङ्गेभ्यः संप्रमुच्य पुनः प्रतिन्यायं
प्रतियोन्याद्रवति प्राणायैव ॥ ३६ ॥

तद्यथा राजानमायान्तमुग्राः प्रत्येनसः सूतग्रामण्योऽन्नैः पानैरावस्थैः प्रतिकल्पन्तेऽय-मायात्यय-मागच्छतीत्येवग् हैवंविदग्ं सुर्वाणि भूतानि प्रतिकल्पन्ते इदं ब्रह्माऽयातीदमागच्छतीति ॥ ३७ ॥

तद्यथा राजानं प्रयियासन्तमुग्राः प्रत्येनसः सूतग्रामण्योऽभिसमायन्त्येवमेवेममात्मानमन्तकाले सर्वे प्राणा अभिसमायन्ति यत्रैतदूर्धर्वच्छासी भवति ॥ ३८ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

स यत्रायमात्माऽबल्यं न्येत्य संमोहुमिव न्येत्यैनमेते प्राणा अभिसमायन्ति स एतास्तेजोमात्राः समभ्याददानो हृदय-मेवान्ववक्रामति स यत्रैष चाक्षुषः पुरुषः पराङ्मर्यावर्ततेऽथारूपज्ञो भवति ॥ १ ॥

एकी भवति न पश्यतीत्याहुरेकी भवति न जिघ्रतीत्याहुरेकी भवति न रसयत इत्याहुरेकी भवति न वदतीत्याहुरेकी भवति न शृणोतीत्याहुरेकी भवति न मनुत इत्याहुरेकी भवति न स्पृशतीत्याहुरेकी भवति न विजानातीत्याहुस्तस्य हैतस्य हृदयस्याग्रं प्रद्योतते तेन प्रद्यातेनैष आत्मा निष्क्रामति चक्षुष्टे वा मूर्ध्नो वाऽन्येभ्यो वा शरीरदेशेभ्यस्तमुत्क्रामन्तं प्राणोऽनुत्क्रामति प्राणमनुत्क्रामन्तग्ं सर्वे प्राणा अनुत्क्रामन्ति सविज्ञानो भवति सविज्ञानमेवान्ववक्रामति तं विद्याकुर्मणी समन्वारभेते पूर्वप्रज्ञा च ॥ २ ॥

तद्यथा तृणजलायुका तृणस्यान्तं गुत्वाऽन्यमाक्रममाक्रम्या
ऽस्त्मानमुपसंगृहरत्येवमेवायमात्मेदग्ं शरीरं निहत्याविद्यां
गमयित्वाऽन्यमाक्रममाक्रम्याऽस्त्मानमुपसंगृहरति ॥ ३ ॥

तद्यथा पेशस्कारी पेशसो मात्रामपादायान्यन्तवतरं कल्याणतरग्ं
रूपं तनुत एवमेवायमात्मेदग्ं शरीरं निहत्याविद्यां गमयित्वा
ऽन्यन्तवतरं कल्याणतरग्ं रूपं कुरुते पित्र्यं वा गान्धर्वं वा दैवं वा
प्राजापत्यं वा ब्राह्मं वाऽन्येषां वा भूतानाम् ॥ ४ ॥

स वा अयमात्मा ब्रह्म विज्ञानमयो मनोमयः प्राणमयश्चक्षुर्मयः
श्रोत्रमयः पृथिवीमय आपोमयो वायुमय आकाशमयस्तेजोमयो
ऽतेजोमयः काममयोऽकाममयः क्रोधमयोऽक्रोधमयो धर्ममयो
ऽधर्ममयः सर्वमयस्तद्युदेतदिदंमयोऽदोमय इति यथाकारी
यथाचारी तथा भवति साधुकारी साधुर्भवति पापकारी पापो भवति
पुण्यः पुण्येन कर्मणा भवति पापः पापेन अथो खल्वाहुः काममय
एवायं पुरुष इति स यथाकामो भवति तत्क्रतुर्भवति यत्क्रतुर्भवति
तत्कर्म कुरुते यत्कर्म कुरुते तदभिसंपद्यते ॥ ५ ॥

तुदेष क्षेत्रोको भवति । तुदेव सुक्तः सह कर्मणैति लिङ्गं मनो
यत्र निषक्तमर्थ । प्राप्यान्तं कर्मणस्तर्य यत्किंचेह करोत्ययम् ।
तस्माल्लोकात्पुनरैत्यस्मै लोकाय कर्मण इति नु कामयमानो
यथाकामयमानो योऽकामो निष्काम आप्तकाम आत्मकामो न

तस्य प्राणा उत्क्रामन्ति ब्रह्मैव सन्ब्रह्माप्येति ॥ ६ ॥

तदेष क्षेत्रको भवति । यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि श्रिताः । अथ मत्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुत इति ॥

तद्यथाऽहिनिर्वयनी वल्मीके मृता प्रत्यस्ता श्रीतैवमेवेदग्ं शरीरग्ं शेतेऽथायमशरीरोऽमृतः प्राणो ब्रह्मैव तेज एव सोऽहं भगवते सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः ॥ ७ ॥

तदेते क्षेत्रका भवन्ति । अणुः पून्था विततः पुराणो मागं स्पृष्टोऽनुवित्तो मयैव । तेन धीरा अपियन्ति ब्रह्मविदः स्वर्गं लोकुमित ऊर्ध्वं विमुक्ताः ॥ ८ ॥

तस्मिन्छुङ्गमुत नीलमाहुः पिङ्गलग्ं हरितं लोहितं च । एष पून्था ब्रह्मणा हनुवित्तस्तेनैति ब्रह्मवित्पुण्यकृत्तैजसश्च ॥ ९ ॥

अन्धं तमः प्रविशन्ति येऽविद्यामुपासते । ततो भूय इव ते तमो य उ विद्यायागं रताः ॥ १० ॥

अनन्दा नाम ते लोका अन्धेन तमसाऽऽवृताः । तागंस्ते प्रेत्याभिगच्छन्त्यविद्वागंसोऽबुधो जुनाः ॥ ११ ॥

आत्मानं चेद्विजानीयादयमस्मीति पूरुषः । किमिच्छन्कस्य कामाय शरीरमनुसंज्वरेत् ॥ १२ ॥

यस्यानुवित्तः प्रतिबुद्ध आत्माऽस्मिन्संदेह्ये गृहने प्रविष्टः । स विश्वकृत्स हि सर्वस्य कर्ता तस्य लोकः स उ लोक एव ॥ १३ ॥

इ॒हैव सन्तोऽथ विद्वस्तद्वयं नु चेदुवेदिर्महती वि॒नष्टिः । ये
तद्विदुरमृतास्ते भवन्त्यथेतरे दुःखमेवापियन्ति ॥ १४ ॥

य॒दैतमनुपश्यत्यात्मानं देवमञ्जसा । ईशानं भूतभव्यस्य न
तुतो विजुगुप्सते ॥ १५ ॥

य॒स्मादवर्क्षसंवत्सरोऽहोभिः परिवृत्तते । तुदेवा ज्योतिषां
ज्योतिरायुर्होपासतेऽमृतम् ॥ १६ ॥

य॒स्मिन्पञ्च पञ्चजना आकाशश्च प्रतिष्ठितः । तुमेव मन्य
आत्मानं विद्वान्त्रह्मामृतोऽमृतम् ॥ १७ ॥

प्राणस्य प्राणमुत चक्षुषश्चक्षुरुत श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो ये मनो
विदुः । ते निचिकिर्युर्ब्रह्म पुराणमग्रयम् ॥ १८ ॥

मनसैवानुद्रष्टव्यं नेह नानाऽस्ति किंचन । मृत्योः सु
मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति ॥ १९ ॥

एकधैवानुद्रष्टव्यमेतदप्रमयं ध्रुवम् । विरजः पुर आकाशादज्ञ
आत्मा महान्ध्रुवः ॥ २० ॥

तुमेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञां कुर्वीत ब्राह्मणः । नानुध्या-
याद्वहूङ्छब्दान्वाचो विग्लापनग्रं हि तदिति ॥ २१ ॥

स वा एष महानज्ञ आत्मा योऽयं विज्ञानमयः प्राणेषु य
एषोऽन्तर्हृदय आकाशस्तस्मिन्ज्ञेते सर्वस्य वृशी सर्वस्येशानः
सर्वस्याधिपतिः स नु साधुना कर्मणा भूयान्नो एवासाधुना

कुनीयानेषु सर्वेश्वर् एष भूताधिपतिरेषु भूतपालु एष सेतुर्विधरण
 एषां लोकानामसंभेदाय तुमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषुन्ति
 यज्ञेन दानेन तपसाऽनाशकेनैतमेव विदित्वा मुनिर्भवत्येतमेव
 प्रब्राजिनो लोकुमिच्छन्तः प्रब्रजन्त्येतद्धरस्म वै तत्पूर्वे विद्वागुंसः
 प्रजां न कामयन्ते किं प्रज्या करिष्यामो येषां नोऽयमात्माऽयं
 लोक इति ते ह स्म पुत्रैषणायाश्च वित्तैषणायाश्च लोकैषणायाश्च
 व्युत्थायाथ भिक्षाचर्य चरन्ति या ह्येव पुत्रैषणा सा वित्तैषणा या
 वित्तैषणा सा लोकैषणोभे ह्येते पुष्णे एव भूवतस्सु एष नेति
 नेत्यात्माऽगृह्णो न हि गृह्णतेऽशीर्यो न हि शीर्यतेऽसङ्गो न हि
 सञ्ज्यतेऽसितो न व्युथते न रिष्यत्येतमु हृवैते न तरत इत्युतः
 पापमुकरवमित्युतः कल्याणमुकरवमित्युमे उ हृवैष एते तरति
 नैनं कृताकृते तपतः ॥ २२ ॥

तुदेतदृचाभ्युक्तम् । एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य न वर्धते
 कुर्मणा नो कुनीयान् तस्यैव स्यात्पदवित्तं विदित्वा न लिप्यते
 कुर्मणा पापकेनेति । तस्मादेवंविच्छान्तो दान्तु उपरतस्तितिक्षुः
 समाहितो भूत्वाऽत्मन्येवाऽत्मानं पश्यति सर्वमात्मानं पश्यति
 नैनं पाप्मा तरति सर्वं पाप्मानं तरति नैनं पाप्मा तपति सर्वं पाप्मानं
 तपति विपाप्ते विरजोऽविचिकित्सो ब्राह्मणो भवत्येष ब्रह्मलोकः
 सम्राडिति होवाच यज्ञवल्क्यः सोऽहं भगवते विदेहान्ददामि मां

चापि सह दास्यायेति ॥ २३ ॥

स वा एष महानज् आत्माऽन्नादो वसुदानो विन्दते वसु य एवं वेद ॥ २४ ॥

स वा एष महानज् आत्माऽज्जरोऽमरोमृतोऽभयो ब्रह्माभयं वै ब्रह्माभयग्ं हि वै ब्रह्म भवति य एवं वेद ॥ २५ ॥

इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

अथ ह यज्ञवल्क्यस्य द्वे भार्ये बभूवतुर्मैत्रेयी च कात्यायनी च तुर्योर्ह मैत्रेयी ब्रह्मवादिनी बभूव स्त्रीप्रज्ञैव तुर्हि कात्यायन्यथ ह यज्ञवल्क्योऽन्यद्वृत्तमुपाकरिष्यन् ॥ १ ॥

मैत्रेयीति होवाच यज्ञवल्क्यः प्रब्रजिष्यन्वा अरेऽहुमस्मात्थानादस्मि हन्त तेऽनुया कात्यायन्याऽन्तं करवाणीति ॥ २ ॥

सा होवाच मैत्रेयी यनु म इयं भगोः सुर्वा पृथिवी वित्तेन पूर्णा स्यात्स्यां न्वहं तेनामृताऽहो ३ नेति नेति होवाच यज्ञवल्क्यो यथैवोपकरणवतां जीवितं तुथैव ते जीवितं स्यादमृतत्वस्य तु नाऽशाऽस्ति वित्तेनेति ॥ ३ ॥

सा होवाच मैत्रेयी येनाहुं नामृता स्यां किमहं तेन कुर्या यदेव भगवान्वेद तुदेव मे ब्रूहीति ॥ ४ ॥

स होवाच यज्ञवल्क्यः प्रिया वै खलु नो भवती सती प्रियमवृधद्वन्त तर्हि भवत्येतद्वयाख्यास्यामि ते व्याचक्षणस्य तु मे

निदिध्यासस्वेति ॥ ५ ॥

स् होवाच न वा अरे पुत्युः कामाय पुतिः प्रियो भवत्यात्मनस्तु
 कामाय पुतिः प्रियो भवति न वा अरे जायायै कामाय जाया प्रिया
 भवत्यात्मनस्तु कामाय जाया प्रिया भवति न वा अरे पुत्राणां
 कामाय पुत्राः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय पुत्राः प्रिया भवन्ति
 न वा अरे वित्तस्य कामाय वित्तं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय वित्तं
 प्रियं भवति न वा अरे पशुनां कामाय पशुवः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु
 कामाय पशुवः प्रिया भवन्ति न वा अरे ब्रह्मणः कामाय ब्रह्म प्रियं
 भवत्यात्मनस्तु कामाय ब्रह्म प्रियं भवति न वा अरे क्षत्रस्य कामाय
 क्षत्रं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय क्षत्रं प्रियं भवति न वा अरे
 लोकानां कामाय लोकाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय लोकाः
 प्रिया भवन्ति न वा अरे देवानां कामाय देवाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु
 कामाय देवाः प्रिया भवन्ति न वा अरे वेदानां
 कामाय वेदाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय वेदाः प्रिया भवन्ति
 न वा अरे भूतानां कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्त्यात्मनस्तु
 कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्ति न वा अरे सुर्वस्य कामाय सुर्वं
 प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय सुर्वं प्रियं भवत्यात्मा वा अरे द्रष्टव्यः
 श्रोतुव्यो मन्तुव्यो निदिध्यासितुव्यो मैत्रेय्यात्मनि खल्वरे दृष्टे श्रुते
 मते विज्ञात इदगं सुर्वं विदितम् ॥ ६ ॥

ब्रह्म तं परादायोऽन्यत्राऽत्मनो ब्रह्म वेद क्षत्रं तं परादायो
अन्यत्राऽत्मनः क्षत्रं वेद लोकास्तं परादुर्योऽन्यत्राऽत्मनो लोकान्वेद
देवास्तं परादुर्योऽन्यत्राऽत्मनो देवान्वेद वेदास्तं परादुर्योऽन्यत्रा
अऽत्मनो वेदान्वेद भूतानि तं परादुर्योऽन्यत्रा अऽत्मनो भूतानि वेद
सर्वं तं परादायोऽन्यत्राऽत्मनः सर्वं वेदेदं ब्रह्मेदं क्षत्रमिमे लोका
इमे देवा इमे वेदा इमानि भूतानीदग्ं सर्वं यदयमात्मा ॥ ७ ॥

स यथा दुन्दुभेर्हन्यमानस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयादग्रहणाय
दुन्दुभेस्तु ग्रहणेन दुन्दुभ्याधातस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ८ ॥

स यथा शङ्खस्य ध्मायमानस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद-
ग्रहणाय शङ्खस्य तु ग्रहणेन शङ्खध्मस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ९ ॥

स यथा वीणायै वाद्यमानायै न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयादग्रहणाय
वीणायै तु ग्रहणेन वीणावादस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ १० ॥

स यथाऽद्वैधाग्नेरभ्याहितस्य पृथग्धूमा विनिश्चरन्त्येवं वा
अरेऽस्य महतो भूतस्य निःश्वसितमेतदृद्घवेदो यजुर्वेदः
सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः
सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानानीष्टग्ं हुतमाशितं पायितमयं च
लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च भूतान्यस्यैवैतानि सर्वाणि
निःश्वसितानि ॥ ११ ॥

स यथा सर्वासामपाग्ं समुद्र एकायन्मेवग्ं सर्वेषाग्ं स्पर्शानां

त्वुगेकायनुमेवगं सुर्वेषां गन्धानां नासिकैकायनुमेवगं सुर्वेषां
रसानां जिहैकायनुमेवगं सुर्वेषां रूपाणां चक्षुरेकायनुमेवगं
सुर्वेषां शब्दानां श्रोत्रमेकायनुमेवगं सुर्वेषां संकल्पानां मन
एकायनुमेवगं सुर्वासां विद्यानां हृदयमेकायनुमेवगं सुर्वेषां
कर्मणां हस्तावेकायनुमेवगं सुर्वेषामानन्दानामुपस्थ एकायनुमेवगं
सुर्वेषां विसर्गाणां पायुरेकायनुमेवगं सुर्वेषामुध्वनां पादावे-
कायनुमेवगं सुर्वेषां वेदानां वागेकायनम् ॥ १२ ॥

स यथा सैन्धवघ्नोऽनन्तरोऽबाह्यः कृत्स्नो रसघन एवैवं वा
अरेऽयमात्माऽनन्तरोऽबाह्यः कृत्स्नः प्रज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः
समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्य संज्ञाऽस्तीत्यरे ब्रवीमीति
होवाच यज्ञवल्क्यः ॥ १३ ॥

सा होवाच मैत्रेय्यत्रैव मा भगवान्मोहान्तमापीपिपन्न वा
अहमिमं विजानामीति स होवाच न वा अरेऽहं मोहं ब्रवीम्यविनाशी
वा अरेऽयमात्माऽनुच्छितिधर्मा ॥ १४ ॥

यत्र हि द्वैतमिव भवति तदितर इतरं पश्यति तदितर इतरं
जिग्रति तदितर इतरगं रसयते तदितर इतरमभिवदति तदितर
इतरगं शृणोति तदितर इतरं मनुते तदितर इतरगं स्पृशति तदितर
इतरं विजानाति यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूतत्केन कं पश्येत्तत्केन
कं जिग्रेतत्केन कं रसयेतत्केन कमभिवदेतत्केन कं

शृणुयात्तत्केन कं मन्वीत तत्केन कर्गं स्पृशेत्तत्केन कं
 विजानीयाद्येनेदग्ं सर्वं विजानाति तं केन विजानीयात्सु एष नेति
 नेत्यात्माऽगृह्णो न हि गृह्णते इशीर्यो न हि शीर्यते इसङ्गो न हि
 सञ्ज्यते इसितो न व्यथते न रिष्यति विज्ञातारमरे केन
 विजानीयादित्युक्तानुशासनासि मैत्रेयेतावदरे खल्वमृतत्वमिति
 होक्त्वा यज्ञवल्क्यो विजहार ॥ १५ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥

अथ वग्ंशः पौतिमाष्यो गौपवनाद्वौपवनः पौतिमाष्यात्पौति-
 माष्यो गौपवनाद्वौपवनः कौशिकात्कौशिकः कौण्डिन्यात्कौण्डिन्यः
 शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यः कौशिकाच्च गौतमाच्च गौतमः ॥ १ ॥

आश्विवेश्यादाश्विवेश्यो गार्याद्वार्यो गार्याद्वार्यो गौतमाद्वौतमः
 सैतवात्सैतवः पाराशर्यायणात्पाराशर्यायणो गार्यायणाद्वार्यायण
 उद्भालकायनादुद्भालकायनो जाबालायनाज्जाबालायनो माध्यंदिनायना-
 न्माध्यंदिनायनः सौकरायणात्सौकरायणः काषायणात्काषायणः
 सायकायनात्सायकायनः कौशिकायनेः कौशिकायनिः ॥ २ ॥

धृतकौशिकादधृतकौशिकः पाराशर्यायणात्पाराशर्यायणः पारा-
 शर्यात्पाराशर्यो जातूकण्यज्ञातूकण्य आसुरायणाच्च यास्काच्चा
 सुरायणखैवणेखैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धनिरासुरेरासुरिभरद्वाजा-
 द्वारद्वाज आत्रेयादात्रेयो माण्टेर्माण्टिर्गौतमाद्वौतमो गौतमाद्वौतमो
 वात्स्याद्वात्स्यः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यः कैशोर्यात्काप्यात्कैशोर्यः

काप्यः कुमारहारितात्कुमारहारितो गालवाद्वालवो विदर्भीकौण्डिन्या-
द्विदर्भीकौण्डिन्यो वत्सुनपातो बाप्रवाद्वत्सुनपाद्वाप्रवः पृथः
सौभरात्पन्थाः सौभरोऽयास्यादाङ्गिरसादयास्य आङ्गिरस
आभूतेस्त्वाष्ट्रादाभूतिस्त्वाष्ट्रो विश्वरूपात्त्वाष्ट्राद्विश्वरूपस्त्वाष्ट्रो
ऽश्विभ्यामश्विनौ दधीच आर्थर्वणाद्युद्भार्थर्वणोऽर्थर्वणो दैवादुर्थर्वा
दैवो मृत्योः प्राध्वग्ंसनान्मृत्युः प्राध्वग्ं सनः प्राध्वग्ंसना-
त्प्राध्वग्ंसन एकर्षे-रेकर्षि-र्विप्रुचित्ते-र्विप्रुचित्तिर्व्यष्टेर्व्यष्टिः सनारोः
सनारः सनातनात्सनातनः सनगात्सनगः परमेष्ठिनः परमेष्ठी ब्रह्मणो
ब्रह्म स्वयंभु ब्रह्मणे नमः ॥ ३ ॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति बृहदारण्यकोपनिषदि चतुर्थोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः

ॐ पूर्णमद् : पूर्णमिदं पूर्णत्पूर्णमुदच्यते । पूर्णस्य पूर्णमादाय
पूर्णमेवावशिष्यते । ॐ३ खं ब्रह्म खं पुराणं वायुरं खमिति ह
स्माऽऽह कौरव्यायणीपुत्रो वेदोऽयं ब्राह्मणा विदुर्वैनेन
युद्धेदित्यम् ॥ १ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

त्रयाः प्राजापत्याः प्रजापतौ पितृरि ब्रह्मचर्यमूषुर्देवा मनुष्या
असुरा उषित्वा ब्रह्मचर्यं देवा ऊर्ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो
हैतदक्षरमुवाच द इति व्यज्ञासिष्टाऽ इति व्यज्ञासिष्टेति
होचुर्दम्यतेति न आत्थेत्योमिति होवाच व्यज्ञासिष्टेति ॥ १ ॥

अथ हैनं मनुष्या ऊर्ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो
हैतदेवाक्षरमुवाच द इति व्यज्ञासिष्टाऽ इति व्यज्ञासिष्मेति
होचुर्दत्तेति न आत्थेत्योमिति होवाच व्यज्ञासिष्टेति ॥ २ ॥

अथ हैनमसुरा ऊर्ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो हैतदेवाक्षरमुवाच
द इति व्यज्ञासिष्टाऽ इति व्यज्ञासिष्मेति होचुर्दयध्वमिति न
आत्थेत्योमिति होवाच व्यज्ञासिष्टेति तदेतदेवैषा दैवी वाग्नुवदति
स्तनयिल्लुर्द द द इति दाम्यत द्रुत्त दयध्वमिति तदेतत्वयगं
शिक्षेद्वामं दानं दयामिति ॥ ३ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

एष प्रजापतिर्यद्वृदयमेतद्वृह्मैतत्सर्वं तदेतत्वक्षरगं हृदयमिति
हु इत्येकमक्षरमभिहरन्त्यस्मै स्वाश्वान्ये च यु एवं वेद द
इत्येकमक्षरं ददत्यस्मै स्वाश्वान्ये च यु एवं वेद यमित्येकमक्षरमेति
स्वर्गं लोकं यु एवं वेद ॥ १ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

तद्वै तदेतदेव तदास सत्यमेव स यो हैतं महद्वक्षं प्रथमजं वेद
सत्यं ब्रह्मेति ज्ययतीमाँलोकाभ्जित इन्वसावसद्व एवमेतन्महद्वक्षं
प्रथमजं वेद सत्यं ब्रह्मेति सत्यगं ह्येव ब्रह्म ॥ १ ॥

इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

आप एवेदमग्र आसुस्ता आपः सत्यमसृजन्त सत्यं ब्रह्म ब्रह्म
प्रजापतिं प्रजापतिर्देवाग्रस्ते देवाः सत्यमेवोपासते तदेतत्वक्षरगं
सत्यमिति स इत्येकमक्षरं तीत्येकमक्षरं यमित्येकमक्षरं प्रथमोत्तमे

अक्षरे सत्यं मध्यतोऽनृतं तु देतदुनृतमुभयतः सत्येन पुरिगृहीतगं सत्यभूयमेव भवति नैनं विद्वाग्समनृतगं हिनस्ति ॥ १ ॥

तच्चत्तसत्यमसौ स आदित्यो य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषो यश्चायं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषस्तावेतावन्यस्मिन्प्रतिष्ठितौ रश्मिभिरेषोऽस्मिन्प्रतिष्ठितः प्राणैरयममुष्मिन्स यदोत्क्रमिष्यन्भवति शुद्धमेवैतन्मण्डलं पश्यति नैनमेते रश्मयः प्रत्यायन्ति ॥ २ ॥

य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषस्तस्य भूरिति शिर एकगं शिर एकमेतदक्षरं भुव इति बाहू द्वौ बाहू द्वे एते अक्षरे स्वरिति प्रतिष्ठाद्वे प्रतिष्ठे द्वे एते अक्षरे तस्योपनिषदुहरिति हन्ति पाप्मानं जहाति च य एवं वेद ॥ ३ ॥

योऽयं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषस्तस्य भूरिति शिर एकगं शिर एकमेतदक्षरं भुव इति बाहू द्वौ बाहू द्वे एते अक्षरे स्वरिति प्रतिष्ठाद्वे प्रतिष्ठे द्वे एते अक्षरे तस्योपनिषदुहमिति हन्ति पाप्मानं जहाति च य एवं वेद ॥ ४ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥

मनोमयोऽयं पुरुषो भाः सत्यस्तस्मिन्नर्तर्हदये यथा व्रीहिर्वा यवो वा स एष सर्वस्येशानः सर्वस्याधिपतिः सर्वमिदं प्रशास्ति यदिदं किंच ॥ १ ॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥

विद्युद्भूत्याहुर्विदानाद्विद्युद्विद्युत्येनं पाप्मनो य एवं वेद विद्युद्भूतिं विद्युद्भूतेव ब्रह्म ॥ १ ॥ इति सप्तमं ब्राह्मणम् ॥

वाचं धेनुमुपासीत तस्याश्रत्वारः स्तनाः स्वाहाकारो वषट्कारो
हन्तकारः स्वधाकारस्तस्यै द्वौ स्तनौ देवा उपजीवन्ति स्वाहाकारं
च वषट्कारं च हन्तकारं मनुष्याः स्वधाकारं पितरस्तस्याः प्राण
ऋषभो मनो वत्सः ॥ १ ॥ इत्यष्टमं ब्राह्मणम् ॥

अयमग्निर्वैश्वानरो योऽयमन्तः पुरुषे येनेदमन्तं पच्यते
यदिदमद्यते तस्यैष घोषो भवति यमेतत्कर्णविपिधाय शृणोति स
यदोत्क्रमिष्यन्भवति नैनं घोषगं शृणोति ॥ १ ॥
इति नवमं ब्राह्मणम् ॥

यदा वै पुरुषोऽस्माल्लोकात्पैति स वायुमागच्छति तस्मै स तत्र
विजिहीते यथा रथचक्रस्य खं तेन स ऊर्ध्वं आक्रमते स
आदित्यमागच्छति तस्मै स तत्र विजिहीते यथा लम्बरस्य खं तेन
स ऊर्ध्वं आक्रमते स चन्द्रमसमागच्छति तस्मै स तत्र विजिहीते
यथा दुन्दुभेः खं तेन स ऊर्ध्वं आक्रमते स लोकमागच्छत्य-
शोकमहिमं तस्मिन्वसति शाश्वतीः समाः ॥ १ ॥
इति दशमं ब्राह्मणम् ॥

एतद्वै परमं तुपो यद्व्याहितस्तप्यते परमगं हैव लोकं जयति य
एवं वेदैतद्वै परमं तुपो यं प्रेतमरण्यगं हुरन्ति परमगं हैव लोकं
जयति य एवं वेदैतद्वै परमं तुपो यं प्रेतमग्नावभ्यादधति परमगं हैव
लोकं जयति य एवं वेद ॥ १ ॥ इत्येकादशं ब्राह्मणम् ॥

अन्नं ब्रह्मेत्येक आहुस्तन्न तथा पूयति वा अन्नमृते प्राणात्प्राणो
ब्रह्मेत्येक आहुस्तन्न तथा शुष्पति वै प्राणं क्रतेऽन्नादेते हु त्वेव
देवते एकधाभूयं भूत्वा परमतां गच्छतस्तद्व स्माऽऽह प्रातृदः पितॄं
किंस्विदेवैवं विदुषे साधु कुर्या किमेवास्मा असाधु कुर्यामिति स
ह स्माऽऽह पाणिना मा प्रातृद कृत्स्वेनयोरेकधाभूयं भूत्वा परमतां
गच्छतीति तस्मा उ हैतदुवाच वीत्यनं वै व्यन्ते हीमानि सर्वाणि
भूतानि विष्टानि रमिति प्राणो वै रं प्राणे हीमानि सर्वाणि भूतानि
रमन्ते सर्वाणि ह वा अस्मिन्भूतानि विशन्ति सर्वाणि भूतानि
रमन्ते य एवं वेद ॥ १ ॥ इति द्वादशं ब्राह्मणम् ॥

उक्थं प्राणो वा उक्थं प्राणो हीदगं सर्वमुत्थापयत्युद्घास्मा-
दुक्थविद्वीरस्तिष्ठत्युक्थस्य सायुज्यगं सलोकुतां जयति य एवं
वेद ॥ १ ॥

युजुः प्राणो वै युजुः प्राणे हीमानि सर्वाणि भूतानि युज्यन्ते
युज्यन्ते हास्मै सर्वाणि भूतानि श्रैष्ठ्याय युजुषः सायुज्यगं
सलोकुतां जयति य एवं वेद ॥ २ ॥

साम प्राणो वै साम प्राणे हीमानि सर्वाणि भूतानि सम्यज्ञि
सम्यज्ञि हास्मै सर्वाणि भूतानि श्रैष्ठ्याय कृत्यन्ते साम्नः
सायुज्यगं सलोकुतां जयति य एवं वेद ॥ ३ ॥

क्षत्रं प्राणो वै क्षत्रं प्राणो हि वै क्षत्रं त्रायते हैनं प्राणः क्षणितोः

प्र क्षत्रमत्रमाप्नोति क्षत्रस्य सायुज्यगं सलोकृतां जयति य एवं वेद ॥ ४ ॥ इति त्रयोदशं ब्राह्मणम् ॥

भूमिरन्तरिक्षं चौरित्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरगं ह वा एकं गायत्र्यै पदुमेतदु हैवास्या एतत्स यावदेषु त्रिषु लोकेषु तावद्ध जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेद ॥ १ ॥

ऋचो यजूर्गंषि सामानीत्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरगं ह वा एकं गायत्र्यै पदुमेतदु हैवास्या एतत्स यावतीयं त्रयी विद्या तावद्ध जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेद ॥ २ ॥

प्राणोऽपानो व्यान इत्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरगं ह वा एकं गायत्र्यै पदुमेतदु हैवास्या एतत्स यावदिदं प्राणि तावद्ध जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेदाथास्या एतदेवं तुरीयं दर्शति पदं परो रजा य एष तुपति यद्वै चतुर्थं तत्तुरीयं दर्शति पदमिति ददृशा इव ह्येषु परोरजा इति सर्वमु ह्येवैषु रजु उपर्युपरि तुपत्येवं हैव श्रिया युशसा तपति योऽस्या एतदेवं पदं वेद ॥ ३ ॥

सैषा गायत्र्येतुस्मिगंस्तुरीये दर्शते पदे परोरजसि प्रतिष्ठिता तद्वै तुत्सत्ये प्रतिष्ठितं चक्षुर्वै सत्यं चक्षुर्हि वै सत्यं तुस्माद्युदिदानीं ह्यै विवदमानावेयातामहमदर्शमहमश्रौषमिति य एवं ब्रूयादहमदर्शमिति तुस्मा एव श्रद्धाध्याम तद्वै तुत्सत्यं बुले प्रतिष्ठितं प्राणो वै बुलं तत्प्राणे प्रतिष्ठितं तुस्मादाहुर्बुलं सत्यादेगीय इत्येवम्वैषा

गायुत्र्यध्यात्मं प्रतिष्ठिता सा हैषा गयागंस्तत्रे प्राणा वै
गयास्तत्प्राणागंस्तत्रे तद्वद्यागंस्तत्रे तुस्माद्वायत्री नाम स
यामेवामूर्गं सावित्रीमन्वाहैषैव सा स युस्मा अन्वाह तुस्य
प्राणागंस्त्रायते ॥ ४ ॥

तुगं हैतामेके सावित्रीमनुष्टुभमन्वाहुर्वाग्नुष्टुबेतद्वाचमनुब्रूम
इति न तथा कुर्याद्वायत्रीमेव सावित्री मनुब्रूयाद्वदि ह वा
अप्येवंविद्विव प्रतिगृह्णाति न हैव तद्वायत्र्या एकंचन पदं
प्रति ॥ ५ ॥

स य इमागंस्तीलोकान्पूर्णन्प्रतिगृह्णीयात्सोऽस्या एतत्प्रथमं
पदमाप्नुयादुथ यावतीयं त्रयी विद्या यस्तावत्प्रतिगृह्णीयात्सोऽस्या
एतद्वितीयं पदमाप्नुयादुथ यावदिदं प्राणि यस्तावत्प्रतिगृह्णीयात्सो
ऽस्या एतत्तृतीयं पदमाप्नुयादुथास्या एतदेव तुरीयं दर्शति पदं
परोरजा य एष तपति नैव केनचनाऽप्यं कुत उ
एतावत्प्रतिगृह्णीयात् ॥ ६ ॥

तुस्या उपस्थानं गायत्र्यस्येकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पदपदसि
न हि पद्यसे नमस्ते तुरीयाय दर्शताय पदाय परोरजसेऽसावदो मा
प्रापदिति य द्विष्यादसावस्मै कामो मा समृद्धीति वा न हैवास्मै स
कामः समृध्यते युस्मा एवमुपतिष्ठितेऽहमदः प्रापमिति वा ॥ ७ ॥

एतद्व वै तज्जनको वैदेहो बुडिलमाश्वतराश्विमुवाच यन्तु हो

तद्वायत्रीविद्ब्रूथा अथ कथगुं हस्तीभूतो वहसीति मुखगुं ह्यस्याः
सप्राण्ण विदांचकारेति होवाच तस्या अग्निरेव मुखं यदि ह वा
अपि बह्विवाग्नावभ्यादधति सर्वमेवं तत्संदहत्येवगुं हैवैवंविद्यविधिपि
बह्विव पापं कुरुते सर्वमेव तुत्संप्साय शुद्धः पूतोऽजरोऽमृतः
संभवति ॥ ८ ॥ इति चतुर्दशं ब्राह्मणम् ॥

हिरण्मयेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखम् । तत्त्वं पूषन्नपावृणु
सत्यधर्माय दृष्टये । पूषन्नेकर्षे यम सूर्य प्राजापत्य व्यूह रश्मीन्
समूह तेजो यत्ते रूपं कल्याणतमं तत्ते पश्यामि । योऽसावसौ पुरुषः
सोऽहुमस्मि । वायुरनिलममृतमथेदं भ्रस्मान्तरं शरीरम् । ॐ३
क्रतो स्मर कृतगुं स्मर क्रतो स्मर कृतगुं स्मर । अग्ने नय सुपथा राये
अस्मान्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यसमज्जुहुराणमेनो
भूयिषां ते नमउक्तिं विधेम ॥ १ ॥ इति पञ्चदशं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति बृहदारण्यकोपनिषदि पञ्चमोऽध्यायः ॥

षष्ठोऽध्यायः

ॐ यो ह वै ज्येष्ठं च श्रेष्ठं च वेद ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च स्वानां भवति
प्राणो वै ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च स्वानां भवत्यपि च येषां
बुभूषति य एवं वेद ॥ १ ॥

यो ह वै वृसिष्ठां वेद वृसिष्ठः स्वानां भवति वाग्वै वृसिष्ठा वृसिष्ठः
स्वानां भवत्यपि च येषां बुभूषति य एवं वेद ॥ २ ॥

यो है प्रतिष्ठां वेद प्रतितिष्ठति समे प्रतितिष्ठति दुर्गं चक्षुर्वै प्रतिष्ठा चक्षुषा हि समे च दुर्गं च प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठति समे प्रतितिष्ठति दुर्गं य एवं वेद ॥ ३ ॥

यो है संपदं वेद सगृं हास्मै पद्यते यं कामं कामयते श्रोत्रं वै संपच्छोत्रे हीमे सर्वे वेदा अभिसंपन्नाः सगृं हास्मै पद्यते यं कामं कामयते य एवं वेद ॥ ४ ॥

यो ह वा आयुतनं वेदाऽऽयुतनगं स्वानां भवत्यायुतनं जनानां मनो वा आयुतनमायुतनगं स्वानां भवत्यायुतनं जनानां य एवं वेद ॥ ५ ॥

यो है प्रजातिं वेद प्रजायते ह प्रजुया पशुभी रेतो वै प्रजातिः प्रजायते ह प्रजुया पशुभिर्य एवं वेद ॥ ६ ॥

ते हेमे प्राणा अहग्ंश्रेयसे विवदमाना ब्रह्म जग्मुस्तुद्घोचुः को नो वसिष्ठ इति तुद्घोवाच युस्मिन्व उत्क्रान्त इदगं शरीरं पापीयो मन्युते स वो वसिष्ठ इति ॥ ७ ॥

वाग्द्वौचक्राम सा संवत्सरं प्रोष्याऽऽगत्योवाच कथमशक्त मद्वते जीवितुमिति ते होचुर्यथाऽकल्पु अवदुन्तो वाचा प्राणन्तः प्राणेन पश्यन्तश्चक्षुषा शृणुन्तः श्रोत्रेण विद्वाग्ंसो मुनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्टेति प्रविवेशं ह वाक् ॥ ८ ॥

चक्षुहृचक्राम तुत्संवत्सरं प्रोष्याऽऽगत्योवाच कथमशक्त

मृदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथाऽन्धा अपश्यन्तश्चक्षुषा प्राणन्तः प्राणेन वृदन्तो वाचा शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वाग्ंसो मृनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह चक्षुः ॥ ९ ॥

श्रोत्रग्ं होच्चक्राम तृत्संवत्सरं प्रोष्याऽऽगत्योवाच कथमशक्त मृदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथा बधिरा अशृण्वन्तः श्रोत्रेण प्राणन्तः प्राणेन वृदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा विद्वाग्ंसो मृनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह श्रोत्रम् ॥ १० ॥

मृनो होच्चक्राम तृत्संवत्सरं प्रोष्याऽऽगत्योवाच कथमशक्त मृदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथा मुग्धा अविद्वाग्ंसो मृनसा प्राणन्तः प्राणेन वृदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह मृनः ॥ ११ ॥

रेतो होच्चक्राम तृत्संवत्सरं प्रोष्याऽऽगत्योवाच कथमशक्त मृदृते जीवितुमिति ते होचुर्यथा क्लीबा अप्रजायमाना रेतसा प्राणन्तः प्राणेन वृदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वाग्ंसो मृनसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह रेतः ॥ १२ ॥

अथ ह प्राण उत्क्रमिष्यन्यथा महासुहयः सैन्धवः पड्वीशशङ्कन्संवृहेदेवग्ं हृवेमान्याणान्संवर्ह ते होचुर्मा भगव उत्क्रमीर्न वै शक्ष्यामस्त्वदृते जीवितुमिति तुस्यो मे बलिं कुरुतेति तथेति ॥ १३ ॥

सा ह वागुवाच यद्वा अहं वृसिष्ठाऽस्मि त्वं तद्वसिष्ठोऽसीति यद्वा
अहं प्रतिष्ठाऽस्मि त्वं तृत्प्रतिष्ठोऽसीति चुक्षुर्यद्वा अहगुं संपदुस्मि
त्वं तृत्संपदसीति श्रोत्रं यद्वा अहमायुतनमस्मि त्वं तृदायुतनमसीति
मुनो यद्वा अहं प्रजातिरुस्मि त्वं तत्प्रजातिरसीति रेतस्तुस्यो मे
किमन्नं किं वास इति युदिदं किंचाऽश्वभ्य आ कृमिभ्य आ
कीटपतञ्जेभ्यस्तत्तेऽन्नमापो वास इति न ह वा अस्यानन्नं जुग्धं
भवति नानन्नं प्रतिगृहीतं यु एवमेतदनस्यान्नं वेद तद्विद्वागुंसः
श्रोत्रिया अशिष्यन्त आचामन्त्यशित्वाऽचामन्त्येतमेव तदनमनग्नं
कुर्वन्तो मन्यन्ते ॥ १४ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

श्वेतकेतुर्ह वा आरुणेयः पञ्चालानां परिषुद्धमाजगाम स
आजगाम जैवलिं प्रवाहणं परिचारयमाणं तुमुदीक्ष्याभ्युवाद
कुमाराः इति स भोः इति प्रतिशुश्रावानुशिष्ठोऽन्वसि
पित्रेत्योमिति होवाच ॥ १ ॥

वेत्थ युथेमाः प्रजाः प्रयत्यो विप्रतिपद्वन्ता ३ इति नेति होवाच
वेत्थो युथेमुं लोकं पुनरापद्वन्ता ३ इति नेति हैवोवाच वेत्थो
युथाऽसौ लोक एवं बहुभिः पुनः पुनः प्रयद्विर्न संपूर्यता ३ इति नेति
हैवोवाच वेत्थो युतिथ्यामाहृत्यागं हुतायामापः पुरुषवाचो भूत्वा
समुत्थाय वदन्ती ३ इति नेति हैवोवाच वेत्थो देवयानस्य वा पथः
प्रतिपदं पितृयाणस्य वा युत्कृत्वा देवयानं वा पुन्थानं प्रतिपद्वन्ते

पितृयाणं वाऽपि हि न क्रुषेवचः श्रुतं द्वे सृती अशृणवं पितृणामहं
देवानामुत मृत्यानां ताभ्यामिदं विश्वमेजत्सुमेति यदन्तरा पितृं
मातृं चेति नाहमुत एकंचन वेदेति होवाच ॥ २ ॥

अथैनं वसत्योपमन्त्रयांचक्रेऽनादृत्य वसतिं कुमारः प्रदुद्राव
स आजगाम पितृं तुगं होवाचेति वाव किल नो
भवान्पुराऽनुशिष्टानुवोच इति कथगं सुमेध इति पञ्च मा
प्रश्नानाजन्यबन्धुरप्राक्षीत्तो नैकंचन वेदेति कतमे त इतीम इति
ह प्रतीकान्पुदाजहार ॥ ३ ॥

स होवाच तुथा नस्त्वं तात जानीथा यथा यदहं किंच वेद
सर्वमहं तत्तुभ्यमवोचं प्रेहि तु तत्र प्रतीत्य ब्रह्मचर्यं वत्स्याव
इति भवानेव गच्छत्विति स आजगाम गौतमो यत्र प्रवाहणस्य
जैवलेरास तस्मा आसनुमाहृत्योदकमाहारयांचकाराथ हास्मा
अर्घ्यं चकार तुगं होवाच वरं भगवते गौतमाय दद्व इति ॥ ४ ॥

स होवाच प्रतिज्ञातो म एष वरो यां तु कुमारस्यान्ते
वाचमभाषथास्तां मे ब्रूहीति ॥ ५ ॥

स होवाच दैवेषु वै गौतम तद्वरेषु मानुषाणां ब्रूहीति ॥ ६ ॥

स होवाच विज्ञायते हास्ति हिरण्यस्यापात्तं गोअश्वानां दासीनां
प्रवाराणां परिधानस्य मा नो भवान्बहुरनन्तस्यापर्यन्तस्या-
भ्यवदान्यो भूदिति स वै गौतम तीर्थेनेच्छासा इत्युपैम्यहं

भवन्तमिति वाचा ह स्मैव पूर्व उपयन्ति सु होपायन-
कीत्येवास ॥७॥

सु होवाच तथा नस्त्वं गौतम माऽपराधास्तुव च पितामहा
युथेयं विद्येतः पूर्वं न कुस्मिग्नश्चनु ब्राह्मण उवास तां त्वहं तुभ्यं
वक्ष्यामि को हि त्वैवं ब्रुवन्तमर्हति प्रत्याख्यातुमिति ॥८॥

असौ वै लोकोऽग्निर्गीतम तुस्याऽदित्य एवं समिद्रश्मयो धूमो
ऽहरचिर्दिशोऽङ्गारा अवान्तरदिशो विस्फुलिङ्गास्तुस्मिन्नेतुस्मिन्नग्नौ
देवाः श्रद्धां जुह्वति तुस्या आहुत्यै सोमो राजा सुभवति ॥९॥

पर्जन्यो वा अग्निर्गीतम तुस्य संवत्सर एवं समिदप्राणि धूमो
विद्युदचिरशनिरङ्गारा हादुनयो विस्फुलिङ्गास्तुस्मिन्नेतुस्मिन्नग्नौ देवाः
सोमग्रं राजानं जुह्वति तुस्या आहुत्यै वृष्टिः सुभवति ॥१०॥

अयं वै लोकोऽग्निर्गीतम तुस्य पृथिव्येवं समिदग्निर्धूमो
रात्रिरचिर्श्वन्द्रमा अङ्गारा नक्षत्राणि विस्फुलिङ्गास्तुस्मिन्नेतुस्मिन्नग्नौ
देवा वृष्टिं जुह्वति तुस्या आहुत्या अन्नग्रं सुभवति ॥११॥

पुरुषो वा अग्निर्गीतम तुस्य व्यात्तमेवं समित्राणे धूमो
वाग्चिर्श्वक्षुरङ्गाराः श्रोत्रं विस्फुलिङ्गास्तुस्मिन्नेतुस्मिन्नग्नौ देवा
अन्नं जुह्वति तुस्या आहुत्यै रेतः सुभवति ॥१२॥

योषा वा अग्निर्गीतम तुस्या उपस्थ एवं समिल्लोमानि धूमो
योनिरचिर्यदन्तः करोति तेऽङ्गारा अभिनन्दा विस्फुलिङ्गास्तुस्मिन्ने-

तस्मिन्नग्नौ देवा रेतो जुहति तस्या आहृत्यै पुरुषः संभवति संजीवति यावज्जीवत्युथ यदा प्रियते ॥ १३ ॥

अथैनमग्न्ये हरन्ति तस्याग्निरेवाग्निर्भवति समित्समिष्ठूमो धूमोऽर्चिरचिरङ्गारा अङ्गारा विस्फुलिङ्गा विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्ने-
तस्मिन्नग्नौ देवाः पुरुषं जुहति तस्या आहृत्यै पुरुषो भास्वरवर्णः संभवति ॥ १४ ॥

ते यु एवमेतद्विदुर्ये चामी अरण्ये श्रद्धागुं सत्यमुपासते तेऽर्चिरभिसंभवन्त्यर्चिषोऽहरह आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षा-
द्यान्षम्मासानुदङ्गादित्य एति मासेभ्यो देवलोकं देवलोका-
दादित्यमादित्याद्वैद्युतं तान्वैद्युतान् वैद्युतान्पुरुषो मानस एत्य
ब्रह्मलोकान्मयति ते तेषु ब्रह्मलोकेषु पुराः परावतो वसन्ति तेषां
न पुनरावृत्तिः ॥ १५ ॥

अथ ये यज्ञेन दानेन तपसा लोकाङ्गयन्ति ते धूमभिसंभवन्ति
धूमाद्रात्रिग् रात्रेपक्षीयमाणपक्षमपक्षीयमाणपक्षाद्यान्षम्मासान्द-
क्षिणादित्य एति मासेभ्यः पितृलोकं पितृलोकाच्चन्द्रं ते चन्द्रं
प्राप्यान्नं भवन्ति तागंस्तुत्र देवा यथा सोमग् राजानमाप्यायस्वा-
पक्षीयस्वेत्येवमेनागंस्तुत्र भक्षयन्ति तेषां यदा तुत्पर्यवैत्यथेमेवा
ऽकाशमभिनिष्पद्यन्त आकाशाद्वायुं वायोर्वृष्टिं वृष्टेः पृथिवीं ते
पृथिवीं प्राप्यान्नं भवन्ति ते पुनः पुरुषाग्नौ हूयन्ते ततो योषाग्नौ

जायन्ते ते लोकान्प्रत्युत्थायिनस्त् एवमेवानुपरिवर्तन्तेऽथ य एतौ
पुन्यानौ न विदुस्ते कीटाः पतञ्जा यदिदं दंदशूकम् ॥ १६ ॥
इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

स यः कामयेत महत्प्राप्नुयामित्युदगयन् आपूर्यमाणपक्षस्य
पुण्याहे द्वादशाहमुपसद्ब्रती भूत्वौदुम्बरे कांसे चमसे वा सर्वोषधं
फलानीति संभूत्य परिसमुद्द्य परिलिप्याग्निमुपसमाधाय परिस्तीर्या
ऽऽवृताज्यग्नं सगंस्कृत्य पुरुंसा नक्षत्रेण मन्थां संनीयु जुहोति ।
यावन्तो देवास्त्वयि जातवेदस्तिर्यच्चो धन्ति पुरुषस्य कामान् ।
तेभ्योऽहं भागवेयं जुहोमि ते मा तृप्ताः सर्वैः कामैस्तर्पयन्तु
स्वाहा । या तिरश्ची निपद्वतेऽहं विधरणी इति तां त्वा बृत्स्य
धारया यजे संग्राधनीमहगं स्वाहा ॥ १ ॥

ज्येष्ठाय स्वाहा श्रेष्ठाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्ये सगंस्वमवनयति
प्राणाय स्वाहा वृसिष्ठायै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्ये सगंस्वमवनयति
वाचे स्वाहा प्रतिष्ठायै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्ये सगंस्वमवनयति
चक्षुषे स्वाहा संपदे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्ये सगंस्वमवनयति
श्रोत्राय स्वाहाऽऽयतनाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्ये सगंस्वमवनयति
मनसे स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्ये सगंस्वमवनयति
रेतसे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्ये सगंस्वमवनयति ॥ २ ॥

अश्ये स्वाहेत्यश्वौ हुत्वा मुन्ये सगंस्पवमुवनयति सोमाय
 स्वाहेत्यश्वौ हुत्वा मुन्ये सगंस्पवमुवनयति भूः स्वाहेत्यश्वौ हुत्वा
 मुन्ये सगंस्पवमुवनयति भुवः स्वाहेत्यश्वौ हुत्वा मुन्ये
 सगंस्पवमुवनयति स्वः स्वाहेत्यश्वौ हुत्वा मुन्ये सगंस्पवमुवनयति
 भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्यश्वौ हुत्वा मुन्ये सगंस्पवमुवनयति ब्रह्मणे
 स्वाहेत्यश्वौ हुत्वा मुन्ये सगंस्पवमुवनयति क्षत्राय स्वाहेत्यश्वौ
 हुत्वा मुन्ये सगंस्पवमुवनयति भूताय स्वाहेत्यश्वौ हुत्वा मुन्ये
 सगंस्पवमुवनयति भुविष्युते स्वाहेत्यश्वौ हुत्वा मुन्ये सगं-
 स्पवमुवनयति विश्वाय स्वाहेत्यश्वौ हुत्वा मुन्ये सगंस्पवमुवनयति
 सुर्वाय स्वाहेत्यश्वौ हुत्वा मुन्ये सगंस्पवमुवनयति प्रजापतये
 स्वाहेत्यश्वौ हुत्वा मुन्ये सगंस्पवमुवनयति ॥ ३ ॥

अथैनमभिमृशति भ्रमदसि ज्वलदसि पूर्णमसि प्रस्तब्ध-
 मस्येकसभुमसि हिंकृतमसि हिंक्रियमाणमस्युद्गीथुमस्युद्गीयमानुमसि
 श्रावितमसि प्रत्याश्रावितुमस्याद्र्दें संदीप्तुमसि विभूरसि
 प्रभूरस्यन्नमसि ज्योतिरसि निधुनमसि संवर्गोऽसीति ॥ ४ ॥

अथैनमुद्घच्छत्यामगंस्यामगंहि ते मुहि स हि राजेशानो
 ऽधिपतिः स मागं राजेशानोऽधिपतिं करोत्विति ॥ ५ ॥

अथैवमाचामति तुत्सवितुर्वरेष्यम् । मुघु व्राता ऋतायुते मुघु

क्षरन्ति सिन्धवः । माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः । भूः स्वाहा । भर्गो
देवस्य धीमहि । मधु नक्तमुतोषसो मधुमत्पार्थिवगं रजः । मधु
चौरस्तु नः पिता । भुवः स्वाहा । खियो यो नः प्रचोदयात् ।
मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमागं अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गवो भवन्तु नः ।
स्वः स्वाहेति सर्वा च सावित्रीमन्वाह सर्वश्च मधुमतीरहमेवेदगं
सर्व भूयासं भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्यन्तत आचम्य पाणी
प्रक्षाल्य जघनेनाश्चिं प्राक्षिराः संविशति प्रातुरादित्यमुपतिष्ठते
दिशामेकपुण्डरीकमस्यहुं मनुष्याणामेकपुण्डरीकं भूयासमिति
यथेतमेत्य जघनेनाश्चिमासीनो वग्ंशं जपति ॥ ६ ॥

तगं हैतमुदालक आरुणिर्वाजसनेयाय याज्ञवल्क्यायान्तेवासिन
उक्त्वोवाचापि य एनगं शुष्के स्थाणौ निषिद्धेज्ञायेरञ्छाखाः
प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ७ ॥

एतमु हैव वाजसनेयो याज्ञवल्क्यो मधुकाय पैङ्गयायान्तेवासिन
उक्त्वोवाचापि य एनगं शुष्के स्थाणौ निषिद्धेज्ञायेरञ्छाखाः
प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ८ ॥

एतमु हैव मधुकः पैङ्गयश्चूलाय भागवित्तयेऽन्तेवासिन
उक्त्वोवाचापि य एनगं शुष्के स्थाणौ निषिद्धेज्ञायेरञ्छाखाः
प्ररोहेयुः सलाशानीति ॥ ९ ॥

एतमु हैव चूलो भागवित्तिर्जनकय आयस्थूणायान्तेवासिन

उक्त्वोवाचापि य एनगं शुष्के स्थाणौ निषिद्धेज्ञायेरञ्छाखाः
प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ १० ॥

एतमु हैव जानकिरायस्थूणः सत्यकामाय जाबालयान्तेवासिन्
उक्त्वोवाचापि य एनगं शुष्के स्थाणौ निषिद्धेज्ञायेरञ्छाखाः
प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ११ ॥

एतमु हैव सत्यकामो जाबालोऽन्तेवासिभ्य उक्त्वोवाचापि य
एनगं शुष्के स्थाणौ निषिद्धेज्ञायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति
तमेतं नापुत्राय वाऽनन्तेवासिने वा ब्रूयात् ॥ १२ ॥

चतुरौदुम्बरो भवत्यौदुम्बरः सुव औदुम्बरश्चमस औदुम्बर इधम
औदुम्बर्या उपमन्थन्यौ दुश ग्राम्याणि धान्यानि भवन्ति
त्रीहियवास्तिलमाषा अणुप्रियुंगवो गोधूमाश्च मसुराश्च खल्वाश्च
खल्कुलाश्च तान्निष्टान्दधनि मधुनि धृत उपसिद्धत्याज्यस्य
जुहोति ॥ १३ ॥ इति तृतीयं ग्राहणम् ॥

एषां वै भूतानां पृथिवी रसः पृथिव्या आपोऽपामोषधय
ओषधीनां पुष्पाणि पुष्पाणां फलानि फलानां पुरुषः पुरुषस्य
रेतः ॥ १ ॥

स ह प्रजापतिरीक्षांचक्रे हन्तास्मै प्रतिष्ठां कल्पयानीति स
ख्लियगं ससृजे तागं सृष्टाऽध उपास्त तस्मात्स्त्रियमध उपासीत स
एतं प्राञ्चं ग्रावाणमात्मन एव समुदपारयत्तेनैनामभ्यसृजत् ॥ २ ॥

तस्या वेदिरुपस्थो लोमानि वर्हिश्चर्माधिष्ठवणे सुमिद्धो
मध्यतस्तौ मुष्कौ स यावान्ह वै वाजपेयेन यजमानस्य लोको
भवति तावानस्य लोको भवति य एवं विद्वान् धोपहासं चरत्यासांगं
खीणांगं सुकृतं वृङ्क्तेऽथ य इदम् विद्वान् धोपहासं चरत्याऽस्य
ख्लियः सुकृतं वृजते ॥ ३ ॥

एतद्व स्म वै तु द्विद्वानुद्वालक आरुणिराहैतद्व स्म वै तु द्विद्वान्ताको
मौद्रल्य आहैतद्व स्म वै तु द्विद्वान्कुमारहारितु आह बहुवो मर्या
ब्राह्मणायना निरिन्द्रिया विसुकृतोऽस्माल्लोकात्प्रयग्नि य
इदम् विद्वागं सोऽधोपहासं चरन्तीति बहु वा इदं गं सुप्तस्य वा
जाग्रतो वा रेतः स्कन्दति ॥ ४ ॥

तु दभिमृशेद्वनु वा मन्त्रयेत यन्मेऽव्य रेतः पृथिवीमस्कान्त्सी-
घदोषधीरप्यसरवदुपः । इदुमहं तद्रेत आददे पुनर्मामैत्विन्द्रियं
पुनस्तेजः पुनर्भगः । पुनरग्निर्धिष्या यथास्थानं कल्पन्तामित्युना-
मिकाङ्गुष्ठाभ्यामादायान्तरेण स्तुनौ वा भ्रुवौ वा निमृज्यात् ॥ ५ ॥

अथ यद्युदक आत्मानं पश्येत्तदभिमन्त्रयेत मुयि तेज इन्द्रियं
यशो द्रविणं सुकृतमिति श्रीर्ह वा एषा खीणा यन्मलो-
द्वासास्तु स्मान्मलोद्वाससं यशस्विनीमभिक्रम्योपमन्त्रयेत ॥ ६ ॥

सा चेदस्मै न दद्यात्काममेनामवक्रीणीयात्सा चेदस्मै नैव
दद्यात्काममेनां यष्ट्या वा पाणिना वोपहत्यातिक्रामेदिन्द्रियेण ते

युशसा युशा आदद इत्ययशा एव भवति ॥७॥

सा चेदस्मै दद्यादिन्द्रियेण ते युशसा युशा आदधामीति
युशस्विनावेव भवतः ॥८॥

स युमिच्छेत्कामयेत मेति तुस्यामर्थं निष्ठाय मुखेन मुखगं
संधायोपस्थमस्या अभिमृश्य जपेदुज्जादुज्जात्संभवसि हृदया-
दधिजायसे । स त्वमङ्गकषायोऽसिद्धिर्घविद्धमिव मादयेमाममूं
मयीति ॥९॥

अथ युमिच्छेन गुर्भी दुधीतेति तुस्यामर्थं निष्ठाय मुखेन मुखगं
संधायाभिप्राप्यापान्यादिन्द्रियेण ते रेतसा रेत आदद इत्यरेता
एव भवति ॥१०॥

अथ युमिच्छेदुधीतेति तुस्यामर्थं निष्ठाय मुखेन मुखगं
संधायापान्याभिप्राप्यादिन्द्रियेण ते रेतसा रेत आदधामीति
गर्भिष्येव भवति ॥११॥

अथ युस्य जायायै जारः स्यात्तं चेद्विष्यादामपात्रे
ऽग्निमुपसमाधाय प्रतिलोमगं शरबर्हिस्तीत्वा तुस्मिन्नेताः शरभृष्टीः
प्रतिलोमाः सर्पिषाऽक्ता जुहुयान्मम सुमिद्धेऽहौषीः प्राणापानौ त
आददेऽसाविति मम सुमिद्धेऽहौषीः पुत्रपशुगुस्त आददेऽसाविति
मम सुमिद्धेऽहौषीरिष्टासुकृते त आददेऽसाविति मम सुमिद्धे
ऽहौषीराशापसकाशौ त आददेऽसाविति स वा एष निरन्द्रियो

विसुकृतोऽस्माल्लोकात्रैति युमेवंविद्वाहृणः श्रापति तस्मादेवंविच्छ्न्ने-
त्रियस्य दारेण नोपहासुमिच्छेदुत् ह्येवंवित्पुरो भवति ॥ १२ ॥

अथ यस्य जायामार्तवं विन्देत्प्यहु कग्रसेन पिबेदुहतवासा नैनां
वृषलो न वृषल्युपहन्यात् त्रिरात्रान्त आपुत्य ब्रीहीनवधातयेत् ॥ १३ ॥

स य इच्छेत्पुत्रो मे शुङ्गो जायेत वेदमनुब्रुवीत
सर्वमायुरियादिति क्षीरोदनं पाचयित्वा सुर्पिष्मन्तमश्रीयातामीश्वरौ
जनयितवै ॥ १४ ॥

अथ य इच्छेत्पुत्रो मे कपिलः पिङ्गलो जायेत द्वौ वेदावनुब्रुवीत
सर्वमायुरियादिति दध्योदनं पाचयित्वा सुर्पिष्मन्तमश्रीयातामीश्वरौ
जनयितवै ॥ १५ ॥

अथ य इच्छेत्पुत्रो मे श्यामो लोहिताक्षो जायेत
त्रीन्वेदाननुब्रुवीत सर्वमायुरियादित्युदौदनं पाचयित्वा सुर्पिष्मन्त-
मश्रीयातामीश्वरौ जनयितवै ॥ १६ ॥

अथ य इच्छेदुहिता मे पण्डिता जायेत सर्वमायुरियादिति
तिलौदनं पाचयित्वा सुर्पिष्मन्तमश्रीयातामीश्वरौ जनयितवै ॥ १७ ॥

अथ य इच्छेत्पुत्रो मे पण्डितो विगीतः समितिंगमः शुश्रूषितां
वाचं भाषिता जायेत सर्वान्वेदाननुब्रुवीत सर्वमायुरियादिति
माग्रसौदनं पाचयित्वा सुर्पिष्मन्तमश्रीयातामीश्वरौ जनयितवा
ओक्षेण वाऽर्षभेण वा ॥ १८ ॥

अथाभिप्रातरेव स्थालीपाकावृताऽज्यं चेष्टित्वा स्थालीपाक-
स्योपधातं जुहोत्यग्नये स्वाहाऽनुमतये स्वाहा देवाय सवित्रे
सत्यप्रसवाय स्वाहेति हुत्वोङ्गृत्य प्राश्राति प्राश्येतरस्याः प्रयच्छति
प्रक्षाल्य पाणी उदपात्रं पूरयित्वा तेनैनां त्रिरभ्युक्षत्युतिष्ठातो
विश्वावसोऽन्यामिच्छ प्रपूर्व्यागं सं जायां पृत्या सहेति ॥ १९ ॥

अथैनामभिपदतेऽमोऽहुमस्मि सा त्वं सा त्वमस्य मोऽहर्गं
सामाहमस्मि ऋक्त्वं द्यौरहं पृथिवी त्वं तावेहि सगंरभावहै सह
रेतो दधावहै पुग्ंसे पुत्राय वित्तय इति ॥ २० ॥

अथास्या ऊरु विहृपयति विजिहीथां द्यावापृथिवी इति
तस्यामर्थं निष्ठाय मुखेन मुखगं संधाय त्रिरेनामनुलोमामनुमार्षि
विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिंशतु । आसिञ्चतु
प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते । गर्भं धेहि सिनीवालि गर्भं धेहि
पृथुष्टुके । गर्भं ते अश्विनौ देवावाधतां पुष्करस्त्रौ ॥ २१ ॥

हिरण्मयी अरणी याभ्यां निर्मन्ततामश्विनौ । तं ते गर्भं
हवामहे दशमे मासि सूतये । यथाऽग्निगर्भं पृथिवी यथा
द्यौरिन्द्रेण गर्भिणी । वायुर्दिशां यथा गर्भं एवं गर्भं दधामि
तेऽसाविति ॥ २२ ॥

सोष्यन्तीमद्विरभ्युक्षति । यथा वायुः पुष्करिणीं समिङ्गृयति
सर्वतः । एवा ते गर्भं एजतु सहावैतु जरायुणा । इन्द्रस्यायं ब्रजः

कृतः सार्गलः सपरिश्रयः । तुमिन्द्र निर्जहि गुर्भेण सावरागं सहेति ॥ २३ ॥

जातेऽग्निमुपसमाधायाङ्क आधाय कग्ंसे पृष्ठदाज्यगुं संनीय पृष्ठदाज्यस्योपधातं जुहोत्यस्मिन्सहसं पुष्यासमेधमानः स्वे गृहे । अस्योपसन्द्यां मा च्छैत्सीत्प्रज्ञया च पशुभिश्च स्वाहा । मुयि प्राणगंस्त्वयि मनसा जुहोमि स्वाहा । यत्कर्मणाऽत्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहाकरम् । अग्निष्टस्विष्टकृद्विद्वान्स्विष्टगं सुहुतं करोतु नः स्वाहेति ॥ २४ ॥

अथास्य दुक्षिणं कर्णमभिनिधाय वाग्वागिति त्रिरथ दुधि मुधु घृतगुं संनीयानन्तर्हितेन जातरूपेण प्राशयति । भूस्ते दधामि भूवस्ते दधामि स्वस्ते दधामि भूर्भुवः स्वः सर्वं त्वयि दधामीति ॥ २५ ॥

अथास्य नाम करोति वेदोऽसीति तदस्य तद्वृद्ध्यमेव नाम भवति ॥ २६ ॥

अथैनं मात्रे प्रदाय स्तुनं प्रयच्छति यस्ते स्तुनः शशयो यो मयोभूर्यो रत्नधा वसुविद्युः सुदुत्रः । येन विश्वा पुष्यसि वार्याणि सरस्वति तुमिह धातवे करिति ॥ २७ ॥

अथास्य मातृरमभिमन्त्रयते । इलाऽसि मैत्रावरुणी वीरे वीरमजीजनत् । सा त्वं वीरवती भव याऽस्मान्वीरवतोऽकरदिति ।

तं वा एतमाहुर_तिपिता बता_भूर_तिपितामहो बता_भूः परमां बत
काष्ठां प्रा_पच्छि_या युशसा ब्रह्मवर्चसे_न यु एवंविदो ब्राह्मणस्य पुत्रो
जायत इति ॥ २८ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

अथ वग्नशः । पौतिमाषीपुत्रः कात्यायनीपुत्रात्कात्यायनीपुत्रो
गौतमीपुत्राद्वैतमीपुत्रो भारद्वाजीपुत्राद्वारद्वाजीपुत्रः पाराशरीपुत्रा-
त्पाराशरीपुत्र औपस्वस्तीपुत्रादौपस्वस्तीपुत्रः पाराशरीपुत्रा-
त्पाराशरीपुत्रः कात्यायनीपुत्रात्कात्यायनीपुत्रः कौशिकीपुत्रा-
त्कौशिकीपुत्र आलम्बीपुत्राच्च वैयाग्रपदीपुत्राच्च वैयाग्रपदीपुत्रः
काण्वीपुत्राच्च कापीपुत्राच्च कापीपुत्रः ॥ १ ॥

आत्रेयीपुत्रादात्रेयीपुत्रो गौतमीपुत्राद्वैतमीपुत्रो भारद्वाजीपुत्रा-
द्वारद्वाजीपुत्रः पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्रो वात्सीपुत्राद्वात्सीपुत्रः
पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्रो वार्करुणीपुत्राद्वार्करुणीपुत्रो वार्करुणी-
पुत्राद्वार्करुणीपुत्र आर्तभागीपुत्रादार्तभागीपुत्रः शौङ्गीपुत्राच्छौङ्गी-
पुत्रः सांकृतीपुत्रात्सांकृतीपुत्र आलम्बायनीपुत्रादालम्बायनीपुत्र
आलम्बीपुत्रादालम्बीपुत्रो जायन्तीपुत्राज्ञायन्तीपुत्रो माण्डूकायनी-
पुत्रान्माण्डूकायनीपुत्रो माण्डूकीपुत्रान्माण्डूकीपुत्रः शाण्डिली-
पुत्राच्छाण्डिलीपुत्रो राथीतरीपुत्राद्वारथीतरीपुत्रो भालुकीपुत्रा-
द्वालुकीपुत्रः क्रौञ्चिकीपुत्राभ्यां क्रौञ्चिकीपुत्रौ वैदभृतीपुत्राद्वैदभृती-
पुत्रः कार्शकेयीपुत्रात्कार्शकेयीपुत्रः प्राचीनयोगीपुत्रात्प्राचीनयोगी-

पुत्रः सांजीवीपुत्रात्सांजीवीपुत्रः प्राश्रीपुत्रादासुरिवासिनः प्राश्रीपुत्र
आसुरायणादासुरायण आसुरेरासुरिः ॥ २ ॥

याज्ञवल्क्याद्याज्ञवल्क्य उद्दालकादुद्दालकोऽरुणादरुण उपवेशो-
रुपवेशिः कुश्रेः कुश्रिर्वाजश्रवसो वाजश्रवा जिह्वावतो
वाध्योगाजिह्वावान्वाध्योगोऽसिताद्वार्षगणादसितो वार्षगणो हरिता-
त्कश्यपाद्वरितः कश्यपः शिल्पात्कश्यपाच्छिल्पः कश्यपः
कश्यपान्नैध्रुवे: कश्यपो नैध्रुविर्वचो वागम्भिष्या अम्भिष्यादि-
त्यादादित्यानीमानि शुङ्गानि यजूर्गंषि वाजसनेयेन याज्ञवल्क्येना
स्त्रख्यायन्ते ॥ ३ ॥

समानुमा सांजीवीपुत्रात्सांजीवीपुत्रो माण्डूकायनेर्माण्डूका-
यनिर्माण्डव्यान्माण्डव्यः कौत्सात्कौत्सो माहित्येर्माहित्यिर्वाम-
कक्षायणाद्वामकक्षायणः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यो वात्स्याद्वात्स्यः
कुश्रेः कुश्रिर्यज्ञवचसो राजस्तम्बायनाद्यज्ञवचा राजस्तम्बायन-
स्तुरात्कावषेयात्तुरः कावषेयः प्रजापते: प्रजापतिर्ब्रह्मणो ब्रह्म
स्वयंभु ब्रह्मणे नुमः ॥ ४ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति बृहदारण्यकोपनिषदि षष्ठोऽध्यायः ॥

॥ इति वाजसनेयके बृहदारण्यकोपनिषत्-समाप्ता ॥

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णत्पूर्णमुदच्यते । पूर्णस्य पूर्णमादाय
पूर्णमेवावशिष्यते । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ गणपत्यर्थवशीर्षोपनिषत् ॥

(श्रीगणेशार्थवशीर्षम्)

ॐ भूद्रं कर्णेऽमिः शृणुयाम देवाः । भूद्रं पंश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाग् संस्तुनूर्भिः । व्यशेऽम देवहिंतुं यदायुः । स्व॒स्ति
 न् इन्द्रों वृद्धश्रवाः । स्व॒स्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्व॒स्ति
 नस्ताक्ष्योऽरिष्टनेमिः । स्व॒स्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ नमस्ते गणपतये । त्वमेव प्रत्यक्षं तत्त्वमसि । त्वमेव केवलं
 कर्तार्डसि । त्वमेव केवलं धर्तार्डसि । त्वमेव केवलं हर्तार्डसि ।
 त्वमेव सर्वं खल्विदं ब्रह्मासि । त्वं साक्षादात्मार्डसि नित्यम् ॥ १ ॥
 क्रतं वृच्छि । संत्यं वृच्छि ॥ २ ॥

अवं त्वं माम् । अवं वृक्तारम् । अवं श्रोतारम् । अवं द्रातारम् ।
 अवं ध्रातारम् । अवानूचानमंव शिष्यम् । अवं पृश्चात्तात् । अवं
 पुरस्तात् । अवोत्तरात्तात् । अवं दक्षिणात्तात् । अवं चोर्ध्वतात् ।
 अवाधरात्तात् । सर्वतो मां पाहि पाहि समन्तात् ॥ ३ ॥

त्वं वाञ्छयस्त्वं चिन्मयः । त्वमानन्दमयस्त्वं ब्रह्ममयः । त्वं
 सच्चिदानन्दार्ड्वितीयोर्डसि । त्वं प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वं ज्ञानमयो
 विज्ञानमयोर्डसि ॥ ४ ॥

सर्वं जगदिदं त्वत्तो जायते । सर्वं जगदिदं त्वत्तस्तिष्ठति । सर्वं

जगदिदं त्वयि लयमेष्यति । सर्वं जगदिदं त्वयिं प्रत्येति । त्वं भूमिरापोऽनलोऽनिलो नुभः । त्वं चत्वारि वाँक्पदानि ॥ ५ ॥

त्वं गुणत्रयातीतः । त्वं अवस्थात्रयातीतः । त्वं देहत्रयातीतः । त्वं कालत्रयातीतः । त्वं मूलाधारस्थितोऽसि नित्यम् । त्वं शक्तित्रयात्मकः । त्वां योगिनो ध्यायन्ति नित्यम् । त्वं ब्रह्मा त्वं विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वमिन्द्रस्त्वमग्निस्त्वं वायुस्त्वं सूर्यस्त्वं चन्द्रमास्त्वं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम् ॥ ६ ॥

गुणादिं पूर्वमुच्चार्य वृणादिं स्तदनुन्तरम् । अनुस्वारः परतरः । अर्धे न्दुलुसितम् । तारेण क्रुद्धम् । एतत्तव मनुस्वरूपम् । गकारः पूर्वरूपम् । अकारो मध्यमरूपम् । अनुस्वारश्चान्त्यरूपम् । बिन्दुरुत्तररूपम् । नादः सन्धानम् । सग्रहिता सुन्धिः । सैषा गणेशविद्या । गणेक क्रुषिः । निचूद्ग्रायंत्रीच्छुन्दः । गणपतिर्देवता । ॐ गं गुणपतये नमः ॥ ७ ॥

एकदुन्तायं विद्महे वक्रतुण्डायं धीमहि ।

तन्मो दन्तिः प्रचोदयात् ॥ ८ ॥

एकदुन्तं चंतुर्हस्तं पाशमङ्कुशधारिणम् । रदं च वरदं हुस्तैर्बिंश्चाणं मूषकध्वंजम् । रक्तं लम्बोदरं शूर्पकर्णकं रक्तवासंसम् । रक्तं गुन्धानुलिप्ताङ्गं रक्तपुष्टैः सुपूजितम् । भक्तानुकम्पिनं देवं जगत्कारणमच्युतम् । आविर्भूतं चं सुष्ठ्यादौ प्रकृतेः पुरुषात्परम् ।

एवं ध्यायति यो नित्यं सु योगीं योगिनां वरः ॥ ९ ॥

नमो ब्रातपतये । नमो गणपतये । नमः प्रमथपतये । नमस्तेऽस्तु
लम्बोदरायैकदन्ताय विघ्ननाशिने शिवसुताय वरदमूर्तये
नमः ॥ १० ॥

एतदर्थर्वशीर्षं योऽधीते स ब्रह्मभूयाय कृत्यते । स सर्वविघ्नैर्न
बुध्यते । स सर्वत्र सुखंमेधते । स पञ्चमहापापात् प्रमुच्यते ।
सायमंधीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति । प्रातरंधीयानो रात्रिकृतं
पापं नाशयति । सायं प्रातः प्रयुज्ञानो पापोऽपापो भवति ।
सर्वत्राधीयानोऽपविंश्नो भवति । धर्मार्थकाममोक्षं च विन्दति ।
इदमर्थर्वशीर्षमशिष्याय न देयम् । यो यदि मोहाद् दास्यति स
पापीयान् भवति । सहस्रावर्तनाद्यं यं काममधीते तं तमनेन
साधयेत् ॥ ११ ॥

अनेन गणपतिमंभिषिङ्गति स वांग्मी भवति । चतुर्थ्यमिनश्नन्
जपति स विद्यावान् भवति । इत्यर्थर्वणवाक्यम् । ब्रह्माद्यावरणं
विद्यान्न विभेति कदांचनेति ॥ १२ ॥

यो दूर्वाङ्कुरैर्यजति स वैश्रवणोपमो भवति । यो लंजैर्यजति स
यशोवान् भवति । स मेधावान् भवति । यो मोदकसहस्रेण यजति
स वाञ्छितफलमंवाप्नोति । यः साज्य समिद्विर्यजति स सर्वं
लभते स सर्वं लभते ॥ १३ ॥

अष्टौ ब्राह्मणान् सम्यग् ग्रांहयित्वा सूर्यवर्चस्वी भुवति । सूर्यग्रहे
मंहानुद्यां प्रतिमासन्निधौ वा जप्त्वा सिद्धमन्त्रो भुवति । महाविष्णांत्
प्रमुच्यते । महादोषांत् प्रमुच्यते । महाप्रत्यवायांत् प्रमुच्यते । स
सर्वविद्धवति स सर्वविद्धवति । य एवं वेद । इत्युपनिषत् ॥ १४ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ सूर्योपनिषत् ॥

ॐ भुद्रं कर्णभिः शृणुयाम् देवाः । भुद्रं पंश्येमाक्षभिर्यजंत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवागंसंस्तुनूभिः । व्यशेम देवहिंतं यदायुः । स्वस्ति
न् इन्द्रो वृद्धश्रवाः । स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति
नस्ताक्षर्यो अरिष्टनेमिः । स्वस्ति नो वृहस्पतिर्दधातु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ अथ सूर्यार्थाङ्गिरसं व्याख्यास्यामः । ब्रह्मा ऋषिः ।
गायत्री छन्दः । आदित्यो देवता । हंसः सोऽहमग्निनारायणयुक्तं
बीजम् । हृष्णेखा शक्तिः । विदादिसर्गसंयुक्तं कीलकम् ।
चतुर्विधपुरुषार्थं सिद्धयर्थं विनियोगः ।

षट्स्वरारूढेन बीजेन षडङ्गं रक्ताम्बुजं संस्थितं सप्ताश्वरथिनं
हिरण्यवर्णं चंतुर्भुजं पद्मद्वयाऽभयवरदहस्तं कालचक्रप्रणेतारं
श्रीसूर्यनारायणं य एवं वेद स वै ब्राह्मणः ॥

ॐ भूर्भुवः सुवः । तत्सवितुर्वरे॑ण्यं भर्गो॑ देवस्यं धीमहि ।
धियो॑ यो नं प्रचोदयौ॒त् । सूर्य आ॒त्मा जगतस्तस्थुष्टश्च । सूर्याद्वै
खल्विमानि॑ भूतानि॑ जायन्ते । सूर्याद्यज्ञः पर्जन्योऽन्नमात्मा ।

नमस्ते आदित्य । त्वमेव प्रत्यक्षं कर्म कर्तासि । त्वमेव प्रत्यक्षं
ब्रह्मासि । त्वमेव प्रत्यक्षं विष्णुरसि । त्वमेव प्रत्यक्षं रुद्रोऽसि ।
त्वमेव प्रत्यक्षं क्रगासि । त्वमेव प्रत्यक्षं यजुरसि । त्वमेव प्रत्यक्षं
सामासि । त्वमेव प्रत्यक्षमर्थवासि । त्वमेव सर्वं छन्दोऽसि ।
आ॒दित्याद्वायुजि॑यते । आ॒दित्याद्वैमिजि॑यते । आ॒दित्यादा॒पो-
जायन्ते । आ॒दित्याज्योतिर्जायि॑ते । आ॒दित्याद् व्योम दिशो॑ जायन्ते ।

आ॒दित्याद् देवा जायन्ते । आ॒दित्याद्वेदा जायन्ते । आ॒दित्यो
वा एष पुतन्मण्डलं तर्पति । अ॒सावांदित्यो ब्रह्मा । आ॒दित्यो
ऽन्तःकरण-मनोबुद्धि-चित्ताहंकाराः । आ॒दित्यो वै व्यानस्समानो-
दानोऽपानः प्राणः । आ॒दित्यो वै श्रोत्र-त्वक्चक्षूरसंनग्राणाः ।

आ॒दित्यो वै वाक्पाणिपादपायूपस्थाः । आ॒दित्यो वै
शब्दस्यरूपरसगन्धाः । आ॒दित्यो वै वचनादानागमन विसंगन्निन्दाः ।
आनन्दमयो विज्ञानमयो विज्ञानघनं आ॒दित्यः । नमो मित्राय भानवे
मृत्योर्मा पाहि । भ्राजिष्णवे विश्वहेतंवे नुमः । सूर्याद्ववन्ति॑ भूतानि॑
सूर्येण पालितानि॑ तु ।

सूर्य लयं प्राप्नुवन्ति यः सूर्यः सोऽहंमेव च । चक्षुर्नो॑ देवः

संविता चक्षुर्न उत पर्वतः । चक्षु-धर्ता दंधातु नः ।

आदित्यायं विद्महे सहस्रकिरणायं धीमहि । तन्मः सूर्यः प्रचोदयात् ।

सविता पुरस्तात्सविता पश्चात्तात्सवितोत्तरात्तात्सविताधरात्तात्सविता नः सुवतु सर्वतातिग्रं सविता नो रासतां दीर्घमायुः ।

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्मा । बृणिरिति द्वे अक्षरे । सूर्य इत्यक्षरद्वयम् । आदित्य इति त्रीण्यक्षराणि । एतस्यैव सूर्यस्याष्टाक्षरो मनुः ।

यः सदाहरहर्जपति स वै ब्राह्मणो भवति स वै ब्राह्मणो भवति । सूर्याभिमुखो जप्त्वा महाव्याधि भयात्प्रमुच्यते । अलङ्क्ष्मीर्नश्यति । अभक्ष्य भक्षणात् पूतो भवति । अगम्यागमनात् पूतो भवति । पतित संभाषणात् पूतो भवति । असत् संभाषणात्पूतो भवति ।

मध्याहे सूर्याभिमुखः पठेत् । सद्योत्पन्नपञ्चमहापातकात्प्रमुच्यते । सैषा साविंत्रीं विद्यां न किंचिदपि न करमैचित्प्रशुंसयेत् । य एतां महाभागः प्रांतः पठति स भाग्यवान् जायते पशून्विन्दति । वेदार्थं लभते । त्रिकालमेतज्जप्त्वा क्रतुशतफलमवाप्नोति । हस्तादिंत्ये जपति स महामृत्युं तुरति स महामृत्युं तुरति य एवं वेद । इत्युपनिषत् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ कठोपनिषत् ॥

प्रथमोऽध्यायः

प्रथमा वली

ॐ सुह नांववतु । सुह नौं भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विनावधींतमस्तु मा विद्विषावहै ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

उशन्है वै वाजश्रवसः सुर्व वेदसं ददौ । तस्य हु नचिंकेता नाम
पुत्र आंस ॥ १ ॥ तुगं ह कुमारगं सन्तं दुक्षिणासु नीयमानासु
श्रद्धाऽविवेश, सोऽमन्यत ॥ २ ॥ पीतोदंका जुघ्तृणा दुघ्दोहा
निरिन्द्रियाः । अनन्दा नाम ते लोकास्तान्सु गच्छति ता ददत् ॥ ३ ॥
सु होवाच पितरं तत कुस्मै मां दास्यसीति । द्वितीयं तृतीयं तगं
होवाच मृत्यवें त्वा ददामीति ॥ ४ ॥ ब्रह्मामैमि प्रथमो ब्रह्मामैमि
मध्यमः । किंगस्विद्यमस्यं कर्तव्यं युन्मयाऽद्य कुरिष्यति ॥ ५ ॥

अनुपंश्य यथा पूर्वे प्रतिपंश्य तथाऽपरे । सुस्यमिव मर्त्यः
पच्यते सुस्यमिवाजायते पुनः ॥ ६ ॥ वैश्वानरः प्रविंशत्य-
तिथिंब्राह्मणो गृहान् । तस्यैतागं शान्तिं कुर्वन्ति हुर
वैवस्वतोदंकम् ॥ ७ ॥ अशाप्रतीक्षे सुङ्गतगं सूनृतां चेष्टापूर्ते
पुत्रपशूग्रश्चं सर्वान् । एतद्वृङ्के पुरुषस्यात्पमेधसो यस्यानश्चन्
वसतिं ब्राह्मणो गृहे ॥ ८ ॥ तिस्रो रात्रीर्यदवात्सीर्गृहे मे

इनश्नब्दान्वतिथिर्नमस्यः । नमस्तेऽस्तु ब्रह्मन्स्वस्ति मैऽस्तु
तस्मात्प्रतिं त्रीन्वरान्वृणीष्व ॥९॥ शान्तसङ्कल्पः सुमना यथा
स्याद्वीतमन्युर्गुर्तमो माऽभि मृत्यो । त्वत्प्रसृष्टं माऽभि वंदेत्प्रतीत
एतत् त्रयाणां प्रथमं वरं वृणे ॥ १० ॥

यथा पुरस्ताद्भवितां प्रतीत औद्यालंकिरारुणिमृत्प्रसृष्टः । सुखगं
रात्रिः शयितां वीतमन्युरत्वां ददृशिंवान्मृत्युमुखात्प्रमुक्तम् ॥ ११ ॥
स्वर्गे लोके न भयं किञ्चनास्ति न तत्र त्वं न जरयां बिभेति । उभे
तीत्वाऽशनायापिपासे शोकातिगो मोदते स्वर्गलोके ॥ १२ ॥ स
त्वमग्निं स्वर्यमध्येष्ठि मृत्यो प्रब्रह्मि तगं श्रद्धानायं मद्यम् ।
स्वर्गलोका अमृतत्वं भजन्त एतद् द्वितीयेन वृणे वरेण ॥ १३ ॥
प्रते ब्रवीमि तदु मैं निबोध स्वर्यमग्निं नुचिकेतः प्रजानन् ।
अनन्तलोकाप्तिमध्यो प्रतिष्ठांविद्धि त्वमेतं निहितं गुहायाम् ॥ १४ ॥
लोकांदिमग्निं तमुंवाच तस्मै या इष्टका यावतीर्वा यथा वा । स
चापि तत्प्रत्यवदद्यथोक्तमथास्य मृत्युः पुनरेवाह तुष्टः ॥ १५ ॥

तमंब्रवीत्प्रीयमाणो महात्मा वरं तवेहाद्य ददामि भूयः । तवैव
नाम्ना भविताऽयमग्निः सृङ्गां चेमामनेकरूपां गृहाण ॥ १६ ॥
त्रिणांचिकेतस्त्रिभिरेत्य सन्धिं त्रिकर्मकृत्तरंति जन्ममृत्यु । ब्रह्मजज्ञं
देवमीड्यं विदित्वा निचांय्येमागं शान्तिमत्यन्तमेति ॥ १७ ॥
त्रिणांचिकेतस्त्रियमेतद्विदित्वा य एवं विद्वाग्नश्चिनुते नुचिकेतम् ।

स मृत्युंपाशान्पुरतः प्रणोद्य शोकातिगो मोदते स्वर्गलोके ॥ १८ ॥
 पुष्ट तेऽग्निर्नचिकेतः स्वर्णो यमवृणीथा द्वितीयेन वरेण । एतंमग्नि
 त्वैव प्रवक्ष्यन्ति जनासंस्तृतीयं वरं नुचिकेतो वृणीष्व ॥ १९ ॥
 येयं प्रेते विचिकिंत्सा मनुष्येऽस्तीत्येके नायमस्तीति चैके ।
 एतद्विद्यामनुशिष्टस्त्वयाऽहं वराणामेष वरस्तृतीयः ॥ २० ॥

देवैरत्रापि विचिकिंत्सितं पुरा न हि सुविज्ञेयमणुरेष धर्मः ।
 अन्यं वरं नुचिकेतो वृणीष्व मा मौपरोत्सीरति मा सृजैनम् ॥ २१ ॥
 देवैरत्रापि विचिकिंत्सितं किल त्वं च मृत्यो यन्न सुविज्ञेयमात्थ ।
 वक्ता चास्य त्वादृगन्यो न लभ्यो नान्यो वरस्तुत्य पुतस्य
 कश्चित् ॥ २२ ॥ शतांयुषः पुत्रपौत्रान्वृणीष्व बहून्पशून्हस्ति
 हिरण्यमश्वान् । भूमेर्हदायतनं वृणीष्व स्वयं च जीव शरदो
 यावदिच्छसि ॥ २३ ॥ पुतत्तुत्यं युदि मन्यसे वरं वृणीष्व वित्तं
 चिरजीविकां च । महाभूमौ नुचिकेतस्त्वमेधि कामानां त्वा
 कामभाजं करोमि ॥ २४ ॥ ये ये कामा दुर्लभा मृत्यलोके
 सर्वान्कामागच्छन्दतः प्रार्थयस्व । इमा रामाः सुरथाः सत्याः न
 हीदृशा लुम्भनीया मनुष्यैः । आभिर्मत्प्रत्ताभिः पुरिचारयस्व
 नुचिकेतो मरणं माऽनुप्राक्षीः ॥ २५ ॥

श्वेऽभावा मर्त्यस्य युदन्तकैतत्सर्वान्द्रियाणां जरयन्ति तेजः ।
 अपि सर्वं जीवितंमल्पमेव तवैव वाहास्तव नृत्यगीते ॥ २६ ॥

न वित्तेन तर्पणीयो मनुष्यो लप्स्यामहे वित्तम्‌द्राक्षम् चेत्वा ।
जीविंश्यामो यावदीशिष्यसि त्वं वरस्तु मे वरणीयः स एव ॥ २७ ॥
अर्जीर्यताम्‌मृतानामुपेत्य जीर्यन्मत्यः कवधःस्थः प्रजानन् ।
अभिंध्यायन्वर्णरंतिप्रमोदानतिंदीर्घं जीविते को रमेत ॥ २८ ॥
यस्मिन्निदं विचिकित्सन्ति मृत्योयत्सांपराये महतिं ब्रूहि नस्तत् ।
योऽयं वरो गूढमनुप्रविष्टो नान्यं तस्मान्वचिकेता वृणीते ॥ २९ ॥

द्वितीया बल्ली

अन्यच्छ्रेयोऽन्यदुतैव प्रेयस्ते उभे नानार्थे पुरुषग्रं सिनीतः ।
तयोः श्रेय आददानस्य साधु भवति हीयतेऽर्थाद्य उ प्रेयो
वृणीते ॥ १ ॥ श्रेयश्च प्रेयश्च मनुष्यमेतस्तौ संपरीत्य
विविनक्ति धीरः । श्रेयोहि धीरोऽभिप्रेयसो वृणीते प्रेयो मन्दो
योगक्षेमाद्वृणीते ॥ २ ॥ स त्वं प्रियान्त्रियरूपाग्रश्च कामान-
भिंध्यायन्वचिकेतोऽत्यसाक्षीः । नैताग्रं सृङ्खां वित्तमयीमवाप्तो
यस्यां मज्जन्ति बहवो मनुष्याः ॥ ३ ॥ दूरमेते विपरीते विषूची
अविंद्या या च विद्येति ज्ञाता । विद्याभीप्सिनं नचिकेतसं मन्ये न
त्वा कामा बहवोऽलोलुपन्त ॥ ४ ॥ अविंद्यायामन्तरे वर्तमानाः
स्वयं धीराः पञ्चितमन्यमानाः । दन्तम्यमाणाः परियन्ति मूढा
अन्धैनैव नीयमाना यथाऽन्धाः ॥ ५ ॥

न सांपरायः प्रतिभांति बालं प्रमाद्यन्तं वित्तमोहेन मूढम् । अयं

लोको नास्ति पर इति मानी पुनः पुनर्वशमापद्यते मे ॥ ६ ॥
 श्रवणायांपि बहुभिर्यो न लभ्यः शृण्वन्तोऽपि बहवौ यं न
 विद्युः । आश्वर्यो वक्ता कुशलोऽस्य लब्धाऽऽआश्वर्यो ज्ञाता
 कुशलानुशिष्टः ॥ ७ ॥ न नरेणावरेण प्रोक्त एष सुविज्ञेयो बहुधां
 चिन्त्यमानः । अनन्यप्रोक्ते गतिरंत्र नास्त्युणीयान्ह्यतंकर्यमणु-
 प्रमाणात् ॥ ८ ॥ नैषां तर्केण मृतिरापनेया प्रोक्ताऽन्येनैव
 सुज्ञानांय प्रेष । यां त्वमापः सुत्यधृतिर्बतासि त्वादृङ्ग्नो
 भूयान्तुचिकेतः प्रष्टा ॥ ९ ॥ जानाम्यहग् शेवधिरित्यनित्यं न
 हांध्रुवैः प्राप्यते हि ध्रुवं तत् । ततो मया नाचिकेतश्चितो
 ऽग्निरनित्यैर्द्रव्यैः प्राप्तवानस्मि नित्यम् ॥ १० ॥

कामस्याऽप्तिं जुगतः प्रतिष्ठां क्रतोरानन्त्यमभयस्य पारम् ।
 स्तोमं महदुरुगांयं प्रतिष्ठां दृष्ट्वा धृत्या धीरो नुचिकेतो
 ऽत्यस्थाक्षीः ॥ ११ ॥ तं दुर्दर्शं गृदमनुप्रविष्टं गुहाहितं गद्धरेष्टं
 पुराणम् । अध्यात्मयोगाधिगमेन देवं मृत्वा धीरो हर्षशोकौ
 जहाति ॥ १२ ॥ एतच्छ्रुत्वा सुम्परिगृह्य मर्त्यः प्रवृह्य धुर्म्य-
 मणुमेतमाप्य । स मोदते मोदनीयग् हि लब्ध्वा विवृतग् सद्ब
 नुचिकेतसं मन्ये ॥ १३ ॥ अन्यत्र धर्मदिन्यत्राधर्मदिन्यत्रास्मात्
 कृतांकृतात् । अन्यत्र भूताच्च भव्याच्च युक्तत्पश्यसि तुद्वद् ॥ १४ ॥
 सर्वे' वेदा यत्पदमामनन्ति तपाग्ंसि सर्वाणि च यद्वदन्ति ।

यदिंच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत्ते पदगं सङ्घैरेण ब्रवीम्योमित्ये-
तत् ॥ १५ ॥

एतद्व्येवाक्षरं ब्रह्म एतद्व्येवाक्षरं परम् । एतद्व्येवाक्षरं ज्ञात्वा यो
यदिंच्छति तुस्य तंत् ॥ १६ ॥ एतदालम्बनं श्रेष्ठमेतदालम्बनं
परम् । एतदालम्बनं ज्ञात्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ १७ ॥ न जायते
प्रियते वा विपश्चिन्नायं कुतंश्चिन्न ब्रभूवं कश्चित् । अजों नित्यः
शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ १८ ॥ हन्तां
चेन्मन्यते हन्तुगं हतंश्चेन्मन्यते हतम् । उभौं तौ न
विजानींतो नायगं हन्ति न हन्यते ॥ १९ ॥ अणोरणीयान्महृतो
महीयानात्मास्य जन्तोर्निहितों गुहायाम् । तमंक्रतुः पश्यति
वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानंमात्मनः ॥ २० ॥

आसीनो दूरं ब्रजति शायानों याति सर्वतः । कस्तं मंदामुदं
देवं मुदन्यों ज्ञातुमहंति ॥ २१ ॥ अशरीरं शरीरेष्वनवस्थे-
ष्ववस्थितम् । महान्तं विभुमात्मानं मुत्वा धीरो न शोचति ॥ २२ ॥
नायंमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न ब्रह्मां श्रुतेन । यमेषैष
वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनूग् स्वाम् ॥ २३ ॥
नाविरंतो दुश्चरितानांशान्तो नासुमाहितः । नाशान्तमानंसो वाऽपि
प्रज्ञाने-नैनुमाप्नुयात् ॥ २४ ॥ यस्य ब्रह्म चं क्षत्रं च उभे भंवत
ओदनः । मृत्युर्यस्योपसेचनं क इत्थां वेद यत्रं सः ॥ २५ ॥

तृतीया वल्ली

ऋतं पिंबन्तौ सुकृतस्य लोके गुहां प्रविष्टौ पुरमें
परार्थे । छायातपौ ब्रह्मविंदो वदुन्ति पञ्चाश्रयो ये च
त्रिणाचिकेताः ॥ १ ॥ यः सेतुरीजानानामक्षरं ब्रह्म यत्परम् ।
अभयं तितीर्षतां पारं नाचिकेतगं शकेमहि ॥ २ ॥ आत्मानुगं
रथिनं विद्धि शरीरगं रथमेव तु । बुद्धिं तु सारथिं विद्धि
मनः प्रग्रहमेव च ॥ ३ ॥ इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांगस्तेषु
गोचरान् । आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥ ४ ॥
यस्त्वंविज्ञानंवान् भवत्ययुक्तेन मनसां सदा । तस्येन्द्रियाण्य-
वश्यानि दुष्टाश्रां इव सारथेः ॥ ५ ॥

यस्तु विज्ञानंवान् भवति युक्तेन मनसां सदा । तस्येन्द्रियाणि
वश्यानि सुदश्वां इव सारथेः ॥ ६ ॥ यस्त्वंविज्ञानंवान् भवत्यमनस्कः
सुदाऽशुचिः । न सं तत्पदमाप्नोति सुंसारं चाधिगच्छति ॥ ७ ॥
यस्तु विज्ञानंवान् भवति सुमनस्कः सुदा शुचिः । स तु
तत्पदमाप्नोति यस्माद्यो न जायते ॥ ८ ॥ विज्ञानसारंथिर्यस्तु
मनः प्रग्रहवान्नरः । सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं
पुदम् ॥ ९ ॥ इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च पुरं मनः ।
मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान्परः ॥ १० ॥

महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः । पुरुषान्न परं किञ्चित्सा-

काष्ठा सा पुरा गंतिः ॥ ११ ॥ एष सुर्वेषु भूतेषु गुढोऽत्मा न
प्रकाशते । दृश्यते त्वग्रव्यया बुद्ध्या सूक्ष्मयां सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ १२ ॥
यच्छेद्वाङ्मनसी प्राज्ञस्तद्यच्छेज्ञान आत्मनि । ज्ञानमात्मनि महंति
नियच्छेत्तद्यच्छेच्छान्त आत्मनि ॥ १३ ॥ उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य
वरान्निबोधत । क्षुरस्य धारा निशितां दुरत्यया दुर्ग पंथस्तत्कवयो
वदन्ति ॥ १४ ॥ अशब्दमस्यर्शमरूपमव्ययं तथाऽरसं नित्यम-
गन्धवच्च यत् । अनाद्यनन्तं महतः परं ध्रुवं निचाय्य तन्मृत्यु
मुखात्प्रमुच्यते ॥ १५ ॥

नाचिकेतमुंपाख्यानं मृत्युप्रोक्तं ग्रं सनातनम् । उक्त्वा श्रुत्वा
च मेधावी ब्रह्मलोके महीयते ॥ १६ ॥ य इमं परमं गुह्यं
श्रावयेद्वाहसंसदि । प्रयतः श्राद्धकाले वा तदानन्त्याय कल्पते
तदानन्त्याय कल्पत इति ॥ १७ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

चतुर्थी वल्ली

पराञ्चि खानि व्यतृणत्सवयंभूस्तस्मात्पराङ्गपश्यति नन्तरात्मन् ।
कश्चिद्दीर्घः प्रत्यगात्मानमैक्षदावृत्तचक्षुरमृतत्वमिच्छन् ॥ १ ॥
पराचः कामानुयन्ति बलास्ते मृत्योर्यन्ति विततस्य पाशम् ।
अर्थं धीरा अमृतत्वं विदित्वा ध्रुवमध्रुवेष्विह न प्रार्थयन्ते ॥ २ ॥
येन रूपं रसं गन्धं शब्दान्तस्यर्शग्रन्थं मैथुनान् । एतेनैव विजानाति

किमत्रं परिशिष्यते । एतद्वै तत् ॥ ३ ॥ स्वज्ञानं जागरितान्तं
चोभौ येनानुपश्यति । महान्तं विभुमात्मानं मृत्वा धीरो न
शोचति ॥ ४ ॥ य इमं मध्यदं वेद आत्मानं जीवमन्तिकात् ।
ईशानं भूतंभव्यस्य न ततो विजुगुप्सते । एतद्वै तत् ॥ ५ ॥

यः पूर्वं तपसो जातमद्वयः पूर्वमजायत । गुहां प्रविश्य
तिष्ठन्तं यो भूतेभिर्व्यपश्यत । एतद्वै तत् ॥ ६ ॥ या प्राणेन
सम्भवत्यदितिर्देवतामर्यी । गुहां प्रविश्य तिष्ठन्तीं या
भूतेभिर्व्यजायत । एतद्वै तत् ॥ ७ ॥ अरण्योर्निहितों जातवेदां
गुर्भ इव सुभूतो गुर्भिर्णाभिः । दिवे दिवे ईड्यो
जागृवद्विर्हविष्मद्विर्मनुष्येभिरग्निः । एतद्वै तत् ॥ ८ ॥ यतंश्वोदेति
सूर्योऽस्तं यत्र च गच्छति । तं देवाः सर्वे अर्पितास्तदु नात्येति
कश्चन । एतद्वै तत् ॥ ९ ॥ यदेवेह तदमुत्र युदमुत्र तुदन्विंह ।
मृत्योः सु मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति ॥ १० ॥

मनसैवेदमाप्तव्यं नेह नानास्ति किञ्चन । मृत्योः सु मृत्युं
गच्छति य इह नानेव पश्यति ॥ ११ ॥ अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषों मध्य
आत्मनि तिष्ठति । ईशानो भूतंभव्यस्य न ततो विजुगुप्सते । एतद्वै
तत् ॥ १२ ॥ अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषों ज्योतिरिवाधूमकः । ईशानो
भूतंभव्यस्य सु एवाच्य सु उ श्वः । एतद्वै तत् ॥ १३ ॥ यथोदकं
दुर्गं वृष्टं पर्वतेषु विधावति । एवं धर्मान्पृथकपश्यस्तानेवानु-

विधावंति ॥ १४ ॥ यथोदकं शुद्धे शुद्धमासिक्तं तादृगेव भवति ।
एवं मुनेर्विजानत् आत्मा भवति गौतमं ॥ १५ ॥

पञ्चमी बल्ली

पुरमेकादशद्वारमजस्यावक्रचेतसः । अनुष्ठाय न शोचति विमुक्तश्च
विमुच्यते । एतद्वै तत् ॥ १ ॥ हृग्ंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्बोतां
वेदिषदतिर्थिरुरोणुसत् । नृषद्वरसदृतसद्वयोमसदव्या गुजा क्रतुजा
अंद्रिजा क्रुतं बृहत् ॥ २ ॥ ऊर्ध्वं प्राणमुन्नयत्यपानं प्रत्यंगस्यति ।
मध्ये वामनंमासीनं विश्वे देवा उपासते ॥ ३ ॥ अस्य
विसंसंमानस्य शरीरस्थस्य देहिनः । देहांद्विमुच्यमानस्य किमत्र
परिशिष्यते । एतद्वै तत् ॥ ४ ॥ न प्राणेन नापानेन मर्त्यो जीवति
कश्चन । इतरेण तु जीवन्ति यस्मिन्नेतावुपाश्रितौ ॥ ५ ॥

हन्तं त इदं प्रवक्ष्यामि गुह्यं ब्रह्म सनातनम् । यथा च
मरणं प्राप्य आत्मा भवति गौतमं ॥ ६ ॥ योनिमन्ये
प्रपद्यन्ते शरीरत्वाय देहिनः । स्थाणुमन्येऽनुसंयन्ति यथाकर्म
यथाश्रुतम् ॥ ७ ॥ य एष सुप्तेषु जागर्ति कामं कामं पुरुषो
निर्मिमाणः । तदेव शुक्रं तद्वाह्नि तदेवामृतमुच्यते । तस्मिंल्लोकाः
श्रिताः सर्वे तदु नात्येति कश्चन । एतद्वै तत् ॥ ८ ॥ अग्निर्थैको
भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव । एकस्तथा
सर्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥ ९ ॥ वायुर्थैको

भुवनं प्रविष्टे रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव । एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥ १० ॥

सूर्योऽयथा सर्वलोकस्य चक्षुर्न लिप्यते चाक्षुषैर्बाह्यदोषैः । एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा न लिप्यते लोकदुःखेन बाह्यः ॥ ११ ॥ एको वंशी सर्वभूतान्तरात्मा एकं रूपं बुहुधां यः करोति । तमांत्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम् ॥ १२ ॥ नित्योऽनित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बंहूनां यो विदधाति कामान् । तमांत्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम् ॥ १३ ॥ तदेतदिति मन्यन्तेऽनिर्देश्यं परमं सुखम् । कथं नु तद्विजानीयां किमु भांति विभातिं वा ॥ १४ ॥ न तंत्र सूर्यो भांति न चन्द्रतारकं नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः । तमेव भान्तमनु भांति सर्वं तुस्य भासा सर्वमिदं विभाति ॥ १५ ॥

षष्ठी वली

ऊर्ध्वमूलोऽवाक्षाख पुषोऽश्रृत्यः सनातनः । तदेव शुक्रं तद्वाह तदेवामृतमुच्यते । तस्मिंश्लोकाः श्रिताः सर्वे तदु नात्येति कश्चन । एतद्वै तत् ॥ १ ॥ यदिदं किञ्च जंगत्सर्वं प्राण एंजति निःसृतम् । महद्वयं वज्रमुद्यतं य एतद्विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ २ ॥ भयादुस्याग्निंस्तपति भयात्तपति सूर्यः । भयादिन्द्रश्च वायुश्च मृत्युर्धीवति पञ्चमः ॥ ३ ॥ इह चेदशकद्वाङ्गु प्राक्षारीरस्य

विस्मसंः । ततः सुर्वेषु लोकेषु शरीरत्वाय कल्पते ॥ ४ ॥
यथाऽऽदर्शं तथाऽऽत्मनि यथा स्वप्ने तथा प्रितूलोंके । यथाऽप्सु
परीवं ददृशे तथा गुन्धर्वलोंके छायातप्योरिंव ब्रह्मलोंके ॥ ५ ॥

इन्द्रियाणां पृथग्भावमुदयास्तमयौ च यत् । पृथगुत्पद्मानानां
मृत्वा धीरो न शोचति ॥ ६ ॥ इन्द्रियेभ्यः परं मुनो मुनसः
सत्त्वमुत्तमम् । सत्त्वादुधि मंहानात्मा महतोऽव्यक्तमुत्तमम् ॥ ७ ॥
अव्यक्तात्तु परः पुरुषो व्यापकोऽलिङ्ग एवं च । यं ज्ञात्वा मुच्यते
जन्तुरमृतत्वं च गच्छति ॥ ८ ॥ न सुन्दृशे तिष्ठति रूपमस्य न
चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम् । हृदा मनीषा मनसाऽभिकूप्तो य
एतद्विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ ९ ॥ यदां पञ्चावंतिष्ठन्ते ज्ञानानि
मनसा सह । बुद्धिंश्च न विचेष्टते तामाहुः परमां गतिम् ॥ १० ॥

तां योगमिति मन्यन्ते स्थिरामिन्द्रियधारणाम् । अप्रमुत्तस्तदा
भवति योगो हिं प्रभवाप्ययौ ॥ ११ ॥ नैव वाचा न मनसा
प्राप्तुं शंक्यो न चक्षुषा । अस्तीति ब्रुवतोऽन्यत्र कुर्थ
तदुपलभ्यते ॥ १२ ॥ अस्तीत्येवोपलब्धव्यस्तत्त्वभावेन चोभयोः ।
अस्तीत्येवोपलब्धस्य तत्त्वभावः प्रसीदति ॥ १३ ॥ यदा सुर्वे
प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि श्रिताः । अथ मृत्योऽमृतो भवत्यत्र
ब्रह्म समश्नुते ॥ १४ ॥ यदा सुर्वे प्रभिद्यन्ते हृदयस्येह ग्रन्थयः ।
अथ मृत्योऽमृतो भवत्येतावद्यनुशासनम् ॥ १५ ॥

शतं चैका च हृदयस्य नाड्यस्तासां मूर्धनिमभिनिःसृतैका ।
 तयोर्धर्वमायन्मृतत्वमेति विष्वङ्गन्या उत्क्रमणे भवन्ति ॥ १६ ॥
 अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽन्तरात्मा सदा जनानां हृदये सन्निविष्टः । तं
 स्वाच्छंरीरात्प्रवृहेन्मुजांदिवेषीकां धैर्येण । तं विद्याच्छुक्रमृतं
 तं विद्याच्छुक्रमृतमिति ॥ १७ ॥ मृत्युप्रोक्तां नाचिंकेतोऽथ
 लब्ध्वा विद्यामेतां योगविधिं च कृत्सनम् । ब्रह्मप्राप्तो विरजो
 ऽभूद्विमृत्युरन्योऽप्येवं यो विदध्यात्ममेव ॥ १८ ॥

ॐ सुह नाववतु । सुह नौ भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै ।
 तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

त्वं परं परमं तेजो मङ्गलानां च मङ्गलम् ।
 अप्रमेयगुणश्वैव मन्त्राणां मन्त्रगो भवान् ॥

स्कन्दपुराणम् - १, ३, २९, १२६.

॥ मुण्डकोपनिषत् ॥

प्रथममुण्डकम्

प्रथमः खण्डः

ॐ भूद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः । भूद्रं पंश्येमाक्षभिर्यजंत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवागंसंस्तनूभिः । व्यशेम देवहिंतं यदायुः । स्वस्ति
न इन्द्रो वृद्धश्रवाः । स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति
नस्ताक्षर्यो अरिष्टनेमिः । स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ब्रह्मा देवानां प्रथमः सम्बूद्ध विश्वस्य कुर्ता भुवनस्य गोप्ता ।
स ब्रह्मविद्यां सुर्विद्याप्रतिष्ठामर्थवर्य ज्येष्ठपुंत्राय प्राह ॥ १ ॥

अर्थवर्णे यां प्रवदेत ब्रह्माऽर्थवर्त तां पुरोवाचाङ्गिरे ब्रह्मविद्याम् ।
स भारद्वाजाय सुत्यवंहाय प्राह भारद्वाजोऽङ्गिरसे परावराम् ॥ २ ॥

शौनंको ह वै महांशालोऽङ्गिरसं विधिवुदुपंसनः पप्रच्छ ।
कुर्मिन्नु भगवो विज्ञाते सुर्वमिदं विज्ञातं भवतीति ॥ ३ ॥

तुस्मै सं होवाच । द्वे विद्ये वेदितव्ये इति ह स्म यद्व्यविदो
वदन्ति पुरा चैवापरा च ॥ ४ ॥

तत्रापरा ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽर्थवर्त वेदः शिक्षा कंल्पो
व्याकरणं निरुक्तं छुन्दो ज्योतिषमिति । अर्थं पुरा युया तदुक्षर-
मधिंगम्यते ॥ ५ ॥

यत्तदुद्रेश्यमुग्राह्यमुगोत्रमुवर्णमुचक्षः श्रोत्रं तदपाणिपादम् ।
नित्यं विभुं सुर्वर्गां सुसूक्ष्मं तुदव्ययं यद्धूतयोनिं परिपश्यन्ति
धीराः ॥ ६ ॥

यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च युथा पृथिव्यामोषधयः सम्भवन्ति ।
यथां सतः पुरुषांत्केशलोमानि तथाऽक्षरात्सम्भवर्तीह विश्वम् ॥ ७ ॥

तुपरसा चीयंते ब्रह्म तुतोऽन्नमभिजायंते । अन्नात्प्राणो मनः
सुत्यं लोकाः कर्मसु चामृतम् ॥ ८ ॥

यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्य ज्ञानमयं तपः । तस्मादेतद्ब्रह्म नाम
रूपमन्नं च जायते ॥ ९ ॥

द्वितीयः खण्डः

तदैतत्सुत्यं मन्त्रेषु कर्माणि कवयो यान्यपश्यस्तानि त्रेतार्यां
बहुधा सन्ततानि । तान्यांचरथ नियतुं सत्यंकामा एष वः पन्थाः
सुकृतंस्य लोके ॥ १ ॥

यदां लेलायंते हर्चिः समिद्द्वे हव्यवाहने । तदोऽज्यभागावन्त-
रेणाऽहुंतीः प्रतिपादयेत् ॥ २ ॥

यस्याग्निंहोत्रमुदर्शमुपौर्णमासमुचातुर्मास्यमनाग्रयणमतिथि-
वर्जितं च । अहुतंमवैश्वदेवमविधिनां हुतमासप्तमांस्तस्य लोका-
न्हिनस्ति ॥ ३ ॥

काली कंराली च मनोजंवा च सुलौहिता या च सुधूप्रवर्णा ।

स्फुलिंग्निं विश्वरुची चं देवी लेलायमाना इति संप्त
जिह्वाः ॥ ४ ॥

एतेषु यश्चरते भ्राजमानेषु यथाकालं चाऽहुतयो ह्लाददायन् ।
तं नयन्त्येताः सूर्यस्य रश्मयो यत्र देवानां पतिरेकोऽधिवासः ॥ ५ ॥

एह्येहीति तमाहुतयः सुवर्चसः सूर्यस्य रश्मिभिर्यजुमानं
वहन्ति । प्रियां वाचमुभिवदन्त्योऽर्चयन्त्य एष वः पुण्यः सुकृतो
ब्रह्मलोकः ॥ ६ ॥

पूवां ह्येते अदृढा यज्ञरूपा अष्टादशोक्तमवरं येषुं कर्म । एतं-
च्छ्रेयो येऽभिनन्दन्ति मूढा जरामृत्युं ते पुनरेवापि यन्ति ॥ ७ ॥

अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः स्वयं धीराः पुण्डितं मन्यमानाः ।
जंहन्यमानाः पुरियान्ति मूढा अन्धेनैव नीयमाना यथाऽन्धाः ॥ ८ ॥

अविद्यायां बुहुधां वर्तमानां वृयं कृतार्था इत्यभिमन्यन्ति
बालाः । यत्कर्मिणो न प्रवेदयन्ति रागांतेनातुराः क्षीणलोकाश्च्य-
वन्ते ॥ ९ ॥

इष्टापूर्त मन्यमाना वरिष्ठं नान्यच्छ्रेयो वेदयन्ते प्रमूढाः । नाकर्त्य
पृष्ठे ते सुकृतेऽनुभूत्वेम लोकं हीनतरं वा विशन्ति ॥ १० ॥

तपः श्रद्धे ये ह्युपवासन्त्यरुण्ये शान्ता विद्वांसो भैक्ष्यचर्या
चरन्तः । सूर्यद्वारेण ते विजाँः प्रयान्ति यत्रामृतः स पुरुषों
ह्यव्ययात्मा ॥ ११ ॥

पुरीक्ष्य लोकान्कर्मचितान्नाह्युणो निर्वदमायानांस्त्यकृतः
कृतेन । तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत्सुमित्पाणिः श्रोत्रियं
ब्रह्मनिष्ठम् ॥ १२ ॥

तरमैं स विद्वानुपसंनाय सुम्यकर्णशान्तचित्ताय शुमान्विताय ।
येनांक्षरं पुरुषं वेदु सुत्यं प्रोवाच तां तत्त्वंतो ब्रह्मविद्याम् ॥ १३ ॥

द्वितीयमुण्डकम्

प्रथमः खण्डः

तदेतत्सुत्यं यथा सुदीप्तात्पांवकाद्विरस्फुलिङ्गाः सहस्राः प्रभवन्ते
सरूपाः । तथाऽक्षराद्विविधाः सोम्य भावाः प्रजायन्ते तत्र चैवापि
यन्ति ॥ १ ॥

द्विव्यो ह्यांमूर्तः पुरुषः स ब्राह्मांभ्यन्तरो ह्यजः । अप्राणो ह्यमनाः
शुभ्रो ह्यक्षरांत्परतः परः ॥ २ ॥

एतस्मांजायन्ते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि च । खं वायुज्योति-
रापः पृथिवी विश्वस्य धारिणी ॥ ३ ॥

अग्निर्मुर्धा चक्षुषी चुन्द्रसूर्यो दिशः श्रोत्रैः वाग्विवृतांश्च
वेदाः । वायुः प्राणो हृदयं विश्वमस्य पृद्धयां पृथिवी ह्येष
सर्वभूतान्तरात्मा ॥ ४ ॥

तस्मांदग्निः सुमिध्रो यस्य सूर्यः सोमांत्पर्जन्य ओषधंयः
पृथिव्याम् । पुमान् रैतः सिंचति योषितायां ब्रह्मीः प्रजा-

पुरुषांत्सम्प्रसूताः ॥ ५ ॥

तरमांदृचः साम् यजूषि दीक्षा युज्ञाश्च सर्वे क्रुतवो दक्षिणाश्च ।
संवंत्सरश्च युजमानश्च लोकाः सोमो यत्र पवते यत्र सूर्यः ॥ ६ ॥

तरमांच देवा बुहुधां सम्प्रसूताः साध्या मनुष्याः पृशावौ वयांसि ।
प्राणांपानौ ब्रीहियंवौ तुपश्च श्रुद्धा सुत्यं ब्रह्मचर्यं विधिश्च ॥ ७ ॥

सुप्त प्राणाः प्रभवन्ति तरमांत्सप्तार्चिषः सुमिधः सुप्त होमाः ।
सुप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा गुहाशंया निहिताः सुप्त
संप्त ॥ ८ ॥

अतः समुद्रा गिरयंश्च सर्वेऽस्मात्स्यन्दन्ते सिन्धंवः सर्वरूपाः ।
अतंश्च सर्वा ओषंधयो रसंश्च येनैष भूतैस्तिष्ठते ह्यन्तरात्मा ॥ ९ ॥

पुरुष एवेदं विश्वं कर्म तपो ब्रह्म परामृतम् । एतंद्वा वेद निहितं
गुहायां सोऽविद्याग्रन्थिं विकिरतीह सोम्य ॥ १० ॥

द्वितीयः खण्डः

आविः सन्निहितं गुहाचरं नाम महत्पदम् त्रैतुत्सर्पितम् ।
एजत्प्राणन्निमिषच्च युदेतुजानथ सुदसुद्वरेण्यं परं विज्ञानांद्वद्विष्टं
प्रजानाम् ॥ १ ॥

युदर्चिमद्यदुणुभ्योऽणु च यस्मिंलोका निहिता लोकिनश्च ।
तुदेतुदक्षरं ब्रह्म स प्राणस्तदु वाद्यनः । तदैतत्सुत्यं तदमृतं
तद्वेद्व्यं सोम्य विद्धि ॥ २ ॥

धनुर्गृहीत्वौपंनिषदं मुहाखं शरं ह्युपांसानिशितं संधंयीत ।
आयंप्य तद्वावगतेन चेतसा लक्ष्यं तदेवाक्षरं सोम्यं विद्धि ॥ ३ ॥

प्रणंवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्मं तुलक्ष्यंमुच्यते । अप्रंमुत्तेन
वेद्धव्यं शुरवंत्तन्मयो भवेत् ॥ ४ ॥

यस्मिन्न्द्वौः पृथिवी चान्तरिक्षमोत्तमनः सह प्राणैश्च सर्वैः ।
तर्मेवैकं जानथु आत्मानमन्या वाचो विमुच्छथामृतरस्यैषु सेतुः ॥ ५ ॥

अरा इव रथनाभौ संहंता युत्र नाड्यः स एषोऽन्तश्चरते बहुधा
जायंमानः । ओमित्येवं ध्यायथ आत्मानं स्वस्ति वुः पारांयु तमसु-
परस्तात् ॥ ६ ॥

यः सर्वज्ञः सर्वविद्युस्यैष महिमा भुविं । दिव्ये ब्रह्मपुरे ह्येष
व्योम्न्यात्मा प्रतिष्ठितः । मनोमयः प्राणशुरीरुनेता प्रतिष्ठितोऽन्ते
हृदयं सन्निधाय । तद्विज्ञानेन पुरिपंश्यन्ति धीरा आनन्दरूपममृतं
यद्विभाति ॥ ७ ॥

भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः । क्षीयन्ते चास्यं
कर्माणि तुरिमिन्दृष्टे पुरावैरे ॥ ८ ॥

हिरण्मये परे कोशे विरजं ब्रह्मं निष्कलम् । तच्छुंभ्रं ज्योतिंषं
ज्योतिस्तद्वदांत्मविदो विदुः ॥ ९ ॥

न तत्र सूर्यो भाँति नु चन्द्रंतारकं नेमा विद्युतो भान्ति कुतो
दयंमग्निः । तर्मेव भान्तमनुभाँति सर्वं तुस्य भासा सर्वमिदं

विभाति ॥ १० ॥

ब्रह्मैवेदम्‌मृतं पुरस्तद्ब्रह्म पश्चाद्ब्रह्म दक्षिणतश्चोत्तरेण ।
अधर्श्चोर्धर्वं च प्रसृतं ब्रह्मैवेदं विश्वमिदं वरिष्ठम् ॥ ११ ॥

तृतीयमुण्डकम्

प्रथमः स्थानः

द्वा सुपर्णा सुयुजां सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते । तयौरन्यः
पिप्पलं स्वाद्वत्यनश्चन्नन्यो अभिचांकशीति ॥ १ ॥

समाने वृक्षे पुरुषों निमग्नोऽनीशयां शोचति मुहूर्मानः । जुष्टं
यदा पश्यत्यन्यर्माशमस्य महिमानमिति वीतशोकः ॥ २ ॥

यदा पश्यः पश्यते रुक्मवर्णं कर्त्तरमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिम् ।
तदा विद्वान् पुण्यपापे विधूय निरञ्जनः परमं साम्यमुपैति ॥ ३ ॥

प्राणो ह्येष यः सर्वभूतैर्विभाति विजानन्विद्वान्भवते नातिवादी ।
आत्मक्रीड आत्मरंतिः क्रियावानेष ब्रह्मविदां वरिष्ठः ॥ ४ ॥

सत्येन लभ्यस्तुपसा ह्येष आत्मा सम्यग्जानेन ब्रह्मचर्येण
नित्यम् । अन्तः शरीरे ज्योतिर्मयो हि शुश्रो यं पश्यन्ति यत्युः
क्षीणंदोषाः ॥ ५ ॥

सत्यमैव जयते नानृतं सत्येन पन्था विततो देवयानः । येना-
क्रमन्त्यृषयो ह्याप्तंकामा यत्र तत्सत्यस्य परमं निधानम् ॥ ६ ॥

बृहंच तद्विष्यमचिन्त्यरूपं सूक्ष्माचं तत्सूक्ष्मतरं विभाति ।

दूरात्सुदूरे तदिहान्तिके च पश्यत्स्विहैव निहितं गुहायाम् ॥ ७ ॥

न चक्षुषा गृह्णते नापि वाचा नान्यैर्दैवस्तपसा कर्मणा वा । ज्ञानं-
प्रसादेन विशुद्धसत्त्वस्तस्तु तं पश्यते निष्कलंध्यायमानः ॥ ८ ॥

एषोऽणुरात्मा चेतसा वेदितव्यो यस्मिन्प्राणः पञ्चधा संविवेश ।
प्राणैश्चितं सर्वमोतं प्रजानां यस्मिन्विशुद्धे विभवत्येष आत्मा ॥ ९ ॥

यं यं लोकं मुनसा संविभाति विशुद्धसत्त्वः कामयते यांश्च
कामान् । तं तं लोकं जयते तांश्च कामांस्तस्मादात्मजं
हर्चयेद्गृतिकामः ॥ १० ॥

द्वितीयः खण्डः

स वैदैतत्परमं ब्रह्म धाम यत्र विश्वं निहितं भाति शुभ्रम् ।
उपासते पुरुषं ये ह्यकामास्ते शुक्रमेतदिवर्तन्ति धीराः ॥ १ ॥

कामान्यः कामयते मन्यमानः सु कामभिर्जायते तत्र तत्र ।
पर्याप्तकामस्य कृतात्मनस्तु इहैवं सर्वे प्रविलीयन्ति कामाः ॥ २ ॥

नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बुहुना श्रुतेन । यमेवैष
वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनूं स्वाम् ॥ ३ ॥

नायमात्मा बलहीनेन लभ्यो न च प्रमादात्तपसो वाऽप्यलिङ्गात् ।
एतैरुपायैर्यते यस्तु विद्वांस्तस्यैष आत्मा विशते ब्रह्मधाम ॥ ४ ॥

सम्प्रायैनमृषयो ज्ञानंतृप्ताः कृतात्मानो वीतरांगाः प्रशान्ताः ।
ते सर्वगं सर्वतः प्राप्य धीरा युक्तात्मानः सर्वमेवाविशन्ति ॥ ५ ॥

वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः ।
ते ब्रह्मलोकेषु परान्तकाले परामृताः परिमुच्यन्ति सर्वे ॥ ६ ॥

गताः कलाः पञ्चदश प्रतिष्ठा देवाश्च सर्वे प्रतिदेवतासु ।
कर्माणि विज्ञानमयश्च आत्मा परेऽव्यये सर्वं एकीभवन्ति ॥ ७ ॥

यथा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रेऽस्तं गच्छन्ति नामरूपे विहाय ।
तथा विद्वान्नामरूपाद्विमुक्तः परात्परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ ८ ॥

स यो ह वै तत्पुरम् ब्रह्म वेद ब्रह्मैव भवति नास्याद्ब्रह्मवित्कुले
भवति । तरंति शोकं तरंति पाप्मानं गुहाग्रन्थिभ्यो विमुक्तोऽमृतो
भवति ॥ ९ ॥

तदेतदृचाऽभ्युक्तम् । क्रियावन्तः श्रोत्रिया ब्रह्मनिष्ठाः स्वयं
जुहत एकर्षीश्रद्धयन्तः । तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां वदेत शिरोब्रतं
विधिवदैस्तु चीर्णम् ॥ १० ॥

तदेतत्सत्यमृषिरङ्गिराः प्रोवाच नैतदचीर्णव्रतोऽधीते । नमः
परमऋषिभ्यो नमः परमऋषिभ्यः ॥ ११ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः । भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्थिरैररङ्गैस्तुष्टुवागंसंस्तनूभिः । व्यशेम देवहिंतं यदायुः । स्वस्ति
न इन्द्रो वृद्धश्रवाः । स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति
नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः । स्वस्ति नो बृहस्यतिर्दधातु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ माण्डूक्योपनिषद् ॥

प्रथमः खण्डः

ॐ भुद्रं कर्णभिः शृणुयाम् देवाः । भुद्रं पंश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
 स्थिरैरहैस्तुष्टुवाग्स्तुनूभिः । व्यशेम देवहिंतं यदायुः । स्वस्ति
 न इन्द्रो वृद्धश्रवाः । स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति
 नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः । स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ओमित्येतदक्षरमिदग्ं सर्वं तस्योपव्याख्यानं भूतं भवद्विष्य-
 दिति सर्वमोङ्कार एव । यच्चान्यत्त्रिकालातीतं तदप्योङ्कार एव ॥ १ ॥
 सर्वग्ं ह्येतद्व्यायमात्मा ब्रह्म सोऽयमात्मा चतुष्पात् ॥ २ ॥

द्वितीयः खण्डः

जागरितस्थानो बहिष्ठ्रज्ञः सप्ताङ्ग एकोनविंशतिमुखः स्थूल-
 भुग्वैश्वानरः प्रथमः पादः ॥ १ ॥ स्वप्नस्थानोऽन्तःप्रज्ञः सप्ताङ्ग
 एकोनविंशतिमुखः प्रविविक्तभुक्तैजसो द्वितीयः पादः ॥ २ ॥ यत्र
 सुप्तो न कञ्चन कामं कामयते न कञ्चन स्वप्नं पश्यति
 तत्सुषुप्तम् । सुषुप्तस्थान एकीभूतः प्रज्ञानघन एवानन्दमयो
 ह्यानन्दभुक्तेतोमुखः प्राज्ञस्तृतीयः पादः ॥ ३ ॥ एष सर्वेश्वर एष
 सर्वज्ञ एषोऽन्तर्याम्येष योनिः सर्वस्य प्रभवाप्ययौ हि
 भूतानाम् ॥ ४ ॥ नान्तःप्रज्ञं न बहिष्ठ्रज्ञं नोभयतःप्रज्ञं न प्रज्ञानघनं

न प्रज्ञं नाप्रज्ञम् । अदृष्टमव्यवहार्यमग्राह्य-मलक्षणमचिन्त्यमव्य-
पदेश्यमेकात्मप्रत्ययसारं प्रपञ्चोपशमं शान्तं शिवमद्वैतं चतुर्थं
मन्यन्ते स आत्मा स विज्ञेयः ॥ ५ ॥

तृतीयः खण्डः

सोऽयमात्माऽध्यक्षरमोङ्गारोऽधिमात्रं पादा मात्रा मात्राश्च पादा
अकार उकारो मकार इति ॥ १ ॥ जागरितस्थानो वैश्वानरोऽकारः
प्रथमा मात्राऽप्तेरादिमत्त्वाद्वाऽप्नोति ह वै सर्वान्कामानादिश्च
भवति य एवं वेद ॥ २ ॥ स्वप्नस्थानस्तैजस उकारो द्वितीया
मात्रोत्कर्षादुभयत्वाद्वोत्कर्षति ह वै ज्ञानसन्ततिं समानश्च भवति
नास्याब्रह्मवित्कुले भवति य एवं वेद ॥ ३ ॥ सुषुप्तस्थानः प्राज्ञो
मकारस्तृतीया मात्रा मितेरपीतेर्वा मिनोति ह वा इदग्रं सर्वमपीतिश्च
भवति य एवं वेद ॥ ४ ॥

चतुर्थः खण्डः

अमात्रश्चतुर्थोऽव्यवहार्यः प्रपञ्चोपशमः शिवोऽद्वैत एवमोङ्गार
आत्मैव संविशत्यात्मनाऽत्मानं य एवं वेद य एवं वेद ॥ १ ॥

ॐ भुद्रं कर्णंभिः शृण्यामं देवाः । भुद्रं पञ्चेमाक्षभिर्यजंत्राः ।
स्थिरैररङ्गे स्तुष्टुवागं संस्तुनूभिः । व्यशेम देवहिंतं यदायुः । स्वस्ति
न् इन्द्रो वुद्धश्रवाः । स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति
नुस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः । स्वस्ति नु बृहस्पतिर्दधातु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ प्रश्नोपनिषत् ॥

प्रथमः प्रश्नः

ॐ भद्रं कर्णभिः शृणुयाम देवाः । भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
 स्थिरैरद्वैस्तुष्टुवाग्संस्तनूभिः । व्यशेम देवहिंतं यदायुः । स्वस्ति
 न इन्द्रो वृद्धश्रवाः । स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति
 नस्ताक्षर्यो अरिष्टनेमिः । स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ सुकेशा च भारद्वाजः शैव्यश्च सत्यकामः सौर्यायणी च
 गार्यः कौसल्यश्चाश्वलायनो भार्गवो वैदर्भिः कबन्धी कात्यायनस्ते
 हैते ब्रह्मपरा ब्रह्मनिष्ठाः परं ब्रह्मान्वेषमाणा एष ह वै तत्सर्वं
 वक्ष्यतीति ते ह समित्पाणयो भगवन्तं पिप्पलादमुपसन्नाः ॥ १ ॥
 तान्ह स ऋषिरुचाच भूय एव तपसा ब्रह्मचर्येण श्रद्धया संवत्सरं
 संवत्स्यथ यथाकामं प्रश्नान्पृच्छत यदि विज्ञास्यामः सर्वं ह वो
 वक्ष्याम इति ॥ २ ॥ अथ कबन्धी कात्यायन उपेत्य पप्रच्छ ।
 भगवन्कुतो ह वा इमाः प्रजाः प्रजायन्त इति ॥ ३ ॥ तस्मै स
 होवाच प्रजाकामो वै प्रजापतिः स तपोऽतप्यत स तपस्तप्त्वा स
 मिथुनमुत्पादयते रयिं च प्राणं चेत्येतौ मे बहुधा प्रजाः करिष्यत
 इति ॥ ४ ॥ आदित्यो ह वै प्राणो रयिरेव चन्द्रमा रयिर्वा एतत्सर्वं
 यन्मूर्त चामूर्त च तरमान्मूर्तिरेव रयिः ॥ ५ ॥ अथादित्य
 उदयन्यत्प्राचीं दिशं प्रविशति तेन प्राच्यान्प्राणान्शिषु
 सन्निधत्ते । यदक्षिणां यत्प्रतीचीं यदुदीचीं यदधो यदूर्ध्वं यदन्तरा

दिशो यत्सर्वं प्रकाशयति तेन सर्वान्प्राणानश्मिषु सन्निधत्ते ॥ ६ ॥
 स एष वैश्वानरो विश्वरूपः प्राणोऽग्निरुदयते। तदेतदृचाऽभ्युक्तम् ॥ ७ ॥
 विश्वरूपं हरिणं जातवेदसं परायणं ज्योतिरेकं तपन्तम् ।
 सहस्ररश्मिः शतधा वर्तमानः प्राणः प्रजानामुदयत्येष सूर्यः ॥ ८ ॥
 संवत्सरो वै प्रजापतिस्तस्यायने दक्षिणं चोत्तरं च । तद्ये ह वै
 तदिष्टापूर्ते कृतमित्युपासते ते चान्द्रमसमेव लोकमभिजयन्ते । त एव
 पुनरावर्तन्ते तस्मादेते ऋषयः प्रजाकामा दक्षिणं प्रतिपद्यन्ते । एष ह
 वै रयिर्यः पितृयाणः ॥ ९ ॥ अथोत्तरेण तपसा ब्रह्मचर्येण श्रद्धया
 विद्ययाऽऽत्मानमन्विष्याऽऽदित्यमभिजयन्ते । एतद्वै प्राणाना-
 मायतनमेतदमृतमभयमेतत्परायणमेतस्मान्न पुनरावर्तन्त इत्येष
 निरोधस्तदेष श्लोकः ॥ १० ॥

पञ्चपादं पितरं द्वादशाकृतिं दिव आहुः परे अर्धे पुरीषिणम् ।
 अथेमे अन्य उ परे विचक्षणं सप्तचक्रे षडर आहुरपित-
 मिति ॥ ११ ॥ मासो वै प्रजापतिस्तस्य कृष्णपक्ष एव रयिः शुङ्गः
 प्राणस्तस्मादेते ऋषयः शुङ्ग इष्टिं कुर्वन्तीतर इतरस्मिन् ॥ १२ ॥
 अहोरात्रो वै प्रजापतिस्तस्याहरेव प्राणो रात्रिरेव रयिः प्राणं वा एते
 प्रस्कन्दन्ति ये दिवा रत्या संयुज्यन्ते ब्रह्मचर्यमेव तद्यद्रात्रौ
 रत्या संयुज्यन्ते ॥ १३ ॥ अन्नं वै प्रजापतिस्ततो ह वै
 तद्रेतस्तस्मादिमाः प्रजाः प्रजायन्त इति ॥ १४ ॥ तद्ये ह वै
 तत्प्रजापतिव्रतं चरन्ति ते मिथुनमुत्पादयन्ते । तेषामेवैष ब्रह्मलोको
 येषां तपो ब्रह्मचर्यं येषु सत्यं प्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥ तेषामसौ विरजो
 ब्रह्मलोको न येषु जिल्लमनृतं न माया चेति ॥ १६ ॥

द्वितीयः प्रश्नः

अथ हैनं भार्गवो वैदर्भिः पप्रच्छ । भगवन्कत्येव देवाः प्रजां
 विधारयन्ते कतर एतत्प्रकाशयन्ते कः पुनरेषां वरिष्ठ इति ॥ १ ॥
 तस्मै स होवाचाकाशो ह वा एष देवो वायुरग्निरापः पृथिवी
 वाञ्छनश्चक्षुः श्रोत्रं च । ते प्रकाश्याभिवदन्ति वयमेतद्वाणमवष्टभ्य
 विधारयामः ॥ २ ॥ तान्वरिष्ठः प्राण उवाच मा मोहमापद्यथाहमेवै-
 तत्पञ्चधाऽत्मानं प्रविभज्यैतद्वाणमवष्टभ्य विधारयामीति
 तेऽश्रद्धाना बभूवुः ॥ ३ ॥ सोऽभिमानादूर्ध्वमुत्क्रामत इव
 तस्मिन्नुत्क्रामत्यथेतरे सर्व एवोत्क्रामन्ते तस्मिग्रंश्च प्रतिष्ठमाने
 सर्व एव प्रातिष्ठन्ते । तद्यथा मक्षिका मधुकरराजानमुत्क्रामन्तं सर्व
 एवोत्क्रामन्ते तस्मिग्रंश्च प्रतिष्ठमाने सर्वा एव प्रातिष्ठन्त एवं
 वाञ्छनश्चक्षुः श्रोत्रं च ते प्रीताः प्राणं स्तुन्वन्ति ॥ ४ ॥
 एषोऽग्निस्तप्त्येष सूर्य एष पर्जन्यो मधवानेष वायुरेष पृथिवी
 रयिर्देवः सदसच्चामृतं च यत् ॥ ५ ॥ अरा इव रथनाभौ प्राणे
 सर्व प्रतिष्ठितम् । ऋचो यजूग्ंषि सामानि यज्ञः क्षत्रं ब्रह्म
 च ॥ ६ ॥ प्रजापतिश्चरसि गर्भे त्वमेव प्रतिजायसे । तुभ्यं प्राण
 प्रजास्त्विमा बलिं हरन्ति यः प्राणैः प्रतितिष्ठसि ॥ ७ ॥
 देवानामसि वहितमः पितृणां प्रथमा स्वधा । ऋषीणां चरितं
 सत्यमर्थर्वाङ्गिरसामसि ॥ ८ ॥ इन्द्रस्त्वं प्राण तेजसा रुद्रोऽसि
 परिरक्षिता । त्वमन्तरिक्षे चरसि सूर्यस्त्वं ज्योतिषां पतिः ॥ ९ ॥
 यदा त्वमभिवर्षस्यथेमाः प्राण ते प्रजाः । आनन्दरूपास्तिष्ठन्ति
 कामायान्नं भविष्यतीति ॥ १० ॥

ब्रात्यस्त्वं प्राणैकर्षिरत्ता विश्वस्य सत्पतिः । वयमाद्यस्य दातारः
पिता त्वं मातरिश्च नः ॥ ११ ॥ या ते तनूर्वचि प्रतिष्ठिता या श्रोत्रे
या च चक्षुषि । या च मनसि सन्तता शिवां तां कुरु
मोत्क्रमीः ॥ १२ ॥ प्राणस्येदं वशे सर्वं त्रिदिवे यत्प्रतिष्ठितम् ।
मातेव पुत्रानक्षरस्वं श्रीश्च प्रज्ञां च विधेहि न इति ॥ १३ ॥

तृतीयः प्रश्नः

अथ हैनं कौसल्यश्चाश्वलायनः पप्रच्छ । भगवन्कुत एष प्राणो
जायते कथमायात्यस्मिञ्चरीर आत्मानं वा प्रविभज्य कथं
प्रातिष्ठते केनोत्क्रमते कथं बाह्यमभिघते कथमध्यात्ममिति ॥ १ ॥
तस्मै स होवाचातिप्रश्नान्पृच्छसि ब्रह्मिष्ठोऽसीति तस्मात्तेऽहं
ब्रवीमि ॥ २ ॥ आत्मन एष प्राणो जायते । यथैषा पुरुषे
छायैतस्मिन्नेतदाततं मनोकृतेनायात्यस्मिञ्चरीरे ॥ ३ ॥ यथा
सप्राडेवाधिकृतान्विनियुड़क्ते । एतान्ग्रामानेतान्ग्रामानधितिष्ठस्ये-
त्येवमेवैष प्राण इतरान्प्राणान्पृथक्पृथगेव सन्निधत्ते ॥ ४ ॥
पायूपस्थेऽपानं चक्षुःश्रोत्रे मुखनासिकाभ्यां प्राणः स्वयं प्रातिष्ठते
मध्ये तु समानः । एष ह्येतद्गुतमन्नं समं नयति तस्मादेताः
सप्तार्चिषो भवन्ति ॥ ५ ॥ हृदि ह्येष आत्मा । अत्रैतदेकशतं
नाडीनां तासां शतं शतमेकैकस्यां द्वासप्तर्तिर्द्वासप्ततिः
प्रतिशाखानाडीसहस्राणि भवन्त्यासु व्यानश्वरति ॥ ६ ॥
अथैकयोर्ध्वं उदानः पुण्येन पुण्यं लोकं नयति पापेन
पापमुभाभ्यामेव मनुष्यलोकम् ॥ ७ ॥ आदित्यो ह वै बाह्यः प्राण
उदयत्येष ह्येनं चाक्षुषं प्राणमनुगृह्णानः । पृथिव्यां या देवता

सैषा पुरुषस्यापानमवष्टभ्यान्तरा यदाकाशः स समानो
वायुव्यर्णिः ॥ ८ ॥ तेजो ह वा उदानस्तस्मादुपशान्ततेजाः ।
पुनर्भवमिन्द्रियैर्मनसि सम्पद्यमानैः ॥ ९ ॥ यच्चित्तस्तेनैष प्राणमायाति
प्राणस्तेजसा युक्तः । सहात्मना यथासङ्कल्पितं लोकं नयति ॥ १० ॥
य एवं विद्वान्प्राणं वेद न हास्य प्रजा हीयतेऽमृतो भवति तदेष
श्लोकः ॥ ११ ॥ उत्पत्तिमायतिं स्थानं विभूत्वं चैव पञ्चधा ।
अध्यात्मं चैव प्राणस्य विज्ञायमृतमश्नुते विज्ञायामृतमश्नुत
इति ॥ १२ ॥

चतुर्थः प्रश्नः

अथ हैनं सौर्यायणी गार्यः पप्रच्छ । भगवन्नेतरस्मिन्पुरुषे
कानि स्वपन्ति कान्यस्मिज्ञाग्रति कतर एष देवः स्वप्नान्पश्यति
करस्यैतत्सुखं भवति करस्मिन्नु सर्वे सम्प्रतिष्ठिता भवन्तीति ॥ १ ॥
तस्मै स होवाच । यथा गार्य मरीचयोऽकर्स्यास्तं गच्छतः सर्वा
एतस्मिंस्तेजोमण्डल एकीभवन्ति । ताः पुनः पुनरुदयतः प्रचरन्त्येवं
ह वै तत्सर्वं परे देवे मनस्येकीभवति । तेन तर्ह्येष पुरुषो न शृणोति
न पश्यति न जिग्नति न रसयते न स्पृशते नाभिवदते नाऽऽदत्ते
नानन्दयते न विसृजते नेयायते स्वपितीत्याचक्षते ॥ २ ॥
प्राणाश्रय एवैतस्मिन्पुरे जाग्रति । गार्हपत्यो ह वा एषोऽपानो
व्यानोऽन्वाहार्यपचनो यद्वार्हपत्यात्प्रणीयते प्रणयनादाहवनीयः
प्राणः ॥ ३ ॥ यदुच्छासनिःश्वासावेतावाहुती समं नयतीति
स समानः । मनो ह वाव यजमान इष्टफलमेवोदानः स एनं

यजमानमहरहर्ब्रह्म गमयति ॥ ४ ॥ अत्रैष देवः स्वप्ने महिमान-
 मनुभवति । यददृष्टं दृष्टमनुपश्यति श्रुतं श्रुतमेवार्थमनुशृणोति
 देशदिग्न्तरैश्च प्रत्यनुभूतं पुनः पुनः प्रत्यनुभवति दृष्टं चादृष्टं च
 श्रुतं चाश्रुतं चानुभूतं चानुभूतं च सच्चासच्च सर्वं पश्यति सर्वः
 पश्यति ॥ ५ ॥ स यदा तेजसाभिभूतो भवत्यत्रैष देवः स्वप्नान्व
 पश्यत्यथ तदैतस्मिन्छरीरे एतत्सुखं भवति ॥ ६ ॥ स यथा सोम्य
 वयांसि वासोवृक्षं सम्प्रतिष्ठन्ते । एवं ह वै तत्सर्वं पर आत्मनि
 सम्प्रतिष्ठते ॥ ७ ॥ पृथिवी च पृथिवीमात्रा चाऽपश्चाऽपोमात्रा च
 तेजश्च तेजोमात्रा च वायुश्च वायुमात्रा चाऽकाशश्चाऽकाशमात्रा
 च चक्षुश्च द्रष्टव्यं च श्रोत्रं च श्रोतव्यं च ग्राणं च ग्रातव्यं च रसश्च
 रसयितव्यं च त्वक्च स्पर्शयितव्यं च वाक्च वक्तव्यं च हस्तौ
 चाऽदातव्यं चोपस्थश्चाऽनन्दयितव्यं च पायुश्च विसर्जयितव्यं
 च पादौ च गन्तव्यं च मनश्च मन्तव्यं च बुद्धिश्च बोद्धव्यं
 चाहंकारश्चाहंकर्तव्यं च चित्तं च चेतयितव्यं च तेजश्च
 विद्योतयितव्यं च प्राणश्च विधारयितव्यं च ॥ ८ ॥ एष हि द्रष्टा
 स्पष्टा श्रोता ग्राता रसयिता मन्ता बोद्धा कर्ता विज्ञानात्मा पुरुषः ।
 स परेऽक्षर आत्मनि सम्प्रतिष्ठते ॥ ९ ॥ परमेवाक्षरं प्रतिपद्यते स
 यो ह वै तदच्छायमशरीरमलोहितं शुभ्रमक्षरं वेदयते यस्तु सोम्य ।
 स सर्वज्ञः सर्वो भवति । तदेष श्लोकः ॥ १० ॥ विज्ञानात्मा सह
 देवैश्च सर्वैः प्राणा भूतानि सम्प्रतिष्ठन्ति यत्र । तदक्षरं वेदयते यस्तु
 सोम्य स सर्वज्ञः सर्वमेवाऽविवेशोति ॥ ११ ॥

पञ्चमः प्रश्नः

अथ हैनं शैव्यः सत्यकामः पप्रच्छ । स यो ह वै तद्वगवन्मनुष्येषु प्रायणान्तमोङ्गारमभिध्यायीत कतमं वाव स तेन लोकं जयतीति । तरमै स होवाच ॥ १ ॥ एतद्वै सत्यकाम परं चापरं च ब्रह्म यदोङ्गारः । तस्माद्विद्वानेतेनैवाऽऽयतनेनैकतरमन्वेति ॥ २ ॥ स यद्येकमात्रमभिध्यायीत स तेनैव संवेदितस्तूर्णमेव जगत्यामभिसम्पद्यते । तमृचो मनुष्यलोकमुपनयन्ते स तत्र तपसा ब्रह्मचर्येण श्रद्धया सम्पन्नो महिमानमनुभवति ॥ ३ ॥ अथ यदि द्विमात्रेण मनसि सम्पद्यते सोऽन्तरिक्षं यजुर्भिरुच्चीयते सोमलोकम् । स सोमलोके विभूतिमनुभूय पुनरावर्तते ॥ ४ ॥ यः पुनरेतं त्रिमात्रेणोमित्येतेनैवाक्षरेण परं पुरुषमभिध्यायीत स तेजसि सूर्ये सम्पन्नः । यथा पादोदरस्त्वचा विनिर्मुच्यत एवं ह वै स पाप्ना विनिर्मुक्तः स सामभिरुच्चीयते ब्रह्मलोकं स एतस्माज्जीवधनात्परात्परं पुरिशयं पुरुषमीक्षते । तदेतौ श्लोकौ भवतः ॥ ५ ॥ तिस्रो मात्रा मृत्युमत्यः प्रयुक्ता अन्योन्यसक्ता अनविप्रयुक्ताः । क्रियासु बाह्या-भ्यन्तरमध्यमासु सम्यक्प्रयुक्तासु न कम्पते ज्ञः ॥ ६ ॥ ऋग्मिरेतं यजुर्भिरन्तरिक्षं सामभिर्यत्तत्कवयो वेदयन्ते । तमोङ्गारेणैवाऽऽयतनेनान्वेति विद्वान्यत्तच्छान्तमजरममृतमभयं परं चेति ॥ ७ ॥

षष्ठः प्रश्नः

अथ हैनं सुकेशा भारद्वाजः पप्रच्छ । भगवन्हिरण्यनाभः कौसल्यो राजपुत्रो मामुपेत्यैतं प्रश्नमपृच्छत । षोडशकलं भारद्वाज

पुरुषं वेत्थ तमहं कुमारमब्रुवं नाहमिमं वेद यद्यहमिममवेदिं कथं
ते नावक्ष्यमिति । समूले वा एष परिशुष्यति योऽनृतमभिवदति
तस्मान्नार्हाम्यनृतं वकुं । स तृष्णीं रथमारुद्ध्य प्रवव्राज । तं त्वा
पृच्छामि कासौ पुरुष इति ॥ १ ॥ तरमै स होवाच । इहैवान्तः
शरीरे सोम्य स पुरुषो यस्मिन्नेता: षोडश कलाः प्रभवन्तीति ॥ २ ॥
स ईक्षांचक्रे कस्मिन्नहमुत्क्रान्त उत्क्रान्तो भविष्यामि कस्मिन्वा
प्रतिष्ठिते प्रतिष्ठास्यामीति ॥ ३ ॥ स प्राणमसृजत प्राणाच्छ्रद्धां खं
वायुज्योतिरापः पृथिवीन्द्रियं मनः । अन्नमन्नाद्वीर्यं तपो मन्त्राः
कर्म लोका लोकेषु च नाम च ॥ ४ ॥ स यथेमा नद्यः स्यन्दमानाः
समुद्रायणाः समुद्रं प्राप्यास्तं गच्छन्ति भिद्येते तासां नामरूपे समुद्र
इत्येवं प्रोच्यते । एवमेवास्य परिद्रष्टुरिमाः षोडश कलाः पुरुषायणाः
पुरुषं प्राप्यास्तं गच्छन्ति भिद्येते चासां नामरूपे पुरुष इत्येवं
प्रोच्यते स एषोऽकलोऽमृतो भवति तदेष श्लोकः ॥ ५ ॥ अरा इव
रथनामौ कला यस्मिन्प्रतिष्ठिताः । तं वेद्यं पुरुषं वेद यथा मा वो
मृत्युः परिव्यथा इति ॥ ६ ॥ तान्होवाचैतावदेवाहमेतत्परं ब्रह्म
वेद । नातः परमस्तीति ॥ ७ ॥ ते तमर्चयन्तस्त्वं हि नः पिता
योऽस्माकमविद्यायाः परं पारं तारयसीति । नमः परमऋषिभ्यो
नमः परमऋषिभ्यः ॥ ८ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ केनोपनिषत् ॥

(सामवेदीय केनोपनिषत्)

प्रथमः खण्डः

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमधो
बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि सर्वं ब्रह्मौपुनिषदं माऽहं ब्रह्म निरांकुर्या
मा मा ब्रह्म निरांकरोदनिरांकरणमस्त्वनिरांकरणं मेऽस्तु तदांत्मनि
निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मर्यि सन्तु ते मर्यि सन्तु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ केनेषितं पतति प्रेषितं मनः केन प्राणः प्रथमः प्रैति युक्तः ।
केनेषितां वाचमिमां वदन्ति चक्षुः श्रोत्रं क उ देवो युनक्ति ॥ १ ॥
श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो मनो यद्वाचो ह वाचं स उ प्राणस्य
प्राणश्चक्षुष्वश्चक्षुरतिमुच्य धीराः प्रेत्यास्मालुकादमृताभवन्ति ॥ २ ॥
न तत्र चक्षुर्गच्छति न वाग्गच्छति नो मनो न विद्मो न विजानीमो
यथैतदनुशिष्यादुन्यदेव तद्विदितादथो अविदितादधि । इति शुश्रुम
पूर्वेषां ये नस्तद्वाचचक्षिरे ॥ ३ ॥ यद्वाचाऽनभ्युदितं येन
वाग्भ्युद्यते । तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं युदिदमुपासते ॥ ४ ॥
यन्मनसा न मनुते येनाऽऽहुर्मनो मतम् । तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं
युदिदमुपासते ॥ ५ ॥ यच्चक्षुषां न पश्यति येन चक्षुर्गच्छि पश्यति ।
तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं युदिदमुपासते ॥ ६ ॥ यच्छ्रोत्रेण न
शृणोति येन श्रोत्रमिदं श्रुतम् । तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं
युदिदमुपासते ॥ ७ ॥ यत्प्राणेन न प्राणिति येन प्राणः प्रणीयते ।
तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं युदिदमुपासते ॥ ८ ॥

द्वितीयः खण्डः

यदि मन्यसे सुवेदेति दग्धमेवापि नूनं त्वं वेत्थ ब्रह्मणो रूपं
यदस्य त्वं यदस्य द्वेष्वथ नु मीमांस्यमेव ते मन्ये
विदितम् ॥ १ ॥ नाहं मन्ये सुवेदेति नो न वेदेति वेदं च । यो
नस्तद्वेद तद्वेद नो न वेदेति वेदं च ॥ २ ॥ यस्यामतं तस्य मतं मतं
यस्य न वेदं सः । अविज्ञातं विजानतां विज्ञातमविजानताम् ॥ ३ ॥
प्रतिबोधविदितं मतममृतत्वं हि विन्दते । आत्मना विन्दते वीर्यं
विद्यया विन्दतेऽमृतम् ॥ ४ ॥ इह चेदवैदीदथ सत्यमस्ति न
चेदिहवैदीन्महती विनेष्टः । भूतेषु भूतेषु विचित्य धीराः
प्रेत्यास्माल्लोकादमृतां भवन्ति ॥ ५ ॥

तृतीयः खण्डः

ब्रह्म हु देवैभ्यो विजिये तुस्य हु ब्रह्मणो विजये देवा
अमहीयन्त । त ऐक्षन्तास्माकमेवायं विजयोऽस्माकमेवायं
महिमेति ॥ १ ॥ तद्वेषां विज्ञौ तेभ्यो ह प्रादुर्बभूव तु व्यजानत
किमिदु यक्षमिति ॥ २ ॥ तेऽश्चिम्ब्रुवन् जातवैद एंतद्विजानीहि
किमेतद्यक्षमिति तथेति ॥ ३ ॥ तदभ्यद्रवत्तमभ्यवदुत्कोऽसीत्यश्चिवा
अहमस्मीत्यबीजातवैदा वा अहमस्मीति ॥ ४ ॥ तस्मिंग् स्त्वयि
किं वीर्यमित्युपीदगं सर्वं दहेयं यदिदं पृथिव्यामिति ॥ ५ ॥ तस्मै
तृणं निदधावेतद्वहेति तुदुपप्रेयाय सर्वजवेन तु शशाक दुधुम् स
तत एव निवृते नैतदशकं विज्ञातु यदेतद्यक्षमिति ॥ ६ ॥ अथ
वायुम्ब्रुवन्वायवैतद्विजानीहि किमेतद्यक्षमिति तथेति ॥ ७ ॥ तदभ्यद्रवत्तमभ्यवदुत्कोऽसीति वायुर्वा अहमस्मीत्यबीजातरिश्वा

वा अहमस्मीति ॥ ८ ॥ तस्मिंगं स्त्वर्यि किं वीर्यमित्युपीदगं
सर्वमाददीयं यदिदं पृथिव्यामिति ॥ ९ ॥ तस्मै तृणं
निदधावेतदादत्स्वेति तुदुपप्रेयाय सुर्वजवेन तु शशाकादातुं स
तते एव निवृते नैतदशकं विज्ञातुं यदेतद्यक्षमिति ॥ १० ॥
अथेन्द्रमब्रुवन्मध्यवन्नेतद्विजानीहि किमेतद्यक्षमिति तथेति तदभ्य-
द्रवत्तस्मात्तिरोदधे ॥ ११ ॥ स तस्मिन्नेवाकाशे ख्लियमाजगाम
बुहुशोभमानामुमागु हैमवर्ती तागं हौवाच किमेतद्यक्षमिति ॥ १२ ॥

चतुर्थः खण्डः

सा ब्रह्मेति हौवाच ब्रह्मणे वा एतद्विजये मर्हीयध्वमिति ततौ
हैव विदाच्चकार ब्रह्मेति ॥ १ ॥ तस्माद्वा पुते देवा अतितरा-
मिवान्यान्देवान्यदग्निवियुरिन्द्रस्ते ह्येनन्नेदिष्ठं पस्पर्शस्ते ह्येनत्प्रथमो
विदाच्चकार ब्रह्मेति ॥ २ ॥ तस्माद्वा इन्द्रोऽतितरामिवान्यान्देवान्
स ह्येनन्नेदिष्ठं पस्पर्श सु ह्येनत्प्रथमो विदाच्चकार ब्रह्मेति ॥ ३ ॥
तस्यैष आदेशो यदेतद्विद्युतो व्यद्युतदा ३ इतीन्यमीमिषदा ३
इत्यधिदैवतम् ॥ ४ ॥ अथाध्यात्मं यदेतद्वच्छतीव च मनोऽनेन
चैतदुपस्मरत्यमीक्षणगं सङ्कल्पः ॥ ५ ॥ तद्व तद्वनं नाम
तद्वनमित्युपासितव्यं स य एतदेवं वेदाभिहैनगु सर्वाणि भूतानि
संवाच्छन्ति ॥ ६ ॥ उपनिषदः भो ब्रुहीत्युक्ता त उपनिषद् ब्राह्मीं
वाव तु उपनिषदमब्रूमेति ॥ ७ ॥ तस्यै तपो दमः कर्मेति प्रतिष्ठा
वेदाः सर्वाङ्गानि सत्यमायतनम् ॥ ८ ॥ यो वा पुतामेवं वेदापहत्य
पाप्मानमनन्ते स्वर्गे लोके ज्येये प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठति ॥ ९ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ छान्दोग्योपनिषत् ॥

प्रथमोऽध्यायः

ॐ आप्यायन्तु मंमाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमेथो
बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि सर्वं ब्रह्मौपनिषदं माऽहं ब्रह्म निराकुर्या
मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मेऽस्तु तदात्मनि
निरंते य उपनिषत्सु धर्मस्ते मर्यि सन्तु ते मर्यि सन्तु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

प्रथमः खण्डः [1]

ॐ इत्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीत । ओमिति हुद्वायति तस्योप-
व्याख्यानम् ॥ १ ॥ एषां भूतानां पृथिवी रसः पृथिव्या आपो
रसोऽपामोषधयो रस ओषधीनां पुरुषो रसः पुरुषस्य वाग्रसो वाच
ऋग्रस ऋचः साम रसः साम्न उद्गीथो रसः ॥ २ ॥ स एष रसानाग्
रसतमः परमः पराधर्योऽष्टमोऽयमुद्गीथः ॥ ३ ॥ कतमा कतमर्क्षत-
मत्कतमत्साम कतमः कतम उद्गीथ इति विमृष्टं भवति ॥ ४ ॥
वागेवर्क्षप्राणः सामोमित्येतदक्षरमुद्गीथः । तद्वा एतन्मिथुनं यद्वाक्च
प्राणश्चर्क्षच साम च ॥ ५ ॥ तदेतन्मिथुनमोमित्येतस्मिन्नक्षरे
सगंसृज्यते यदा वै मिथुनौ समागच्छत आपयतो वै तावन्योन्यस्य
कामम् ॥ ६ ॥ आपयिता ह वै कामानां भवति य एतदेवं
विद्वानक्षरमुद्गीथमुपास्ते ॥ ७ ॥ तद्वा एतदनुज्ञाक्षरं यद्वि किञ्चानु-
जानात्योमित्येव तदाहैषो एव समृद्धिर्यदनुज्ञा समर्धयिता ह वै

कामानां भवति य एतदेवं विद्वानक्षरमुद्गीथमुपास्ते ॥ ८ ॥ तेनेयं
त्रयी विद्या वर्तते ओमित्याश्रावयत्योमिति शग्सत्योमित्युद्गायत्ये-
तस्यैवाक्षरस्यापचित्यै महिमा रसेन ॥ ९ ॥ तेनोभौ कुरुतो
यश्चैतदेवं वेद यश्च न वेद । नाना तु विद्या चाविद्या च
यदेव विद्यया करोति श्रद्धयोपनिषदा तदेव वीर्यवत्तरं भवतीति
खल्वेतस्यैवाक्षरस्योपव्याख्यानं भवति ॥ १० ॥

द्वितीयः खण्डः [२]

देवासुरा ह वै यत्र संयेतिरे उभये प्राजापत्यास्तद्ध देवा
उद्गीथमाजहुरनेनैतानभिभविष्याम इति ॥ १ ॥ ते ह नासिक्यं
प्राणमुद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे तग्ं हासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मातेनोभयं
जिघ्रति सुरभि च दुर्गन्धि च पाप्मना ह्येष विद्धः ॥ २ ॥ अथ ह
वाचमुद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे तग्ंहासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मात्योभयं
वदति सत्यं चानृतं च पाप्मना ह्येषा विद्धा ॥ ३ ॥ अथ ह
चक्षुरुद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे तद्वासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मातेनोभयं
पश्यति दर्शनीयं चादर्शनीयं च पाप्मना ह्येतद्विद्धम् ॥ ४ ॥ अथ ह
श्रोत्रमुद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे तद्वासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मातेनोभयग्ं
शृणोति श्रवणीयं चाश्रवणीयं च पाप्मना ह्येतद्विद्धम् ॥ ५ ॥ अथ
ह मन उद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे तद्वासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मातेनो-
भयग्ं सङ्कल्पयते सङ्कल्पनीयं चासङ्कल्पनीयं च पाप्मना
ह्येतद्विद्धम् ॥ ६ ॥ अथ ह य एवायं मुख्यः प्राणस्तमुद्गीथमुपासाञ्चक्रिरे
तग्ं हासुरा ऋत्वा विदध्वंसुर्यथाऽऽमानमाखणमृत्वा विध्वग्ंसेत ॥ ७ ॥

एवं यथाऽश्मानमाखणमृत्वा विध्वग्ंसत एवग्रं हैव स विध्वग्ंसते य
एवंविदि पापं कामयते यश्चैनमभिदासति स एषोऽश्माखणः ॥ ८ ॥
नैवैतेन सुरभि न दुर्गन्धि विजानात्यपहतपाप्मा ह्येष तेन यदश्वाति
यत्पिबति तेनेतरान्याणानवति । एतमु एवान्ततोऽवित्त्वोत्क्रामति
व्याददात्येवान्तत इति ॥ ९ ॥ तग्रं हाङ्गिरा उद्गीथमुपासाञ्चक्र
एतमु एवाऽङ्गिरसं मन्यतेऽङ्गानां यद्रसः ॥ १० ॥

तेन तग्रं ह बृहस्पतिरुद्गीथमुपासाञ्चक्र एतमु एव बृहस्पतिं
मन्यन्ते वाग्भि बृहती तस्या एष पतिः ॥ ११ ॥ तेन तग्रं हायास्य
उद्गीथमुपासाञ्चक्र एतमु एवायास्यं मन्यन्त आस्याद्यदयते ॥ १२ ॥
तेन तग्रं ह बको दालभ्यो विदाञ्चकार । स ह नैमिषीयानामुद्ग्राता
बभूव स ह स्मैभ्यः कामानागायति ॥ १३ ॥ आगाता
ह वै कामानां भवति य एतदेवं विद्वानक्षरमुद्गीथमुपास्त
इत्यध्यात्मम् ॥ १४ ॥

तृतीयः खण्डः [३]

अथाधिदैवतम् य एवासौ तपति तमुद्गीथमुपासीतोद्यन्वा एष
प्रजाभ्य उद्ग्रायति । उद्यग्ंस्तमो भयमपहन्त्यपहन्ता ह वै भयस्य
तमसो भवति य एवं वेद ॥ १ ॥ समान उ एवायं चासौ चोष्णो
ऽयमुष्णोऽसौ स्वर इतीममाचक्षते स्वर इति प्रत्यास्वर इत्यमुं
तस्माद्वा एतमिमममुं चोद्गीथमुपासीत ॥ २ ॥ अथ खलु
व्यानमेवोद्गीथमुपासीत यद्वै प्राणिति स प्राणो यदपानिति सोऽपानः ।

अथ यः प्राणापानयोः सन्धिः स व्यानो यो व्यानः सा वाक् ।
 तरमादप्राणन्ननपानन्वाचमभिव्याहरति ॥ ३ ॥ या वाक्सर्त्तरमाद-
 प्राणन्ननपानन्वृचमभिव्याहरति यर्त्तसाम तरमादप्राणन्ननपानन्साम
 गायति यत्साम स उद्गीथस्तरमादप्राणन्ननपाननुद्गायति ॥ ४ ॥
 अतो यान्वन्यानि वीर्यवन्ति कर्मणि यथाऽग्नेर्मन्थनमाजेः
 सरणं दृढर्य धनुष आयमनमप्राणन्ननपानग्रंस्तानि करोत्येतस्य
 हेतोव्यानिमेवोद्गीथमुपासीत ॥ ५ ॥

अथ खलूद्गीथाक्षराण्युपासीतोद्गीथ इति प्राण एवोत्प्राणेन
 ह्युत्तिष्ठति वागीर्वाचो ह गिर इत्याचक्षतेऽनं थमने हीदगं
 सर्वगं स्थितम् ॥ ६ ॥ द्यौरेवोदन्तरिक्षं गीः पृथिवी थमादित्य
 एवोद्वायुर्गारग्निस्थगं सामवेद एवोद्यजुर्वेदो गीः ऋग्वेदस्थं दुग्धेऽस्मै
 वागदोहं यो वाचो दोहोऽन्नवानन्नादो भवति य एतान्येवं विद्वानु-
 द्गीथाक्षराण्युपास्त उद्गीथ इति ॥ ७ ॥ अथ खल्वाशीःसमृद्धिरूपस-
 रणानीत्युपासीत । येन साम्ना स्तोष्यन्स्यात्तसामोपधावेत् ॥ ८ ॥
 यस्यामृचि तामृचं यदार्थेयं तमृषिं यां देवतामभिष्ठोष्यन्स्यातां
 देवतामुपधावेत् ॥ ९ ॥ येनच्छन्दसा स्तोष्यन्स्यात्तच्छन्द उपधावेदेन
 स्तोमेन स्तोष्यमाणः स्यात्तगं स्तोममुपधावेत् ॥ १० ॥

यां दिशमभिष्ठोष्यन्स्यातां दिशमुपधावेत् ॥ ११ ॥ आत्मानमन्तत
 उपसृत्य स्तुवीत कामं ध्यायन्नप्रमत्तोऽभ्याशो ह यदस्मै स कामः
 समृद्धयेत यत्कामः स्तुवीतेति यत्कामः स्तुवीतेति ॥ १२ ॥

चतुर्थः खण्डः [४]

ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीतोमिति ह्युद्ग्रायति तस्योपव्याख्यानम् ॥ १ ॥ देवा वै मृत्योर्बिभ्यतस्त्रयीं विद्यां प्राविशगंस्ते छन्दोभिरच्छादयन्यदेभिरच्छादयग्रंस्तच्छन्दसां छन्दस्त्वम् ॥ २ ॥ तानु तत्र मृत्युर्यथा मत्स्यमुदके परिपश्येदेवं पर्यपश्यदृचि साम्नि यजुषि । ते नु विदित्त्वोर्ध्वा ऋचः साम्नो यजुषः स्वरमेव प्राविशन् ॥ ३ ॥ यदा वा ऋचमाप्नोत्योमित्येवातिस्वरत्येवग्रं सामैवं यजुरेष उ स्वरो यदेतदक्षरमेतदमृतमभयं तत्प्रविश्य देवा अमृता अभया अभवन् ॥ ४ ॥ स य एतदेवं विद्वानक्षरं प्रणौत्येतदेवाक्षरग्रं स्वरममृतमभयं प्रविशति तत्प्रविश्य यदमृता देवास्तदमृतो भवति ॥ ५ ॥

पञ्चमः खण्डः [५]

अथ खलु य उद्गीथः स प्रणवो यः प्रणवः स उद्गीथ इत्यसौ वा आदित्य उद्गीथ एष प्रणव ओमिति ह्येष स्वरन्नेति ॥ १ ॥ एतमु एवाहमभ्यगासिषं तस्मान्मम त्वमेकोऽसीति ह कौषीतकिः पुत्रमुवाच रश्मीग्रंस्त्वं पर्यावर्तयाद्वहवो वै ते भविष्यन्तीत्यधिदैवतम् ॥ २ ॥ अथाध्यात्मं य एवायं मुख्यः प्राणस्तमुद्गीथमुपासीतोमिति ह्येष स्वरन्नेति ॥ ३ ॥ एतमु एवाहमभ्यगासिषं तस्मान्मम त्वमेकोऽसीति ह कौषीतकिः पुत्रमुवाच प्राणाग्रंस्त्वं भूमानमभिगायताद्वहवो वै मे भविष्यन्तीति ॥ ४ ॥ अथ खलु य उद्गीथः स प्रणवो यः प्रणवः स उद्गीथ इति होतृषदनाद्वैवापि दुरुद्गीथमनुसमाहरतीत्यनु-समाहरतीति ॥ ५ ॥

षष्ठः खण्डः [6]

इयमेवर्गग्निः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढगं साम तस्मादृच्यध्यूढगं साम गीयते इयमेव साऽग्निरमस्तत्साम ॥ १ ॥ अन्तरिक्षमेवर्गवर्णायुः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढगं साम तस्मादृच्यध्यूढगं साम गीयतेऽन्तरिक्षमेव सा वायुरमस्तत्साम ॥ २ ॥ वौरेवर्गादित्यः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढगं साम तस्मादृच्यध्यूढगं साम गीयते वौरेव साऽऽदित्योऽमस्तत्साम ॥ ३ ॥ नक्षत्राण्येवर्कं चन्द्रमाः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढगं साम तस्मादृच्यध्यूढगं साम गीयते नक्षत्राण्येव सा चन्द्रमा अमस्तत्साम ॥ ४ ॥ अथ यदेतदादित्यस्य शुक्लं भाः सैवर्गथं यन्नीलं परः कृष्णं तत्साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढगं साम तस्मादृच्यध्यूढगं साम गीयते ॥ ५ ॥ अथ यदैवैतदादित्यस्य शुक्लं भाः सैव साऽथ यन्नीलं परः कृष्णं तदमस्तत्सामाथ य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यश्मश्रुहिरण्यकेश आप्रणखात्सर्वं एव सुवर्णः ॥ ६ ॥ तस्य यथा कप्यासं पुण्डरीकमेवमक्षिणी तस्योदिति नाम स एष सर्वेभ्यः पाप्मभ्य उदितः उदेति ह वै सर्वेभ्यः पाप्मभ्यो य एवं वेद ॥ ७ ॥ तस्यर्कं च साम च गेष्णौ तस्मादुद्गीथस्तस्मात्वेवोद्गतैतस्य हि गाता स एष ये चामुष्मात्पराञ्चो लोकास्तेषां चेष्टे देवकामानां चेत्यधिदैवतम् ॥ ८ ॥

सप्तमः खण्डः [7]

अथाध्यात्मं वागेवर्कं प्राणः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढगं साम तस्मादृच्यध्यूढगं साम गीयते । वागेव सा प्राणो

ॐस्तत्साम ॥ १ ॥ चक्षुरेवर्गात्मा साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढगं साम तस्मादृच्यध्यूढगं साम गीयते । चक्षुरेव साऽऽत्मा ॐस्तत्साम ॥ २ ॥ श्रोत्रमेवर्धमनः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढगं साम तस्मादृच्यध्यूढगं साम गीयते । श्रोत्रमेव सा मनो ॐस्तत्साम ॥ ३ ॥ अथ यदेतदक्षणः शुङ्कं भाः सैवर्गथ यन्नीलं परः कृष्णं तत्साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढगं साम तस्मादृच्यध्यूढगं साम गीयते । अथ यदेवैतदक्षणः शुङ्कं भाः सैव साऽथ यन्नीलं परः कृष्णं तदमस्तत्साम ॥ ४ ॥ अथ य एषोऽन्तरक्षिणि पुरुषो दृश्यते सैवर्कं तत्साम तदुक्थं तद्यजुस्तद्वत् तस्यैतस्य तदेव रूपं यदमुष्य रूपं यावमुष्य गेष्णौ तौ गेष्णौ यन्नाम तन्नाम ॥ ५ ॥ स एष ये चैतस्मादर्वाञ्चो लोकास्तेषां चेष्टे मनुष्यकामानां चेति तद्य इमे वीणायां गायन्त्येतं ते गायन्ति तस्मात्ते धनसनयः ॥ ६ ॥ अथ य एतदेवं विद्वान्साम गायत्युभौ स गायति सोऽमुनैव स एष ये चामु-ष्मात्पराञ्चो लोकास्तागंश्चाप्नोति देवकामागंश्च ॥ ७ ॥ अथानेनैव ये चैतस्मादर्वाञ्चो लोकास्तागंश्चाप्नोति मनुष्यकामागंश्च तस्मादुहैवंविदुज्ञाता ब्रूयात् ॥ ८ ॥ कं ते काममागायानीत्येष ह्येव कामगानरयेष्टे य एवं विद्वान्साम गायति साम गायति ॥ ९ ॥

अष्टमः खण्डः [८]

त्रयो होङ्गीथे कुशला बभूवुः शिलकः शालावत्यश्वैकितायनो दालभ्यः प्रवाहणो जैवलिरिति ते होचुरुङ्गीथे वै कुशलाः स्मो

हन्तोद्गीथे कथां वदाम इति ॥ १ ॥ तथेति ह समुपविविशुः स ह
प्रवाहणो जैवलिरुवाच भगवन्तावग्रे वदतां ब्राह्मणयोर्वदतोर्वचिगं
श्रोष्यामीति ॥ २ ॥ स ह शिलकः शालावत्यश्वैकितायनं दालभ्यमुवाच
हन्त त्वा पृच्छानीति पृच्छेति होवाच ॥ ३ ॥ का साम्नो
गतिरिति स्वर इति होवाच स्वरस्य का गतिरिति प्राण इति होवाच
प्राणस्य का गतिरित्यन्नमिति होवाचान्नस्य का गतिरित्याप इति
होवाच ॥ ४ ॥ अपां का गतिरित्यसौ लोक इति होवाचामुष्य
लोकस्य का गतिरिति न स्वर्गं लोकमतिनयेदिति होवाच स्वर्गं वयं
लोकगं सामाभिसंस्थापयामः स्वर्गसगंस्तावगं हि सामेति ॥ ५ ॥
तगंह शिलकः शालावत्यश्वैकितायनं दालभ्यमुवाचाप्रतिष्ठितं वै
किल ते दालभ्य साम यस्त्वेतर्हि ब्रूयान्मूर्धा ते विपतिष्यतीति
मूर्धा ते विपतेदिति ॥ ६ ॥ हन्ताहमेतद्वगवत्तो वेदानीति विद्धीति
होवाचामुष्य लोकस्य का गतिरित्यं लोक इति होवाचास्य
लोकस्य का गतिरिति न प्रतिष्ठां लोकमतिनयेदिति होवाच
प्रतिष्ठां वयं लोकगंसामाभिसगंस्थापयामः प्रतिष्ठासगंस्तावगं हि
सामेति ॥ ७ ॥ तगं ह प्रवाहणो जैवलिरुवाचान्तवद्वै किल ते
शालावत्य साम यस्त्वेतर्हि ब्रूयान्मूर्धा ते विपतिष्यतीति मूर्धा ते
विपतेदिति हन्ताहमेतद्वगवत्तो वेदानीति विद्धीति होवाच ॥ ८ ॥

नवमः खण्डः [९]

अस्य लोकस्य का गतिरित्याकाश इति होवाच सर्वाणि ह वा
इमानि भूतान्याकाशादेव समुत्पद्यन्त आकाशं प्रत्यस्तं यन्त्याकाशो

ह्येवैभ्यो ज्यायानाकाशः परायणम् ॥ १ ॥ स एष परोवरीयानुद्गीथः स एषोऽनन्तः परोवरीयो हास्य भवति परोवरीयसो ह लोकाव्ययति य एतदेवं विद्वान्परोवरीयाग्रं समुद्गीथमुपास्ते ॥ २ ॥ तग्रं हैतमतिधन्वा शौनक उदरशाण्डिल्यायोक्त्वोवाच यावत्त एनं प्रजायामुद्गीथं वेदिष्यन्ते परोवरीयो हैम्यस्तावदस्मिँह्लोके जीवनं भविष्यति ॥ ३ ॥ तथाऽमुष्मिँह्लोके लोक इति स य एतदेवं विद्वानुपास्ते परोवरीय एव हास्यास्मिँह्लोके जीवनं भवति तथाऽमुष्मिँह्लोके लोक इति लोके लोक इति ॥ ४ ॥

दशमः खण्डः [10]

मटचीहतेषु कुरुष्वाटिक्या सह जाययोषस्तिर्ह चाक्रायण इम्यग्रामे प्रद्राणक उवास ॥ १ ॥ स हेभ्यं कुल्माषान्खादन्तं विभिक्षे तग्रं होवाच । नेतोऽन्ये विद्यन्ते यच्च ये म इम उपनिहिता इति ॥ २ ॥ एतेषां मे देहीति होवाच तानस्मै प्रददौ हन्तानुपानमित्युच्छिष्टं वै मे पीतग्रं स्यादिति होवाच ॥ ३ ॥ न स्विदेतेऽप्युच्छिष्टा इति न वा अजीविष्यमिमानखादन्तिः होवाच कामो म उदपानमिति ॥ ४ ॥ स ह खादित्वाऽतिशेषाव्यायाया आजहार साऽग्र एव सुभिक्षा बभूव तान्प्रतिगृह्य निदधौ ॥ ५ ॥ स ह प्रातः सञ्जिहान उवाच यद्वतान्नस्य लभेमहि लभेमहि धनमात्राग्रं राजाऽसौ यक्ष्यते स मा सर्वैरात्मिंज्यैर्वृणीतेति ॥ ६ ॥ तं जायोवाच हन्त पत इम एव कुल्माषा इति तान्खादित्वाऽमुं यज्ञं विततमेयाय ॥ ७ ॥ तत्रोद्ग्रात्

नारत्तावे स्तोष्यमाणानुपोपविवेश स ह प्रस्तोतारमुवाच ॥ ८ ॥
 प्रस्तोतर्या देवता प्रस्तावमन्वायत्ता तां चेदविद्वान्प्रस्तोष्यसि मूर्धा ते
 विपतिष्यतीति ॥ ९ ॥ एवमेवोद्ग्रातारमुवाचोद्ग्रातर्या देवतोद्ग्रीथमन्वायत्ता
 तां चेदविद्वानुद्ग्रास्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति ॥ १० ॥ एवमेव
 प्रतिहर्तारमुवाच प्रतिहर्तर्या देवता प्रतिहरमन्वायत्ता तां
 चेदविद्वान्प्रतिहरिष्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति ते ह समारतास्तूष्णी-
 मासाञ्चक्रिरे ॥ ११ ॥

एकादशः खण्डः [11]

अथ हैनं यजमान उवाच भगवन्तं वा अहं विविदिषाणीत्युषस्तिरस्मि
 चाक्रायण इति होवाच ॥ १ ॥ स होवाच भगवन्तं वा अहमेभिः
 सर्वैरात्विज्यैः पर्येषिषं भगवतो वा अहमवित्त्वाऽन्यानवृष्टिः ॥ २ ॥
 भगवाग्रस्त्वेव मे सर्वैरात्विज्यैरिति तथेत्यथ तर्ह्येत एव समतिसृष्टाः
 स्तुवतां यावत्त्वेभ्यो धनं दद्यास्तावन्मम दद्या इति तथेति ह
 यजमान उवाच ॥ ३ ॥ अथ हैनं प्रस्तोतोपससाद प्रस्तोतर्या देवता
 प्रस्तावमन्वायत्ता तां चेदविद्वान्प्रस्तोष्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति
 मा भगवानवोचत्कतमा सा देवतेति ॥ ४ ॥ प्राण इति होवाच
 सर्वाणि ह वा इमानि भूतानि प्राणमेवाभिसंविशन्ति प्राणमभ्युजिह
 ते सैषा देवता प्रस्तावमन्वायत्ता तां चेदविद्वान्प्रास्तोष्यो मूर्धा ते
 व्यपतिष्यत्थोक्तस्य मयेति ॥ ५ ॥ अथ हैनमुद्ग्रातोपससादोद्ग्रातर्या
 देवतोद्ग्रीथमन्वायत्ता तां चेदविद्वानुद्ग्रास्यसि मूर्धा ते विपतिष्यतीति
 मा भगवानवोचत्कतमा सा देवतेति ॥ ६ ॥ आदित्य इति होवाच

सर्वाणि ह वा इमानि भूतान्यादित्यमुच्चैः सन्तं गायन्ति सैषा देवतोऽन्नीथमन्वायत्ता तां चेदविद्वानुदगार्यो मूर्धा ते व्यपतिष्ठत्तथोक्तस्य मयेति ॥७॥ अथ हैनं प्रतिहर्तोपसराद् प्रतिहर्तर्या देवता प्रतिहारमन्वायत्ता तां चेदविद्वान्प्रतिहरिष्यसि मूर्धा ते विपतिष्ठतीति मा भगवानवोचत्कतमा सा देवतेति ॥८॥ अन्नमिति होवाच सर्वाणि ह वा इमानि भूतान्यन्नमेव प्रतिहरमाणानि जीवन्ति सैषा देवता प्रतिहारमन्वायत्ता तां चेदविद्वान्प्रतिहरिष्यो मूर्धा ते व्यपतिष्ठतथोक्तस्य मयेति तथोक्तस्य मयेति ॥९॥

द्वादशः खण्डः [12]

अथातः शौव उद्दीथस्तद्ध बको दालभ्यो ग्लावो वा मैत्रेयः स्वाध्यायमुद्विभ्राज ॥१॥ तरमै श्वा श्वेतः प्रादुर्बभूव तमन्ये श्वान उपसमेत्योचुरन्नं नो भगवानागायत्वशनायाम वा इति ॥२॥ तान्होवाचेहैव मा प्रातरूपसमीयातेति तद्ध बको दालभ्यो ग्लावो वा मैत्रेयः प्रतिपालयञ्चकार ॥३॥ ते ह यथैवेदं बहिष्पवमानेन स्तोष्यमाणाः सग्रन्धाः सर्पन्तीत्येवमाससूपुरते ह समुपविश्य हिं चक्रुः ॥४॥ ओ ३ मदा ३ मों ३ पिबा ३ मों ३ देवो वरुणः प्रजापतिः सविता २ उन्नमिहा २ हरदन्नपते ३ उन्नमिहा २ हरा २ हरो ३ मिति ॥५॥

त्रयोदशः खण्डः [13]

अयं वाव लोको हाउकारो वायुर्हाइकारश्वन्द्रमा अथकारः । आत्मेहकारोऽग्निरीकारः ॥१॥ आदित्य ऊकारो निहव एकारो

विश्वेदेवा औहोयिकारः प्रजापतिर्हिंकारः प्राणः स्वरोऽनं या
वाग्विराट् ॥ २ ॥ अनिरुक्तस्त्रयोदशः स्तोभः सञ्चरो हुङ्कारः ॥ ३ ॥
दुधेऽस्मै वाग्दोहं यो वाचो दोहोऽनवानन्नादो भवति य एतामेवगं
साम्नामुपनिषदं वेदोपनिषदं वेद इति ॥ ४ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

प्रथमः खण्डः [१]

ॐ । समस्तस्य खलु साम्न उपासनगं साधु यत्खलु साधु
तत्सामेत्याचक्षते यदसाधु तदसामेति ॥ १ ॥ तदुताप्याहुः
साम्नैनमुपागादिति साधुनैनमुपागादित्येव तदाहुरसाम्नैनमुपागादित्य
साधुनैनमुपागादित्येव तदाहुः ॥ २ ॥ अथोताप्याहुः साम नो
बतेति यत्साधु भवति साधु बतेत्येव तदाहुरसाम नो बतेति यदसाधु
भवत्यसाधु बतेत्येव तदाहुः ॥ ३ ॥ स य एतदेवं विद्वान्साधु
सामेत्युपास्तेऽभ्याशो ह यदेनगं साधवो धर्मा आ च गच्छेयुरुप च
नमेयुः ॥ ४ ॥

द्वितीयः खण्डः [२]

लोकेषु पञ्चविधं सामोपासीत पृथिवी हिङ्कारोऽग्निः प्रस्तावो-
ऽन्तरिक्षमुद्गीथ आदित्यः प्रतिहारो द्यौर्निधनमित्यूर्ध्वेषु ॥ १ ॥
अथावत्तेषु द्यौर्हिंकार आदित्यः प्रस्तावोऽन्तरिक्षमुद्गीथोऽग्निः प्रतिहारः
पृथिवी निधनम् ॥ २ ॥ कल्पन्ते हास्मै लोका ऊर्ध्वश्चावृत्ताश्च य
एतदेवंविद्वाँलोकेषु पञ्चविधं सामोपास्ते ॥ ३ ॥

तृतीयः खण्डः [३]

वृष्टौ पञ्चविधग् सामोपासीत पुरोवातो हिङ्कारो मेघो जायते स
प्रस्तावो वर्षति स उद्गीथो विद्योतते स्तनयति स प्रतिहारः ॥ १ ॥
उद्गृह्णाति तन्निधनम् वर्षति हास्मै वर्षयति ह य एतदेवं विद्वान्वृष्टौ
पञ्चविधग् सामोपास्ते ॥ २ ॥

चतुर्थः खण्डः [४]

सर्वास्वप्सु पञ्चविधग् सामोपासीत मेघो यत्संप्लवते स हिङ्कारो
यद्वर्षति स प्रस्तावो याः प्राच्यः स्यन्दन्ते स उद्गीथो याः प्रतीच्यः
स प्रतिहारः समुद्रो निधनम् ॥ १ ॥ न हाप्सु प्रैत्यप्सुमान्भवति य
एतदेवं विद्वान्सर्वास्वप्सु पञ्चविधग् सामोपास्ते ॥ २ ॥

पञ्चमः खण्डः [५]

ऋतुषु पञ्चविधग् सामोपासीत वसन्तो हिङ्कारो ग्रीष्मः प्रस्तावो
वर्षा उद्गीथः शरत्प्रतिहारो हेमन्तो निधनम् ॥ १ ॥ कल्पन्ते
हास्मा ऋतव ऋतुमान्भवति य एतदेवं विद्वानृतुषु पञ्चविधग्
सामोपास्ते ॥ २ ॥

षष्ठः खण्डः [६]

पशुषु पञ्चविधग् सामोपासीताजा हिङ्कारोऽवयः प्रस्तावो गाव
उद्गीथोऽश्वाः प्रतिहारः पुरुषो निधनम् ॥ १ ॥ भवन्ति हास्य पशवः
पशुमान्भवति य एतदेवं विद्वान्पशुषु पञ्चविधग् सामोपास्ते ॥ २ ॥

सप्तमः खण्डः [७]

प्राणेषु पञ्चविधग् परोवरीयः सामोपासीत प्राणो हिङ्कारो
वाक्प्रस्तावश्वक्षुरुद्गीथः श्रोत्रं प्रतिहारो मनो निधनं परोवरीयाग्ंसि

वा एतानि ॥ १ ॥ परोवरीयो हार्य भवति परोवरीयसो ह
लोकाव्ययति य एतदेवं विद्वान्प्राणेषु पञ्चविधग्ं परोवरीयः
सामोपास्त इति तु पञ्चविधस्य ॥ २ ॥

अष्टमः खण्डः : [८]

अथ सप्तविधस्य वाचि सप्तविधग्ं सामोपासीत यत्किञ्च
वाचो हुं ३ इति स हिङ्कारो यत्प्रेति स प्रस्तावो यदेति स
आदिः ॥ १ ॥ यदुदिति स उद्गीथो यत्प्रतीति स प्रतिहारो यदुप्रेति
स उपद्रवो यन्नीति तन्निधनम् ॥ २ ॥ दुधेऽन्नमै वाग्दोहं यो वाचो
दोहोऽन्नवानन्नादो भवति य एतदेवं विद्वान्वाचि सप्तविधग्ं
सामोपास्ते ॥ ३ ॥

नवमः खण्डः : [९]

अथ खल्वमुमादित्यग्ं सप्तविधग्ं सामोपासीत सर्वदा समस्तेन
साम मां प्रति मां प्रतीति सर्वेण समस्तेन साम ॥ १ ॥ तस्मिन्निमानि
सर्वाणि भूतान्यन्वायत्तानीति विद्यात्तस्य यत्पुरोदयात्स
हिङ्कारस्तदस्य पश्वोऽन्वायत्तास्तस्माते हिं कुर्वन्ति हिङ्कारभाजिनो
ह्येतस्य साम्नः ॥ २ ॥ अथ यत्प्रथमोदिते स प्रस्तावस्तदस्य मनुष्या
अन्वायत्तास्तस्माते प्रस्तुतिकामाः प्रशंगंसाकामाः प्रस्तावभाजिनो
ह्येतस्य साम्नः ॥ ३ ॥ अथ यत्सङ्गवेलायाग्ं स आदिस्तदस्य
वयाग्ंस्यन्वायत्तानि तस्मात्तान्यन्तरिक्षेऽनारम्बणान्यादायात्मानं
परिपतन्त्यादिभाजीनि ह्येतस्य साम्नः ॥ ४ ॥ अथ यत्संप्रति
मध्यन्दिने स उद्गीथस्तदस्य देवा अन्वायत्तास्तस्माते सत्तमाः

प्राजापत्यानामुद्गीथभाजिनो ह्येतरस्य साम्नः ॥ ५ ॥ अथ यदूर्ध्वं
मध्यन्दिनात्प्रागपराह्नात्स प्रतिहारस्तदस्य गर्भा अन्वायत्तास्तस्मात्ते
प्रतिहृता नावपद्यन्ते प्रतिहारभाजिनो ह्येतरस्य साम्नः ॥ ६ ॥ अथ
यदूर्ध्वमपराह्नात्प्रागस्तमयात्स उपद्रवस्तदस्यारण्या अन्वायत्ता-
स्तस्मात्ते पुरुषं दृष्ट्वा कक्षगं श्वभ्रमित्युपद्रवन्त्युपद्रवभाजिनो
ह्येतरस्य साम्नः ॥ ७ ॥ अथ यत्प्रथमास्तमिते तन्निधनं तदस्य
पितरोऽन्वायत्तास्तस्मात्तान्निदधति निधनभाजिनो ह्येतरस्य साम्न
एवं खल्वमुमादित्यगं सप्तविधगं सामोपास्ते ॥ ८ ॥

दशमः खण्ड : [10]

अथ खल्वात्मसम्मितमित्यु सप्तविधगं सामोपासीत हिङ्कार
इति ऋक्षरं प्रस्ताव इति ऋक्षरं तत्समम् ॥ १ ॥ आदिरिति द्व्यक्षरं
प्रतिहार इति चतुरक्षरं तत इहैकं तत्समम् ॥ २ ॥ उद्गीथ इति
ऋक्षरमुपद्रव इति चतुरक्षरं त्रिभिस्त्रिभिः समं भवत्यक्षरमतिशिष्यते
ऋक्षरं तत्समम् ॥ ३ ॥ निधनमिति ऋक्षरं तत्सममेव भवति तानि
ह वा एतानि द्वाविग्ंशतिरक्षराणि ॥ ४ ॥ एकविग्ंशत्या
५८दित्यमाप्नोत्येकविग्ंशो वा इतोऽसावादित्यो द्वाविग्ंशेन
परमादित्याज्यति तन्नाकं तद्विशेषकम् ॥ ५ ॥ आप्नोति हादित्यस्य
जयं परो हास्यादित्यजयाज्ययो भवति य एतदेवं विद्वानात्म-
सम्मितमित्यु सप्तविधगं सामोपास्ते सामोपास्ते ॥ ६ ॥

एकादशः खण्ड : [11]

मनो हिङ्कारो वाक्प्रस्तावश्चक्षुरुद्गीथः श्रोत्रं प्रतिहारः प्राणो

निधनमेतद्वायत्रं प्राणेषु प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्वायत्रं प्राणेषु प्रोतं वेद प्राणी भवति सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति महान्प्रजया पशुभिर्भवति महान्कीर्त्या महामनाः स्यात्द्वतम् ॥ २ ॥

द्वादशः खण्ड : [12]

अभिमन्थति स हिङ्गारो धूमो जायते स प्रस्तावो ज्वलति स उद्गीथोऽङ्गारा भवन्ति स प्रतिहार उपशाम्यति तन्निधनगं सगंशाम्यति तन्निधनमेतद्रथन्तरमग्नौ प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्रथन्तरमग्नौ प्रोतं वेद ब्रह्मवर्चस्यन्नादो भवति सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति महान्प्रजया पशुभिर्भवति महान्कीर्त्या न प्रत्यङ्गग्निमाचामेन निष्ठीवेत्तद्वतम् ॥ २ ॥

त्रयोदशः खण्ड : [13]

उपमन्त्रयते स हिङ्गारो ज्ञपयते स प्रस्तावः स्त्रिया सह शेते स उद्गीथः प्रति स्त्रीं सह शेते स प्रतिहारः कालं गच्छति तन्निधनं पारं गच्छति तन्निधनमेतद्वामदेव्यं मिथुने प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्वामदेव्यं मिथुने प्रोतं वेद मिथुनीभवति मिथुनान्मिथुनात्प्रजायते सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति महान्प्रजया पशुभिर्भवति महान्कीर्त्या न काञ्चन परिहरेत्तद्वतम् ॥ २ ॥

चतुर्दशः खण्ड : [14]

उद्यन्हिङ्गार उदितः प्रस्तावो मध्यन्दिन उद्गीथोऽपराह्णः प्रतिहारोऽस्तं यन्निधनमेतद्वृहदादित्ये प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्वृहदादित्ये प्रोतं वेद तेजस्यन्नादो भवति सर्वमायुरेति

ज्योग्जीवति महान्प्रजया पशुभिर्भवति महान्कीर्त्या तपन्तं न
निन्देतद्वतम् ॥ २ ॥

पञ्चदशः खण्डः [15]

अभ्राणि संप्लवन्ते स हिङ्गारो मेघो जायते स प्रस्तावो वर्षति स
उद्गीथो विद्योतते स्तनयति स प्रतिहार उद्गृह्णाति तन्निधनमेतद्वैरूपं
पर्जन्ये प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्वैरूपं पर्जन्ये प्रोतं वेद विरूपाग्नश्च
सुरूपाग्नश्च पशूनवरुन्धे सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति महान्प्रजया
पशुभिर्भवति महान्कीर्त्या वर्षन्तं न निन्देतद्वतम् ॥ २ ॥

षोडशः खण्डः [16]

वसन्तो हिङ्गारो ग्रीष्मः प्रस्तावो वर्षा उद्गीथः शरत्प्रतिहारो
हेमन्तो निधनमेतद्वैराजमृतुषु प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्वैराजमृतुषु
प्रोतं वेद विराजति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति
महान्प्रजया पशुभिर्भवति महान्कीर्त्यर्त्तव्य निन्देतद्वतम् ॥ २ ॥

सप्तदशः खण्डः [17]

पृथिवी हिङ्गारोऽन्तरिक्षं प्रस्तावो द्यौरुद्गीथो दिशः प्रतिहारः
समुद्रो निधनमेताः शक्वर्यो लोकेषु प्रोताः ॥ १ ॥ स य एवमेताः
शक्वर्यो लोकेषु प्रोता वेद लोकीभवति सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति
महान्प्रजया पशुभिर्भवति महान्कीर्त्या लोकान्न निन्देतद्वतम् ॥ २ ॥

अष्टादशः खण्डः [18]

अजा हिङ्गारोऽवयः प्रस्तावो गाव उद्गीथोऽश्वाः प्रतिहारः पुरुषो

निधनमेता रेवत्यः पशुषु प्रोताः ॥ १ ॥ स य एवमेता रेवत्यः पशुषु
प्रोता वेद पशुमान्भवति सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति महान्प्रजया
पशुभिर्भवति महान्कीर्त्या पशून् निन्देतद्वत्म् ॥ २ ॥

एकोनविंशः खण्डः [19]

लोम हिङ्गारस्त्वक्प्रस्तावो मागंसमुद्गीथोऽस्थि प्रतिहारो मज्जा
निधनमेतद्यज्ञायज्ञीयमङ्गेषु प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्यज्ञायज्ञी-
यमङ्गेषु प्रोतं वेदाङ्गीभवति नाङ्गेन विहृच्छति सर्वमायुरेति
ज्योग्जीवति महान्प्रजया पशुभिर्भवति महान्कीर्त्या संवत्सरं मज्जो
नाश्रीयात्तद्वतं मज्जो नाश्रीयादिति वा ॥ २ ॥

विंशः खण्डः [20]

अग्निहिंड्गारो वायुः प्रस्ताव आदित्य उद्गीथो नक्षत्राणि
प्रतिहारश्चन्द्रमा निधनमेतद्राजनं देवतासु प्रोतम् ॥ १ ॥ स य
एवमेतद्राजनं देवतासु प्रोतं वेदैतासामेव देवतानागं सलोकतागं
सार्थितागं सायुज्यं गच्छति सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति महान्प्रजया
पशुभिर्भवति महान्कीर्त्या ब्राह्मणान् निन्देतद्वत्म् ॥ २ ॥

एकविंशः खण्डः [21]

त्रयी विद्या हिङ्गारख्य इमे लोकाः स प्रस्तावोऽग्निवायुरादित्यः
स उद्गीथो नक्षत्राणि वयागंसि मरीचयः स प्रतिहारः सर्पा गन्धर्वाः
पितरस्तन्निधनमेतत्साम सर्वस्मिन्प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतत्साम
सर्वस्मिन्प्रोतं वेद सर्वगं ह भवति ॥ २ ॥ तदेष श्लोकः । यानि

पञ्चधा त्रीणि त्रीणि तेभ्यो न ज्यायः परमन्यदस्ति ॥ ३ ॥ यस्तद्वेद
स वेद सर्वग्रं सर्वा दिशो बलिमरमै हरन्ति सर्वमस्मीत्युपासीत तद्वतं
तद्वतम् ॥ ४ ॥

द्वाविंशः खण्ड : [22]

विनर्दि साम्नो वृणे पशव्यमित्यग्नेरुद्धीथोऽनिरुक्तः प्रजापतेर्निरुक्तः
सोमस्य मृदु श्लक्षणं वायोः श्लक्षणं बलवदिन्द्रस्य क्रौञ्चं
बृहस्पतेरपध्वान्तं वरुणस्य तान्सर्वानिवोपसेवेत वारुणं त्वेव
वर्जयेत् ॥ १ ॥ अमृतत्वं देवेभ्य आगायानीत्यागायेत् स्वधां पितृभ्य
आशां मनुष्येभ्यस्तृणोदकं पशुभ्यः स्वर्गं लोकं यजमानायान्नमात्मन
आगायानीत्येतानि मनसा ध्यायन्नप्रमत्तः स्तुवीत ॥ २ ॥ सर्वे
स्वरा इन्द्रस्यात्मानः सर्व ऊष्माणः प्रजापतेरात्मानः सर्वे स्पर्शा
मृत्योरात्मानस्तं यदि स्वरेषूपालभेतेन्द्रग्रं शरणं प्रपन्नोऽभूवं स त्वा
प्रतिवक्ष्यतीत्येन ब्रूयात् ॥ ३ ॥ अथ यदेनमूष्मसूपालभेत प्रजापतिग्रं
शरणं प्रपन्नोऽभूवं स त्वा प्रति पेक्ष्यतीत्येन ब्रूयादथ यदेनग्रं
स्पर्शेषूपालभेत मृत्युग्रं शरणं प्रपन्नोऽभूवं स त्वा प्रतिधक्ष्यतीत्येन
ब्रूयात् ॥ ४ ॥ सर्वे स्वरा घोषवन्तो बलवन्तो वक्तव्या इन्द्रे बलं
ददानीति सर्व ऊष्माणोऽग्रस्ता अनिरस्ता विवृता वक्तव्याः
प्रजापतेरात्मानं परिददानीति सर्वे स्पर्शा लेशोनानभिनिहिता
वक्तव्या मृत्योरात्मानं परिहराणीति ॥ ५ ॥

त्रयोविंशः खण्ड : [23]

त्रयो धर्मस्कन्धा यज्ञोऽध्ययनं दानमिति प्रथमस्तप एव द्वितीयो

ब्रह्मचार्याचार्यकुलवासी तृतीयोऽत्यन्तमात्मानमाचार्यकुले
ऽवसादयन्सर्वं एते पुण्यलोका भवन्ति ब्रह्मसग्ंस्थोऽमृतत्वमेति ॥ १ ॥
प्रजापतिर्लोकानभ्यतपत्तेभ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रयी विद्या संप्रासवत्तामभ्य-
तपत्तस्या अभितप्ताया एतान्यक्षराणि संप्रासवन्त भूर्भुवः
स्वरिति ॥ २ ॥ तान्यभ्यतपत्तेभ्योऽभितप्तेभ्य ओङ्कारः संप्रासवत्तद्यथा
शङ्कुना सर्वाणि पर्णानि संतृण्णान्येवमोङ्कारेण सर्वा वाक्
संतृण्णोङ्कार एवेदग्रं सर्वमोङ्कार एवेदग्रं सर्वम् ॥ ३ ॥

चतुर्विंशतिः स्तुष्टु : [24]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति यद्वसूनां प्रातःसवनग्रं रुद्राणां माध्यन्दिनग्रं
सवनमादित्यानां च विश्वेषां च देवानां तृतीयसवनम् ॥ १ ॥ क्व
तर्हि यजमानस्य लोक इति स यस्तत्र विद्यात्कथं कुर्यादिथ
विद्वान्कुर्यात् ॥ २ ॥ पुरा प्रातरनुवाकस्योपाकरणाजघनेन
गार्हपत्यस्योदञ्चुख उपविश्य स वासवग्रं सामाभिगायति ॥ ३ ॥
लो ३ कद्वारमपावा ३ र्णू ३ ३ पञ्चेम त्वा वयग्रं रा ३ ३ ३ ३ हुं
३ आ ३ ३ ज्या ३ यो ३ आ ३ २ १ १ १ इति ॥ ४ ॥ अथ
जुहोति नमोऽग्न्ये पृथिवीक्षिते लोकक्षिते लोकं मे यजमानाय
विन्दैष वै यजमानस्य लोक एतास्मि ॥ ५ ॥ अत्र यजमानः
परस्तादायुषः स्वाहाऽपजहि परिघमित्युक्त्वोत्तिष्ठति तस्मै
वसवः प्रातःसवनग्रं संप्रयच्छन्ति ॥ ६ ॥ पुरा माध्यन्दिनस्य

सवनस्योपाकरणाजघनेनाश्रीध्रीयस्योदञ्चुख उपविश्य स रौद्रगं
सामाभिगायति ॥ ७ ॥ लो ३ कद्वारमपावा ३ एू ३ ३ पश्येम त्वा
वयं वैरा ३ ३ ३ ३ हुं ३ आ ३ ३ ज्या ३ यो ३ आ ३ २ १ १
१ इति ॥ ८ ॥ अथ जुहोति नमो वायवेऽन्तरिक्षक्षिते लोकक्षिते
लोकं मे यजमानाय विन्दैष वै यजमानस्य लोक एतास्मि ॥ ९ ॥
अत्र यजमानः परस्तादायुषः स्वाहाऽपजहि परिघमित्युक्त्वोत्तिष्ठति
तस्मै रुद्रा माध्यन्दिनगं सवनगं संप्रयच्छन्ति ॥ १० ॥

पुरा तृतीयसवनस्योपाकरणाजघनेनाहवनीयस्योदञ्चुख उपविश्य
से आदित्यगं स वैश्वदेवगं सामाभिगायति ॥ ११ ॥ लो ३
कद्वारमपावा ३ एू ३ ३ पश्येम त्वा वयगं स्वारा ३ ३ ३ ३ हुं ३
आ ३ ३ ज्या ३ यो ३ आ ३ २ १ १ १ इति ॥ १२ ॥ आदित्यमथ
वैश्वदेवं लो ३ कद्वारमपावा ३ एू ३ ३ पश्येम त्वा वयगं साम्ना ३
३ ३ ३ ३ हुं ३ आ ३ ३ ज्या ३ यो ३ आ ३ २ १ १ १
इति ॥ १३ ॥ अथ जुहोति नम आदित्येभ्यश्च विश्वेभ्यश्च देवेभ्यो
दिविक्षिद्ध्यो लोकक्षिद्ध्यो लोकं मे यजमानाय विन्दत ॥ १४ ॥
एष वै यजमानस्य लोक एतास्म्यत्र यजमानः परस्तादायुषः
स्वाहाऽपहत परिघमित्युक्त्वोत्तिष्ठति ॥ १५ ॥ तस्मा आदित्याश्च
विश्वे च देवास्तृतीयं सवनगं संप्रयच्छन्त्येष ह वै यज्ञस्य मात्रां वेद
य एवं वेद य एवं वेद ॥ १६ ॥

तृतीयोऽध्यायः

प्रथमः खण्डः [१]

ॐ । असौ वा आदित्यो देवमधु तस्य वौरेव तिरश्चीनवगंशो
ऽन्तरिक्षमपूपो मरीचयः पुत्राः ॥ १ ॥ तस्य ये प्राञ्चो रश्मयस्ता
एवास्य प्राच्यो मधुनाड्यः । क्रच एव मधुकृतं क्रग्वेद एव पुष्टं ता
अमृता आपस्ता वा एता क्रचः ॥ २ ॥ एतमृग्वेदमभ्यतपगं
स्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज इन्द्रियं वीर्यमन्नाद्यगं रसोऽजायत ॥ ३ ॥
तद्व्यक्षरत्तदादित्यमभितोऽश्रयतद्वा एतद्यदेतदादित्यस्य रोहितगं
रूपम् ॥ ४ ॥

द्वितीयः खण्डः [२]

अथ येऽस्य दक्षिणा रश्मयस्ता एवास्य दक्षिणा मधुनाड्यो
यजूग्ंष्येव मधुकृतो यजुर्वेद एव पुष्टं ता अमृता आपः ॥ १ ॥ तानि
वा एतानि यजूग्ंष्येतं यजुर्वेदमभ्यतपगंस्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज
इन्द्रियं वीर्यमन्नाद्यं रसोऽजायत ॥ २ ॥ तद्व्यक्षरत्तदादित्यमभितो
ऽश्रयतद्वा एतद्यदेतदादित्यस्य शुक्लगं रूपम् ॥ ३ ॥

तृतीयः खण्डः [३]

अथ येऽस्य प्रत्यञ्चो रश्मयस्ता एवास्य प्रतीच्यो मधुनाड्यः
सामान्येव मधुकृतः सामवेद एव पुष्टं ता अमृता आपः ॥ १ ॥
तानि वा एतानि सामान्येतगं सामवेदमभ्यतपगंस्तस्याभितप्तस्य
यशस्तेज इन्द्रियं वीर्यमन्नाद्यगं रसोऽजायत ॥ २ ॥ तद्व्यक्षरत्तदा-
दित्यमभितोऽश्रयतद्वा एतद्यदेतदादित्यस्य कृष्णगं रूपम् ॥ ३ ॥

चतुर्थः खण्डः [४]

अथ येऽस्योदञ्चो रश्मयस्ता एवास्योदीच्यो मधुनाड्यो
उथर्वाङ्गिरस एव मधुकृत इतिहासपुराणं पुष्टं ता अमृता आपः ॥ १ ॥
ते वा एतेऽथर्वाङ्गिरस एतदितिहासपुराणमभ्यतपग्रंस्तस्याभितप्तस्य
यशस्तेज इन्द्रियं वीर्यमन्नाद्यग्रं रसोऽजायत ॥ २ ॥ तद्व्यक्षरत्तदा-
दित्यमभितोऽश्रयत्तद्वा एतद्यदेतदादित्यस्य परं कृष्णग्रं रूपम् ॥ ३ ॥

पञ्चमः खण्डः [५]

अथ येऽस्योर्ध्वा रश्मयस्ता एवास्योर्ध्वा मधुनाड्यो गुह्या
एवादेशा मधुकृतो ब्रह्मैव पुष्टं ता अमृता आपः ॥ १ ॥ ते वा एते
गुह्या आदेशा एतद्व्याभ्यतपग्रंस्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज इन्द्रियं
वीर्यमन्नाद्यग्रं रसोऽजायत ॥ २ ॥ तद्व्यक्षरत्तदादित्यमभितो
ऽश्रयत्तद्वा एतद्यदेतदादित्यस्य मध्ये क्षोभत इव ॥ ३ ॥ ते
वा एते रसानाग्रं रसा वेदा हि रसास्तेषामेते रसास्तानि वा
एतान्यमृतानाममृतानि वेदा ह्यमृतास्तेषामेतान्यमृतानि ॥ ४ ॥

षष्ठः खण्डः [६]

तद्वत्प्रथमममृतं तद्वसव उपजीवन्त्यग्निना मुखेन न वै देवा
अश्रन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्टा तृप्यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव
रूपमभिसंविशन्त्येतस्माद्रूपादुद्यन्ति ॥ २ ॥ स य एतदेवममृतं
वेद वसूनामेवैको भूत्वाऽग्निनैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्टा तृप्यति स
एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद्रूपादुदेति ॥ ३ ॥ स यावदादित्यः

पुरस्तादुदेता पश्चादस्तमेता वसूनामेव तावदाधिपत्यगं स्वाराज्यं पर्येता ॥ ४ ॥

सप्तमः खण्ड : [७]

अथ यद्वितीयममृतं तद्रुद्रा उपजीवन्तीन्द्रेण मुखेन न वै देवा अश्रन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव रूपमभिसंविशन्त्येतस्माद्गूपादुद्यन्ति ॥ २ ॥ स य एतदेवममृतं वेद रुद्राणामेवैको भूत्वेन्द्रेणैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद्गूपादुदेति ॥ ३ ॥ स यावदादित्यः पुरस्तादुदेता पश्चादस्तमेता द्विस्तावदक्षिणत उदेतोत्तरतोऽस्तमेता रुद्राणामेव तावदाधिपत्यगं स्वाराज्यं पर्येता ॥ ४ ॥

अष्टमः खण्ड : [८]

अथ यत्तुतीयममृतं तदादित्या उपजीवन्ति वरुणेन मुखेन न वै देवा अश्रन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव रूपमभिसंविशन्त्येतस्माद्गूपादुद्यन्ति ॥ २ ॥ स य एतदेवममृतं वेदादित्यानामेवैको भूत्वा वरुणेनैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद्गूपादुदेति ॥ ३ ॥ स यावदादित्यो दक्षिणत उदेतोत्तरतोऽस्तमेता द्विस्तावत्पश्चादुदेता पुरस्तादस्तमेता ५५दित्यानामेव तावदाधिपत्यगं स्वाराज्यं पर्येता ॥ ४ ॥

नवमः खण्ड : [९]

अथ यच्चतुर्थममृतं तन्मरुत उपजीवन्ति सोमेन मुखेन न वै देवा

अश्रन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव रूपमभिसंविशन्त्येतस्माद्रूपादुद्यन्ति ॥ २ ॥ स य एतदेवमृतं वेद मरुतामेवैको भूत्वा सोमेनैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद्रूपादुदेति ॥ ३ ॥ स यावदादित्यः पश्चादुदेता पुरस्तादस्तमेता द्विस्तावदुत्तरत उदेता दक्षिणतोऽस्तमेता मरुतामेव तावदाधिपत्यग्ं स्वाराज्यं पर्येता ॥ ४ ॥

दशमः खण्ड : [10]

अथ यत्पञ्चममृतं तत्साध्या उपजीवन्ति ब्रह्मणा मुखेन न वै देवा अश्रन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव रूपमभिसंविशन्त्येतस्माद्रूपादुद्यन्ति ॥ २ ॥ स य एतदेवमृतं वेद साध्यानामेवैको भूत्वा ब्रह्मणैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद्रूपादुदेति ॥ ३ ॥ स यावदादित्य उत्तरत उदेता दक्षिणतोऽस्तमेता द्विस्तावदूर्ध्वउदेतार्वाङ्गिस्तमेता साध्यानामेव तावदाधिपत्यग्ं स्वाराज्यं पर्येता ॥ ४ ॥

एकादशः खण्ड : [11]

अथ तत ऊर्ध्वं उदेत्य नैवोदेता नास्तमेतैकल एव मध्ये स्थाता तदेष क्षोकः ॥ १ ॥ न वै तत्र न निम्लोच नोदियाय कदाचन । देवास्तेनाहग्ं सत्येन मा विराधिषि ब्रह्मणेति ॥ २ ॥ न ह वा अस्मा उदेति न निम्लोचति सकृदिवा हैवास्मै भवति य एतामेवं ब्रह्मोपनिषदं वेद ॥ ३ ॥ तद्वैतद्व्रह्मा प्रजापतय उवाच प्रजापतिर्मनवे

मनुः प्रजाभ्यस्तद्वैतदुद्वालकायारुणये ज्येष्ठाय पुत्राय पिता ब्रह्म प्रोवाच ॥ ४ ॥ इदं वाव तज्ज्येष्ठाय पुत्राय पिता ब्रह्म प्रब्रूयात् प्रणाय्याय वाऽन्तेवासिने ॥ ५ ॥ नान्यस्मै करमैचन यद्यप्यस्मा इमामद्विः परिगृहीतां धनस्य पूर्णा दद्यादेतदेव ततो भूय इत्येतदेव ततो भूय इति ॥ ६ ॥

द्वादशः खण्ड : [12]

गायत्री वा इदग्ं सर्वं भूतं यदिदं किञ्च वाग्वै गायत्री वाग्वा इदग्ं सर्वं भूतं गायति च त्रायते च ॥ १ ॥ या वै सा गायत्रीयं वाव सा येयं पृथिव्यस्याग्ं हीदग्ं सर्वं भूतं प्रतिष्ठितमेतामेव नातिशीयते ॥ २ ॥ या वै सा पृथिवीयं वाव सा यदिदमस्मिन्पुरुषे शरीरमस्मिन्हीमे प्राणाः प्रतिष्ठिता एतदेव नातिशीयन्ते ॥ ३ ॥ यद्वै तत्पुरुषे शरीरमिदं वाव तद्यदिदमस्मिन्नन्तः पुरुषे हृदयमस्मिन्हीमे प्राणाः प्रतिष्ठिता एतदेव नातिशीयन्ते ॥ ४ ॥ सैषा चतुष्पदा षड्विधा गायत्री तदेतदृचाभ्यनूक्तम् ॥ ५ ॥ तावानस्य महिमा ततो ज्यायाग्ंश्च पूरुषः । पादोऽस्य सर्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवीति ॥ ६ ॥ यद्वै तद्व्यल्लेतीदं वाव तद्योऽयं बहिर्धा पुरुषादाकाशो यो वै स बहिर्धा पुरुषादाकाशः ॥ ७ ॥ अयं वाव स योऽयमन्तः पुरुष आकाशो यो वै सोऽन्तःपुरुष आकाशः ॥ ८ ॥ अयं वाव स योऽयमन्तर्हृदय आकाशस्तदेतत्पूर्णमप्रवर्ति पूर्णमिप्रवर्तिनीग् श्रियं लभते य एवं वेद ॥ ९ ॥

त्रयोदशः खण्डः [13]

तस्य ह वा एतस्य हृदयस्य पञ्च देवसुषयः स योऽस्य प्राङ्गुषिः स प्राणस्तच्क्षुः स आदित्यस्तदेतत्तेजोऽन्नाद्यमित्युपासीत तेजस्व्यन्नादो भवति य एवं वेद ॥ १ ॥ अथ योऽस्य दक्षिणः सुषिः स व्यानस्तच्छ्रोत्रग्ं स चन्द्रमास्तदेतच्छ्रीश्च यशश्वेत्युपासीत श्रीमान्यशस्वी भवति य एवं वेद ॥ २ ॥ अथ योऽस्य प्रत्यङ्गुषिः सोऽपानः सा वाक् सोऽग्निस्तदेतद्ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यमित्युपासीत ब्रह्मवर्चस्यन्नादो भवति य एवं वेद ॥ ३ ॥ अथ योऽस्योदङ्गुषिः स समानस्तन्मनः स पर्जन्यस्तदेतत्कीर्तिंश्च व्युष्टिश्वेत्युपासीत कीर्तिमान्व्युष्टिमान्भवति य एवं वेद ॥ ४ ॥ अथ योऽस्योर्ध्वः सुषिः स उदानः स वायुः स आकाशस्तदेतदोजश्च महश्वेत्युपासीतौजस्वी महस्वान्भवति य एवं वेद ॥ ५ ॥ ते वा एते पञ्च ब्रह्मपुरुषाः स्वर्गस्य लोकस्य द्वारपाः स य एतानेवं पञ्च ब्रह्मपुरुषान्स्वर्गस्य लोकस्य द्वारपान्वेदास्य कुले वीरो जायते प्रतिपद्यते स्वर्गं लोकं य एतानेवं पञ्च ब्रह्मपुरुषान्स्वर्गस्य लोकस्य द्वारपान्वेद ॥ ६ ॥ अथ यदतः परो दिवो ज्योतिर्दीप्यते विश्वतः पृष्ठेषु सर्वतः पृष्ठेष्वनुत्तमेषूतमेषु लोकेष्विदं वाव तद्यदिदमस्मिन्नन्तः पुरुषे ज्योतिः ॥ ७ ॥ तस्यैषा दृष्टिर्यत्रैतदस्मिञ्चरीरे सग्रन्त्यर्थेनोष्णिमानं विजानाति तस्यैषा श्रुतिर्यत्रैतत्कर्णविष्णिगृह्य निनदमिव नदथुरिवाश्वेरिव ज्वलत उपशृणोति तदेतददृष्टं च श्रुतं चेत्युपासीत चक्षुष्यः श्रुतो भवति य एवं वेद य एवं वेद ॥ ८ ॥

चतुर्दशः खण्ड : [14]

सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति शान्तं उपासीताथ खलु क्रतुमयः
 पुरुषो यथाक्रतुरस्मैल्लोके पुरुषो भवति तथेतः प्रेत्य भवति स क्रतुं
 कुर्वीत ॥ १ ॥ मनोमयः प्राणशरीरो भारूपः सत्यसङ्कल्प
 आकाशात्मा सर्वकर्मा सर्वकामः सर्वगन्धः सर्वरसः सर्वमिदमभ्यात्तो
 ऽवाक्यनादरः ॥ २ ॥ एष म आत्माऽन्तर्हृदयेऽणीयान् ब्रीहेवा
 यवाद्वा सर्षपाद्वा श्यामाकाद्वा श्यामाकतण्डुलाद्वा एष म आत्मा
 ऽन्तर्हृदये ज्यायान्पृथिव्या ज्यायानन्तरिक्षाज्यायान्दिवो ज्यायानेभ्यो
 लोकेभ्यः ॥ ३ ॥ सर्वकर्मा सर्वकामः सर्वगन्धः सर्वरसः
 सर्वमिदमभ्यात्तोऽवाक्यनादर एष म आत्मान्तर्हृदय एतद्वैतमितः
 प्रेत्याभिसम्भविताऽस्मीति यस्य स्यादद्वा न विचिकित्साऽस्तीति
 ह स्माऽऽहं शाण्डिल्यः शाण्डिल्यः ॥ ४ ॥

पञ्चदशः खण्ड : [15]

अन्तरिक्षोदरः कोशो भूमिबुध्नो न जीर्यति दिशो ह्यस्य स्वक्तयो
 वौरस्योत्तरं बिलग्रं स एष कोशो वसुधानस्तस्मिन्विश्वमिदग्रं
 श्रितम् ॥ १ ॥ तस्य प्राची दिग्जुहूर्नामि सहमाना नाम दक्षिणा राज्ञी
 नाम प्रतीची सुभूता नामोदीची तासां वायुर्वर्त्सः स य एतमेवं वायुं
 दिशां वत्सं वेद न पुत्ररोदग्रं रोदिति सोऽहमेतमेवं वायुं दिशां वत्सं
 वेद मा पुत्ररोदग्रं रुदम् ॥ २ ॥ अरिष्टं कोशं प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना
 प्राणं प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना भूः प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना भुवः प्रपद्ये

ॐ नमः अमुनाऽमुना स्वः प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना ॥ ३ ॥ स यदवोचं प्राणं प्रपद्य इति प्राणो वा इदगं सर्वं भूतं यदिदं किञ्च तमेव तत्प्रापत्सि ॥ ४ ॥ अथ यदवोचं भूः प्रपद्य इति पृथिवीं प्रपद्ये ऽन्तरिक्षं प्रपद्ये दिवं प्रपद्य इत्येव तदवोचम् ॥ ५ ॥ अथ यदवोचं भुवः प्रपद्य इत्यग्निं प्रपद्ये वायुं प्रपद्य आदित्यं प्रपद्य इत्येव तदवोचम् ॥ ६ ॥ अथ यदवोचगं स्वः प्रपद्य इत्यृग्वेदं प्रपद्ये यजुर्वेदं प्रपद्ये सामवेदं प्रपद्य इत्येव तदवोचं तदवोचम् ॥ ७ ॥

षोडशः खण्डः [16]

पुरुषो वाव यज्ञस्तस्य यानि चतुर्विंशति वर्षाणि तत्प्रातः सवनं चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्रं प्रातः सवनं तदस्य वसवोऽन्वायत्ताः प्राणा वाव वसव एते हीदगं सर्वं वासयन्ति ॥ १ ॥ तं चेदेतस्मिन्वयसि किञ्चिदुपतपेत्स ब्रूयात्प्राणा वसव इदं मे प्रातः सवनं माध्यन्दिनगं सवनमनुसन्तनुतेति माऽहं प्राणानां वसूनां मध्ये यज्ञो विलोप्सीयेत्युद्घैव तत एत्यगदो ह भवति ॥ २ ॥ अथ यानि चतुश्चत्वारिंशद्वर्षाणि तन्माध्यन्दिनगं सवनं चतुश्चत्वारिंशदक्षरा त्रिष्टुप् त्रैष्टुभं माध्यन्दिनगं सवनं तदस्य रुद्रा अन्वायत्ताः प्राणा वाव रुद्रा एते हीदगं सर्वगं रोदयन्ति ॥ ३ ॥ तं चेदेतस्मिन्वयसि किञ्चिदुपतपेत्स ब्रूयात्प्राणा रुद्रा इदं मे माध्यन्दिनगं सवनं तृतीयसवनमनुसन्तनुतेति माऽहं प्राणानागं रुद्राणां मध्ये यज्ञो विलोप्सीयेत्युद्घैव तत एत्यगदो ह

भवति ॥ ४ ॥ अथ यान्यष्टाचत्वारिंशद्वर्षाणि तत्तृतीय सवनमष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती जागतं तृतीयसवनं तदस्यादित्या अन्वायत्ताः प्राणा वा वादित्या एते हीदण्ठं सर्वमाददते ॥ ५ ॥ तं चेदेतस्मिन्वयसि किञ्चिदुपतपेत्स ब्रूयात् प्राणा आदित्या इदं मे तृतीयसवनमायुरनुसन्तनुतेति माऽहं प्राणानामादित्यानां मध्ये यज्ञो विलोपसीयेत्युद्भैव तत एत्यगदो हैव भवति ॥ ६ ॥ एतद्व स्म वै तद्विद्वानाह महिदास ऐतरेयः स किं म एतदुपतपसि योऽहमनेन न प्रेष्यामीति स ह षोडशं वर्षशतमजीवत्प्र ह षोडशं वर्षशतं जीवति य एवं वेद ॥ ७ ॥

सप्तदशः खण्डः [17]

स यदशिशिष्टति यत्पिपासति यन्न रमते ता अस्य दीक्षाः ॥ १ ॥ अथ यदश्नाति यत्पिबति यद्रमते तदुपसदैरेति ॥ २ ॥ अथ यद्वसति यज्ञक्षति यन्मैथुनं चरति स्तुतशङ्कैरेव तदेति ॥ ३ ॥ अथ यत्पो दानमार्जवमहिंशा सत्यवचनमिति ता अस्य दक्षिणाः ॥ ४ ॥ तस्मादाहुः सोष्यत्यसोष्टेति पुनरुत्पादनमेवास्य तन्मरणमेवास्यावभृथः ॥ ५ ॥ तद्वैतद् घोर आङ्गिरसः कृष्णाय देवकीपुत्रा योक्त्वोवाचाऽपिपास एव स बभूव सोऽन्तवेलायामेतत्रयं प्रतिपदेताक्षितमस्यच्युतमसि प्राणसग्रंशितमसीति तत्रैते द्वे ऋचौ भवतः ॥ ६ ॥ आदित्प्रलस्य

रेतसः ॥ ७ ॥ उद्वयं तमसस्यरि ज्योतिः पश्यन्त उत्तरं स्वः
पश्यन्त उत्तरं देवं देवता सूर्यमग्नम् ज्योतिरुत्तममिति
ज्योतिरुत्तममिति ॥ ८ ॥

अष्टादशः खण्डः [18]

मनो ब्रह्मेत्युपासीतेत्यध्यात्ममथाधिदैवतमाकाशो ब्रह्मेत्युभयमादिष्टं
भवत्यध्यात्मं चाधिदैवतं च ॥ १ ॥ तदेतच्चतुष्पाद्वाख्य वाक् पादः
प्राणः पादश्वक्षुः पादः श्रोत्रं पाद इत्यध्यात्ममथाधिदैवतमग्निः पादो
वायुः पाद आदित्यः पादो दिशः पाद इत्युभयमेवादिष्टं
भवत्यध्यात्मं चैवाधिदैवतं च ॥ २ ॥ वागेव ब्रह्मणश्चतुर्थः पादः
सोऽग्निना ज्योतिषा भाति च तपति च भाति च तपति च कीर्त्या
यशसा ब्रह्मवर्चसेन य एवं वेद ॥ ३ ॥ प्राण एव ब्रह्मणश्चतुर्थः
पादः स वायुना ज्योतिषा भाति च तपति च भाति च तपति च
कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन य एवं वेद ॥ ४ ॥ चक्षुरेव
ब्रह्मणश्चतुर्थः पादः स आदित्येन ज्योतिषा भाति च तपति च
भाति च तपति च कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन य एवं वेद ॥ ५ ॥
श्रोत्रमेव ब्रह्मणश्चतुर्थः पादः स दिग्भिर्ज्योतिषा भाति च तपति च
भाति च तपति च कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन य एवं वेद य एवं
वेद ॥ ६ ॥

एकोनविंशः खण्डः [19]

आदित्यो ब्रह्मेत्यादेशस्तस्योपव्याख्यानमसदेवेदमग्र आसीत्
तत्सदासीत्तस्मभवत्तदाण्डं निरवर्तत तत्संवत्सरस्य मात्रामशयत

तन्निरभिद्यत ते आण्डकपाले रजतं च सुवर्णं चाभवताम् ॥ १ ॥
 तद्यद्रजतग्ं सेयं पृथिवी यत्सुवर्णग्ं सा द्यौर्यज्जरायु ते पर्वता
 यदुल्बग्ं स मेघो नीहारो या धमनयस्ता नद्यो यद्वास्तेयमुदकग्ं
 स समुद्रः ॥ २ ॥ अथ यत्तदजायत सोऽसावादित्यस्तं जायमानं
 घोषा उलूलवोऽनूदतिष्ठन्सर्वाणि च भूतानि सर्वे च
 कामास्तस्मात्स्योदयं प्रति प्रत्यायनं प्रति घोषा उलूलवो
 ऽनूत्तिष्ठन्ति सर्वाणि च भूतानि सर्वे चैव कामाः ॥ ३ ॥ स य
 एतमेवं विद्वानादित्यं ब्रह्मेत्युपास्तेऽभ्याशो ह यदेनग्ं साधवो घोषा
 आ च गच्छेयुरुप च निप्रेडेरनिप्रेडेरन् ॥ ४ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

प्रथमः खण्डः [१]

ॐ । जानश्रुतिर्ह पौत्रायणः श्रद्धादेयो बहुदायी बहुपाक्य आस
 स ह सर्वत आवसथान्मापयाऽचक्रे सर्वत एव मेऽत्स्यन्तीति ॥ १ ॥
 अथ ह हण्सा निशायामतिपेतुस्तद्वैवग्ं हण्सो हण्समभ्युवाद भो
 भो हि भलाक्ष भलाक्ष जानश्रुतेः पौत्रायणस्य समं दिवा
 ज्योतिराततं तन्मा प्रसाढ्कीस्तत्त्वा मा प्रधाक्षीदिति ॥ २ ॥ तमु ह
 परः प्रत्युवाच कम्वर एनमेतत्सन्तग्ं सयुग्मानमिव रैक्वमात्थेति यो
 नु कथग्ं सयुग्मा रैक्व इति ॥ ३ ॥ यथा कृतायविजितायाधरेऽयाः
 संयन्त्येवमेनग्ं सर्वं तदभिसमेति यत्किञ्च प्रजाः साधु कुर्वन्ति
 यस्तद्वेद यत्स वेद स मयैतदुक्त इति ॥ ४ ॥ तदु ह जानश्रुतिः

पौत्रायण उपशुश्राव स ह सञ्जिहान एव क्षत्तारमुवाचाङ्गारे ह सयुग्मानमिव रैक्वमात्थेति यो नु कथगं सयुग्मा रैक्व इति ॥ ५ ॥ यथा कृतायविजितायाधरेऽयाः संयन्त्येवमेनगं सर्वं तदभिसमेति यत्किञ्च प्रजाः साधु कुर्वन्ति यस्तद्वेद यत्स वेद स मयैतदुक्त इति ॥ ६ ॥ स ह क्षत्ताऽन्विष्य नाविदमिति प्रत्येयाय तगं होवाच यत्रारे ब्राह्मणस्यान्वेषणा तदेनमच्छेति ॥ ७ ॥ सोऽधस्ताच्छकटस्य पामानं कषमाणमुपोपविवेश तगं हाभ्युवाद त्वं नु भगवः सयुग्मा रैक्व इत्यहगं ह्यारात् इति ह प्रतिज्ञे स ह क्षत्ताऽविदमिति प्रत्येयाय ॥ ८ ॥

द्वितीयः खण्डः [२]

तदु ह जानश्रुतिः पौत्रायणः षट् शतानि गवां निष्कमश्वतरीरथं तदादाय प्रतिचक्रमे तगं हाभ्युवाद ॥ १ ॥ रैक्वेमानि षट् शतानि गवामयं निष्कोऽयमश्वतरीरथोऽनु म एतां भगवो देवतागं शाधि यां देवतामुपास्स इति ॥ २ ॥ तमु ह परः प्रत्युवाचाह हरेत्वा शूद्रं तवैव सह गोभिरस्त्विति तदु ह पुनरेव जानश्रुतिः पौत्रायणः सहस्रं गवां निष्कमश्वतरीरथं दुहितरं तदादाय प्रतिचक्रमे ॥ ३ ॥ तगं हाभ्युवाद रैक्वेदगं सहस्रं गवामयं निष्कोऽयमश्वतरीरथ इयं जायाऽयं ग्रामो यस्मिन्नास्सेऽन्वेव मा भगवः शाधीति ॥ ४ ॥ तस्या ह मुखमुपोद्भूत्वाचाजहारेमाः शूद्रानेतैव मुखेनालापयिष्यथा इति ते हैते रैक्वपणा नाम महावृषेषु यत्रास्मा उवास तस्मै होवाच ॥ ५ ॥

तृतीयः खण्डः [3]

वायुर्वावि संवर्गो यदा वा अग्निरुद्धायति वायुमेवाप्येति यदा सूर्योऽस्तमेति वायुमेवाप्येति यदा चन्द्रोऽस्तमेति वायुमे-
वाप्येति ॥ १ ॥ यदाप उच्छुष्यन्ति वायुमेवापियन्ति वायुर्हृ-
वैतान्सर्वान्संवृडक्त इत्यधिदैवतम् ॥ २ ॥ अथाध्यात्मं प्राणो वाव
संवर्गः स यदा स्वपिति प्राणमेव वागप्येति प्राणं चक्षुः प्राणग्रं श्रोत्रं
प्राणं मनः प्राणो होवैतान्सर्वान्संवृडक्त इति ॥ ३ ॥ तौ वा एतौ द्वौ
संवर्गो वायुरेव देवेषु प्राणः प्राणेषु ॥ ४ ॥ अथ ह शौनकं च
कापेयमभिप्रतारिणं च काक्षसेनिं परिविष्यमाणौ ब्रह्मचारी बिभिक्षे
तस्मा उ ह न ददतुः ॥ ५ ॥ स होवाच महात्मनश्चतुरो देव एकः
कः सः जगार भुवनस्य गोपास्तं कापेय नाभिपश्यन्ति मर्त्या
अभिप्रतारिन्बहुधा वसन्तं यस्मै वा एतदन्नं तस्मा एतन्न
दत्तमिति ॥ ६ ॥ तदुह शौनकः कापेयः प्रतिमन्वानः प्रत्येया-
यात्मा देवानां जनिता प्रजानाग्रं हिरण्यदग्ंष्ट्रो बभसो
ऽनसूरिर्महान्तमस्य महिमानमाहुरनद्यमानो यदनन्नमत्तीति वै वयं
ब्रह्मचारिन्नेदमुपास्महे दत्तास्मै भिक्षामिति ॥ ७ ॥ तस्मा उ ह
ददुस्ते वा एते पञ्चान्ये पञ्चान्ये दश सन्तस्तत्कृतं तस्मात्सर्वासु
दिक्षवन्नमेव दश कृतग्रं सैषा विराङ्गनादी तयेदग्रं सर्व दृष्टग्रं
सर्वमस्येदं दृष्टं भवत्यन्नादो भवति य एवं वेद य एवं वेद ॥ ८ ॥

चतुर्थः खण्डः [4]

सत्यकामो ह जाबालो जबालं मातरमामन्त्रयाऽचक्रे ब्रह्मचर्यं

भवति विवत्स्यामि किंगोत्रो न्वहमस्मीति ॥ १ ॥ सा हैनमुवाच नाहमेतद्वेद तात यद्गोत्रस्त्वमसि बहूहं चरन्ती परिचारिणी यौवने त्वामलभे साऽहमेतन्न वेद यद्गोत्रस्त्वमसि जबाला तु नामाहमस्मि सत्यकामो नाम त्वमसि स सत्यकाम एव जाबालो ब्रुवीथा इति ॥ २ ॥ स ह हारिद्रुमतं गौतममेत्योवाच ब्रह्मचर्यं भगवति वत्स्याम्युपेयां भगवन्तमिति ॥ ३ ॥ तगं होवाच किंगोत्रो नु सोम्यासीति स होवाच नाहमेतद्वेद भो यद्गोत्रोऽहमस्म्यपृच्छ मातरगं सा मा प्रत्यब्रवीद्बहूहं चरन्ती परिचारिणी यौवने त्वामलभे साऽहमेतन्न वेद यद्गोत्रस्त्वमसि जबाला तु नामाहमस्मि सत्यकामो नाम त्वमसीति सोऽहगं सत्यकामो जाबालोऽस्मि भो इति ॥ ४ ॥ तगंहोवाच नैतदब्राह्मणो विवक्तुमर्हति समिधगं सोम्याहरोप त्वा नेष्ये न सत्यादगा इति तमुपनीय कृशानामबलानां चतुःशता गा निराकृत्योवाचेमाः सोम्यानुसंब्रजेति ता अभिप्रस्थापयन्त्रुवाच नासहस्रेणावर्तेयेति स ह वर्षगणं प्रोवास ता यदा सहस्रगं सम्पेदुः ॥ ५ ॥

पञ्चमः खण्डः [५]

अथ हैनमृषभोऽभ्युवाद सत्यकाम३ इति भगव इति ह प्रतिशुश्राव प्राप्ताः सोम्य सहस्रगं स्मः प्रापय न आचार्यकुलम् ॥ १ ॥ ब्रह्मणश्च ते पादं ब्रवाणीति ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवाच प्राची दिक्कला प्रतीची दिक्कला दक्षिणा दिक्कलोदीची दिक्कलैष वै सोम्य चतुष्कलः पादो ब्रह्मणः

प्रकाशवान्नाम ॥ २ ॥ स य एतमेवं विद्वाग्ंश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणः
प्रकाशवानित्युपास्ते प्रकाशवानस्मैल्लोके भवति प्रकाशवतो ह
लोकाञ्जयति य एतमेवं विद्वाग्ंश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणः
प्रकाशवानित्युपास्ते ॥ ३ ॥

षष्ठः खण्डः [6]

अग्निष्टे पादं वक्तेति सह श्वोभूते गा अभिप्रस्थापयाञ्चकार ता
यत्राभिसायं बभूवुस्तत्राग्निमुपसमाधाय गा उपरुध्य समिधमाधाय
पश्चादग्नेः प्राङुपोपविवेश ॥ १ ॥ तमग्निरभ्युवाद सत्यकाम ३ इति
भगव इति ह प्रतिशुश्राव ॥ २ ॥ ब्रह्मणः सोम्य ते पादं ब्रवाणीति
ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवाच पृथिवी कलाऽन्तरिक्षं कला द्यौः
कला समुद्रः कलैष वै सोम्य चतुष्कलः पादो ब्रह्मणो
ऽनन्तवान्नाम ॥ ३ ॥ स य एतमेवं विद्वाग्ंश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणो
ऽनन्तवानित्युपास्तेऽनन्तवानस्मैल्लोके भवत्यनन्तवतो ह लोकाञ्जयति
य एतमेवं विद्वाग्ंश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणोऽनन्तवानित्युपास्ते ॥ ४ ॥

सप्तमः खण्डः [7]

हण्सस्ते पादं वक्तेति स ह श्वोभूते गा अभिप्रस्थापयाञ्चकार
ता यत्राभिसायं बभूवुस्तत्राग्निमुपसमाधाय गा उपरुध्य समिधमाधाय
पश्चादग्नेः प्राङुपोपविवेश ॥ १ ॥ तग्ं हण्स उपनिपत्याभ्युवाद
सत्यकाम ३ इति भगव इति ह प्रतिशुश्राव ॥ २ ॥ ब्रह्मणः सोम्य
ते पादं ब्रवाणीति ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवाचाग्निः कला
सूर्यः कला चन्द्रः कला विद्युत्कलैष वै सोम्य चतुष्कलः पादो

ब्रह्मणो ज्योतिष्मान्नाम ॥ ३ ॥ स य एतमेवं विद्वाग्ंश्चतुष्कलं पादं
ब्रह्मणो ज्योतिष्मानित्युपास्ते ज्योतिष्मानस्मिँह्लोके भवति
ज्योतिष्मतो ह लोकाञ्जयति य एतमेवं विद्वाग्ंश्चतुष्कलं पादं
ब्रह्मणो ज्योतिष्मानित्युपास्ते ॥ ४ ॥

अष्टमः खण्डः [८]

मद्गुष्टे पादं वक्तेति स ह श्वोभूते गा अभिप्रस्थापयाञ्चकार ता
यत्राभिसायं बभूवुस्तत्राग्निमुपसमाधाय गा उपरुद्य समिधमाधाय
पश्चादग्नेः प्राङुपोपविवेश ॥ १ ॥ तं मद्गुरुपनिषत्याभ्युवाद
सत्यकाम ३ इति भगव इति तं प्रतिशुश्राव ॥ २ ॥ ब्रह्मणः सोम्य
ते पादं ब्रवाणीति ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवाच प्राणः कला
चक्षुः कला श्रोत्रं कला मनः कलैष वै सोम्य चतुष्कलः पादो ब्रह्मण
आयतनवान्नाम ॥ ३ ॥ स य एतमेवं विद्वाग्ंश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मण
आयतनवानित्युपास्त आयतनवानस्मिँह्लोके भवत्यायतनवतो ह
लोकाञ्जयति य एतमेवं विद्वाग्ंश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मण
आयतनवानित्युपास्ते ॥ ४ ॥

नवमः खण्डः [९]

प्राप हाचार्यकुलं तमाचार्योऽभ्युवाद सत्यकाम ३ इति भगव
इति ह प्रतिशुश्राव ॥ १ ॥ ब्रह्मविदिव वै सोम्य भासि को नु
त्वाऽनुशशासेत्यन्ये मनुष्येभ्य इति ह प्रतिज्ञे भगवाग्ंस्त्वेव मे
कामे ब्रूयात् ॥ २ ॥ श्रुतग्ं ह्येव मे भगवद्दृशेभ्य आचार्यद्वैव
विद्या विदिता साधिष्ठं प्रापतीति तस्मै हैतदेवोवाचात्र ह न किञ्चन
वीयायेति वीयायेति ॥ ३ ॥

~ दशमः खण्डः [10]

उपकोसलो है कामलायनः सत्यकामे जाबाले ब्रह्मचर्यमुवास
 तस्य ह द्वादश वर्षाण्यग्नीन्परिचचार स ह स्मान्यानन्तेवासिनः
 समावर्तयग्रंस्तग्रं ह स्मैव न समावर्तयति ॥ १ ॥ तं जायोवाच
 तप्तो ब्रह्मचारी कुशलमग्नीन्पर्यचारीन्मा त्वाग्नयः परिप्रवोचन्
 प्रब्रूद्ध्यस्मा इति तस्मै हाप्रोच्यैव प्रवासाङ्गक्रे ॥ २ ॥ स ह
 व्याधिनाऽनशितुं दध्रे तमाचार्यजायोवाच ब्रह्मचारिनशान किञ्चु
 नाश्वासीति स होवाच बहव इमेऽस्मिन्पुरुषे कामा नानात्यया
 व्याधिभिः प्रतिपूर्णोऽस्मि नाशिष्यामीति ॥ ३ ॥ अथ हाग्नयः
 समूदिरे तप्तो ब्रह्मचारी कुशलं नः पर्यचारीद्वन्तारस्मै प्रब्रवामेति
 तस्मै होचुः प्राणो ब्रह्म कं ब्रह्म खं ब्रह्मेति ॥ ४ ॥ स होवाच
 विजानाम्यहं यत्प्राणो ब्रह्म कं च तु खं च न विजानामीति ते
 होचुर्यद्वाव कं तदेव खं यदेव खं तदेव कमिति प्राणं च हास्मै
 तदाकाशं चोचुः ॥ ५ ॥

एकादशः खण्डः [11]

अथ हैनं गार्हपत्योऽनुशशास पृथिव्यग्निरन्नमादित्य इति य एष
 आदित्ये पुरुषो दृश्यते सोऽहमस्मि स एवाहमस्मीति ॥ १ ॥ स य
 एतमेवं विद्वानुपास्तेऽपहते पापकृत्यां लोकीभवति सर्वमायुरेति
 ज्योग्जीवति नास्यावरपुरुषाः क्षीयन्त उप वयं तं भुञ्जामो
 ऽस्मिग्रंश्च लोकेऽमुष्मिग्रंश्च य एतमेवं विद्वानुपास्ते ॥ २ ॥

द्वादशः खण्डः [12]

अथ हैनमन्वाहार्यपचनोऽनुशशासापो दिशो नक्षत्राणि चन्द्रमा

इति य एष चन्द्रमसि पुरुषो दृश्यते सोऽहमस्मि स एवाहमस्मीति ॥ १ ॥ स य एतमेवं विद्वानुपास्तेऽपहते पापकृत्यां लोकी भवति सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति नास्यावरपुरुषाः क्षीयन्त उप वयं तं भुज्जामोऽस्मिगंश्च लोकेऽमुष्मिगंश्च य एतमेवं विद्वानुपास्ते ॥ २ ॥

त्रयोदशः खण्डः [13]

अथ हैनमाहवनीयोऽनुशशास प्राण आकाशो घौर्विद्युदिति य एष विद्युति पुरुषो दृश्यते सोऽहमस्मि स एवाहमस्मीति ॥ १ ॥ स य एतमेवं विद्वानुपास्तेऽपहते पापकृत्यां लोकी भवति सर्वमायुरेति ज्योग्जीवति नास्यावरपुरुषाः क्षीयन्त उप वयं तं भुज्जामोऽस्मिगंश्च लोकेऽमुष्मिगंश्च य एतमेवं विद्वानुपास्ते ॥ २ ॥

चतुर्दशः खण्डः [14]

ते होचुरुपकोसलैषा सोम्य तेऽस्मद्विद्याऽत्मविद्याऽचार्यस्तु ते गतिं वक्तेत्याजगाम हास्याऽचार्यस्तमाचार्योऽभ्युवादोपकोसल ३ इति ॥ १ ॥ भगव इति ह प्रतिशुश्राव ब्रह्मविद इव सोम्य ते मुखं भाति को नु त्वाऽनुशशासेति को नु मानुशिष्याङ्गो इतीहापेव निहुत इमे नूनमीदृशा अन्यादृशा इतीहाश्चीनभ्यूदे किं नु सोम्य किल तेऽवोचन्निति ॥ २ ॥ इदमिति ह प्रतिज्ञे लोकान्वाव किल सोम्य तेऽवोचन्नहं तु ते तद्व्याप्ति यथा पुष्करपलाश आपो न क्षिष्यन्त एवमेवंविदि पापं कर्म न क्षिष्यत इति ब्रवीतु मे भगवानिति तरमै होवाच ॥ ३ ॥

पञ्चदशः खण्डः [15]

य एषोऽक्षिणि पुरुषो दृश्यत एष आत्मेति होवाचैतदमृत-
मभयमेतद्व्यल्पेति तद्वद्यप्यस्मिन्सर्पिर्वोदकं वा सिञ्चति वर्त्मनी एव
गच्छति ॥ १ ॥ एतग्रं संयद्वाम इत्याचक्षत एतग्रं हि सर्वाणि
वामान्यभिसंयन्ति सर्वाण्येनं वामान्यभिसंयन्ति य एवं वेद ॥ २ ॥
एष उ एव वामनीरेष हि सर्वाणि वामानि नयति सर्वाणि वामानि
नयति य एवं वेद ॥ ३ ॥ एष उ एव भामनीरेष हि सर्वेषु लोकेषु
भाति सर्वेषु लोकेषु भाति य एवं वेद ॥ ४ ॥ अथ यदु
चैवास्मिञ्छव्यं कुर्वन्ति यदि च नार्चिषमेवाभिसम्भवन्त्यर्चिषो
ऽहरन्ह आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षाद्यान्षडुदङ्गेति मासाग्रं
स्तान्मासेभ्यः संवत्सरग्रं संवत्सरादादित्यमादित्याच्चन्द्रमसं चन्द्रमसो
विद्युतं तत्पुरुषोऽमानवः स एनान्त्रह्य गमयत्येष देवपथो ब्रह्मपथ
एतेन प्रतिपद्यमाना इमं मानवमावर्त नाऽवर्तन्ते नाऽवर्तन्ते ॥ ५ ॥

षोडशः खण्डः [16]

एष ह वै यज्ञो योऽयं पवत एष ह यन्निदग्रं सर्वं पुनाति यदेष
यन्निदग्रं सर्वं पुनाति तस्मादेष एव यज्ञस्तस्य मनश्च वाक् च
वर्तनी ॥ १ ॥ तयोरन्यतरां मनसा सग्रंस्करोति ब्रह्मा वाचा
होताध्वर्युरुद्ग्राताऽन्यतराग्रं स यत्रोपाकृते प्रातरनुवाके पुरा
परिधानीयाया ब्रह्मा व्यवदति ॥ २ ॥ अन्यतरामेव वर्तनीग्रं
सग्रंस्करोति हीयतेऽन्यतरा स यथैकपाद्वज्ञन्त्रथो वैकेन चक्रेण

वर्तमानो रिष्यत्येवमस्य यज्ञो रिष्यति यज्ञग्रं रिष्यन्तं
यजमानोऽनुरिष्यति स इष्टा पापीयान् भवति ॥ ३ ॥ अथ
यत्रोपाकृते प्रातरनुवाके न पुरा परिधानीयाया ब्रह्मा व्यववदत्युभे
एव वर्तनी सग्रंस्कुर्वन्ति न हीयतेऽन्यतरा ॥ ४ ॥ स यथोभय-
पाद्वजन्त्रथो वोभाभ्यां चक्राभ्यां वर्तमानः प्रतितिष्ठत्येवमस्य यज्ञः
प्रतितिष्ठति यज्ञं प्रतितिष्ठन्तं यजमानोऽनुप्रतितिष्ठति स इष्टा
श्रेयान्भवति ॥ ५ ॥

सप्तदशः खण्डः [17]

प्रजापतिर्लोकानभ्यतपत्तेषां तप्यमानानाग्रं रसान्प्रावृहदग्निं
पृथिव्या वायुमन्तरिक्षादादित्यं दिवः ॥ १ ॥ स एतास्तिस्रो देवता
अभ्यतपत्तासां तप्यमानानाग्रं रसान्प्रावृहदग्नेर्क्रचो वायोर्यजूर्णि
सामान्यादित्यात् ॥ २ ॥ स एतां त्रयीं विद्यामभ्यतपत्तस्यास्तप्य-
मानाया रसान्प्रावृहद्ग्रित्यृभ्यो भुवरिति यजुर्भ्यः स्वरिति
सामभ्यः ॥ ३ ॥ तद्यदृक्तो रिष्येद्गूः स्वाहेति गार्हपत्ये जुहुया-
दृचामेव तद्रसेनर्चां वीर्येणर्चां यज्ञस्य विरिष्टग्रं सन्दधाति ॥ ४ ॥
अथ यदि यजुष्टो रिष्येद्गूवः स्वाहेति दक्षिणाग्नौ जुहुयाद्यजुषामेव
तद्रसेन यजुषां वीर्येण यजुषां यज्ञस्य विरिष्टग्रं सन्दधाति ॥ ५ ॥
अथ यदि सामतो रिष्येत्स्वः स्वाहेत्याहवनीये जुहुयात्साम्नामेव
तद्रसेन साम्नां वीर्येण साम्नां यज्ञस्य विरिष्टग्रं सन्दधाति ॥ ६ ॥
तद्यथा लवणेन सुवर्णग्रं सन्दध्यात्सुवर्णेन रजतग्रं रजतेन त्रपु त्रपुणा

सीसगं सीसेन लोहं लोहेन दारु दारु चर्मणा ॥ ७ ॥ एवमेषां
लोकानामासां देवतानामस्याख्या विद्याया वीर्येण यज्ञस्य विरिष्टगं
सन्दधाति भेषजकृतो ह वा एष यज्ञो यत्रैवंविद्विहा भवति ॥ ८ ॥
एष ह वा उदकप्रवणो यज्ञो यत्रैवंविद्विहा भवत्येवंविदगं ह वा एषा
ब्रह्माणमनुगाथा यतो यत आवर्तते तत्तद्वच्छति ॥ ९ ॥ मानवो
ब्रह्मैवैक ऋत्विक्तुर्बनश्चाभिरक्षत्येवंविद्व वै ब्रह्मा यज्ञं यजमानगं
सर्वागंश्चत्विंश्चोऽभिरक्षति तस्मादेवंविदमेव ब्रह्माणं कुर्वीत
नानेवंविदं नानेवंविदम् ॥ १० ॥

पञ्चमोऽध्यायः

प्रथमः खण्डः [१]

ॐ । यो ह वै ज्येष्ठं च श्रेष्ठं च वेद ज्येष्ठश्च ह वै श्रेष्ठश्च भवति
प्राणो वाव ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च ॥ १ ॥ यो ह वै वसिष्ठं वेद वसिष्ठो ह
स्वानां भवति वाग्वाव वसिष्ठः ॥ २ ॥ यो ह वै प्रतिष्ठां वेद प्रति ह
तिष्ठत्यस्मिगंश्च लोकेऽमुष्मिगंश्च चक्षुर्वाव प्रतिष्ठा ॥ ३ ॥ यो ह वै
सम्पदं वेद सगंहास्मै कामाः पद्यन्ते दैवाश्च मानुषाश्च श्रोत्रं वाव
सम्पत् ॥ ४ ॥ यो ह वा आयतनं वेदायतनगं ह स्वानां भवति मनो
ह वा आयतनम् ॥ ५ ॥ अथ ह प्राणा अहगंश्रेयसि व्यूदिरेऽहगं
श्रेयानस्म्यहगं श्रेयानस्मीति । ते ह प्राणाः प्रजापतिं
पितरमेत्योचुर्भगवन्को नः श्रेष्ठ इति ॥ ६ ॥ तान् होवाच यस्मिन्
व उत्क्रान्ते शरीरं पापिष्ठतरमिव दृश्येत स वः श्रेष्ठ इति ॥ ७ ॥ सा
ह वागुच्चक्राम सा संवत्सरं प्रोष्य पर्यत्योवाच कथमशक्तर्ते

मज्जीवितुमिति यथा कला अवदन्तः प्राणन्तः प्राणेन पश्यन्तश्चक्षुषा
 शृण्वन्तः श्रोत्रेण ध्यायन्तो मनसैवमिति प्रविवेश ह वाक् ॥ ८ ॥
 चक्षुर्हृच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशक्तर्ते
 मज्जीवितुमिति यथान्धा अपश्यन्तः प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा
 शृण्वन्तः श्रोत्रेण ध्यायन्तो मनसैवमिति प्रविवेश ह चक्षुः ॥ ९ ॥
 श्रोत्रग्रं होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशक्तर्ते
 मज्जीवितुमिति यथा बधिरा अशृण्वन्तः प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो
 वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा ध्यायन्तो मनसैवमिति प्रविवेश ह
 श्रोत्रम् ॥ १० ॥

मनो होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशक्तर्ते
 मज्जीवितुमिति यथा बाला अमनसः प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा
 पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेणैवमिति प्रविवेश ह मनः ॥ ११ ॥
 अथ ह प्राण उच्चिक्रमिषन्स यथा सुहयः षड्वीशशाङ्कुन्संखिदे-
 देवमितरान्प्राणान्समखिदत्तग्रं हाभिसमेत्योचुर्भगवन्नेभिः त्वं नः
 श्रेष्ठोऽसि मोत्क्रमीरिति ॥ १२ ॥ अथ हैनं वागुवाच यदहं
 वसिष्ठोऽस्मि त्वं तद्वसिष्ठोऽसीत्यथ हैनं चक्षुरुवाच यदहं
 प्रतिष्ठोऽस्मि त्वं तत्प्रतिष्ठाऽसीति ॥ १३ ॥ अथ हैनग्रं श्रोत्रमुवाच
 यदहग्रं सम्पदस्मि त्वं तत्सम्पदसीत्यथ हैनं मन उवाच
 यदहमायतनमस्मि त्वं तदायतनमसीति ॥ १४ ॥ न वै वाचो न
 चक्षुर्गृषि न श्रोत्राणि न मनाग्रंसीत्याचक्षते प्राणा इत्येवाचक्षते
 प्राणो ह्यैवैतानि सर्वाणि भवति ॥ १५ ॥

द्वितीयः खण्डः [२]

सहोवाच किं मेऽनं भविष्यतीति यत्किञ्चिदिदमाश्रभ्य आ
 शकुनिभ्य इति होचुस्तद्वा एतदनस्यान्नमनो ह वै नाम प्रत्यक्षं
 न ह वा एवंविदि किञ्चनानन्नं भवतीति ॥ १ ॥ स होवाच किं
 मे वासो भविष्यतीत्याप इति होचुस्तस्माद्वा एतदशिष्यन्तः
 पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्चाद्विः परिदधति लम्भुको ह वासो भवत्यनग्नो
 ह भवति ॥ २ ॥ तद्वैतत्सत्यकामो जाबालो गोश्रुतये
 वैयाघ्रपद्मायोक्त्वोवाच यद्यप्येनच्छुष्काय स्थाणवे ब्रूयाजा-
 येरन्नेवास्मिञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ३ ॥ अथ यदि
 महजिगमिषेदमावास्यायां दीक्षित्वा पौर्णमास्यां रात्रौ सर्वोषधस्य
 मन्थं दधिमधुनोरुपमध्य ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा
 मन्थे सम्पातमवनयेत् ॥ ४ ॥ वसिष्ठाय स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा
 मन्थे सम्पातमवनयेत्प्रतिष्ठायै स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे
 सम्पातमवनयेत्सम्पदे स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे
 सम्पातमवनयेदायतनाय स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे
 सम्पातमवनयेत् ॥ ५ ॥ अथ प्रतिसृप्याज्जलौ मन्थमाधाय
 जपत्यमो नामास्यमा हि ते सर्वमिदग्रं स हि ज्येष्ठः श्रेष्ठो
 राजाधिपतिः स मा ज्येष्ठवग्रं श्रेष्ठवग्रं राज्यमाधिपत्यं
 गमयत्वहमेवेदग्रं सर्वमसानीति ॥ ६ ॥ अथ खल्वेतयर्चा पच्छ
 आचामति तत्सवितुर्वृणीमह इत्याचामति वयं देवस्य

भोजनमित्याचामति श्रेष्ठगं सर्वधातममित्याचामति तुं भगस्य
धीमहीति सर्वं पिबति ॥ ७ ॥ निर्णज्य कगंसं चमसं वा पश्चादग्ने:
संविशति चर्मणि वा स्थण्डिले वा वाचंयमोऽप्रसाहः स यदि स्त्रियं
पश्येत्समृद्धं कर्मेति विद्यात् ॥ ८ ॥ तदेष श्लोकः । यदा कर्मसु
काम्येषु स्त्रियगं स्वप्नेषु पश्यति । समृद्धिं तत्र
जानीयात्तस्मिन्स्वप्ननिर्दर्शने तस्मिन्स्वप्ननिर्दर्शने ॥ ९ ॥

तृतीयः खण्डः [३]

श्वेतकेतुर्हर्षिणेयः पञ्चालानागं समितिमेयाय तगं ह प्रवाहणो
जैवलिरुचाच कुमारानु त्वाऽशिषत्यितेत्यनु हि भगव इति ॥ १ ॥
वेत्थ यदितोऽधि प्रजाः प्रयन्तीति न भगव इति वेत्थ यथा
पुनरावर्तन्ता ३ इति न भगव इति वेत्थ पथोर्देवयानस्य
पितृयाणस्य च व्यावर्तना ३ इति न भगव इति ॥ २ ॥ वेत्थ
यथासौ लोको न सम्पूर्यत ३ इति न भगव इति वेत्थ यथा
पञ्चम्यामाहुतावापः पुरुषवचसो भवन्तीति नैव भगव इति ॥ ३ ॥
अथानु किमनुशिष्टोऽवोचथा यो हीमानि न विद्यात्कथगं
सोऽनुशिष्टो ब्रुवीतेति स हायस्तः पितुर्धमेयाय तगं
होवाचाऽननुशिष्य वाव किल मा भगवानब्रवीदनु
त्वाऽशिषमिति ॥ ४ ॥ पञ्च मा राजन्यबन्धुः प्रश्नानप्राक्षीतेषां
नैकञ्चनाशकं विवक्तुमिति स होवाच यथा मा त्वं तदैतानवदो
यथाहमेषां नैकञ्चन वेद यद्यहमिमानवेदिष्यं कथं ते
नावक्ष्यमिति ॥ ५ ॥ स ह गौतमो राज्ञोऽर्धमेयाय तस्मै ह

प्राप्तायार्हा चकार स ह प्रातः सभाग उदेयाय तगं होवाच
 मानुषस्य भगवन् गौतम वित्तस्य वरं वृणीथा इति स होवाच तवैव
 राजन् मानुषं वित्तं यामेव कुमारस्यान्ते वाचमभाषथास्तामेव मे
 ब्रूहीति स ह कृच्छ्री बभूव ॥ ६ ॥ तगं ह चिरं
 वसेत्याज्ञापयाऽचकार तगं होवाच यथा मा त्वं गौतमावदो यथेयं न
 प्राक् त्वतः पुरा विद्या ब्राह्मणानाच्छति तस्मादु सर्वेषु लोकेषु
 क्षत्रस्यैव प्रशासनमभूदिति तस्मै होवाच ॥ ७ ॥

चतुर्थः खण्डः [4]

असौ वाव लोको गौतमाग्निस्तस्यादित्य एव समिद्रशमयो
 धूमोऽहरचिंश्चन्द्रमा अङ्गारा नक्षत्राणि विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥
 तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः श्रद्धां जुह्वति तस्या आहुतेः सोमो राजा
 सम्भवति ॥ २ ॥

पञ्चमः खण्डः [5]

पर्जन्यो वाव गौतमाग्निस्तस्य वायुरेव समिदभ्रं धूमो
 विद्युदर्चिरशनिरङ्गारा हादुनयो विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्ने-
 तस्मिन्नग्नौ देवाः सोमगं राजानं जुह्वति तस्या आहुतेर्वर्षगं
 सम्भवति ॥ २ ॥

षष्ठः खण्डः [6]

पृथिवी वाव गौतमाग्निस्तस्याः संवत्सर एव समिदाकाशो धूमो
 रात्रिरचिंदिशोऽङ्गारा अवान्तरदिशो विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्ने-
 तस्मिन्नग्नौ देवा वर्षं जुह्वति तस्या आहुतेरञ्गं सम्भवति ॥ २ ॥

सप्तमः खण्डः [७]

पुरुषो वाव गौतमाग्निस्तस्य वागेव समित्राणो धूमो
जिह्वार्चिश्वक्षुरङ्गाराः श्रोत्रं विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ
देवा अन्नं जुहति तस्या आहुते रेतः सम्भवति ॥ २ ॥

आष्टमः खण्डः [८]

योषा वाव गौतमाग्निस्तस्या उपस्थ एव समिद्यदुपमन्त्रयते स
धूमो योनिरर्चिर्यदन्तः करोति तेऽङ्गारा अभिनन्दा विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥
तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा रेतो जुहति तस्या आहुतेर्गर्भः
सम्भवति ॥ २ ॥

नवमः खण्डः [९]

इति तु पञ्चम्यामाहुतावापः पुरुषवचसो भवन्तीति स
उल्बावृतो गर्भो दश वा नव वा मासानन्तः शयित्वा यावद्वाथ
जायते ॥ १ ॥ स जातो यावदायुषं जीवति तं प्रेतं दिष्टमितोऽग्न्य
एव हरन्ति यत एवेतो यतः सम्भूतो भवति ॥ २ ॥

दशमः खण्डः [१०]

तद्य इत्थं विदुर्ये चेमेऽरण्ये श्रद्धा तप इत्युपासते तेऽर्चिषमभि
सम्भवन्त्यर्चिषोऽहरहः आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षाद्यान्षु-
दुःदुःडेति मासाग्ंस्तान् ॥ १ ॥ मासेभ्यः संवत्सरण् संवत्सरा
दादित्यमादित्याच्चन्द्रमसं चन्द्रमसो विद्युतं तत्पुरुषोऽमानवः स
एनान्ब्रह्म गमयत्येष देवयानः पन्था इति ॥ २ ॥ अथ य इमे ग्राम
इष्टापूर्ते दत्तमित्युपासते ते धूममभिसम्भवन्ति धूमाद्रात्रिग्ं

रात्रेरपरपक्ष - मपरपक्षाद्यान्बड्दक्षिणैति मासागंस्तान्नैते संवत्सर-
मभिप्राप्नुवन्ति ॥ ३ ॥ मासेभ्यः पितृलोकं पितृलोकादाकाश-
माकाशाच्चन्द्रमसमेष सोमो राजा तदेवानामन्नं तं देवा
भक्षयन्ति ॥ ४ ॥ तस्मिन्यावत्सम्पातमुषित्वाथैतमेवाध्वानं
पुनर्निवर्तन्ते यथेतमाकाशमाकाशाद्वायुं वायुभूत्वा धूमो भवति
धूमो भूत्वाऽप्रभं भवति ॥ ५ ॥ अप्रभं भूत्वा मेघो भवति मेघो भूत्वा
प्रवर्षति त इह ब्रीहियवा ओषधिवनस्यतयस्तिलमाषा इति
जायन्तेऽतो वै खलु दुर्निष्प्रपतरं यो यो ह्यन्नमत्ति यो रेतः सिञ्चति
तद्दूय एव भवति ॥ ६ ॥ तद्य इह रमणीयचरणा अभ्याशो ह यत्ते
रमणीयां योनिमापद्येन्द्राह्मणयोनिं वा क्षत्रिययोनिं वा वैश्ययोनिं
वाऽथ य इह कपूयचरणा अभ्याशो ह यत्ते कपूयां योनिमापद्येन्
श्वयोनिं वा सूकरयोनिं वा चाण्डालयोनिं वा ॥ ७ ॥ अथैतयोः
पथोर्न कतरेणचन तानीमानि क्षुद्राण्यसकृदावर्तीनि भूतानि भवन्ति
जायरस्व श्रियस्वेत्येतत्तृतीयगं स्थानं तेनासौ लोको न सम्पूर्यते
तस्माज्जुगुप्सेत तदेष क्ष्लोकः ॥ ८ ॥ स्तेनो हिरण्यस्य सुरां
पिबगंश्व गुरोस्तत्त्वमावसन्नह्यहा च । एते पतन्ति चत्वारः
पञ्चमश्वाचरणं-स्तैरिति ॥ ९ ॥ अथ ह य एतानेवं पञ्चाश्रीन्वेद न
सह तैरप्याचरन्पाप्मना लिप्यते शुद्धः पूतः पुण्यलोको भवति य
एवं वेद य एवं वेद ॥ १० ॥

एकादशः खण्डः [11]

प्राचीनशाल औपमन्यवः सत्ययज्ञः पौलुषिरिन्द्रद्युम्नो भालुवेयो

जनः शार्कराक्ष्यो बुडिल आश्वतराश्विस्ते हैते महाशाला
महाश्रोत्रियाः समेत्य मीमांसां चक्रः को न आत्मा किं
ब्रह्मेति ॥ १ ॥ ते ह सम्पादयाञ्चक्रुरुद्धालको वै भगवन्तोऽयमारुणिः
सम्प्रतीममात्मानं वैश्वानरमध्येति तगं हन्ताभ्यागच्छामेति तगं
हाभ्याजग्मुः ॥ २ ॥ स ह सम्पादयाञ्चकार प्रक्ष्यन्ति मामिमे
महाशाला महाश्रोत्रियास्तेभ्यो न सर्वमिव प्रतिपत्त्ये हन्ताहमन्य-
मध्यनुशासानीति ॥ ३ ॥ तान्होवाचाश्वपतिर्वै भगवन्तोऽयं कैकेयः
सम्प्रतीममात्मानं वैश्वानरमध्येति तगं हन्ताभ्यागच्छामेति तगं
हाभ्याजग्मुः ॥ ४ ॥ तेभ्यो ह प्राप्तेभ्यः पृथगर्हणि कारयाञ्चकार
स ह प्रातः सञ्जिहान उवाच न मे स्तेनो जनपदे न कर्दर्यो
न मद्यपो नाऽनाहिताग्निर्नाविद्वान् स्वैरी स्वैरिणी कुतो यक्ष्यमाणो
वै भगवन्तोऽहमस्मि यावदेकैकस्मा ऋत्विजे धनं दास्यामि
तावद्वगवद्वयो दास्यामि वसन्तु भगवन्त इति ॥ ५ ॥ ते होचुर्येन
हैवार्थेन पुरुषश्वरेत्तगं हैव वदेदात्मानमेवेमं वैश्वानरगं सम्प्रत्यध्येषि
तमेव नो ब्रूहीति ॥ ६ ॥ तान्होवाच प्रातर्वः प्रतिवक्तास्मीति ते ह
समित्पाण्यः पूर्वाह्ने प्रतिचक्रमिरे तान्हानुपनीयैवैतदुवाच ॥ ७ ॥

द्वादशः खण्डः [12]

औपमन्यव कं त्वमात्मानमुपास्स इति दिवमेव भगवो राजनिति
होवाचैष वै सुतेजा आत्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से
तस्मात्तव सुतं प्रसुतमासुतं कुले दृश्यते ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि
प्रियमत्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य

एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते मूर्धा त्वेष आत्मन इति होवाच
मूर्धा ते व्यपतिष्ठद्यन्मां नागमिष्य इति ॥ २ ॥

त्रयोदशः खण्डः [13]

अथ होवाच सत्यज्ञं पौलुषिं प्राचीनयोग्य कं
त्वमात्मानमुपास्स इत्यादित्यमेव भगवो राजनिति होवाचैष वै
विश्वरूप आत्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्तव बहु
विश्वरूपं कुले दृश्यते ॥ १ ॥ प्रवृत्तोऽश्वतरीरथो दासीनिष्को
ऽत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं
कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते चक्षुष्टेतदात्मन इति
होवाचान्धोऽभविष्ठद्यन्मां नागमिष्य इति ॥ २ ॥

चतुर्दशः खण्डः [14]

अथ होवाचेन्द्रद्युम्नं भालुवेयं वैयाघ्रपद्य कं त्वमात्मानमुपास्स
इति वायुमेव भगवो राजनिति होवाचैष वै पृथग्वर्त्मात्मा वैश्वानरो
यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्त्वां पृथग्बलय आयन्ति पृथग्रथश्रेणयो
ऽनुयन्ति ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्यन्नं पश्यति प्रियं
भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते
प्राणस्त्वेष आत्मन इति होवाच प्राणस्त उदक्रमिष्ठद्यन्मां
नागमिष्य इति ॥ २ ॥

पञ्चदशः खण्डः [15]

अथ होवाच जनगं शार्कराक्ष्य कं त्वमात्मानमुपास्स
इत्याकाशमेव भगवो राजनिति होवाचैष वै बहुल आत्मा वैश्वानरो

यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्वं बहुलोऽसि प्रजया च धनेन
च ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य
ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते सन्देहस्त्वेष
आत्मन इति होवाच सन्देहस्ते व्यशीर्यद्यन्मां नागमिष्य
इति ॥ २ ॥

षोडशः खण्डः [16]

अथ होवाच बुद्धिलमाश्वतराश्चिं वैयाप्रपद्य कं त्वमात्मानमुपास्स
इत्यप एव भगवो राजन्निति होवाचैष वै रयिरात्मा वैश्वानरो यं
त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्वं रयिमान्पुष्टिमानसि ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं
पश्यसि प्रियमत्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य
एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते बस्तिस्त्वेष आत्मन इति होवाच
बस्तिस्ते व्यभेत्यद्यन्मां नागमिष्य इति ॥ २ ॥

सप्तदशः खण्डः [17]

अथ होवाचोद्दालकमारुणिं गौतमं कं त्वमात्मानमुपास्स इति
पृथिवीमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै प्रतिष्ठात्मा वैश्वानरो
यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्वं प्रतिष्ठितोऽसि प्रजया च
पशुभिश्च ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्यन्नं पश्यति प्रियं
भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते पादौ
त्वेतावात्मन इति होवाच पादौ ते व्यम्लास्येतां यन्मां नागमिष्य
इति ॥ २ ॥

अष्टादशः खण्डः [18]

तान्होवाचैते वै खलु यूयं पृथगिवेममात्मानं वैश्वानरं विद्वाग्ंसो
ऽन्नमत्थ यस्त्वेतमेवं प्रादेशमात्रमभिविमानमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते
स सर्वेषु लोकेषु सर्वेषु भूतेषु सर्वेषात्मस्वन्नमत्ति ॥ १ ॥ तस्य ह
वा एतस्यात्मनो वैश्वानरस्य मूर्धेव सुतेजाश्वक्षुर्विश्वरूपः प्राणः
पृथग्वत्मात्मा सन्देहो बहुलो बस्तिरेव रयिः पृथिव्येव पादावुर एव
वेदिर्लोमानि बर्हिर्हृदयं गार्हपत्यो मनोऽन्वाहार्यपचन आस्यमा-
हवनीयः ॥ २ ॥

एकोनविंशः खण्डः [19]

तद्यद्वक्तं प्रथममागच्छेत्तद्वोमीयग्ं स यां प्रथमामाहुतिं
जुहुयात्तां जुहुयात्प्राणाय स्वाहेति प्राणस्तृप्यति ॥ १ ॥ प्राणे
तृप्यति चक्षुस्तृप्यति चक्षुषि तृप्यत्यादित्यस्तृप्यत्यादित्ये तृप्यति
द्यौस्तृप्यति दिवि तृप्यन्त्यां यत्किञ्च द्यौश्वादित्यश्वाधितिष्ठ-
तस्तत्तृप्यति तस्यानु तृप्तिं तृप्यति प्रजया पशुमिरन्नादेन तेजसा
ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥

विंशः खण्डः [20]

अथ यां द्वितीयां जुहुयात्तां जुहुयाद्वयानाय स्वाहेति
व्यानस्तृप्यति ॥ १ ॥ व्याने तृप्यति श्रोत्रं तृप्यति श्रोत्रे तृप्यति
चन्द्रमास्तृप्यति चन्द्रमसि तृप्यति दिशस्तृप्यन्ति दिक्षु तृप्यन्तीषु
यत्किञ्च दिशश्च चन्द्रमाश्वाधितिष्ठन्ति तत्तृप्यति तस्यानु तृप्तिं
तृप्यति प्रजया पशुमिरन्नादेन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥

एकविंशः खण्डः [21]

अथ यां तृतीयां जुहुयात्तां जुहुयादपानाय स्वाहेत्य-
पानस्तृप्यति ॥ १ ॥ अपाने तृप्यति वाक्तृप्यति वाचि तृप्यन्त्या-
मग्निस्तृप्यत्यग्नौ तृप्यति पृथिवी तृप्यति पृथिव्यां तृप्यन्त्यां
यत्किञ्च पृथिवी चाग्निश्चाधितिष्ठतस्ततृप्यति तस्यानु तृप्तिं
तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नादेन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥

द्वाविंशः खण्डः [22]

अथ यां चतुर्थीं जुहुयात्तां जुहुयात्समानाय स्वाहेति
समानस्तृप्यति ॥ १ ॥ समाने तृप्यति मनस्तृप्यति मनसि तृप्यति
पर्जन्यस्तृप्यति पर्जन्ये तृप्यति विद्युत्तृप्यति विद्युति तृप्यन्त्यां
यत्किञ्च विद्युच्च पर्जन्यश्चाधितिष्ठतस्ततृप्यति तस्यानु तृप्तिं
तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नादेन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ ३ ॥

त्रयोविंशः खण्डः [23]

अथ यां पञ्चमीं जुहुयात्तां जुहुयादुदानाय स्वाहेत्युदान-
स्तृप्यति ॥ १ ॥ उदाने तृप्यति त्वक् तृप्यति त्वचि तृप्यन्त्यां
वायुस्तृप्यति वायौ तृप्यत्याकाशस्तृप्यत्याकाशे तृप्यति यत्किञ्च
वायुश्चाकाशश्चाधितिष्ठतस्ततृप्यति तस्यानु तृप्तिं तृप्यति प्रजया
पशुभिरन्नादेन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥

चतुर्विंशः खण्डः [24]

स य इदमविद्वानग्निहोत्रं जुहोति यथाङ्गारानपोह्य भस्मनि
जुहुयात्तादृक्ततस्यात् ॥ १ ॥ अथ य एतदेवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति

तस्य सर्वेषु लोकेषु सर्वेषु भूतेषु सर्वेषात्मसु हुतं भवति ॥ २ ॥
 तद्वथेषीकातूलमग्नौ प्रोतं प्रदूयेतैवग्ं हास्य सर्वे पाप्मानः प्रदूयन्ते य
 एतदेवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३ ॥ तस्मादु हैवंविद्यच्चपि
 चण्डालायोच्छिष्टं प्रयच्छेदात्मनि हैवास्य तद्वैश्वानरे हुतग्ं
 स्यादिति तदेष क्षोकः ॥ ४ ॥ यथेह क्षुधिता बाला मातरं
 पर्युपासत एवग्ं सर्वाणि भूतान्यग्निहोत्रमुपासत इत्यग्निहोत्रमुपासत
 इति ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

प्रथमः खण्डः [१]

ॐ । श्रेतकेतुर्हर्णेय आस तग्ं ह पितोवाच श्रेतकेतो वस
 ब्रह्मचर्यं न वै सोम्यासमत्कुलीनोऽननूच्य ब्रह्मबन्धुरिव
 भवतीति ॥ १ ॥ स ह द्वादशवर्षं उपेत्य चतुर्विंशतिवर्षः
 सर्वान्वेदानधीत्य महामना अनूचानमानी स्तब्धं एयाय तग्ं ह
 पितोवाच श्रेतकेतो यन्त्रु सोम्येदं महामना अनूचानमानी
 स्तब्धोऽस्युत तमादेशमप्राक्ष्यः ॥ २ ॥ येनाश्रुतग्ं श्रुतं भवत्यमतं
 मतमविज्ञातं विज्ञातमिति कथं नु भगवः स आदेशो
 भवतीति ॥ ३ ॥ यथा सोम्यैकेन मृत्यिण्डेन सर्वं मृण्यं विज्ञातग्ं
 स्याद्वाचारम्भणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यम् ॥ ४ ॥ यथा
 सोम्यैकेन लोहमणिना सर्वं लोहमयं विज्ञातग्ं स्याद्वाचारम्भणं
 विकारो नामधेयं लोहमित्येव सत्यम् ॥ ५ ॥ यथा सोम्यैकेन
 नखनिकृन्तनेन सर्वं काष्णायिसं विज्ञातग्ं स्याद्वाचारम्भणं विकारो

नामधेयं कृष्णायसमित्येव सत्यमेवगं सोम्य स आदेशो
भवतीति ॥ ६ ॥ न वै नूनं भगवन्तस्त एतदवेदिषुर्यद्धयेतदवेदिष्यन्
कथं मे नावक्ष्यन्निति भगवाग्स्त्वेव मे तद्वीत्विति तथा सोम्येति
होवाच ॥ ७ ॥

द्वितीयः खण्डः [२]

सदेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयं तद्वैक आहुरसदेवेदमग्र
आसीदेकमेवाद्वितीयं तस्मादसतः सज्जायत ॥ १ ॥ कुतस्तु खलु
सोम्यैवगं स्यादिति होवाच कथमसतः सज्जायेतेति सत्त्वेव
सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयम् ॥ २ ॥ तदैक्षत बहु स्यां
प्रजायेयेति तत्तेजोऽसृजत तत्तेज ऐक्षत बहु स्यां प्रजायेयेति
तदपोऽसृजत तस्माद्यत्र क्वच शोचति स्वेदते वा पुरुषस्तेजस एव
तदध्यापो जायन्ते ॥ ३ ॥ ता आप ऐक्षन्त बह्यः स्याम
प्रजायेमहीति ता अन्नमसृजन्त तस्माद्यत्र क्वच वर्षति तदेव
भूयिष्ठमन्नं भवत्यद्धय एव तदध्यन्नाद्यं जायते ॥ ४ ॥

तृतीयः खण्डः [३]

तेषां खल्वेषां भूतानां त्रीण्येव बीजानि भवन्त्याण्डजं
जीवजमुद्दिज्जमिति ॥ १ ॥ सेयं देवतैक्षत हन्ताहमिमास्तिसो देवता
अनेन जीवेनात्मनाऽनुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणीति ॥ २ ॥
तासां त्रिवृतं त्रिवृतमेकैकां करवाणीति । सेयं देवतेमास्तिसो देवता
अनेनैव जीवेनात्मनाऽनुप्रविश्य नामरूपे व्याकरोत् ॥ ३ ॥ तासां
त्रिवृतं त्रिवृतमेकैकामकरोत् । यथा तु खलु सोम्येमास्तिसो
देवताख्विवृत्तिवृदेकैका भवति तन्मे विजानीहीति ॥ ४ ॥

चतुर्थः खण्डः [4]

यदग्ने रोहितग्रं रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपां यत्कृष्णं
 तदन्नस्यापागादग्नेरश्चित्वं वाचारम्भणं विकारो नामधेयं त्रीणि
 रूपाणीत्येव सत्यम् ॥ १ ॥ यदादित्यस्य रोहितग्रं रूपं तेजसस्तद्रूपं
 यच्छुक्लं तदपां यत्कृष्णं तदन्नस्यापागादादित्यादादित्यत्वं
 वाचारम्भणं विकारो नामधेयं त्रीणि रूपाणीत्येव सत्यम् ॥ २ ॥
 यच्चन्द्रमसो रोहितग्रं रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपां यत्कृष्णं
 तदन्नस्यापागच्चन्द्राच्चन्द्रत्वं वाचारम्भणं विकारो नामधेयं त्रीणि
 रूपाणीत्येव सत्यम् ॥ ३ ॥ यद्विद्युतो रोहितग्रं रूपं तेजसस्तद्रूपं
 यच्छुक्लं तदपां यत्कृष्णं तदन्नस्यापागाद्विद्युतो विद्युत्त्वं वाचारम्भणं
 विकारो नामधेयं त्रीणि रूपाणीत्येव सत्यम् ॥ ४ ॥ एतद्ध स्म वै
 तद्विद्वाग्रंस आहुः पूर्वे महाशाला महाश्रोत्रिया न नोऽव
 कश्चनाश्रुतममतमविज्ञातमुदाहरिष्यतीति होम्यो विदाञ्चक्रुः ॥ ५ ॥
 यदु रोहितमिवाभूदिति तेजसस्तद्रूपमिति तद्विदाञ्चक्रुर्यदु शुक्ल-
 मिवाभूदित्यपाग्रं रूपमिति तद्विदाञ्चक्रुर्यदु कृष्णमिवाभूदित्यन्नस्य
 रूपमिति तद्विदाञ्चक्रुः ॥ ६ ॥ यद्विद्युतमिवाभूदित्येतासामेव
 देवतानाग्रं समास इति तद्विदाञ्चक्रुर्यथा खलु नु सोम्येमास्तिस्रो
 देवताः पुरुषं प्राप्य त्रिवृत्रिवृदेकैका भवति तन्मे विजानीहीति ॥ ७ ॥

पञ्चमः खण्डः [5]

अन्नमशितं त्रेधा विधीयते तस्य यः स्थविष्ठो धातुस्तत्पुरीषं
 भवति यो मध्यमस्तन्माग्रंसं योऽणिष्ठस्तन्मनः ॥ १ ॥ आपः

पीताखेधा विधीयन्ते तासां यः स्थविष्ठो धातुस्तन्मूत्रं भवति यो मध्यमस्तहुतोहितं योऽणिष्ठः स प्राणः ॥ २ ॥ तेजोऽशितं त्रेधा विधीयते तस्य यः स्थविष्ठो धातुस्तदस्थि भवति यो मध्यमः स मज्जा योऽणिष्ठः सा वाक् ॥ ३ ॥ अन्नमयग् हि सोम्य मन आपोमयः प्राणस्तेजोमयी वागिति भूय एव मा भगवान्विज्ञा-पयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ४ ॥

षष्ठः खण्डः [६]

दध्नः सोम्य मध्यमानस्य योऽणिमा स ऊर्ध्वः समुदीषति तत्सर्पिर्भवति ॥ १ ॥ एवमेव खलु सोम्यान्नस्याश्यमानस्य योऽणिमा स ऊर्ध्वः समुदीषति तन्मनो भवति ॥ २ ॥ अपाग् सोम्य पीयमानानां योऽणिमा स ऊर्ध्वः समुदीषति स प्राणो भवति ॥ ३ ॥ तेजसः सोम्याश्यमानस्य योऽणिमा स ऊर्ध्वः समुदीषति सा वाभवति ॥ ४ ॥ अन्नमयग् हि सोम्य मन आपोमयः प्राणस्तेजोमयी वागिति भूय एव मा भगवान्विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ५ ॥

सप्तमः खण्डः [७]

षोडशकलः सोम्य पुरुषः पञ्चदशाहानि माशीः काममपः पिबापोमयः प्राणो न पिबतो विच्छेत्स्यत इति ॥ १ ॥ स ह पञ्चदशाहानि नाशाथ हैनमुपसरसाद किं ब्रवीमि भो इत्यृचः सोम्य यजूग्ंषि सामानीति स होवाच न वै मा प्रतिभान्ति भो इति ॥ २ ॥ तग् होवाच यथा सोम्य महतोऽभ्याहितस्यैकोऽङ्गारः

खद्योत्तमात्रः परिशिष्टः स्यात्तेन ततोऽपि न वहु दहेदेवगं सोम्य ते
षोडशानां कलानामेका कलाऽतिशिष्टा स्यात्तयैतर्हि
वेदान्नानुभवस्यशानाथ मे विज्ञास्यसीति ॥ ३ ॥ स हाशाथ
हैनमुपससाद तगं ह यत्किञ्च पप्रच्छ सर्वगं ह प्रतिपेदे ॥ ४ ॥
तगं होवाच यथा सोम्य महतोऽभ्याहितस्यैकमङ्गारं खद्योत्तमात्रं
परिशिष्टं तं तृणैरूपसमाधाय प्राज्वलयेत्तेन ततोऽपि वहु
दहेत् ॥ ५ ॥ एवगं सोम्य ते षोडशानां कलानामेका कलातिशिष्टा
ऽभूत्साऽन्नेनोपसमाहिता प्राज्वालीत्यैतर्हि वेदाननुभवस्यन्नमयगं
हि सोम्य मन आपोमयः प्राणस्तेजोमयी वागिति तद्वास्य
विज्ञाविति विज्ञाविति ॥ ६ ॥

अष्टमः खण्डः [८]

उद्दालको हारुणिः श्वेतकेतुं पुत्रमुवाच स्वप्नान्तं मे सोम्य
विजानीहीति यत्रैतत्पुरुषः स्वपिति नाम सता सोम्य तदा सम्पन्नो
भवति स्वमपीतो भवति तस्मादेनगं स्वपितीत्याचक्षते स्वगं
ह्यपीतो भवति ॥ १ ॥ स यथा शकुनिः सूत्रेण प्रबद्धो दिशं दिशं
पतित्वाऽन्यत्रायतनमलब्ध्वा बन्धनमेवोपश्रयत एवमेव खलु सोम्य
तन्मनो दिशं दिशं पतित्वाऽन्यत्रायतनमलब्ध्वा प्राणमेवोपश्रयते
प्राणबन्धनगं हि सोम्य मन इति ॥ २ ॥ अशनापिपासे मे सोम्य
विजानीहीति यत्रैतत्पुरुषोऽशिशिष्टति नामाप एव तदशितं नयन्ते
तद्यथा गोनायोऽश्वनायः पुरुषनाय इत्येवं तदप आचक्षते
ऽशनायेति तत्रैतच्छुङ्गमुत्पतितगं सोम्य विजानीहि नेदममूलं

भविष्यतीति ॥ ३ ॥ तस्य क्व मूलं स्यादन्यत्रान्नादेवमेव खलु
सोम्यान्नेन शुङ्गेनापो मूलमन्विच्छाद्विः सोम्य शुङ्गेन तेजो मूल-
मन्विच्छ तेजसा सोम्य शुङ्गेन सन्मूलमन्विच्छ सन्मूलाः सोम्येमाः
सर्वाः प्रजाः सदायतनाः सत्प्रतिष्ठाः ॥ ४ ॥ अथ यत्रैतत्पुरुषः
पिपासति नाम तेज एव तत्पीतं नयते तद्यथा गोनायोऽश्वनायः
पुरुषनाय इत्येवं तत्तेज आचष्ट उदन्येति तत्रैतदेव शुङ्गमुत्पतितगं
सोम्य विजानीहि नेदममूलं भविष्यतीति ॥ ५ ॥ तस्य क्व मूलं
स्यादन्यत्राद्वयोऽद्विः सोम्य शुङ्गेन तेजो मूलमन्विच्छ तेजसा
सोम्य शुङ्गेन सन्मूलमन्विच्छ सन्मूलाः सोम्येमाः सर्वाः प्रजाः
सदायतनाः सत्प्रतिष्ठा यथा नु खलु सोम्येमास्तिसो देवताः पुरुषं
प्राप्य त्रिवृत्त्रिवृदेकैका भवति तदुक्तं पुरस्तादेव भवत्यस्य सोम्य
पुरुषस्य प्रयतो वाञ्छनसि सम्पद्यते मनः प्राणे प्राणस्तेजसि तेजः
परस्यां देवतायाम् ॥ ६ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदगं सर्वं
तत्सत्यगं स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान्
विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ७ ॥

नवमः खण्डः [१९]

यथा सोम्य मधु मधुकृतो निस्तिष्ठन्ति नानात्ययानां वृक्षाणां
रसान्समवहारमेकतागं रसं गमयन्ति ॥ १ ॥ ते यथा तत्र न विवेकं
लभन्तेऽमुष्याहं वृक्षस्य रसोऽस्यमुष्याहं वृक्षस्य रसोऽस्मीत्येवमेव
खलु सोम्येमाः सर्वाः प्रजाः सति सम्पद्य न विदुः सति सम्पद्यामह

इति ॥ २ ॥ त इह व्याघ्रो वा सिंगंहो वा वृको वा वराहो वा कीटो
वा पतङ्गो वा दण्डो वा मशको वा यद्यद्वन्ति
तदाभवन्ति ॥ ३ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदग्ं सर्वं तत्सत्यग्ं
स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान्
विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ४ ॥

दशमः खण्डः [10]

इमाः सोम्य नद्यः पुरस्तात्प्राच्यः स्यन्दन्ते पश्चात्प्रतीच्यस्ताः
समुद्रात्समुद्रमेवापियन्ति स समुद्र एव भवन्ति ता यथा तत्र न
विदुरियमहमरमीयमहमरमीति ॥ १ ॥ एवमेव खलु सोम्येमाः
सर्वाः प्रजाः सत आगत्य न विदुः सत आगच्छामह इति त इह
व्याघ्रो वा सिंगंहो वा वृको वा वराहो वा कीटो वा पतङ्गो वा दण्डो
वा मशको वा यद्यद्वन्ति तदाभवन्ति ॥ २ ॥ स य
एषोऽणिमैतदात्म्यमिदग्ं सर्वं तत्सत्यग्ं स आत्मा तत्त्वमसि
श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति
होवाच ॥ ३ ॥

एकादशः खण्डः [11]

अस्य सोम्य महतो वृक्षस्य यो मूलेऽभ्याहन्याज्जीवन्स्त्रवेदो
मध्येऽभ्याहन्याज्जीवन्स्त्रवेदोऽग्रेऽभ्याहन्याज्जीवन्स्त्रवेत्स एष जीवे-
नात्मनाऽनुप्रभूतः पैपीयमानो मोदमानस्तिष्ठति ॥ १ ॥ अस्य
यदेकाग्ं शाखां जीवो जहात्यथ सा शुष्प्यति द्वितीयां जहात्यथ सा

शुष्पति तृतीयां जहात्यथ सा शुष्पति सर्वं जहाति सर्वः
शुष्पत्येवमेव खलु सोम्य विद्धीति होवाच ॥ २ ॥ जीवापेतं वाव
किलेदं प्रियते न जीवो प्रियत इति स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदग्
सर्वं तत्सत्यग् स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा
भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥

द्वादशः खण्डः [12]

न्यग्रोधफलमत आहरेतीदं भगव इति भिन्दीति भिन्नं भगव इति
किमत्र पश्यसीत्यप्य इवेमा धाना भगव इत्यासामङ्गैकां भिन्दीति
भिन्ना भगव इति किमत्र पश्यसीति न किञ्चन भगव इति ॥ १ ॥
तग् होवाच यं वै सोम्यैतमणिमानं न निभाल्यस एतस्य वै
सोम्यैषोऽणिम्न एवं महान्यग्रोधस्तिष्ठति ॥ २ ॥ श्रद्धत्स्व सोम्येति
स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदग् सर्वं तत्सत्यग् स आत्मा तत्त्वमसि
श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति
होवाच ॥ ३ ॥

त्रयोदशः खण्डः [13]

लवणमेतदुदकेऽवधायाथ मा प्रातरूपसीदथा इति स ह तथा
चकार तग् होवाच यद्वोषा लवणमुदकेऽवाधा अङ्गं तदाहरेति
तद्वावमृश्य न विवेद ॥ १ ॥ यथा विलीनमेवाङ्गास्यान्तादाचामेति
कथमिति लवणमिति मध्यादाचामेति कथमिति लवणमित्यन्ता-
दाचामेति कथमिति लवणमित्यभिप्रास्यैतदथ मोपसीदथा इति तद्वा-
तथा चकार तच्छश्वत्संवर्तते तग् होवाचात्र वाव किल सत्सोम्य न

निभालयसेऽत्रैव किल्लंति ॥ २ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदगं सर्वं तत्सत्यगं स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञाप्यत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥

चतुर्दशः खण्डः [14]

यथा सोम्य पुरुषं गन्धारेभ्योऽभिनद्वाक्षमानीय तं ततोऽतिजने विसृजेत्स यथा तत्र प्राङ्गोदङ्गवाऽधराङ्गवा प्रत्यङ्गवा प्रध्मायीताभिनद्वाक्ष आनीतोऽभिनद्वाक्षो विसृष्टः ॥ १ ॥ तस्य यथाभिनहनं प्रमुच्य प्रब्रूयादेतां दिशं गन्धारा एतां दिशं ब्रजेति स ग्रामादग्रामं पृच्छन् पण्डितो मेधावी गन्धारानेवोपसम्पद्येतै-वमेवेहाचार्यवान् पुरुषो वेद तस्य तावदेव चिरं यावन्न विमोक्ष्येऽथ सम्पत्स्य इति ॥ २ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदगं सर्वं तत्सत्यगं स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान्विज्ञाप्यत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥

पञ्चदशः खण्डः [15]

पुरुषगं सोम्योतोपतापिनं ज्ञातयः पर्युपासते जानासि मां जानासि मामिति तस्य यावन्न वाञ्छनसि सम्पद्यते मनः प्राणे प्राणस्तेजसि तेजः परस्यां देवतायां तावज्जानाति ॥ १ ॥ अथ यदाऽस्य वाञ्छनसि सम्पद्यते मनः प्राणे प्राणस्तेजसि तेजः परस्यां देवतायामथ न जानाति ॥ २ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदगं सर्वं तत्सत्यगं स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञाप्यत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥

षोडशः खण्डः [16]

पुरुषग्रं सोम्योत हस्तगृहीतमानयन्त्यपहार्षीत्स्तेयमकार्षी-
त्परशुमस्मै तपतेति स यदि तस्य कर्ता भवति तत एवानृतमात्मानं
कुरुते सोऽनृताभिसन्धोऽनृतेनात्मानमन्तर्धायि परशुं तप्तं
प्रतिगृह्णाति स दद्यतेऽथ हन्यते ॥ १ ॥ अथ यदि तस्याकर्ता
भवति तत एव सत्यमात्मानं कुरुते स सत्याभिसन्धः
सत्येनात्मानमन्तर्धायि परशुं तप्तं प्रतिगृह्णाति स न दद्यतेऽथ
मुच्यते ॥ २ ॥ स यथा तत्र नादाद्येतैतदात्म्यमिदाग्रं सर्वं तत्सत्यग्रं
स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति तद्वारय विजज्ञाविति
विजज्ञाविति ॥ ३ ॥

सप्तमोऽध्यायः

प्रथमः खण्डः [1]

ॐ । अधीहि भगव इति होपससाद सनत्कुमारं नारदस्तग्रं
होवाच यद्वेत्थ तेन मोपसीद ततस्त ऊर्ध्वं वक्ष्यामीति ॥ १ ॥ स
होवाचर्वेदं भगवोऽध्येमि यजुर्वेदग्रं सामवेदमार्थर्वणं चतुर्थ-
मितिहासपुराणं पञ्चमं वेदानां वेदं पित्र्यग्रं राशिं दैवं निधिं
वाकोवाक्यमेकायनं देवविद्यां ब्रह्मविद्यां भूतविद्यां क्षत्रविद्यां
नक्षत्रविद्याग्रं सर्पदेवजनविद्यामेतद्वग्वोऽध्येमि ॥ २ ॥ सोऽहं
भगवो मन्त्रविदेवास्मि नात्मविच्छूतग्रं ह्येव मे भगवद्वशेभ्यस्तरति
शोकमात्मविदिति सोऽहं भगवः शोचामि तं मा भगवाञ्छोकस्य

पारं तारयत्विति तगं होवाच यद्वै किञ्चैतदध्यगीषा
नामैवैतत् ॥ ३ ॥ नाम वा ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेद
आथर्वणश्चतुर्थ इतिहासपुराणः पञ्चमो वेदानां वेदः पित्र्यो
राशिर्दैवो निधिर्वाकोवाक्यमेकायनं देवविद्या ब्रह्मविद्या भूतविद्या
क्षत्रविद्या नक्षत्रविद्या सर्पदेवजनविद्या नामैवैतन्नामोपासस्वेति ॥ ४ ॥
स यो नामं ब्रह्मेत्युपास्ते यावन्नाम्नो गतं तत्रास्य यथाकामचारो
भवति यो नाम ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो नाम्नो भूय इति नाम्नो
वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥ ५ ॥

द्वितीयः स्खण्डः [२]

वाग्वाव नाम्नो भूयसी वाग्वा ऋग्वेदं विज्ञापयति यजुर्वेदगं
सामवेदमाथर्वणं चतुर्थमितिहासपुराणं पञ्चमं वेदानां वेदं पित्र्यगं
राशिं दैवं निधिं वाकोवाक्यमेकायनं देवविद्यां ब्रह्मविद्यां भूतविद्यां
क्षत्रविद्यां नक्षत्रविद्यागं सर्पदेवजनविद्यां दिवं च पृथिवीं च वायुं
चाकाशं चापश्च तेजश्च देवाग्नश्च मनुष्याग्नश्च पश्चूग्नश्च वयाग्नसि च
तृणवनस्पतीञ्छापदान्याकीटपतङ्गपिपीलिकं धर्मं चाधर्मं च सत्यं
चानृतं च साधु चासाधु च हृदयज्ञं चाहृदयज्ञं च यद्वै
वाङ्नाभविष्यन्न धर्मो नाधर्मो व्यज्ञापिष्यन्न सत्यं नानृतं न साधु
नासाधु न हृदयज्ञो नाहृदयज्ञो वागेवैतत्सर्वं विज्ञापयति
वाचमुपासस्वेति ॥ १ ॥ स यो वाचं ब्रह्मेत्युपास्ते यावद्वाचो गतं
तत्रास्य यथाकामचारो भवति यो वाचं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति

भगवो वाचो भूय इति वाचो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे
भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

तृतीयः खण्डः [३]

मनो वाव वाचो भूयो यथा वै द्वे वाऽऽमलके द्वे वा कोले द्वौ
वाऽक्षौ मुष्टिरनुभवत्येवं वाचं च नाम च मनोऽनुभवति स यदा
मनसा मनस्यति मन्त्रानधीयीयेत्यथाधीते कर्माणि कुर्वीयेत्यथ
कुरुते पुत्राग्ंश्च पशूग्ंश्चेच्छेयेत्यथेच्छत इमं च लोकममुं
चेच्छेयेत्यथेच्छते मनो ह्यात्मा मनो हि लोको मनो हि ब्रह्म मन
उपास्वेति ॥ १ ॥ स यो मनो ब्रह्मेत्युपास्ते यावन्मनसो गतं
तत्रास्य यथाकामचारो भवति यो मनो ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो
मनसो भूय इति मनसो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे
भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

चतुर्थः खण्डः [४]

सङ्कल्पो वाव मनसो भूयान्यदा वै सङ्कल्पयतेऽथ मनस्यत्यथ
वाचमीरयति तामु नामीरयति नाम्नि मन्त्रा एकं भवन्ति मन्त्रेषु
कर्माणि ॥ १ ॥ तानि ह वा एतानि सङ्कल्पैकायनानि सङ्कल्पात्म-
कानि सङ्कल्पे प्रतिष्ठितानि समकूपतां चावापृथिवी समकल्पेतां
वायुश्वाकाशं च समकल्पन्ताऽपश्च तेजश्च तेषाग्ं संकूप्त्यै वर्ष
सङ्कल्पते वर्षस्य संकूप्त्या अन्नग्ं सङ्कल्पतेऽन्नस्य संकूप्त्यै प्राणाः
सङ्कल्पन्ते प्राणानाग्ं संकूप्त्यै मन्त्राः सङ्कल्पन्ते मन्त्राणाग्ं संकूप्त्यै

कर्माणि सङ्कल्पन्ते कर्मणाग् संकृप्त्यै लोकः सङ्कल्पते लोकस्य
संकृप्त्यै सर्वग् सङ्कल्पते स एष सङ्कल्पः सङ्कल्पमुपास्त्वेति ॥ २ ॥
स यः सङ्कल्पं ब्रह्मेत्युपास्ते कूप्तान्वै स लोकान् ध्रुवान्
ध्रुवः प्रतिष्ठितान् प्रतिष्ठितोऽव्यथमानानव्यथमानोऽभिसिद्ध्यति
यावत्सङ्कल्पस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यः सङ्कल्पं
ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवः सङ्कल्पाद्भूय इति सङ्कल्पाद्वाव भूयो
ऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ ३ ॥

पञ्चमः खण्डः [५]

चित्तं वाव सङ्कल्पाद्भूयो यदा वै चेतयतेऽथ सङ्कल्पयतेऽथ
मनस्यत्यथ वाचमीरयति तामु नामीरयति नाम्नि मन्त्रा एकं
भवन्ति मन्त्रेषु कर्माणि ॥ १ ॥ तानि ह वा एतानि चित्तैकायनानि
चित्तात्मानि चित्ते प्रतिष्ठितानि तस्माद्यद्यपि बहुविदचित्तो भवति
नायमस्तीत्यैवैनमाहुर्यदयं वेद यद्वा अयं विद्वानेत्थमचित्तः
स्यादित्यथ यद्यत्पविच्छित्तवान्भवति तस्मा एवोत शुश्रूषन्ते चित्तग्
ह्यैवैषामेकायनं चित्तमात्मा चित्तं प्रतिष्ठा चित्तमुपास्त्वेति ॥ २ ॥
स यश्चित्तं ब्रह्मेत्युपास्ते चित्तान्वै स लोकान् ध्रुवान् ध्रुवः
प्रतिष्ठितान् प्रतिष्ठितोऽव्यथमानानव्यथमानोऽभिसिद्ध्यति यावच्छित्तस्य
गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यश्चित्तं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति
भगवश्चित्ताद्भूय इति चित्ताद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे
भगवान्ब्रवीत्विति ॥ ३ ॥

षष्ठः खण्डः [6]

ध्यानं वाव चित्ताद्धूयो ध्यायतीव पृथिवी ध्यायतीवान्तरिक्षं
ध्यायतीव द्यौर्ध्यायन्तीवापो ध्यायन्तीव पर्वता ध्यायन्तीव
देवमनुष्यास्तस्माद्य इह मनुष्याणां महत्तां प्राप्नुवन्ति
ध्यानापादाग्रंशा इवैव ते भवन्त्यथ येऽल्पाः कलहिः पिशुना
उपवादिनस्तेऽथ ये प्रभवो ध्यानापादाग्रंशा इवैव ते भवन्ति
ध्यानमुपास्त्वेति ॥ १ ॥ स यो ध्यानं ब्रह्मेत्युपास्ते यावद्ध्यानस्य
गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यो ध्यानं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति
भगवो ध्यानाद्धूय इति ध्यानाद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे
भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

सप्तमः खण्डः [7]

विज्ञानं वाव ध्यानाद्धूयो विज्ञानेन वा ऋग्वेदं विजानाति
यजुर्वेदग्रं सामवेदमार्थर्वणं चतुर्थमितिहासपुराणं पञ्चमं वेदानां वेदं
पित्र्यग्रं राशिं दैवं निधिं वाकोवाक्यमेकायनं देवविद्यां ब्रह्मविद्यां
भूतविद्यां क्षत्रविद्यां नक्षत्रविद्याग्रं सर्पदेवजनविद्यां दिवं च पृथिवीं
च वायुं चाकाशं चापश्च तेजश्च देवाग्रंश्च मनुष्याग्रंश्च पश्चाग्रंश्च
वयाग्रंसि च तृणवनस्यतीञ्छापदान्याकीटपतङ्गपिणीलिकं धर्मं
चाधर्मं च सत्यं चानृतं च साधु चासाधु च हृदयज्ञं चाहृदयज्ञं
चान्नं च रसं चेमं च लोकममुं च विज्ञानेनैव विजानाति
विज्ञानमुपास्त्वेति ॥ १ ॥ स यो विज्ञानं ब्रह्मेत्युपास्ते

विज्ञानवतो वै स लोकाज्ञानवतोऽभिसिद्धयति यावद्विज्ञानस्य
गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यो विज्ञानं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति
भगवो विज्ञानाद्भूय इति विज्ञानाद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे
भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

अष्टमः खण्डः [८]

बलं वाव विज्ञानाद्भूयोऽपि ह शतं विज्ञानवतामेको बलवाना-
कम्पयते स यदा बली भवत्यथोत्थाता भवत्युत्तिष्ठन्परिचरिता
भवति परिचरन्तुपसत्ता भवत्युपसीदन्द्रष्टा भवति श्रोता भवति मन्ता
भवति बोद्धा भवति कर्ता भवति विज्ञाता भवति बलेन वै पृथिवी
तिष्ठति बलेनान्तरिक्षं बलेन द्यौबलेन पर्वता बलेन देवमनुष्या बलेन
पशवश्च वयाग्रंसि च तृणवनस्यतयः श्वापदान्याकीटपतङ्गपिपीलिकं
बलेन लोकस्तिष्ठति बलमुपास्तवेति ॥ १ ॥ स यो बलं
ब्रह्मेत्युपास्ते यावद्वलस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यो बलं
ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो बलाद्भूय इति बलाद्वाव भूयोऽस्तीति
तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

नवमः खण्डः [९]

अन्नं वाव बलाद्भूयस्तस्माद्यद्यपि दश रात्रीनाश्रीयाद्यद्यु ह जीवे-
दथवाऽद्रष्टाऽश्रोताऽमन्ताऽबोद्धाऽकर्ताऽविज्ञाता भवत्यथान्नस्यायै
द्रष्टा भवति श्रोता भवति मन्ता भवति बोद्धा भवति कर्ता भवति
विज्ञाता भवत्यन्नमुपास्तवेति ॥ १ ॥ स योऽन्नं ब्रह्मेत्युपास्ते
ऽन्नवतो वै स लोकान्यानवतोऽभिसिद्धयति यावदन्नस्य गतं तत्रास्य

यथाकामचारो भवति योऽनं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवोऽन्नाद्य
इत्यन्नाद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

दशमः खण्डः [10]

आपो वावान्नाद्यरस्तस्माद्यदा सुवृष्टिर्ण भवति व्याधीयन्ते
प्राणा अनं कनीयो भविष्यतीत्यथ यदा सुवृष्टिर्भवत्यानन्दिनः
प्राणा भवन्त्यनं बहु भविष्यतीत्याप एवेमा मूर्ता येयं पृथिवी
यदन्तरिक्षं यद् द्यौर्यत्पर्वता यद्वेमनुष्या यत्पशवश्च वयाग्रंसि च
तृणवनस्पतयः श्वापदान्याकीटपतङ्गपिपीलिकमाप एवेमा मूर्ता
अप उपास्वेति ॥ १ ॥ स योऽपो ब्रह्मेत्युपास्त आप्नोति
सर्वान्कामाग्रंस्तृप्तिमान् भवति यावदपां गतं तत्रास्य
यथाकामचारो भवति योऽपो ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवोऽद्यो भूय
इत्यद्यो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

एकादशः खण्डः [11]

तेजो वावाद्यो भूयस्तद्वा एतद्वायुमागृह्याकाशमभितपति
तदाहुर्निर्शोचति नितपति वर्षिष्यति वा इति तेज एव तत्पूर्व
दर्शयित्वाऽथापः सृजते तदेतदूर्ध्वाभिश्च तिरश्चीभिश्च विद्युद्दि-
राहादाश्चरन्ति तस्मादाहुर्विद्योतते स्तनयति वर्षिष्यति वा इति तेज
एव तत्पूर्व दर्शयित्वाऽथापः सृजते तेज उपास्वेति ॥ १ ॥ स
यस्तेजो ब्रह्मेत्युपास्ते तेजस्वी वै स तेजस्वतो लोकान्भास्वतो
ऽपहततमस्कानभिसिद्धयति यावत्तेजसो गतं तत्रास्य यथाकामचारो

भवति यस्तेजो ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवस्तेजसो भूय इति तेजसो
वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

द्वादशः खण्डः [12]

आकाशो वाव तेजसो भूयानाकाशो वै सूर्यचन्द्रमसाद्वुभौ
विद्युन्नक्षत्राण्यग्निराकाशेनाह्यत्याकाशेन शृणोत्याकाशेन प्रति-
शृणोत्याकाशे रमत आकाशे न रमत आकाशे जायत
आकाशमभिजायत आकाशमुपास्त्वेति ॥ १ ॥ स य आकाशं
ब्रह्मेत्युपास्त आकाशवतो वै स लोकान्प्रकाशवतोऽसम्बाधानु-
रुगायवतोऽभिसिद्ध्यति यावदाकाशस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो
भवति य आकाशं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगव आकाशाद्वूय
इत्याकाशाद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

त्रयोदशः खण्डः [13]

स्मरो वावाकाशाद्वूयस्तस्माद्यद्यपि बहव आसीरन्बस्मरन्तो नैव
ते कञ्चन शृणुयुर्न मन्वीरन्व विजानीरन् यदा वाव ते स्मरेयुरथ
शृणुयुरथ मन्वीरन्वथ विजानीरन् स्मरेण वै पुत्रान्विजानाति स्मरेण
पश्नून् स्मरमुपास्त्वेति ॥ १ ॥ स यः स्मरं ब्रह्मेत्युपास्ते
यावत्स्मरस्य गतं तत्रास्य यथाकामचारो भवति यः स्मरं
ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवः स्मराद्वूय इति स्मराद्वाव भूयोऽस्तीति
तन्मे भगवान्ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

चतुर्दशः खण्डः [14]

आशा वाव स्मराद्ग्रूयस्याशेष्ठो वै स्मरो मन्त्रानधीते कर्माणि
कुरुते पुत्राग्ंश्च पशूग्ंश्चेच्छत इमं च लोकममुं चेच्छत
आशामुपास्त्वेति ॥ १ ॥ स य आशां ब्रह्मेत्युपास्त आशायाऽस्य
सर्वे कामाः समृद्धयन्त्यमोघा हास्याशिषो भवन्ति यावदाशाया गतं
तत्रास्य यथाकामचारो भवति य आशां ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगव
आशाया भूय इत्याशाया वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्ब्रवी-
त्विति ॥ २ ॥

पञ्चदशः खण्डः [15]

प्राणे वा आशाया भूयान्यथा वा अरा नाभौ समर्पिता
एवमस्मिन् प्राणे सर्वां समर्पितं प्राणः प्राणेन याति प्राणः प्राणं
ददाति प्राणाय ददाति प्राणो ह पिता प्राणो माता प्राणो भ्राता
प्राणः स्वसा प्राण आचार्यः प्राणो ब्राह्मणः ॥ १ ॥ स यदि पितरं
वा मातरं वा भ्रातरं वा स्वसारं वाऽचार्यं वा ब्राह्मणं वा किञ्चिद्
भृशमिव प्रत्याह धिक्त्वाऽस्त्वित्यैवैनमाहुः पितृहा वै त्वमसि
मातृहा वै त्वमसि भ्रातृहा वै त्वमसि स्वसृहा वै त्वमस्याचार्यहा वै
त्वमसि ब्राह्मणहा वै त्वमसीति ॥ २ ॥ अथ यद्यप्येनानुत्क्रान्त-
प्राणाङ्गूलेन समासं व्यतिषन्दहेनैवैनं ब्रूयुः पितृहाऽसीति न
मातृहाऽसीति न भ्रातृहाऽसीति न स्वसृहाऽसीति नाचार्यहाऽसीति
न ब्राह्मणहाऽसीति ॥ ३ ॥ प्राणो ह्यैवैतानि सर्वाणि भवति स वा

एष एवं पश्यन्नेवं मन्वान् एवं विजानन्नतिवादी भवति तं
चेद्ब्रूयुरतिवाद्यसीत्यतिवाद्यरमीति ब्रूयान्नापहुवीत ॥ ४ ॥

षोडशः खण्डः [16]

एष तु वा अतिवदति यः सत्येनातिवदति सोऽहं भगवः
सत्येनातिवदानीति सत्यं त्वेव विजिज्ञासितव्यमिति सत्यं भगवो
विजिज्ञास इति ॥ १ ॥

सप्तदशः खण्डः [17]

यदा वै विजानात्यथ सत्यं वदति नाविजानन् सत्यं वदति
विजानन्नेव सत्यं वदति विज्ञानं त्वेव विजिज्ञासितव्यमिति विज्ञानं
भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥

अष्टादशः खण्डः [18]

यदा वै मनुतेऽथ विजानाति नामत्वा विजानाति मत्वैव
विजानाति मतिस्त्वेव विजिज्ञासितव्येति मतिं भगवो विजिज्ञास
इति ॥ १ ॥

एकोनविंशः खण्डः [19]

यदा वै श्रद्धात्यथ मनुते नाश्रद्धधन्मनुते श्रद्धदेव मनुते श्रद्धा
त्वेव विजिज्ञासितव्येति श्रद्धां भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥

विंशः खण्डः [20]

यदा वै निस्तिष्ठत्यथ श्रद्धाति नानिस्तिष्ठच्छ्रद्धाति
निस्तिष्ठन्नेव श्रद्धाति निष्ठा त्वेव विजिज्ञासितव्येति निष्ठां भगवो
विजिज्ञास इति ॥ १ ॥

एकविंशः खण्डः [21]

यदा वै करोत्यथ निस्तिष्ठति नाकृत्वा निस्तिष्ठति कृत्वैव
निस्तिष्ठति कृतिस्त्वैव विजिज्ञासितव्येति कृतिं भगवो विजिज्ञास
इति ॥ १ ॥

द्वाविंशः खण्डः [22]

यदा वै सुखं लभते ऽथ करोति नासुखं लब्ध्वा करोति सुखमेव
लब्ध्वा करोति सुखं त्वैव विजिज्ञासितव्यमिति सुखं भगवो
विजिज्ञास इति ॥ १ ॥

त्रयोविंशः खण्डः [23]

यो वै भूमा तत्सुखं नाल्पे सुखमस्ति भूमैव सुखं भूमा त्वैव
विजिज्ञासितव्य इति भूमानं भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥

चतुर्विंशः खण्डः [24]

यत्र नान्यत्पश्यति नान्यच्छृणोति नान्यद्विजानाति स भूमाऽथ
यत्रान्यत्पश्यत्यन्यच्छृणोत्यन्यद्विजानाति तदल्पं यो वै भूमा
तदमृतमथ यदल्पं तन्मर्त्यग्रं स भगवः कस्मिन्प्रतिष्ठित इति स्वे
महिम्नि यदि वा न महिम्नीति ॥ १ ॥ गो अश्वमिह
महिमेत्याचक्षते हस्तिहिरण्यं दासभार्यं क्षेत्राण्यायतनानीति नाहमेवं
ब्रवीमि ब्रवीमीति होवाचान्यो ह्यन्यस्मिन्प्रतिष्ठित इति ॥ २ ॥

पञ्चविंशः खण्डः [25]

स एवाधस्तात्स उपरिष्टात्स पश्वात्स पुरस्तात्स दक्षिणतः स
उत्तरतः स एवेदग्रं सर्वमिति । अथातोऽहङ्कारादेश एवाहमेवा-
धस्तादहमुपरिष्टादहं पश्वादहं पुरस्तादहं दक्षिणतोऽहमुत्तरतो

७हमेवेदगं सर्वमिति ॥ १ ॥ अथात आत्मादेश एवात्मैवाधस्ता-
दात्मोपरिष्टादात्मा पश्चादात्मा पुरस्तादात्मा दक्षिणत आत्मोत्तरत
आत्मैवेदगं सर्वमिति । स वा एष एवं पश्यन्नेवं मन्वान एवं
विजानन्नात्मरतिरात्मक्रीड आत्ममिथुन आत्मानन्दः स स्वराङ्
भवति तस्य सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवति । अथ येऽन्यथाऽतो
विदुरन्यराजानस्ते क्षय्यलोका भवन्ति तेषागं सर्वेषु लोकेष्व-
कामचारो भवति ॥ २ ॥

षड्विंशः खण्डः [26]

तस्य ह वा एतस्यैवं पश्यत एवं मन्वानस्यैवं विजानत आत्मतः
प्राण आत्मत आशाऽऽत्मतः स्मर आत्मत आकाश आत्मतस्तेज
आत्मत आप आत्मत आविर्भावितिरोभावावात्मतोऽन्नमात्मतो
बलमात्मतो विज्ञानमात्मतो ध्यानमात्मतश्चित्तमात्मतः सङ्कल्प
आत्मतो मन आत्मतो वागात्मतो नामात्मतो मन्त्रा आत्मतः
कर्मण्यात्मत एवेदगं सर्वमिति ॥ १ ॥ तदेष श्लोको न पश्यो मृत्युं
पश्यति न रोगं नोत दुःखतागं सर्वगं ह पश्यः पश्यति सर्वमाप्नोति
सर्वश इति । स एकधा भवति त्रिधा भवति पञ्चधा सप्तधा नवधा
चैव पुनश्चैकादशः स्मृतः शतं च दश चैकश्च सहस्राणि च
विग्रंशतिराहारशुद्धौ सत्त्वशुद्धिः सत्त्वशुद्धौ ध्रुवा स्मृतिः
स्मृतिलम्भे सर्वग्रन्थीनां विप्रमोक्षस्तस्मै मृदितकषायाय तमसस्परं
दर्शयति भगवान् सनत्कुमारस्तगं स्कन्द इत्याचक्षते तगं स्कन्द
इत्याचक्षते ॥ २ ॥

अष्टमोऽध्यायः

प्रथमः खण्डः [१]

ॐ । अथ यदिदमस्मिन्ब्रह्मपुरे दहरं पुण्डरीकं वेशम् दहरो
 ऽस्मिन्ब्रह्मन्तराकाशस्तस्मिन्यदन्तस्तदन्वेष्टव्यं तद्वाव विजिज्ञासितव्य-
 मिति ॥ १ ॥ तं चेद्ब्रूयुर्यदिदमस्मिन्ब्रह्मपुरे दहरं पुण्डरीकं वेशम्
 दहरोऽस्मिन्ब्रह्मन्तराकाशः किं तदत्र विद्यते यदन्वेष्टव्यं यद्वाव
 विजिज्ञासितव्यमिति ॥ २ ॥ स ब्रूयाद्यावान्वा अयमाकाशस्तावानेषो
 ऽन्तर्हृदय आकाश उभे अस्मिन् द्यावापृथिवी अन्तरेव समाहिते
 उभावग्निश्च वायुश्च सूर्याचन्द्रमसावुभौ विद्युनक्षत्राणि यच्चास्येहास्ति
 यच्च नास्ति सर्वं तदस्मिन्समाहितमिति ॥ ३ ॥ तं चेद्ब्रूयुरस्मिग्ं-
 श्रेदिदं ब्रह्मपुरे सर्वगं समाहितगं सर्वाणि च भूतानि सर्वे च कामा
 यदैतज्जरा वाऽप्नोति प्रध्वगंसते वा किं ततोऽतिशिष्यत
 इति ॥ ४ ॥ स ब्रूयान्नास्य जरयैतज्जीर्यति न वधेनास्य हन्यत
 एतत्सत्यं ब्रह्मपुरमस्मिन्कामाः समाहिता एष आत्माऽपहतपाप्मा
 विजरो विमृत्युर्विशोको विजिघत्सोऽपिपासः सत्यकामः
 सत्यसङ्कल्पो यथा ह्येवेह प्रजा अन्वाविशन्ति यथाऽनुशासनं यं
 यमन्तमभिकामा भवन्ति यं जनपदं यं क्षेत्रभागं तं
 तमेवोपजीवन्ति ॥ ५ ॥ तद्यथेह कर्मजितो लोकः क्षीयते
 एवमेवामुत्र पुण्यजितो लोकः क्षीयते । तद्य इहात्मानमननुविद्य
 ब्रजन्त्येतागंश्च सत्यान् कामागंस्तेषागं सर्वेषु लोकेष्वकामचारो

भवति । अथ य इहात्मानमनुविद्व ब्रजन्त्येतागंश्च सत्यान् कामागंस्तेषागं सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवति ॥ ६ ॥

द्वितीयः खण्डः [२]

स यदि पितृलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्य पितरः समुत्तिष्ठन्ति तेन पितृलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ १ ॥ अथ यदि मातृलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्य मातरः समुत्तिष्ठन्ति तेन मातृलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ २ ॥ अथ यदि ब्रातृलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्य ब्रातरः समुत्तिष्ठन्ति तेन ब्रातृलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ ३ ॥ अथ यदि स्वसूलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्य स्वसारः समुत्तिष्ठन्ति तेन स्वसूलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ ४ ॥ अथ यदि सखिलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्य सखायः समुत्तिष्ठन्ति तेन सखिलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ ५ ॥ अथ यदि गन्धमाल्यलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्य गन्धमाल्ये समुत्तिष्ठतस्तेन गन्धमाल्यलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ ६ ॥ अथ यद्यन्नपानलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्यान्नपाने समुत्तिष्ठतस्तेनान्नपानलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ ७ ॥ अथ यदि गीतवादित्रलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्य गीतवादित्रे समुत्तिष्ठतस्तेन गीतवादित्रलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ ८ ॥ अथ यदि ख्वीलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्य ख्वियः समुत्तिष्ठन्ति तेन

स्त्रीलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ ९ ॥ यं यमन्तमभिकामो भवति यं कामं कामयते सोऽस्य सङ्कल्पादेव समुत्तिष्ठति तेन सम्पन्नो महीयते ॥ १० ॥

तृतीयः खण्डः [३]

त इमे सत्याः कामा अनृतापिधानास्तेषाग् सत्यानाग् सतामनृतमपिधानं यो यो ह्यस्येतः प्रैति न तमिह दर्शनाय लभते ॥ १ ॥ अथ ये चास्येह जीवा ये च प्रेता यच्चान्यदिच्छन्न लभते सर्वं तदत्र गत्वा विन्दतेऽत्र ह्यस्यैते सत्याः कामा अनृतापिधानाः । तद्यथापि हिरण्यनिधिं निहितमक्षेत्रज्ञा उपर्युपरि सञ्चरन्तो न विन्देयुरेवमेवेमाः सर्वाः प्रजाः अहरहर्गच्छन्त्य एतं ब्रह्मलोकं न विन्दन्त्यनृतेन हि प्रत्यूढाः ॥ २ ॥ स वा एष आत्मा हृदि तस्यैतदेव निरुक्तग् हृदयमिति तस्माद्बृदयम् । अहरहर्वा एवंवित्स्वर्गं लोकमेति ॥ ३ ॥ अथ य एष सम्प्रसादोऽस्माच्छरीरात्समुत्थाय परंज्योतिरूपसम्पद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यत एष आत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद्ब्रह्मेति । तस्य ह वा एतस्य ब्रह्मणो नाम सत्यमिति ॥ ४ ॥ तानि ह वा एतानि त्रीण्यक्षराणि सतीयमिति तद्यत्सत्तदमृतमथ यत्ति तन्मर्त्यमथ यद्यं तेनोभे यच्छति यदनेनोभे यच्छति तस्माद्यमहरहर्वा एवंवित्स्वर्गं लोकमेति ॥ ५ ॥

चतुर्थः खण्डः [4]

अथ य आत्मा स सेतुर्विधृतिरेषां लोकानामसम्भेदाय नैतगं सेतुमहोरात्रे तरतो न जरा न मृत्युर्न शोको न सुकृतं न दुष्कृतगं सर्वे पाप्मानोऽतो निवर्तन्तेऽपहतपाप्मा ह्येष ब्रह्मलोकः ॥ १ ॥ तस्माद्वा एतगं सेतुं तीर्त्वान्धिः सन्ननन्धो भवति विद्धः सन्नविद्धो भवत्युपतापी सन्ननुपतापी भवति । तस्माद्वा एतगं सेतुं तीर्त्वाऽपि नक्तमहेवाभिनिष्पद्यते सकृद्विभातो ह्यैष ब्रह्मलोकः ॥ २ ॥ तद्य एवैतं ब्रह्मलोकं ब्रह्मचर्येणानुविन्दन्ति तेषामेवैष ब्रह्मलोकस्तेषागं सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवति ॥ ३ ॥

पञ्चमः खण्डः [5]

अथ यद्यज्ञ इत्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तद्ब्रह्मचर्येण ह्येव यो ज्ञाता तं विन्दते । अथ यदिष्टमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तद्ब्रह्मचर्येण ह्यैषेष्वाऽत्मानमनुविन्दते ॥ १ ॥ अथ यत्सत्रायणमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तद्ब्रह्मचर्येण ह्येव सत आत्मनस्ताणं विन्दते ऽथ यन्मौनमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तद्ब्रह्मचर्येण ह्यैवात्मानमनुविद्य मनुते ॥ २ ॥ अथ यदनाशकायनमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तदेष ह्यात्मा न नश्यति यं ब्रह्मचर्येणानुविन्दते ऽथ यदरण्यायन-मित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तत् तदरश्व ह वै ष्यश्वार्णवौ ब्रह्मलोके तृतीयस्यामितो दिवि तदैरम्मदीयगं सरस्तदश्वत्थः सोमसवनस्त-दपराजिता पूर्वब्रह्मणः प्रभुविमितगं हिरण्मयम् ॥ ३ ॥ तद्य एवैतावरं च ष्यं चार्णवौ ब्रह्मलोके ब्रह्मचर्येणानुविन्दन्ति तेषामेवैष

ब्रह्मलोकस्तेषाग् सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवति ॥ ४ ॥

षष्ठः खण्डः [6]

अथ या एता हृदयस्य नाड्यस्ताः पिङ्गलस्याणिमस्तिष्ठन्ति
शुक्लस्य नीलस्य पीतस्य लोहितस्येत्यसौ वा आदित्यः पिङ्गल एष
शुक्ल एष नील एष पीत एष लोहितः ॥ १ ॥ तद्यथा महापथ
आतत उभौ ग्रामौ गच्छतीमं चामुं चैवमेवैता आदित्यस्य रश्मय
उभौ लोकौ गच्छन्तीमं चामुं चामुष्मादादित्यात्प्रतायन्ते ता आसु
नाडीषु सृप्ता आभ्यो नाडीभ्यः प्रतायन्ते तेऽमुष्मिन्नादित्ये
सृप्ताः ॥ २ ॥ तद्यत्रैतत्सुप्तः समस्तः संप्रसन्नः स्वप्नं न
विजानात्यासु तदा नाडीषु सृप्तो भवति तं न कश्चन पाप्मा स्पृशति
तेजसा हि तदा संपन्नो भवति ॥ ३ ॥ अथ यत्रैतदबलिमानं नीतो
भवति तमभित आसीना आहुर्जनासि मां जानासि मामिति स
यावदस्माच्छरीरादनुत्क्रान्तो भवति तावज्जानाति ॥ ४ ॥ अथ
यत्रैतदस्माच्छरीरादुत्क्रामत्यथैतरेव रश्मिभिरुर्ध्वमाक्रमते । स
ओमिति वा होद्वा मीयते । स यावत्क्षिप्येन्मनस्तावदादित्यं गच्छति ।
एतद्वै खलु लोकद्वारम् विदुषां प्रपदनं विरोधोऽविदुषाम् ॥ ५ ॥
तदेष श्लोकः । शतं चैका च हृदयस्य नाड्यस्तासां
मूर्धनिमभिनिःसृतैका । तयोर्ध्वमायन्मृतत्वमेति विष्वड्डन्या
उत्क्रमणे भवन्त्युत्क्रमणे भवन्ति ॥ ६ ॥

सप्तमः खण्डः [7]

य आत्माऽपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोको विजिघतसोऽपिपासः

सत्यकामः सत्यसङ्कल्पः सोऽन्वेष्टव्यः स विजिज्ञासितव्यः स
सर्वग्रंश्व लोकानाप्नोति सर्वग्रंश्व कामान्यस्तमात्मानमनुविद्य
विजानातीति ह प्रजापतिरुवाच ॥ १ ॥ तद्भोभये देवासुरा
अनुबुद्धिरे । तेहोचुर्हन्त तमात्मानमन्विच्छामो यमात्मानमन्विष्य
सर्वग्रंश्व लोकानाप्नोति सर्वग्रंश्व कामानिति । इन्द्रो हैव
देवानामभिप्रव्राज । विरोचनोऽसुराणाम् तौ हासंविदानावेव
समित्याणी प्रजापतिसकाशमाजग्मतुः ॥ २ ॥ तौ ह द्वात्रिग्रंशतं वर्षणि
ब्रह्मचर्यमूष्टुस्तौ ह प्रजापतिरुवाच किमिच्छन्ताववास्तमिति । तौ
होचतुर्य आत्माऽपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोको विजिघत्सो
ऽपिपासः सत्यकामः सत्यसङ्कल्पः सोऽन्वेष्टव्यः स विजिज्ञासितव्यः
स सर्वग्रंश्व लोकानाप्नोति सर्वग्रंश्व कामान्यस्तमात्मानमनुविद्य
विजानातीति भगवतो वचो वेदयन्ते तमिच्छन्ताववास्तमिति ॥ ३ ॥
तौ ह प्रजापतिरुवाच य एषोऽक्षिणि पुरुषो दृश्यत एष आत्मेति
होवाचैतदमृतमभयमेतद्ब्रह्मेत्यथ योऽयं भगवोऽप्सु परिख्यायते
यश्चायमादर्शं कतम एष इत्येष उ एवैषु सर्वेष्वन्तेषु परिख्यायत
इति होवाच ॥ ४ ॥

अष्टमः खण्डः [४]

उदशराव आत्मानमवेक्ष्य यदात्मनो न विजानीथस्तन्मे
प्रब्रूतमिति । तौ होदशरावेऽवेक्षान्वक्राते तौ ह प्रजापतिरुवाच किं
पश्यथ इति तौ होचतुः सर्वमेवेदमावां भगव आत्मानं पश्याव आ

लोमभ्य आ नखेभ्यः प्रतिरूपमिति ॥ १ ॥ तौ ह प्रजापतिरुवाच साध्वलङ्घृतौ सुवसनौ परिष्कृतौ भूत्वोदशरावेऽवेक्षेथामिति । तौ ह साध्वलङ्घृतौ सुवसनौ परिष्कृतौ भूत्वोदशरावेऽवेक्षाञ्चक्राते तौ ह प्रजापतिरुवाच किं पश्यथ इति ॥ २ ॥ तौ होचतुर्यथैवेदमावां भगवः साध्वलङ्घृतौ सुवसनौ परिष्कृतौ स्व एवमेवेमौ भगवः साध्वलङ्घृतौ सुवसनौ परिष्कृतावित्येष आत्मेति होवाचैतदमृत-मभयमेतद्व्यहेति । तौ ह शान्तहृदयौ प्रवब्रजतुः ॥ ३ ॥ तौ हान्वीक्ष्य प्रजापतिरुवाचानुपलभ्यात्मानमननुविद्य ब्रजतो यतर एतदुपनिषदो भविष्यन्ति देवा वाऽसुरा वा ते पराभविष्यन्तीति । स ह शान्तहृदय एव विरोचनोऽसुराञ्गाम तेभ्यो हैतामुपनिषदं प्रोवाचात्मैवेह महव्य आत्मा परिचर्य आत्मानमेवेह महयन्नात्मानं परिचरन्नुभौ लोकाववाप्नोतीमं चामुं चेति ॥ ४ ॥ तस्मादप्यद्येहाद-दानमश्रद्धानमयजमानमाहुरासुरो बतेत्यसुराणां द्येषोपनिषत्प्रेतस्य शरीरं भिक्षया वसनेनालङ्घरेणेति सगंस्कुर्वन्त्येतेन ह्यमुं लोकं जेष्यन्तो मन्यन्ते ॥ ५ ॥

नवमः खण्डः [१]

अथ हेन्द्रोऽप्राप्यैव देवानेतद्वयं ददर्श यथैव खल्वयमस्मिन् शरीरे साध्वलङ्घृते साध्वलङ्घृतो भवति सुवसने सुवसनः परिष्कृते परिष्कृत एवमेवायमस्मिन्नेऽन्धो भवति स्नामे स्नामः परिवृक्षे

परिवृक्णोऽस्यैव शरीरस्य नाशमन्वेष नश्यति नाहमत्र भोग्यं पश्यामीति ॥ १ ॥ स समित्याणिः पुनरेयाय तग्ं ह प्रजापतिरुवाच । मधवन्यच्छान्तहृदयः प्राव्राजीः सार्धं विरोचनेन किमिच्छन् पुनरागम इति । स होवाच यथैव खल्वयं भगवोऽस्मिन् शरीरे साध्वलङ्कृते साध्वलङ्कृतो भवति सुवसने सुवसनः परिष्कृते परिष्कृतः एवमेवायमस्मिन्नन्धेऽन्धो भवति स्नामे स्नामः परिवृक्णे परिवृक्णोऽस्यैव शरीरस्य नाशमन्वेष नश्यति नाहमत्र भोग्यं पश्यामीति ॥ २ ॥ एवमेवैष मधवन्निति होवाचैतं त्वेव ते भूयोऽनुव्याख्यास्यामि । वसापराणि द्वात्रिग्रंशतं वर्षणीति । स हापराणि द्वात्रिग्रंशतं वर्षण्युवासं तस्मै होवाच ॥ ३ ॥

दशमः खण्डः [10]

य एष स्वप्ने महीयमानश्वरत्येष आत्मेति होवाचैतदमृत-मभयमेतद्व्यक्षेति । स ह शान्तहृदयः प्रव्राज स हाप्राप्यैव देवानेतद्व्ययं ददर्श । तद्यद्यपीदग्ं शरीरमन्धं भवत्यनन्धः स भवति यदि स्नाममस्नामो नैवैषोऽस्य दोषेण दुष्यति ॥ १ ॥ न वधेनास्य हन्यते नास्य स्नाप्येण स्नामो घन्निति त्वैवैनं विच्छादयन्तीवा-प्रियवेत्तेव भवत्यपि रोदितीव नाहमत्र भोग्यं पश्यामीति ॥ २ ॥ स समित्याणिः पुनरेयाय तग्ं ह प्रजापतिरुवाच मधवन्यच्छान्तहृदयः प्राव्राजीः किमिच्छन्पुनरागम इति स होवाच तद्यद्यपीदं भगवः शरीरमन्धं भवत्यनन्धः स भवति यदि स्नाममस्नामो नैवैषोऽस्य

दोषेण दुष्यति ॥ ३ ॥ न वधेनास्य हन्यते नास्य स्नायेण स्नामो
श्रन्ति त्वैवैनं विच्छादयन्तीवाप्रियवेत्तेव भवत्यपि रोदितीव
नाहमत्र भोग्यं पश्यामीत्येवमेवैष मघवन्निति होवाचैतं त्वेव ते
भूयोऽनुव्याख्यास्यामि वसापराणि द्वात्रिग्रंशतं वर्षणीति । स
हापराणि द्वात्रिग्रंशतं वर्षण्युवास तस्मै होवाच ॥ ४ ॥

एकादशः खण्डः [11]

तद्यत्रैतत्सुप्तः समस्तः सम्प्रसन्नः स्वप्नं न विजानात्येष
आत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद्व्युत्तेति । स ह शान्तहृदयः प्रवद्राज
स हाप्राप्यैव देवानेतद्व्ययं ददर्श नाह खल्वयमेवग्रं संप्रत्यात्मानं
जानात्ययमहमस्मीति नो एवेमानि भूतानि विनाशमेवापीतो भवति
नाहमत्र भोग्यं पश्यामीति ॥ १ ॥ स समित्याणिः पुनरेयाय तग्रं ह
प्रजापतिरुवाच मघवन् यच्छान्तहृदयः प्राब्राजीः किमिच्छन्
पुनरागम इति स होवाच नाह खल्वयं भगव एवग्रं संप्रत्यात्मानं
जानात्ययमहमस्मीति नो एवेमानि भूतानि विनाशमेवापीतो भवति
नाहमत्र भोग्यं पश्यामीति ॥ २ ॥ एवमेवैष मघवन्निति होवाचैतं
त्वेव ते भूयोऽनुव्याख्यास्यामि नो एवान्यत्रैतस्माद् वसापराणि
पञ्च वर्षणीति स हापराणि पञ्च वर्षण्युवास । तान्येकशतग्रं
सम्पेदुरेतत्तद्वदाहुरेकशतग्रं ह वै वर्षणि मघवान् प्रजापतौ
ब्रह्मचर्यमुवास तस्मै होवाच ॥ ३ ॥

द्वादशः खण्डः [12]

मघवन्मर्त्यं वा इदग्रं शरीरमातं मृत्युना तदस्यामृतस्या-

शरीरस्यात्मनोऽधिष्ठानमात्तो वै सशरीरः प्रियाप्रियाभ्यां न वै सशरीरस्य सतः प्रियाप्रिययोरपहतिरस्त्यशरीरं वाव सन्तं न प्रियाप्रिये स्यृशतः ॥ १ ॥ अशरीरो वायुरभ्रं विद्वुत् स्तनयिलुरशरीराण्येतानि तद्यथैतान्यमुष्मादाकाशात्समुत्थाय परं ज्योतिरुपसम्पद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यन्ते । एवमेवैष संप्रसादोऽस्माच्छरीरात्समुत्थाय परं ज्योतिरुपसम्पद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यते ॥ २ ॥ स उत्तमः पुरुषः स तत्र पर्येति जक्षत् क्रीडन् रममाणः स्त्रीभिर्वा यानैर्वा ज्ञातिभिर्वा नोपजनग्रं स्मरन्निदग्रं शरीरग्रं स यथा प्रयोग्य आचरणे युक्त एवमेवायमस्मिन् शरीरे प्राणो युक्तः ॥ ३ ॥ अथ यत्रैतदाकाशमनुविषष्णं चक्षुः स चाक्षुषः पुरुषो दर्शनाय चक्षुरथ यो वेदेदं जिग्नाणीति स आत्मा गन्धाय ग्राणमथ यो वेदेदमभिव्याहाराणीति स आत्माऽभिव्याहाराय वागथ यो वेदेदग्रं शृणवानीति स आत्मा श्रवणाय श्रोत्रम् ॥ ४ ॥ अथ यो वेदेदं मन्वानीति स आत्मा मनोऽस्य दैवं चक्षुः स वा एष एतेन दैवेन चक्षुषा मनसैतान्कामान्यश्यन्नमते य एते ब्रह्मलोके ॥ ५ ॥ तं वा एतं देवा आत्मानमुपासते तस्मात्तेषाग्रं सर्वे च लोका आत्ताः सर्वे च कामाः स सर्वाग्रंश्च लोकानान्नोति सर्वाग्रंश्च कामान्यस्तमात्मानमनुविद्य विजानातीति ह प्रजापतिरुवाच प्रजापतिरुवाच ॥ ६ ॥

त्रयोदशः खण्डः [13]

श्यामाच्छबलं प्रपद्ये शबलाच्छ्यामं प्रपद्येऽश्च इव रोमाणि

विधूय पापं चन्द्र इव राहोर्मुखात्प्रमुच्य धूत्वा शरीरमकृतं कृतात्मा
ब्रह्मलोकमभिसम्भवामीत्यभिसम्भवामीति ॥ १ ॥

चतुर्दशः खण्डः [14]

आकाशो वै नाम नामरूपयोर्निर्वहिता ते यदन्तरा तद्ब्रह्म
तदमृतग्रं स आत्मा प्रजापतेः सभां वेशम प्रपद्ये यशोऽहं भवामि
ब्राह्मणानां यशो राजां यशो विशां यशोऽहमनुप्रापत्सि स हाहं
यशसां यशः श्वेतमदत्कमदत्कग्रं श्वेतं लिन्दु माभिगां लिन्दु
माभिगाम् ॥ १ ॥

पञ्चदशः खण्डः [15]

तद्वैतद्व्याहा प्रजापतय उवाच प्रजापतिर्मनवे मनुः प्रजाभ्य
आचार्यकुलद्वेदमधीत्य यथाविधानं गुरोः कर्मातिशेषेणाभि-
समावृत्य कुटुम्बे शुचौ देशे स्वाध्यायमधीयानो
धार्मिकान्विदधदात्मनि सर्वेन्द्रियाणि संप्रतिष्ठाप्याहिग्रंसन्सर्व-
भूतान्यन्यत्र तीर्थभ्यः स खल्वेवं वर्तयन्यावदायुषं ब्रह्मलोक-
मभिसम्पद्यते न च पुनरावर्तते न च पुनरावर्तते ॥ १ ॥

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक् प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो
बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि सर्वं ब्रह्मौपनिषदं माऽहं ब्रह्म निराकुर्या
मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मेऽस्तु तदात्मनि
निरते य उपनिषत्सु धर्मस्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ श्रेताश्वतरोपनिषत् ॥

प्रथमोऽध्यायः

ॐ सुह नांववतु । सुह नौं भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विना॑वधी॒तमस्तु॒ मा॑ विंद्विषा॒वहै॑ ॥

ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑ ॥

हरिः ॐ ॥ ब्रह्मवादिनो वदन्ति । किं कारणं ब्रह्म कुतः स्म
जाता जीवाम केन क्वच च सम्प्रतिष्ठाः । अधिष्ठिताः केन
सुखेतरेषु वर्तमिहे ब्रह्मविदो व्यवस्थाम् ॥ १ ॥ कालः स्वभावो
नियतिर्यदृच्छा भूतानि योनिः पुरुष इति चिन्त्या । संयोग
एषां नत्वात्मभावादात्माप्यनीशः सुखदुःखहेतोः ॥ २ ॥ ते
ध्यानयोगानुगता अपश्यन् देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निर्गूढाम् । यः
कारणानि निखिलानि तानि कालात्मयुक्तान्यधितिष्ठत्येकः ॥ ३ ॥
तमेकनेमिं त्रिवृतं षोडशान्तं शताधारं विंशतिप्रत्यरामिः । अष्टकैः
षडभिर्विश्वरूपैकपाशं त्रिमार्गभेदं द्विनिमित्तैकमोहम् ॥ ४ ॥ पञ्च-
स्रोतोम्बुं पञ्चयोन्युग्रवक्रां पञ्चप्राणोर्मि पञ्चबुद्ध्यादिमूलाम् ।
पञ्चावर्ता पञ्चदुःखैघवेगां पञ्चाशद्वेदां पञ्चपर्वामधीमः ॥ ५ ॥
सर्वजीवे सर्वसंस्थे बृहन्ते अस्मिन् हंसो भ्राम्यते ब्रह्मचक्रे ।
पृथगात्मानं प्रेरितारं च मत्वा जुष्टस्ततस्तेनामृतत्वमेति ॥ ६ ॥
उद्गीतमेतत्परमं तु ब्रह्म तस्मिंखयं सुप्रतिष्ठाऽक्षरं च । अत्रान्तरं

ब्रह्मविदो विदित्वा लीना ब्रह्मणि तत्पराः योनिमुक्ताः ॥ ७ ॥
 संयुक्तमेतत् क्षरमक्षरं च व्यक्ताव्यक्तं भरते विश्वमीशः ।
 अनीशश्वात्मा बध्यते भोक्तृभावाज्ञात्वा देवं मुच्यते
 सर्वपाशैः ॥ ८ ॥ ज्ञाज्ञौ द्वावजावीशनीशावजा ह्येका भोक्तृ-
 भोग्यार्थयुक्ता । अनन्तश्वात्मा विश्वरूपो ह्यकर्ता त्रयं यदा विन्दते
 ब्रह्ममेतत् ॥ ९ ॥ क्षरं प्रधानममृताक्षरं हरः क्षरात्मानावीशते देव
 एकः । तस्याभिध्यानाद्योजनात्तत्त्वभावात् भूयश्वान्ते विश्वमाया-
 निवृत्तिः ॥ १० ॥

ज्ञात्वा देवं सर्वपाशापहानिः क्षीणैः क्लेशैर्जन्ममृत्युप्रहाणिः ।
 तस्याभिध्यानात्तृतीयं देहभेदे विश्वैश्वर्यं केवल आप्तकामः ॥ ११ ॥
 एतज्ज्ञेयं नित्यमेवात्मसंस्थं नातः परं वेदितव्यं हि किञ्चित् । भोक्ता
 भोग्यं प्रेरितारं च मत्वा सर्वं प्रोक्तं त्रिविधं ब्रह्ममेतत् ॥ १२ ॥
 वहेर्यथा योनिगतस्य मूर्तिर्न दृश्यते नैव च लिङ्गनाशः । स भूय
 एवेन्धनयोनिगृह्यस्तद्वोभयं वै प्रणवेन देहे ॥ १३ ॥ स्वदेहमरणिं
 कृत्वा प्रणवं चोत्तरारणिम् । ध्याननिर्मर्थनाभ्यासादेवं पश्येन्नि-
 गूढवत् ॥ १४ ॥ तिलेषु तैलं दधनीव सर्पिरापः स्रोतः स्वरणीषु
 चाग्निः । एवमात्माऽत्मनि गृह्यतेऽसौ सत्येनैनं तपसा यो
 ऽनुपश्यति ॥ १५ ॥ सर्वव्यापिनमात्मानं क्षीरे सर्पिरिवार्पितम् ।
 आत्मविद्यातपोमूलं तद्व्यापनिषत् परम् ॥ तद्व्यापनिषत्
 परम् ॥ १६ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

युञ्जानः प्रथमं मनस्तत्त्वाय सविता धियः । अग्नेज्योतिर्निर्चाय्य
 पृथिव्या अध्याभरत् ॥ १ ॥ युक्तेन मनसा वयं देवस्य सवितुः
 सवे । सुवर्गेयाय शक्त्या ॥ २ ॥ युक्त्वाय मनसा देवान् सुवर्यतो
 धिया दिवम् । बृहज्योतिः करिष्यतः सविता प्रसुवाति तान् ॥ ३ ॥
 युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः । वि
 होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥ ४ ॥
 युजे वां ब्रह्म पूर्व्यं नमोभिर्विश्लोक एतु पथ्येव सूरेः । शृण्वन्तु विश्वे
 अमृतस्य पुत्रा आ ये धामानि दिव्यानि तस्थुः ॥ ५ ॥
 अग्निर्यत्राभिमध्यते वायुर्यत्राधिरुध्यते । सोमो यत्रातिरिच्यते तत्र
 सञ्जायते मनः ॥ ६ ॥ सवित्रा प्रसवेन जुषेत ब्रह्म पूर्व्यम् । तत्र
 योनिं कृणवसे न हि ते पूर्तमक्षिपत् ॥ ७ ॥ त्रिरुन्तं स्थाप्य समं
 शरीरं हृदीन्द्रियाणि मनसा सन्निवेश्य । ब्रह्मोडुपेन प्रतरेत विद्वान्
 स्रोतांसि सर्वाणि भयावहानि ॥ ८ ॥ प्राणान् प्रपीड्येह संयुक्तचेष्टः
 क्षीणे प्राणे नासिकयोच्छ्वसीत । दुष्टाश्वयुक्तमिव वाहमेनं विद्वान्
 मनो धारयेताप्रमत्तः ॥ ९ ॥ समे शुचौ शर्करावहिवालुका विवर्जिते
 शब्दजलाश्रयादिभिः । मनोनुकूले न तु चक्षुपीडने गुहानिवाता-
 श्रयणे प्रयोजयेत् ॥ १० ॥

नीहारधूमाकानिलानलानां खद्योतविद्युत्स्फटिकशशीनाम् ।
 एतानि रूपाणि पुरःसराणि ब्रह्मण्यमिव्यक्तिकराणि योगे ॥ ११ ॥

पृथ्व्यप्तेजोऽनिलखे समुत्थिते पञ्चात्मके योगगुणे प्रवृत्ते । न तस्य
रोगो न जरा न मृत्युः प्राप्तस्य योगाश्चिमयं शरीरम् ॥ १२ ॥
लघुत्वमारोम्यमलोलुपत्वं वर्णप्रिसादं स्वरसौष्ठवं च । गन्धः शुभो
मूत्रपुरीषमल्यं योगप्रवृत्तिं प्रथमां वदन्ति ॥ १३ ॥ यथैव बिम्बं
मृदयोपलिप्तं तेजोमयं ग्राजते तत् सुधान्तम् । तद्वाऽऽत्मतत्त्वं
प्रसमीक्ष्य देही एकः कृतार्थो भवते वीतशोकः ॥ १४ ॥
यदात्मतत्त्वेन तु ब्रह्मतत्त्वं दीपोपमेनेह युक्तः प्रपश्येत् । अजं ध्रुवं
सर्वतत्त्वैर्विशुद्धं ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैः ॥ १५ ॥ एष ह देवः
प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो ह जातः स उ गर्भे अन्तः । स एव जातः स
जनिष्यमाणः प्रत्यङ् जनास्तिष्ठति सर्वतोमुखः ॥ १६ ॥ यो देवो
अग्नौ योऽप्सु यो विश्वं भुवनमाविवेश । य ओषधीषु यो वनस्पतिषु
तस्मै देवाय नमो नमः ॥ १७ ॥

तृतीयोऽध्यायः

य एको जालवानीशत ईशनीभिः सर्वाल्लोकानीशत ईशनीभिः ।
य एवैक उद्भवे सम्भवे च य एतद् विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ १ ॥
एको हि रुद्रो न द्वितीयाय तस्थुर्य इमाल्लोकानीशत ईशनीभिः ।
प्रत्यङ् जनांस्तिष्ठति सञ्चुकोचान्तकाले संसृज्य विश्वा भुवनानि
गोपाः ॥ २ ॥ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोबाहुरुत
विश्वतस्पात् । सं बाहुभ्यां धमति संपत्तैर्द्यावाभूमी जनयन् देव
एकः ॥ ३ ॥ यो देवानां प्रभवश्चोद्भवश्च विश्वाधिपो रुद्रो महर्षिः ।

हिरण्यगर्भं जनयामास पूर्वं स नो बुद्ध्या शुभया संयुनक्तु ॥ ४ ॥
 या ते रुद्रं शिवा तनूरघोराऽपापकाशिनी । तया नस्तनुवा शन्तमया
 गिरिशन्ताभिचाकशीहि ॥ ५ ॥ यामिषुं गिरिशन्त हस्ते बिभर्ष-
 स्तवे । शिवां गिरित्रि तां कुरु मा हिंसीः पुरुषं जगत् ॥ ६ ॥ ततः
 परं ब्रह्म परं बृहन्तं यथानिकायं सर्वभूतेषु गूढम् । विश्वस्यैकं
 परिवेष्टितारमीशं तं ज्ञात्वाऽमृता भवन्ति ॥ ७ ॥ वेदाहमेतं पुरुषं
 महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् । तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति
 नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ॥ ८ ॥ यस्मात् परं नापरमस्ति
 किंचिद्वस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित् । वृक्ष इव स्तब्धो
 दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम् ॥ ९ ॥ ततो यदुत्तरतरं
 तदरूपमनामयम् । य एदद्विदुरमृतास्ते भवन्ति अथेतरे
 दुःखमेवापियन्ति ॥ १० ॥

सर्वाननशिरोग्रीवः सर्वभूतगुहाशयः । सर्वव्यापी स भगवांस्त-
 स्मात् सर्वगतः शिवः ॥ ११ ॥ महान् प्रभुर्वै पुरुषः सत्त्वस्यैष
 प्रवर्तकः । सुनिर्मलमिमां प्राप्तिमीशानो ज्योतिरव्ययः ॥ १२ ॥
 अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽन्तरात्मा सदा जनानां हृदये सन्निविष्टः । हृदा
 मन्वीशो मनसाभिकृप्तो य एतद् विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ १३ ॥
 सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । स भूमिं विश्वतो वृत्वा
 अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम् ॥ १४ ॥ पुरुष एवेदग्ं सर्वं यद् भूतं
 यच्च भव्यम् । उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥ १५ ॥

सर्वतः पाणिपादं तत् सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् । सर्वतः श्रुतिमल्लोके
सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १६ ॥ सर्वेन्द्रियगुणभासं सर्वेन्द्रिय-
विवर्जितम् । सर्वस्य प्रभुमीशानं सर्वस्य शरणं बृहत् ॥ १७ ॥
नवद्वारे पुरे देही हंसो लेलायते बहिः । वशी सर्वस्य लोकस्य
स्थावरस्य चरस्य च ॥ १८ ॥ अपाणिपादो जवनो ग्रहीता
पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः । स वेत्ति वेद्यं न च तस्यास्ति वेत्ता
तमाहुरग्रयं पुरुषं महान्तम् ॥ १९ ॥ अणोरणीयान् महतो
महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य जन्तोः । तमक्रतुं पश्यति
वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमीशाम् ॥ २० ॥ वेदाहमेतमजरं
पुराणं सर्वात्मानं सर्वगतं विभुत्वात् । जन्मनिरोधं प्रवदन्ति यस्य
ब्रह्मवादिनो हि प्रवदन्ति नित्यम् ॥ २१ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

य एकोऽवर्णो बहुधा शक्तियोगाद् वर्णनिनेकान् निहितार्थो
दधाति । वि चैति चान्ते विश्वमादौ स देवः स नो बुद्ध्या शुभया
संयुनकु ॥ १ ॥ तदेवाग्निस्तदादित्यस्तद्वायुस्तदु चन्द्रमाः । तदेव
शुक्रं तद् ब्रह्म तदापस्तत् प्रजापतिः ॥ २ ॥ त्वं स्त्री त्वं पुमानसि
त्वं कुमार उत वा कुमारी । त्वं जीर्णो दण्डेन वञ्चसि त्वं जातो
भवसि विश्वतोमुखः ॥ ३ ॥ नीलः पतङ्गो हरितो लोहिताक्ष-
स्तडिद्रूर्भं ऋतवः समुद्राः । अनादिमत् त्वं विभुत्वेन वर्तसे यतो
जातानि भुवनानि विश्वा ॥ ४ ॥ अजामेकां लोहितशुक्ळकृष्णा

बह्वीः प्रजाः सृजमानां सरूपाः । अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशोते
जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः ॥ ५ ॥ द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया
समानं वृक्षं परिषस्वजाते । तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्यनश्नन्नन्यो
अभिचाकशीति ॥ ६ ॥ समाने वृक्षे पुरुषो निमग्नोऽनीशया
शोचति मुह्यमानः । जुष्टं यदा पश्यत्यन्यमीशमस्य महिमानमिति
वीतशोकः ॥ ७ ॥ ऋचो अक्षरे परमे व्योमन् यस्मिन्देवा अधि
विश्वे निषेदुः । यस्तं न वेद किमृचा करिष्यति य इत्तद्विदुस्त इमे
समासते ॥ ८ ॥ छन्दांसि यज्ञाः क्रतवो ब्रतानि भूतं भव्यं यच्च
वेदा वदन्ति । अस्मान् मायी सृजते विश्वमेतत्तस्मिंश्चान्यो मायया
सन्निरुद्धः ॥ ९ ॥ मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं च महेश्वरम् ।
तस्यावयवभूतैस्तु व्याप्तं सर्वमिदं जगत् ॥ १० ॥

यो योनिं योनिमधितिष्ठत्येको यस्मिन्निंदं सं च वि चैति
सर्वम् । तमीशानं वरदं देवमीड्यं निचाय्येमां शान्ति-
मत्यन्तमेति ॥ ११ ॥ यो देवानां प्रभवश्चोद्भवश्च विश्वाधिपो रुद्रो
महर्षिः । हिरण्यगर्भं पश्यत जायमानं स नो बुद्ध्या शुभया
संयुनक्तु ॥ १२ ॥ यो देवानामधिपो यस्मिँल्लोका अधिश्रिताः । य
ईशे अस्य द्विपदश्चतुष्पदः करमै देवाय हविषा विधेम ॥ १३ ॥
सूक्ष्मातिसूक्ष्मं कलिलस्य मध्ये विश्वस्य सष्ठारमनेकरूपम् ।
विश्वस्यैकं परिवेष्टितारं ज्ञात्वा शिवं शान्तिमत्यन्तमेति ॥ १४ ॥
स एव काले भुवनस्य गोप्ता विश्वाधिपः सर्वभूतेषु गूढः । यस्मिन्

युक्ता ब्रह्मर्षयो देवताश्च तमेवं ज्ञात्वा मृत्युपाशांश्चिनति ॥ १५ ॥
 घृतात् परं मण्डमिवातिसूक्ष्मं ज्ञात्वा शिवं सर्वभूतेषु गृढम् ।
 विश्वस्यैकं परिवेष्टितारं ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैः ॥ १६ ॥ एष
 देवो विश्वकर्मा महात्मा सदा जनानां हृदये सन्निविष्टः । हृदा मनीषा
 मनसाऽभिकृप्तो य एतद् विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ १७ ॥
 यदाऽत्मस्तन्न दिवा न रात्रिः न सन्न चासञ्चिव एव केवलः ।
 तदक्षरं तत् सवितुर्वरेण्यं प्रज्ञा च तस्मात् प्रसृता पुराणी ॥ १८ ॥
 नैनमूर्ध्वं न तिर्यञ्चं न मध्ये परिजग्रभत् । न तस्य प्रतिमा अस्ति
 यस्य नाम महद् यशः ॥ १९ ॥ न संदृशे तिष्ठति रूपमस्य न
 चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम् । हृदा हृदिस्थं मनसा य एनमेवं
 विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ २० ॥ अजात इत्येवं कश्चिद्द्वीरुः
 प्रपद्यते । रुद्र यत् ते दक्षिणं मुखं तेन मां पाहि नित्यम् ॥ २१ ॥
 मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः ।
 वीरान् मा नो रुद्र भासितो वधीर्हविष्मन्तः सदमित् त्वा
 हवामहे ॥ २२ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

द्वे अक्षरे ब्रह्मपरे त्वनन्ते विद्याविद्ये निहिते यत्र गृहे । क्षरं
 त्वविद्या ह्यमृतं तु विद्या विद्याविद्ये ईशते यस्तु सोऽन्यः ॥ १ ॥
 यो योनिं योनिमधितिष्ठत्येको विश्वानि रूपाणि योनीश्च सर्वाः ।
 ऋषिं प्रसूतं कपिलं यस्तमग्रे ज्ञानैर्बिभर्ति जायमानं च
 पश्येत् ॥ २ ॥ एकैकं जालं बहुधा विकुर्वन्नस्मिन् क्षेत्रे संहरत्येष

देवः । भूयः सृष्टा यतयस्तथेशः सर्वाधिपत्यं कुरुते
महात्मा ॥ ३ ॥ सर्वा दिश ऊर्ध्वमधश्च तिर्यक् प्रकाशयन्
भ्राजते यद्वन्डवान् । एवं स देवो भगवान् वरेण्यो
योनिस्वभावानधितिष्ठत्येकः ॥ ४ ॥ यच्च स्वभावं पचति
विश्वयोनिः पाच्यांश्च सर्वान् परिणामयेद् यः । सर्व मेतद्
विश्वमधितिष्ठत्येको गुणांश्च सर्वान् विनियोजयेद् यः ॥ ५ ॥ तद्
वेदगुह्योपनिषत्सु गूढं तद् ब्रह्मा वेदते ब्रह्मयोनिम् । ये पूर्वं देवा
ऋषयश्च तद् विदुरस्ते तन्मया अमृता वै बभूवुः ॥ ६ ॥ गुणान्वयो
यः फलकर्मकर्ता कृतस्य तस्यैव स चोपभोक्ता । स
विश्वरूपस्त्रिगुणस्त्रिवर्त्मा प्राणाधिपः सञ्चरति स्वकर्मभिः ॥ ७ ॥
अङ्गुष्ठमात्रो रवितुल्यरूपः सङ्कल्पाहङ्कारसमन्वितो यः ।
बुद्धेर्गुणेनात्मगुणेन चैव आराग्रमात्रो ह्यपरोऽपि दृष्टः ॥ ८ ॥
बालाग्रशतभागस्य शतधा कल्पितस्य च । भागो जीवः स विज्ञेयः
स चानन्त्याय कल्पते ॥ ९ ॥ नैव स्त्री न पुमानेष न चैवायं
नपुंसकः । यद्वच्छरीरमादत्ते तेन तेन स रक्ष्यते ॥ १० ॥

सङ्कल्पनस्पर्शनदृष्टिमोहैर्ग्रासाम्बुद्धयात्मविवृद्धिजन्म ।
कर्मनुगान्यनुक्रमेण देही स्थानेषु रूपाण्यभिसम्प्रपद्यते ॥ ११ ॥
स्थूलानि सूक्ष्माणि बहूनि चैव रूपाणि देही स्वगुणैर्वृणोति ।
क्रियागुणैरात्मगुणैश्च तेषां संयोगहेतुरपरोऽपि दृष्टः ॥ १२ ॥
अनाद्यनन्तं कलिलस्य मध्ये विश्वस्य स्थारमनेकरूपम् । विश्वस्यैकं

परिवेष्टितारं ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैः ॥ १३ ॥
 भावग्राह्यमनीडाख्यं भावाभावकरं शिवम् । कलासर्गकरं देवं ये
 विदुस्ते जहुस्तनुम् ॥ १४ ॥

षष्ठोऽध्यायः

स्वभावमेके कवयो वदन्ति कालं तथान्ये परिमुद्घमानाः ।
 देवरस्यैष महिमा तु लोके येनेदं भ्राम्यते ब्रह्मचक्रम् ॥ १ ॥ येनावृतं
 नित्यमिदं हि सर्वं ज्ञः कालकारो गुणी सर्वविद्यः । तेनेशिं कर्म
 विवर्तते ह पृथिव्यप्तेजोऽनिलखानि चिन्त्यम् ॥ २ ॥ तत्कर्म
 कृत्वा विनिवर्त्य भूयस्तत्त्वस्य तत्त्वेन समेत्य योगम् । एकेन द्वाभ्यां
 त्रिभिरष्टभिर्वा कालेन चैवात्मगुणैश्च सूक्ष्मैः ॥ ३ ॥ आरभ्य
 कर्माणि गुणान्वितानि भावांश्च सर्वान् विनियोजयेद् यः ।
 तेषामभावे कृतकर्मनाशः कर्मक्षये याति स तत्त्वतोऽन्यः ॥ ४ ॥
 आदिः स संयोगनिमित्तहेतुः परस्त्रिकालादकलोऽपि दृष्टः । तं
 विश्वरूपं भवभूतमीड्यं देवं स्वचित्तस्थमुपास्य पूर्वम् ॥ ५ ॥ स
 वृक्षकालाकृतिभिः परोऽन्यो यस्मात् प्रपञ्चः परिवर्ततेऽयम् ।
 धर्माविहं पापनुदं भगेशं ज्ञात्वाऽत्मस्थममृतं विश्वधाम ॥ ६ ॥
 तमीश्वराणां परमं महेश्वरं तं देवतानां परमं च दैवतम् । पतिं पतीनां
 परमं परस्ताद् विदाम देवं भुवनेशमीड्यम् ॥ ७ ॥ न तस्य कार्यं
 करणं च विद्यते न तत्समश्वाभ्यधिकश्च दृश्यते । परास्य
 शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च ॥ ८ ॥ न
 तस्य कश्चित् पतिरस्ति लोके न चेशिता नैव च तस्य लिङ्गम् । स

कारणं करणाधिपाधिपो न चास्य कश्चिज्जनिता न चाधिपः ॥ ९ ॥
यस्तन्तुनाभ इव तन्तुभिः प्रधानजैः स्वभावतः । देव एकः
स्वमावृणोत् स नो दधात् ब्रह्माप्ययम् ॥ १० ॥

एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा ।
कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ॥ ११ ॥
एको वशी निष्क्रियाणां बहूनामेकं बीजं बहुधा यः करोति ।
तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं
नेतरेषाम् ॥ १२ ॥ नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बहूनां यो
विदधाति कामान् । तत्कारणं सांख्ययोगाधिगम्यं ज्ञात्वा देवं
मुच्यते सर्वपाशौः ॥ १३ ॥ न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं नेमा
विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः । तमेव भान्तमनुभाति सर्वं तस्य
भासा सर्वमिदं विभाति ॥ १४ ॥ एको हंसः भुवनस्यास्य मध्ये स
एवाग्निः सलिले संनिविष्टः । तमेव विदित्वा अतिमृत्युमेति नान्यः
पन्था विद्यतेऽयनाय ॥ १५ ॥ स विश्वकृद् विश्वविदात्मयोनिर्ज्ञः
कालकारो गुणी सर्वविद्यः । प्रधानक्षेत्रजपतिर्गुणेशः संसारमोक्ष-
स्थितिबन्धहेतुः ॥ १६ ॥ स तन्मयो ह्यमृत ईशसंस्थो ज्ञः सर्वगो
भुवनस्यास्य गोप्ता । य ईशोऽस्य जगतो नित्यमेव नान्यो
हेतुर्विद्यत ईशनाय ॥ १७ ॥ यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै
वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै । तं ह देवं आत्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुर्वै
शरणमहं प्रपद्ये ॥ १८ ॥ निष्कलं निष्क्रियं शान्तं निरवदं

निरञ्जनम् । अमृतस्य परं सेतुं दग्धेन्धनमिवानलम् ॥ १९ ॥ यदा
चर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यन्ति मानवाः । तदा देवमविज्ञाय
दुःखस्यान्तो भविष्यति ॥ २० ॥

तपःप्रभावाद् देवप्रसादाच्च ब्रह्म ह श्रेताश्वतरोऽथ विद्वान् ।
अत्याश्रमिभ्यः परमं पवित्रं प्रोवाच सम्यगृषिसङ्घजुष्टम् ॥ २१ ॥
वेदान्ते परमं गुह्यं पुराकल्पे प्रचोदितम् । नाऽप्रशान्ताय दातव्यं
नाऽपुत्रायाशिष्याय वा पुनः ॥ २२ ॥ यस्य देवे परा भक्तिः यथा
देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिता द्विर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥ २३ ॥
प्रकाशन्ते महात्मन इति ॥

ॐ सुह नांववतु । सुह नौं भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विनावधींतमस्तु मा विंद्विषावहै ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

सर्वशक्तीश्वरसर्वः सर्वशक्त्याश्रयसदा ।

त्वमनीहः स्वयव्योतिः सर्वानन्दसनातनः ॥

ब्रह्मवर्तपुराणम् - ४, १८, ४२.

॥ कलिसन्तरणोपनिषत् ॥

ॐ सुह नाववतु । सुह नौ भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विनावधींतमस्तु मा विद्विषावहै ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

हरि: ॐ ॥ द्वापरान्ते नारदौ ब्रह्माणं जगाम कथं भगवन् गां
 पर्यट्नकलिं सन्तरैयमिति । स हौवाच ब्रह्मा साधु पृष्ठोऽस्मि ।
 सर्वश्रुतिरहस्यं गोप्यं तच्छृणु येन कलिसंसारं तरिष्यसि । भगवत्
 आदिपुरुषस्य नारायणस्य नामोचारणमात्रेण निर्धूतकलिर्भवति ।
 नारदः पुनः पप्रच्छ तु नामम् किमिति ।

स हौवाच हिरण्यगर्भः —

हरे राम हरे राम राम हरे हरे ।

हरे कृष्ण हरे कृष्ण कृष्ण कृष्ण हरे हरे ॥ १ ॥

इति षोडशकं नामां कलिकल्मषनाशनम् ।

नातः परतरोपायः सर्ववैदेषु दृश्यते ॥ २ ॥

इति षोडशकलस्य जीवस्यावरणविनाशनम् ।

ततः प्रकाशते परं ब्रह्म मेघापाये रविरश्मिमण्डलीवेति ।

पुनर्नारदः पप्रच्छ भगवन्कोऽस्य विधिरिति ।

तं हौवाच नास्य विधिरिति । सर्वदा शुचिरशुचिर्वा पठन्त्राह्मणः
 सलोकतां समीपतां सरूपतां सायुज्यतामेति । यदौस्य षोडशीकस्य

सार्धत्रिकोटीर्जपति तुदा ब्रह्महत्यां तरति । तरति वीरंहत्याम् ।
स्वर्णस्तेयात्पूतोभवति । पितृदेवमनुष्याणामपकारात्पूतो भवति ।
सुर्वधुर्मपिरित्यागपात्संद्यः शुचितामाप्नुयात् । सुद्यो मुच्यते सुद्यो
मुच्यते इत्युपुनिषत् ॥

ॐ सुह नांववतु । सुह नौ भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

हरेनाम हरेनाम हरेनामैव केवलम् ।
कलौ नास्त्येव नास्त्येव
नास्त्येव गतिरन्यथा ॥

बृहत् नारदीय पुराणम्

वाणी गुणानुकथने श्रवणौ कथायां
हस्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्नः ।
स्मृत्यां शिरस्तव निवासजगत्प्रणामे
दृष्टिः सतां दर्शनेऽस्तु भवत्तनूनाम् ॥

श्रीमद्भागवतम् - १०, १०, ३८.

॥ सरस्वतीरहस्योपनिषत् ॥

नीहारहारधनसारसुधाकराभां

कल्याणदां कनकचम्पकदामभूषाम् ।

उत्तुङ्गपीनकुचकुम्भमनोहराङ्गीं

वाणीं नमामि मनसा वचसा विभूत्यै ॥ १ ॥

या वेदान्तार्थतत्त्वैकस्वरूपा परमेश्वरी ।

नामरूपात्मना व्यक्ता सा मां पातु सरस्वती ॥ २ ॥

या साङ्घोपाङ्घवेदेषु चतुर्ष्वकैव गीयते ।

अद्वैता ब्रह्मणः शक्तिः सा मां पातु सरस्वती ॥ ३ ॥

या वर्णपिदवाक्यार्थस्वरूपेणैव वर्तते ।

अनादिनिधनानन्ता सा मां पातु सरस्वती ॥ ४ ॥

अध्यात्ममधिदैवं च देवानां सम्यगीश्वरी ।

प्रत्यगास्ते वदन्ती या सा मां पातु सरस्वती ॥ ५ ॥

अन्तर्याम्यात्मना विश्वं त्रैलोक्यं या नियच्छति ।

रुद्रादित्यादिरूपस्था सा मां पातु सरस्वती ॥ ६ ॥

या प्रत्यग्दृष्टिभिर्जीवैर्व्यजमानानुभूयते ।

व्यापिनी ज्ञप्तिरूपैका सा मां पातु सरस्वती ॥ ७ ॥

नामजात्यादिभिर्भैरवष्टधा या विकल्पिता ।

निर्विकल्पात्मना व्यक्ता सा मां पातु सरस्वती ॥ ८ ॥
व्यक्ताव्यक्तगिरः सर्वे वेदाद्या व्याहरन्ति याम् ।

सर्वकामदुधा धेनुः सा मां पातु सरस्वती ॥ ९ ॥
यां विदित्वाखिलं बन्धं निर्मध्याखिलवर्त्मना ।

योगी याति परं स्थानं सा मां पातु सरस्वती ॥ १० ॥
नामरूपात्मकं सर्वं यस्यामावेश्य तां पुनः ।

ध्यायन्ति ब्रह्मरूपैका सा मां पातु सरस्वती ॥ ११ ॥
चतुर्मुखमुखाम्भोजवनहंसवधूर्मम् ।

मानसे रमतां नित्यं सर्वशुङ्गा सरस्वती ॥ १२ ॥
नमस्ते शारदे देवि काश्मीरपुरवासिनि ।

त्वामहं प्रार्थये नित्यं विद्यादानं च देहि मे ॥ १३ ॥
अक्षसूत्राङ्कशधरा पाशपुस्तकधारिणी ।

मुक्ताहारसमायुक्ता वाचि तिष्ठतु मे सदा ॥ १४ ॥
कम्बुकण्ठी सुताग्रोष्ठी सर्वाभरणभूषिता ।

महासरस्वती देवी जिह्वाग्रे सन्निवेश्यताम् ॥ १५ ॥
या श्रद्धा धारणा मेधा वाग्देवी विधिवल्लभा ।

भक्तजिह्वाग्रसदना शमादिगुणदायिनी ॥ १६ ॥

नमामि यामिनीनाथलेखालङ्कृतकुन्तलाम् ।

भवानीं भवसन्तापनिर्वापणसुधानदीम् ॥ १७ ॥

यः कवित्वं निरातङ्कं भुक्तिमुक्ती च वाञ्छति ।

सोऽभ्यच्यैनां दशश्लोक्या नित्यं स्तौति सरस्वतीम् ॥ १८ ॥

तस्यैवं स्तुवतो नित्यं समभ्यर्च्य सरस्वतीम् ।

भक्तिश्रद्धाभियुक्तस्य षाण्मासात्प्रत्ययो भवेत् ॥ १९ ॥

ततः प्रवर्तते वाणी स्वेच्छया ललिताक्षरा ।

गद्यपद्यात्मकैः शब्दैरप्रमेयैर्विवक्षितैः ॥

अश्रुतो बुध्यते ग्रन्थः प्रायः सारस्वतः कविः ॥ २० ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

एकं ब्रह्मैवाद्वितीयं समस्तं

सत्यं सत्यं नेतरच्चास्ति किञ्चित् ।

एको रुद्रो न द्वितीयोऽवतरथे

तस्मादेकं त्वां प्रपद्ये महेशम् ॥

स्कन्दपुराणम् - ४, १, १०, १२६.

॥ कैवल्योपनिषत् ॥

प्रथमः खण्डः

ॐ भुद्रं कर्णमिः शृणुयाम देवाः । भुद्रं पंश्येमा॒क्षभि॒र्यज्ञाः ।
 स्थि॑रैरङ्गै॑स्तुष्टुवागं संस्तुनूर्भिः । व्यशौम द्वे॒हिंतं यदायुः । स्व॒स्ति
 न् इन्द्रों वृद्धश्रवाः । स्व॒स्ति नः पूषा वि॒श्ववेदाः । स्व॒स्ति
 नृस्ताक्ष्योऽरिष्टनेमिः । स्व॒स्ति नो बृहृस्पतिर्दधातु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ अथाश्वलायनो भगवन्तं परमेष्ठिनमुपसमेत्योवाच –

अधीहि भगवन्नब्रह्मविद्यां वरिष्ठां सदा सद्भिः सेव्यमानां निगूढाम् ।
 ययाऽचिरात्सर्वपापं व्यपोह्य परात्परं पुरुषं याति विद्वान् ॥ १ ॥

तस्मै स होवाच पितामहश्च श्रद्धाभक्तिध्यानयोगादवैहि ।
 न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः ॥ २ ॥

परेण नाकं निहितं गुहायां विप्राजते यद्यतयो विशन्ति ।
 वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः ॥ ३ ॥

ते ब्रह्मलोकेषु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे ।
 विविक्तदेशे च सुखासनस्थः शुचिः समग्रीवशिरः शरीरः ॥ ४ ॥

अत्याश्रमस्थः सकलेन्द्रियाणि निरुद्ध्य भक्त्या स्वगुरुं प्रणाम्य ।
 हृत्पुण्डरीकं विरजं विशुद्धं विचिन्त्य मध्ये विशदं विशोकम् ॥ ५ ॥

अचिन्त्यमव्यक्तमनन्तरूपं शिवं प्रशान्तममृतं ब्रह्मयोनिम् ।
तथाऽऽदिमध्यान्तविहीनमेकं विभुं चिदानन्दमरूपमद्वृतम् ॥ ६ ॥

उमासहायं परमेश्वरं प्रभुं त्रिलोचनं नीलकण्ठं प्रशान्तम् ।
ध्यात्वा मुनिर्गच्छति भूतयोनिं समस्तसाक्षिं तमसः परस्तात् ॥ ७ ॥

स ब्रह्मा स शिवः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट् ।
स एव विष्णुः स प्राणः स कालोऽग्निः स चन्द्रमाः ॥ ८ ॥

स एव सर्वं यद्वृतं यच्च भव्यं सनातनम् ।
ज्ञात्वा तं मृत्युमत्येति नान्यः पन्था विमुक्तये ॥ ९ ॥

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
संपश्यन्नब्रह्म परमं याति नान्येन हेतुना ॥ १० ॥

आत्मानमरणिं कृत्वा प्रणवं चोत्तरारणिम् ।
ज्ञाननिर्मथनाभ्यासात् पाशं दहति पण्डितः ॥ ११ ॥

स एव मायापरिमोहितात्मा शरीरमास्थाय करोति सर्वम् ।
ख्यियन्नपानादिविचित्रभोगैः स एव जाग्रत्परितुप्तिमेति ॥ १२ ॥

स्वप्ने स जीवः सुखदुःखभोक्ता स्वमायया कल्पितजीवलोके ।
सुषुप्तिकाले सकले विलीने तमोऽभिभूतः सुखरूपमेति ॥ १३ ॥

पुनश्च जन्मान्तरकर्मयोगात्स एव जीवः स्वप्तिप्रबुद्धः ।
पुरत्रये क्रीडति यश्च जीवस्ततस्तु जातं सकलं विचित्रम् ॥
आधारमानन्दमखण्डबोधं यस्मिन् लयं याति पुरत्रयं च ॥ १४ ॥

एतस्माज्जायते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि च ।
खं वायुज्योतिरापः पृथिवी विश्वस्य धारिणी ॥ १५ ॥
यत्परं ब्रह्म सर्वात्मा विश्वस्यायतनं महत् ।
सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरं नित्यं तत्त्वमेव त्वमेव तत् ॥ १६ ॥
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिप्रपञ्चं यत्प्रकाशते ।
तदब्रह्माहमिति ज्ञात्वा सर्वबन्धैः प्रमुच्यते ॥ १७ ॥
त्रिषु धामसु यद्गोग्यं भोक्ता भोगश्च यद्गवेत् ।
तेभ्यो विलक्षणः साक्षी चिन्मात्रोऽहं सदाशिवः ॥ १८ ॥
मय्येव सकलं जातं मयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
मयि सर्वं लयं याति तद्ब्रह्माद्वयमस्म्यहम् ॥ १९ ॥

द्वितीयः खण्डः:

अणोरणीयानहमेव तद्वन्महानहं विश्वमहं विचित्रम् ।
पुरातनोऽहं पुरुषोऽहमीशो हिरण्ययोऽहं शिवरूपमस्मि ॥ १ ॥
अपाणिपादोऽहमचिन्त्यशक्तिः पश्याम्यचक्षुः सशृणोम्यकर्णः ।
अहं विजानामि विविक्तरूपो न चास्ति वेत्ता मम चित्सदाहम् ॥ २ ॥
वेदैरनेकैरहमेव वेद्यो वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ।
न पुण्यपापे मम नास्ति नाशो न जन्मदेहेन्द्रियबुद्धिरस्ति ॥ ३ ॥
न भूमिरापो न च वह्निरस्ति न चानिलो मेऽस्ति न चाम्बरं च ।
एवं विदित्वा परमात्मरूपं गुहाशयं निष्कलमद्वितीयम् ॥ ४ ॥

समस्तसाक्षिं सदसद्विहीनं प्रयाति शुद्धं परमात्मरूपम् ।
 यः शतरुद्रीयमधीते सोऽग्निपूतो भवति स वायुपूतो भवति स
 आत्मपूतो भवति स सुरापानात्पूतो भवति स ब्रह्महत्यायाः पूतो
 भवति स सुवर्णस्तेयात्पूतो भवति स कृत्याकृत्यात्पूतो भवति
 तस्मादविमुक्तमाश्रितो भवत्वित्याश्रमी सर्वदा सकृद्वा जपेत् ।
 अनेन ज्ञानमाप्नोति संसारार्णवनाशनम् । तस्मादेवं विदित्वैन
 कैवल्यं पदमश्नुते कैवल्यं पदमश्नुते इति   ॥५॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इत्यर्थवेदे कैवल्योपनिषत्-समाप्ता ॥

सत्यब्रतं सत्यपरं त्रिसत्यं
 सत्यस्य योनिं निहितं च सत्ये ।
 सत्यस्य सत्यमृतसत्यनेत्रं
 सत्यात्मकं त्वां शरणं प्रपन्नाः ॥

श्रीमद्भागवतम् - १०, २, २६.

॥ ईशावास्योपनिषत् ॥

॥ घनपाठः ॥

[१]

ईशावार्यं वार्यमीशेशा वार्यमिद-मिदं वार्य-मीशेशा
वार्यमिदम् । वार्यमिदमिदं वार्यं वार्यमिदगं सर्वं सर्वमिदं
वार्यं वार्यमिदगं सर्वम् । इदगं सर्वं सर्व-मिदमिदगं सर्वं
यद्यत्सर्वमिद-मिदगं सर्वं यत् ।

सर्वं यद्यत्सर्वं सर्वं यत्किं किं यत्सर्वं सर्वं यत्किम् । यत्किं
किं यद्यत्किंचं चुं किं यद्यत्किंचं । किंचं चुं किं किं चुं जगत्यां
जगत्यां चुं किं किं चुं जगत्याम् । चुं जगत्यां जगत्यां च चुं
जगत्यां जगु जगजगत्यां च चुं जगत्यां जगत् । जगत्यां
जगजगजगत्यां जगत्यां जगत् । जगदिति जगत् ।

तेनं त्युक्तेनं त्युक्तेनु तेनु तेनं त्युक्तेनं भुञ्जीथा भुञ्जीथा
स्त्युक्तेनु तेनु तेनं त्युक्तेनं भुञ्जीथाः । त्युक्तेनं भुञ्जीथा भुञ्जीथा
स्त्युक्तेनं त्युक्तेनं भुञ्जीथा मा मा भुञ्जीथा-स्त्युक्तेनं त्युक्तेनं
भुञ्जीथा मा ।

भुञ्जीथा मा मा भुञ्जीथा भुञ्जीथा मा गृधो गृधो मा भुञ्जीथा
भुञ्जीथा मा गृधः । मा गृधो गृधो मा मा गृधः करस्य करस्यं गृधो
मा मा गृधः करस्य । गृधः करस्य करस्यं गृधो गृधः करस्यस्वित्
स्वित्करस्यं गृधो गृधः करस्यस्वित् ।

कस्यस्वित्-स्वित्कस्य कस्यस्विद्धनं धनंग्-स्वित्कस्य
कस्यस्विद्धनम् । स्विद्धनं धनंग् स्वित् स्विद्धनम् । धनमिति
धनम् ॥

[२]

कुर्वन्नेवैव कुर्वन् कुर्वन्नेवेह हैव कुर्वन् कुर्वन्नेवेह । एवेह हैवैवेह
कर्माणि कर्माणी हैवैवेह कर्माणि । इह कर्माणि कर्माणी हेह
कर्माणि जिजीविषे-जिंजीविषेत् कर्माणि हेह कर्माणि
जिजीविषेत् ।

कर्माणि जिजीविषे जिंजीविषेत् कर्माणि कर्माणि जिजीविषे-
च्छतग् शुतं जिंजीविषेत् कर्माणि कर्माणि जिजीविषेच्छतम् ।
जिजीविषेच्छतग् शुतं जिजीविषे जिंजीविषेच्छतग् समा-
स्समाशुतं जिंजीविषे जिंजीविषे-च्छतग् समाः । शुतग् समा-
स्समाशुतग् शुतग् समाः । समा इति समाः ।

एवं त्वयि त्वय्येवमेवं त्वयि न न त्वय्येवमेवं त्वयि न । त्वयि
न न त्वयि त्वयि नान्यथान्यथा न त्वयि त्वयि नान्यथा ।
नान्यथान्यथा ननान्यथेत इतोन्यथा ननान्यथेतः ।

अन्यथेत इतोन्यथान्यथेतोऽस्त्यस्ती-तोन्यथान्यथेतोऽस्ति ।
इतोऽस्त्यस्तीत इतोऽस्ति ननास्तीत इतोऽस्तिन । अस्तिनना-
स्त्यस्ति न कर्म कर्म ना-स्त्यस्ति न कर्म ।

न कर्म् कर्म् न न कर्म् लिप्यते लिप्यते कर्म् न न कर्म् लिप्यते ।
कर्म् लिप्यते लिप्यते कर्म् कर्म् लिप्यते नरे नरे लिप्यते कर्म् कर्म्
लिप्यते नरे । लिप्यते नरे नरे लिप्यते लिप्यते नरे । नर इति नरे ॥

[३]

असुर्या नाम् नामासुर्या असुर्या नाम् ते ते नामासुर्या असुर्या
नामते नामते नाम् नामते लोका लोकास्ते नामनामते लोकाः ।

ते लोका लोकास्ते ते लोका अन्धे नान्धेनं लोकास्ते ते
लोका अन्धेनं । लोका अन्धेनान्धेनं लोका लोका अन्धेन तमसा
तमसान्धेन लोका लोका अन्धेन तमसा ।

अन्धेन तमसा तमसान्धेनान्धेन तमसावृता आवृता
स्तमसान्धेनान्धेन तमसावृताः । तमसावृता आवृतास्तमसा
तमसावृताः । आवृता इत्याऽवृताः ।

ताग्रस्तेते ताग्रस्ताग्रस्ते प्रेत्यु प्रेत्युते ताग्रस्ताग्रस्ते प्रेत्यु ।
ते प्रेत्यु प्रेत्युते ते प्रेत्याभ्युभि प्रेत्युते ते प्रेत्याभि ।

प्रेत्याभ्युभिप्रेत्यु प्रेत्याभि गच्छन्ति गच्छन्त्युभि प्रेत्यु प्रेत्याभि
गच्छन्ति । प्रेत्येति प्रङ्गत्य ।

अभिगच्छन्ति गच्छन्त्युभ्युभि गच्छन्ति ये ये
गच्छन्त्युभ्युभिगच्छन्ति ये । गच्छन्ति ये ये गच्छन्ति गच्छन्ति
ये के के ये गच्छन्ति गच्छन्ति ये के ।

ये-के के-ये ये-के-चं च-के-ये ये-के चं । के-चं
 च-के के-चात्महनं आत्महनश्च के के चात्महनः । चात्महनं
 आत्महनश्च चात्महनो जना जनां आत्महनश्च चात्महनो जनाः ।
 आत्महनो जना जनां आत्महनं आत्महनो जनाः । आत्महन
 इत्यात्माऽहनः । जना इति जनाः ॥

[४]

अनेऽजुदेक मेक मने जुदने जुदेकं मनसो मनसु एकमने जुदने
 जुदेकं मनसः । एकं मनसो मनसु एकमेकं मनसो जवीयो जवीयो
 मनसु एकं मेकं मनसो जवीयः । मनसो जवीयो जवीयो मनसो
 मनसो जवीयो न न जवीयो मनसो मनसो जवीयोन ।

जवीयोन न जवीयो जवीयो नैनं दे नून जवीयो जवीयो
 नैनंत् । नैनंदे नून नैनंददेवा देवा एनून नैनंददेवा: । एनूनददेवा
 देवा एनदेनददेवा आप्नुवन्नाप्नुवन्देवा एनदेनददेवा आप्नुवन् ।

देवा आप्नुवन्नाप्नुवन्देवा देवा आप्नुवन् पूर्वं पूर्वमाप्नुवन्देवा
 देवा आप्नुवन्पूर्वम् ।

आप्नुवन्पूर्वं पूर्वमाप्नुवन्नाप्नुवन् पूर्वं मर्षदर्षत् पूर्वमाप्नु-
 वन्नाप्नुवन् पूर्वमर्षत् । पूर्वं मर्षदर्षत् पूर्वं पूर्वं मर्षत् ।
 अर्षदित्यर्षत् ।

तद्वावतो धावत् स्तत्तद्वावतोन्या नूनन्यान् धावत्-स्तत्तद्वावतो-

न्यान् । धावंतोन्या-नुन्यान् धावंतो धावंतोन्या-नत्यत्यन्यान्
धावंतो धावंतोन्यानति ।

अनुन्यानत्य-त्यन्या-नुन्यान-त्येत्ये-त्यन्नानुन्या-नत्येति ।
अत्येत्ये-त्यत्यत्येति तिष्ठतिष्ठदे-त्यत्यत्येति तिष्ठत् । एति
तिष्ठतिष्ठदेत्येति तिष्ठत् - स्मिग् - स्तस्मिग् - स्तिष्ठदेत्येति
तिष्ठतस्मिन्न । तिष्ठतस्मिग्-स्तस्मिग्-स्तिष्ठ-तिष्ठतस्मिन्नपो
पस्तस्मिग्-स्तिष्ठ तिष्ठतस्मिन्नपः ।

तस्मिन्नपो पस्तस्मिग्-स्तस्मिन्नपो मांतरिश्वा मातुरिश्वा
पस्तस्मिग्-स्तस्मिन्नपो मांतरिश्वा । अपो मांतरिश्वा मातुरिश्वा
पोपो मांतरिश्वा दधाति दधाति मातुरिश्वा पोपो मांतरिश्वा
दधाति । मातुरिश्वा दधाति दधाति मातुरिश्वा मातुरिश्वा दधाति ।
दधातीति दधाति ॥

[५]

तदेजर्त्ये-जति तत्तदेजति ननेजति तत्त-देजतिन । एजतिन
नैजत्येजति नैजत्येजति नैजत्ये जति नैजति । नैजत्ये-जति
ननेजति दूरे दूर ऐंजति ननेजति दूरे ।

एजति दूरे दूर ऐंजत्येजति दूर उं अन्तिकैन्तिक उं दूर
ऐंजत्येजति दूर उं अन्तिके । दूर उं अन्तिकैन्तिक उं दूरे दूर उं
अन्तिके । ऊं इत्यूम् । अन्तिक इत्यन्तिके ।

अन्तरस्या-स्यान्तरन्तरस्य सर्वस्य सर्वस्यास्यान्तरन्तरस्य
सर्वस्य । अस्य सर्वस्य सर्वस्यास्य सर्वस्यो सर्वस्य सर्वस्यो
सर्वस्यास्य सर्वस्यो सर्वस्य ।

सर्वस्यो सर्वस्य सर्वस्यो सर्वस्य सर्वस्यो सर्वस्यास्य
सर्वस्यो सर्वस्य सर्वस्यो सर्वस्यास्य । ऊँ इत्यौम् ।

सर्वस्यास्य सर्वस्य सर्वस्यास्य बाह्यतो बाह्यतोऽस्य सर्वस्य
सर्वस्यास्य बाह्यतः । अस्यबाह्यतो बाह्यतोऽस्यास्य बाह्यतः ।
बाह्यत इति बाह्यतः ॥

[६]

यस्तु तु यो यस्तु सर्वाणि सर्वाणि तु यो यस्तु सर्वाणि ।
तु सर्वाणि सर्वाणि तु तु सर्वाणि भूतानि भूतानि सर्वाणि
तु तु सर्वाणि भूतानि ।

सर्वाणि भूतानि भूतानि सर्वाणि सर्वाणि भूतान्यात्मन्नात्मन्
भूतानि सर्वाणि सर्वाणि भूतान्यात्मन् । भूतान्यात्मन्नात्मन्
भूतानि भूतान्यात्मन्नेवैवात्मन् भूतानि भूतान्-न्यात्मन्नेव ।

आत्मन्नेवैवात्मन्नात्मन्नेवानु पश्यत्यनु पश्यत्ये-वात्मन्नात्मन्नेवानु
पश्यत्ति । एवानु पश्यत्यनु-पश्यत्येैवै-वानु-पश्यत्ति । अनु
पश्यतीत्यनुऽपश्यत्ति ।

सर्वभूतेषुं च च सर्वभूतेषुं सर्वभूतेषुं चात्मानमात्मानं च सर्वभूतेषुं सर्वभूतेषुं चात्मानम् । सर्वभूतेष्विति सर्वभूतेषुं ।

चात्मानं-मात्मानं च चात्मानं तत्स्ततं आत्मानं च चात्मानन्ततः । आत्मानं तत्स्ततं आत्मानमात्मानं ततो न न ततं आत्मानमात्मानं ततो न ।

ततो न न तत्स्ततो न विविन तत्स्ततो नवि । नविविन नविजुंगुप्सते जुगुप्सते विन नविजुंगुप्सते । विजुंगुप्सते जुगुप्सते विविजुंगुप्सते । जुगुप्सत इति जुगुप्सते ॥

[७]

यस्मिन् सर्वाणि सर्वाणि यस्मिन्यस्मिन् सर्वाणि भूतानि भूतानि सर्वाणि यस्मिन्यस्मिन् सर्वाणि भूतानि ।

सर्वाणि भूतानि भूतानि सर्वाणि सर्वाणि भूतान्यात्मात्मा भूतानि सर्वाणि सर्वाणि भूतान्यात्मा ।

भूतान्यात्मात्मा भूतानि भूतान्यात्मैवै वात्मा भूतानि भूतान्यात्मैव ।

आत्मैवैवात्मात्मैवा भूदभूदेवात्मात्मै वा भूत् । एवा भूदभूदेवैवा भूद्विजानतो विजानतो भूदेवैवा भूद्विजानतः । अभूद्विजानतो विजानतोऽभूद भूद्विजानतः । विजानत इति विजानतः ।

तत्र कः कस्तत्र तत्र को मोहृ मोहृः कस्तत्र तत्र को मोहैः ।
को मोहृ मोहृः कः को मोहृः कः को मोहृः कः को मोहृः कः ।

मोहृः कः को मोहृ मोहृः कश्शोकुश्शोकः को मोहृ मोहृः
कश्शोकः ।

कश्शोकुश्शोकः कः कश्शोके एकुत्व मैकुत्वग् शोकः कः
कः शोके एकुत्वम् । शोके एकुत्वमैकुत्वग् शोकः शोके एकुत्व
मंनुपश्यतोऽनु पश्यत एकुत्वग् शोकः शोके एकुत्व-मंनुपश्यतः ।
एकुत्वमनु-पश्यतोऽनुपश्यत एकुत्व-मैकुत्व-मंनुपश्यतः ।
एकुत्वमित्यैकुत्वम् । अनुपश्यत इत्यनुपश्यतः ॥

[८]

स परि परि स स पर्यगादग्रात्परि स स पर्यगात् । पर्यगादग्रात्परि
पर्यगाच्छुक्रग् शुक्रमंग्रात्परि पर्य-गाच्छुक्रम् । अग्राच्छुक्रग्
शुक्रमंगादगा-च्छुक्रमंकाय-मंकायग् शुक्रमंगादगाच्छुक्रमंकायम् ।
शुक्रमंकाय-मंकायग् शुक्रग् शुक्रमंकाय-मंव्रणमंव्रण
मंकायग् शुक्रग् शुक्रमंकाय-मंव्रणम् ।

अकायमंव्रण-मंव्रणमंकाय-मंकाय-मंव्रणमंस्नाविर-मंस्नाविरमंव्रण-
मंकायमंकाय-मंव्रण-मंस्नाविरम् ।

अव्रणमंस्नाविर-मंस्नाविर-मंव्रणमंव्रण-मंस्नाविरग् शुद्धग्
शुद्धमंस्नाविर-मंव्रणमंव्रण-मंस्नाविरग् शुद्धम् ।

अस्नाविरग् शुद्धग् शुद्धमस्नाविर-मस्नाविरग् शुद्धमपाँप
विद्धमपाँप विद्धग् शुद्धमस्नाविर-मस्नाविरग् शुद्धमपाँप विद्धम् ।
शुद्धमपाँप विद्धमपाँप विद्धग् शुद्धग् शुद्धमपाँप विद्धम् ।
अपाँपविद्ध-मित्यपाँपऽविद्धम् ।

कुविर्मनीषी मनीषी कुविः कुविर्मनीषी परिभूः परिभू-मनीषी
कुविः कुवि-मनीषी परिभूः ।

मनीषी परिभूः परिभू-मनीषी मनीषी परिभू-स्वयम्भू
स्वयम्भूः परिभू-मनीषी मनीषी परिभू-स्वयम्भूः ।

परिभू-स्वयम्भू-स्वयम्भूः परिभूः परिभू-स्वयम्भूर्यथा तथ्यतो
याथा तथ्यत-स्वयम्भूः परिभूः परिभूः स्वयं-भूर्यथा तथ्यतः ।
परिभूरितिं परिऽभूः ।

स्वयम्भूर्यथा तथ्यतो याथा तथ्यतः स्वयम्भू-स्वयम्भूर्यथा
तथ्यतोर्थ-नर्थ-न्याथा तथ्यतः स्वयम्भू-स्वयं-भूर्यथा
तथ्यतोर्थन् । स्वयं-भूरितिं स्वयऽभूः ।

याथा-तथ्यतोर्थ-नर्थन्याथा तथ्यतो-याथा तथ्यतोर्थन्वि
व्यर्थन्याथा-तथ्यतो याथा-तथ्यतोर्थन्वि । याथा-तथ्यत इति
याथाऽतथ्यतः ।

अर्थन्वि व्यर्थ-नर्थ-न्यदधा ददधादव्यर्थ-नर्थन् व्यदधात् ।

व्यंदधाद धधाद्वि व्यंधधाच्छा-श्वतीभ्यः शाश्वतीभ्योऽदधाद्वि
व्यंदधाच्छाश्वतीभ्यः ।

अदधाच्छाश्वतीभ्यः शाश्वतीभ्योऽदधाद दधाच्छाश्वतीभ्यः
समांभ्य-स्समांभ्यः शाश्वतीभ्योऽदधा ददधाच्छाश्वतीभ्यः
समांभ्यः ।

शाश्वतीभ्य-स्समांभ्यः समांभ्यः शाश्वतीभ्यः शाश्वतीभ्य
स्समांभ्यः । समांभ्य इति समांभ्यः ॥

[९]

अन्धं तमस्त्मोन्धमन्धं तमः प्र प्र तमोन्धमन्धं तमः प्र ।

तमः प्र प्र तमस्तमः प्रविंशन्ति विशन्ति प्र तमस्तमः
प्रविंशन्ति । प्रविंशन्ति विशन्ति प्र प्रविंशन्ति ये ये विंशन्ति प्र
प्रविंशन्ति ये ।

विशन्ति ये ये विंशन्ति विशन्ति ये विंद्यामविंद्यां ये
विंशन्ति विशन्ति ये विंद्याम् ।

ये विंद्यामविंद्यां ये ये विंद्या-मुपासंत उपासुते विंद्यां ये ये
विंद्यामुपासंते । अविंद्यामुपासंत उपासुतेऽविंद्या-मविंद्यामुपासंते ।
उपासंत इत्युप॑आसंते ।

ततो भूयं इव भूयं इव ततुस्ततो भूयं इव ते ते भूयं इव
ततुस्ततो भूयं इव ते । भूयं इव ते ते भूयं इव भूयं इव ते

तमस्तमस्ते भूयं इव भूयं इव ते तमः । भूयं इवेति भूयं इव ।

ते तमस्तमस्ते ते तमो ये ये तमस्तेते तमो ये । तमो ये ये तमस्तमो य उं विद्यायाँ विद्यायामुये तमस्तमो य उं विद्यायाँम् । य उं विद्यायाँ विद्यायामुये य उं विद्यायाँग् रुता रुता विद्यायाँमुये य उं विद्यायाँग् रुताः । ऊं इत्यूम् । विद्यायाँग् रुता रुता विद्यायाँ विद्यायाँग् रुताः । रुता इति रुताः ॥

[१०]

अन्यदेवैवान्य-दुन्य देवाहुराहुरेवान्य-दुन्य देवाहुः । एवा-हुराहुरेवैवाहु-विद्ययाँ विद्यया-हुरेवैवाहु-विद्ययाँ । आहुर्विद्ययाँ विद्ययाहुराहु विद्ययान्यदुन्य-द्विद्ययाहु-राहु-विद्ययान्यत् । विद्ययान्य-दुन्यद्विद्ययाँ विद्ययान्य-दाहु-राहु-रुन्य-द्विद्ययाँ विद्ययान्यदाहुः । अन्यदाहुराहु-रुन्यदुन्य-दाहुर-विद्यया विद्यया-हुरन्यदुन्य-दाहुर-विद्यया । आहुर-विद्यया विद्ययाहुराहुर-विद्यया । अविद्ययेत्यविद्यया । इति शुश्रुम शुश्रुमेतीति शुश्रुम धीराणां धीराणांग् शुश्रुमेतीति शुश्रुम धीराणाम् । शुश्रुम धीराणां धीराणांग् शुश्रुम शुश्रुम धीराणां ये ये धीराणांग् शुश्रुम शुश्रुम धीराणां ये । धीराणां ये ये धीराणां धीराणां ये नों नों ये धीराणां धीराणां ये नं । ये नों नों ये ये नस्तन्नों ये ये नस्तत् । नस्ततन्नों

नस्तद्विंचचक्षिरे विंचचक्षिरे तत्रो नस्तद्विंचचक्षिरे । तद्विंचचक्षिरे विंचचक्षिरे तत्तद्विंचचक्षिरे । विच्चवक्षिर इति विच्चवक्षिरे ॥

[११]

विद्यां च च विद्यां विद्यां चा विद्यामविद्यां च विद्यां विद्यां चा विद्यां । चा विद्यामविद्यां च चा विद्यां च चा विद्यां च चा विद्यां च । अविद्यां च चा विद्यामविद्यां च योयश्चा विद्यामविद्यां च यः । च यो यश्च चयस्तत्तद्यश्च च यस्तत् ।

यस्तत्तद्यो यस्तद्वेद् वेद् तद्यो यस्तद्वेद् । तद्वेद् वेद् तत्तद्वेदोभयं-मुभयं वेद् तत्तद्वेदोभयम् ।

वेदोभयंमुभयं वेद् वेदोभयंग् सुह सुहो-भयं वेद् वेदोभयंग् सुह । उभयंग् सुह सुहोभयंमुभयंग् सुह । सुहेति सुह । अविद्या मृत्युं मृत्युमविद्यया विद्यया मृत्युं तीर्त्वा तीर्त्वा मृत्युमविद्यया विद्यया मृत्युं तीर्त्वा ।

मृत्युं तीर्त्वा तीर्त्वा मृत्युं मृत्युं तीर्त्वा विद्ययां विद्ययांतीर्त्वा मृत्युं मृत्युं तीर्त्वा विद्ययां । तीर्त्वा विद्ययां विद्ययां तीर्त्वा तीर्त्वा विद्ययामृतंमृतं विद्ययां तीर्त्वा तीर्त्वा विद्यया मृतम् । विद्ययामृतंमृतं विद्ययां विद्ययामृतंमश्रुते श्रुतेमृतं विद्ययां विद्ययामृतंमश्रुते । अमृतंमश्रुते श्रुतेमृतं-ममृतं-मश्रुते । अश्रुत इत्यश्रुते ॥

[१२]

अन्धं तमस्तमोन्धमन्धं तमः प्र प्र तमोन्धमन्ध तमः प्र । तमः प्र प्र तमस्तमः प्रविंशन्ति विशन्ति प्र तमस्तमः प्रविंशन्ति । प्रविंशन्ति विशन्ति प्र प्रविंशन्ति ये ये विंशन्ति प्र प्रविंशन्ति ये । विशन्ति ये ये विंशन्ति विशन्ति ये संभूतिमसंभूतिं ये विंशन्ति विशन्ति ये संभूतिम् । ये संभूतिम-संभूतिं ये ये संभूतिमुपासंत उपासुते संभूतिं ये ये संभूतिमुपासंते । असंभूति-मुपासंत उपासुते संभूति-मसंभूति-मुपासंते । असंभूति मित्य-संऽभूतिम् । उपासंतु इत्युपऽआसंते ।

ततो भूयं इव भूयं इव ततुस्ततो भूयं इव ते ते भूयं इव ततुस्ततो भूयं इव ते । भूयं इव ते ते भूयं इव भूयं इव ते तमस्तमस्ते भूयं इव भूयं इव ते तमः ।

भूयं इवेति भूयःऽइव । ते तमस्तमस्ते ते तमो ये ये तमस्ते ते तमो ये ।

तमो ये ये तमस्तमो य उ संभूत्याग् संभूत्यामुये तमस्तमो य उ संभूत्याम् । य उ संभूत्याग् संभूत्यामुये य उ संभूत्याग् रुता रुतासंभूत्यामुये य उ संभूत्याग् रुताः । ऊँ इत्यौम् । संभूत्याग् रुता रुताः संभूत्याग् संभूत्याग् रुताः । संभूत्यामिति संऽभूत्याम् । रुता इति रुताः ॥

[१३]

अन्यदेवैवान्य-दन्यदेवाहुराहु-रेवान्य-दन्य देवाहुः । एवा-हुराहुरेवैवाहु-संभवात्संभवा-दाहुरेवैवाहु-संभवात् । आहुः संभवात्संभवा-दाहुराहुः संभवा-दन्य-दन्य-त्संभवादाहुराहु-संभवा-दन्यत् । संभवा-दन्य-दन्य-त्संभवा-त्संभवा-दन्य-दाहुराहु-रन्य-त्संभवा-त्संभवादन्यदाहुः । संभवादिति संभवात् ।

अन्यदाहु-राहुरन्य-दन्यदाहुर संभवाद-संभवा-दाहु-रन्य-दन्य-दाहुर संभवात् । आहुर संभवाद-संभवा-दाहुराहुर संभवात् । असंभवादित्य संभवात् ।

इति शुश्रुम शुश्रुमेतीतिं शुश्रुम धीराणां धीराणाग् शुश्रुमेतीतिं शुश्रुम धीराणाम् ।

शुश्रुम धीराणां धीराणाग् शुश्रुम शुश्रुम धीराणां ये ये धीराणाग् शुश्रुम शुश्रुम धीराणां ये । धीराणां ये ये धीराणां धीराणां ये नों नों ये धीराणां धीराणां ये नः । ये नों नों ये ये नस्तत्तन्नों ये ये नस्तत् । नस्तत्तन्नों नस्त-द्विच्चक्षिरे विच्चक्षिरे तन्नों नस्तद्विच्चक्षिरे । तद्विच्चक्षिरे विच्चक्षिरे तत्तद्विच्चक्षिरे । विच्चक्षिर इति विच्चक्षिरे ॥

[१४]

संभूतिं च चु संभूतिग् संभूतिं च विनाशं विनाशं चु
संभूतिग् संभूतिं च विनाशम् । संभूति-मिति संडभूतिम् । चु
विनाशं विनाशं चु च विनाशं चु च विनाशं चु च विनाशं चु ।

विनाशं चु च विनाशं विनाशं चु यो यश्च विनाशं विनाशं चु
यः । विनाशमिति विडनाशम् ।

चु यो यश्च चु यस्तत्तद्यश्च चु यस्तत् । यस्तत्तद्यो
यस्तद्वेद् वेदुतद्यो यस्तद्वेद् । तद्वेद् वेद् तत्तद्वेदोभयं-मुभयं
वेद् तत्तद्वेदो-भयम् ।

वेदोभयं-मुभयं वेद् वेदोभयंग् सुह सुहो-भयं वेद् वेदोभयंग्
सुह उभयंग् सुह सुहो-भयं-मुभयंग् सुह सुहेति सुह ।

विनाशेन मृत्युं मृत्युं विनाशेन विनाशेन मृत्युं तीर्त्वा तीर्त्वा
मृत्युं विनाशेन विनाशेन मृत्युं तीर्त्वा । विनाशेनेति विडनाशेन ।

मृत्युं तीर्त्वा तीर्त्वा मृत्युं मृत्युं तीर्त्वा संभूत्या संभूत्या तीर्त्वा
मृत्युं मृत्युं तीर्त्वा संभूत्या । तीर्त्वा संभूत्या संभूत्या तीर्त्वा
तीर्त्वा संभूत्यामृतं-ममृतग् संभूत्या तीर्त्वा तीर्त्वा संभूत्यामृतम् ।
संभूत्यामृतं-ममृतग् संभूत्या संभूत्यामृतं-मश्रुते श्रुते मृतग्
संभूत्या संभूत्यामृतंमश्रुते । संभूत्येति संडभूत्या । अमृतंमश्रुते
श्रुते-मृतंमृतं-मश्रुते । अश्रुत इत्यश्रुते ॥

[१५]

हि॒रु॒ण्मये॑न् पा॒त्रै॑ण पा॒त्रै॑ण हि॒रु॒ण्मये॑न् हि॒रु॒ण्मये॑न् पा॒त्रै॑ण
सु॒त्यस्य सु॒त्यस्य पा॒त्रै॑ण हि॒रु॒ण्मये॑न् हि॒रु॒ण्मये॑न् पा॒त्रै॑ण सु॒त्यस्य
पा॒त्रै॑ण सु॒त्यस्य सु॒त्यस्य पा॒त्रै॑ण पा॒त्रै॑ण सु॒त्यस्यापि॑ंहितु-
मपि॑ंहितग् सु॒त्यस्य पा॒त्रै॑ण पा॒त्रै॑ण सु॒त्यस्यापि॑ंहितम् ।

सु॒त्यस्यापि॑ंहितु-मपि॑ंहितग् सु॒त्यस्य सु॒त्यस्यापि॑ंहितुं मुखुं
मुखुमपि॑ंहितग् सु॒त्यस्य सु॒त्यस्यापि॑ंहितुं मुखम् ।

अपि॑ंहितुं मुखुं मुखुमपि॑ंहितु-मपि॑ंहितुं मुखम् । अपि॑ंहितु
मित्यपि॑ऽहितम् । मुखुमिति मुखम् ।

तत्वं त्वं तत्तत्वं पू॒षन् पू॒षग्-स्त्वं तत्तत्वं पू॒षन् । त्वं पू॒षन्
पू॒षग्-स्त्वं त्वं पू॒षन्नपापं पू॒षग्-स्त्वं त्वं पू॒षन्नपं ।

पू॒षन्नपापं पू॒षन् पू॒षन्नपावृणु वृ॒ण्वापं पू॒षन् पू॒षन्नपावृणु ।
अपावृणु वृ॒ण्वापापा-वृणु सु॒त्य धै॑र्मयि॑ सु॒त्य धै॑र्मयि॑ वृ॒ण्वापापा-
वृणु सु॒त्यधै॑र्मयि॑ आवृणु ।

वृणुसु॒त्य-धै॑र्मयि॑ सु॒त्य-धै॑र्मयि॑ वृणु वृणु सु॒त्य-धै॑र्मयि॑ दृष्टये॑
दृष्टये॑ सु॒त्य-धै॑र्मयि॑ वृणु वृणु सु॒त्य-धै॑र्मयि॑ दृष्टये॑ ॥

सु॒त्यधै॑र्मयि॑ दृष्टये॑ दृष्टये॑ सु॒त्य धै॑र्मयि॑ सु॒त्यधै॑र्मयि॑ दृष्टये॑ ।
सु॒त्यधै॑र्मयेति॑ सु॒त्यऽधै॑र्मयि॑ । दृष्टये॑ इति॑ दृष्टये॑ ॥

[१६]

पूर्णेक ऋषे एकऋषे पूषन् पूर्णेक ऋषे यम यमैक ऋषे
पूषन् पूर्णेक ऋषे यम । एक ऋषे यम यमैक ऋषे एक ऋषे यम
सूर्य सूर्य यमैक ऋषे एक ऋषे यम सूर्य । एक ऋषे
इत्यैकठऋषे ।

यम सूर्य सूर्य यम यम सूर्य प्राजापत्य प्राजापत्य सूर्य यम
यम सूर्य प्राजापत्य । सूर्य प्राजापत्य प्राजापत्य सूर्य सूर्य
प्राजापत्य वि वि प्राजापत्य सूर्य सूर्य प्राजापत्य वि । प्राजापत्य
वि वि प्राजापत्य प्राजापत्य व्यौहोहु वि प्राजापत्य प्राजापत्य
व्यौह । प्राजापत्येति प्राजापत्य ।

व्यौहोहु वि व्यौह रुश्मीन् रुश्मीनौहु विव्यौह रुश्मीन् ।
ऊहरुश्मीन् रुश्मीनौ-होहु रुश्मीन् सग् सग् रुश्मीनौ-होहु
रुश्मीन् सम् । रुश्मीन् सग् सग् रुश्मीन् रुश्मीन् समौहोहु सग्
रुश्मीन् रुश्मीन् समौह ।

समौहोहु सग् समौहु तेजस्तेजं ऊहु सग् समौहु तेजः । ऊहु
तेजस्तेजं ऊहोहु तेजो यद्यत्तेजं ऊहोहु तेजो यत् ।

तेजो यद्यत्तेजस्तेजो यत्ते ते यत्तेज-स्तेजो यत्ते । यत्ते ते यद्यत्ते
रूपग् रूपन्ते यद्यत्ते रूपम् । ते रूपग् रूपं ते रूपं कल्याण-
तम् कल्याण-तमग् रूपं ते रूपं कल्याण-तमम् । रूपं

कल्याण-तम् कल्याण-तमग् रूपग् रूपं कल्याण-तम्
तत्तत्कल्याण-तमग् रूपग् रूपं कल्याण-तम् तत् । कल्याण-
तम् तत्तत्कल्याण-तम् कल्याण-तम् तत्ते ते तत्कल्याण-तम्
कल्याण-तम् तत्ते । कल्याण-तमुमिति कल्याणऽतमम् ।

तत्ते ते तत्तत्ते पश्यामि पश्यामि ते तत्तत्ते पश्यामि । ते पश्यामि
पश्यामि ते ते पश्यामि । पश्यामीति पश्यामि ।

यो सा असौ यो यो सा वसा असा असौ यो यो सा वसौ ।
असा वसा असा असा असावसौ पुरुषः पुरुषोसा असा असावसौ
पुरुषः । असौ पुरुषः पुरुषो सा असौ पुरुषः स स पुरुषो सा
असौ पुरुषसः । पुरुषस स पुरुषः पुरुषसोहमहग् स पुरुषः
पुरुषसोहं । सोहमहग् स सोह-मस्य-स्म्यहग् स सोहमस्मि ।
अहमस्य-स्म्यह-महमस्मि । अस्मीत्यस्मि ॥

[१७]

वायु-रनिल-मनिलं वायुर्वायु-रनिल-ममृत-ममृत-मनिलं वायु-
र्वायु-रनिल-ममृतम् । अनिल-ममृत-ममृत-मनिल-मनिल-ममृत-
मथाधामृत-मनिल-मनिल-ममृतमर्थ । अमृत-मथाधामृत-ममृत-
मथेद-मिदमथामृत-ममृत-मथेदम् । अथेद-मिद-मथाथेदं भस्मान्तं
भस्मान्तमिद मथाथेदं भस्मान्तम् । इदं भस्मान्तं भस्मान्तमिदमिदं
भस्मान्तम् शरीरग् शरीरं भस्मान्तमिदमिदं भस्मान्तम् शरीरम् ।

भस्मान्तग् शरीरग् शरीरं भस्मान्तं भस्मान्तग् शरीरम् ।
भस्मान्तमिति भस्मऽअन्तम् । शरीरमिति शरीरम् ।

ॐ ३ क्रतो क्रत् ॐ ३ मौं ३ क्रतो स्मर् स्मर् क्रत् ॐ ३ मौं
३ क्रतो स्मर् ।

क्रतो स्मर् क्रतो क्रतो स्मरं कृतं कृतग् स्मर् क्रतो क्रतो
स्मरं कृतम् ।

क्रतो इति क्रतोँ । स्मरं कृतं कृतग् स्मर् स्मरं कृतग् स्मरं
स्मर कृतग् स्मर् स्मरं कृतग् स्मर । कृतग् स्मर स्मर कृतं कृतग्
स्मर् क्रतो क्रतोँ स्मर कृतं कृतग् स्मर् क्रतोँ ।

स्मर् क्रतो क्रतोँ स्मर स्मर् क्रतो स्मर् स्मर् क्रतोँ स्मर स्मर्
क्रतो स्मरं ।

क्रतो स्मर् स्मर् क्रतो क्रतो स्मरं कृतं कृतग् स्मर् क्रतो क्रतो
स्मरं कृतम् । क्रतो इति क्रतोँ ।

स्मरं कृतं कृतग् स्मर् स्मरं कृतग् स्मर स्मर कृतग् स्मर् स्मरं
कृतग् स्मर । कृतग् स्मर स्मर कृतं कृतग् स्मर । स्मरेति स्मर ॥

[१८]

अग्ने नयु नयाग्नेग्ने नयं सुपथां सुपथा नयाग्नेग्ने नयं सुपथां । नयं
सुपथां सुपथा नयु नयं सुपथां राये राये सुपथा नयु नयं सुपथां
राये । सुपथां राये राये सुपथां सुपथा राये अस्मानस्मान् राये

सुपथा॑ सुपथा॑ राये अस्मान् । सुपथेति॑ सुपथा॑ । राये अस्मान् स्मान्
राये राये अस्मान्विश्वांनि॒ विश्वांन्यस्मान् राये राये अस्मान्विश्वांनि॒ ।

अस्मान्विश्वांनि॒ विश्वांन्यस्मान् स्मान्विश्वांनि॒ देव देव॒
विश्वांन्यस्मान् स्मान्विश्वांनि॒ देव॒ । विश्वांनि॒ देव॒ देव॒ विश्वांनि॒
विश्वांनि॒ देव॒ वयुनांनि॒ वयुनांनि॒ देव॒ विश्वांनि॒ विश्वांनि॒ देव॒
वयुनांनि॒ । देव॒ वयुनांनि॒ वयुनांनि॒ देव॒ देव॒ वयुनांनि॒ विद्वान्॒ विद्वान्॒
वयुनांनि॒ देव॒ देव॒ वयुनांनि॒ विद्वान्॒ । वयुनांनि॒ विद्वान्॒ विद्वान्॒
वयुनांनि॒ वयुनांनि॒ विद्वान्॒ । विद्वानिति॒ विद्वान्॒ । युयोध्यस्म-
दस्मद्युयोधि॒ युयोध्यस्म-जुहुराणं॒ जुहुराणमस्मद्युयोधि॒ युयोध्यस्म
जुहुराणम्॒ । अस्मजुहुराणं॒ जुहुराणं॒ मस्म-दस्म-जुहुराणं॒ मेन॒
एनो॒ जुहुराणमस्म-दस्मजुहुराण-मेनः॒ । जुहुराणमेन॒ एनो॒ जुहुराणं॒
जुहुराण-मेनो॒ भूयिष्ठां॒ भूयिष्ठामेनो॒ जुहुराणं॒ जुहुराण-मेनो॒
भूयिष्ठां॒ । एनो॒ भूयिष्ठां॒ भूयिष्ठां॒ मेन॒ एनो॒ भूयिष्ठां॒ ते॒ भूयिष्ठा-
मेन॒ एनो॒ भूयिष्ठां॒ ते॒ । भूयिष्ठां॒ ते॒ भूयिष्ठां॒ भूयिष्ठां॒ ते॒ नमं॒ उक्ति॑
नमं॒ उक्ति॑ ते॒ भूयिष्ठां॒ भूयिष्ठां॒ ते॒ नमं॒ उक्तिम्॒ । ते॒ नमं॒ उक्ति॑ नमं॒
उक्ति॑ ते॒ ते॒ नमं॒ उक्ति॑ विधेम॒ विधेम॒ नमं॒ उक्ति॑ ते॒ ते॒ नमं॒ उक्ति॑
विधेम॒ । नमं॒ उक्ति॑ विधेम॒ विधेम॒ नमं॒ उक्ति॑ नमं॒ उक्ति॑ विधेम॒ । नमं॒
उक्तिमिति॒ नमःऽउक्तिम्॒ । विधेमेति॑ विधेम॒ ॥

ॐ॑ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॒ ॥

॥ गणपति प्रार्थना ॥

॥ घनपाठः ॥

गुणानांन्त्वा त्वा गुणानां गुणानांन्त्वा गुणपतिं गुणपतिं त्वा
गुणानां गुणानांन्त्वा गुणपतिम् ।

त्वा गुणपतिं गुणपतिं त्वा त्वा गुणपतिगं हवामहे हवामहे
गुणपतिं त्वा त्वा गुणपतिगं हवामहे । गुणपतिगं हवामहे हवामहे
गुणपतिं गुणपतिगं हवामहे कुविन्कुविगं हंवामहे गुणपतिं
गुणपतिगं हवामहे कुविम् । गुणपतिमितिंगुण-पतिम् ।

हृवामहे कुविं कुविगं हंवामहे हवामहे कुविं कंवीनान्कवीनां
कुविगं हंवामहे हवामहे कुविन्कवीनाम् ।

कुविन्कवीनान्कवीनां कुविन्कुविं कंवीनामुपमश्रवस्तम
मुपमश्रवस्तम-न्कवीनां कुविन्कुविं कंवीनामुपमश्रवस्तमम् ।

कुवीनामुपमश्रव-स्तममुपमश्रवस्तमं कवीना-न्कवीना
मुपमश्रवस्तमम् । उपमश्रवस्तम-मित्युपमश्रवः - तुमम् ।

ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणां ज्येष्ठराजं ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां
ब्रह्मणो ब्रह्मणो ब्रह्मणां ज्येष्ठराजं ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणः ।
ज्येष्ठराजमितिंज्येष्ठराजम् ।

ब्रह्मणां ब्रह्मणो ब्रह्मणो ब्रह्मणां ब्रह्मणां ब्रह्मणस्यते पते
ब्रह्मणो ब्रह्मणां ब्रह्मणां ब्रह्मणस्यते ।

ब्रह्मणस्यते पते ब्रह्मणो ब्रह्मणस्यत आपते ब्रह्मणो
ब्रह्मणस्यत् आ । पत् आ पंतेपत् आनोन आपते पत् आनः ।

आनोन् आनशशृण्वन् छृण्वन् आनशशृण्वन् । न शशृण्वन्
छृण्वन्नोन शशृण्वन् नूतिभिं - रुतिभिंशशृण्वन्नोन शशृण्वन् नूतिभिंः ।

शशृण्वन् नूतिभिं-रुतिभिंशशृण्वन् छृण्वन् नूतिभिंस्सीद सीदोतिभिं-
शशृण्वन् छृण्वन् नूतिभिंस्सीद ।

ऊतिभिंस्सीद सीदोतिभिं-रुतिभिंस्सीद् सादनग् सादनग्
सीदोतिभिं-रुतिभिंस्सीद् सादनम् । ऊतिभि-रित्युति-भिः ।

सीदसादनग् सादनग् सीद सीद् सादनम् । सादनमिति
सादनम् ॥

आदिदेव नमस्तुभ्यं प्रसीद मम भास्कर ।

दिवाकर नमस्तुभ्यं प्रभाकर नमोऽस्तु ते ॥

शिव : सूर्याष्टकम्

॥ सरस्वती प्रार्थना ॥

॥ संहिता-पाठः ॥

(तै. सं. का. १ प्र. ८ अनु-२२)

ॐ प्रणो देवी सरस्वती वाजेभिर्वजिनीवती । धीनाम्
विक्र्यवतु ॥

॥ घनपाठः ॥

प्रणो नः प्रप्रणो देवी देवी नः प्रप्रणो देवी । नो देवी देवी
नो नो देवी सरस्वती सरस्वती देवी नो नो देवी सरस्वती ।

देवी सरस्वती सरस्वती देवी देवी सरस्वती वाजेभिर्वजिनीभि-
स्सरस्वती देवी देवी सरस्वती वाजेभिः ।

सरस्वती वाजेभि-वजिनीभि-स्सरस्वती सरस्वती वाजेभि-
वजिनीवती वजिनीवती वाजेभि-स्सरस्वती सरस्वती वाजेभि-
वजिनीवती ।

वाजेभि-वजिनीवती वजिनीवती वाजेभि-वजिनीभि-
वजिनीवती । वजिनीवतीति वजिनी-वती ॥

धीना-मंविक्र्यवित्री धीनां धीनामविक्र्य-वत्व-वत्व-वित्री
धीनां धीनामविक्र्यवतु । अविक्र्य-वत्व-वत्व-विक्र्यविक्र्यवतु ।
अवत्विक्र्यवतु ॥

॥ गायत्रीमन्त्रः ॥

॥ घनपाठः ॥

तथसंवितु-स्संवितु-स्तत्तथसंवितुर्वरेण्यं वरेण्यगं सवितु
स्तत्तथसंवितुर्वरेण्यम् ।

सवितुर्वरेण्यं वरेण्यगं सवितु-स्संवितुर्वरेण्यं भर्गो भर्गो
वरेण्यगं सवितु-स्संवितुर्वरेण्यं भर्गः ।

वरेण्यं भर्गो भर्गो वरेण्यं वरेण्यं भर्गो देवस्य देवस्य भर्गो
वरेण्यं वरेण्यं भर्गो देवस्यं ।

भर्गो देवस्य देवस्य भर्गो भर्गो देवस्य धीमहि धीमहि देवस्य
भर्गो भर्गो देवस्य धीमहि ।

देवस्य धीमहि धीमहि देवस्य देवस्य धीमहि । धीमहीति
धीमहि ।

धियो यो यो धियो धियो यो नो नो यो धियो धियो योनः ।

यो नो नो यो योनः प्रचोदयांत्प्रचोदयांनो यो योनः
प्रचोदयांत् ।

नः प्रचोदयांत् प्रचोदयांनो नः प्रचोदयांत् । प्रचोदयांदिति-
प्र-चोदयांत् ॥

॥ शिवमन्त्राः ॥

॥ धनपाठः ॥

नमस्तुरायं तुरायु नमो नमस्तुरायु नमो नमस्तुरायु नमो
नमस्तुरायु नमः ।

तुरायु नमो नमस्तुरायं तुरायु नमश्शम्भवे शम्भवे नमस्तुरायं
तुरायु नमश्शम्भवे ।

नमश्शम्भवे शम्भवे नमो नमश्शम्भवे च च शम्भवे नमो
नमश्शम्भवे च ।

शम्भवे च च शम्भवे शम्भवे च मयोभवे मयोभवे च शम्भवे
शम्भवे च मयोभवे । शम्भव इति॑ शम्-भवे॑ ।

चू मयो॒ भवे॑ मयो॒भवे॑ च च मयो॒भवे॑ च च मयो॒भवे॑ च च
मयो॒भवे॑ च ।

मयो॒भवे॑ च च मयो॒भवे॑ मयो॒भवे॑ चू॒ नमो॒ नमश्च॒ मयो॒भवे॑
मयो॒भवे॑ चू॒ नमः ।

मयो॒भव इति॑मयः॑-भवे॑ ।

चू॒ नमो॒ नमश्च॒ चू॒ नमश्शङ्करायं॑ शङ्करायु॒ नमश्च॒ चू॒
नमश्शङ्करायं॑ ।

नमश्शङ्करायं॑ शङ्करायु॒ नमो॒ नमश्शङ्करायं॑ च च शङ्करायु॒ नमो॒
नमश्शङ्करायं॑ च ।

शङ्करायं च च शङ्करायं शङ्करायं च मयस्करायं मयस्करायं च
शङ्करायं शङ्करायं च मयस्करायं । शङ्करायेति॑शं-करायं ।

च मयस्करायं मयस्करायं च च मयस्करायं च च मयस्करायं
च च मयस्करायं च ।

मयस्करायं च च मयस्करायं मयस्करायं च नमो नमश्च
मयस्करायं मयस्करायं च नमः । मयस्करायेति॑ मयः - करायं ।

च नमो नमश्च च नमश्शिवायं शिवाय नमश्च च
नमश्शिवायं ।

नमश्शिवायं शिवाय नमो नमश्शिवायं च च शिवाय नमो
नमश्शिवायं च ।

शिवायं च च शिवायं शिवायं च शिवतंराय शिवतंराय च
शिवायं शिवायं च शिवतंराय ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

जगद्गुरो नमस्तुभ्यं शिवाय शिवदाय च ।

योगीन्द्राणां च योगीन्द्र गुरुणां गुरवे नमः ॥

ब्रह्मवैवर्तपुराणम् - ४, ३०, ४३.

॥ शिवपञ्चाक्षरीमन्त्रः ॥

॥ संहितापाठः ॥

नमः शिवायं च ।

॥ पदपाठः ॥

नमः । शिवायं । च ।

॥ क्रमपाठः ॥

नमः शिवायं । शिवायं च ।

॥ जटापाठः ॥

नमः शिवायं शिवायं नमो नमः शिवायं । शिवायं च च
शिवायं शिवायं च ।

॥ घनपाठः ॥

नमः शिवायं शिवायं नमो नमः शिवायं च च शिवायं नमो
नमः शिवायं च । शिवायं च च शिवायं शिवायं च ।

॥ मृत्युञ्जय महामन्त्रः ॥

॥ संहितापाठः ॥

ऋंस्कं यजामहे सुगृन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिंव
बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात् ॥

॥ घनपाठः ॥

ऋंस्कं यजामहे यजामहे ऋंस्कं ऋंस्कं यजामहे सुगृन्धिग्
सुगृन्धिं यंजामहे ऋंस्कं ऋंस्कं यजामहे सुगृन्धिम् ।
ऋंस्कमिति-अस्ककम् ॥

यजामहे सुगृन्धिग् सुगृन्धिं यंजामहे यजामहे सुगृन्धिं
पुष्टिवर्धनं पुष्टिवर्धनग् सुगृन्धिं यंजामहे यजामहे सुगृन्धिं
पुष्टिवर्धनम् ।

सुगृन्धिं पुष्टिवर्धनं पुष्टिवर्धनग् सुगृन्धिग् सुगृन्धिं
पुष्टिवर्धनम् । सुगृन्धिमितिसु-गृन्धिं पुष्टिवर्धन-मितिपुष्टि-
वर्धनम् ॥

उर्वारुकमिंवेवोर्वारुक - मुर्वारुकमिंव बन्धनाद्बन्धनादि
वोर्वारुक - मुर्वारुकमिंव बन्धनात् ।

इव बन्धनाद्बन्धनादिवेव बन्धनान्मृत्यो-मृत्यो-बन्धनादिवेव
बन्धनान्मृत्योः ।

बन्धनान्मृत्यो-मृत्योर्बन्धनाद्बन्धनान्मृत्यो-मूर्खीय मुक्षीय
मृत्यो-बन्धनाद्बन्धनान्मृत्योर्मूर्खीय ।

मृत्योर्मूर्खीय मुक्षीय मृत्योर्मृत्यो-मूर्खीय मा मा मुक्षीय
मृत्योर्मृत्यो-मूर्खीय मा ।

मूर्खीय मा मा मुक्षीय मुक्षीय माऽमृतांदमृतान्मा मुक्षीय मुक्षीय
माऽमृतांत् । मामृतांदमृतान्मा माऽमृतांत् । अमृतादित्यमृतांत् ॥

॥ रुद्रनमस्कार-मन्त्रः ॥

॥ संहितापाठः ॥

यो रुद्रो अग्नौ यो अप्सु य ओषंधीषु यो रुद्रो विश्वा भुवना
विवेश तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥

॥ घनपाठः ॥

यो रुद्रो रुद्रो यो यो रुद्रो अग्नावग्नौ रुद्रो यो यो रुद्रो अग्नौ ।
रुद्रो अग्नावग्नौ रुद्रो रुद्रो अग्नौ यो यो अग्नौ रुद्रो रुद्रो अग्नौ यः ।

अग्नौ यो यो अग्नावग्नौ यो अप्स्वप्सु यो अग्नावग्नौ यो अप्सु ।
यो अप्स्वप्सु यो यो अप्सु यो यो अप्सु यो यो अप्सु यः ।

अप्सु यो यो अप्स्वप्सु य ओषंधीष्वोषंधीषु यो अप्स्वप्सु य
ओषंधीषु । अप्स्वित्यप्सु ।

य ओषंधीष्वोषंधीषु योय ओषंधीषु योय ओषंधीषु योय
ओषंधीषु यः ।

ओषंधीषु योय ओषंधीष्वोषंधीषु यो रुद्रो रुद्रो य
ओषंधीष्वोषंधीषु यो रुद्रः ।

यो रुद्रो रुद्रो यो यो रुद्रो विश्वा विश्वा रुद्रो यो यो रुद्रो विश्वा ।
रुद्रो विश्वा विश्वा रुद्रो रुद्रो विश्वा भुवना भुवना विश्वा रुद्रो रुद्रो
विश्वा भुवना ।

विश्वा भुवना भुवना विश्वा विश्वा भुवना विवेशांविवेश भुवना
विश्वा विश्वा भुवना विवेश ।

भुवना विवेशांविवेश भुवना भुवना विवेश तस्मै तस्मा
आविवेश भुवना भुवना विवेश तस्मै । आविवेश तस्मै तस्मा
आविवेशां विवेश तस्मै रुद्रायं रुद्राय तस्मा आविवेशां विवेश
तस्मै रुद्रायं । आविवेशोत्या-विवेश ।

तस्मै रुद्रायं रुद्राय तस्मै तस्मै रुद्राय नमो नमो रुद्राय तस्मै
तस्मै रुद्राय नमः ।

रुद्राय नमो नमो रुद्राय रुद्राय नमो अस्त्वस्तु नमो रुद्रायं
रुद्राय नमो अस्तु । नमो अस्त्वस्तु नमो नमो अस्तु ।
अस्त्वित्यस्तु ॥

॥ गायत्री-सामगानम् ॥

१   २   २ २   २ —
 अँ तत्सवितुर्वरेण्योम् । भार्गो देवस्य धीमाहीऽ२ ॥
 २ १२ २   ३   १ —   १
 धियोयोनः प्रचोऽ१२१२ ॥ हिं(स्थि)आऽ२ ॥ दायो ॥
 २ १११
 आऽ३४५ ॥

॥ रथन्तर-सामगानम् ॥

२   २ २ २ १०   १० २२   २   २२
 आभित्वा शूनोनु मोवा ॥ आदुधा इव धेनव ईशानमस्य
 १   ३२   १ २२१   ४८   १
 जगतः ॥ सुवाऽ२३दृशाम् ॥ आइशानमाऽ२३इन्द्राऽ३ ॥ सूस्थूऽ१
 २ ४८ ५   ५
 २३४ षा । ओवाऽ६ ॥ हाउवा ॥
 २२१   १ २ २ २ २ २ २ २
 ईशोवा ॥ नामिन्द्र सुस्थुषो नत्वावाऽ५ अन्यो दिवियः ॥
 १   ३२   १ २२१   ४   १   ०   २
 नपाऽ२३र्थिवाः ॥ न जातो नाऽ३ जाऽ३ ॥ नाइष्याऽ२३४ ता ॥
 ४८ ५   ५
 ओवाऽ६ ॥ हा उवा ॥
 २ १   १ २ २ २ २ २
 नजोवा । तोन जनिष्यते अश्वायन्तो मघवन्ति ॥
 १   ३२   १ २ १   ४   १   २
 द्रवाऽ२३जिनाः ॥ गव्यन्तस्त्वाऽ२३ हाऽ३ वामाऽ२३४ हा ॥
 ४८ ५   ५   १
 ओवाऽ६ ॥ हा उवा ॥ अस् ॥

॥ वृहत्-सामगानम् ॥

२२   र   र   र   २   २२ र र
 औ हो इत्वा मिद्धिहवा महाऽ३४ ॥ सातौवाजा ॥
 १० २३   ५   १२   ३२ ४२-५   २१
 स्याकाराऽ२३४वाः ॥ तुवाऽ३४ ॥ औहोवा ॥ वृत्राइषुवाइ ॥
 १२   १२ ३   ५   १२ र २   ३२ ४२-५
 द्रासाऽ३१ त् ॥ पतिन्नाऽ२३४ राः ॥ त्वां काष्टाऽ३४ ॥ औहोवा ॥
 १— १०   ४   ५   ५   ५   १
 सूर आर्वाऽ२३४ ॥ ताऽः ॥ उहुवाऽ६ हाउ ॥ वा । हस् ॥

॥ आरण्यक-गानम् ॥

स्वर्यम् सेतुषाम पुरुषगतिर्वा विशोकं वा । प्रजापति ख्लिष्टवात्मा ॥

२२   र   र   १२-२   २   २१   १
 हा उहा उहा उ ॥ सेतूर्गं स्तर ॥ (त्रिः) दुस्त ॥ रान् ॥ (द्वे त्रिः)
 १२-२२-१२ र २   २२   र   २   १२-२
 दानेना दानम् (त्रिः) हा उहा उहा उ ॥ अहमस्मि प्रथमजा ऋताऽ२३
 २ १११ २२   र   २   १२-२   २   २१   १
 स्याऽ३४५ ॥ हा उहा उहा उ ॥ सेतूर्गं स्तर (त्रिः) ॥ दुस्त ॥ रान् ॥

(द्वे त्रिः) अक्रोधेन क्रोधम् (द्विः) ॥

१-२-२२-२   १२   २२   र   १२-२
 अक्रोधेन क्रोधम् ॥ हा उहा उहा उ ॥
 २२   र २-२   २११   २ १११ २२   र   १२-२
 पूर्व देवेभ्यो अमृतस्यनाऽ२३ माऽ३४५ ॥ हा उहा उहा उ ॥
 १२-२-२
 सेतूर्गं स्तर (त्रिः) ॥

२१ १   २११२ १२८   २८ ८
दुस्त ॥ रान् ॥ (द्वे त्रिः) श्रद्धया श्रद्धाम् (त्रिः) ॥ हा उहा
र २२८ ८   ८१ १ २ १११
उहा उ ॥ योमा ददाति सइदेव माऽ॒३वाऽ॒३४५त् ॥
२८ ८ ८ ११८ २   २१ १
हा उहा उहा उ ॥ सेतूग् स्तर (त्रिः) ॥ दुस्त ॥ रान् ॥ (द्वे त्रिः)
२ ११८ ८ १२
सत्येना नृतम् ॥ (त्रिः)
२८ ८ ८ १ १ २ १११
हा उहा उहा उ ॥ अहमन्नमन्नमदन्तमाऽ॒३ द्वी॒३४५ ॥
३   २८ ८
हा उहा उहा उवा ॥ एषा गतिः (त्रिः) ॥
२८ १२१   १२   १२ २
एतदमृतम् (त्रिः) ॥ स्वर्गच्छ (त्रिः) ॥ ज्योतिर्गच्छ (त्रिः) ॥
११८ ८ २८ ११ १११
सेतूग् स्तीत्वा चतुरा॒३४५ः ॥

ॐ शश्वत् शश्वत्

यं ध्यायन्ति बुधाः समाधिसमये शुद्धं वियत्सन्निभं
नित्यानन्दमयं प्रसन्नममलं सर्वेश्वरं निर्गुणम् ।
व्यक्ताव्यक्तपरं प्रपञ्चरहितं ध्यानैकगम्यं विभुं
तं संसारविनाशहेतुमजरं वन्दे हरिं मुक्तिदम् ॥

॥ श्रीरुद्रप्रश्नः ॥

॥ लघुन्यासः ॥

ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥

ॐ अथात्मानग् शिवात्मानग् श्रीरुद्ररूपं ध्यायेत् ॥
 शुद्धरक्षिकसंकाशं त्रिनेत्रं पञ्चवक्त्रकम् । गङ्गाधरं दशभुजं
 सर्वभरणभूषितम् ॥ नीलग्रीवं शशाङ्काङ्कं नागयज्ञोपवीतिनम् ।
 व्याघ्रचर्मोत्तरीयं च वरेण्यमभय-प्रदम् ॥ कमण्डल्वक्षसूत्राणां
 धारिणं शूलपाणिनम् । ज्वलन्तं पिङ्गलजटा-शिखामुद्योतधारिणम् ॥
 वृषस्कन्ध-समारूढं उमादेहार्ध-धारिणम् । अमृतेनामृतं शान्तं
 दिव्यभोग-समन्वितम् ॥ दिग्देवतासमायुक्तं सुरासुरनमस्कृतम् ।
 नित्यं च शाश्वतं शुद्धं ध्रुवमक्षरमव्ययम् ॥ सर्वव्यापिन-मीशानं रुद्रं
 वै विश्वरूपिणम् । एवं ध्यात्वा द्विजस्सम्यक् ततो यजनमारभेत् ॥

अथातो रुद्रस्नानार्चनाभिषेकविधिं व्याख्यास्यामः । आदित
 एव तीर्थे स्नात्वा उदेत्य शुचिः प्रयतो ब्रह्मचारी शुक्लवासा
 देवाभिमुखः स्थित्वा आत्मनि देवताः स्थापयेत् ॥

प्रजनने ब्रह्मा तिष्ठतु । पादयोर्विष्णुस्तिष्ठतु । हस्तयोर्हरस्तिष्ठतु ।
 बाहोरिन्द्रस्तिष्ठतु । जठरेऽग्निस्तिष्ठतु । हृदये शिवस्तिष्ठतु । कण्ठे
 वसवस्तिष्ठन्तु । वक्त्रे सरस्वती तिष्ठतु । नासिकयोर्वायुस्तिष्ठतु ।

नयनयोश्चन्द्रादित्यौ तिष्ठेताम् । कर्णयोरश्चिनौ तिष्ठेताम् । ललाटे
रुद्रास्तिष्ठन्तु । मूर्ध्यादित्यास्तिष्ठन्तु । शिरसि महादेवस्तिष्ठतु ।
शिखायां वामदेवस्तिष्ठतु । पृष्ठे पिनाकी तिष्ठतु । पुरतः शूली
तिष्ठतु । पार्श्वयोः शिवाशङ्करौ तिष्ठेताम् । सर्वतो वायुस्तिष्ठतु ।
ततो बहिः सर्वतोऽग्निज्वलामाला-परिवृतस्तिष्ठतु । सर्वेष्वज्ञेषु
सर्वा देवता यथास्थानं तिष्ठन्तु । मागं रक्षन्तु ॥

अश्रिर्मे^१ वाचि श्रितः । वाघृदये । हृदयं मयिं । अहम्‌मृते^२ ।
अमृतं ब्रह्मणि । वायुर्मे^३ प्राणे श्रितः । प्राणो हृदये । हृदयं मयिं ।
अहम्‌मृते^४ । अमृतं ब्रह्मणि । सूर्यो^५ मे चक्षुषि श्रितः । चक्षुर्हृदये ।
हृदयं मयिं । अहम्‌मृते^६ । अमृतं ब्रह्मणि । चुन्द्रमा^७ मे मनसि
श्रितः । मनो हृदये । हृदयं मयिं । अहम्‌मृते^८ । अमृतं ब्रह्मणि ।
दिशो^९ मे श्रोत्रे^{१०} श्रिताः । श्रोत्रं हृदये । हृदयं मयिं । अहम्‌मृते^{११} ।
अमृतं ब्रह्मणि । आपो^{१२} मे रेतंसि श्रिताः । रेतो हृदये । हृदयं मयिं ।
अहम्‌मृते^{१३} । अमृतं ब्रह्मणि । पृथिवी^{१४} मे शरीरे श्रिताः । शरीरं^{१५} हृदये ।
हृदयं मयिं । अहम्‌मृते^{१६} । अमृतं ब्रह्मणि । ओषधिवनस्पतयो^{१७} मे
लोमंसु श्रिताः । लोमानि^{१८} हृदये । हृदयं मयिं । अहम्‌मृते^{१९} । अमृतं
ब्रह्मणि । इन्द्रो^{२०} मे बले^{२१} श्रितः । बलं^{२२} हृदये । हृदयं मयिं ।
अहम्‌मृते^{२३} । अमृतं ब्रह्मणि । पर्जन्यो^{२४} मे मूर्धिं श्रितः । मूर्धा हृदये ।
हृदयं मयिं । अहम्‌मृते^{२६} । अमृतं ब्रह्मणि । ईशानो^{२७} मे मन्यौ श्रितः ।

मन्युर्हृदये । हृदयं मयिं । अहममृते । अमृतं ब्रह्मणि । आत्मा मं आत्मनिं श्रितः । आत्मा हृदये । हृदयं मयिं । अहममृते । अमृतं ब्रह्मणि । पुनर्म आत्मा पुनरायुरागांत् । पुनः प्राणः पुनराकृतमागांत् । वैश्वानरो रश्मिभिर्विधानः । अन्तस्तिंष्टत्वमृतंस्य गोपाः ॥

अस्य श्री रुद्राध्यायप्रश्नमहामन्त्रस्य अधोर ऋषिः, अनुष्टुप्छन्दः, सङ्कर्षणमूर्तिस्वरूपो योऽसावादित्यः परमपुरुषः स एष रुद्रो देवता । नमः शिवायेति बीजम् । शिवतरायेति शक्तिः । महादेवायेति कीलकम् । श्रीसाम्बसदाशिव-प्रसादसिद्ध्यर्थे जपे विनियोगः ॥

ओं अग्निहोत्रात्मने अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । दर्शपूर्णमासात्मने तर्जनीभ्यां नमः । चातुर्मास्यात्मने मध्यमाभ्यां नमः । निरूदपशुबन्धात्मने अनामिकाभ्यां नमः । ज्योतिष्ठोमात्मने कनिष्ठिकाभ्यां नमः । सर्वक्रत्वात्मने करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ अग्निहोत्रात्मने हृदयाय नमः । दर्शपूर्णमासात्मने शिरसे स्वाहा । चातुर्मास्यात्मने शिखायै वषट् । निरूदपशुबन्धात्मने कवचाय हुं । ज्योतिष्ठोमात्मने नेत्रत्रयाय वौषट् । सर्वक्रत्वात्मने अख्याय फट् । भूर्भुवस्सुवरोमिति दिग्बन्धः ॥

ध्यानम्

आपाताळ-नभः स्थलान्त-भुवन-ब्रह्माण्ड-माविस्फुर-

ज्योतिः स्फाटिक-लिङ्ग-मौळि-विलसत्पूर्णन्दु-वान्तामृतैः ।

अस्तोकापूत-मेक-मीशा-मनिशं रुद्रानुवाकाञ्जपन्

ध्याये-दीप्तिसिद्धये ध्रुवपदं विप्रोऽभिषिञ्चे-च्छिवम् ॥

ब्रह्माण्डव्याप्तदेहा भसितहिमरुचा भासमाना भुजङ्गैः

कण्ठे कालाः कपर्दाकलित-शशिकला-श्वण्डकोदण्डहस्ताः ।

त्र्यक्षा रुद्राक्षमालाः प्रकटितविभवाः शाम्भवा मूर्तिभेदा

रुद्राः श्रीरुद्रसूत-प्रकटितविभवा नः प्रयच्छन्तु सौख्यम् ॥

ॐ गुणानां त्वा गुणपतिं गं हवामहे कुविं कंवीना-
मुपमश्रवस्तमम् । ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पतु आ नः
शृण्वन्तुतिभिंसीद् सादनम् ॥ महागणपतये नमः ॥

॥ शान्तिपाठः ॥

शं च मे मयंश्व मे प्रियं च मेऽनुकामश्वं मे कामश्व मे
सौमनसश्वं मे भुद्रं च मे श्रेयंश्व मे वस्यंश्व मे यशंश्व मे भगंश्व मे
द्रविंश्वं च मे यन्ता च मे धूर्ता च मे क्षेमंश्व मे धृतिंश्व मे विश्वं च मे
महंश्व मे संविच्च मे ज्ञात्रं च मे सूश्व मे प्रसूश्व मे सीरं च मे
ल्यश्वं म ऋतं च मेऽमृतं च मेऽयक्षं च मेऽनामयच्च मे
जीवातुश्व मे दीर्घयुत्वं च मेऽनमित्रं च मेऽभयं च मे
सुगं च मे शयनं च मे सूषा च मे सुदिनं च मे ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ श्रीरुद्रप्रश्नः ॥

कृष्णयजुर्वेदीय तैत्तिरीय संहिता
चतुर्थं वैश्वदेवं काण्डम् पञ्चमः प्रणालकः
ॐ नमो भगवते रुद्राय ॥

ॐ नमस्ते रुद्र मन्यव उतोत इष्वे नमः । नमस्ते अस्तु धन्वने बाहुभ्यामुत ते नमः । या त इषुः शिवतमा शिवं बभूव ते धनुः । शिवा शरव्या या तव तया नो रुद्र मृडय । या ते रुद्र शिवा तनूरधोराऽपापकाशिनी । तया नस्तनुवा शन्तमया गिरिशंतभिचाकशीहि । यामिषु गिरिशंत हस्ते बिभूर्षस्तवे । शिवां गिरित्रि तां कुरु मा हिंसीः पुरुषं जगत् । शिवेन वचसा त्वा गिरिशाच्छावदामसि । यथां नः सर्वमिजगंदयक्षमगं सुमना असंत् । अध्यवोचदधिवक्ता प्रथमो दैव्यो भिषक् । अहीगञ्च सर्वज्ञम्भयन्तसर्वश्च यातुधान्यः । असौ यस्ताम्नो अरुण उत बभुः सुमङ्गलः । ये चेमाग्रुद्रा अभितो दिक्षु श्रिताः संहस्रशोऽवैषाग् हेडं ईमहे । असौ योऽवसर्पति नीलंग्रीवो विलोहितः । उतैनं गोपा अदृशनदृशनुदहार्यः । उतैनं विश्वा भूतानि स दृष्टे मृडयाति नः । नमो अस्तु नीलंग्रीवाय सहस्राक्षाय मीढुषे ॥ ५ ॥ अथो ये अस्य सत्वानोऽहं तेभ्योऽकर्नमः । प्रमुञ्च धन्वनस्त्वमुभयोरातिर्योज्याम् । याश्च ते हस्त इष्वः परा ता भगवो वप । अवतत्य

धनुस्त्वगं सहस्राक्षं शतेषुधे । निशीर्यं शूल्यानां मुखां शिवो नः
सुमनां भव । विज्यं धनुः कपुर्दिनो विशल्यो बाणवागं उत ।
अनेशञ्चरयेष्व आभुरस्य निषंगथिः । या तें हेतिर्मादुष्टम् हस्ते
बभूवं ते धनुः । तयाऽस्मान्, विश्वतस्त्वमयक्षमया परिभुज ।
नमस्ते अस्त्वायुधायानातताय धृष्णवे ॥ १ ॥
उभाभ्यांमुत ते नमो
बाहुभ्यां तव धन्वने । परिं ते धन्वनो हेतिरस्मान्वृणकु विश्वतः ।
अथो य इषुधिस्तवारे अस्मन्निधेहि तम् ॥ १ ॥

शम्भवे नमः । नमस्ते अस्तु भगवन्विश्वरायं महादेवायं
त्र्यम्बकायं त्रिपुरान्तकायं त्रिकाश्चिकालायं कालाश्चिरुद्रायं
नीलकण्ठायं मृत्युञ्जयायं सर्वेश्वरायं सदाशिवायं श्रीमन्महादेवाय
नमः ॥

नमो हिरण्यबाहवे सेनान्ये दिशां च पतंये नमो नमो वृक्षेभ्यो
हरिंकेशेभ्यः पशुनां पतंये नमो नमः सस्पिञ्जराय त्विषीमते
पथीनां पतंये नमो नमो बम्लुशायं विव्याधिनेऽनानां पतंये नमो
नमो हरिंकेशायोपवीतिने पुष्टानां पतंये नमो नमो भवस्यं हेत्यै
जगतां पतंये नमो नमो रुद्रायांतताविने क्षेत्राणां पतंये नमो नमः
सूतायाहन्त्याय वनानां पतंये नमो नमो रोहिंताय स्थपतंये वृक्षाणां
पतंये नमो नमो मन्त्रिणे वाणिजाय कक्षाणां पतंये नमो नमो
भुवंतये वारिवस्कृतायौषधीनां पतंये नमो नम उच्चैर्दीषायाक्रन्दयते

पत्तीनां पतंये नमो नमः कृत्स्नवीताय धावंते सत्त्वनां
पतंये नमः ॥ २ ॥

नमः सहमानाय निव्याधिनं आव्याधिनीनां पतंये नमो नमः
ककुभायं निषङ्गिणैः स्तेनानां पतंये नमो नमौ निषङ्गिणैः इषुधिमते
तस्कराणां पतंये नमो नमो वज्चंते परिवज्चंते स्तायुनां पतंये नमो
नमौ निचेवै परिचरायारण्यानां पतंये नमो नमः सृकाविभ्यो
जिधागंसद्वयो मुष्णतां पतंये नमो नमोऽसिमद्वयो नक्तंचरद्वयः
प्रकृन्तानां पतंये नमो नमं उष्णीषिणैः गिरिचरायं कुलुञ्चानां पतंये
नमो नम इषुमद्वयो धन्वाविभ्यंश्च वो नमो नमं आतन्वानेभ्यः
प्रतिदधानेभ्यश्च वो नमो नमं आयच्छद्वयो विसृजद्वयंश्च वो नमो
नमोऽस्यद्वयो विध्यद्वयश्च वो नमो नम आसीनेभ्यः शयानेभ्यश्च
वो नमो नमः स्वपद्वयो जाग्रद्वयश्च वो नमो नमस्तिष्ठद्वयो
धावंद्वयश्च वो नमो नमः सुभाभ्यः सुभापतिभ्यश्च वो नमो नमो
अश्वेभ्योऽश्वपतिभ्यश्च वो नमः ॥ ३ ॥

नम आव्याधिनीभ्यो विविध्यन्तीभ्यश्च वो नमो नम
उगणाभ्यस्तृग्हनीभ्यश्च वो नमो नमौ गृत्सेभ्यौ गृत्सपतिभ्यश्च
वो नमो नमो ब्रातेभ्यो ब्रातपतिभ्यश्च वो नमो नमौ गुणेभ्यौ
गुणपतिभ्यश्च वो नमो नमो विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च वो नमो नमौ
महद्वयः, क्षुलुकेभ्यंश्च वो नमो नमौ रथिभ्योऽरथेभ्यश्च वो नमो

नमो रथैभ्यो रथं पतिभ्यश्च वो नमो नमः सेनांभ्यः सेनानिभ्यंश्च वो
नमो नमः, क्षत्तृभ्यः संग्रहीतभ्यंश्च वो नमो नमस्तक्षंभ्यो
रथकारेभ्यंश्च वो नमो नमः कुलालेभ्यः कर्मारेभ्यश्च वो नमो नमः
पुञ्जिष्टेभ्यो निषादेभ्यंश्च वो नमो नम इषुकृद्धयो धन्वकृद्धयंश्च वो
नमो नमो मृग्युभ्यः श्वनिभ्यंश्च वो नमो नमः शभ्यः श्वपतिभ्यश्च
वो नमः ॥ ४ ॥

नमो भवायं च रुद्रायं च नमः शर्वायं च पशुपतये च नमो
नीलं ग्रीवाय च शितिकण्ठाय च नमः कपर्दिनै च व्युप्तकेशाय च
नमः सहस्राक्षायं च शतधन्वने च नमो गिरिशायं च शिपिविष्टायं
च नमो मीढुष्टमायु चेषुमते च नमो हुस्वायं च वामनायं च
नमो बृहते च वर्षीयसे च नमो वृद्धायं च सुवृध्वने च नमो
अग्नियाय च प्रथमायं च नम आशवै चाजिरायं च नमः शीघ्रियाय
च शीभ्यायं च नम ऊर्म्याय चावस्वन्यायं च नमः स्रोतस्याय
च द्वीप्याय च ॥ ५ ॥

नमो ज्येष्ठायं च कनिष्ठायं च नमः पूर्वजायं चापरजायं च
नमो मध्यमायं चापगल्भायं च नमो जघन्यायं च बुधियाय च
नमः सोभ्याय च प्रतिसर्याय च नमो याम्याय च क्षेम्याय च नम
उर्वर्याय च खल्याय च नमः क्षेत्रवाय चाऽवसान्याय च नमो
वन्याय च कक्ष्याय च नमः श्रवाय च प्रतिश्रवाय च नम

आशुषेणाय चाशुरथाय च नमः शूराय चावभिन्दुते च नमो
वर्मिणे च वरुथिने च नमो बिलिने च कवचिने च नमः श्रुताय
च श्रुतसेनाय च ॥६॥

नमो दुन्दुभ्याय चाहनन्याय च नमो धृष्णवे च प्रमृशाय च
नमो दूताय च प्रहिताय च नमो निषङ्गिणे चेषुधिमते च
नमस्तीक्षणेष्वे चायुधिने च नमः स्वायुधाय च सुधन्वने च
नमः सुत्याय च पथ्याय च नमः काव्याय च नीप्याय च नमः
सूद्याय च सरुस्याय च नमो नाद्याय च वैशन्ताय च नमः कूप्याय
चावृत्याय च नमो वर्ष्याय चावृष्याय च नमो मेघ्याय च
विद्युत्याय च नमं ईध्रियाय चातुप्याय च नमो वात्याय च
रेष्मियाय च नमो वास्तुव्याय च वास्तु पाय च ॥७॥

नमः सोमाय च रुद्राय च नमस्ताम्राय चारुणाय च नमः
शङ्खाय च पशुपतये च नमं उग्राय च भीमाय च नमो अग्रेवधाय
च दूरेवधाय च नमो हन्त्रे च हनीयसे च नमो वृक्षेभ्यो
हरिंकेशेभ्यो नमस्ताराय नमशङ्खभवे च मयोभवे च नमः शङ्खराय
च मयस्कुराय च नमः शिवाय च शिवतराय च नमस्तीर्थ्याय च
कूल्याय च नमः पार्याय चावार्याय च नमः प्रतरणाय चोत्तरणाय
च नमं आतार्याय चालाद्याय च नमः शष्प्याय च फेन्याय च नमः
सिकुत्याय च प्रवाह्याय च ॥८॥

नमं इरिष्यांय च प्रपञ्च्यांय च नमः किंगंशिलायं च क्षयंणाय
 च नमः कपुर्दिनेऽच पुलस्तयै च नमो गोष्ठ्यांय च गृह्णाय च
 नमस्तल्प्यांय च गेह्यांय च नमः कात्व्यांय च गह्वरेष्टायं च नमो
 हृदय्यांय च निवेष्यांय च नमः पाणं सुव्यांय च रजस्यांय च नमः
 शुष्क्यांय च हरित्यांय च नमो लोप्यांय चोलप्यांय च नमं
 ऊर्व्यांय च सुम्र्यांय च नमः पृष्ठ्यांय च पर्णशिद्यांय च
 नमोऽपगुरुमाणाय चाभिघ्नते च नमं आखिवदुते च प्रखिवदुते च
 नमों वः किरिकेभ्यो देवानांगं हृदयेभ्यो नमों विक्षीणकेभ्यो नमों
 विचिन्वत्केभ्यो नमं आनिरहुतेभ्यो नमं आमीवृत्केभ्यः ॥ ९ ॥

द्रापे अन्धंससंपत्ते दरिंद्रुनीललोहित । पुषां पुरुषाणामेषां
 पंशुनां मा भेर्माडिरो मो एंषां किंचुनामंमत् । या तैं रुद्र शिवा तुनूः
 शिवा विश्वाहंभेषजी । शिवा रुद्रस्यं भेषजी तयां नो मृड जीवसेँ ।
 इमागं रुद्रायं तुवसें कपुर्दिनेऽक्षयद्वीराय प्रभरामहे मृतिम् । यथा
 नः शमसंदद्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामेऽस्मिन्ननातुरम् । मृडा
 नों रुद्रोत नो मयस्कृधि क्षयद्वीराय नमंसा विधेम ते । यच्छं च
 योश्व मनुरायजे पिता तदंश्याम् तवं रुद्र प्रणीतौ । मा नों
 महान्तमृत मा नों अर्भकं मा न उक्षान्तमृत मा न उक्षितम् । मा
 नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तुनुवों रुद्र रीरिषः । मा
 नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः ।

वीरान्मा नों रुद्र भामितोऽवंधीर्हृविष्मन्तो नमंसा विधेम ते ।
 आरात्तें गोध्न उत पूरुषघ्ने क्षयद्वीराय सुमनम् स्मे तें अस्तु । रक्षा
 च नो अधि च देव ब्रूह्यधा च नः शर्म यच्छ द्विबह्नीः । स्तुहि श्रुतं
 गंत्सदुं युवानं मृगन भीममुपहलुमुग्रम् । मृडा जंरित्रे रुद्र
 स्तवानो अन्यन्ते अस्मन्निवंपन्तु सेनाः । परिणो रुद्रस्य हेतिर्वृणकु
 परि त्वेषस्य दुर्मृति रंधायोः । अवं स्थिरा मुघवंद्धयस्तनुष्व
 मीढवंस्तोकाय तनयाय मृडय । मीढुष्टम् शिवंतम शिवो नः सुमना
 भव । परमे वृक्ष आयुधन्निधाय कृतिं वसान् आचंर पिनाकं
 बिभ्रदागंहि । विकिरिदु विलोहितु नमस्ते अस्तु भगवः ।
 यास्ते सुहस्तगं हेतयोन्यम् स्मन्निवंपन्तु ताः । सुहस्राणि सहस्रधा
 बाहुवोस्तवं हेतयः । तासामीशानो भगवः पराचीना मुखा
 कृधि ॥ १० ॥

सुहस्राणि सहस्रशो ये रुद्रा अधि भूम्याम् । तेषां
 सहस्रयोजुनेऽवधन्वानि तन्मसि । अस्मिन्महत्यर्णवेऽन्तरिक्षे भवा
 अधि । नीलंग्रीवाः शितिकण्ठाः शर्वा अधः, क्षमाचुराः ।
 नीलंग्रीवाः शितिकण्ठा दिवां रुद्रा उर्पश्रिताः । ये वृक्षेषु
 सुस्पिष्जंरा नीलंग्रीवा विलोहिताः । ये भूतानामधिंपतयो
 विशिखासः कपर्दिनः । ये अन्नेषु विविध्यन्ति पात्रेषु पिबन्ते
 जनान् । ये पथां पथिरक्षय ऐलबृदा युव्युधः । ये तीर्थानिं प्रचरन्ति

सुकावन्तो निषुङ्गिणः । य एतावन्तश्च भूयांसश्च दिशों रुद्रा
विंतस्थिरे । तेषां सहस्रयोजुनेऽवधन्वानि तन्मसि । नमों रुद्रेभ्यो
ये पृथिव्यां येऽन्तरिक्षे ये दिवि येषामन्त्रं वातों वरुषमिष्वस्तेभ्यो
दश् प्राचीर्दशं दक्षिणा दशं प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोधर्वस्तेभ्यो
नमस्ते नों मृडयन्तु ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तं वो जम्भे
दधामि ॥ ११ ॥

त्र्यम्बकं यजामहे सुगुन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव
बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात् । यो रुद्रो अग्नौ यो अप्सु य
ओषधीषु यो रुद्रो विश्वा भुवना विवेश तस्मै रुद्राय नमों अस्तु ।
तमुं षुहि यः स्विषुः सुधन्वा यो विश्वस्य क्षयति भेषजस्य ।
यक्ष्वामुहे सौमनुसायं रुद्रं नमोंभिर्देवमसुरं दुवस्य । अयं
मे हस्तो भगवानुयं मे भगवत्तरः । अयं मे विश्वभेषजोऽयगं
शिवाभिमर्शनः । ये तें सहस्रमयुतं पाशा मृत्यो मर्त्यर्यु हन्तवे ।
तान्यज्ञस्य मायया सर्वानवं यजामहे । मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे
स्वाहा । ॐ नमो भगवते रुद्राय विष्णवे मृत्युर्म पुहि ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मां विशान्तकः । तेनान्नेनाप्यायस्व ॥
सदाशिवोम् ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ चमकप्रश्नः ॥

संहिता पाठः

ॐ अग्नाविष्णू सुजोषसेमावर्धन्तु वां गिरः । द्युम्नैर्वर्जे-
 भिरागतम् । वाजंश्च मे प्रसुवश्च मे प्रयंतिश्च मे प्रसिंतिश्च मे धीतिश्च
 मे क्रतुंश्च मे स्वरंश्च मे क्लोकंश्च मे श्रावश्च मे श्रुतिंश्च मे ज्योतिंश्च मे
 सुवंश्च मे प्राणश्च मेऽपानश्च मे व्यानश्च मेऽसुंश्च मे चित्तं च मे
 आधीतं च मे वाकचं मे मनंश्च मे चक्षुंश्च मे श्रोत्रं च मे दक्षंश्च मे
 बलं च मे ओजंश्च मे सहंश्च मे आयुंश्च मे जुरा चं म आत्मा चं मे
 तनूश्चं मे शर्मं च मे वर्मं च मेऽङ्गानि च मेऽस्थानिं च मे परूपौष्टि
 च मे शरीराणि च मे ॥ १ ॥

ज्यैष्ठ्यं च मे आधिंपत्यं च मे मन्युश्च मे भासंश्च मेऽमंश्च
 मेऽम्भंश्च मे जुमा चं मे महिमा चं मे वरिमा चं मे प्रथिमा चं मे
 वृष्मा चं मे द्राघुया चं मे वृद्धं चं मे वृद्धिंश्च मे सुत्यं चं मे श्रद्धा चं
 मे जगत्त्वं मे धनं चं मे वशंश्च मे त्विबिंश्च मे क्रीडा चं मे मोदंश्च मे
 जातं चं मे जनिष्यमाणं च मे सूक्तं चं मे सुकृतं चं मे वित्तं चं मे
 वेद्यं च मे भूतं चं मे भविष्यत्वं मे सुगं चं मे सुपथ्यं च म ऋद्धं चं मे
 ऋद्धिंश्च मे कूपतं चं मे कूपितिश्च मे मृतिश्च मे सुमृतिश्च मे ॥ २ ॥

शं चं मे मयंश्च मे प्रियं चं मेऽनुकामश्च मे कामंश्च मे
 सौमनसश्चं मे भुदं चं मे श्रेयंश्च मे वर्यंश्च मे यशंश्च मे भगंश्च मे

द्रविंणं च मे युन्ता चं च मे धृता चं मे क्षेमश्च मे धृतिंश्च मे विश्वं च मे
महंश्च मे संविच्चं मे ज्ञात्रं च मे सूश्वं मे प्रसूश्वं मे सीरं च मे
ल्यश्वं म ऋतं चं मेऽमृतं च मेऽयुक्ष्मं चु मेऽनामयच्च मे
जीवातुश्व मे दीर्घायुत्वं चं मेऽनमित्रं चु मेऽभयं च मे
सुगं चं मे शयनं च मे सूषा चं मे सुदिनं च मे ॥ ३ ॥

ऊर्कर्च मे सूनूतां चं मे पर्यश्व मे रसंश्व मे घृतं चं मे मधुं च मे
सग्धिंश्व मे सर्पीतिश्व मे कृषिश्व मे वृष्टिंश्व मे जैत्रं च म
औद्धित्रं च मे रुयिश्व मे रायश्व मे पुष्टं चं मे पुष्टिंश्व मे
विभु चं मे प्रभु चं मे बुहु चं मे भूयश्व मे पूर्णं चं मे पूर्णितरं
चु मेऽक्षितिश्व मे कूयवाश्व मेऽन्नं चु मेऽक्षुञ्च मे ब्रीहयश्व मे
यवाश्व मे माषाश्व मे तिलाश्व मे मुद्राश्व मे खल्वाश्व मे
गोधूमाश्व मे मुसुराश्व मे प्रियंगंवश्व मेऽणवश्व मे श्यामाकाश्व
मे नीवराश्व मे ॥ ४ ॥

अश्मा च मे मृत्तिका च मे गिरयश्व मे पर्वताश्व मे
सिक्ताश्व मे वनस्पतयश्व मे हिरण्यं चु मेऽयश्व मे सीसं च मे
त्रपुश्व मे श्यामं चं मे लोहं चं मेऽग्निश्व मु आपंश्व मे
वीरुधंश्व मु ओषधयश्व मे कृष्टपुच्यं चं मेऽकृष्टपुच्यं चं मे
ग्राम्याश्व मे पशवं आरण्याश्व यज्ञेनं कल्पन्तां वितं चं मे
वित्तिंश्व मे भूतं चं मे भूतिंश्व मे वसुं च मे वसुतिश्व मे कर्म च मे

शक्तिश्च मेऽर्थश्च म् एमश्च म् इतिंश्च मे गतिंश्च मे ॥५॥

अग्निश्च म् इन्द्रश्च मे सोमश्च म् इन्द्रश्च मे सविता चं म् इन्द्रश्च मे सरस्वती चं म् इन्द्रश्च मे पूषा चं म् इन्द्रश्च मे बृहस्पतिंश्च म् इन्द्रश्च मे मित्रश्च म् इन्द्रश्च मे वरुणश्च म् इन्द्रश्च मे त्वष्टा चं म् इन्द्रश्च मे धूता चं म् इन्द्रश्च मे विष्णुश्च म् इन्द्रश्च मेऽश्विनौ चं म् इन्द्रश्च मे मरुतश्च म् इन्द्रश्च मे विश्वे चं मे देवा इन्द्रश्च मे पृथिवी चं म् इन्द्रश्च मेऽन्तरिक्षं चं म् इन्द्रश्च मे द्यौश्चं म् इन्द्रश्च मे दिशश्च म् इन्द्रश्च मे मूर्धा चं म् इन्द्रश्च मे प्रजापतिश्च म् इन्द्रश्च मे ॥६॥

अग्नशुश्रं मे रुशिश्च मेऽदायश्च मेऽधिंपतिश्च म उपाग्नशुश्रं मेऽन्तर्यामश्चं म ऐन्द्रवायुवश्चं मे मैत्रावरुणश्चं म आश्विनश्चं मे प्रतिप्रस्थानंश्च मे शुक्रश्चं मे मन्थी चं म आग्रयुणश्चं मे वैश्वदेवश्चं मे ध्रुवश्चं मे वैश्वानुरश्चं म ऋतुग्रहाश्चं मेऽतिग्राह्यांश्च म ऐन्द्राग्नश्चं मे वैश्वदेवश्चं मे मरुत्वतीयांश्च मे माहेन्द्रश्चं म आदित्यश्चं मे सावित्रश्चं मे सारस्वतश्चं मे पौष्णश्चं मे पात्नीवृतश्चं मे हारियोजनश्चं मे ॥७॥

इधमश्चं मे बृहिंश्चं मे वेदिंश्च मे धिष्णियाश्च मे सुचंश्च मे चमसाश्चं मे ग्रावाणश्च मे स्वरंवश्च म उपरवाश्चं मेऽधिष्वरं चं मे द्रोणकलशश्चं मे वायव्यानि च मे पूतभृतं म आधवनीयश्च

म् आग्नींद्रिं च मे हविर्धानं च मे गृहाश्वं मे सदंश्व मे
पुरोडाशांश्च मे पचताश्वं मेऽवभृथश्वं मे स्वगाकारश्वं मे ॥८॥

अग्निश्वं मे घर्मश्चं मेऽर्कश्चं मे सूर्यश्व मे प्राणश्वं मेऽश्वमेघश्चं
मे पृथिवी च मेऽदितिश्च मे दितिंश्च मे द्यौश्च मे शक्वरीरङ्गुलयो
दिशांश्च मे यज्ञेनं कल्पन्तामृक्षं मे सामं च मे स्तोमंश्च मे यजुर्श्च
मे दीक्षा चं मे तपश्च म ऋतुश्चं मे ब्रुतं चं मेऽहोरात्रयोर्वृष्ट्या
बृहद्रथन्तरे चं मे यज्ञेनं कल्पेताम् ॥९॥

गर्भीश्च मे वृत्साश्चं मे त्र्यविंश्च मे त्र्यवीचं मे दित्यवाट्
चं मे दित्यौही चं मे पञ्चाविश्च मे पञ्चावी चं मे त्रिवृत्सश्चं
मे त्रिवृत्सा चं मे तुर्यवाट् चं मे तुर्यौही चं मे पष्ठवाट् चं मे
पष्ठौही चं म उक्षा चं मे वशा चं म ऋषभश्चं मे वेहचं मेऽनुङ्गवाञ्चं
मे धेनुश्चं म् आयुर्यज्ञेनं कल्पतां प्राणो यज्ञेनं कल्पतामपानो
यज्ञेनं कल्पतां व्यानो यज्ञेनं कल्पतां चक्षुर्यज्ञेनं कल्पताग्
श्रोत्रं यज्ञेनं कल्पतां मनों यज्ञेनं कल्पतां वाग्यज्ञेनं
कल्पतामात्मा यज्ञेनं कल्पतां यज्ञो यज्ञेनं कल्पताम् ॥१०॥

एकां च मे तिस्रश्चं मे पञ्चं च मे सुप्तं चं मे नवं च म्
एकांदशा च मे त्रयोंदशा च मे पञ्चांदशा च मे सुप्तांदशा च मे
नवांदशा च म् एकविग्रंशतिश्च मे त्रयोंविग्रंशतिश्च मे
पञ्चविग्रंशतिश्च मे सुप्तविग्रंशतिश्च मे नवविग्रंशतिश्च म्

एकत्रिगंशच्च मे त्रयस्त्रिगंशच्च मे चतस्रश्च मेऽष्टौ च मे
द्वादश च मे षोडश च मे विगंशतिश्च च मे चतुर्विंशतिश्च
मेऽष्टविंशतिश्च मे द्वात्रिगंशच्च मे षट्त्रिगंशच्च मे चत्वारिंगंशच्च
मे चतुश्चत्वारिंशच्च मेऽष्टाचत्वारिंगंशच्च मे वाजंश्च प्रसुवश्चा-
पिजश्च क्रतुश्च सुवश्च मूर्धा च व्यञ्जियश्चान्त्यायनश्चान्त्यश्च
भौवनश्च भुवनश्चाधिंपतिश्च ॥ ११ ॥

ॐ इडां देवहूर्मनुर्यज्ञनीर्बृहस्पतिरुक्थामुदानिं शगंसिषुद्विश्वे
देवाः सूक्तवाचुः पृथिविमातुर्मा मां हिगंसीर्मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये
मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्वासगं-
शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मां देवा अंवन्तु शोभायै पितरोऽनुमदन्तु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ऋग्गी ऋग्गी ऋग्गी

नमामीशमीशाननिर्वाणरूपं

विभुं व्यापकं ब्रह्मवेदस्वरूपम् ।

अजं निर्गुणं निर्विकल्पं निरीहं

चिदाकारमाकाशवासं भजेऽहम् ॥

श्रीतुलसीदासस्य रामायणम् - ७, शिवाष्टकम् - १

॥ अरुणप्रश्नः ॥

तैत्तिरीयारण्यकम्

ॐ भुद्रं कर्णभिः शृणुयाम देवाः । भुद्रं पंश्येमाक्षभिर्यजंत्राः ।
स्थिरैररङ्गैस्तुष्टुवागंसंस्तुनूभिः । व्यशेम देवहिंतं यदायुः । स्वस्ति
न् इन्द्रो वृद्धश्रवाः । स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति
नुस्ताक्ष्यो अरिंष्टनेमिः । स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ भुद्रं कर्णभिः शृणुयाम देवाः । भुद्रं पंश्येमाक्षभिर्यजंत्राः ।
स्थिरैररङ्गैस्तुष्टुवागंसंस्तुनूभिः । व्यशेम देवहिंतं यदायुः । स्वस्ति
न् इन्द्रो वृद्धश्रवाः । स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति
नुस्ताक्ष्यो अरिंष्टनेमिः । स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ।
आपंमापामुपः सर्वाः । अस्मादस्मादितोऽमुतः ॥ १ ॥

अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च । सह संचस्करद्धिया । वाय्वशां
रश्मिपतंयः । मरीच्यात्मानो अद्रुहः । देवीर्भुवनसूरीः । पुत्रवत्वाय
मे सुत । महानाम्नीर्महामानाः । महसो मंहसस्स्वः । देवीः
पर्जन्यसूरीः । पुत्रवत्वाय मे सुत ॥ २ ॥

अपाश्न्युष्णिमुपा रक्षः । अपाश्न्युष्णिमुपारघम् । अपांग्रामपं
चावर्तिम् । अपंदेवीरितो हिंत । वज्रं देवीरजीताग्नश्च । भुवनं
देवसूरीः । आदित्यानदिंति देवीम् । योनिं नोर्धर्वमुदीष्टत ।

शिवानश्शन्तमा भवन्तु । दिव्या आप् ओषंधयः । सुमुडीका
सरंस्वति । मा ते व्योम संदृशि ॥ ३ ॥

स्मृतिः प्रत्यक्षंमैतिह्यम् । अनुमानश्चतुष्टयम् । एतैरादित्य-
मण्डलम् । सर्वे रेव विधास्यते । सूर्यो मरीचिमादत्ते ।
सर्वस्माद्गुवनादुधि । तस्याः पाकविशेषेण । स्मृतं कालविशेषणम् ।
नदीव प्रभंवात्काचित् । अक्षय्यात्स्यन्दुते यथा ॥ ४ ॥

तान्नदोऽभिसंमायन्ति । सोरुस्सर्ती न निवर्तते एवनाना-
संमुत्थानाः । कालस्संवत्सरग् श्रिताः । अणुशश्च महशश्च । सर्वे
समव्ययन्त्रितम् । सतैस्सर्वैस्संमाविष्टः । ऊरुस्सञ्च निवर्तते
अधिसंवत्सरं विद्यात् । तदेवं लक्षणे ॥ ५ ॥

अणुभिश्च महद्विश्च । समारूढः प्रदृश्यते । संवत्सरः प्रत्यक्षेण ।
नाधिसंत्वः प्रदृश्यते । पटरो विक्षिधः पिङ्गः । एतद्वरुणलक्षणम् ।
यत्रैतंदुपदृश्यते । सहस्रं तत्र नीयते । एकगंहि शिरो नाना मुखे ।
कृत्स्नं तंदृतुलक्षणम् ॥ ६ ॥

उभयतस्सप्ते न्द्रियाणि । जल्पितं त्वेव दिव्यंते । शुक्ळकृष्णे
संवत्सरस्य । दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः । तस्यैषा भवति । शुक्रं ते
अन्यद्वज्जुतं ते अन्यत् । विषुरुपे अहन्नी चौरिंवासि । विश्वा हि माया
अवंसि स्वधावः । भूद्रा ते पूषन्निह रातिरस्त्विति । नात्र भुवनम् ।
न पूषा । न पशवः । नादित्यसंवत्सर एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात् ।

एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमग्ं रूपम् । योऽस्य महानर्थं उत्पत्त्यमानो
भवति । इदं पुण्यं कुरुष्वेति । तमाहरणं दुद्यात् ॥ ७ ॥

साकंजानाग्ं सुप्तथमाहुरेक्जम् । षडुद्यमा ऋषयो देवजा इति ।
तेषांमिष्टानि विहितानि धामुशः । स्थात्रे रेजन्ते विकृतानि रूपशः ।
को नुं मर्या अमिथितः । सखा सखायमब्रवीत् । जहांको अस्म
दीषते । यस्तित्याजं सखिविदग्ं सखायम् । न तस्य वाच्यपिं
भागो अंस्ति । यदीग्ं शृणोत्युलकग्ं शृणोति ॥ ८ ॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति । ऋतुरक्ततुना नुद्यमानः ।
विननादाभिधावः । षष्ठिश्च त्रिगंशका वलाः । शुङ्ककृष्णौ च
षष्ठिंकौ । सारागवस्त्रैर्जरदक्षः । वसुन्तो वसुभिस्सुह संवत्सरस्य
सवितुः । प्रैषकृतप्रथमः स्मृतः । अमूनादयतेत्यन्यान् ॥ ९ ॥

अमूगश्च परिरक्षतः । एता वाचः प्रयुज्यन्ते । यत्रैतं दुपदृश्यते ।
एतदेव विजानीयात् । प्रमाणं कालपर्यये । विशेषणं तु वक्ष्यामः ।
ऋतूनां तन्निबोधत । शुङ्कवासां रुद्रगणः । ग्रीष्मेणाऽऽवर्तते संह ।
निजहन् पृथिवीग्ं सुवर्म् ॥ १० ॥

ज्योतिषाऽप्रतिख्येन सः । विश्वरूपाणि वासांसि । आदित्यानां
निबोधत । संवत्सरीणं कर्मफलम् । वरषाभिर्ददताग्ं सह । अदुःखो
दुःखचक्षुरिव । तद्वाऽपीत इव दृश्यते । शीतेनाव्यथयन्निव ।
रुरुदक्ष इव दृश्यते । ह्लादयते ज्वलतश्चैव । शाम्यतश्चास्य चक्षुषी ।

या वै प्रजा भ्रंगश्युन्ते । संवत्सरात्ता भ्रंगश्युन्ते । या: प्रतिंतिष्ठुन्ति ।
संवत्सरे ताः प्रतिंतिष्ठुन्ति । वरुषाभ्यं इत्यर्थः ॥ ११ ॥

अक्षिंदुःखोत्थिंतस्यैव । विप्रसंन्ने कुनीनिंके । आड्क्तेचाद्वाणं
नास्ति । क्रुभूणां तन्निबोधत । कुनकुभानिं वासागुंसि । अहतानि
निबोधत । अन्नमश्नीतं मृजमीत । अहं वौं जीवनप्रदः । एता वाचः
प्रयुज्यन्ते । शरद्यंत्रोपदृश्यते ॥ १२ ॥

अभिधून्वन्तोऽभिघन्त इव । वातवन्तो मुरुद्धणाः । अमुतो
जेतुमिषुमुखमिव । सन्नद्धाससह दंदृशे ह । अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव ।
विशिखासं: कपुर्दिनः । अक्रुद्धस्य योत्स्यमानुस्य । क्रुद्धस्यैव
लोहिनी । हेमतश्वकुंषी विद्यात् । अक्षणयोः, क्षिपुणोरिव ॥ १३ ॥

दुर्मिक्षं देवलोकेषु । मुनूनामुदुकं गृहे । एता वाचः प्रवदुन्तीः ।
वैद्युतों यान्ति शैशिरीः । ता अग्निः पवमाना अन्वैक्षत । इह
जीविकामपरिपश्यन् । तस्यैषा भवति । इहेहवरस्वतपसः ।
मरुतुसर्सूर्यत्वचः । शर्म सुप्रथा आवृणे ॥ १४ ॥

अतिंताम्राणिं वासागुंसि । अष्टिवज्ञिशुतघ्निं च । विश्वे देवा
विप्रहरुन्ति । अग्निजिंद्वा असश्वत । नैव देवो न मृत्यः । न राजा
वरुणो विभुः । नाश्वर्नेन्द्रो न पंवमानः । मातृक्लच्छनु विद्यंते ।
दिव्यस्यैका धनुरालिंः । पृथिव्यामपरा श्रिता ॥ १५ ॥

तस्येन्द्रो वम्रिलुपेण । धनुज्यामछिनस्वयम् । तदिन्द्रधनु-

रित्यज्यम् । अभ्रवर्णेषु चक्षते । एतदेव शंयोर्बारहस्यत्यर्थ्य ।
एतद्वृद्धस्य धनुः । रुद्रस्य त्वेव धनुरालिंः । शिर उत्पिंपेष । स
प्रवर्ग्योऽभवत् । तस्माद्यस्सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते । रुद्रस्य स शिरः
प्रतिंदधाति । नैनग्नं रुद्र आरुको भवति । य एवं वेदं ॥ १६ ॥

अत्युच्चक्षोऽतिरश्चात् । शिशिरः प्रदृश्यते । नैव रूपं न
वासाग्नसि । न चक्षुः प्रतिदृश्यते । अन्योन्यं तु न हिग्मातः ।
सुतस्तदेवलक्षणम् । लोहितोऽक्षिण शारशीर्षिः । सूर्यस्योदयनं
प्रति । त्वं करोषि न्यज्जुलिकाम् । त्वं करोषि निजानुकाम् ॥ १७ ॥

निजानुकामैन्यज्जुलिका । अमी वाचमुपासंतामिति । तस्मै सर्व
ऋतवो नमन्ते । मर्यादाकरत्वात्पुरोधाम् । ब्राह्मणं आप्नोति । य
एवं वेद । स खलु संवत्सर एतैस्सेनानीभिस्सुह । इन्द्राय
सर्वान्कामानभिवृहति । स द्रुप्सः । तस्यैषा भवति ॥ १८ ॥

अवंद्रुप्सो अग्नशुमतीमतिष्ठत् । इयानः कृष्णो दुशभिस्सुहस्तैः ।
आवर्तमिन्द्रः शच्या धमन्तम् । उपस्तुहि तं नृमणामधंद्रामिति ।
एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सुह । असुरान् पंरिवृश्वति । पृथिव्यग्नशुमती ।
तामन्वर्वस्थितः संवत्सरो दिवं च । नैवं विदुषाऽचार्यान्तेवासिनौ ।
अन्योन्यस्मै द्रुह्याताम् । यो द्रुह्यति । भ्रश्यते स्वर्गल्लोकान् ।
इत्यृतुमण्डलानि । सूर्यमण्डलान्याख्यायिकाः । अत ऊर्ध्वगं-
सनिर्वचनाः ॥ १९ ॥

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः । स्वर्णरो ज्योतिषीमान् विभासः ।
 ते अस्मै सर्वे दिवमांतपुन्ति । ऊर्ज दुहाना अनपस्फुरन्त इति ।
 कश्यंपोऽष्टमः । स महामेरु न जहाति । तस्यैषा भवति । यत्ते
 शिल्पंकश्यप रोचुनावंत् । इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु ।
 यस्मिन्तसूर्य अर्पितासप्त सुकम् ॥ २० ॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति । ते अस्मै सर्वे
 कश्यपाज्योतिर्लभन्ते । तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्द्धमति । भ्रस्ता-
 कर्मकृदिवैवम् । प्राणो जीवानीन्द्रियंजीवानि । सप्त शीर्षण्ड्या:
 प्राणाः । सूर्य इत्याचार्याः । अपश्यमहमेतान्तसप्त सूर्यान्तिः ।
 पञ्चकर्णो वात्स्यायनः । सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः ॥ २१ ॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यंप इति । उभौ वेदयिते । न हि
 शेकुमिव महामेरु गन्तुम् । अपश्यमहमेतसूर्यमण्डलं परिवर्तमानम् ।
 गार्घ्यः प्राणत्रातः । गच्छन्त मंहामेरुम् । एकं चाजहतम् ।
 भ्राजपटरपतंज्ञा निहने । तिष्ठन्नांतपुन्ति । तस्मादिह तप्तिंतपाः ॥ २२ ॥

अमुत्रेतरे । तस्मादिहातप्तिंतपाः । तेषांमेषा भवति । सुप्त
 सूर्य दिवमनुप्रविष्टाः । तानन्वेति पथिभिर्दक्षिणावान् । ते अस्मै
 सर्वे घृतमांतपुन्ति । ऊर्ज दुहाना अनपस्फुरन्त इति ।
 सप्तत्विजससूर्य इत्याचार्याः । तेषांमेषा भवति । सुप्त दिशो
 नानासूर्याः ॥ २३ ॥

सप्त होतारं ऋत्विजः । देवा आदित्यां ये सप्त ।
तेभिस्सोमांभीरक्षणं इति । तदप्याम्नायः । दिग्भ्राज ऋतून् करोति ।
एतंयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशंशपायनः । तस्यैषा भवति ।
यद्यावं इन्द्र ते शतगंशतं भूमीः । उतस्युः । नत्वा वज्रिन्
सहस्रं सूर्याः ॥ २४ ॥

अनुनजातमष्ट रोदंसी इति । नानालिङ्गत्वादृतूनां नानांसूर्यत्वम् ।
अष्टौ तु व्यवसिंता इति । सूर्यमण्डलान्यष्टांत ऊर्ध्वम् ।
तेषांमेषा भवति । चित्रं देवानामुदगादनीकम् । चक्षुर्मित्रस्य
वरुणस्याग्नेः । आप्रा द्यावांपृथिवी अन्तरिक्षम् । सूर्य आत्मा
जगतस्तस्थुषश्वेति ॥ २५ ॥

क्वेदमप्रन्निविशते । क्वायां संवत्सरो मिथः । क्वाहः
क्वेयन्देव-रात्री । क्व मासा ऋतवः श्रिताः । अर्द्धमासां मुहूर्ताः ।
निमेषास्तुटिभिस्सह । क्वेमा आपो निविशन्ते । यदीतों यान्ति
संप्रति । काला अप्सुनिविशन्ते । आपस्सूर्ये सुमाहिताः ॥ २६ ॥

अप्राण्यपः प्रपद्यन्ते । विद्युत्सूर्ये सुमाहिता । अनवर्णं इमे
भूमी । इयं चाऽसौ च रोदंसी । किंगस्विदत्रान्तरा भूतम् । येनेमे
विधृते उमे । विष्णुनां विधृते भूमी । इति वंतसस्य वेदना । इरावती
धेनुमती हि भूतम् । सूर्यवसिनी मनुषे दशस्ये ॥ २७ ॥

व्यष्टभ्नाद्रोदंसी विष्णवेते । दाधर्य पृथिवीमितों मयूखैः ।

किन्तद्विष्णोर्बलमाहुः । का दीप्तिः किं पुरायंणम् । एको यज्ञा-
रयदेवः । रेजतीं रोदुसी उभे । वाताद्विष्णोर्बलमाहुः । अक्षरादीप्ति-
रुच्यते । त्रिपदाज्ञारायदेवः । यद्विष्णों-रेकमुत्तमम् ॥ २८ ॥

अग्नयों वायवश्चैव । एतदस्य पुरायंणम् । पृच्छामि त्वा परं
मृत्युम् । अवमं मध्यमञ्चतुम् । लोकञ्च पुण्यपापानाम् ।
एतत्पृच्छामि संप्रति । अमुमाहुः परं मृत्युम् । पुवमानं तु
मध्यंमम् । अश्विरेवावमो मृत्युः । चन्द्रमाश्वतुरुच्यते ॥ २९ ॥

अनाभोगः परं मृत्युम् । पापाससंयन्ति सर्वदा । आभोगास्त्वेव
संयन्ति । यत्र पुण्यकृतो जनाः । ततो मध्यमंमायन्ति । चतुमंशि
च संप्रति । पृच्छामि त्वां पापकृतः । यत्र यातयते यंमः ।
त्वनस्तद्वल्लन् प्रब्रूहि । यदि वैत्थाऽसुतो गृहान् ॥ ३० ॥

कश्यपादुदितास्सूर्याः । पापान्निर्धन्ति सर्वदा । रोदस्योरन्त-
देशेषु । तत्र न्यस्यन्ते वासुवैः । तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते । यथा
ऽपुण्यस्य कर्मणः । अपाण्युपादकेशासः । तत्र तेयोनिजा जनाः ।
मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते । अद्यमानासस्वकर्मभिः ॥ ३१ ॥

आशातिकाः क्रिमय इव । ततः पूयन्ते वासुवैः अपैतं मृत्युं
जयति । य एवं वेद । स खल्वैवं विद्वाह्यणः । दीर्घश्रुत्तमो भवति ।
कश्यपस्यातिथिसिद्धगमनसिद्धागमनः । तस्यैषा भवति । आ-
यस्मिन्च्युप्त वासुवाः । रोहन्ति पूर्व्या रुहः ॥ ३२ ॥

ऋषिर् ह दीर्घश्रुतंमः । इन्द्रस्य धर्मो अतिंथिरिति । कश्यपः पश्यको भवति । यत्सर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात् । अथाग्नेरष्ट-पुरुषस्य । तस्यैषा भवति । अग्ने नयं सुपथा राये अस्मान् । विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यंसमज्जुहुराणमेनः । भूयिष्ठान्ते नम उक्ति विधेमेति ॥ ३३ ॥

अग्निश्च जातंवेदाश्च । सहोजा अंजिराप्रभुः । वैश्वानरो नयपिश्च । पुद्गिक्तरांधाश्च सप्तमः विसर्वेवाऽष्टमोऽग्नीनाम् । एतेऽष्टौ वसवः, क्षिंता इति । यथर्वेवाग्नेरर्चिर्वर्ण-विशेषाः । नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति । अथ वायो-रेकादशपुरुषस्यै-कादशस्त्रीकस्य । प्रभ्राजमाना व्यवदाताः ॥ ३४ ॥

याश्च वासुकिवैद्युताः । रजताः परुषाः श्यामाः । कपिल अंतिलोहिताः । ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च । वैद्युत इत्येकादश । नैनं वैद्युतो हिनस्ति । य एवं वेद । स होवाच व्यासः पाराशार्यः । विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति । न त्वकामगंहन्ति ॥ ३५ ॥

य एवं वेद । अथ गन्धर्वगणाः । स्वानुभ्राट् । अङ्गारिवर्मभारिः । हस्तसुहस्तः । कृशानुर्विश्वावसुः । मूर्धन्वान्धसूर्यवर्चाः । कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः । देवाश्च महादेवाः । रश्मयश्च देवा गरगिरः ॥ ३६ ॥

नैनं गरो हिनस्ति । य एवं वेद । गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती ।

एकंपदी द्विपदी सा चतुष्पदी । अष्टापदी नवंपदी बभूवुषी ।
सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति । वाचो विशेषणम् । अथ
निगदव्याख्याताः । ताननुक्रमिष्यामः । वराहवस्त्रतपसः ॥ ३७ ॥

विद्युन्मंहसो धूपंयः । श्वापयो गृहमेधांश्चेत्येते । ये चेमे
शिंमिविद्विषः । पर्जन्यास्सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति । वृष्टिंभिरिति ।
एतयैव विभक्तिविपरीताः । सप्तभिर्वा तैरुदीरिताः । अमून्लोकानभि
वर्षन्ति । तेषांमेषा भवति । समानमेतदुदकम् ॥ ३८ ॥

उच्चैत्यवचाहभिः । भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति । दिवं
जिन्वन्त्यग्न्यं इति । यदक्षरं भूतकृतम् । विश्वे देवा उपासते ।
महरषिंमस्य गोप्तारम् । जुमदंग्निमकुर्वत । जुमदंग्निराप्यायते ।
छन्दोंभिश्चतुरुत्तरैः । राजस्सोमंस्य तृप्तासः ॥ ३९ ॥

ब्रह्मणा वीर्यवता । शिवा नः प्रदिशो दिशः ।
तच्छ्योरावृणीमहे । गातुं यज्ञाय । गातुं यज्ञपतये ।
दैवीस्वस्तिरस्तु नः । स्वस्तिर्मनुषेभ्यः । ऊर्ध्वं जिंगातु भेषजम् ।
शन्मां अस्तु द्विपदे । शं चतुष्पदे । सोमपा (३) असोमपा (३)
इति निगदव्याख्याताः ॥ ४० ॥

सहस्रवृदियं भूमिः । परं व्योम सहस्रवृत् । अश्विनां भुज्यू
नासुत्या । विश्वस्यं जगतस्यांती । जाया भूमिः पंतिर्व्योम ।
मिथुनंन्ता अतुर्यथुः । पुत्रो वृहस्पती रुद्रः । सुरमां इति स्त्रीपुमम् ।

शुक्रं वामन्यद्वजुतं वामन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिंव स्थः ॥ ४१ ॥

विश्वा हि माया अवंथः स्वधावन्तौ । भुद्रा वां पूषणाविह
रुतिरस्तु वासीत्यौ चित्रौ जगतो निधानौ । द्यावाभूमी चरथः
सुगं सखायौ । तावश्चिनां रासभाश्वा हवं मे । शुभस्पति
आगतगं सूर्ययां सुह । त्युग्रोह भुज्युमश्चिनोदमेघे । रुयिन्न
कश्चिन्मृवां (२) अवाहाः । तमूहथुर्नैभिरात्मन्वतीभिः ।
अन्तरिक्षप्रुडभिरपोदकाभिः ॥ ४२ ॥

तिसः, क्षपस्त्रिहातिब्रजद्विः । नासंत्या भुज्युमूहथुः पतङ्गैः ।
समुद्रस्य धन्वन्नार्द्रस्यं पारे । त्रिभीरथैश्चतपंद्विः षडंश्वैः । सवितारं
वितन्वन्तम् । अनुबध्नाति शांवरः । आपपूर्षबरश्चैव । सवितारेपुसों
उभवत् । त्यगं सुतृप्तं विदित्वैव । बुहुसोंम गिरं वंशी ॥ ४३ ॥

अन्वेति तुग्रो वंक्रियान्तम् । आयसूयान्त्सोमंतृप्सुषु । स
सङ्ग्रामस्तमोद्योऽत्योतः । वाचो गाः पिंपाति तत् । स
तद्वोभिस्तवाऽत्येत्युन्ये । रक्षसानन्विताश्च ये । अन्वेति
परिवृत्याऽस्तः । एवमेतौस्थो अश्चिना । ते एते द्युःपृथिव्योः ।
अहरहुर्गर्भन्दधाथे ॥ ४४ ॥

तयोरेतौ वृत्सावहोरात्रे । पृथिव्या अहः । दिवो रात्रिः । ता
अविंसृष्टौ । दम्पती एव भवतः । तयोरेतौ वृत्सौ । अग्निश्चां-
दित्यश्च । रात्रेवृत्सः । श्वेत आंदित्यः । अहोऽग्निः ॥ ४५ ॥

ताम्रो अंरुणः । ता अविंसृष्टौ । दम्पती एव भंवतः । तयोरेतौ वृत्सौ । वृत्रश्च वैद्युतश्च । अग्नेर्वृत्रः । वैद्युतं आदित्यस्य । ता अविंसृष्टौ । दम्पती एव भंवतः । तयोरेतौ वृत्सौ ॥ ४६ ॥

उष्मा च नीहारश्च । वृत्रस्योष्मा । वैद्युतस्य नीहारः । तौ तावेव प्रतिपद्येते । सेयग्रात्रीं गुर्भिर्णीं पुत्रेण संवंसति । तस्या वा एतदुल्बणम् । यद्रात्रौ रुक्षयः । यथा गोर्गुर्भिर्ण्या उल्बणम् । एवमेतस्या उल्बणम् । प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिंश्च भवति । य एवं वेद । एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति । आदित्यः पुण्यस्य वृत्सः । अथ पविंत्राङ्गुरसः ॥ ४७ ॥

पवित्रवन्तः परिवाजुमासंते । पितैषां प्रलो अभिरक्षति व्रतम् । महरसंमुद्रं वरुणस्तिरोदधे । धीरां इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम् । पवित्रं ते वितंतं ब्रह्मणस्यते । प्रभुगत्रिणि पर्येषिविश्वतः । अतंपततनूर्न तदामो अंशुते । शृतास इद्वान्तस्तत्समाशत । ब्रह्मा देवानांम् । असंतस्सद्ये ततंक्षुः ॥ ४८ ॥

ऋषयस्सप्तात्रिंश्च यत् । सर्वेऽत्रयो अंगसत्यश्च । नक्षत्रैश्वाडकृतो ऽवसन् । अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य । अमीय ऋक्षा निहितास उच्चा । नक्तं ददृशे कुहांचिद्विवेयुः । अदंधानि वरुणस्य व्रतानि । विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति । तत्संवितुर्वरेण्यम् । भर्गो देवस्य धीमहि ॥ ४९ ॥

धियो यो नः प्रचोदयौत् । तत्संवितुर्वृणीमहे । वयन्देवस्य
भोजनम् । श्रेष्ठगांसर्वधातमम् । तुरं भगंस्य धीमहि । अपांगूहत
सविता तृमीन् । सर्वान्दिवो अन्धसः । नक्तन्तान्यभवन्दुशो ।
अस्थ्यस्थना संभविष्यामः । नाम् नामैव नाम मैः ॥ ५० ॥

नपुगंसंकं पुमाग्रस्त्र्यस्मि । स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः । यजेऽयक्षि
यष्टाहे चं । मया भूतान्ययक्षत । पशवो मम भूतानि । अनूबन्ध्यो
ऽस्म्यंहं विभुः । ख्ययस्तुतीः । ता उमे पुरुंस आंहुः । पश्य-
दक्षुण्वान्विचेतदन्धः । कविर्यः पुत्रस्स इमा चिंकेत ॥ ५१ ॥

यस्ता विंजानाथसंवितुः पितासंत् । अन्धो मणिमंविन्दत् ।
तमनङ्गुलिरावयत् । अग्रीवः प्रत्यंमुञ्चत् । तमजिंहा असश्चत ।
ऊर्ध्वमूलमवाक्छाखम् । वृक्षं यो वेद् सम्प्रति । न स जातु जनः
श्रद्धाध्यात् । मृत्युर्मा भार्यादिंतिः । हसितग्रुदिंतङ्गीतम् ॥ ५२ ॥

वीणापणवलासिंतम् । मृतञ्जीवं च यक्तिंचित् । अङ्गानि स्नेव
विद्धि तत् । अतृष्ण्यग्रस्तृष्ण्यध्यायत् । अस्माज्ञाता मैं मिथु चरन्वं ।
पुत्रो निरक्त्या वैदेहः । अचेतां यश्च चेतनः । स तं मणिमंविन्दत् ।
सोऽनङ्गुलिरावयत् । सोऽग्रीवः प्रत्यंमुञ्चत् ॥ ५३ ॥

सोऽजिंहो असश्चत । नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत् । यदि
प्रविशेत् । मिथौ चरित्वा प्रविशेत् । तथसम्भवस्य ब्रतम् । आतमंगे
रथन्तिंष्ठ । एकांश्वमेकयोजनम् । एकचक्रमेकधुरम् । वातध्रांजिगतिं

विंभो । न रिष्यति॑ न व्युथते ॥ ५४ ॥

नास्याक्षो॑ यातु सज्जंति । यच्छेताँन् रोहिंतागश्चाग्नेः । रथे युक्त्वा
ऽधितिष्ठति॑ । एकया च दशभिश्च स्वभूते । द्वाभ्यामिष्टये विगंशत्या॒ च ।
तिसृभिश्च वहसे त्रिगंशत्या॒ च । नियुद्धिर्वायविहतां विमुञ्च ॥ ५५ ॥

आतंनुष्व॑ प्रतंनुष्व॑ । उद्धमाऽऽधं॑ सन्धं॑ । आदित्ये
चन्द्रवर्णनाम् । गर्भमाधेंहि॑ यः पुमान् । इतस्त्रिक्तग्रंसूर्यगतम् ।
चन्द्रमंसे॑ रसंङ्घाधि॑ । वारादञ्जनंयाग्नेऽग्निम् । य एको॑ रुद्रु॑ उच्यते॑ ।
असुडख्यातास्संहस्राणि॑ । स्मर्यते॑ न च॒ दृश्यते॑ ॥ ५६ ॥

एवमेतन्निबोधत । आमन्द्रैरिन्द्र॑ हरिंभिः । याहि॑ मूरूरोमभिः ।
मा त्वा केचिन्नियेमुरिंन्न॑ पाशिनः । दुधन्वेव॑ ता इंहि॑ । मा॑ मन्द्रै-
रिन्द्र॑ हरिंभिः । यामि॑ मूरूरोमभिः । मा॑ मा॑ केचिन्नियेमुरिंन्न॑
पाशिनः । निधन्वेव॑ तां॑ (२) इंमि॑ । अणुभिश्च मंहद्धिश्च ॥ ५७ ॥

निधृष्वैरसमायुतैः॑ । कालैरहरित्वमापन्नैः॑ । इन्द्रायांहि॑ सहस्रयुक् ।
अग्निर्विभ्राष्टवसनः । वायुश्वेतसिकदुकः । संवथस्त्रो॑ विष्ववर्णैः॑ ।
नित्यास्तेऽनुचरास्तुव । सुब्रह्मण्योगं॑ सुब्रह्मण्योगं॑ सुंब्रह्मण्योम् ।
इन्द्रागच्छ॑ हरिव आगच्छ॑ मेंधातिथेः॑ । मेष॑ वृषणश्वस्य॑ मेने॑ ॥ ५८ ॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै॑ जार॑ । कौशिकब्राह्मण॑ गौतमंब्रुवाण॑ ।
अरुणाश्वा॑ इहागंताः॑ । वसंवः॑ पृथिविक्षितः॑ । अष्टौदिग्वासंसो॑
ऽग्नयः॑ । अग्निश्च जातवेदांश्वेत्येते॑ । ताम्राश्वास्ताम्ररथाः॑ । ताम्रवर्णै-

स्तथा॑ऽसिता॒ः। दण्डहस्ता॑ः खादुगदतः। इतो रुद्रा॑ः पराङ्गता॒ः ॥ ५९ ॥

उक्तग्रस्थानं प्रमाणञ्च पुर इत । बृहस्पतिंश्च सविता च ।
 वि॒श्वरूपैरिहांताम् । रथो॒नोदक॒वर्त्मना । अ॒पुषां इति॒ तदद्वयोः ।
 उक्तो वेषो॑ वासा॒गुंसि॑ च । कालावयवानामितं॑ प्रतीज्या । वासात्या॑
 इत्यश्विनोः । कोऽन्तरिक्षे॑ शब्दङ्गरोतीति॑ । वासिष्ठो॑ रौहिणो॑
 मीमांसाञ्चक्रे॑ । तस्यैषा॑ भवति॑ । वाश्रेवं॑ विद्युदिति॑ । ब्रह्मण॑
 उदरण्मसि॑ । ब्रह्मण॑ उदीरण्मसि॑ । ब्रह्मण॑ आस्तरण्मसि॑ । ब्रह्मण॑
 उपस्तरण्मसि॑ ॥ ६० ॥ [अपंक्रामत गर्भिण्यः]

अ॒ष्टयो॑नीमृष्टपुत्राम् । अ॒ष्टपत्नीमि॒मां मही॑म् । अ॒हं वेदु॒ न मै॑
 मृत्युः । नचामृत्युरघाहरत् । अ॒ष्टयो॑न्यृष्टपुत्रम् । अ॒ष्टपदि॒द-
 मन्तरिक्षम् । अ॒हं वेदु॒ न मै॑ मृत्युः । नचामृत्युरघाहरत् ।
 अ॒ष्टयो॑नीमृष्टपुत्राम् । अ॒ष्टपत्नीमृमून्दिवम् ॥ ६१ ॥

अ॒हं वेदु॒ न मै॑ मृत्युः । नचामृत्युरघाहरत् । सुत्रामाणं॑ मही॑मूषु॑ ।
 अदिंति॒र्दीर्घदिंतिर॒न्तरिक्षम् । अदिंतिर्माता॑ स पि॒ता॑ स पुत्रः॑ ।
 विश्वे॑ देवा॑ अदिंति॑ः पञ्चजनाँ॑ । अदिंतिर्ज॒तमदिंतिर्ज॒नित्वम् ।
 अ॒ष्टौ॑ पुत्रासो॑ अदिंते॑ः । ये॑ जातास्तन्वः॑ परिं॑ । देवां॑ (२)
 उपंप्रैत्सुप्तभिं॑ ॥ ६२ ॥

पुरा॑ मात॒र्ण्डमास्यत् । सुप्तभिं॑ः पुत्रैर्दिंति॑ः । उपंप्रैत्पूर्व्य॑
 युगम्॑ । प्रजायै॑ मृत्यवे॑ तंत् । पुरा॑ मात॒र्ण्डमाभंर॒दिति॑ ।

ताननुक्रमिष्यामः । मित्रश्च वरुणश्च । धाता चार्यमा च । अग्ंशश्च
भगंश्च । इन्द्रश्च विवस्वाग्ंश्चेत्येते । हिरण्यं गर्भो हुग्सश्चुचिष्टत् ।
ब्रह्मजज्ञानं तदित्पदमिति गर्भः प्राजापत्यः । अथ पुरुषः सप्त
पुरुषः ॥ ६३ ॥ [यथास्थानं गर्भिण्यः]

योऽसौ तपञ्चुदेति । स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेति । मा
मे प्रजाया मा पशुनाम् । मा मर्म प्राणानादायोदंगः । असौ
योऽस्तमेति । स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायाऽस्तमेति । मा मे
प्रजाया मा पशुनाम् । मा मर्म प्राणानादायाऽस्तङ्गः । असौ य
आपूर्यति । स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति ॥ ६४ ॥

मा मे प्रजाया मा पशुनाम् । मा मर्म प्राणैरापूरिष्ठाः । असौ
योऽपक्षीयति । स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति । मा मे प्रजाया
मा पशुनाम् । मा मर्म प्राणैरपक्षेष्ठाः । अमूनि नक्षत्राणि । सर्वेषां
भूतानां प्राणैरप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च । मा मे प्रजाया मा
पशुनाम् । मा मर्म प्राणैरप्रसृपत् मोत्सृपत ॥ ६५ ॥

इमे मासांशार्धमासाश्च । सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पन्ति
चोत्सर्पन्ति च । मा मे प्रजाया मा पशुनाम् । मा मर्म
प्राणैरप्रसृपत् मोत्सृपत । इम क्रतवः । सर्वेषां भूतानां
प्राणैरप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च । मा मे प्रजाया मा पशुनाम् । मा
मर्म प्राणैरप्रसृपत् मोत्सृपत । अयगं संवत्सरः । सर्वेषां भूतानां

प्राणैरप्रसर्पति चोत्सर्पति च ॥ ६६ ॥

मा मे^० प्रजाया मा पंशुनाम् । मा मम प्राणैरप्रसृप् मोत्सृप् ।
इदमहः । सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पति चोत्सर्पति च । मा मे^०
प्रजाया मा पंशुनाम् । मा मम प्राणैरप्रसृप् मोत्सृप् । इयग्रात्रिः ।
सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पति चोत्सर्पति च । मा मे^० प्रजाया मा
पंशुनाम् । मा मम प्राणैरप्रसृप् मोत्सृप् । ॐ भूर्भुवस्स्वः । एतद्वो
मिथुनं मा नो मिथुनग्रीद्वम् ॥ ६७ ॥

अथादित्यस्याष्टपुरुषस्य । वसूनामादित्यानागस्थाने स्वतेजसा
भानि । रुद्राणामादित्यानागस्थाने स्वतेजसा भानि । आदित्याना-
मादित्यानागस्थाने स्वतेजसा भानि । सताग्रसत्यानाम् ।
आदित्यानागस्थाने स्वतेजसा भानि । अभिधून्वतामभिधून्वताम् ।
वातवंतां मुरुताम् । आदित्यानागस्थाने स्वतेजसा भानि ।
ऋभूणामादित्यानागस्थाने स्वतेजसा भानि । विश्वेषान्देवानाम् ।
आदित्यानागस्थाने स्वतेजसा भानि । संवत्सरस्य सवितुः ।
आदित्यस्य स्वतेजसा भानि । ॐ भूर्भुवस्स्वः । रथयो वो मिथुनं
मा नो मिथुनग्रीद्वम् ॥ ६८ ॥

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि । भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि । पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि । पतङ्गस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि । स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि ।

ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि । विभासस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि । कश्यपस्य स्थाने स्वतेजंसा भानि । ॐ भूर्भुवुस्त्वः । आपो वो मिथुनग्रूद्धवम् ॥ ६९ ॥

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य । प्रभ्राजमानानाग्-रुद्राणाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । व्यवदातानाग्-रुद्राणाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । वासुकिवैद्युतानाग्-रुद्राणाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । रजतानाग्-रुद्राणाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । परुषाणाग्-रुद्राणाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । श्यामानाग्-रुद्राणाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । कपिलानाग्-रुद्राणाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । अतिलोहितानाग्-रुद्राणाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि ॥ ७० ॥

अवपतन्तानाग्-रुद्राणाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । वैद्युतानाग्-रुद्राणाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । प्रभ्राजमानीनाग्-रुद्राणीनाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । वासुकिवैद्युतीनाग्-रुद्राणीनाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । रजतानाग्-रुद्राणीनाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । परुषाणाग्-रुद्राणीनाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । श्यामानाग्-रुद्राणीनाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । कपिलानाग्-रुद्राणीनाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । अतिलोहितीनाग्-रुद्राणीनाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि । अवपतन्तीनाग्-रुद्राणीनाग्-स्थाने स्वतेजंसा भानि ।

वैद्युतीनागं रुद्राणीनागस्थाने स्वतेजसा भानि । उँ भूर्भुवस्स्वः ।
रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनगंरीढवम् ॥ ७१ ॥

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य । अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि ।
जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि । सहोजसो
दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि । अजिराप्रभव उपदिश्यस्य
स्थाने स्वतेजसा भानि । वैश्वानरस्याऽपरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि । नर्यपिस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि । पड़क्तिराधस
उदगदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि । विसर्पिण उपदिश्यस्य
स्थाने स्वतेजसा भानि । उँ भूर्भुवस्स्वः । दिशो वो मिथुनं मा नो
मिथुनगंरीढवम् ॥ ७२ ॥

दक्षिणपूर्वस्यान्दिशि विसर्पी नुरकः । तस्मान्नः परिपाहि ।
दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नुरकः । तस्मान्नः परिपाहि ।
उत्तरपूर्वस्यान्दिशि विषांदी नुरकः । तस्मान्नः परिपाहि ।
उत्तरापरस्यान्दिश्यविषांदी नुरकः । तस्मान्नः परिपाहि । आ
यस्मिन्त्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रत्वित्येते ॥ ७३ ॥

इन्द्रधोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपंदधताम् । मनोंजवसो वः
पितृभिं दक्षिणत उपंदधताम् । प्रचेता वो रुद्रैः पश्चादुपंदधताम् ।
विश्वकर्मा व आदित्यरुत्तरत उपंदधताम् । त्वष्टा वो रुपैरुपरिष्ठा-
दुपंदधताम् । संज्ञानं वः पश्चादिति । आदित्यसर्वोऽग्निः

पूंथिव्याम् । वायुरुन्तरिक्षे । सूर्योऽदिवि । चन्द्रमा॑ दिक्षु । नक्षत्राणि॑
स्वलोके । एवा ह्येव । एवा ह्यंगे । एवा हि वायो । एवा हीन्द्र ।
एवा हि पूषन् । एवा हि देवाः ॥ ७४ ॥

आपंमापामपस्सर्वाः । अस्मादस्मादितोऽमुतः । अग्निर्वायुश्च
सूर्यश्च । सह संब्रस्करद्धिया । वाय्वशां रश्मिपतयः ।
मरीच्यात्मानो अद्वृहः । देवीर्भुवनसूर्वरीः । पुत्रवत्त्वायं मे सुत ।
महानाम्नीर्महामानाः । महसो मंहसस्सर्वः ॥ ७५ ॥

देवीः पर्जन्यसूर्वरीः । पुत्रवत्त्वायं मे सुत । अपाऽश्न्युष्णिम-
पारक्षः । अपाऽश्न्युष्णिमपारघम् । अपाऽग्रामपचाऽवर्तिम् ।
अपदेवीरितो हित । वज्रन्देवीरजीताग्श्च । भुवनन्देवसूर्वरीः ।
आदित्यानदितिन्देवीम् । योनिनोर्ध्वमुदीषंत ॥ ७६ ॥

भूद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः । भूद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवागंसंस्तुनूभिः । व्यशेम देवहितं यदायुः ।
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः । स्वस्ति नः पूषा विश्वेदाः ।
स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः । स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ।
केतवो अरुणासश्च । क्रुष्यो वातरशनाः । प्रतिष्ठागंशतधां हि ।
समाहितासो सहस्रधायसम् । शिवा नशन्तमा भवन्तु । दिव्या
आप ओषधयः । सुमुडीका सरस्वति । मा ते व्योम
सुन्दृशिं ॥ ७७ ॥

योऽपां पुष्पं वेदं । पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति । चन्द्रमा
वा अपां पुष्पम् । पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति । य एवं वेदं ।
योऽपामायतनं वेदं । आयतनवान् भवति । अग्निर्वा अपामायतनम् ।
आयतनवान् भवति । योऽग्नेरायतनं वेदं ॥ ७८ ॥

आयतनवान् भवति । आपो वा अग्नेरायतनम् । आयतनवान्
भवति । य एवं वेदं । योऽपामायतनं वेदं । आयतनवान् भवति ।
वायुर्वा अपामायतनम् । आयतनवान् भवति । यो वायोरायतनं
वेदं । आयतनवान् भवति ॥ ७९ ॥

आपो वै वायोरायतनम् । आयतनवान् भवति । य एवं वेदं ।
योऽपामायतनं वेदं । आयतनवान् भवति । असौ वै तपञ्चपामा-
यतनम् । आयतनवान् भवति । योऽमुष्य तपत आयतनं वेदं ।
आयतनवान् भवति । आपो वा अमुष्य तपत आयतनम् ॥ ८० ॥

आयतनवान् भवति । य एवं वेदं । योऽपामायतनं वेदं ।
आयतनवान् भवति । चन्द्रमा वा अपामायतनम् । आयतनवान्
भवति । यश्चन्द्रमस आयतनं वेदं । आयतनवान् भवति । आपो वै
चन्द्रमस आयतनम् । आयतनवान् भवति ॥ ८१ ॥

य एवं वेदं । योऽपामायतनं वेदं । आयतनवान् भवति ।
नक्षत्राणि वा अपामायतनम् । आयतनवान् भवति । यो
नक्षत्राणमायतनं वेदं । आयतनवान् भवति । आपो वै

नक्षत्राणामायतंनम् । आयतंनवान् भवति । य एवं वेदं ॥ ८२ ॥

योऽपामायतंनं वेदं । आयतंनवान् भवति । पर्जन्यो वा
अपामायतंनम् । आयतंनवान् भवति । यः पर्जन्यस्यायतंनं वेदं ।
आयतंनवान् भवति । आपो वै पर्जन्यस्याऽयतंनम् । आयतंनवान्
भवति । य एवं वेदं । योऽपामायतंनं वेदं ॥ ८३ ॥

आयतंनवान् भवति । संवत्सरे वा अपामायतंनम् ।
आयतंनवान् भवति । यस्संवत्सरस्यायतंनं वेदं । आयतंनवान्
भवति । आपो वै संवत्सरस्यायतंनम् । आयतंनवान् भवति । य
एवं वेदं । योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितां वेदं । प्रत्येव तिष्ठति ॥ ८४ ॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः । तदेषाऽभ्यनूक्ता ।
अपागंरसमुदयगंसन् । सूर्ये शुक्रगंसमाखृतम् । अपागंरसंस्य यो
रसः । तं वो गृह्णाम्युत्तमिति । इमे वै लोका अपागंरसः ।
तेऽमुष्मिन्नादित्ये समाखृताः । जानुदृष्टीमुत्तरवेदीङ्गात्वा । अपां
पूरयित्वा गुल्फदुष्मम् ॥ ८५ ॥

पुष्करपर्णः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च सग्रस्तीर्य । तस्मिन्निहायसे ।
अग्निं प्रणीयोपसमाधाय । ब्रह्मवादिनो वदन्ति । करमात्प्रणीते
ऽयमग्निश्चीयते । साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययंश्चीयते । असौ भुवनेष्य-
नाहिताग्निरेताः । तमुभितं एता अबीष्टका उपदधाति । अग्निहोत्रे
दर्शपूर्णमासयोः । पशुबन्धे चातुर्मास्येषु ॥ ८६ ॥

अथो आहुः । सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति । एतद्द्वं स्म वा
आहुशशण्डिलाः । कम् ग्निश्चिन्नुते । सुत्रियम् ग्निश्चिन्नवानः । सुवत्सुरं
प्रत्यक्षेण । कम् ग्निश्चिन्नुते । सावित्रम् ग्निश्चिन्नवानः । अमुर्मादित्यं
प्रत्यक्षेण । कम् ग्निश्चिन्नुते ॥ ८७ ॥

नाचिकेतम् ग्निश्चिन्नवानः । प्राणान्प्रत्यक्षेण । कम् ग्निश्चिन्नुते ।
चातुर्होत्रियम् ग्निश्चिन्नवानः । ब्रह्म प्रत्यक्षेण । कम् ग्निश्चिन्नुते ।
वैश्वसूजम् ग्निश्चिन्नवानः । शरीरं प्रत्यक्षेण । कम् ग्निश्चिन्नुते ।
उपानुवाक्यमाशुम् ग्निश्चिन्नवानः ॥ ८८ ॥

इमान् लोकान्प्रत्यक्षेण । कम् ग्निश्चिन्नुते । इममारुणकेतुक-
म् ग्निश्चिन्नवान इति । य एवासौ । इतश्चाऽमुतंश्चाऽव्यतीपाती ।
तमिति । योऽग्नेर्मिथूया वेदं । मिथुनवान्भवति । आपो वा
अग्नेर्मिथूयाः । मिथुनवान्भवति । य एवं वेदं ॥ ८९ ॥

आपो वा इदमासन्त्सलिलमेव । स प्रजापतिरेकः पुष्करपुर्णे
समंभवत् । तस्यान्तर्मनसि कामस्समंवर्तत । इदगंसृजेयमिति ।
तस्माद्यत्पुरुषो मनसभिगच्छति । तद्वाचा वंदति । तत्कर्मणा
करोति । तदेषाऽभ्यनूक्ता । कामस्तदग्रे समंवर्तताधि । मनसो रेतः
प्रथमं यदासीत् ॥ ९० ॥

सुतो बन्धुमसंति निरविन्दन् । हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषेति ।
उपैनन्तदुपर्नमति । यत्कामो भवति । य एवं वेदं । स तपों

इतप्यत । स तपस्तुप्त्वा । शरीरमधूनुत । तस्य यन्मागंसमारीत् ।
ततोऽरुणः केतवो वातंरशना ऋषयु उद्दिष्टन् ॥ ९१ ॥

ये नखौः । ते वैखानसाः । ये वालौः । ते वालखिल्याः । यो
रसः । सोऽपाम् । अन्तरतः कूर्म भूतगंसर्पन्तम् । तमंब्रवीत् । मम
वैत्वङ्मागंसा । समंभूत् ॥ ९२ ॥

नेत्यब्रवीत् । पूर्वमेवाहमिहासुमितिं । तत्पुरुषस्य पुरुषुत्वम् । स
सुहस्रंशीर्षा पुरुषः । सुहस्राक्षससुहस्रपात् । भूत्वोद्दिष्टत् ।
तमंब्रवीत् । त्वं वै पूर्वगंसमंभूः । त्वमिदं पूर्वः कुरुष्वेति । स इत
आदायापः ॥ ९३ ॥

अञ्जलिना पुरस्तादुपादंधात् । एवाह्वेवेति । ततं आदित्य
उद्दिष्टत् । सा प्राची दिक् । अथाऽरुणः केतुर्दक्षिणत उपादंधात् ।
एवाह्यम् इति । ततो वा अग्निरुद्दिष्टत् । सा दक्षिणा दिक् ।
अथारुणः केतुः पश्चादुपादंधात् । एवाहि वायो इति ॥ ९४ ॥

ततो वायुरुद्दिष्टत् । सा प्रतीची दिक् । अथारुणः केतुरुत्तरत
उपादंधात् । एवाहीन्द्रेति । ततो वा इन्द्र उद्दिष्टत् । सोदींची
दिक् । अथारुणः केतुर्मध्य उपादंधात् । एवाहि पूषन्निति । ततो
वै पूषोद्दिष्टत् । सेयन्दिक् ॥ ९५ ॥

अथारुणः केतुरुपरिष्टादुपादंधात् । एवाहि देवा हति ।
ततो देवमनुष्याः पितरः । गन्धर्वाप्सरसश्चोद्दिष्टन् । सोर्धा

दिक् । या विप्रुषों विपरापतन् । ताम्योऽसुरा रक्षागंसि
पिशाचाश्वोदंतिष्ठन् । तस्मात्ते पराभवन् । विप्रुडभ्यो हि ते
समंभवन् । तदेषाभ्यनूक्ता ॥ ९६ ॥

आपो ह यद्वृहतीर्गम्मायन् । दक्षन्दधाना जनयन्तीस्वयुभुम् ।
ततं इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः । अद्वयो वा इदगं समंभूत् ।
तस्मादिदगंसर्वं ब्रह्म स्वयुभ्विति । तस्मादिदगं सर्वं शिथिंलमिवा
ऽध्युवमिवाभवत् । प्रजापतिर्वाव तत् । आत्मनात्मानं विधाय ।
तदेवानुप्राविंशत् । तदेषाभ्यनूक्ता ॥ ९७ ॥

विधायं लोकान् विधायं भूतानि । विधायं सर्वाः प्रदिशो
दिशंश्च । प्रजापतिः प्रथमजा क्रुतस्य । आत्मनात्मानमभि-
संविवेशोति । सर्वमेवेदमाप्त्वा । सर्वमवरुद्धयं । तदेवानुप्रविंशति ।
य एवं वेदं ॥ ९८ ॥

चतुष्टय्य आपों गृह्णाति । चत्वारि वा अपाग्न्यपाणि । मेघों
विद्युत् । स्तनयिलुर्वृष्टिः । तान्येवावरुन्धे । आतपति वर्ष्या
गृह्णाति । ताः पुरस्तादुपंदधाति । एता वै ब्रह्मवर्चस्या आपः । मुखुत
एव ब्रह्मवर्चसमवंरुन्धे । तस्मान्मुखुतो ब्रह्मवर्चसितरः ॥ ९९ ॥

कूप्यां गृह्णाति । ता दक्षिणत उपंदधाति । एता वै
तेजस्तस्विनीरापः । तेजं एउवास्य दक्षिणतो दंधाति । तस्मादक्षिणो
ऽर्धस्तेजस्वितरः । स्थावरा गृह्णाति । ताः पश्चादुपंदधाति । प्रतिष्ठिता

वै स्थावराः । पश्चादेव प्रतिंतिष्ठति । वहन्तीर्गृह्णाति ॥ १०० ॥

ता उत्तरत उपदधाति । ओजस् वा एता वहन्तीरिवोद्भृतीरिव
आकूजंतीरिव धावन्तीः । ओजं एवास्यौत्तरतो दधाति ।
तस्मादुत्तरोऽर्धं ओजस्वितरः । सुभार्या गृह्णाति । ता मध्य
उपदधाति । इयं वै संभार्याः । अस्यामेव प्रतिंतिष्ठति । पल्वल्या
गृह्णाति । ता उपरिष्टादुपादधाति ॥ १०१ ॥

असौ वै पल्वल्याः । अमुष्यामेव प्रतिंतिष्ठति । दिक्षुपदधाति ।
दिक्षु वा आपः । अन्वं वा आपः । अद्भ्यो वा अन्वञ्जायते ।
यदेवाद्योऽन्नञ्जायते । तदवरुन्धे । तं वा एतमरुणाः केतवे
वातरशना ऋषयोऽचिन्वन् । तस्मादारुणकेतुकः ॥ १०२ ॥

तदेषाभ्यनूक्ता । केतवे अरुणासश्च । ऋषयो वातरशनाः ।
प्रतिष्ठागं शतधांहि । सुमाहितासो सहस्रधायसुमितिं । शतशश्चैव
सुहसंशश्च प्रतिंतिष्ठति । य एतमश्चिन्नुते य उचैनमेवं
वेदे ॥ १०३ ॥

जानुदध्नीमुत्तरवेदीङ्गात्वा । अपां पूरयति । अपागं सर्वत्वायं ।
पुष्करपर्णग्रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति । तपो वै पुष्करपर्णम् ।
सत्यग्रुक्मः । अमृतं पुरुषः । एतावद्वा वास्ति । यावदेतत् ।
यावदेवास्ति ॥ १०४ ॥

तदवरुन्धे । कुर्ममुपदधाति । अपामेव मेधमवरुन्धे । अथोऽ

स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । आपामापामुपस्सर्वाः । अस्मादस्मा-
दितोऽमुतः । अश्विर्युश्च सूर्यश्च । सुहसंश्वस्कर्षिया इति ।
वाय्वशां रश्मिपतंयः । लोकं पृणच्छिद्रं पृण ॥ १०५ ॥

यास्तिसः परमजाः । इन्द्रधोषा वो वसुभिरेवाह्वेति ।
पञ्चचितंय उपदधाति । पाढक्तोऽग्निः । यावानेवाश्चिः । तञ्चिनुते ।
लोकंपृणया द्वितीयमुपदधाति । पञ्च पदा वै विराट् । तस्या वा इयं
पादः । अन्तरिक्षं पादः । द्यौः पादः । दिशः पादः । परोरंजा-
पादः । विराज्येव प्रतिंतिष्ठति । य एतमश्चिनुते । य उचैनमेवं
वेद ॥ १०६ ॥

अश्चिं प्रणीयोपसमाधाय । तमभित एता अबीष्टका-
उपदधाति । अश्विहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः । पशुबन्धे चातुर्मास्येषु ।
अथो आहुः । सर्वेषु यज्ञक्रतुञ्चिति । अथ हस्माहारुण-
स्वायंभुवः । सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं मन्यामहे । नाना वा
एतेषां वीर्याणि । कमग्निच्छिनुते ॥ १०७ ॥

सत्रियमग्निच्छिन्वानः । कमग्निच्छिनुते । सावित्रमग्निच्छिन्वानः ।
कमग्निच्छिनुते । नाचिकेतमग्निच्छिन्वानः । कमग्निच्छिनुते । चातुर-
होत्रिय-मग्निच्छिन्वानः । कमग्निच्छिनुते । वैश्वसृजमग्निच्छिन्वानः ।
कमग्निच्छिनुते ॥ १०८ ॥

उपानुवाक्यमाशुग्निच्छिन्वानः । कमग्निच्छिनुते । इममारुणकेतुक

मृश्चिंच्चिन्वान् इति । वृषा वा अग्निः । वृषाणौ सग्रहकालयेत् । हुन्येतास्य यज्ञः । तस्मान्नानुषज्जयः । सोत्तरवेदिषु क्रतुषु चिन्वीत । उत्तरवेद्याग्न्यग्निश्चीयते । प्रजाकामश्चिन्वीत ॥ १०९ ॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः । प्राजापत्याः प्रजाः । प्रजावान् भवति । य एवं वेदं । पशुकामश्चिन्वीत । संज्ञानं वा एतत् पशुनाम् । यदाप्तः पशुनामेव संज्ञानेऽग्निश्चिनुते । पशुमान् भवति । य एवं वेदं ॥ ११० ॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत । आपो वै वृष्टिः । पर्जन्यो वरषुको भवति । य एवं वेदं । आमयावी चिन्वीत । आपो वै भेषजम् । भेषजमेवास्मै करोति । सर्वमायुरेति । अभिचरणश्चिन्वीत । वज्रो वा आपः ॥ १११ ॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति । स्तुणुत एनम् । तेजस्कामो यशस्कामः । ब्रह्मवर्चसकामस्वर्गकामश्चिन्वीत । एतावद्वा वास्ति । यावदेतत् । यावदेवास्ति । तदवरुन्धे । तस्यैतद्वृतम् । वर्षन्ति न धावेत् ॥ ११२ ॥

अमृतं वा आपः । अमृतस्यानन्तरित्यै । नाप्तु मूत्रपुरीषङ्कर्यात् । न निष्ठीवेत् । न विवर्सनस्नायात् । गुह्यो वा एषोऽग्निः । एतस्याग्नेरनंतिदाहाय । न पुंष्करपूर्णानि हिरण्यवाऽधितिष्ठेत् । एतस्याग्नेरनम्यारोहाय । न कूर्मस्याशनीयात् । नोदुकस्याधातु-

कान्येनमोदुकानि भवन्ति । अघातुंका आपः । य एतमग्निश्चिनुते ।
य उचैनमेवं वेदं ॥ ११३ ॥

इमानुंकं भुवना सीषधेम । इन्द्रश्च विश्वे च देवाः । यज्ञश्च
नस्तन्वश्च प्रजाश्च । आदित्यैरिन्द्रसह सीषधातु । आदित्यैरिन्द्र-
ससगंणो मरुद्धिः । अस्माकं भूत्वविता तनूनाम् । आप्लवस्व
प्रप्लवस्व । आण्डीभवज् मा मुहुः । सुखादीन्दुःखनिधनाम् ।
प्रतिमुञ्चस्व स्वां पुरम् ॥ ११४ ॥

मरीचयस्वायंभुवाः । ये शंरीराण्यकल्पयन् । ते ते
देहङ्कल्पयन्तु । मा चं ते ख्यासमं तीरिषत् । उत्तिष्ठत् मा स्वप्त ।
अग्निमिच्छध्वं भारताः । राज्ञसोमंस्य तृप्तासः । सूर्येण
सयुजोषसः । युवा सुवासाः । अष्टाचक्रा नवद्वारा ॥ ११५ ॥

देवानां पूरयोध्या । तस्याग्निहिरण्यंयः कोशः । स्वर्गो लोको
ज्योतिषाऽवृतः । यो वै तां ब्रह्मणो वेद । अमृतेनाऽवृतां पुरीम् ।
तस्मै ब्रह्म चं ब्रह्मा च । आयुः कीर्ति प्रजान्ददुः ।
विभ्राजमानाग्नहरिणीम् । यशसां संपरीवृताम् । पुरग्निहिरण्यंयीं
ब्रह्मा ॥ ११६ ॥

विवेशाऽपराजिता । पराङ्गेत्यज्यामयी । पराङ्गेत्यनाशकी ।
इहचामुत्रचान्वेति । विद्वान्देवासुरानुभयान् । यत्कुमारी मन्द्रयंते ।
यद्योषिद्यत्पतिव्रतां । अरिष्टं यत्किंच क्रियते । अग्निस्तदनुवेधति ।

अशृतांसशृतासश्च ॥ ११७ ॥

यज्वानो येऽप्यंयज्वनः । स्वर्यन्तो नापेक्षन्ते । इन्द्रमश्चिंच्च ये
विदुः । सिकंता इव संयन्ति । रशिभिरस्मुदीरिताः ।
अस्माल्लोकादमुष्माच्च । क्रषिभिरदात्यृश्निभिः । अपेतु वीतु वि च
सर्पतातः । येऽत्रस्थ पुराणा ये च नूतनाः ।
अहोभिरुद्धिरुभिर्व्यक्तम् ॥ ११८ ॥

यमो ददात्ववसानंमस्मै । नृ मुण्णन्तु नृपात्वर्यः । अकृष्टा ये च
कृष्टंजाः । कुमारीषु कुनीनीषु । जारिणीषु च ये हिताः । रेतःपीता
आण्डपीताः । अङ्गरेषु च ये हुताः । उभयान् पुत्रपौत्रकान् ।
युवेऽहं यमराजगान् । शतमिन्दु शरदः ॥ ११९ ॥

अदो यद्वर्तं विलबम् । पितृणांच्च यमस्य च ।
वरुणस्याश्चिनोरग्नेः । मरुतांच्च विहायसाम् । कामप्रयवणं मे
अस्तु । स ह्येवास्मिं सनातनः । इति नाको ब्रह्मश्रवो रायो धनम् ।
पुत्रानापो देवीरिहाऽहित ॥ १२० ॥

विशीष्णिंडगृंशीष्णिंच्च । अपेतो निरक्तिग्रहंथः । परिबाधग्-
श्वेतकुक्षम् । निजङ्गांशब्दोदरम् । स तान् वाच्यायया सह । अग्ने
नाशय सन्दृशाः । ईर्ष्यसूये बुभुक्षाम् । मन्युं कृत्यां च दीधिरे ।
रथेन किंशुकावता । अग्ने नाशय सन्दृशाः ॥ १२१ ॥

पर्जन्याय प्रगायत । दिवस्युत्रायं मीढुषेऽ । स नो यवसंमिच्छतु ।

इदं वचं पूर्जन्याय स्वराजे । हृदो अस्त्वन्तर्न्तद्युयोत । मयोभूवार्तां
विश्वकृष्टयससन्त्वस्मे । सुपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः । यो गर्भमोषं-
धीनाम् । गवांडकृणोत्यर्वताम् । पूर्जन्यः पुरुषीणांम् ॥ १२२ ॥

पुनर्मामैत्तिन्द्रियम् । पुनरायुः पुनर्भगः । पुनब्रह्मणमैतु मा ।
पुनर्द्रविंणमैतु मा । यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान् ।
यदोषधीरप्यसंरद्यदापः । इदन्तत्पुनराददे । दीर्घयुत्त्वाय वर्चसे ।
यन्मेऽरेतः प्रसिंच्यते । यन्म आजायते पुनः । तेन मामृतं कुरु ।
तेन सुप्रजसंङ्कुरु ॥ १२३ ॥

अद्वयस्तिरोधाऽजायत । तवं वैश्रवणससंदा । तिरोऽधेहि
सप्तलान्नः । ये अपोऽश्वन्ति केचुन । त्वार्ष्णि मायां वैश्रवणः ।
रथगंसहस्रवन्धुरम् । पुरुश्चक्रगंसहस्राश्वम् । आस्थायायाहि नो
बलिम् । यस्मै भूतानि बलिमावहन्ति । धनञ्जावो
हस्तिहिरण्यमश्वान् ॥ १२४ ॥

असाम सुमतौ यज्ञियस्य । श्रियं बिग्रुतोऽन्नमुखीं विराजम् ।
सुदरशने चं क्रौञ्चे चं । मैनागे चं महागिरौ । शतद्वाद्वारंगमन्ता ।
संग्रहार्थन्नगं तवं । इति मन्त्राः । कल्पोऽत ऊर्ध्वम् । यदि बलिगं
हरेत् । हिरण्यनाभये वितुदये कौबेरायायं बलिः ॥ १२५ ॥

सर्वभूतधिपतये नम इति । अथ बलिगंहृत्वोपतिष्ठेत । क्षत्रं क्षत्रं
वैश्रवणः । ब्राह्मणा वयग्रस्मः । नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः ।

अरमात्प्रविश्यान्नमद्धीति । अथ तमग्निमांदधीति । यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुज्ञीति । तिरोधा भूः । तिरोधा भुवः ॥ १२६ ॥

तिरोधास्त्वः । तिरोधा भूर्भुवस्त्वः । सर्वेषां लोकानामाधिपत्ये सीदेति । अथ तमग्निमिन्धीति । यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुज्ञीति । तिरोधा भूस्त्वाहाँ । तिरोधा भुवस्त्वाहाँ । तिरोधास्त्वस्त्वाहाँ । तिरोधा भूर्भुवस्त्वस्त्वाहाँ । यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीर हुता भवेयुः ॥ १२७ ॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः । तस्मिन्ब्रह्मः काले प्रयुज्ञीति । परंसुप्त-जनाद्वेष्टि । मारम प्रमाद्यन्तंमाध्यापयेत् । सर्वार्थास्मिद्भ्युन्ते । य एवं वेद । क्षुध्यन्निदंमजानताम् । सर्वार्था नं सिद्ध्युन्ते । यस्ते विघातुंको भ्राता । ममान्तरहृदये श्रितः ॥ १२८ ॥

तस्मां इममग्रपिण्डञुहोमि । स मैऽर्थान्मा विवधीत् । मयि स्वाहाँ । राजाधिराजायं प्रसव्यसाहिने । नमो वृयं वैश्रवणायं कुर्महे । स मे कामान्कामकामाय मह्यम् । कामेश्वरो वैश्रवणो दंदातु । कुबेरायं वैश्रवणायं । महाराजाय नमः । केतवो अरुणासश्च । ऋषयो वातरशनाः । प्रतिष्ठागंशतधां हि । सुमाहितासो सहस्रधायसम् । शिवानश्शन्तमा भवन्तु । दिव्या आपोषधयः । सुमृडीका सरस्त्वति । मा ते व्योम सुन्दृशिं ॥ १२९ ॥

संवत्सरमेतद्वत् चरेत् । द्वौ वा मासौ । नियमसंमासेन ।

तस्मिन्नियमं विशेषाः । त्रिष्वणमुदकोपस्पृशी । चतुर्थकालपानं-
भक्तस्यात् । अहरहर्वा भैक्षं मश्चीयात् । औदुंबरीभिरसमिद्विरग्निं
परिचरेत् । पुनर्मामैत्त्विन्द्रियमित्येतेनाऽनुवाकेन । उच्छृतपरिपूता-
भिरद्विः कार्यं कुर्वते ॥ १३० ॥

अंसञ्चयवान् । अग्नये वायवे सूर्याय । ब्रह्मणे प्रजापतये ।
चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः । क्रतुभ्यरसंवत्सराय । वरुणायारुणायेति
ब्रतहोमाः । प्रवर्णवदादेशः । अरुणाः काण्डक्रुषयः । अरण्ये
ऽधीयीरन् । भद्रङ्गर्णभिरिति द्वैं जपित्वा ॥ १३१ ॥

महानाम्नीभिरुदकगं संग्रस्पृश्य । तमाचार्यो दुद्यात् ।
शिवानश्शन्तमेत्योषधीं रालभते । सुमृडीकेति भूमिम् । एवमंपवर्गे ।
धेनुर्दक्षिणा । कगंसं वासंश्च क्षौमम् । अन्यद्वा शुक्ळम् । यथाशक्ति
वा । एवग्रस्वाध्यायं धर्मेण । अरण्ये ऽधीयीत । तपस्वी पुण्यो
भवति तपस्वी पुण्यो भवति ॥ १३२ ॥

ॐ भद्रङ्गर्णभिशृणुयामं देवाः । भद्रं पंश्येमाक्षभिर्यजंत्राः ।
स्थिरैररङ्गस्तुष्टुवाग्रं संस्तुनूभिः । व्यशेम देवहिंतं यदायुः । स्वस्ति
न् इन्द्रौ वृद्धश्रवाः । स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति
नस्ताक्षर्यो अरिष्टनेमिः । स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ १३३ ॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ॥

॥ पुरुषसूक्तम् ॥

तैत्तिरीयारण्यकम् - तृतीयः प्रश्नः

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे । गातुं यज्ञायं । गातुं यज्ञपतये । दैवीं
स्वस्तिरस्तु नः । स्वस्तिमनुषेभ्यः । ऊर्ध्वं जिंगातु भेषजम् । शं
नो अस्तु द्विपदे । शं चतुष्पदे । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ सुहस्रशीरषा पुरुषः । सुहस्राक्षः सुहस्रपात् । स भूमि
विश्वतो वृत्वा । अत्यंतिष्ठदशाङ्गुलम् । पुरुष पुरुषेदग्नं सर्वम् ।
यद्भूतं यच्च भव्यम् । उतामृतत्वस्येशानः । यदन्नेनातिरोहति ।
एतावानस्य महिमा । अतो ज्यायाग्रश्च पूरुषः ॥ १ ॥

पादोऽस्य विश्वां भूतानिं । त्रिपादस्यामृतं दिवि । त्रिपादूर्ध्वं
उदैत्पुरुषः । पादोऽस्येहाऽभवात्पुनः । ततो विष्वङ्ग्व्यंक्रामत् ।
साशनानुशने अभिः । तस्मांद्विराङ्गजायत । विराजो अधिः पूरुषः ।
स जातो अत्यरिच्यत । पुश्चाद्भूमिमथों पुरः ॥ २ ॥

यत्पुरुषेण हृविषां । देवा यज्ञमतन्वत । वसन्तो
अंस्यासीदाज्यम् । ग्रीष्म इध्मशशारञ्जुविः । सुप्तास्यासन्परिधयः ।
त्रिः सुप्त सुमिधः कृताः । देवा यद्यज्ञं तन्वानाः । अबंधन्पुरुषं
पशुम् । तं यज्ञं बरहिषि प्रौक्षन् । पुरुषं जातमग्रतः ॥ ३ ॥

तेन देवा अयंजन्त । साध्या ऋषयश्च ये । तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः ।

संभूतं पृष्ठदाज्यम् । पुश्गौस्तागश्चक्रे वायव्यान् । आरण्यान्ग्राम्याश्च
ये । तस्मैद्यज्ञात्सर्वहुतः । क्रचः सामानि जज्ञिरे । छन्दागंसि
जज्ञिरे तस्मात् । यजुस्तस्मादजायत ॥ ४ ॥

तस्मादश्वां अजायन्त । ये के चोभ्यादंतः । गावों ह जज्ञिरे
तस्मात् । तस्माज्जाता अंजावयः । यत्पुरुषं व्यदधुः । कुतिधा
व्यक्त्ययन् । मुखं किमस्य कौबाहू । कावूरू पादावुच्येते ।
ब्राह्मणोऽस्य मुखंमासीत् । बाहूरांजन्यः कृतः ॥ ५ ॥

ऊरु तदस्य यद्वैश्यः । पुद्ध्यागं शुद्रो अंजायत । चन्द्रमा
मनसो जातः । चक्षोः सूर्यो अजायत । मुखादिन्द्रश्चाश्रिश्च ।
प्राणाद्वायुरजायत । नाभ्यां आसीदुन्तरिक्षम् । शीष्णो चौः समर्वतत ।
पुद्ध्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात् । तथां लोकागं अंक्त्ययन् ॥ ६ ॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम् । आदित्यवर्णं तमसस्तुपारे । सर्वाणि
रूपाणि विचित्य धीरः । नामानि कृत्वाऽभिवदन्, यदास्ते । ध्रुता
पुरस्ताद्यमुदाजहारं । शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतंसः । तमेवं विद्वान्मृतं
इह भवति । नान्यः पन्था अयनाय विद्यते । यज्ञेन यज्ञमयजन्त
देवाः । तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । ते हु नाकं महिमानः
सचन्ते । यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः ॥ ७ ॥

अद्ध्यः संभूतः पृथिव्यै रसाच्च । विश्वकर्मणः समर्वताधिं ।
तस्य त्वष्टा विदधंद्रूपमेति । तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रे ।

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम् । आदित्यवर्णं तमसः परस्तात् । तमेवं
विद्वानुमृतं इह भवति । नान्यः पन्था विद्यतेऽयंनाय । प्रजापंतिश्चरति
गर्भे' अन्तः । अजायमानो बहुधा विजायते ॥ ८ ॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम् । मरीचीनां पुदमिच्छन्ति
वेधसः । यो देवेभ्य आतंपति । यो देवानां पुरोहितः । पूर्वं यो
देवेभ्यो जातः । नमो रुचाय ब्राह्मये । रुचं ब्राह्मं जनयन्तः । देवा अग्रे
तद्ब्रुवन् । यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात् । तस्य देवा असुन् वशे ॥ ९ ॥

हीश्वं ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ । अहोरात्रे पार्श्वे । नक्षत्राणि रूपम् ।
अश्विनौ व्यातम् । इष्टं मनिषाण । अमुं मनिषाण । सर्वं मनिषाण ॥ १० ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ नारायणसूक्तम् ॥

तैत्तिरीयारण्यकम् - 4. प्रपाठकः - 10 अनुवाकः - 13

ॐ सुह नाववतु । सुह नौ भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै । तेजस्वि-
नावधींतमस्तु मा विंद्विषावहै ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ ॥ सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम् । विश्वं नारायणं
देवमक्षरं परमं पुदम् । विश्वतः परमान्तित्यं विश्वं नारायणं हरिम् ।
विश्वमेवेदं पुरुष-स्तद्विश्व-मुपंजीवति । पतिं विश्वस्यात्मेश्वरं
शाश्वतं गं शिव-मंच्युतम् । नारायणं मंहाङ्गेयं विश्वात्मानं
पुरायणम् । नारायणपरो ज्योतिरात्मा नारायणः परः । नारायणपरं

ब्रह्मं तत्त्वं नारायणः परः । नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः
परः । यच्च किञ्चिज्जंगत्सर्वं दृश्यतेैः श्रूयतेऽपि वा ॥

अन्तर्बुद्धिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः । अनन्तमव्ययं
कविगं संमुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम् । पद्मकोश-प्रतीकाशगं हृदयं
चाप्यधोमुखम् । अधों निष्ठा विंतस्त्यान्ते नाभ्यामुंपरि तिष्ठति ।
ज्वालमालाकुलं भ्राती विश्वस्यायतनं महत् । सन्ततगं शिलाभिस्तु
लम्बत्याकोशसञ्चिभम् । तस्यान्ते सुषिरगं सूक्ष्मं तस्मिन् सर्वं
प्रतिष्ठितम् । तस्य मध्ये महानग्नि-विश्वार्चि-विश्वतोमुखः ।
सोऽग्रभुग्विभंजन्ति॒ष्ठ-ब्राह्मरमज्जरः कविः । तिर्यगूर्ध्व-
मधशशायी रुश्मयस्तस्य सन्तता । सन्तापयंति स्वं देहमापाद-
तलमस्तकः । तस्य मध्ये वहिंशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः ।
नीलतों-यदंमध्यस्था-द्विद्युलेखेव भास्वरा । नीवारशूकवत्तन्वी
पीता भास्वत्यूणपंमा । तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः ।
स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट् ॥

ऋतगं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम् । ऊर्ध्वरैतं
विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः ॥

ॐ नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि । तन्मो विष्णुः
प्रचोदयात् ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ विष्णुसूक्तम् ॥

ॐ विष्णोर्नुकं वीर्याणि प्रवोचं यः पार्थिवानि विमुमे
रजाग्निंसि यो अस्कंभायुदुत्तरगं सुधरस्यं विचक्रमाणस्तेऽधोरुगायो
विष्णोरुराटमसि विष्णोः पृष्ठमसि विष्णोः शनप्त्रेरस्थो विष्णो-
स्त्यूरसि विष्णोर्ध्रुवमसि वैष्णवमसि विष्णवे त्वा ॥

तदस्य प्रियमुभिपाथो अश्याम् । नरो यत्रं देवयवे मदन्ति ।
उरुक्रमस्य स हि बन्धुरित्था । विष्णोः पुदे पंरमे मध्व उथसः ।
प्रतद्विष्णुस्तवते वीर्यायि । मृगो न भीमः कुचुरो गिरिष्ठाः । यस्यो-
रुषु त्रिषु विक्रमणेषु । अधिंक्षियन्ति भुवनानि विश्वाः । परो मात्रं या
त्नुवां वृधान । न तैः महित्वमन्वश्नुवन्ति ॥

उभे तैः विद्व रजसी पृथिव्या विष्णों देवत्वम् । परमस्य विथ्से ।
विचक्रमे पृथिवीमेष एताम् । क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन् ।
ध्रुवासों अस्य कीरयो जनासः । ऊरुक्षितिगं सुजनिंमाचकार ।
त्रिर्द्ववः पृथिवीमेष एताम् । विचक्रमे शतर्चसं महित्वा ।
प्रविष्णुरस्तु तवसुस्तवीयान् । त्वेषग्न्यस्य स्थविरस्य नाम ॥

अतो देवा अंवन्तुनो यतो विष्णु-विचक्रमे । पृथिव्याससुप्त
धामभिः । इदं विष्णु-विचक्रमे त्रेधा निदंधे पदम् । समूढमस्य पाण्
सुरे । त्रीणिं पुदा विचक्रमे विष्णुर्गोपा अदाँभ्यः । ततो धर्माणि
धारयन् । विष्णोः कर्माणि पश्यत् यतो ब्रतानि पस्यते । इन्द्रस्य

युज्युस्सखा॑ ॥

तद्विष्णोः परमं पुदगं सदां पश्यन्ति सूरयः । दिवीवृचक्षुरात्तम् । तद्विप्रांसो विपुन्यवो जागृवागं सुस्समिन्धते । विष्णो-र्यत्परमं पुदम् । पर्याप्त्या अनन्तरायायु सर्वस्तोमोऽति रुत्रं उत्तमं महर्भवति सर्वस्याप्त्यै सर्वस्य जित्यै सर्वमेव तेनांप्लोति सर्वं जयति ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ श्रीसूक्तम् ॥

ऋ. सं. अष्टकम्. 4 अ. 4 परि. सू. 11

ॐ ॥ हिरण्यवर्णं हरिणीं सुवर्णरजुतसंजाम् । चुन्द्रां हिरण्यंयीं लक्ष्मीं जातवेदो म् आवह ॥ तां म् आवह् जातवेदो लक्ष्मीमनं-पगमिनीम् । यस्यां हिरण्यं विन्देयं गामश्च पुरुषानहम् ॥ अश्वपूर्वं रथमध्यां हस्तिनौद-प्रबोधिनीम् । श्रियं देवीमुपह्ये श्रीर्मा देवीर्जुषताम् ॥ कां सोस्मितां हिरण्यप्राकारामाद्रीं ज्वलन्तीं तृप्तां तर्पयन्तीम् । पद्मे स्थितां पद्मवर्णं तामिहोपह्ये श्रियम् ॥ चुन्द्रां प्रभासां यशसा ज्वलन्तीं श्रियं लोके देवजुषामुदाराम् । तां पद्मिनीमीं शरणमहं प्रपञ्चेऽलक्ष्मीर्मे नश्यतां त्वां वृणे ॥ आदित्यवर्णं तपसोऽधिंजातो वनस्पतिस्तवं वृक्षोऽथ बिल्वः । तस्य फलानि तपसा नुदन्तु मायान्तरायाश्च बाह्या अलक्ष्मीः ॥

उपैतु मां दैवसुखः कीर्तिश्च मणिना सुह । प्रादुर्भूतोऽस्मि
राष्ट्रेऽस्मिन् कीर्तिमृद्धिं दुदातु मे ॥ क्षुत्पिंपासामलं ज्येष्ठामलक्ष्मीं
नांशयाम्यहम् । अभूतिमसंमृद्धिं च सर्वा निर्णुद मे गृहात् ॥
गन्धद्वारां दुराधर्षा नित्यपुष्टां करीषिणीम् । ईश्वरीगं सर्वभूतानां
तामिहोपह्ये श्रियम् ॥ मनसः काममाकूतिं वाचः सत्यमंशीमहि ।
पश्नूनां रूपमन्तस्य मयि श्रीः श्रयतां यशः ॥ कर्दमेन प्रजाभूता
मयि संभवं कर्दम । श्रियं वासयं मे कुले मातरं पद्ममालिनीम् ॥
आपः सृजन्तु स्निग्धानि चिङ्गीत वंस मे गृहे । नि चं देवीं मातरं
श्रियं वासयं मे कुले । आद्रा पुष्करिणीं पुष्टि पिङ्गलं
पद्ममालिनीम् । चुन्द्रां हिरण्यं लक्ष्मीं जातवेदो मु आवंह ॥
आद्रा यः करिणीं यष्टि सुवर्णा हेममालिनीम् । सूर्या हिरण्यं
लक्ष्मीं जातवेदो मु आवंह । तां मु आवंहु जातवेदो
लक्ष्मीमनंपगुमिनीम् । यस्यां हिरण्यं प्रभूतं गावो दास्यो
श्वीन् , विन्देयं पुरुषानुहम् ॥

यः शुचिः प्रयतो भूत्वा जुहुयादाज्य मन्वहम् । श्रियः
पञ्चदर्शार्च च श्रीकामः सततं जपेत् । पद्मानने पंद्र ऊरु पद्माक्षीं
पद्मसंभवे । त्वं मां भजस्वं पद्माक्षी येन सौख्यं लभाम्यहम् ॥
अश्वदायी गोदायी धनदायी महाधने । धनं मे जुषतां देवि
सर्वकामांश्च देहिं मे ॥ पुत्रपौत्र धनं धान्यं हस्त्यश्वादिग्वे रथम् ।

प्रजानां भवसि मुता आयुष्मन्तं कुरोतुं माम् ॥ धनंमुग्निर्धनं
वायुर्धनं सूर्यो धनं वसुः । धनुमिन्द्रो बृहस्पतिर्वरुणं धनुमश्नुते ॥
वैनतेय सोमं पिबु सोमं पिबतु वृत्रहा । सोमं धनंस्य सोमिनो मह्यं
ददातु सोमिनः ॥ न क्रोधो न च मात्सुर्यं नु लोभो नाशुभा मंतिः ।
भवन्ति कृतंपुण्यानां भुक्तानां श्रीसूक्तं जुपेत्संदा ॥ वर्षन्तु ते
विभावरि दिवो अंग्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्युव ब्रह्म
द्विषो जंहि ॥ पद्मप्रिये पद्मिनि पद्महस्ते पद्मालये पद्मदलायंताक्षि ।
विश्वप्रिये विष्णु मनोऽनुकूले त्वत्पादपदां मयि सन्निधत्स्व ॥ या सा
पद्मासनस्था विपुलकटितटी पद्मपत्रायताक्षी । गम्भीरा वर्तनाभिः
स्तनभर नमिता शुभ्र वस्त्रोत्तरीया ॥ लक्ष्मीर्दिव्यै-र्जिन्द्रैर्मणिगण
खचितै-स्नापिता हैमकुम्भैः ।

नित्यं सा पद्महस्ता मम वसंतु गृहे सर्वमाङ्गल्यंयुक्ता ॥ लक्ष्मीं
क्षीरसमुद्र राजतनयां श्रीरङ्गधामेश्वरीम् । दासीभूतसमस्त देव
वनितां लोकैकं दीर्पाकुराम् । श्रीमन्मन्दकटाक्षलब्धं विभव
ब्रह्मेन्द्रगङ्गाधराम् । त्वां त्रैलोक्यं कुटुम्बिनीं सुरसिजां वन्दे
मुकुन्दप्रियाम् ॥

सिद्धलक्ष्मी-मर्मक्षलक्ष्मी-ज्येयलंक्ष्मीसुरस्वती । श्रीलक्ष्मीर्वर
लक्ष्मीश्च प्रसन्ना मंम सुर्वदा । वरांकुशौ पाशमर्मीतिमुद्रां करैर्वहन्तीं
कंमलासनस्थाम् । बालार्क कोटि प्रतिभां त्रिणेत्रां भजेहमादां

जंगदीश्वरीं त्वाम् ॥

सुर्वमङ्गलमङ्गल्ये शिवे सुर्वार्थं साधिके । शरण्ये त्र्यम्बके
देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ नारायणि नमोऽस्तु ते । नारायणि
नमोऽस्तु ते ॥

सरसिज-निलये सरोंजहस्ते धवलतरांशुक गन्धमाल्यशोभे ।
भगवति हरिवल्लभे मनोङ्गे त्रिभुवनभूतिकरि प्रसीद महाम् ॥

विष्णुपल्नीं क्षमां देवीं माधवीं माधवप्रियाम् । विष्णोः
प्रियसंखीं देवीं नमाम्यच्युत-वल्लभाम् ॥

महालक्ष्मी च विद्वाहें विष्णुपल्नी च धीमहि । तन्नों लक्ष्मीः
प्रचोदयात् ॥ श्री-वर्चस्य-मायुष्य-मारोग्यमाविधात् पवमानं
महीयते । धनं धान्यं पशुं बहुपुत्रलभं शतसंवत्सरं दीर्घमायुः ॥
ऋणरोगादि-दारिद्र्य-पापक्षुदपमृत्यवः । भयंशोकमनस्तापा
नश्यन्तु मम सर्वदा ॥

श्रिये जात श्रिय आनिर्याय श्रियं वयोः जनितृभ्योः दधातु ।
श्रियं वसाना अमृतत्वमायन् भजन्ति सुद्यः संविता विदध्यून् ॥
श्रियं एवैनं तच्छ्रियामादधाति । सन्ततमृचा वंषट्कृत्यं सन्धत्तं
सन्धीयते प्रजुया पशुभिः । य एवं वेद । अँ महादेव्यै च विद्वाहें
विष्णुपल्नी च धीमहि । तन्नों लक्ष्मीः प्रचोदयात् ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ भूसूक्तम् ॥

तैत्तिरीय संहिता . काण्डम् - 1 प्रपाठकः - 5 अनुवाकः - 3

तैत्तिरीय ब्राह्मणम् अष्टकम् - 3 प्रश्नः - 1 अनुवाकः - 2

ॐ ॥ भूमिंभूम्ना द्यौर्वरिणाऽन्तरिंकं महित्वा । उपरथे ते
देव्यदितेऽग्निमन्त्राद-मन्त्राद्यायादधे । आऽयज्ञौः पृश्चिंक्रमी
दसंनन्मातरुं पुनः । पितरं च प्रयन्त्सुवः । त्रिगंशद्वाम् विराजति
वाक्पत्तज्ञाय शिश्रिये । प्रत्यंस्य वहु द्युर्भिः । अस्य
प्राणादपानत्यन्तश्चरति रोचना । व्यख्यन् महिषः सुवः । यत्त्वा
कुञ्जः परोवपंमन्युना यदवंत्या । सुकल्पंमग्ने तत्तव
पुनरस्त्वोद्दीपयामसि । यत्ते मन्युपरोपतस्य पृथिवीमनुदध्वसे ।
आदित्या विश्वे तद्वा वसंवश्च समाभरन् ।

मेदिनीं देवी वसुन्धरा स्याद्वसुंधा देवी वासवीं । ब्रह्मवर्चसः
पिंतृणाग् श्रोत्रं चक्षुर्मनः । देवी हिरण्यगर्भिणी देवी प्रसूवरी । सदने
सत्यायने सीद । समुद्रवंती सावित्रीह नो देवी मृद्युङ्गीं । महीधरंणी
महोव्यथिंष्टा-शशुङ्गे शृङ्गे यज्ञे यज्ञे विभीषिणीं । इन्द्रपत्नी
व्यापिनीं सुरसरिदिह । वायुमतीं जलशयनीं श्रियंधराराजा
सत्यन्धुपरिमेदिनीं । श्वेपरिधत्तं परिंगाय ।

विष्णुपत्नीं महीं देवीं माधवीं माधवप्रियाम् । लक्ष्मीं
प्रियसंखीं देवीं नमाम्यच्युतवल्लभाम् ।

ॐ धनुर्धरायै विद्महे सर्वसिद्ध्यै च धीमहि । तत्रो धरा
प्रचोदयात् । महीं देवीं विष्णुपत्नी-मजूर्यम् । प्रतीचीं मेनागं
हविषां यजामः । त्रेधा विष्णुरुग्यायो विचक्रमे । महीं दिवं
पृथिवीमन्तरिक्षम् । तच्छ्रेणैति श्रवं-इच्छमाना । पुण्यग् श्लोकं
यजमानाय कृष्णती ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ नीलासूक्तम् ॥

तैत्तिरीय संहिता . काण्डम् - 4 प्रपाठकः - 4 अनुवाकः - 12

ॐ ॥ गृणाहि । धृतवंती सवित्तराधिपत्यैः पयस्वतीरन्तिराशानो
अस्तु । ध्रुवा दिशां विष्णुपत्न्यधोराऽस्येशानासहस्रोया मनोताँ ।
बृहस्पतिं-मर्तिरिश्वोत वायुसंन्धुवानावातां अभि नो गृणन्तु ।
विष्टम्भो दिवोधरुणः पृथिव्या अस्येश्याना जगतो विष्णुपत्नी ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

यथा बिम्बमेकं रवेरम्बरस्थं

प्रतिच्छायया तावदेकोदकेषु ।

समुद्धासतेऽनेकरूपं यथावत्

त्वमेका परब्रह्मरूपेण सिद्धा ॥

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

तैत्तिरीयारण्यकम् - 4 प्रपाठकः - 10 अनुवाकः - 2

ॐ ॥ जातवेदसे सुनवाम् सोमं मरातीयुतो निदंहाति वेदः । स
नं: परष्वदति दुर्गाणि विश्वा नवेव सिन्धुं दुरिताऽत्यग्निः ॥
ताम् ग्निवर्णं तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम् । दुर्गा
देवीगं शरणमहं प्रपञ्चे सुतरसि तरसे नमः ॥ अग्ने त्वं पारया नव्यो
अस्मान्धस्तस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा । पूश्च पृथ्वी बहुला नं उर्वा
भवां तोकाय तनयाय शंयोः ॥ विश्वानि नो दुर्गाहा जातवेदः सिन्धुन्न
नावा दुरिताऽतिंपरषि । अग्ने अत्रिवन्मनंसा गृणानोऽस्माकं
बोध्यविता तनूनाम् ॥ पृतना जितगं सहमानमुग्रम् ग्निं हुवेम
परमाथ्यस्तथात् । स नं: परष्वदति दुर्गाणि विश्वा क्षामदेवो
अति दुरिताऽत्यग्निः ॥ प्रलोषिं कमीड्यो अध्वरेषु सुनाच्च होता
नव्यश्च सत्सिं । स्वाञ्छांग्ने तनुवं पिप्रयस्वासमर्यं च
सौभंगमायजस्व ॥ गोभिर्जुष्टमयुजो निषिंकं तवेन्द्र विष्णो-
रनुसंचरेम । नाकर्त्य पृष्ठमभि संवसानो वैष्णवीं लोक इह
मांदयन्ताम् ॥

[ॐ कात्यायनायं विद्यहैं कन्यकुमारैं धीमहि । तन्मो दुर्गः
प्रचोदयात् ॥] ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ देवीसूक्तम् ॥

ऋग्वेद - संहिता . मण्डलम् - 10 अष्टकम् - 8 सूक्तम् - 125

ॐ ॥ अहं रुद्रेभिर्वसुभिश्चराम्युहमांदित्यैरुत विश्वदेवैः ।
अहं मित्रावरुणोभा बिंभर्युहमिन्द्राश्ची अहमुश्चिनोभा ॥ १ ॥

अहं सोमंमाहुनसं बिभर्युहं त्वष्टारमुत पूषणं भगम् । अहं
दंधामि द्रविणं हुविष्मते सुप्राव्ये ए इ यज्ञमानाय सुन्वते ॥ २ ॥

अहं राष्ट्रीं सुंगमनी वसूनां चिकितुषीं प्रथमा युज्ञियानाम् ।
तां मां देवा व्यंदधुः पुरुत्रा भूरिस्थात्रां भूर्या वेशयन्तीम् ॥ ३ ॥

मया सोऽअन्नंमत्ति यो विपश्यति यः प्राणिंति यईं शृणोत्युक्तम् ।
अमन्तवोमान्त उपक्षियन्ति श्रुधिश्चुत श्रद्धिवं तेऽवदामि ॥ ४ ॥

अहमेव स्वयमिदं वदामि जुष्टं देवेभिरुत मानुषेभिः । यं
कामये तं तमुग्रं कृणोमि तं ब्रह्माणं तमृषिं तं सुमेधाम् ॥ ५ ॥

अहं रुद्राय धनुरातंनोमि ब्रह्मद्विषे शरंवेहन्त वा उ ।
अहं जनाय समदं कृणोम्युहं द्यावांपृथिवी आविवेश ॥ ६ ॥

अहं सुवे पितरंमस्य मूर्धन् मम योनिरप्स्व (अ) ईन्तः समुद्रे ।
ततो वितिष्ठे भुवनानु विश्वो तामूं द्यां वर्षणोपस्पृशामि ॥ ७ ॥

अहमेव वातंडइव प्रवांम्यारभंमाणा भुवनानि विश्वां । पुरो
दिवा परएना पृथिव्यै तावती महिना संबभूव ॥ ८ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ मेधासूक्तम् ॥

तैत्तिरीयारण्यकम् - 4 प्रपाठकः - 10 अनुवाकः - 41-44

ॐ यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः । छन्दोभ्योऽध्यमृताथसम्बभूवं ।
स मेन्द्रो मेधयां स्पृणोतु । अमृतस्य देवधारणो भूयासम् । शरीरं मे
विचर्षणम् । जिह्वा मे मधुमत्तमा । कर्णाभ्यां भूरिविश्रुत्वम् ।
ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधया पिहितः । श्रुतं मे गोपाय ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ मेधादेवी जुषमाणा न आगां-द्विशार्चीं भुद्रा सुमनस्यमाना ।
त्वया जुष्टा नुदमाना दुरुक्तान् बृहद्वदेम विदथै सुवीरांः । त्वया जुष्ट
ऋषि-र्वति देवि त्वया ब्रह्माऽऽगतश्रीं-रुत त्वयां । त्वया जुष्ट-
श्वित्रं विन्दते वसु सानों जुषस्त्र द्रविणो न मेधे ॥

मेधां मे इन्द्रों ददातु मेधां देवी सरंस्वती । मेधां मे
अश्विनांवुभा-वाधत्तां पुष्करस्यजा । अप्सुरासु च या मेधा गन्धर्वेषु
च यन्मनः । दैवीं मेधा सरंस्वतीं सा मां मेधा सुरभिं-जुषताग् स्वाहा॑ ॥

आमां मेधा सुरभिं-विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती जगम्या ।
ऊर्जस्वतीं पयंसा पिन्वमाना सा मां मेधा सुप्रतींका जुषन्ताम् ॥

मयिं मेधां मयिं प्रजां मय्यश्विस्तेजों दधातु मयिं मेधां मयिं प्रजां
मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयिं मेधां मयिं प्रजां मयि सूर्यो भ्राजों दधातु ॥

[ॐ हंसु हंसायं विद्वहें परमहंसायं धीमहि । तन्नो हंसः
प्रचोदयौत् ॥] ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ सरस्वतीसूक्तम् ॥

(ऋग्वेद संहिता)

ॐ इयमांददाद्रभुसमृणच्युतं दिवोऽदासं वध्र्यश्वायं दाशुषे । या
शश्वन्तमाचुखशदावसं पुणि ता ते दात्राणि तविषा
संरस्वती ॥ १ ॥ इयं शुष्मेभिर्बिसुखा इवारुजुत्सानुं गिरीणां
तंविषेभिंरूर्मिभिः । पारावतघ्नीमवंसे सुवृक्तिभिः सरस्वती मा
विवासेमधीतिभिः ॥ २ ॥ सरस्वति देवनिदो नि बरहय प्रजां
विश्वस्य बृसंयस्य मायिनः । उत क्षितिभ्योऽवनीरविन्दो
विषमेभ्यो अस्त्रवो वाजिनीवति ॥ ३ ॥ प्रणो देवी सरस्वती
वाजेभिर्वजिनीवती । धीनामवित्र्यवतु ॥ ४ ॥

यस्त्वा देवि सरस्वत्युपब्रूते धनेहि ते । इन्द्रं न वृत्रतर्ये ॥ ५ ॥
त्वं देवि सरस्वत्यवा वाजेषु वाजिनि । रदौपूषेवं नः सुनिम् ॥ ६ ॥
उत स्या नः सरस्वती घोरा हिरण्यवर्तनिः । वृत्रघ्नी वंष्टि
सुष्टुतिम् ॥ ७ ॥ यस्या अनन्तो अहुतस्त्वेषश्वरिष्णुरैर्णवः ।
अमश्वरंति रोरुवत् ॥ ८ ॥

सा नो विश्वा अति द्विषः स्वसूरन्या क्रतावरी । अतुन्नहेव
सूर्यः ॥ ९ ॥ उत नः प्रिया प्रियासु सुप्तस्वंसा सुजुष्टा । सरस्वती
स्तोम्या भूत् ॥ १० ॥ आप्रुषी पार्थिवान्युरु रजो अन्तरिक्षम् ।

सरंस्वती निदर्श्यात् ॥ ११ ॥ त्रिष्ठुधरथां सुपत्थात्: पञ्च जाता
वर्धयन्ती । वाजेऽवाजे हव्यांभूत् ॥ १२ ॥

प्र या मंहिमा मुहिनांसु चेकिते द्युम्नेभिरन्या अपसामुपस्तमा ।
रथं इव बृहती विभ्वर्णै कृतोपस्तुत्यां चिकितुषा सरंस्वती ॥ १३ ॥
सरंस्वत्युभि नोऽनेषि वस्यो मापं स्फरीः पर्यंसा मा न आ धंक् ।
जुषस्वं नः सुख्या वेश्यां च मा त्वत् क्षेत्राप्यरणानि गन्म ॥ १४ ॥
प्र क्षोदंसा धायंसा सम्प्र पुषा सरंस्वती धरुणमायसी पूः । प्रबाबधाना
रुथ्येव याति विश्वां अपो मंहिना सिन्धुरन्याः ॥ १५ ॥ एकांचेतुत्
सरंस्वती नुदीनां शुचिर्युती गिरिभ्यु आ संमुद्रात् । रायश्वेतन्ती
भुवनस्य भूरेष्वृतं पयोऽदुदुहे नाहुषाय ॥ १६ ॥

स वाँवृधे नर्यो योषणासु वृषा शिशुर्वृषभो यज्ञियांसु । स
वाजिनै मधवद्धयो दधाति वि सातयै तुन्वं मामृजीत ॥ १७ ॥
उत स्या नः सरंस्वती जुषाणोपं श्रवत् सुभगां यज्ञे अस्मिन् ।
मितज्ञुभिर्नमस्यैरियाना राया युजा चिदुत्तरा सखिभ्यः ॥ १८ ॥
इमा जुह्वाना युप्मदा नमोभिः प्रति स्तोमं सरस्वति जुषस्व । तव
शर्मनै प्रियतमे दधाना उपं स्थेयाम शरणं न वृक्षम् ॥ १९ ॥
अयमुं ते सरस्वति वसिंष्टो द्वारावृतस्यं सुभगे व्यावः । वर्धं शुभ्रे
स्तुवते रासि वाजान् , यूयं पात स्वस्तिभिः सदां नः ॥ २० ॥

बृहदुं गायिषे वचोऽसुर्या नृदीनाम् । सरस्वतीमिन्मंहया
सुवृक्तिभिः स्तोमैरवसिष्ठ रोदंसी ॥ २१ ॥ उभे यत्ते महिना शुभ्रे
अन्धसी अधिक्षियन्ति पूरवः । सा नो बोध्यवित्री मूरुत्संखा चोदु
राधो मूघोनाम् ॥ २२ ॥ भुद्रमिद् भुद्रा कृणवत् सरस्वत्यकवारी
चेतति वाजिनीवती । गृणाना जंमदश्चिवत् स्तुवाना च
वसिष्ठवत् ॥ २३ ॥ जुनीयन्तो न्वग्रवः पुत्रीयन्तः सुदानंवः ।
सरस्वन्तं हवामहे ॥ २४ ॥

ये तेऽसरस्व ऊर्मयो मधुमन्तो घृतश्चुतः । तेभिर्नोऽविता
भव ॥ २५ ॥ पीपिवांसं सरस्वतः स्तनं यो विश्वदर्शतः । भक्षीमहिं
प्रजामिषम् ॥ २६ ॥ अम्बितमे नदीतमे देवितमे सरस्वति ।
अप्रशस्ता इव स्मसि प्रशस्तिमम्ब नस्कृधि ॥ २७ ॥ त्वे विश्वा
सरस्वति श्वितायूषि देव्याम् । शुनहोत्रेषु मत्स्व प्रजां देवि
दिदिङ्गिनः ॥ २८ ॥

इमा ब्रह्म सरस्वति जुषस्व वाजिनीवति । या ते मन्मं गृत्समदा
ऋतावरि प्रिया देवेषु जुहति ॥ २९ ॥ पावका नः सरस्वती
वाजेभिर्वजिनीवती । यज्ञं वंष्टु धियावसुः ॥ ३० ॥ चोदयित्री
सूरूतानां चेतन्ती सुमतीनाम् । यज्ञं दंधे सरस्वती ॥ ३१ ॥ मुहो
अर्णः सरस्वती प्र चेतयति केतुनां । धियो विश्वा वि
राजति ॥ ३२ ॥

सरंस्वतीं देवयन्तो हवन्ते सरंस्वतीमध्वरे तायमाने । सरंस्वतीं
सुकृतो अहयन्तु सरंस्वती दाशुषे वार्यदात् ॥ ३३ ॥ सरंस्वति
या सुरथं युयाथं स्वधामिर्देवि पितृभिर्मदन्ती । आसद्यास्मिन्
बुरहिषि मादयस्वानमीवा इषु आ धैंह्यस्मे ॥ ३४ ॥ सरंस्वतीं यां
पितरो हवन्ते दक्षिणा यज्ञमभिनक्षमाणाः । सुहस्रार्धमिळो अत्रं
भागं रायरप्योषु यजमानेषु धेहि ॥ ३५ ॥ आ नों दिवो बृहतः
पर्वतादा सरंस्वती यजुता गान्तु यज्ञम् । हवं देवी जुंजुषाणा
घृताचीं शग्मां नो वाचंमुशती शृणोतु ॥ ३६ ॥

राकामुहं सुहवां सुषुती हुवे शुणोतुं नः सुभगा
बोधंतु तमां । सीव्युत्वप्यः सूच्याच्छिंच्यमानया ददातु वीरं
श्रुतदायमुक्थ्यम् ॥ ३७ ॥ यास्ते राके सुमतयः सुपेशासो
याभिर्दाँसि दाशुषे वसौनि । ताभिर्नो अद्य सुमना उपागंहि
सहस्रपोषं सुभगे रराणा ॥ ३८ ॥ सिनीवालि पृथुष्टुके या
देवानामसि स्वसां । जुषस्वं हव्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिडिदि
नः ॥ ३९ ॥ या सुबाहुः स्वंदुरिः सुषूमां बहुसूर्वरी । तस्यै
विश्पत्न्यै हविः सिनीवाल्यै जुंहोतन ॥ ४० ॥ या गुङ्गूर्या
सिनीवाली या राका या सरंस्वती । इन्द्राणीमंह ऊतयै वरुणानीं
स्वस्तयै ॥ ४१ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ रात्रीसूक्तम् ॥

ऋग्वेदसंहिता : मण्डलम् - 10 अष्टकम् - 8 सूक्तम् - 127

ॐ रात्रि व्यत्यदायुती पुरुत्रा देव्य(अ)॑ क्षमिः । विश्वा अधि
श्रियोऽधित ॥ १ ॥ ओर्वप्रा अमर्त्या निवतो॑ देव्यु(उ)॑ द्वतः ।
ज्योतिंषा बाधते तमः ॥ २ ॥ निरुख्वसांरमस्कृतोषसं॑ देव्यायुती ।
अपेदुं हासते तमः ॥ ३ ॥ सा नो॑ अ॒द्य यस्या॑ व॒यं नि ते
याम॒न्नविंक्ष्महि । वृक्षेन वंसुतिं वर्यः ॥ ४ ॥ नि ग्रामांसो अविक्षत्
नि प॒द्वन्तो॑ नि प॒क्षिणः । नि श्येनासंश्चिद॒र्थिनः ॥ ५ ॥ यावयाँ॑
वृक्ष्य(अं)॑ वृक्षं॑ युवयंस्तेन-मूर्म्ये । अथा॑ नः सुतराँ॑ भव ॥ ६ ॥
उपंमा॑ पेपिंशत्तमः॑ कृष्णं॑ व्यक्तमस्थित । उषं॑ ऋणेवं॑ यातय ॥ ७ ॥
उपं॑ ते॑ गा॑ इवाकरं॑ वृणीष्व दुहित-दिवः । रात्रिस्तोमं॑ न
जिग्युषें॑ ॥ ८ ॥

आ रात्रि॑ पार्थिवं॑ रजः॑ पितरः॑ प्रायु॑ धामंभिः । दिवः॑ सदांसि
बृहृती॑ वि तिष्ठ॑ सु॑ आत्वेषं॑ वर्तते॑ तमः ॥ १ ॥ ये ते॑ रात्रि॑
नृचक्षंसो॑ युक्तासो॑ नव॒तिर्नवं॑ । अ॒शीतिं॑ संत्वष्टा॑ उतो॑ ते॑ सप्त॑
सप्तंतीः ॥ २ ॥ रात्री॑ प्रपंचे॑ जननी॑ सुर्वभूतनिवेशानीम्॑ । भुद्रां॑
भगवंती॑ कृष्णां॑ विश्वस्यं॑ जगतो॑ निंशाम्॑ ॥ ३ ॥ संवेशिनी॑
संयमिनी॑ ग्रहनंक्षत्रमालिनीम्॑ । प्रपञ्चोऽहं॑ शिवां॑ रात्री॑ भुद्रे॑
पांरमशीमहि [भुद्रे॑ पांरमशीमह्यो॑ नमः] ॥ ४ ॥ स्तोष्यामि॑ प्रयतो॑

देवीं शुरण्यां बहुचप्रियाम् । सहस्रसंमितां दुर्गा जातवेदसे सुनवाम्
सोमम् ॥ ५ ॥

शान्त्यर्थं तद् द्विजातीनामृषिभिः सोमपाश्रिताः । क्रग्वेदे त्वं
संमुत्पन्नाऽत्रीयतो नि दंहाति वेदः ॥ ६ ॥ ये त्वां देवि प्र
पद्यनंति ब्राह्मणां हव्यवाहनीम् । अविद्या बहुविद्या वा सनः पर्षदतिं
दुर्गाणि विश्वां ॥ ७ ॥ ये अग्निवर्णा शुभां सौम्यां कीर्तयिष्यन्ति
ये द्विजाः । तांस्तारयति दुर्गाणि नावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः ॥ ८ ॥
दुर्गेषु विषमे घोरे संग्रामे रिपुसंकटे । अग्निचोरनिंपातेषु
दुष्टग्रंहनिवारिणि ॥ ९ ॥ दुर्गेषु विषमेषु त्वं संग्रामेषु वनेषु च ।
मोहयित्वा प्रपद्यन्ते तेषां मैं अभ्यं कुरु ॥ १० ॥

केशिनीं सर्वभूतानां पञ्चमीति च नामं च । सा मां सुमा
निशा देवीं सर्वतः परि रक्षतु सर्वतः परि रक्षत्वोन्नमः ॥ ११ ॥
तामग्निवर्णा तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टां । दुर्गा देवीं
शरणमुहं प्रपद्ये सुतरंसि तरसे नमः सुतरंसि तरसे नमः ॥ १२ ॥
दुर्गा दुर्गेषु स्थानेषु शं नो देवीरभिष्टये । य इमं दुर्गस्तिवं पुण्यं
रात्रौरात्रौ सदा पठेत् ॥ १३ ॥ रात्रिः कुशिंकसोभरो रात्रिर्वा
भाँरद्वाजी रात्रिस्तवोगायत्री । रात्रींसुक्तं जंपेन्नित्यं तत्कालंमुप-
पद्यते ॥ १४ ॥ उल्लूकयातुं शुशुलूकयातुं जहि श्वर्यांतुमुत

कोक्यातुम् । सुपर्ण्याँतुमुत गृध्रयातुं दुषदेव प्रमृण रक्षा
इन्द्र ॥ १५ ॥

पिंशांगभृष्टिमम्भृणं पिशाचिंमिन्द्र सं मृण । सर्वं रक्षो
निर्बह्य ॥ १६ ॥ हिमस्य त्वा जुरायुणा शाले परि व्ययामसि ।
[उत हृदो हिं नो धियोऽग्निर्ददातु भेषजम्] ॥ १७ ॥ शीतहृदो
हिं नो धियोऽग्निर्ददातु भेषजम् । अन्तिकामग्निमजनयं दूर्वादः
शशहागमत् ॥ १८ ॥ अजातपुत्रपक्षायाँ हृदयं मम दूयते । विपुलं
वनं बृहाकाशं चरं जातवेदः कामाय ॥ १९ ॥ मां च रक्ष
पुत्रांश्च शरणमभूत् तवं । पिंगाक्ष लोहितग्रीव कृष्णवर्ण
नमोऽस्तु ते ॥ २० ॥

अस्मान्निर्बहरस्येनां सागरस्योर्मयो यथा । इन्द्रः क्षत्रं ददातु
वरुणमभि षिंचतु ॥ २१ ॥ शत्रवो निधनं यन्तु जय त्वं
ब्रह्मतेजसा ॥ २२ ॥ कपिलजटीं सर्वभक्षं चाग्नि प्रत्यक्ष-
दैवतम् ॥ २३ ॥ वरुणं च वशम्यग्रे मम पुत्रांश्च रक्षतु [मम
पुत्रांश्च रक्षत्वोन्मः] ॥ २४ ॥ साग्रं वर्षशतं जीव पिब खाद च
मोदं च ॥ २५ ॥

दुःखितांश्च द्विजांश्चैव प्रजां च पशु पालय ॥ २६ ॥
यावदादित्यस्तंपति यावद्भ्राजति चन्द्रमाः । यावद्वायुः प्लवायति
तावज्जीव जया जय ॥ २७ ॥ येन केन प्रकारेण को हि नाम नु

जीवति । परेषामुपंकारार्थं यज्जीवति सु जीवति । एतां वैश्वानरीं
सुर्वदेवान्नमोऽस्तु ते ॥ २८ ॥ न चोरभयं न चं सर्पभयं न चं
व्याघ्रभयं न चं मृत्युभयम् । यस्यापमृत्युर्च मृत्युः सर्वं लभते
सर्वं जयते ॥ २९ ॥ (इति परिशिष्टम्)

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ अक्षीभ्यां ते सूक्तम् ॥

ऋग्वेदः मं-10, सू-163, ऋषिः विवृहा काशयपः यक्षमनाशनम् अनुष्टुप्
अक्षीभ्यां ते नासिंकाभ्यां कर्णभ्यां छुबुंकादधिं ।

यक्षम् शीर्षण्यं मुस्तिष्कजिह्वाया वि वृहामि ते ॥ १ ॥
ग्रीवाभ्यस्त उष्णिहाँभ्यः कीकंसाभ्यो अनुक्यांत् ।

यक्षम् दोषण्य (अ)१ मंसाभ्यां बाहुभ्यां वि वृहामि ते ॥ २ ॥
आन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यो वनिष्ठोर्हदयादधिं ।

यक्षम् मतंसनाभ्यां युक्नः प्लाशिभ्यो वि वृहामि ते ॥ ३ ॥
ऊरुभ्यां ते अष्टीवद्धयां पार्षिभ्यां प्रपंदाभ्याम् ।

यक्षम् श्रोणिभ्यां भासंदाङ्गंसंसो वि वृहामि ते ॥ ४ ॥
मेहनाद्वन्नकरणाल्लोमभ्यस्ते नखेभ्यः ।

यक्षम् सर्वस्मादात्मनस्तमिदं वि वृहामि ते ॥ ५ ॥
अङ्गादङ्गल्लोमोऽलोमो जातं पर्वणि पर्वणि ।

यक्षम् सर्वस्मादात्मनस्तमिदं वि वृहामि ते ॥ ६ ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ अग्निसूक्तम् ॥

ऋचेदसंहिता. मण्डलम् - 10, अष्टकम् - 8, सूक्तम् - 80

अग्निः सप्ति[ं] वाजंभुरं दंदात्युग्निर्वीरं श्रुत्यं कर्मनिष्ठाम् ।

अग्नी रोदसी वि चरत् समञ्जन्नग्निर्नारीं वीरकुक्षिं पुरंधिम् ॥ १ ॥

अग्नेरप्नसः समिदस्तु भद्राऽग्निर्मही रोदसी आ विवेश ।

अग्निरेकं चोदयत् सम-त्सुग्निर्वृत्राणि दयते पुरुषाणि ॥ २ ॥

अग्निर्हृ त्यं जरतः कर्णमावाऽग्नि-रुद्धयो निरंदहजरूथम् ।

अग्निरत्रिं धर्म उरुष्यदन्त-रग्निर्नुमेधं प्रजयांसृजत् सम् ॥ ३ ॥

अग्निर्दद्दि-द्रविणं वीरपेशा अग्निरक्षिं यः सुहस्रा सुनोति ।

अग्निर्दिवि हव्यमा तंतानाऽग्नेर्धमानि विभृता पुरुत्रा ॥ ४ ॥

अग्निमुक्त्यैरक्षयो वि हृयन्तेऽग्निं नरो यामनि बाधितासः ।

अग्निं वयोँ अन्तरिक्षे पतन्तोऽग्निः सुहस्रा परिं याति गोनाम् ॥ ५ ॥

अग्निं विश ईळते मानुषीर्या अग्निं मनुषो नहुषो वि जाताः ।

अग्निर्गन्धर्वी पथ्यामृतस्याऽग्नेर्व्यौतिर्घृत आ निषंता ॥ ६ ॥

अग्न्ये ब्रह्मं क्रुभवस्ततक्षु-रग्नि महामवोचामा सुवृक्तिम् ।

अग्ने प्रावं जरितारं यविष्टाऽग्ने महि द्रविणमा यंजस्व ॥ ७ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ आयुष्यसूक्तम् ॥

यो ब्रह्मा ब्रह्मण उज्जहार प्राणैः शिरः कृत्तिवासाँः पिनाकी ।
 ईशानो देवः स न आयुर्दधातु तस्मै जुहोमि हविषां घृतेन ॥ १ ॥
 विभ्राजमानः सरिरंस्य मृद्या-द्रोचमानो धर्मरुचिर्य आगात् ।
 स मृत्युपाशानपनुद्य घोरानिहायुषेणो घृतमंतु देवः ॥ २ ॥
 ब्रह्मज्योति-ब्रह्म-पत्नीषु गर्भं यमादधात् पुरुरूपं जयन्तम् ।
 सुवर्णरंभग्रह-मर्कमच्चर्यं तमायुषे वर्धयामो घृतेन ॥ ३ ॥
 श्रियं लक्ष्मी-मौबला-मंबिकां गां षष्ठीं च यामिन्द्रसेनैत्युदाहुः ।
 तां विद्यां ब्रह्मयोनिं सरूपामिहायुषे तर्पयामो घृतेन ॥ ४ ॥
 दाक्षायण्यः सर्वयोन्यः स योन्यः सहस्रशो विश्वरूपां विरूपाः ।
 ससूनवः सपतयः सयूथ्या आयुषेणो घृतमिदं जुषन्ताम् ॥ ५ ॥
 दिव्या गणा बहुरूपाँः पुराणा आयुश्चिदो नः प्रमञ्चन्तु वीरान् ।
 तेभ्यो जुहोमि बहुधां घृतेन मा नः प्रजागं रीरिषो मोत वीरान् ॥ ६ ॥
 एकः पुरस्तात् य इदं बभूव यतो बभूव भुवनंस्य गोपाः ।
 यमप्येति भुवनगं सांपराये स नो हविर्घृत-मिहायुषेत्तु देवः ॥ ७ ॥
 वसुन् रुद्रां-नादित्यान् मरुतोऽथ साध्यान् क्रंभून् यक्षान्
 गन्धर्वाग्नश्च पितृग्नश्च विश्वान् । भृगून् सर्पाग्नश्चांगिरसोऽथ सर्वान्
 घृतगं हुत्वा स्वायुष्या महयाम शुश्रृत् ॥ ८ ॥
 विष्णो त्वं नो अन्तमश्शर्मयच्छ सहन्त्य । प्रतेधारां मधुश्चुत्
 उथर्मं दुहते अक्षितम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ आ नो भद्राः सूक्तम् ॥

ऋग्वेदसंहिता. मण्डलम् - 1, अष्टकम् 1, सूक्तम् - 89

आ नो^१ भद्राः क्रतवो यन्तु वि॒श्वोऽद॑ब्धासो अपरीतास उ॒द्गिदः।
दे॒वा नो यथा सदु॒मिद् वृ॒धे असु॒न्नप्रायुवो रक्षि॒तारो दि॒वेदिंवे ॥ १ ॥

दे॒वानां॑ भु॒द्रा सु॒मु॒तिरक्ञ॒ज्य॒तां दे॒वानां॑ रा॒तिरभि॒ नो नि॒ वर्तताम् ।
दे॒वानां॑ सु॒ख्यमु॒पं से॒दिमा॒ वृ॒यं दे॒वा नु॒ आयु॒ः प्रतिरन्तु॒ जी॒वसे॒ ॥ २ ॥

ता॒न् पू॒र्व्या॒ नि॒विदाँ॒ हू॒महे॒ वृ॒यं भग्नं॒ मि॒त्रमदिंति॒ दक्षं॒मु॒स्तिधम् ।
अर्यमण्णं॒ वरुणं॒ सोमं॒मु॒श्विना॒ सरस्वती॒ नः॒ सु॒भगा॒ मयस्करत् ॥ ३ ॥

तन्नो॒ वातो॒ मयो॒भुवा॒तु॒ भेषजं॒ तन्माता॒ पृथि॒वी॒ तत्॒ पि॒ता॒ घौः॒ ।
तद्॒ ग्रावा॒णः॒ सोमु॒सुतो॒ मयो॒भुवस्तदश्विना॒ शृणुतं॒ धिष्ण्या॒
युवम् ॥ ४ ॥

तमीशाँ॒नु॒ जगंतस्तु॒स्थु॒स्पति॒ धियंजि॒न्वमवंसे॒ हू॒महे॒ वृ॒यम् ।
पू॒षा॒ नो॒ यथा॒ वेदं॒सु॒मसंद्॒ वृ॒धे॒ रक्षि॒ता॒ पा॒युरद॑ब्धः॒ स्व॒स्तये॒ ॥ ५ ॥

स्व॒स्ति॒ नु॒ इन्द्रो॒ वृ॒द्धश्रंवा॒ः॒ स्व॒स्ति॒ नः॒ पू॒षा॒ वि॒श्ववै॒दा॒ः॒ । स्व॒स्ति॒
नु॒स्ताक्षर्यो॒ अरिष्टनेमि॒ः॒ स्व॒स्ति॒ नो॒ बृह॒स्पतिं॒दधातु॒ ॥ ६ ॥

पृष्ठदश्वा॒ मु॒रुतः॒ पृश्निमातरः॒ शुभं॒ यावाँ॒नो॒ वि॒दथेषु॒ जग्मयः॒ ।
अग्निजि॒ह्वा॒ मनवु॒ः॒ सूरचक्षसो॒ विश्वे॒ नो॒ दे॒वा॒ अवु॒सा॒ गंमन्त्रि॒ह ॥ ७ ॥

भु॒द्रं॒ कर्णे॒भि॒ः॒ शृणु॒याम्॒ दे॒वा॒ः॒ भु॒द्रं॒ पंश्येमा॒क्षभि॒र्यजंत्रा॒ः॒ ।
स्थि॒रैरङ्गै॒स्तुष्टुवां॒संस्तु॒नूभि॒-व्यंशोम्॒ दे॒वहिंतु॒ यदायु॒ः॒ ॥ ८ ॥

शुतमिन्नु शरदो अन्ति देवा यत्रां नश्चक्रा जुरसं तुनूनाम् ।
पुत्रासो यत्रं पितरो भवन्ति मा नो मध्यारीरिषुतायुर्गन्तोः ॥ ९ ॥
अदिंतिर्दिंतिर्न्तरिक्ष-मदिंतिर्माता स पिता स पुत्रः । विश्वे
देवा अदिंतिः पञ्च जना अदिंतिर्जुतमदिंतिर्जनित्वम् ॥ १० ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ नवग्रहसूक्तम् ॥

ॐ शुक्रांबरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसंचुवदनं ध्यायेत्सुर्वं विष्णोपशान्तये ॥

ॐ भूः ॐ भुवः ओग्सुवः ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः
ओग्सत्यम् । ॐ तत्संवितुर्वरेण्यं भर्गोदेवस्यं धीमहि । धियो यो
नं प्रचोदयांत् । ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम् ॥
ममोपात्तसमस्तदुरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थ आदित्यादि-
नवग्रहदेवता-प्रसादसिद्धर्थ आदित्यादि-नवग्रहनमस्कारान् करिष्ये ॥

ॐ आसत्येन रजसा वर्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यंच ।
हिरण्ययेन सविता रथेनाऽदेवो यांतिभुवना विपश्यन् । अग्निं दूतं
वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् । अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् । येषामीशो
पशुपतिः पशुनां चतुष्पदामुतं च द्विपदाम् । निष्क्रीतोऽयं यज्ञियं
भागमेतु रायस्योषा यजमानस्य सन्तु ॥
ॐ अधिदेवता-प्रत्यधिदेवता-सहिताय आदित्याय नमः ॥ १ ॥

ॐ आप्यायस्वं समेतु ते विश्वतंसोम् वृष्णियम् । भवा
वाजंस्य संग्रथे । अप्सुमे सोमो अब्रवीद्नतर्विश्वानि भेषजा ।
अग्निर्ब्रह्मशङ्कुवापंश्च विश्वभेषजीः । गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षत्येकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी । अष्टापदी नवपदी बभूवुषीं
सुहस्राक्षरा परमे व्योमन् ॥

ॐ अधिदेवता-प्रत्यधिदेवता-सहिताय सोमाय नमः ॥ २ ॥

ॐ अग्निर्मूर्द्धा दिवः कुकुत्पतिः पृथिव्या अयम् ।
अपागरेताग्निं सि जिन्वति । स्योना पृथिवि भवाऽनृक्षरा निवेशनी ।
यच्छानुशर्म्म सप्रथाँः । क्षेत्रस्य पतिना वयग्रहिते नेव जयामसि ।
गामश्चं पोषयित्वा स नो मृडातीदृशैः ॥

ॐ अधिदेवता-प्रत्यधिदेवता-सहिताय अङ्गारकाय नमः ॥ ३ ॥

ॐ उद्धुध्यस्वामे प्रतिजागृह्येनमिष्ठापूर्ते सग्रंसृजेथामयञ्च । पुनः
कृणवग्गस्त्वा पितरं युवानमन्वाताग्नसीत्वयि तन्तुमेतम् । इदं
विष्णु-र्विचक्रमे त्रेधा निर्दधे पुदम् । समूढमस्यपाग्नं सुरे । विष्णों
रराटमसि विष्णोः पृष्ठमसि विष्णोश्शनप्त्रेरथो विष्णोस्स्यूरसि
विष्णोर्धुवमसि वैष्णवमसि विष्णवे त्वा ॥

ॐ अधिदेवता-प्रत्यधिदेवता-सहिताय बुधाय नमः ॥ ४ ॥

ॐ बृहस्पते अतियदर्यो अर्हादद्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु ।
यद्दीदयच्चवंसर्तप्रजात तदस्मासु द्रविणन्धेहि चित्रम् । इन्द्रमरुत्व

इह पाहि सोमं यथां शार्यति अपिंबस्युतस्यं । तव प्रणींति तवं
शूरश्मिन्नाविंवासन्ति कुवयंस्युज्ञाः । ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं
पुरस्ताद्विसीमतस्युरुचो वेन आवः । सबुध्निया उपमा अस्य
विष्णास्युतश्च योनिमसंतश्च विवः ॥

ॐ अधिदेवता-प्रत्यधिदेवता-सहिताय बृहस्पतये नमः ॥ ५ ॥

ॐ प्रवश्युक्रायं भानवे भरध्वम् । हृव्यं मृतिं चाग्रये सुपूतम् ।
यो दैव्यांनि मानुषा जनूर्गंषि । अन्तर्विश्वानि विद्वा ना जिगांति ।
इन्द्राणीमासु नारिषु सुपल्नीमुहमंश्रवम् । न ह्यस्या अपरंचन
जरसा मरते पतिः । इन्द्रं वो विश्वतस्परि हवामहे जनेभ्यः ।
अस्माकंमस्तु केवलः ॥

ॐ अधिदेवता-प्रत्यधिदेवता-सहिताय शुक्राय नमः ॥ ६ ॥

ॐ शन्मो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये । शंयोरभिस्त्वन्तु
नः । प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बंभूव ।
यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयग्रस्याम् पतयो रथीणाम् । इमं
यंमप्रस्तुरमाहि सीदाऽङ्गिरोभिः पितृभिसंविदानः । आत्वा मन्त्राः
कविशस्ता वहन्त्वेना राजन्, हविषा मादयस्व ॥

ॐ अधिदेवता-प्रत्यधिदेवता-सहिताय शनैश्चराय नमः ॥ ७ ॥

ॐ कया नश्वित्र आभुवदूती सदावृधस्याहौ । कया शचिंष्टया
वृता । आऽयङ्गौः पृश्निरक्रमीदसंनन्मातरं पुनः । पितरञ्च

प्रयन्त्सुवः । यत्ते देवी निरक्तिराबुबन्धु दामं ग्रीवास्वविचर्त्यम् ।

इदन्ते तद्विष्याम्यायुषो न मध्यादथाजीवः पितुमद्भि प्रमुक्तः ॥

ॐ अधिदेवता-प्रत्यधिदेवता-सहिताय राहवे नमः ॥ ८ ॥

ॐ केतुङ्कृणवन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुषद्विरजायथाः ।

ब्रह्मा देवानां पदवीः कंवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम् । श्येनो

गृभ्राणाग्रस्वधितिर्वनानाग् सोमः पवित्रमत्येति रेभन् । सचित्र

चित्रं चितयन्तमस्मे चित्रक्षत्र चित्रतमं वयोधाम् । चन्द्रं रुयिं

पुरुवीरं बृहन्तं चन्द्रचन्द्राभिर्गृणते युवस्व ॥

ॐ अधिदेवता-प्रत्यधिदेवता-सहितेभ्यः केतुभ्यो नमः ॥ ९ ॥

॥ ॐ आदित्यादि नवग्रह देवताभ्यो नमो नमः ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ नक्षत्रसूक्तम् ॥

तै. ब्राः अष्टकम् - ३ प्रश्नः - १ तै. संहिताः कां - ३ प्रपाठकः - ५ अनु - १

ॐ ॥ अग्निर्नः पातु कृतिंकाः । नक्षत्रं देवमिन्द्रियम् । इदमासां विचक्षणम् । हुविरासं जुहोतन । यस्य भान्ति रश्मयो यस्य केतवः । यस्येमा विश्वा भुवनानि सर्वा । स कृतिंकाभिरुभिसुंवसानः । अग्निर्नो देवसुंविते दंधातु ॥ १ ॥

प्रजापते रोहिणीवेतु पत्नीँ । विश्वरूपा बृहती चित्रभानुः । सा नो यज्ञस्य सुविते दंधातु । यथा जीवेम शरदुस्सवीराः । रोहिणी देव्युदगात्पुरस्तात् । विश्वा रूपाणि प्रतिमोदमाना । प्रजापतिगं

हुविषां वृद्धयन्ती । प्रिया देवाना-मुपयातु यज्ञम् ॥ २ ॥

सोमो राजा मृगशीरषेण आगन्त् । शिवं नक्षत्रं प्रियमस्य धामं ।
आप्यायमानो बहुधा जनेषु । रेतः प्रजां यजमाने दधातु । यत्ते
नक्षत्रं मृगशीरषमस्ति । प्रियगं राजन् प्रियतंमं प्रियाणाम् । तस्मै
ते सोम हुविषां विधेम । शन्म एधि द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ ३ ॥

आद्र्यां रुद्रः प्रथमा न एति । श्रेष्ठो देवानां पतिरघ्नियानाम् ।
नक्षत्रमस्य हुविषां विधेम । मानंः प्रजागं रीरिषन्मोत वीरान् । हेती
रुद्रस्य परिणो वृणकु । आद्र्द्वा नक्षत्रं जुषतागं हुविर्नः । प्रमुच्चमानौ
दुरितानि विश्वा । अपाघशांसनुदत्तमरातिम् ॥ ४ ॥

पुनर्नो देव्यदिंतिस्यृणोतु । पुनर्वसूनः पुनरेतां यज्ञम् । पुनर्नो
देवा अभियन्तु सर्वे ॥ । पुनः पुनर्वो हुविषां यजामः । एवा न
देव्यदिंतिरनुर्वा । विश्वस्य भृत्य जगतः प्रतिष्ठा । पुनर्वसू हुविषां
वृद्धयन्ती । प्रियं देवाना-मप्येतु पाथः ॥ ५ ॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः । तिष्यं नक्षत्रमभि सम्बभूव ।
श्रेष्ठो देवानां पृतनासुजिष्णुः । दिशोऽनु सर्वा अभयन्नो अस्तु ।
तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः । बृहस्पतिर्नः परिपातु पश्चात् ।
बाधेतान्द्वेषो अभयं कृणुताम् । सुवीर्यस्य पतंयस्याम ॥ ६ ॥

इदगं सर्पेभ्यो हुविरस्तु जुष्टम् । आश्रेषा येषांमनुयन्ति चेतः ।
ये अन्तरिक्षं पृथिवीं क्षियन्ति । ते नंसर्पासो हवमागमिष्ठाः ।

ये रोंचुने सूर्यस्यापि सुर्पाः । ये दिवं देवीमनुसञ्चरन्ति । येषांमाश्रेष्ठा
अंनुयन्ति कामम् । तेभ्यस्सुर्पेभ्यो मधुमजुहोमि ॥ ७ ॥

उपहूताः पितरो ये मधासु । मनोजवसस्मुकृतस्मुकृत्याः । ते
नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः । स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषन्ताम् । ये
अंग्निदग्धा येऽनंग्निदग्धाः । येऽमुल्लोकं पितरः, क्षियन्ति । यागश्च
विद्वयागं उच्चन प्रविद्ध । मधासु यज्ञगं सुकृतं जुषन्ताम् ॥ ८ ॥

गवां पतिः फलुनीनामसि त्वम् । तदर्यमन् वरुणमित्र चारु । तं
त्वा वयगं सन्नितारागं सनीनाम् । जीवा जीवन्तमुप संविशेम ।
येनेमा विश्वा भुवनानि सञ्जिता । यस्य देवा अनुसंयन्ति चेतः ।
अर्यमा राजाऽजरस्तु विष्मान् । फलुनीनामृषभो रोरवीति ॥ ९ ॥

श्रेष्ठों देवानां भगवो भगासि । तत्वा विदुः फलुनीस्तस्य
वित्तात् । अस्मभ्यं क्षत्रमजरां सुवीर्यम् । गोमदश्ववदुपसन्तुदेह ।
भगोह दाता भग इत्प्रदाता । भगों देवीः फलुनीराविवेश ।
भगस्येतं प्रसुवं गमेम । यत्र देवैससंधमादं मदेम ॥ १० ॥

आयांतु देवस्वितोपयातु । हिरण्ययेन सुवृत्ता रथैन । वहन्,
हस्तां सुभगं विद्वनापंसम् । प्रयच्छन्तुं पपुरि पुण्यमच्छ । हस्तः
प्रयच्छ त्वमृतं वसीयः । दक्षिणेन प्रतिंगृभ्नीम एनत् । दाता-रम्य
संविता विदेय । यो नो हस्ताय प्रसुवाति यज्ञम् ॥ ११ ॥

त्वष्टा नक्षत्रमभ्येति चित्राम् । सुभगं संसंयुवतिगं राचमानाम् ।
निवेशयन्त्रमृतान्मत्यग्नश्च । रूपाणि पिग्नशन् भुवनानि विश्वा ।

तन्नस्त्वष्टा तदुं चित्रा विचंष्टाम् । तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु मह्यम् ।
तन्नः प्रजां वीरवंतीगं सनोतु । गोभिर्नै अश्वैसमनकु यज्ञम् ॥ १२ ॥

वायुर्नक्षत्रमभ्येति निष्ठ्याम् । तिग्मशृंगो वृषभो रोरुवाणः ।
सुमीरयन् भुवना मातुरिश्वा । अपु द्वेषांसि नुदतुमरातीः । तन्नों
वायुस्तदु निष्ठ्या शृणोतु । तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु मह्यम् । तन्नों
देवासो अनुजानन्तु कामम् । यथा तरेम दुरितानि विश्वा ॥ १३ ॥

दूरमस्मच्छत्रं यन्तु भीताः । तदिन्द्राशी कृणुतां तद्विशाखे ।
तन्नों देवा अनुमदन्तु यज्ञम् । पश्चात् पुरस्तादभयन्नो अस्तु ।
नक्षत्राणामधिंपत्नी विशाखे । श्रेष्ठांविन्द्राशी भुवनस्य गोपौ ।
विषूचशत्रूनपुबाधंमानौ । अपुक्षुधंनुदतुमरातिम् ॥ १४ ॥

पूर्णा पश्चादुत पूर्णा पुरस्तात् । उन्मध्यतः पौर्णमासी जिंगाय ।
तस्यां देवा अधिंसुंवसन्तः । उत्तमे नाकं इह मांदयन्ताम् । पृथ्वी
सुवर्चा युवतिः सजोषाः । पौर्णमासयुदगच्छोभमाना । आप्याययन्ती
दुरितानि विश्वा । उरुं दुहां यजंमानाय यज्ञम् ॥ १५ ॥

ऋद्धयासमं हृव्यैर्नमसोपुसद्य । मित्रं देवं मित्रधेयं नो अस्तु ।
अनुराधान्, हविषा वर्धयन्तः । शतं जीवेम् शरदः सवीराः । चित्रं
नक्षत्रमुदगात्पुरस्तात् । अनुराधा स इति यद्वदन्ति । तन्मित्र एति
पथिभिर्देवयानैः । हिरण्ययै-र्विततै-रन्तरिक्षे ॥ १६ ॥

इन्द्रो ज्येष्ठामनु नक्षत्रमेति । यस्मिन् वृत्रं वृत्रं तूर्ये तुतारं ।

तस्मिन्वय-ममृतं दुहानाः । क्षुधंन्तरेम् दुरिंति दुरिंष्टिम् ।
पुरन्दरायं वृषभायं धृष्णवे ॥ अषाढाय सहमानाय मीढुषे ॥ इन्द्राय
ज्येष्ठा मधुमद्दुहाना । उरुं कृणोतु यजमानाय लोकम् ॥ १७ ॥

मूलं प्रजां वीरवर्तीं विदेय । परांच्येतु निरक्रितिः पराचा ।
गोभिनक्षत्रं पशुभिस्समक्तम् । अहर्भूयाद्यजमानाय मह्यम् । अहर्नो
अद्य सुंविते दंधातु । मूलं नक्षत्रमिति यद्वदन्ति । परांचीं वाचा
निरक्रितिं नुदामि । शिवं प्रजायै शिवमस्तु मह्यम् ॥ १८ ॥

या दिव्या आपः पयसा सम्भूवुः । या अन्तरिक्ष उत
पार्थिवीर्याः । यासां-मषाढा अनुयन्ति कामम् । ता न आपः शग्
स्योना भवन्तु । याश्च कूप्या याश्च नाद्यास्समुद्रियाः । याश्च
वैशान्तीरुत प्रांसुचीर्याः । यासांमषाढा मधुं भक्षयन्ति । ता न
आपः शग् स्योना भवन्तु ॥ १९ ॥

तन्नो विश्वे उपं शृणवन्तु देवाः । तदंषाढा अभिसंयन्तु यज्ञम् ।
तनक्षत्रं प्रथतां पशुभ्यः । कृषिर्वृष्टि-र्यजमानाय कल्पताम् । शुभ्राः
कन्या युवतयस्सुपेशासः । कर्मकृतं-स्सुकृतों वीर्यावतीः । विश्वान्
देवान्, हविषां वर्धयन्तीः । अषाढाः काममुपयान्तु यज्ञम् ॥ २० ॥

यस्मिन् ब्रह्माभ्यर्जयत्सर्वमेतत् । अमुच्चं लोक-मिदमूचं सर्वम् ।
तन्नो नक्षत्र-मभिजिद्विजित्यं । श्रियं दधात्वहृणीयमानम् । उभौ
लोकौ ब्रह्मणा सञ्जितेमौ । तन्नो नक्षत्रमभिजिद्विच्छाम् । तस्मिन्वयं

पृतंनारसञ्जयेम । तन्नों देवासो अनुजानन्तु कामम् ॥ २१ ॥

शृणवन्ति श्रोणा-ममृतंस्य गोपाम् । पुण्यामस्या उपशृणोमि
वाचम् । महीं देवीं विष्णुपत्नी-मजूर्याम् । प्रतीर्चीं मेनागं
हविषां यजामः । त्रेधा विष्णुं-रुग्गायो विचक्रमे । महीं दिवं
पृथिवी-मन्तरिक्षम् । तच्छ्रोणैति श्रवं-इच्छमाना । पुण्यग् श्लोकं
यजमानाय कृष्णती ॥ २२ ॥

अष्टौ देवा वसंवस्सोम्यासः । चतंसो देवी-रुजराः श्रविष्ठाः ।
ते यज्ञां पाँन्तु रजंसः पुरस्तांत् । संवत्सरीण-ममृतग्रं स्वस्ति । यज्ञं
नः पान्तु वसंवः पुरस्तांत् । दक्षिणतोऽभियन्तु श्रविष्ठाः ।
पुण्यनक्षत्रमभि संविशाम । मा नो अराति-रघशग्रं साडगन्त् ॥ २३ ॥

क्षत्रस्य राजा वरुणोऽधिराजः । नक्षत्राणागं श्रुतभिषम्बसिष्ठः । तौ
देवेभ्यः कृणुतो दीर्घमायुः । श्रुतग्रं सुहस्रां भेषजानिं धत्तः । यज्ञन्नो
राजा वरुण उपयातु । तन्नो विश्वे अभि संयन्तु देवाः । तन्नो
नक्षत्रग्रं श्रुतभिषम्बुषाणम् । दीर्घमायुः प्रतिरद्वेषजानिं ॥ २४ ॥

अज एकपादुदगात्पुरस्तांत् । विश्वा भूतानिं प्रति मोदमानः ।
तस्य देवाः प्रसुवं यन्ति सर्वे" । प्रोष्टपदासो अमृतंस्य गोपाः ।
विग्राजमानस्समिधा न उग्रः । आऽन्तरिक्षमरुहुदग्न्याम् । तग्रं
सूर्यं देव-मजमेकपादम् । प्रोष्टपदासो अनुयन्ति सर्वे" ॥ २५ ॥

अहिंर्बुध्नियः प्रथमा न एति । श्रेष्ठों देवानामुत मानुषाणाम् ।

तं ब्राह्मणास्सोमपास्सोम्यासंः । प्रोष्ठपदासोंभिरक्षन्ति सर्वे^१ ।
चत्वार् एकमभि कर्म देवाः । प्रोष्ठपदा स इति यान्, वदन्ति । ते
बुध्नियं परिषद्यग्नं स्तुवन्तः । अहिग्नं रक्षन्ति नमस्सोपसद्य ॥ २६ ॥

पूषा रेवत्यन्वेति पन्थाम् । पुष्टिपतीं पशुपा वाजंवस्त्यौ ।
इमानिं हव्या प्रयत्ना जुषाणा । सुर्गैर्नो यानैरुर्पयातां यज्ञम् । क्षुद्रान्
पशून् रक्षतु रेवतीं नः । गावों नो अश्वाग्नं अन्वेतु पूषा । अन्नग्नं
रक्षन्तौ बहुधा विरूपम् । वाजग्नं सनुतां यजंमानाय यज्ञम् ॥ २७ ॥

तदश्चिनावश्वयुजोपयाताम् । शुभङ्गमिष्ठौ सुयमेभिरश्वैः । स्वं
नक्षत्रं हविषा यजन्तौ । मध्वासम्पृक्तौ यजुषा समक्तौ । यौ
देवानां भिषजौ हव्यवाहौ । विश्वस्य द्रूता-वमृतस्य गोपौ । तौ नक्षत्रं
जुजुषाणोपयाताम् । नमोऽश्चिभ्यां कृणुमोऽश्वयुग्म्याम् ॥ २८ ॥

अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु । तद्यमो राजा भगवान्, विचंष्टाम् ।
लोकस्य राजा महतो महान्, हि । सुगं नः पन्थामभयं कृणोतु ।
यस्मिन्नक्षत्रे यम एति राजा । यस्मिन्नेन-मुभ्यषिंचन्त देवाः ।
तदस्य चित्रग्नं हविषा यजाम । अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु ॥ २९ ॥

निवेशनी सङ्गमनी वसूनां विश्वा रूपाणि वसून्यावेशयन्ती ।
सहस्र-पोषग्नं सुभग्ना रराणा सा न आगुन्वर्चसा संविदाना । यत्ते
देवा अदधुभग्निधेयममावास्ये सुवसन्तो महित्वा । सा नो यज्ञं
पिंपृहि विश्ववारे रयिन्नों धेहि सुभगे सुवीरम् ॥ ३० ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ नासदीय सूक्तम् ॥

ऋग्वेद संहिता. सूक्तम्. 129, मण्डलम्. 10, अष्टकम्. 8, अ. 7, अनु. 11, वर्गम्. 17, ऋक्. 7
ऋषि: प्रजापतिः परमेष्ठी। भाववृत्तम्। त्रिष्टुप्।

नासंदासीनो सदासीत् तुदानीं नासीद्रजो नो व्योमा पुरो यत् ।
किमावरीवः कुहु कस्य शर्मन्नम्भः किमासीद्रहंनं गभीरम् ॥ १ ॥

न मृत्युरासीद्मृतं न तर्हि न रात्र्या अहं आसीत् प्रकेतः ।
आनींदवातं स्वधया तदेकं तस्माद्वान्यन्न पुरः किं चुनासं ॥ २ ॥

तम आसीत् तमसा गूढहनग्रेऽप्रकेतं संलिलं सर्वमा इदम् ।
तुच्छ्येनाभ्वपिंहितं यदासीत् तपंसुस्तन्मंहिनाजायुतैकम् ॥ ३ ॥

कामस्तदगे समवर्तताधि मनंसो रेतः प्रथमं यदासीत् । सुतो
बन्धुमसंति निरंविन्दन् हृदि प्रतीप्या कवयो मनीषा ॥ ४ ॥

तिरश्वीनो वितंतो रुश्मिरेषा मुधः स्विदासीशुपरि
स्विदासीशत् । रेतोधा आंसन् महिमानं आसन्त्स्वधा अवस्तात्
प्रयंतिः पुरस्तात् ॥ ५ ॥

को अद्वा वैदु क इह प्रवौचत् कुत् आजाता कुत् इयं विसृष्टिः ।
अवार्गद्वा अस्य विसर्जनेनाऽथा को वैदु यतं आभूवं ॥ ६ ॥

इयं विसृष्टिर्यतं आभूभूव यदिं वा दुधे यदिं वा न । यो
अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्तसो अङ्ग वैदु यदिं वा न वेदं ॥ ७ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ पवमानसूक्तम् ॥

(पुण्याहवाचनम्)

तै. संहिता - काण्डम् - 5, प्रणाठक : 6, अनु - 1

तै. ब्राह्मणम् - अष्टकम् - 1, प्रश्नः 4, अनु - 8

ॐ ॥ हिरण्यवर्णः शुचयः पावुका यासु जातः कृश्यपो
यास्विन्द्रः । अग्निं या गर्भं दधिरे विरूपास्तान् आपशशग् स्येना
भवन्तु ॥ यासाग् राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानुते अंवपश्यं
जनानाम् । मधुश्चुतश्चुचयो याः पावुकास्ता न आपशशग् स्येना
भवन्तु ॥ यासां देवा दिवि कृष्णन्ति भक्षं या अन्तरिक्षे बहुधां
भवन्ति । याः पृथिवीं पर्यसेन्दन्ति शुक्रास्ता न आपशशग् स्येना
भवन्तु ॥ शिवेन मा चक्षुषा पश्यतापश्चिवयां तुनुवोपं स्पृशत्
त्वयं मे । सर्वाग्नं अग्नीग्नं रंप्सुषदो हुवे वो मयि वर्चो बलमोजो
निधंत् ॥ पवमानसुवर्जनं । पवित्रेण विचर्षणिः । यः पोता स
पुनातु मा । पुनन्तु मा देवजनाः । पुनन्तु मनवो धिया । पुनन्तु विश्वं
आयवः । जातवेदः पवित्रवत् । पवित्रेण पुनाहि मा । शुक्रेण
देवदीद्यंत् । अग्ने क्रत्वा क्रतुग् रनु । यत्ते पवित्रमर्चिषि । अग्ने
विततमन्तरा । ब्रह्म तेन पुनीमहे । उभाभ्यां देवसवितः । पवित्रेण
सवेन च । इदं ब्रह्म पुनीमहे । वैश्वदेवी पुनती देव्यागांत् । यस्यै
ब्रह्मीस्तनुवो वीतपृष्ठाः । तया मदन्तः सधुमाद्येषु । वयग् स्याम्
पतयो रथीणाम् । वैश्वानरो रश्मिभिं-मा पुनातु । वातः प्राणेनेष्विरो

मंयो भूः । यावापृथिवी पर्यंसा पर्योभिः । ऋतावरी यज्ञिये मा पुनीताम् ।

बृहद्धिः सवित्स्तृभिः । वरषिष्ठै-र्देवमन्मभिः । अग्ने दक्षैः पुनाहि
मा । येन देवा अपुनत । येनापो दिव्यंकशः । तेन दिव्येन ब्रह्मणा ।
इदं ब्रह्म पुनीमहे । यः पावमानीरुद्धयेति । ऋषिभि-स्संभृतगं रसम् ।
सर्वगं स पूतमश्चाति । स्वदितं मातृरिश्वना । पावमानीर्यो अध्येति ।
ऋषिभिसंभृतगं रसम् । तस्मै सरंस्वती दुहे । क्षीरगं सुर्पि-
र्मधूदकम् ॥ पावमानी-स्वस्त्ययनीः । सुदुधाहि पर्यस्वतीः ।
ऋषिभिसंभृतो रसः । ब्राह्मणेष्वमृतगं हितम् । पावमानीर्दिशन्तु
नः । इमं लोकमथो अमुम् । कामान्धसमर्धयन्तु नः । देवी-र्देवैः
सुमाभृताः । पावमानीस्वस्त्ययनीः । सुदुधाहि धृतश्चुतः ।
ऋषिभिः संभृतो रसः । ब्राह्मणेष्वमृतगं हितम् । येन देवाः
पवित्रेण । आत्मानं पुनते सदा॑ । तेन सुहस्रधारेण । पावमान्यः
पुनन्तु मा । प्राजापत्यं पवित्रम् । शतोद्यामगं हिरण्मयम् । तेन ब्रह्म
विदो वयम् । पूतं ब्रह्म पुनीमहे । इन्द्रसुनीती सुहमां पुनातु ।
सोमस्वस्त्यावरुणसमीच्या॑ । यमो राजा॑ प्रमृणाभिः पुनातु मा ।
जातवेदामोर्जयन्त्या पुनातु । भूर्भुवसुवः ॥

ॐ तच्छ्योरावृणीमहे । गातुं यज्ञाय । गातुं यज्ञपतये । दैवी-
स्वस्तिरस्तु नः । स्वस्तिर्मानुषेभ्यः । ऊर्ध्वं जिंगातु भेषजम् ।
शन्नो अस्तु द्विपदैः । शं चतुष्पदे । ॐ शान्ति-शान्ति-शान्तिः ॥

॥ अर्थवृणि वेदमन्त्राः ॥

॥ रोग निवारणसूक्तम् ॥

(काण्डम्. 1 प्रपाठकः 1 अनुवाकः 3 सूक्तम्. 12)

जरायुजः प्रथम् उस्त्रियो वृषा वातंप्रजा स्तनयन्तेति वृष्ट्या । स
नौ मृडाति तुन्व ऋजुगो रुजन् य एकमोजस्त्रेधा विंचक्रमे ॥ १ ॥

अङ्गे अङ्गे शोचिषां शिश्रियाणं नमस्यन्तस्त्वा हृविषां
विधेम । अङ्गान्तस्मङ्गान् हृविषां विधेम् यो अग्रभीत् पर्वास्या
ग्रभीता ॥ २ ॥

मुञ्च शीर्षुक्त्या उत कास एनं परुष्परुराविवेशा यो
अंस्य । यो अंप्रजा वातुजा यश्च शुष्मो वनस्पतीन्तसचतां
पर्वतांश्च ॥ ३ ॥

शं मे परंस्मै गात्राय शमस्त्ववराय मे । शं मे चतुर्भ्यो अङ्गेभ्यः
शमस्तु तुन्वे इ मम ॥ ४ ॥

यस्मात्सर्वमिदं प्रपञ्चरचितं मायाजगजायते

यस्मिंस्तिष्ठति याति चान्तसमये कल्पानुकल्पे पुनः ।
यं ध्यात्वा मुनयः प्रपञ्चरहितं विन्दन्ति मोक्षं ध्रुवं

तं वन्दे पुरुषोत्तमाख्यममलं नित्यं विभुं निश्चलम् ॥

॥ हिरण्यगर्भः सूक्तम् ॥

ऋग्वेदसंहिता : मं - 10 अष्टकम् - 8 सूक्तम् - 121

ॐ हि॒रण्यगर्भः समंव॑त्ताग्रे॒ भू॒तस्य जा॒तः पति॒रेकं आसीत् ।
स दौ॒धार पृथि॒वीं व्यामु॒तेमां करमै॒ देवायं हु॒विषाँ विधेम ॥ १ ॥

य आ॑त्मदा बंलदा यस्य विश्वं उपासंते प्रशिष्ठं यस्य देवाः ।
यस्य छायामृतं यस्य मृत्युः करमै॒ देवायं हु॒विषाँ विधेम ॥ २ ॥

यः प्राणुतो निंमिषुतो मंहित्वैकं इद्राजा॒ जगतो बृभूवं ।
य ईशो॒ अस्य द्विपदुश्चतुष्पदः करमै॒ देवायं हु॒विषाँ विधेम ॥ ३ ॥

यस्ये॒मे हिमवैन्तो महित्वा यस्य समुद्रं रसयाँ सुहाहुः ।
यस्येमाः प्रदिशो॒ यस्य बाहू करमै॒ देवायं हु॒विषाँ विधेम ॥ ४ ॥

येनु॒ व्यौरुग्रा पृथि॒वी चं दृ॒ङ्खा येनु॒ स्वः स्तभितं येनु॒ नाकः ।
यो अन्तरिक्षे॒ रजसो विमानः॒ करमै॒ देवायं हु॒विषाँ विधेम ॥ ५ ॥

यं क्रन्दसी॒ अवंसा तस्तभाने अप्यैक्षेतां॒ मनसा॒ रेजमाने ।
यत्राधि॒ सूरु॒ उदितो विभाति॒ करमै॒ देवायं हु॒विषाँ विधेम ॥ ६ ॥

आपो॒ हु॒ यद्बृहतीर्विश्वमायन्॒ गर्भं॒ दधौना॒ जुनयैंतीर्ग्निम् ।
ततो॒ देवानां॒ समंव॑त्तासुरेकः॒ करमै॒ देवायं हु॒विषाँ विधेम ॥ ७ ॥

यश्चिदापो॒ महिना॒ पूर्यपश्यद्॒ दक्षं॒ दधौना॒ जुनयैंतीर्यज्ञम् ।
यो देवेष्वधि॒ देव एक आसीत्करमै॒ देवायं हु॒विषाँ विधेम ॥ ८ ॥

मा नो हिंसीजनिता यः पृथिव्या यो वा दिवं सूत्यधर्मा जुजानं ।
 यश्चापश्चन्द्रा बृहृतीर्जुजान् कस्मै देवाय हुविषां विधेम ॥ ९ ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परि ता बभूव ।
 यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नोँ अस्तु वयं स्याम् पतंयो रयीणाम् ॥ १० ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ सं गच्छध्वं सं वंध्वं सं वो मनासि जानताम् ।
 देवा भागं यथा पूर्वे संजानाना उपासते ।
 सुमानो मन्त्रः समितिः समानी समानं मनः सुह चित्तमेषाम् ।
 सुमानं मन्त्रमुभि मन्त्रये वः समानेन वो हुविषां जुहोमि ।
 सुमानी व आकृतिः समाना हृदयानि वः ।
 सुमानमस्तु वो मनो यथां वः सुसुहासति ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ऋग्वेदसंहिता : १०/१११/२-४

यं ब्रह्मा वरुणेन्द्ररुद्रमरुतः स्तुन्वन्ति दिव्यैस्तवै-
 वेदैः साङ्गपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः ।
 ध्यानावस्थिततद्वतेन मनसा पश्यन्ति यं योगिनो
 यस्यान्तं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः ॥

श्रीमद्भागवतम् - १२, १३, १.

॥ भाग्यसूक्तम् ॥

तै. ब्राह्मणम् - अष्टकम् - 2, प्रश्नः - 8, अनु - 9

ॐ प्रातरग्निं प्रातरिन्द्रगं हवामहे प्रातर्मित्रा वरुणा प्रातरश्चिनौ ।

प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्यतिं प्रातस्सोममुत रुद्रगं हुवेम ॥ १ ॥

प्रातर्जितं भगमुग्रगं हुवेम वयं पुत्र-मदितेर्यो विधृता ।

आदध्रश्चिदं मन्यमानस्तुरश्चिद्राजा चिदं भगं भक्षीत्याह ॥ २ ॥

भग प्रणेत-भग सत्यराधो भगेमां धियुमुदवददंबः ।

भगप्रणो जनय गोभि-रथैर्भगप्रनृभि-र्नृवन्तस्याम ॥ ३ ॥

उतेदानीं भगवन्तस्यामोत प्रपित्व उत मध्ये अहाम् ।

उतोदिता मधवन्धस्यूर्यस्य वयं देवानां सुमतौ स्याम ॥ ४ ॥

भग एव भगवागं अस्तु देवास्तेन वयं भगवन्तस्याम ।

तं त्वां भग सर्व इज्जोहवीमि सनों भग पुर एता भवेह ॥ ५ ॥

समध्वरायोषसोऽनमन्त दधिक्रावेव शुचये पदायं ।

अर्वाचीनं वसुविदं भगन्नो रथमिवाश्वावाजिन आवहन्तु ॥ ६ ॥

अश्वावती-र्गमंती-र्नुषासों वीरवतीस्सदं-मुच्छन्तु भद्राः ।

घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीनायुयं पात स्वस्तिभिस्सदां नः ॥ ७ ॥

यो माँडग्ने भागिनगं सन्त-मथांभागं चिकींक्रषति ।

अभागमग्ने तं कुरु मामग्ने भागिनं कुरु ॥ ८ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ दशशान्तयः ॥

ॐ भुद्रं कर्णेभिः शृणुयाम् देवाः । भुद्रं पंश्येमा॒क्षभि॒र्यजंत्राः ।
 स्थि॒रैरङ्गै॒स्तुष्टुवाग्॑संस्तुनूभिं॑ । व्यशौम् देवहिंतुं यदायुः । स्व॒स्ति॑
 न् इन्द्रो॑ वृद्धश्रवाः । स्व॒स्ति॑ नः पूषा॑ वि॒श्ववेदाः । स्व॒स्ति॑
 न॒स्ताक्ष्यो॑ अरिष्टनेमिः । स्व॒स्ति॑ नो॒ बृह॒स्पतिर्दधातु॑ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ १ ॥

ॐ नमो॒ ब्रह्मणे॒ नमो॒ अस्त्वग्न्ये॒ नमः॒ पृथि॒व्यै॒ नम्॒ ओषंधीभ्यः॒ ।
 नमो॒ वा॒चे॒ नमो॒ वा॒चस्पतंये॒ नमो॒ विष्णंवे॒ बृहुते॒ करोमि॒ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ २ ॥

ॐ नमो॒ वा॒चे॒ या॒ चौंदिता॒ या॒ चानुंदिता॒ तस्यै॒ वा॒चे॒ नमो॒ नमो॒
 वा॒चे॒ नमो॒ वा॒चरयतंये॒ नम्॒ ऋषिभ्यो॒ मन्त्र॒कृद्धयो॒ मन्त्रपतिभ्यो॒
 मामामृषंयो॒ मन्त्र॒कृतो॒ मन्त्र॒पतंयः॒ परांदुर्मा॒ ऽहमृषी॒न्मन्त्र॒कृतो॒
 मन्त्रपती॒न्परांदां॒ वैश्वदेवीं॒ वा॒चमुद्यासगं॒ शि॒वामदस्तां॒ जुष्टां॒ देवेभ्यः॒
 शर्म्म॒ मे॒ द्वौ॒ः॒ शर्म्पृथि॒वी॒ शर्म्वि॒श्वमिदं॒ जगत्॒ । शर्म्वि॒ चुन्दश्व॒ सूर्यश्व॒
 शर्म्वि॒ ब्रह्मप्रजापुती॒ । भूतं॒ वंदिष्ये॒ भुवनं॒ वंदिष्ये॒ तेजो॒ वंदिष्ये॒ यशो॒
 वंदिष्ये॒ तपो॒ वंदिष्ये॒ ब्रह्मं॒ वंदिष्ये॒ सुत्यं॒ वंदिष्ये॒ तस्मा॒
 उहमिदमुपस्तरण-मुपस्तरण॒ उपस्तरण॒ मे॒ प्रजायै॒ पशुनां॒
 भूयादुपस्तरणमुहं॒ प्रजायै॒ पशुनां॒ भूयासु॒ प्राणांपानौ॒ मृत्योर्मापात्॒
 प्राणांपानौ॒ मा॒ मा॒ हासिष्टं॒ मधुं॒ मनिष्ये॒ मधुं॒ जनिष्ये॒ मधुं॒ वक्ष्यामि॒

मधुं वदिष्यामि मधुमतीं देवेभ्यो वाच्मुद्यासगं शुश्रूषेण्यां
मनुष्ये^०भ्यस्तं मा देवा अंवन्तु शोभायै पितरोऽनुमदन्तु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ३ ॥

ॐ शं नो वातःपवतां मातृरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः । अहानि शं
भवन्तु नशशागं रात्रिः प्रतिधीयताम् । शमुषानो व्युच्छतु शमांदित्य
उदेतु नः । शिवा नशशन्तमाभव सुमृडीका सरस्वति ।

माते व्योम सुन्दृशि । इडायैवास्त्वंसि वास्तु मद्वास्तुमन्तो
भूयास्म मा वास्तो^०-श्छिथ्मह्यवास्तुस्स भूयाद्योऽस्मान्देष्टि यं च
वयं द्विष्मः ।

प्रतिष्ठासि प्रतिष्ठावन्तो भूयास्मापा प्रतिष्ठायाँ-श्छिथ्मह्य
प्रतिष्ठस्स भूयाद्योऽस्मान्देष्टि यं च वयं द्विष्मः । आवातवाहि
भेषजं विवातवाहि यद्रपः । त्वगं हि विश्वभेषजो देवानां द्रूत
ईयंसे । द्वाविमौ वातौ वातु आसिन्धोरापरावतः ॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्योवातु यद्रपः । यदुदोवातते
गृहेऽमृतस्य निधिर् हितः । ततों नो देहि जीवसे ततों नो धेहि
भेषजम् । ततों नो मह आवह वातु आवातु भेषजम् ।

शम्भूर्मयोभूर्नो हृदेप्रण आयूर्गंषि तारिषत् । इन्द्रस्य गृहोऽसि
तं त्वा प्रपञ्चे सगुस्साश्वः । सुह यन्मे अस्ति तेन । भूः प्रपञ्चे भुवः
प्रपञ्चे सुवः प्रपञ्चे भूर्भुवसुवः प्रपञ्चे वायुं प्रपञ्चेनार्ता देवता

प्रपद्येऽश्मानमाखुणं प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्मप्रपद्य ऽॐ प्रपद्ये ।

अन्तरिक्षं म उर्वन्तरं बृहदग्रयः पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या स्वस्तिमान्तया स्वस्त्या स्वस्तिमानंसानि ।

प्राणापानौ मृत्योर्मर्पितां प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मयिं मेधां मयिं प्रजां मत्युग्गिस्तेजों दधातु मयिं मेधां मयिं प्रजां मयीन्द्रं इन्द्रियं दधातु मयिं मेधां मयिं प्रजां मयिं सूर्यो भ्राजों दधातु ॥

द्युभि-रक्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभंगेभिः । तन्मो मित्रो वरुणो मामहन्तामदिंति: सिन्धुः पृथिवी उतद्यौः । कयांनश्चित्र आभुव दूती सुदावृधस्सखा ॥

कयाशचिंष्टया वृता । कस्त्वा सुत्यो मदानां मग्हिंष्टो मथसदन्धसः । दृढा चिंदारुजे वसुं । अभीषुणस्सखीनामविता जरितृणाम् ।

शतं भवास्यूतिभिः । वयस्सुपुर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा क्रषंयो नाधंमानाः । अपध्वान्तमूर्णुहि पूर्धिचक्षुमुग्ध्यस्मान्निधयेव बुद्धान् ।

शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये । शंयोरभिसंवन्तु नः ॥ ईशानुवार्याणां क्षयन्तीश्चरषणीनाम् । अपो यांचामि भेषजम् । सुमित्रान् आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्देष्टि यं च वयं द्विष्मः ।

आपे हिष्ठा मंयोभुवस्ता नं ऊर्जे दंधातन । मुहेरणायु चक्षसे ।
 यो वंः शिवतमो रसुस्तस्य भाजयते ह नंः । उशुतीरिंव मातरः ।
 तस्मा अरेङ्गमामवो यस्य क्षयायु जिन्वथ । आपो जुनयंथा च नः ।
 पृथिवी शान्ता साश्निना शान्ता सामें शान्ता शुचगं शमयतु ।
 अन्तरिक्षगं शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्में शान्तगं शुचगं शमयतु ।
 द्यौशान्ता सादित्येन शान्ता सा में शान्ता शुचगं शमयतु ।

पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षगं शान्ति-द्यौ-शान्ति-र्दिश-
 शान्ति-रवान्तरदिशा-शान्ति-रुग्मि-शान्ति-वर्यु-शान्ति-
 रादित्य-शान्ति-शुन्द्रमा-शान्ति-र्नक्षत्राणि-शान्ति-राप-
 शान्ति-रोषधय-शान्ति-र्वनस्पतय-शान्ति-गर्ण-शान्ति-
 रजा-शान्ति-रश्व-शान्तिः पुरुष-शान्ति-ब्रह्म-शान्ति-
 ब्रह्मूण-शान्ति-शान्ति-रेव शान्ति-शान्ति-में अस्तु
 शान्तिः ।

तयाहगं शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं
 करोमि शान्तिर्में अस्तु शान्तिः ॥

एह श्रीश्च हीश्च धृतिश्च तपों मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सुत्यं
 धर्मश्चैतानि मोत्तिष्ठन्त-मनूत्तिष्ठन्तु मा माग् श्रीश्च हीश्च
 धृतिश्च तपों मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सुत्यं धर्मश्चैतानि मा मा
 हासिषुः ।

उदायुंषा स्वायुषोदोषंधीनागं रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणो-
दस्थामूर्तागं अनुं। तच्चक्षुर्देवहिंतं पुरस्ताँच्छुक्रमुच्चरंत्।

पश्येम शुरदंश्शतं जीवेम शुरदंश्शतं नन्दाम शुरदंश्शतं
मोदाम शुरदंश्शतं भवाम शुरदंश्शतगं शुणवाम शुरदंश्शतं
प्रब्रवाम शुरदंश्शतमजींतास्याम शुरदंश्शतं ज्योक्च सूर्यं दृशे।

य उद्गान्महृतोऽर्णवाँद्विभ्राजमानस्सरिरस्य मध्याश्समां वृषभो
लौहिताक्षस्सूर्योँ विपश्चिन्मनसा पुनातु ॥

ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणीस्थो ब्रह्मण आवपनमसि
धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मुही धारितमेनेन मुहदुन्तरिक्षं दिवं दाधार
पृथिवीगं सदेवां यदुहं वेदु तदुहं धारयाणि मामद्वेदोऽधि
विस्तसत् ।

मेधामनीषे माविंशतागं सुमीचीं भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै
सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि ।

आभिर्भिर्यदतोन ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः ।
यदा स्तोतृभ्यो महिं गोत्रा रुजासिं भूयिष्ठभाजो अधं ते स्याम ।
ब्रह्म प्रावांदिष्म तन्नो मा हासीत् ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः || ४ ||

ॐ सं त्वां सिंचामि यजुंषा प्रजामायुर्धनं च ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः || ५ ||

ॐ शं नो मि॒त्रः शं वरुणः । शं नो भवत्वर्यमा । शं नु इन्द्रो
बृहस्पतिः । शं नो विष्णुरुक्मः । नमो ब्रह्मणे । नमस्ते वायो ।
त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि । क्रुतं
वंदिष्यामि । सुत्यं वंदिष्यामि । तन्मामंवतु । तद्वक्तारंमवतु । अवंतु
माम् । अवंतु वक्तारम् ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ६ ॥

ॐ तच्छु योरावृणीमहे । ग्रातुं यज्ञायं । ग्रातुं यज्ञपंतये । दैवीं
स्वस्तिरस्तु नः । स्वस्तिर्मानुषेभ्यः । ऊर्ध्वं जिंगातु भेषजम् । शं नो
अस्तु द्विपदे । शं चतुष्पदे ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ७ ॥

ॐ सुह नांववतु । सुह नौ भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विनावधींतमस्तु मा विद्विषावहै ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ८ ॥

ॐ सुह नांववतु । सुह नौ भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विनावधींतमस्तु मा विद्विषावहै ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ९ ॥

ॐ सुह नांववतु । सुह नौ भुनक्तु । सुह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विनावधींतमस्तु मा विद्विषावहै ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ १० ॥

॥ मन्त्रपुष्पम् ॥

ॐ भृद्रङ्गर्णभिः शृणुयामं देवाः । भृद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्थिरैररङ्गैस्तुष्टुवाग्संस्तुनूभिः । व्यशेम देवहिंतं यदायुः । स्वस्ति
न् इन्द्रो वृद्धश्रवाः । स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति
नुस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः । स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ ॥ योऽपां पुष्यं वेदं । पुष्यवान् प्रजावान् पशुमान् भवति ।
चन्द्रमा वा अपां पुष्यम् । पुष्यवान् प्रजावान् पशुमान् भवति । य
एवं वेदं । योऽपामायतंनुं वेदं । आयतंनवान् भवति । अग्निर्वा
अपामायतंनम् । आयतंनवान् भवति । योऽग्नेरायतंनुं वेदं ॥

आयतंनवान् भवति । आपो वा अग्नेरायतंनम् । आयतंनवान्
भवति । य एवं वेदं । योऽपामायतंनुं वेदं । आयतंनवान् भवति ।
वायुर्वा अपामायतंनम् । आयतंनवान् भवति । यो वायोरायतंनुं
वेदं । आयतंनवान् भवति ॥

आपो वै वायोरायतंनम् । आयतंनवान् भवति । य एवं वेदं ।
योऽपामायतंनुं वेदं । आयतंनवान् भवति । असौ वै
तपञ्चपामायतंनम् । आयतंनवान् भवति । योऽमुष्यं तपत आयतं
वेदं । आयतंनवान् भवति । आपो वा अमुष्यं तपत आयतंनम् ॥

आयतंनवान् भवति । य एवं वेदं । योऽपामायतंनुं वेदं ।

आयतंनवान् भवति । चुन्द्रमा वा अपामायतंनम् । आयतंनवान् भवति । यश्चुन्द्रमस आयतंन वेदं । आयतंनवान् भवति । आपो वै चुन्द्रमस आयतंनम् । आयतंनवान् भवति ॥

य एवं वेदं । योऽपामायतंन वेदं । आयतंनवान् भवति । नक्षत्राणि वा अपामायतंनम् । आयतंनवान् भवति । यो नक्षत्राणामायतंन वेदं । आयतंनवान् भवति । आपो वै नक्षत्राणामायतंनम् । आयतंनवान् भवति । य एवं वेदं ॥

योऽपामायतंन वेदं । आयतंनवान् भवति । पर्जन्यो वा अपामायतंनम् । आयतंनवान् भवति । यः पर्जन्यस्यायतंन वेदं । आयतंनवान् भवति । आपो वै पर्जन्यस्याऽयतंनम् । आयतंनवान् भवति । य एवं वेदं । योऽपामायतंन वेदं ॥

आयतंनवान् भवति । संवत्सुरो वा अपामायतंनम् । आयतंनवान् भवति । यसंवत्सुरस्यायतंन वेदं । आयतंनवान् भवति । आपो वै संवत्सुरस्यायतंनम् । आयतंनवान् भवति । य एवं वेदं । योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितं वेदं । प्रत्येव तिष्ठति ॥

ॐ राजाधिराजाय प्रसद्यसाहिने । नमो वृयं वैश्रवणाय कुर्महे । स मे कामान्कामामाय महाम् । कामेश्वरो वैश्रवणो दंदातु । कुबेराय वैश्रवणाय । महाराजाय नमः ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

हरिः ॐ तत्सत् ॥

॥ क्षमा प्रार्थना ॥

ॐ विसर्गं बिन्दुम् त्राणि पदपादाक्षराणि च । न्यूनानि चातिरिक्तानि
क्षमस्वं परमेश्वरं ॥ अपराधं संहस्राणि क्रियन्तेऽहर्निशं मया । तानि
सर्वाणि मे देव क्षमस्वं पुरुषोत्तमं ॥

मध्ये मन्त्रतन्त्रं स्वरवर्णं ध्याननियमं न्यूनातिरिक्तं लोपदौष
प्रायश्चित्तार्थं अच्युतानन्तगोविन्दं नामत्रयं महामन्त्रजंपं करिष्ये ॥

अच्युतायु नमः ।

अनन्तायु नमः ।

गोविन्दायु नमः । [त्रिः]

कायेन वाचा मनसैन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतैस्त्वभावात् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै नारायणयेति समर्पयामि ॥

हरिः ॐ तत्सत् ॥

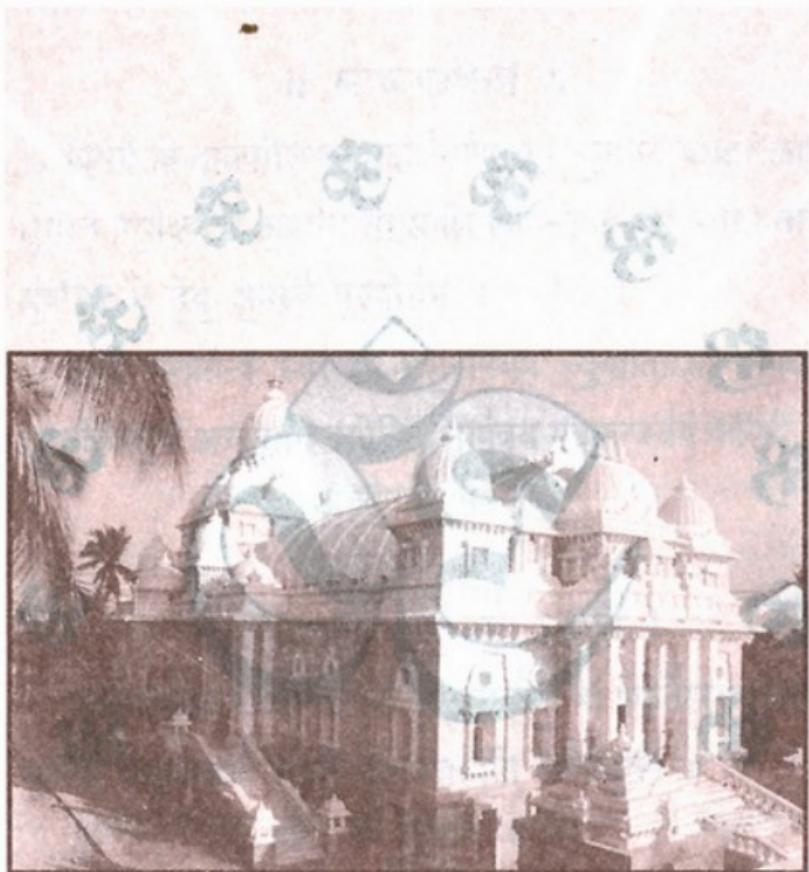
ॐ ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ ॐ

ॐ भूर्भुवस्सुवः ।
तत्संवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ।
धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

श्री रामकृष्ण सर्वधर्म मन्दिरम्, चेन्नै

दुर्जनः सज्जनो भूयात् सज्जनः शान्तिमाप्नुयात्।
शान्तो मुच्येत बन्धेभ्यो मुक्तश्वान्यान् विमोचयेत्॥

। श्री रामकृष्ण सर्वधर्म मन्दिरम्, चेन्नै

॥ मांगलाम् ५५ प्रिया

दिव्यस्तोत्रम्

॥ श्रीः ॥

श्री महागणेशपञ्चरत्नस्तोत्रम् [१]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

मुदाकरात् मोदकं सदा विमुक्तिसाधकम् । कलाधरावतंसंकं
विलासि लोकरक्षकम् । अनायकैकं नायकं विनाशितेभैत्यकम् ।
नताशुभाशुनाशकं नमामि तं विनायकम् ॥ १ ॥

नतेतरातिभीकरं नवोदितार्कभास्वरम् । नमत्सुरारि निर्जं
नताधिकापदुद्धरम् । सुरेश्वरं निधीश्वरं गजेश्वरं गणेश्वरम् । महेश्वरं
तमाश्रये परात्परं निरन्तरम् ॥ २ ॥

समस्तं लोकशङ्करं निरस्तदैत्यकुञ्जरम् । दरेतरोदरं वरं
वरेभवक्त्रमक्षरम् । कृपाकरं क्षमाकरं मुदाकरं यशस्करम् । मनस्करं
नमस्कृतां नमस्करोमि भास्वरम् ॥ ३ ॥

अकिञ्चनार्तिमार्जनं चिरन्तनोक्ति भाजनम् । पुरारिपूर्वं नन्दनं
सुरारि गर्वचर्वणम् । प्रपञ्च नाशभीषणं धनञ्जयादि भूषणम् ।
कपोलदानवारणं भजे पुराणवारणम् ॥ ४ ॥

नितान्तकान्तदन्तकान्ति - मन्तकान्तकात्मजम् । अचिन्त्य-
रूपमन्तहीन - मन्तरायकृन्तनम् । हृदन्तरे निरन्तरं वसन्तमेव
योगिनाम् । तमेकदन्तमेव तं विचिन्तयामि सन्ततम् ॥ ५ ॥

महागणेश पञ्चरत्नमादरेण योऽन्वहम् । प्रजल्पति प्रभातके
हृदि स्मरन् गणेश्वरम् । अरोगितामदोषतां सुसाहितीं सुपुत्रताम् ।
समाहितायु - रष्टभूतिमभ्युपैति सोऽचिरात् ॥ ६ ॥

श्रीगणेशापञ्चरत्नम् [2]

सरागलोक दुर्लभं विरागिलोकपूजितम् । सुरासुरैर्नमस्कृतं
जरापमृत्युनाशकम् । गिरागुरुं श्रियाहरिं जयन्ति यत्पदार्चकाः ।
नमामि तं गणाधिपं कृपापयः पयोनिधिम् ॥ १ ॥

गिरीन्द्रजामुखाम्बुज प्रमोददान भास्करम् । करीन्द्रवक्त्र
मानताघ संघ वारणोद्यतम् । सरीसृपेशबद्धकुक्षिमाश्रयामि सन्ततम् ।
शरीरकान्ति निर्जिताब्ज बन्धुबालसन्ततिम् ॥ २ ॥

शुकादिमौनिवन्दितं गकारवाच्यमक्षरम् । प्रकाममिष्टदायिनं
सकामनप्रपंक्तये । चकास तं चतुर्भुजैर्विकासपद्म पूजितम् ।
प्रकाशितात्मतत्त्वकं नमाम्यहं गणाधिपम् ॥ ३ ॥

नराधिपत्वदायकं स्वरादिलोकदायकम् । ज्वरादिरोगवारकं
निराकृतासुरब्रजम् । कराम्बुजोल्लसत्सृणि विकारशून्यमानसैः ।
हृदा सदा विभावितं मुदा नमामि विघ्नपम् ॥ ४ ॥

श्रमापनोदनक्षमं समाहितान्तरात्मनाम् । सुमादिभिस्सदार्चितं
क्षमानिधिं गणाधिपम् । रमाधवादि पूजितं यमान्तकात्मसम्भवम् ।
शमादि षड्गुणप्रदं नमामि तं विभूतये ॥ ५ ॥

गणाधिपस्य पञ्चकं नृणामभीष्टदायकम् । प्रणामपूर्वकं जनाः
पठन्ति ये मुदायुताः । भवन्ति ते विदां पुरः प्रगीत वैभवा जवात् ।
चिरायुषोधिक श्रियस्सुसूनवोनसंशयः ॥ ६ ॥

गणपति स्तोत्रम् [3]

अगजानन पद्मार्क गजानन महर्निशम् । अनेकदं तं
भक्तानामेकदन्तमुपास्महे ॥ १ ॥

शुङ्खाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् । प्रसन्नवदनं ध्यायेत्
सर्वं विघ्नोपशान्तये ॥ २ ॥

वक्रतुण्ड महाकाय कोटिसूर्यं समप्रभं । अविघं कुरु मे देव
सर्वं कार्येषु सर्वदा ॥ ३ ॥

गजाननं भूत गणाधि सेवितं कपित्थं जम्बू फलसारं भक्षकम् ।
उमासुतं शोकविनाशं कारणं नमामि विघ्नेश्वरं पादं पङ्कजम् ॥ ४ ॥

गुरुस्तोत्रम् [4]

गुरुब्रह्मा गुरुर्विष्णुः गुरुर्देवो महेश्वरः । गुरुरेव परं ब्रह्म
तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ १ ॥

अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया । चक्षुरुरुन्मीलितं येन
तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ २ ॥

अखण्डमण्डलाकारं व्याप्तं येन चराचरम् । तत्पदं दर्शितं येन
तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ ३ ॥

अनेकजन्म - संप्राप्तकर्मबन्धविदाहिने । आत्मज्ञानप्रदानेन
तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ ४ ॥

मन्त्राथः श्रीजगन्नाथो मद्गुरुः श्रीजगद्गुरुः । ममात्मा सर्वभूतात्मा
तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ ५ ॥

ब्रह्मानन्दं परमसुखदं केवलं ज्ञानमूर्तिम् । द्वन्द्वातीतं गगनसदृशं
तत्त्वमस्यादिलक्ष्यम् ॥ ६ ॥

एकं नित्यं विमलमचलं सर्वधीसाक्षिभूतं । भावातीतं
त्रिगुणरहितं सद्गुरुं तं नमामि ॥ ७ ॥

- विश्वसारतन्त्रम्

गुर्वृष्टकम् [5]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

शरीरं सुरूपं तथा वा कलत्रं
यशश्वारु चित्रं धनं मेरुतुल्यम् ।
मनश्वेन्न लग्नं गुरोरंग्रिपद्मे
ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम् ॥ १ ॥
कलत्रं धनं पुत्रपौत्रादि सर्वं
गृहं बान्धवाः सर्वमेतद्द्वि जातम् ।
मनश्वेन्न लग्नं गुरोरंग्रिपद्मे
ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम् ॥ २ ॥
षडङ्गादिवेदो मुखे शास्त्रविद्या
कवित्वादि गद्यं सुषद्यं करोति ।
मनश्वेन्न लग्नं गुरोरंग्रिपद्मे
ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम् ॥ ३ ॥

विदेशोषु मान्यः स्वदेशोषु धन्यः
 सदाचारवृत्तेषु मत्तो न चान्यः ।
 मनश्चेन्न लग्नं गुरोरंग्रिपदे
 ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम् ॥ ४ ॥
 क्षमामण्डले भूपभूपालवृन्दैः
 सदा सेवितं यस्य पादारविन्दम् ।
 मनश्चेन्न लग्नं गुरोरंग्रिपदे
 ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम् ॥ ५ ॥
 यशो मे गतं दिक्षु दानप्रतापा -
 जगद्वस्तु सर्वं करे यत्प्रसादात् ।
 मनश्चेन्न लग्नं गुरोरंग्रिपदे
 ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम् ॥ ६ ॥
 न भोगे न योगे न वा वाजिराजौ
 न कान्तामुखे नैव वित्तेषु चित्तम् ।
 मनश्चेन्न लग्नं गुरोरंग्रिपदे
 ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम् ॥ ७ ॥
 अरण्ये न वा स्वस्य गेहे न कार्ये
 न देहे मनो वर्तते मे त्वनर्थ्ये ।
 मनश्चेन्न लग्नं गुरोरंग्रिपदे
 ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम् ॥ ८ ॥

गुरोरष्टकं यः पठेत्पुण्डेही
 यतिर्भूपतिर्ब्रह्मचारी च गेही ।
 लभेद्वाज्ञितार्थं पदं ब्रह्मसंज्ञं
 गुरोरुक्तवाक्ये मनो यस्य लग्नम् ॥ ९ ॥

सुवर्णमालास्तुतिः [6]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

ईश गिरीश नरेश परेश — महेश बिलेशय भूषण भो ।
 साम्ब सदाशिव शम्भो शङ्कर — शरणं मे तव चरणयुगम् ॥ १ ॥
 उमया दिव्य सुमङ्गल विग्रह — यालिङ्गित वामाङ्ग विभो ।
 साम्ब सदाशिव शम्भो शङ्कर — शरणं मे तव चरणयुगम् ॥ २ ॥
 ऊरी कुरु मामज्ञमनाथं — दूरी कुरु मे दुरितं भो ।
 साम्ब सदाशिव शम्भो शङ्कर — शरणं मे तव चरणयुगम् ॥ ३ ॥
 ऋषिवर मानस हंस चराचर — जनन स्थिति लय कारण भो ।
 साम्ब सदाशिव शम्भो शङ्कर — शरणं मे तव चरणयुगम् ॥ ४ ॥
 अन्तःकरण विशुद्धिं भक्तिं — च त्वयि सर्तीं प्रदेहि विभो ।
 साम्ब सदाशिव शम्भो शङ्कर — शरणं मे तव चरणयुगम् ॥ ५ ॥
 करुणा वरुणालय मयिदास — उदासस्तवोचितो न हि भो ।
 साम्ब सदाशिव शम्भो शङ्कर — शरणं मे तव चरणयुगम् ॥ ६ ॥

जय कैलास निवास प्रमथ – गणाधीश भू सुरार्चित भो ।

साम्ब सदाशिव शम्भो शङ्कर – शरणं मे तव चरणयुगम् ॥ ७ ॥

झनुतक झङ्किणु झनुतत्किट तक – शब्दैर्नटसि महानट भो ।

साम्ब सदाशिव शम्भो शङ्कर – शरणं मे तव चरणयुगम् ॥ ८ ॥

धर्मस्थापन दक्ष त्र्यक्ष गुरो – दक्ष यज्ञशिक्षक भो ।

साम्ब सदाशिव शम्भो शङ्कर – शरणं मे तव चरणयुगम् ॥ ९ ॥

बलमारोग्यं चायुस्त्वद्गुण – रुचितां चिरं प्रदेहि विभो ।

साम्ब सदाशिव शम्भो शङ्कर – शरणं मे तव चरणयुगम् ॥ १० ॥

भगवन् भर्ग भयापह भूत-पते भूतिभूषिताङ्ग विभो ।

साम्ब सदाशिव शम्भो शङ्कर – शरणं मे तव चरणयुगम् ॥ ११ ॥

शर्व देव सर्वोत्तम सर्वद – दुर्वृत्त गर्वहरण विभो ।

साम्ब सदाशिव शम्भो शङ्कर – शरणं मे तव चरणयुगम् ॥ १२ ॥

षड्रिपु षड्मि षड्विकार हर – सन्मुख षण्मुख जनक विभो ।

साम्ब सदाशिव शम्भो शङ्कर – शरणं मे तव चरणयुगम् ॥ १३ ॥

सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मे – त्येतल्पक्षण लक्षित भो ।

साम्ब सदाशिव शम्भो शङ्कर – शरणं मे तव चरणयुगम् ॥ १४ ॥

हाऽहाऽहूऽहू मुख सुरगायक – गीता पदान पद्य विभो ।

साम्ब सदाशिव शम्भो शङ्कर – शरणं मे तव चरणयुगम् ॥ १५ ॥

शिवपञ्चाक्षरस्तोत्रम् [7]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

नागेन्द्रहाराय त्रिलोचनाय – भस्माङ्गरागाय महेश्वराय ।

नित्याय शुद्धाय दिगम्बराय – तस्मै नकाराय नमः शिवाय ॥ १ ॥

मन्दाकिनी सलिल चन्दन चर्चिताय – नन्दीश्वर प्रमथनाथ महेश्वराय ।

मन्दारपुष्पबहुपुष्पसुपूजिताय – तस्मै मकाराय नमः शिवाय ॥ २ ॥

शिवाय गौरीवदनाब्जबाल-सूर्याय दक्षाध्वरनाशकाय ।

श्रीनीलकण्ठाय वृषध्वजाय – तस्मै शिकाराय नमः शिवाय ॥ ३ ॥

वसिष्ठकुम्भोद्भवगौतमार्य-मुनीन्द्रदेवार्चितशेखराय ।

चन्द्रार्कवैश्वानरलोचनाय – तस्मै वकाराय नमः शिवाय ॥ ४ ॥

यज्ञस्वरूपाय जटाधराय – पिनाकहस्ताय सनातनाय ।

दिव्याय देवाय दिगम्बराय – तस्मै यकाराय नमः शिवाय ॥ ५ ॥

पञ्चाक्षरमिदं पुण्यं यः पठेच्छिवसंनिधौ ।

शिवलोकमवाप्नोति शिवेन सह मोदते ॥ ६ ॥

शिवषडक्षरस्तोत्रम् [8]

ॐकारं बिन्दु संयुक्तं नित्यं ध्यायन्ति योगिनः ।

कामदं मोक्षदं चैव ॐकाराय नमो नमः ॥ १ ॥

नमन्ति ऋषयो देवा नमन्त्यप्सरसां गणाः ।

नरा नमन्ति देवेशं नकाराय नमो नमः ॥ २ ॥

महादेवं महात्मानं महाध्यानं परायणम् ।

महापापहरं देवं मकाराय नमो नमः ॥ ३ ॥

शिवं शान्तं जगन्नाथं लोकानुग्रहकारकम् ।

शिवमेकपदं नित्यं शिकाराय नमो नमः ॥ ४ ॥

वाहनं वृषभो यस्य वासुकिः कण्ठभूषणम् ।

वामे शक्तिधरं देवं वाकाराय नमो नमः ॥ ५ ॥

यत्र यत्र स्थितो देवः सर्वव्यापी महेश्वरः ।

यो गुरुः सर्वदेवानां यकाराय नमो नमः ॥ ६ ॥

षडक्षरमिदं स्तोत्रं यः पठेच्छिव सन्निधौ ।

शिवलोकमवाप्नोति शिवेन सह मोदते ॥ ७ ॥

इति श्री लद्यामले उमामहेश्वरसंवादे शिवषडक्षरस्तोत्रं सम्पूर्णम्

शिवाष्टकम् [9]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

तरमै नमः परमकारणकारणाय—दीप्तोज्ज्वलज्ज्वलितपिङ्गल-
लोचनाय । नागेन्द्रहारकृतकुण्डलभूषणाय — ब्रह्मेन्द्रविष्णु-
वरदाय नमः शिवाय ॥ १ ॥

श्रीमत्प्रसन्नशिपन्नगभूषणाय — शैलेन्द्रजा वदन चुम्बित-
लोचनाय । कैलासमन्दिरमहेन्द्रनिकेतनाय — लोकत्रयार्ति-
हरणाय नमः शिवाय ॥ २ ॥

पद्मावदातमणिकुण्डलगोवृषाय – कृष्णागरुप्रचुरचन्दन-
चर्चिताय । भस्मानुषक्तविकचोत्पलमल्लिकाय – नीलाब्ज-
कण्ठसदृशाय नमः शिवाय ॥ ३ ॥

लम्बत्सपिङ्गल जटामुकुटोत्कटाय – दंष्ट्रकरालविकटोत्कट
भैरवाय । व्याघ्राजिनाम्बरधराय मनोहराय – त्रैलोक्यनाथ
नमिताय नमः शिवाय ॥ ४ ॥

दक्षप्रजापतिमहामखनाशनाय – क्षिप्रं महात्रिपुरदानव-
धातनाय । ब्रह्मोर्जितोर्ध्वंगकरोटिनिकृन्तनाय – योगाय
योगनमिताय नमः शिवाय ॥ ५ ॥

संसारसृष्टिघटनापरिवर्तनाय – रक्षः पिशाचगणसिद्धसमा-
कुलाय । सिद्धोरगग्रह गणेन्द्रनिषेविताय – शार्दूल चर्मवसनाय
नमः शिवाय ॥ ६ ॥

भस्माङ्गरागकृतरूपमनोहराय – सौम्यावदातवनमाश्रित-
माश्रिताय । गौरीकटाक्षनयनार्ध निरीक्षणाय – गोक्षीरधारधवलाय
नमः शिवाय ॥ ७ ॥

आदित्यसोमवरुणानिलसेविताय – यज्ञाग्निहोत्रवरधूम-
निकेतनाय । ऋक्सामवेदमुनिभिः स्तुतिसंयुताय – गोपाय
गोपनमिताय नमः शिवाय ॥ ८ ॥

शिवाष्टकमिदं पुण्यं यः पठेच्छिवसन्निधौ । शिवलोक-
मवाप्नोति शिवेन सह मोदते ॥ ९ ॥

द्वादशज्योतिर्लङ्घस्तोत्रम् [10]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

सौराष्ट्रदेशे वसुधावकाशे । ज्योतिर्मयं चन्द्रकलावतंसम् ।
 भक्तिप्रदानाय कृतावतारं । तं सोमनाथं शरणं प्रपद्ये ॥ १ ॥

श्रीशैलशृङ्गे विविधप्रसङ्गे शेषाद्रिशृङ्गेऽपि सदा वसन्तम् ।
 तमर्जुनं महिकपूर्वमेनं नमामि संसारसमुद्रसेतुम् ॥ २ ॥

अवन्तिकायां विहितावतारं । मुक्तिप्रदानाय च सज्जनानाम् ।
 अकालमृत्योः परिरक्षणार्थं । वन्दे महाकालमहंसुरेशम् ॥ ३ ॥

कावेरिका नर्मदयोः पवित्रे । समागमे सज्जनतारणाय ।
 सदैव मान्धातृपुरे वसन्त - मोङ्गारमीशं शिवमेकमीडे ॥ ४ ॥

पूर्वोत्तरे पारलिकाभिधाने । सदाशिवं तं गिरिजासमेतम् ।
 सुरासुराराधितपादपद्मं श्रीवैद्यनाथं सततं नमामि ॥ ५ ॥

आमर्द संज्ञे नगरे चं रम्ये । विभूषिताङ्गं विविधैश्च भोगैः ।
 सङ्खक्तिमुक्तिप्रदमीशमेकं श्रीनागनाथं शरणं प्रपद्ये ॥ ६ ॥

हिमाद्रिपाश्वेऽपि तटे रमन्तं । सम्पूज्यमानं सततं मुनीन्द्रैः ।
 सुरासुरैर्यक्षमहोरगादैः । केदारमीशं शिवमेकमीडे ॥ ७ ॥

सद्याद्रिशीर्षे विमले वसन्तं । गोदावरीतीरपवित्रदेशे ।
 यद्वर्णनातपातकमाशु नाशं । प्रयाति तं त्यम्बकमीशमीडे ॥ ८ ॥

श्रीताम्रपर्णीजिलराशियोगे । निबध्य सेतुं निशि बिल्वपत्रैः ।

श्रीरामचन्द्रेण समर्पितं तं रामेश्वराख्यं सततं नमामि ॥ ९ ॥

यं डाकिनीशकिनिकासमाजे – निषेव्यमाणं पिशिताशनैश्च ।
सदैव भीमादिपदप्रसिद्धं – तं शङ्करं भक्तहितं नमामि ॥ १० ॥

सानन्दमानन्दवने वसन्त-मानन्दकन्दं हतपापवृन्दम् ।
वाराणसीनाथमनाथनाथं श्रीविश्वनाथं शरणं प्रपद्ये ॥ ११ ॥

इलापुरे रम्यविशालकेऽस्मिन् – समुहुसन्तं च जगद्व्रेष्यम् ।
वन्दे महोदारतरस्वभावं – धृष्णेश्वराख्यं शरणं प्रपद्ये ॥ १२ ॥
ज्योतिर्मयद्वादशलिङ्गकानां – शिवात्मनां प्रोक्तमिदं क्रमेण । स्तोत्रं
पठित्वा मनुजोऽतिभक्त्या – फलं तदालोक्य निजं भजेच्च ॥ १३ ॥

द्वादशज्योतिर्लिङ्गस्मरणम् [11]

सौराष्ट्रे सोमनाथं च श्रीशैले मल्लिकार्जुनम् ।

उज्जयिन्यां महाकालमोङ्गलरममलेश्वरम् ॥ १ ॥

परत्यां वैद्यनाथं च डाकिन्यां भीमशङ्करम् ।

सेतुबन्धे तु रामेशं नागेशं दारुकावने ॥ २ ॥

वाराणस्यां तु विश्वेशं त्र्यम्बकं गौतमीतटे ।

हिमालये तु केदारं धुश्मेशं च शिवालये ॥ ३ ॥

एतानि ज्योतिर्लिङ्गानि सायं प्रातः पठेन्नरः ।

सप्तजन्मकृतं पापं स्मरणेन विनश्यति ॥ ४ ॥

वेदसारशिवस्तोत्रम् [12]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

पशूनां पतिं पापनाशं परेशं—गजेन्द्रस्य कृतिं वसानं वरेण्यम् ।
जटाजूटमध्ये स्फुरद्गाङ्गवारिं—महादेवमेकं स्मरामि स्मरारिम् ॥ १ ॥

महेशं सुरेशं सुरारातिनाशं—विभुं विश्वनाथं विभूत्यङ्गभूषम् ।
विरूपाक्षमिन्द्रकवहित्रिनेत्रं—सदानन्दमीडे प्रभुं पञ्चवक्त्रम् ॥ २ ॥

गिरीशं गणेशं गले नीलवर्ण—गवेन्द्राधिरूढं गुणातीतरूपम् ।
भवं भास्वरं भस्मना भूषिताङ्गं—भवानीकलत्रं भजे
पञ्चवक्त्रम् ॥ ३ ॥

शिवाकान्त शम्भो शशाङ्कार्धमौले—महेशान शूलिन्
जटाजूटधारिन् । त्वमेको जगद्वयापको विश्वरूपः—प्रसीद प्रसीद
प्रभो पूर्णरूप ॥ ४ ॥

परात्मानमेकं जगद्वीजमादं—निरीहं निराकारमोङ्गारवेद्यम् ।
यतो जायते पात्यते येन विश्वं—तमीशं भजे लीयते यत्र
विश्वम् ॥ ५ ॥

न भूमिर्न चापो न वहिर्न वायु-र्न चाकाशमास्ते न तन्द्रा न
निद्रा । न ग्रीष्मो न शीतं न देशो न वेषो—न यस्यास्ति
मूर्तिस्थिमूर्ति तमीडे ॥ ६ ॥

अजं शाश्वतं कारणं कारणानां—शिवं केवलं भासकं
भासकानाम् । तुरीयं तमःपारमाद्यन्तहीनं—प्रपद्ये परं पावनं
द्वैतहीनम् ॥ ७ ॥

नमस्ते नमस्ते विभो विश्वमूर्ते – नमस्ते नमस्ते चिदानन्दमूर्ते ।
नमस्ते नमस्ते तपोयोगगम्य – नमस्ते नमस्ते श्रुतिज्ञानगम्य ॥ ८ ॥

प्रभो शूलपाणे विभो विश्वनाथ – महादेव शम्भो महेश त्रिनेत्र ।
शिवाकान्त शान्त स्मरारे पुरारे – त्वदन्यो वरेण्यो न मान्यो न
गण्यः ॥ ९ ॥

शम्भो महेश करुणामय शूलपाणे – गौरीपते पशुपते
पशुपाशनाशिन् । काशीपते करुणया जगदेतदेक-स्त्वं हंसि पासि
विदधासि महेश्वरोऽसि ॥ १० ॥

त्वत्तो जगद्भवति देव भव स्मरारे – त्वय्येव तिष्ठति जगन्मृड
विश्वनाथ । त्वय्येव गच्छति लयं जगदेतदीश – लिङ्गात्मकं हर
चराचरविश्वरूपिन् ॥ ११ ॥

शिवजयजयकारध्यानस्तोत्रम् [13]

स्फटिकप्रतिभटकान्ते विरचितकलिमलशान्ते ।

शिव शङ्कर शिव शङ्कर जय कैलासपते ॥ १ ॥
गङ्गाधरपिङ्गलजट हृतशरणागत सङ्कट ।

शिव शङ्कर शिव शङ्कर जय कैलासपते ॥ २ ॥
बालसुधाकर शेखर भाललसद्वैश्वानर ।

शिव शङ्कर शिव शङ्कर जय कैलासपते ॥ ३ ॥
पद्मदलायतलोचन दृढभवबन्धनमोचन ।
शिव शङ्कर शिव शङ्कर जय कैलासपते ॥ ४ ॥

मन्दमधुरहासवदन निर्जितदुर्लसितमदन ।

शिव शङ्कर शिव शङ्कर जय कैलासपते ॥ ५ ॥

सनकादिक वन्द्यचरण दुस्तरभवसिन्धुतरण ।

शिव शङ्कर शिव शङ्कर जय कैलासपते ॥ ६ ॥

लालितबालगजानन कलितमहापितृकानन ।

शिव शङ्कर शिव शङ्कर जय कैलासपते ॥ ७ ॥

सच्चिदघनसुखसागर लीलापीतमहागर ।

शिव शङ्कर शिव शङ्कर जय कैलासपते ॥ ८ ॥

गिरिजाश्लिष्टार्घतनो कल्पितगिरिराजधनो ।

शिव शङ्कर शिव शङ्कर जय कैलासपते ॥ ९ ॥

दारिद्र्यदहनशिवस्तोत्रम् [14]

(श्री वसिष्ठ कृतम्)

विश्वेश्वराय नरकार्णवितारणाय कर्णमृताय शशिशेखर-
भूषणाय । कर्पूरकुन्दधवलाय जटाधराय दारिद्र्यदुःख दहनाय
नमः शिवाय ॥ १ ॥

गौरीप्रियाय रजनीशकलाधराय कालान्तकाय भुजगाधिप-
कङ्कणाय । गङ्गाधराय गजराजविमर्दनाय दारिद्र्यदुःख दहनाय
नमः शिवाय ॥ २ ॥

भक्तिप्रियाय भवरोगभयापहाय उग्राय दुर्गभवसागरतारणाय ।

ज्योतिर्मयाय पुनरुद्धववारणाय दारिद्र्यदुःख दहनाय नमः
शिवाय ॥ ३ ॥

चर्माम्बराय शवभस्मविलेपनाय भालेक्षणाय फणिकुण्डल-
मण्डिताय । मञ्जीरपादयुगलाय जटाधराय दारिद्र्यदुःख दहनाय
नमः शिवाय ॥ ४ ॥

पञ्चाननाय फणिराजविभूषणाय हेमांशुकाय भुवनत्रयमण्डनाय ।
आनन्दभूमिवरदाय तमोहराय दारिद्र्यदुःख दहनाय नमः
शिवाय ॥ ५ ॥

भानुप्रियाय दुरितार्णवतारणाय कालान्तकाय कमलासन-
पूजिताय । नेत्रत्रयाय शुभलक्षणलक्षिताय दारिद्र्यदुःख दहनाय
नमः शिवाय ॥ ६ ॥

रामप्रियाय रघुनाथवरप्रदाय नागप्रियाय नागराज निकेतनाय ।
पुण्याय पुण्यचरिताय सुरार्चिताय दारिद्र्यदुःख दहनाय नमः
शिवाय ॥ ७ ॥

मुक्तीश्वराय फलदाय गणेश्वराय गीतप्रियाय वृषभेश्वरवाहनाय ।
मातङ्गचर्मवसनाय महेश्वराय दारिद्र्यदुःख दहनाय नमः
शिवाय ॥ ८ ॥

गौरीविलास भुवनाय महोदयाय पञ्चाननाय शरणागत
रक्षकाय । शर्वाय सर्वजगतामधिपाय तस्मै दारिद्र्यदुःख दहनाय
नमः शिवाय ॥ ९ ॥

शिवताण्डवस्तोत्रम् [15]

(श्री रावण कृतम्)

जटाटवीगलज्जलप्रवाहपावितस्थले गलेऽवलम्ब्य लम्बितां
भुजङ्गतुङ्गमालिकाम् । उमड्डमड्डमड्डमन्निनादवड्डमर्वयं चकार
चण्डताण्डवं तनोतु नः शिवः शिवम् ॥ १ ॥

जटाकटाहसम्भ्रमप्रमन्निलिम्पनिर्झरी-विलोलवीचिवल्लरीविराज-
मानमूर्ढनि । धगद्धगद्धगज्वलहुलाटपद्मपावके किशोरचन्द्रशेखरे
रतिः प्रतिक्षणं मम ॥ २ ॥

धराधरेन्द्रनन्दिनीविलासबन्धुबन्धुर-स्फुरद्विगन्तसन्ततिप्रमोद-
मानमानसे । कृपाकटाक्षधोरणीनिरुद्धदुर्धरापदि क्षचिद्विगम्बरे मनो
विनोदमेतु वस्तुनि ॥ ३ ॥

जटाभुजङ्गपिङ्गलस्फुरत्कणामणिप्रभा-कदम्बकुङ्कुमद्रवप्रलिप्त-
दिग्वधूमुखे । मदान्धसिन्धुरस्फुरत्वगुत्तरीयमेदुरे मनो विनोदमद्दुतं
बिभर्तु भूतभर्तरि ॥ ४ ॥

सहस्रलोचनप्रभृत्यशेषलेखशेखर-प्रसूनधूलिधोरणीविधूसराङ्गिरि-
पीठभूः । भुजङ्गराजमालया निबद्धजाटजूटकः श्रियै चिराय जायतां
चकोरबन्धुशेखरः ॥ ५ ॥

ललाटचत्वरज्वलद्धनञ्जयस्फुलिङ्गभा - निपीतपञ्चसायकं
नमन्निलिम्पनायकम् । सुधामयूखलेखया विराजमानशेखरं महा-

कपालि सम्पदे शिरो जटालमस्तु नः ॥ ६ ॥

करालभालपट्टिकाधगद्धगद्धगज्जल-द्धनञ्जयाहुतीकृतप्रचण्ड-
पञ्चसायके । धराधरेन्द्रनन्दिनीकुचाग्रचित्रपत्रक-प्रकल्पनैक-
शिल्पिनि त्रिलोचने रतिर्मम ॥ ७ ॥

नवीनमेघमण्डलीनिरुद्धदुर्धरस्फुर-त्कुहूनिशीथिनीतमः प्रबन्ध-
बद्धकन्धरः । निलिप्पनिर्झरीधरस्तनोतु कृत्तिसिन्धुरः कला-
निधानबन्धुरः श्रियं जगद्गुरन्धरः ॥ ८ ॥

प्रफुल्लनीलपङ्कजप्रपञ्चकालिमप्रभा-वलम्बिकण्ठकन्दलीरुचि-
प्रबद्धकन्धरम् । स्मरच्छिदं पुरच्छिदं भवच्छिदं मखच्छिदं
गजच्छिदान्धकच्छिदं तमन्तकच्छिदं भजे ॥ ९ ॥

अखर्वसर्वमङ्गलाकलाकदम्बमञ्जरी-रसप्रवाहमाधुरीविजृम्भ-
णामधुत्रतम् । स्मरान्तकं पुरान्तकं भवान्तकं मखान्तकं-
गजान्तकान्धकान्तकं तमन्तकान्तकं भजे ॥ १० ॥

जयत्वदभ्रविभ्रमभ्रमद्गुजङ्गमश्वस-द्विनिर्गमित्क्रमस्फुरत्कराल-
भालहव्यवाट् । धिमिद्विमिद्विमिदध्वनन्मृदङ्गतुङ्गमङ्गल-ध्वनि-
क्रमप्रवर्तितप्रचण्डताण्डवः शिवः ॥ ११ ॥

दृष्टिचित्रतल्पयोर्मुजङ्गमौक्तिकस्त्रजो - गरिष्ठरत्नलोष्टयोः
सुहृद्विपक्षपक्षयोः । तृणारविन्दचक्षुषोः प्रजामहीमहेन्द्रयोः
समप्रवृत्तिकः कदा सदाशिवं भजाम्यहम् ॥ १२ ॥

कदा निलिम्पनिर्झरीनिकुञ्जकोटरे वसन् – विमुक्तदुर्मतिः
सदा शिरःस्थमञ्जलिं वहन् । विलोललोललोचनो ललामभाल-
लग्नकः शिवेति मन्त्रमुच्चरन् कदा सुखी भवाम्यहम् ॥ १३ ॥

इमं हि नित्यमेवमुक्तमुत्तमोत्तमं स्तवं – पठन्त्स्मरन्ब्रुवन्नरो
विशुद्धिमेति सन्ततम् । हरे गुरौ सुभक्तिमाशु याति नान्यथा गतिं
विमोहनं हि देहिनां सुशङ्खरस्य चिन्तनम् ॥ १४ ॥

पूजावसानसमये दशवक्त्रगीतं – यः शम्भुपूजनपरं पठति
प्रदोषे । तस्य स्थिरां रथगजेन्द्रतुरङ्गयुक्तां – लक्ष्मीं सदैव सुमुखीं
प्रददाति शम्भुः ॥ १५ ॥

शिवमानसपूजा [16]

(श्री शङ्खराचार्य कृतम्)

रत्नैः कल्पितमासनं हिमजलैः स्नानं च दिव्याम्बरं –
नानारत्नविभूषितं मृगमदामोदाङ्गितं चन्दनम् । जातीचम्पक-
बिल्वपत्ररचितं पुष्पं च धूपं तथा-दीपं देव दयानिधे पशुपते
हृत्कल्पितं गृह्णताम् ॥ १ ॥

सौवर्णे नवरत्नखण्डरचिते पात्रे धृतं पायसं – भक्ष्यं पञ्चविधं
पयोदधियुतं रम्भाफलं पानकम् । शाकानामयुतं जलं रुचिकरं
कर्पूरखण्डोज्ज्वलं – ताम्बूलं मनसा मया विरचितं भक्त्या प्रभो
स्वीकुरु ॥ २ ॥

छत्रं चामरयोर्युगं व्यजनकं चादर्शकं निर्मलं—वीणाभेरिमृदङ्ग-
काहलकलागीतं च नृत्यं तथा । साष्टाङ्गं प्रणतिः स्तुतिर्बहुविधा
हेतत्समस्तं मया—सङ्कल्पेन समर्पितं तव विभो पूजां गृहाण
प्रभो ॥ ३ ॥

आत्मा त्वं गिरिजा मतिः सहचराः प्राणाः शरीरं गृहं—पूजा
ते विषयोपभोगरचना निद्रा समाधिस्थितिः । सञ्चारः पदयोः
प्रदक्षिणविधिः स्तोत्राणि सर्वा गिरो—यद्यत्कर्म करोमि तत्तदखिलं
शम्भो तवाराधनम् ॥ ४ ॥

करचरणकृतं वाक्कायजं कर्मजं वा—श्रवणनयनजं वा मानसं
वाऽपराधम् । विदितमविदितं वा सर्वमेतत्क्षमस्व—जय जय
करुणाव्ये श्रीमहादेव शम्भो ॥ ५ ॥

श्री कैलासपति प्रार्थना [17]

कैलासे कमनीयरत्नखचिते कल्पद्रुमूले स्थितम् ।

कर्पूरस्फटिकेन्दु सुन्दरतनुं कात्यायनी सेवितम् ॥
गङ्गातुङ्ग तरङ्ग रञ्जित जटाभारं कृपासागरम् ।

कण्ठालङ्घृत शेषभूषणमजं मृत्युञ्जयं भावये ॥
आगच्छ मृत्युञ्जय चन्द्रमौले व्याघ्राजिनालङ्घृत शूलपाणे ।

स्वभक्त संरक्षण कामधेनो प्रसीद विश्वेश्वर पार्वतीश ॥

श्री उमामहेश्वराभ्यां नमः ॥

उमामहेश्वरस्तोत्रम् [18]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

नमः शिवाभ्यां नवयौवनाभ्यां – परस्पराश्लिष्ट वपुर्धराभ्याम् ।
नगेन्द्रकन्यावृषकेतनाभ्यां – नमो नमः शङ्करपार्वतीभ्याम् ॥ १ ॥

नमः शिवाभ्यां सरसोत्सवाभ्यां – नमस्कृताभीष्टवरप्रदाभ्याम् ।
नारायणेनार्चितपादुकाभ्यां – नमो नमः शङ्करपार्वतीभ्याम् ॥ २ ॥

नमः शिवाभ्यां वृषवाहनाभ्यां – विरिञ्चिविष्णवन्द्रसुपूजिताभ्याम् ।
विभूतिपाटीरविलेपनाभ्यां – नमो नमः शङ्करपार्वतीभ्याम् ॥ ३ ॥

नमः शिवाभ्यां जगदीश्वराभ्यां – जगत्पतिभ्यां जयविग्रहाभ्याम् ।
जम्भारिमुख्यैरभिवन्दिताभ्यां – नमो नमः शङ्करपार्वतीभ्याम् ॥ ४ ॥

नमः शिवाभ्यां परमौषधाभ्यां – पञ्चाक्षरी पञ्जरञ्जिताभ्याम् ।
प्रपञ्च सृष्टिस्थिति संहृताभ्यां – नमो नमः शङ्करपार्वतीभ्याम् ॥ ५ ॥

नमः शिवाभ्यामतिसुन्दराभ्याम् – अत्यन्तमासक्तहृदम्बुजाभ्याम् ।
अशेषलोकैकहितङ्कराभ्यां – नमो नमः शङ्करपार्वतीभ्याम् ॥ ६ ॥

नमः शिवाभ्यां कलिनाशनाभ्यां – कङ्कालकल्याणवपुर्धराभ्याम् ।
कैलासशैलस्थितदेवताभ्यां – नमो नमः शङ्करपार्वतीभ्याम् ॥ ७ ॥

नमः शिवाभ्यामशुभापहाभ्याम् – अशेषलोकैकविशेषिताभ्याम् ।
अकुण्ठिताभ्यां स्मृतिसंभृताभ्यां – नमो नमः शङ्करपार्वतीभ्याम् ॥ ८ ॥

नमः शिवाभ्यां रथवाहनाभ्यां – रवीन्दुवैश्वानरलोचनाभ्याम् ।
राका शशाङ्काभ मुखाम्बुजाभ्यां – नमो नमः शङ्करपार्वतीभ्याम् ॥ ९ ॥

नमः शिवाभ्यां जटिलन्धराभ्यां – जरामृतिभ्यां च विवर्जिताभ्याम् ।
जनार्दनाब्जोद्भवपूजिताभ्यां – नमो नमः शङ्करपार्वतीभ्याम् ॥ १० ॥

नमः शिवाभ्यां विषमेक्षणाभ्यां – बिल्वच्छदामल्लिकदामभृद्भयाम् ।
शोभावती शान्तवतीश्वराभ्यां – नमो नमः शङ्करपार्वतीभ्याम् ॥ ११ ॥

नमः शिवाभ्यां पशुपालकाभ्यां – जगत्वयीरक्षण बद्धहृद्भयाम् ।
समस्त देवासुरपूजिताभ्यां – नमो नमः शङ्करपार्वतीभ्याम् ॥ १२ ॥

स्तोत्रं त्रिसन्ध्यं शिवपार्वतीभ्यां – भक्त्या पठेद्द्वादशकं नरो यः ।
स सर्वसौभाग्य फलानि भुड्के शतायुरन्ते शिवलोकमेति ॥ १३ ॥

॥ इति उमामहेश्वरस्तोत्रम् सम्पूर्णम् ॥

अर्धनारीश्वरस्तोत्रम् [19]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

चाम्पेयगौरार्धशरीरकायै कर्पूरगौरार्धशरीरकाय ।
धम्मिलुकायै च जटाधराय नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥ १ ॥

कस्तूरिकाकुङ्कुमचर्चितायै चितारजः पुञ्जविचर्चिताय ।
कृतस्मरायै विकृतस्मराय नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥ २ ॥

झणत्कवणत्कङ्कणनूपुरायै पादाब्जराजत्फणिनूपुराय ।
हेमाङ्गदायै भुजगाङ्गदाय नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥ ३ ॥

विशालनीलोत्पललोचनायै विकासिपङ्क्षेरहलोचनाय ।
समेक्षणायै विषमेक्षणाय नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥ ४ ॥

मन्दारमालाकलितालकायै कपालमालाङ्गितकन्धराय ।
दिव्याम्बरायै च दिग्म्बराय नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥ ५ ॥
अभोधरश्यामलकुन्तलायै तटित्प्रभाताप्रजटाधराय ।
निरीश्वरायै निखिलेश्वराय नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥ ६ ॥

प्रपञ्चसृष्ट्युन्मुखलास्यकायै समस्तसंहारकताण्डवाय ।
जगज्जनन्यै जगदेकपित्रे नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥ ७ ॥

प्रदीप्तरत्नोज्ज्वलकुण्डलायै स्फुरन्महापञ्चगभूषणाय ।
शिवान्वितायै च शिवान्विताय नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥ ८ ॥
एतत्पठेदष्टकमिष्टदं यो भक्त्या स मान्यो भुवि दीर्घजीवी ।
प्राप्नोति सौभाग्यमनन्तकालं भूयात्सदा तस्य समस्तसिद्धिः ॥ ९ ॥

महामृत्युञ्जयस्तोत्रम् [20]

ॐ अर्य श्रीमहामृत्युञ्जयस्तोत्रमन्त्रर्य श्री मार्कण्डेय ऋषिः
अनुष्टुप् छन्दः । श्रीमृत्युञ्जयो देवता । गौरी शक्तिः । मम सर्वारिष्ट
समस्त मृत्युशान्त्यर्थ सकलैश्वर्य प्राप्त्यर्थं च जपे विनियोगः ॥

॥ अथ ध्यानम् ॥

चन्द्रार्काग्नि विलोचनं स्मितमुखं पद्मद्वयान्तः स्थितं, मुद्रापाश-
मृगाक्ष-सूत्रविलसत्पाणिं हिमांशुप्रभं । कोटीन्दु-प्रगलत्सुधापुत
तनुं हारादि भूषोज्ज्वलं, कान्तं विश्वविमोहनं पशुपतिं मृत्युञ्जयं भावये ॥

ॐ रुद्रं पशुपतिं स्थाणुं नीलकण्ठमुमापतिं ।

नमामि शिरसा देवं किं नो मृत्युः करिष्यति ॥ १ ॥
नीलकण्ठं कालमूर्ति कालज्ञं कालनाशनं ।

नमामि शिरसा देवं किं नो मृत्युः करिष्यति ॥ २ ॥
नीलकण्ठं विरूपाक्षं निर्मलं निलयप्रभं ।

नमामि शिरसा देवं किं नो मृत्युः करिष्यति ॥ ३ ॥
वामदेवं महादेवं लोकनाथं जगद्गुरुं ।

नमामि शिरसा देवं किं नो मृत्युः करिष्यति ॥ ४ ॥
देवदेवं जगन्नाथं देवेशं वृषभध्वजं ।

नमामि शिरसा देवं किं नो मृत्युः करिष्यति ॥ ५ ॥
गङ्गाधरं महादेवं सर्वाभरण भूषितं ।

नमामि शिरसा देवं किं नो मृत्युः करिष्यति ॥ ६ ॥
अनाथः परमानन्दं कैवल्यपदगामिनं ।

नमामि शिरसा देवं किं नो मृत्युः करिष्यति ॥ ७ ॥
स्वर्गापवर्गदातारं सृष्टिस्थितिविनाशकं ।

नमामि शिरसा देवं किं नो मृत्युः करिष्यति ॥ ८ ॥

उत्पत्तिस्थिति संहारकर्तारमीश्वरं गुरुं ।

नमामि शिरसा देवं किं नो मृत्युः करिष्यति ॥ ९ ॥

मार्कण्डेयकृतं स्तोत्रं यः पठेच्छिवसन्निधौ ।

तस्य मृत्युभयं नास्ति नाश्चिचोरभयं क्वचित् ॥ १० ॥

शतावृत्तं प्रकर्तव्यं संकटे कष्टनाशनं ।

शुचिर्भूत्वा पठेत् स्तोत्रं सर्वसिद्धिप्रदायकं ॥ ११ ॥

मृत्युञ्जय महादेव त्राहि मां शरणागतं ।

जन्ममृत्युजरारोगैः पीडितं कर्मबन्धनैः ॥ १२ ॥

तावकस्त्वद्रत प्राणस्त्वच्चित्तोऽहं सदा मृड ।

इति विज्ञाप्य देवेशं त्यम्बकाख्यमनुं जपेत् ॥ १३ ॥

नमःशिवाय साम्बाय हरये परमात्मने ।

प्रणत क्लेशनाशाय योगिनां पतये नमः ॥ १४ ॥

शताङ्गायुर्मन्त्रः

ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं हों हैं हः हन हन दह दह पच पच गृहाण
 गृहाण मारय मारय मर्दय मर्दय महा महा भैरव भैरवस्त्वपेण धूनय
 धूनय कम्पयं कम्पय विघ्नय विघ्नय विश्वेश्वर क्षोभय क्षोभय कटु
 कटु मोहय हुं फट् स्वाहा । इति मन्त्रमत्रेण समाभीष्टो भवति ॥
 इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मार्कण्डेयकृतं भहामृत्युञ्जयस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

ऋग्वेदस्त्रिंश्चतुर्थं

मृतसञ्जीवनस्तोत्रम् [21]

॥ वसिष्ठकृतम् ॥

एवमाराध्य गौरीशं देवं मृत्युञ्जयेश्वरं ।

मृतसञ्जीवनं नामा कवचं प्रजपेत् सदा ॥ १ ॥

सारात् सारतरं पुण्यं गुह्याद्गुह्यतरं शुभं ।

महादेवस्य कवचं मृतसञ्जीवनामकं ॥ २ ॥

समाहितमना भूत्वा शृणुष्व कवचं शुभं ।

शृत्वैतदिव्य कवचं रहस्यं कुरु सर्वदा ॥ ३ ॥

वराभयकरो यज्वा सर्वदेवनिषेवितः ।

मृत्यञ्जयो महादेवः प्राच्यां मां पातु सर्वदा ॥ ४ ॥

दधानः शक्तिमभयां त्रिमुखं षड्भुजः प्रभुः ।

सदाशिवोऽश्चिरूपी मामानेष्यां पातु सर्वदा ॥ ५ ॥

अष्टादशभुजोपेतो दण्डाभयकरो विभुः ।

यमरूपी महादेवो दक्षिणस्यां सदावतु ॥ ६ ॥

खड्गाभयकरो धीरो रक्षोगणनिषेवितः ।

रक्षोरूपी महेशो मां नैरक्त्यां सर्वदावतु ॥ ७ ॥

पाशाभयभुजः सर्वरत्नाकरनिषेवितः ।

वरुणात्मा महादेवः पश्चिमे मां सदावतु ॥ ८ ॥

गदाभयकरः प्राणनायकः सर्वदागतिः ।

वायव्यां मारुतात्मा मां शङ्खरः पातु सर्वदा ॥ ९ ॥

शङ्खाभयकरस्थो मां नायकः परमेश्वरः ।

सर्वात्मान्तरदिग्भागे पातु मां शङ्करः प्रभुः ॥ १० ॥
शूलाभयकरः सर्वविद्यानामधिनायकः ।

ईशानात्मा तथैशान्यां पातु मां परमेश्वरः ॥ ११ ॥
ऊर्ध्वभागे ब्रह्मरूपी विश्वात्माऽधः सदावतु ।

शिरो मे शङ्करः पातु ललाटं चन्द्रशेखरः ॥ १२ ॥
भ्रूमध्यं सर्वलोकेशस्त्रिणेत्रो लोचनेऽवतु ।

भ्रूयुग्मं गिरिशः पातु कर्णे पातु महेश्वरः ॥ १३ ॥
नासिकां मे महादेव ओष्ठौ पातु वृषध्वजः ।

जिह्वां मे दक्षिणामूर्तिर्दन्तान्मे गिरिशोऽवतु ॥ १४ ॥
मृत्युञ्जयो मुखं पातु कण्ठं मे नागभूषणः ।

पिनाकी मत्करौ पातु त्रिशूली हृदयं मम ॥ १५ ॥
पञ्चवक्त्रः स्तनौ पातु उदरं जगदीश्वरः ।

नाभिं पातु विरुपाक्षः पाश्वर्वे मे पार्वतीपतिः ॥ १६ ॥
कटद्वयं गिरीशो मे पृष्ठं मे प्रमथाधिपः ।

गुह्यं महेश्वरः पातु ममोरु पातु भैरवः ॥ १७ ॥
जानुनी मे जगद्भूर्ता जङ्घे मे जगदम्बिका ।

पादौ मे सततं पातु लोकवन्धः सदाशिवः ॥ १८ ॥
गिरिशः पातु मे भार्या भवः पातु सुतान्मम ।

मृत्युञ्जयो ममायुष्यं चित्तं मे गणनायकः ॥ १९ ॥
सर्वाङ्गं मे सदा पातु कालकालः सदाशिवः ।

एतते कवचं पुण्यं देवतानां च दुर्लभम् ॥ २० ॥
 मृतसञ्जीवनं नामा महादेवेन कीर्तितम् ।
 सहस्रार्वतं चास्य पुरश्चरणमीरितम् ॥ २१ ॥
 यः पठेच्छृणुयान्नित्यं श्रावयेत्सु समाहितः ।
 सकालमृत्युं निर्जित्य सदायुष्यं समश्नुते ॥ २२ ॥
 हस्तेन वा यदा स्पृष्ट्वा मृतं सञ्जीवयत्यसौ ।
 आधयोव्याधयस्तस्य न भवन्ति कदाचन ॥ २३ ॥
 कालमृत्युमपि प्राप्तमसौ जयति सर्वदा ।
 अणिमादिगुणैश्वर्यं लभते मानवोत्तमः ॥ २४ ॥
 युद्धारम्भे पठित्वेदमष्टाविंशतिवारकं ।
 युद्धमध्ये स्थितः शत्रुः सद्यः सर्वैर्न दृश्यते ॥ २५ ॥
 न ब्रह्मादीनि चास्त्राणि क्षयं कुर्वन्ति तस्य वै ।
 विजयं लभते देवयुद्धमध्येऽपि सर्वदा ॥ २६ ॥
 प्रातरुत्थाय सततं यः पठेत्कवचं शुभं ।
 अक्षयं लभते सौख्यमिह लोके परत्र च ॥ २७ ॥
 सर्वव्याधिविनिर्मृक्तः सर्वरोगविवर्जितः ।
 अजरामरणो भूत्वा सदा षोडशावार्षिकः ॥ २८ ॥
 विचरत्यखिलान् लोकान् प्राप्य भोगांश्च दुर्लभान् ।
 तस्मादिदं महागोप्यं कवचं समुदाहृतम् ॥ २९ ॥
 मृतसञ्जीवनं नामा दैवतैरपि दुर्लभम् ॥ ३० ॥

शिवस्तोत्रम् [22]

(स्वामी विवेकानन्दः)

निखिलभुवनजन्मस्थेमभङ्गप्रोहाः – अकलितमहिमानः कल्पिता
यत्र तस्मिन् । सुविमलगगनाभे ईशसंस्थेऽप्यनीशो – मम भवतु
भवेऽस्मिन् भासुरो भावबन्धः ॥ १ ॥

निहतनिखिलमोहेऽधीशता यत्र रूढा – प्रकटितपरप्रेमा यो
महादेवसंज्ञः । अशिथिलपरिरंभः प्रेमरूपस्य यस्य – हृदि प्रणयति
विश्वं व्याजमात्रं विभुत्वम् ॥ २ ॥

वहति विपुलवातः पूर्वसंस्काररूपः – विदलति बलवृद्धं
धूर्णितेवोर्मिमाला । प्रचलति खलु युग्मं – युष्मदस्मत्प्रतीतं
अतिविकलितरूपं नौमि चित्तं शिवस्थम् ॥ ३ ॥

जनकजनितभावो वृत्तयः संस्कृताश्च – अगणनबहुरूपो यत्र
चैको यथार्थः । शमितविकृतिवाते यत्र नान्तर्बहिश्च – तमहह
हरमीडे चित्तवृत्तेनिरोधम् ॥ ४ ॥

गलिततिमिरमालः शुभ्रतेजः प्रकाशः – धवलकमलशोभः
ज्ञानपुञ्जाङ्गहासः । यमिजनहृदिगम्यो निष्कलो ध्यायमानः –
प्रणतमवतु मां सः मानसो राजहंसः ॥ ५ ॥

दुरितदलनदक्षं दक्षजादत्तदोषं – कलितकलिकलङ्कं कग्रकह्ना-
रकान्तम् । परहितकरणाय प्राणप्रच्छेदप्रीतं – नतनयननियुक्तं
नीलकण्ठं नमामः ॥ ६ ॥

निर्वाणषट्कम् [23]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

मनोबुद्धयहङ्कारचित्तानि नाहं

न च श्रोत्रजिह्वे न च ग्राणनेत्रे ।

न च व्योमभूमी न तेजो न वायु-

शिदानन्दरूपः शिवोऽहं शिवोऽहम् ॥ १ ॥

न च प्राणसंज्ञो न वै पञ्चवायु-

र्न वा सप्तधातुर्न वा पञ्चकोषाः ।

न वाक्पाणिपादं न चोपस्थंपायू

चिदानन्दरूपः शिवोऽहं शिवोऽहम् ॥ २ ॥

न मे द्वेषरागौ न मे लोभमोहौ

मदो नैव मे नैव मात्सर्यभावः ।

न धर्मो न चार्थो न कामो न मोक्ष-

शिदानन्दरूपः शिवोऽहं शिवोऽहम् ॥ ३ ॥

न पुण्यं न पापं न सौख्यं न दुःखं

न मन्त्रो न तीर्थं न वेदा न यज्ञाः ।

अहं भोजनं नैव भोज्यं न भोक्ता

चिदानन्दरूपः शिवोऽहं शिवोऽहम् ॥ ४ ॥

न मृत्युर्न शङ्का न मे जातिभेदः

पिता नैव मे नैव माता न जन्म ।

न बन्धुर्न मित्रं गुरुर्नेव दिष्य-
 शिदानन्दरूपः शिवोऽहं शिवोऽहम् ॥ ५ ॥

अहं निर्विकल्पो निराकाररूपो
 विभुत्वाच्च सर्वत्र सर्वेन्द्रियाणाम् ।

न चासङ्गतं नैव मुक्तिर्न मेय-
 शिदानन्दरूपः शिवोऽहं शिवोऽहम् ॥ ६ ॥

३३

कालभैरवाष्टकम् [24]

देवराज-सेव्यमान-पावनाङ्गिष्ठि-पङ्कजं
 व्यालयज्ञसूत्र-मिन्दुशोखरं कृपाकरम् ।

नारदादि-योगिवृन्द-वन्दितं दिगम्बरं
 काशिकापुराधिनाथ-कालभैरवं भजे ॥ १ ॥

भानु-कोटि-भास्वरं भवाव्य-तारकं परं
 नीलकण्ठ-मीप्सितार्थ-दायकं त्रिलोचनम् ।

कालकालमम्बुजाक्ष-मक्षशूल-मक्षरं
 काशिकापुराधिनाथ-कालभैरवं भजे ॥ २ ॥

शूलटङ्क-पाशदण्डपाणि-मादिकारणं
 श्यामकाय-मादिदेव-मक्षरं निरामयम् ।

भीमविक्रमं प्रभुं विचित्रताण्डवप्रियं
 काशिकापुराधिनाथ-कालभैरवं भजे ॥ ३ ॥
 भुक्ति-मुक्ति-दायकं प्रशस्त-चारुविग्रहं
 भक्तवत्सलं स्थितं समस्त-लोक-विग्रहम् ।
 विनिवृणन्मनोङ्ग-हेमकिङ्गिणी-लसत्कटिं
 काशिकापुराधिनाथ-कालभैरवं भजे ॥ ४ ॥
 धर्मसेतु-पालकं त्वधर्म-मार्ग-नाशकं
 कर्मपाश-मोचकं सुशर्मदायकं विभुम् ।
 स्वर्णवर्ण-शेषपाश-शोभिताङ्गमण्डलं
 काशिकापुराधिनाथ-कालभैरवं भजे ॥ ५ ॥
 रत्नपादुका-प्रभाभिराम-पादयुग्मकं
 नित्यमद्वितीय-मिष्ठदैवतं निरञ्जनम् ।
 मृत्यु-दर्प-नाशनं करालदंष्ट्र-मोक्षणं
 काशिकापुराधिनाथ-कालभैरवं भजे ॥ ६ ॥
 अट्टहास-भिन्नपद्म-जाण्डकोश-सन्ततिं
 दृष्टिपात-नष्टपाप-जालमुग्र-शासनम् ।
 अष्टसिद्धि-दायकं कपाल-मालिकन्धरं
 काशिकापुराधिनाथ-कालभैरवं भजे ॥ ७ ॥
 भूतसंघ-नायकं विशालकीर्ति-दायकं
 काशिवासलोक-पुण्यपाप-शोधकं विभुम् ।

नीतिमार्ग-कोविदं पुरातनं जगत्पतिं
 काशिकापुराधिनाथ-कालभैरवं भजे ॥ ८ ॥
 कालभैरवाष्टकं पठन्ति ये मनोहरं
 ज्ञान-मुक्ति-साधनं विचित्र-पुण्य-वर्धनम् ।
 शोक-मोह-दैन्य-लोभ-कोप-ताप-नाशनम्
 ते प्रयान्ति कालभैरवाङ्ग्री-सन्निधिं ध्रुवम् ॥ ९ ॥

इति श्रीमच्छंकराचार्यविरचितं कालभैरवाष्टकं सम्पूर्णम् ॥

आदित्यहृदयम् [25]

(बाल्मीकि रामायणे युद्धकाण्डे ११३ सर्गः)

ततो युद्धपरिश्रान्तं समरे चिन्तया स्थितम् ।
 रावणं चाग्रतो दृष्ट्वा युद्धाय समुपस्थितम् ॥ १ ॥
 दैवतैश्च समागम्य द्रष्टुमभ्यागतो रणम् ।
 उपागम्याब्रवीद्राम-मगस्त्यो भगवान् ऋषिः ॥ २ ॥
 राम राम महाबाहो शृणु गुह्यं सनातनम् ।
 येन सर्वानीन् वत्स समरे विजयिष्यसि ॥ ३ ॥
 आदित्यहृदयं पुण्यं सर्वशत्रुविनाशनम् ।
 जयावहं जपेन्नित्य-मक्षय्यं परमं शिवम् ॥ ४ ॥
 सर्वमङ्गल-माङ्गल्यं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 चिन्ताशोक-प्रशमन-मायुर्वर्धन-मुत्तमम् ॥ ५ ॥

रश्मिमन्तं समुद्दन्तं देवासुर-नमस्कृतम् ।

पूजयस्व विवस्वन्तं भास्करं भुवनेश्वरम् ॥ ६ ॥
सर्वदेवात्मको ह्येष तेजस्वी रश्मि-भावनः ।

एष देवासुरगणान् लोकान् पाति गमस्तिभिः ॥ ७ ॥
एष ब्रह्मा च विष्णुश्च शिवः स्कन्दः प्रजापतिः ।

महेन्द्रो धनदः कालो यमः सोमो ह्यपांपतिः ॥ ८ ॥
पितरो वसवः साध्या ह्यशिविनौ मरुतो मनुः ।

वायु-र्वहिः प्रजाप्राण ऋतुकर्ता प्रभाकरः ॥ ९ ॥
आदित्यः सविता सूर्यः खगः पूषा गमस्तिमान् ।

सुवर्णसदृशो भानु-हिरण्यरेता दिवाकरः ॥ १० ॥
हरिदशः सहस्रार्चिः सप्तसप्ति-मरीचिमान् ।

तिमिरोन्मथनः शम्भुस्त्वष्टा मार्ताण्ड अंशुमान् ॥ ११ ॥
हिरण्यगर्भः शिशिरस्तपनो भास्करो रविः ।

अश्विगर्भोऽदितेः पुत्रः शंखः शिशिरनाशनः ॥ १२ ॥
व्योमनाथस्तमोभेदी ऋग्यजुस्सामपारगः ।

घनवृष्टिरपां मित्रो विन्ध्यवीथीप्लवङ्गमः ॥ १३ ॥
आतपी मण्डली मृत्युः पिङ्गलः सर्वतापनः ।

कविर्विश्वो महातेजाः रक्तः सर्वभवोद्भवः ॥ १४ ॥
नक्षत्रग्रहताराणा-मधिपो विश्वभावनः ।

तेजसामपि तेजस्वी द्वादशात्मन्मोऽस्तु ते ॥ १५ ॥

नमः पूर्वाय गिरये पश्चिमायाद्रये नमः ।

ज्योति-र्णानां पतये दिनाधिपतये नमः ॥ १६ ॥

जयाय जयभद्राय हर्यश्चाय नमो नमः ।

नमो नमः सहस्रांशो आदित्याय नमो नमः ॥ १७ ॥

नम उग्राय वीराय सारङ्गाय नमो नमः ।

नमः पद्मप्रबोधाय मार्तण्डाय नमो नमः ॥ १८ ॥

ब्रह्मेशानाच्युतेशाय सूर्यायादित्यवर्चसे ।

भास्वते सर्वभक्षाय रौद्राय वपुषे नमः ॥ १९ ॥

तमोघ्नाय हिमघ्नाय शत्रुघ्नायामितात्मने ।

कृतघ्नघ्नाय देवाय ज्योतिषां पतये नमः ॥ २० ॥
तप्तचामीकराभाय वह्ये विश्वकर्मणे ।

नमस्तमोऽभिनिघ्नाय रुचये लोकसाक्षिणे ॥ २१ ॥
नाशयत्येष वै भूतं तदेव सृजति प्रभुः ।

पायत्येष तपत्येष वर्षत्येष गम्भस्तिभिः ॥ २२ ॥
एष सुप्तेषु जागर्ति भूतेषु परिनिष्ठितः ।

एष एवाग्निहोत्रं च फलं चैवाग्निहोत्रिणाम् ॥ २३ ॥
वेदाश्व ऋतवश्चैव ऋतूनां फलमेव च ।

यानि कृत्यानि लोकेषु सर्व एष रविः प्रभुः ॥ २४ ॥
फलश्रुतिः

एन-मापत्सु कृच्छ्रेषु कान्तारेषु भयेषु च ।

कीर्तयन् पुरुषः कश्चिन्नावसीदति राघव ॥ २५ ॥

पूजयस्वैन-मेकाग्रो देवदेवं जगत्पतिम् ।

एतत् त्रिगुणितं जप्त्वा युद्धेषु विजयिष्यसि ॥ २६ ॥
अस्मिन् क्षणे महाबाहो रावणं त्वं वधिष्यसि ।

एवमुक्त्वा तदागस्त्यो जगाम च यथागतम् ॥ २७ ॥
एतच्छ्रुत्वा महातेजा नष्टशोकोऽभवत्तदा ।

धारयामास सुप्रीतो राघवः प्रयतात्मवान् ॥ २८ ॥
आदित्यं प्रेक्ष्य जप्त्वा तु परं हर्षमवाप्तवान् ।

त्रिराचम्य शुचिर्भूत्वा धनुरादाय वीर्यवान् ॥ २९ ॥
रावणं प्रेक्ष्य हृष्टात्मा युद्धाय समुपागमत् ।

सर्वयत्नेन महता वधे तस्य धृतोऽभवत् ॥ ३० ॥

अथ रवि-रवद-निरीक्ष्य रामं मुदितमनाः परमं प्रहृष्यमाणः ।
निशिचरपति-संक्षयं विदित्वा सुरगण-मध्यगतो वचस्त्वरेति ॥ ३१ ॥

नवग्रहदेवता प्रार्थना [26]

सूर्यः शौर्यमथेन्दुरुच्चपदवीं सन्मङ्गलं मङ्गलः ।
सद्गुर्जिं च बुधो गुरुश्च गुरुतां शुक्रः सुखं शं शनिः ।
राहुर्बाहुबलं करोतु विपुलं केतुः कुलस्योन्नतिम् ।
नित्यं प्रीतिकरा भवन्तु भवतां सर्वे प्रसन्ना ग्रहाः ॥
आदित्यादि नवग्रह देवताभ्यो नमः ॥

श्रीरामचन्द्रस्तवः [27]

(गोस्वामिश्रीतुलसीदास कृतम्)

उद्धवस्थितिसंहारकारिणीं क्लेशहारिणीम् । सर्वश्रेयस्कर्णीं सीतां
नतोऽहं रामवल्लभाम् ॥ १ ॥

यन्मायावशवर्तिविश्वमखिलं ब्रह्मादिदेवासुराः — यत्सत्त्वादमृषैव
भाति सकलं रजौ यथाऽहेर्भ्रमः । यत्पादः पूवमेव भाति हि
भवाम्भोधेस्तितीष्विताम् — वन्देऽहं तमशेषकारणपरं रामाख्यमीशं
हरिम् ॥ २ ॥

प्रसन्नतां या न गताभिषेकत-स्तथा न मम्लौ वनवास दुःखतः ।
मुखाम्बुजश्री रघुनन्दनरथ मे—सदाऽस्तु सा मञ्जुलमङ्गलप्रदा ॥ ३ ॥

नीलाम्बुजश्यामलकोमलाङ्गं—सीतासमारोपितवामभागम् । पाणौ
महासायकचारुचापं नमामि रामं रघुवंशनाथम् ॥ ४ ॥

मूले धर्मतरोर्विवेकजलधे: पूर्णन्दुमानन्ददं—वैराग्याम्बुजभास्करं
त्वधहरं ध्वान्तापहं तापहम् । मोहाम्भोधरपुञ्जपाटनविधौ खे सम्भवं
शङ्करम् । वन्दे ब्रह्मकुलकलङ्कशमनं श्रीरामभूपं प्रियम् ॥ ५ ॥

सान्द्रानन्दपयोदसौभगतनुं पीताम्बरं सुन्दरं—पाणौ बाणशरासनं
कटिलसत्तूणीरभारं वरम् । राजीवायतलोचनं धृतजटाजूटेन
संशोभितं — सीतालक्ष्मणसंयुतं पथिगतं रामाभिरामं भजे ॥ ६ ॥

कुन्देन्दीवर-सुन्दरावतिबलौ विज्ञान-धामावुभौ — शोभाद्वौ

वरधन्विनौ श्रुतिनुतौ गोविप्रवृन्दप्रियौ । मायामानुषरूपिणौ
रघुवरौ सद्धर्मवर्मौ हि तौ – सीतान्वेषणतत्परौ पथिगतौ भक्तिप्रदौ
तौ हि नः ॥ ७ ॥

ब्रह्माम्भोधिसमुद्घवं कलिमलप्रध्वंसनं चाव्ययं श्रीमच्छम्भु-
मुखेन्दुसुन्दरवरे संशोभितं सर्वदा । संसारामय-भेषजं
सुमधुरं श्रीजानकीजीवनं – धन्यास्ते कृतिनः पिबन्ति सततं
श्रीरामनामामृतम् ॥ ८ ॥

शान्तं शाश्वतमप्रमेयमनधं निर्वाणशान्तिप्रदं ब्रह्माशम्भु-
फणीन्द्रसेव्यमनिशं वेदान्तवेद्यं विभुम् । रामाख्यं जगदीश्वरं
सुरगुरुं मायामनुष्यं हरिं – वन्देऽहं करुणाकरं रघुवरं भूपाल-
चूडामणिम् ॥ ९ ॥

केकीकण्ठाभनीलम् सुरवरविलसद्विप्रपादाब्जचिह्नम् । शोभाद्यं
पीतवस्त्रं सरसिजनयनं सर्वदा सुप्रसन्नम् । पाणौ नाराचचापं
कपिनिकरयुतं बन्धुना सेव्यमानम् – नौमीङ्गं जानकीशं
रघुवरमनिशं पुष्पकारूढरामम् ॥ १० ॥

आर्तानामार्तिहन्तारं भीतानां भयनाशनम् । द्विषतां कालदण्डं
तं रामचन्द्रं नमाम्यहम् ॥ ११ ॥

श्रीराघवं दशरथात्मजमप्रमेयं – सीतापतिं रघुकुलान्वय-
रलदीपम् । आजानुबाहुमरविन्ददलायताक्षं – रामं निशाचर-
विनाशकरं नमामि ॥ १२ ॥

वैदेहीसहितं सुरद्रुमतले हैमे महामण्डपे – मध्ये पुष्पकमासने
मणिमये वीरासने संस्थितम् । अग्रे वाचयति प्रभञ्जनसुते तत्त्वं
मुनिभ्यः परं – व्याख्यान्तं भरतादिभिः परिवृतं रामं भजे
श्यामलम् ॥ १३ ॥

नान्या स्पृहा रघुपते हृदयेऽस्मदीये – सत्यं वदामि च
भवानखिलान्तरात्मा । भक्तिं प्रयच्छ रघुपुङ्गवं निर्भरं मे
कामादिदोषरहितं कुरु मानसं च ॥ १४ ॥

आपदामपहर्तारं दातारं सर्वसम्पदाम् । लोकाभिरामं श्रीरामं
भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥ १५ ॥

रामाय रामचन्द्राय रामभद्राय वेधसे । रघुनाथाय नाथाय
सीतायाः पतये नमः ॥ १६ ॥

कृष्णाष्टकम् [28]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

श्रियाश्लिष्टो विष्णुः स्थिरचरगुरुर्वेदविषयो

धियां साक्षी शुद्धो हरिरसुरहन्ताब्जनयनः ।

गदी शङ्खी चक्री विमलवनमाली स्थिररुचिः

शरण्यो लोकेशो मम भवतु कृष्णोऽक्षिविषयः ॥ १ ॥

यतः सर्वं जातं वियदनिलमुख्यं जगदिदं

स्थितौ निःशेषं योऽवति निजसुखांशेन मधुहा ।

लये सर्वं स्वस्मिन् हरति कलया यस्तु स विभुः

शरण्यो लोकेशो मम भवतु कृष्णोऽक्षिविषयः ॥ २ ॥

असूनायम्प्यादौ यमनियममुख्यैः सुकरणै-

र्निरुद्धयेदं चित्तं हृदि विलयमानीय सकलम् ।

यमीडयं पश्यन्ति प्रवरमतयो मायिनमसौ

शरण्यो लोकेशो मम भवतु कृष्णोऽक्षिविषयः ॥ ३ ॥

पृथिव्यां तिष्ठन् यो यमयति महीं वेद न धरा

यमित्यादौ वेदो वदति जगतामीशममलम् ।

नियन्तारं ध्येयं मुनिसुरनृणां मोक्षदमसौ

शरण्यो लोकेशो मम भवतु कृष्णोऽक्षिविषयः ॥ ४ ॥
महेन्द्रादिर्देवो जयति दितिजान् यस्य बलतो

न कर्स्य स्वातन्त्र्यं क्वचिदपि कृतौ यत्कृतिमृते ।

बलारातेर्गर्वं परिहरति योऽसौ विजयिनः

शरण्यो लोकेशो मम भवतु कृष्णोऽक्षिविषयः ॥ ५ ॥
विना यस्य ध्यानं ब्रजति पशुतां सूकरमुखां

विना यस्य ज्ञानं जनिमृतिभयं याति जनता ।

विना यस्य स्मृत्या कृमिशतजनिं याति स विभुः

शरण्यो लोकेशो मम भवतु कृष्णोऽक्षिविषयः ॥ ६ ॥
नरातङ्गोऽङ्गः शरणशरणो भ्रान्तिहरणो

घनश्यामो वामो ब्रजशिशुवयस्योऽर्जुनसखः ।

स्वयम्भूर्भूतानां जनक उचिताचारसुखदः

शरण्यो लोकेशो मम भवतु कृष्णोऽक्षिविषयः ॥ ७ ॥

यदा धर्मग्लानिर्भवति जगतां क्षोभकरणी
 तदा लोकस्वामी प्रकटितवपुः सेतुधृगजः ।
 सतां धाता स्वच्छो निगमगणगीतो व्रजपतिः
 शरण्यो लोकेशो मम भवतु कृष्णोऽक्षिविषयः ॥ ८ ॥

जगन्नाथाष्टकम् [29]

(श्री चैतन्यदेव कृतम्)

कदाचित्कालिन्दीतटविपिनसङ्गीतकवरो
 मुदा गोपीनारीवदनकमलास्वादमधुपः ।
 रमाशंभुब्रह्मामरपतिगणेशार्चितपदो
 जगन्नाथः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ १ ॥
 भुजे सव्ये वेणुं शिरसि शिखिपिञ्चं कटितटे
 दुकूलं नेत्रान्ते सहचरकटाक्षं विदधत् ।
 सदा श्रीमद्भून्दावनवसतिलीलापरिचयो
 जगन्नाथः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ २ ॥
 महाम्भोधेस्तीरे कनकरुचिरे नीलशिखरे
 वसन् प्रासादान्तः सहजबलभद्रेण बलिना ।
 सुभद्रामध्यरथः सकलसुरसेवावसरदो
 जगन्नाथः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ३ ॥
 कृपापारावारः सजलजलदश्रेणिरुचिरो
 रमावाणीसोम स्फुरदमलपद्मोद्भवमुखैः ।

सुरेन्द्रैराराध्यः श्रुतिगणशिखागीतचरितो

जगन्नाथः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ४ ॥

रथारुद्धो गच्छन् पथि मिलितभूदेवपटलैः

स्तुतिप्रादुर्भावं प्रतिपदमुपाकर्ष्य सदयः ।

दयासिन्धुर्बन्धुः सकलजगतां सिन्धुसुतया

जगन्नाथः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ५ ॥

परब्रह्मापीडः कुवलयदलोत्पुल्लनयनो

निवासी नीलाद्रौ निहितचरणोऽनन्तशिरसि ।

रसानन्दो राधासरसवपुरालिङ्गनसुखो

जगन्नाथः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ६ ॥

न वै प्रार्थ्यं राज्यं न च कनकता भोगविभवे

न याचेऽहं रम्यां निखिलजनकाम्यां वरवधूम् ।

सदा काले काले प्रमथपतिना गीतचरितो

जगन्नाथः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ७ ॥

हर त्वं संसारं द्रुतरमसारं सुरपते

हर त्वं पापानां विततिमपरां यादवपते ।

अहो दीनानाथं निहितमचलं पातुमनिशं

जगन्नाथः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ८ ॥

जगन्नाथाष्टकं पुण्यं यः पठेत् प्रयतः शुचिः ।

सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ९ ॥

श्रीमद्दनमोहनाष्टकम् 〔30〕

जय शंखगदाधर नीलकलेवर पीतपटाम्बर देहि पदम् ।

जय चन्दनचर्चित कुण्डलमण्डित कौस्तुभशोभित देहि पदम् ॥ १ ॥

जय पङ्कजलोचन मारविमोहन पापविखण्डन देहि पदम् ।

जय वेणुनिनादक रासविहारक बङ्गिम सुन्दर देहि पदम् ॥ २ ॥

जय धीरधुन्धर अद्भुतसुन्दर दैवतसेवित देहि पदम् ।

जय विश्वविमोहन मानसमोहन संस्थितिकारण देहि पदम् ॥ ३ ॥

जय भक्तजनाश्रय नित्यसुखालय अन्तिमबान्धव देहि पदम् ।

जय दुर्जनशासन केलिपरायण कालियमर्दन देहि पदम् ॥ ४ ॥

जय नित्यनिरामय दीनदयामय चिन्मय माधव देहि पदम् ।

जय पामरपावन धर्मपरायण दानवसूदन देहि पदम् ॥ ५ ॥

जय वेदविदांवर गोपवधूप्रिय वृन्दावनधन देहि पदम् ।

जय सत्यसनातन दुर्गतिभञ्जन सज्जनरञ्जन देहि पदम् ॥ ६ ॥

जय सेवकवत्सल करुणासागर वाञ्छितपूरक देहि पदम् ।

जय पूतधरातल देवपरात्पर सत्त्वगुणाकर देहि पदम् ॥ ७ ॥

जय गोकुलभूषण कंसनिषूदन सात्वतजीवन देहि पदम् ।

जय योगपरायण संसृतिवारण ब्रह्मनिरञ्जन देहि पदम् ॥ ८ ॥

श्रीः

श्रीवेङ्कटेशप्रपत्तिः [31]

ईशानां जगतोऽस्य वेङ्कटपतेर्विष्णोः परां प्रेयसीं ।
तद्वक्षस्थलनित्यवासरसिकां तत्क्षान्तिसंवर्धिनीम् । पद्मालङ्कृत-
पाणिपलुवयुगां पद्मासनस्थां श्रियं वात्सल्यादिगुणोज्ज्वलं
भगवतीं वन्दे जगन्मातरम् ॥ १ ॥

श्रीमन् कृपाजलनिधे कृतसर्वलोक । सर्वज्ञ शक्त नतवत्सल
सर्वशेषिन् । स्वामिन् सुशील सुलभाश्रितपारिजात । श्रीवेङ्कटेश
चरणौ शरणं प्रपद्ये ॥ २ ॥

आनूपुरार्पितसुजातसुगन्धिपुष्प—सौरभ्यसौरभकरौ समसन्नि-
वेशौ । सौम्यौसदाऽनुभवनेऽपि नवानुभाव्यौ । श्रीवेङ्कटेश चरणौ
शरणं प्रपद्ये ॥ ३ ॥

सद्योविकासिसमुदित्वरसान्द्ररागौ सौरभ्यनिर्भरसरोरुहसाम्य-
वार्ताम् । सम्यक्षु साहसपदेषु विलेखयन्तौ । श्रीवेङ्कटेश चरणौ
शरणं प्रपद्ये ॥ ४ ॥

रेखामयध्वजसुधाकलशातपत्र । वज्राङ्कशाम्बुरुहकल्पकशङ्क-
चक्रैः । भव्यैरलङ्कृततलौ परतत्त्वचिह्नैः । श्रीवेङ्कटेश चरणौ
शरणं प्रपद्ये ॥ ५ ॥

ताम्रोदरद्युतिपराजितपद्मरागौ । बाह्यर्महोभिरभि भूत महेन्द्र-

नीलौ । उद्बन्नखांशुभिरुदस्त शशाङ्कभासौ । श्रीवेङ्कटेश चरणौ
शरणं प्रपद्ये ॥ ६ ॥

सप्रेमभीति कमलाकरपहुवाभ्यां । संवाहनेऽपि सपदि
क्षममादधानौ । कान्ताववाङ्मन सगोचर सौकुमार्यौ । श्रीवेङ्कटेश
चरणौ शरणं प्रपद्ये ॥ ७ ॥

लक्ष्मीमहीतदनुरूपनिजानुभाव । नीलादिदिव्यमहिषीकरपहु-
वानाम् । आरुण्यसंक्रमणतः किल सान्द्ररागौ । श्रीवेङ्कटेश चरणौ
शरणं प्रपद्ये ॥ ८ ॥

नित्यानमद्विधिशिवादिकिरीटकोटि । प्रत्युप्तदीप्तनवरत्नमहः
प्ररोहैः । नीराजनाविधिमुदारमुपाददानौ । श्रीवेङ्कटेश चरणौ
शरणं प्रपद्ये ॥ ९ ॥

विष्णोः पदे परम इत्युदितप्रशंसौ यौमध्व उत्स इति
भोग्यतयाऽप्युपात्तौ । भूयस्तथेति तव पाणितलप्रदिष्टौ ।
श्रीवेङ्कटेश चरणौ शरणं प्रपद्ये ॥ १० ॥

पार्थाय तत्सदृशसारथिना त्वयैव । यौ दर्शितौ स्वचरणौ
शरणं ब्रजेति । भूयोऽपि मह्यमिह तौ करदर्शितौ ते । श्रीवेङ्कटेश
चरणौ शरणं प्रपद्ये ॥ ११ ॥

मन्मूर्धिं कालियफणे विकटाटवीषु । श्रीवेङ्कटाद्रिशिखरे
शिरसि श्रुतीनाम् । चित्तेऽप्यनन्यमनसां सममाहितौ ते ।

श्रीवेङ्कटेश चरणौ शरणं प्रपद्ये ॥ १२ ॥

अम्लानहृष्यदवनीतलकीर्णपुष्पौ। श्रीवेङ्कटाद्रिशिखराभरणाय-
मानौ । आनन्दिताखिलमनोनयनौ तवैतौ । श्रीवेङ्कटेश चरणौ
शरणं प्रपद्ये ॥ १३ ॥

प्रायः प्रपञ्जनताप्रथमावगाह्यौ । मातुस्स्तनाविव शिशोर-
मृतायमानौ । प्राप्तौ परस्परतुलामतुलन्तरौ ते । श्रीवेङ्कटेश
चरणौ शरणं प्रपद्ये ॥ १४ ॥

सत्त्वोत्तरैस्सततसेव्यपदाम्बुजेन। संसारतारकदयाद्र्दृगञ्चलेन।
सौम्योपयन्तमुनिना मम दर्शितौ ते । श्रीवेङ्कटेश चरणौ
शरणं प्रपद्ये ॥ १५ ॥

श्रीश श्रिया घटिकया त्वदुपायभावे । प्राप्ये त्वयि
स्वयमुपेयतया स्फुरन्त्या । नित्याश्रिताय निरवद्यगुणाय तुभ्यं
स्यां किङ्करो वृषगिरीश न जातु मह्यम् ॥ १६ ॥

॥ इति श्रीवेङ्कटेशप्रपत्तिः ॥

श्रीवेङ्कटेशमङ्गलाशासनम् [32]

श्रियःकान्ताय कल्याणनिधये निधयेऽर्थिनाम् ।

श्रीवेङ्कटनिवासाय श्रीनिवासाय मङ्गलम् ॥ १ ॥

लक्ष्मीसविभ्रमालोक सुप्रूविभ्रमचक्षुषे ।

चक्षुषे सर्वलोकानां वेङ्कटेशाय मङ्गलम् ॥ २ ॥

श्रीवेङ्कटाद्रिशृङ्खाग्र मङ्गलाभरणाङ्ग्रये ।

मङ्गलानां निवासाय श्रीनिवासाय मङ्गलम् ॥ ३ ॥

सर्वावयवसौन्दर्यसम्पदा सर्वचेतसाम् ।

सदा संमोहनायास्तु वेङ्कटेशाय मङ्गलम् ॥ ४ ॥

नित्याय निरवद्याय सत्यानन्दचिदात्मने ।

सर्वान्तरात्मने श्रीमद्वेङ्कटेशाय मङ्गलम् ॥ ५ ॥

स्वतस्सर्वविदे सर्वशक्तये सर्वशेषिणे ।

सुलभाय सुशीलाय वेङ्कटेशाय मङ्गलम् ॥ ६ ॥

परस्मै ब्रह्मणे पूर्णकामाय परमात्मने ।

प्रयुञ्जे परतत्त्वाय वेङ्कटेशाय मङ्गलम् ॥ ७ ॥

आकालतत्त्वमश्रान्तमात्मनामनुपश्यताम् ।

अतृप्त्यमृतरूपाय वेङ्कटेशाय मङ्गलम् ॥ ८ ॥

प्रायस्त्वचरणौ पुंसां शरण्यत्वेन पाणिना ।

कृपयाऽऽदिशते श्रीमद्वेङ्कटेशाय मङ्गलम् ॥ ९ ॥

दयामृततरङ्गिण्यास्तरङ्गैरिव शीतलैः ।

अपाङ्गैः सिञ्चते विश्वं वेङ्कटेशाय मङ्गलम् ॥ १० ॥

स्वग्रूषाम्बरहेतीनां सुषमावहमूर्तये ।

सर्वार्तिशमनायास्तु वेङ्कटेशाय मङ्गलम् ॥ ११ ॥

श्रीवैकुण्ठविरक्ताय स्वामिपुष्करिणीतटे ।
रमया रममाणाय वेङ्गटेशाय मङ्गलम् ॥ १२ ॥

श्रीमत्सुन्दरजामातृमुनिमानसवासिने ।
सर्वलोकनिवासाय श्रीनिवासाय मङ्गलम् ॥ १३ ॥

मङ्गलाशासनपरैर्मदाचार्यपुरोगमैः ।
सर्वैश्च पूर्वैराचार्यस्त्वंतायास्तु मङ्गलम् ॥ १४ ॥

॥ इति श्रीवेङ्गटेशमङ्गलाशासनम् ॥

श्रीजगद्धात्रीस्तोत्रम् [33]

(श्रीजगद्धात्री कल्पः)

आधारभूते चाधेये धृतिरूपे धुरन्धरे ।
ध्रुवे ध्रुवपदे धीरे जगद्धात्रि नमोऽस्तु ते ॥ १ ॥

शवाकारे शक्तिरूपे शक्तिस्थे शक्तिविग्रहे ।
शाक्ताचारप्रिये देवि जगद्धात्रि नमोऽस्तु ते ॥ २ ॥

जयदे जगदानन्दे जगदेकप्रपूजिते ।
जय सर्वगते दुर्गे जगद्धात्रि नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥

सूक्ष्मातिसूक्ष्मरूपे च प्राणापानादिरूपिणि ।
भावाभावस्वरूपे च जगद्धात्रि नमोऽस्तु ते ॥ ४ ॥

कालादिरूपे कालेशो कालाकाल विभेदिनि ।
सर्वस्वरूपे सर्वज्ञे जगद्धात्रि नमोऽस्तु ते ॥ ५ ॥

महाविघ्ने महोत्साहे महामाये वरप्रदे ।

प्रपञ्चसारे साध्वीशो जगद्भात्रि नमोऽस्तु ते ॥ ६ ॥

अगम्ये जगतामाद्ये माहेश्वरि वराङ्गने ।

अशेषरूपे रूपस्थे जगद्भात्रि नमोऽस्तु ते ॥ ७ ॥

द्विसप्तकोटिमन्त्राणां शक्तिरूपे सनातनि ।

सर्वशक्तिरूपे च जगद्भात्रि नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥

तीर्थयज्ञतपोदानयोगसारे जगन्मयि ।

त्वमेव सर्वं सर्वस्थे जगद्भात्रि नमोऽस्तु ते ॥ ९ ॥

दयारूपे दयादृष्टे दयादृदं दुःखमोचनि ।

सर्वापित्तारिके दुर्गे जगद्भात्रि नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥

अगम्यधामधामस्थे महायोगीशहत्पुरे ।

अमेयभावकूटस्थे जगद्भात्रि नमोऽस्तु ते ॥ ११ ॥

मीनाक्षीपञ्चरत्नम् [34]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

उद्घानुसहस्रकोटिसदृशां केयूरहारोज्ज्वलां ।

विम्बोष्ठीं स्मितदन्तपङ्किरुचिरां पीताम्बरालङ्कृताम् ।

विष्णुब्रह्मसुरेन्द्रसेवितपदां तत्त्वस्वरूपां शिवां ।

मीनाक्षीं प्रणतोऽस्मि सन्ततमहं कारुण्यवारानिधिम् ॥ १ ॥

मुक्ताहारलसत्किरीटरुचिरां पूर्णन्दुवक्त्रप्रभां ।

शिव्जन्मूपुरकिङ्गीमणिधरां पद्मप्रभाभासुराम् ।

सर्वभीष्टफलप्रदां गिरिसुतां वाणीरमासेविताम् ।

मीनाक्षीं प्रणतोऽस्मि सन्ततमहं कारुण्यवारांनिधिम् ॥ २ ॥

श्रीविद्यां शिववामभागनिलयां हींकारमन्त्रोज्ज्वलां ।

श्रीचक्राङ्गितबिन्दुमध्यवसर्तिं श्रीमत्सभानायिकाम् ।

श्रीमत्पृष्ठमुखविघ्नराजजननीं श्रीमज्जगन्मोहिनीम् ।

मीनाक्षीं प्रणतोऽस्मि सन्ततमहं कारुण्यवारांनिधिम् ॥ ३ ॥

श्रीमत्सुन्दरनायिकां भयहरां ज्ञानप्रदां निर्मलां ।

श्यामाभां कमलासनार्चितपदां नारायणस्यानुजाम् ।

वीणावेणुमृदङ्ग वाद्यरसिकां नानाविधामम्बिकाम् ।

मीनाक्षीं प्रणतोऽस्मि सन्ततमहं कारुण्यवारांनिधिम् ॥ ४ ॥

नानायोगिमुनीन्द्रहृत्सुवसर्तिं नानार्थसिद्धिप्रदां ।

नानापुष्पविराजिताङ्गियुगलां नारायणेनार्चिताम् ।

नादब्रह्ममर्यीं परात्परतरां नानार्थतत्त्वात्मिकाम् ।

मीनाक्षीं प्रणतोऽस्मि सन्ततमहं कारुण्यवारांनिधिम् ॥ ५ ॥

“मीनाक्षीस्तोत्रम्” [35]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

श्रीविद्ये शिववामभागनिलये श्रीराजराजाञ्चिते

श्रीनाथादिगुरुस्वरूपविभवे चिन्तामणीपीठिके ।

श्रीवाणीगिरिजानुताङ्गध्रिकमले श्रीशाम्भवि श्रीशिवे

मध्याहे मलयध्वजाधिपसुते मां पाहि मीनाम्बिके ॥ १ ॥

चक्रस्थेऽचपले चराचरजगन्नाथे जगत्पूजिते

आर्तालीवरदे नताभयकरे वक्षोजभारान्विते ।

विद्ये वेदकलापमौलिविदिते विद्युल्लताविग्रहे

मातः पूर्णसुधारसार्द्रहदये मां पाहि मीनाम्बिके ॥ २ ॥

कोटीराङ्गदरलकुण्डलधरे कोदण्डबाणाञ्चिते

कोकाकारकुचद्वयोपरिलसत्प्रालम्बिहाराञ्चिते ।

शिव्यन्नपुरपादसारसमणिश्रीपादुकालङ्घते

मदारिद्रियभुजङ्गगारुडखगे मां पाहि मीनाम्बिके ॥ ३ ॥

ब्रह्मेशाच्युतगीयमानचरिते प्रेतासनान्तःस्थिते

पाशोदड्कुशचापबाणकलिते बालेन्दुचूडाञ्चिते ।

बाले बालकुरङ्गलोलनयने बालार्ककोट्युज्ज्वले

मुद्राराधितदेवते मुनिनुते मां पाहि मीनाम्बिके ॥ ४ ॥

गन्धर्वामरयक्षपन्नगनुते गङ्गाधरालिङ्गिते

गायत्रीगरुडासने कमलजे सुश्यामले सुस्थिते ।

खातीते खलदारुपावकशिखे खद्योतकोट्युज्ज्वले

मन्त्राराधितदेवते मुनिनुते मां पाहि मीनाम्बिके ॥ ५ ॥
नादे नारदतुम्बुराद्यविनुते नादान्तनादात्मिके

नित्ये नीललतात्मिके निरूपमे नीवारशूकोपमे ।
कान्ते कामकले कदम्बनिलये कामेश्वराङ्गस्थिते

मद्दिव्ये मदभीष्टकत्पलतिके मां पाहि मीनाम्बिके ॥ ६ ॥
वीणानादनिमीलितार्धनयने विस्त्रस्तचूलीभरे

ताम्बूलारुणपह्लवाधरयुते ताटङ्गहारान्विते ।
श्यामे चन्द्रकलावतंसकलिते कस्तूरिकाफालके

पूर्णे पूर्णकलाभिरामवदने मां पाहि मीनाम्बिके ॥ ७ ॥
शब्दब्रह्ममयी चराचरमयी ज्योतिर्मयी वाञ्छयी

नित्यानन्दमयी निरञ्जनमयी तत्त्वमयी चिन्मयी ।
तत्त्वातीतमयी परात्परमयी मायामयी श्रीमयी

सर्वैश्वर्यमयी सदाशिवमयी मां पाहि मीनाम्बिके ॥ ८ ॥

अम्बास्तोत्रम् [36]

(स्वामी विवेकानन्दः)

का त्वं शुभे शिवकरे सुखदुःखहस्ते

आधूर्णितं भवजलं प्रबलोर्मिभङ्गैः ।

शान्तिं विधातुमिह किं बहुधा विभग्नाम्

मातः प्रयत्नपरमासि सदैव विश्वे ॥ १ ॥

सम्पादयन्त्यविरतं त्वविरामवृत्ता

या वै स्थिता कृतफलं त्वकृतस्य नेत्री ।

सा मे भवत्वनुदिनं वरदा भवानी

जानाम्यहं ध्रुवमियं धृतकर्मपाशा ॥ २ ॥

किं वा कृतं किमकृतं क्व कपाललेखः

किं कर्म वा फलमिहास्ति हि यां विना भोः ।

इच्छागुणैर्नियमिता नियमाः स्वतन्त्रै-

र्यस्याः सदा भवतु सा शरणं ममाद्या ॥ ३ ॥

सन्तानयन्ति जलधिं जनिमृत्युजालम्

सम्भावयन्त्यविकृतं विकृतं विभग्नम् ।

यस्या विभूतय इहामितशक्तिपालाः

नाश्रित्य तां वद कुतः शरणं ब्रजामः ॥ ४ ॥

मित्रे रिपौ त्वविषमं तव पद्मनेत्रम्

स्वस्थेऽसुखे त्ववितथस्तव हस्तपातः ।

छाया मृतेस्तव दया त्वमृतं च मात-

मुञ्चन्तु मां न परमे शुभदृष्टयस्ते ॥ ५ ॥

क्वाम्बा शिवा क्व गृणनं मम हीनबुद्धे-

र्दोम्यां विधर्तुमिव यामि जगद्विधात्रीम् ।

चिन्त्यं श्रिया सुचरणं त्वभयप्रतिष्ठम्
 सेवापरैरभिनुतं शरणं प्रपद्ये   ॥ ६ ॥

या मा चिराय विनयत्यतिदुःखमार्गे-
 रासिद्वितः स्वकलितैर्लितैर्विलासैः ।

या मे मतिं सुविदधे सततं धरण्यां
 साम्बा शिवा मम गतिः सफलेऽफले वा ॥ ७ ॥

अन्नपूर्णस्तोत्रम् [37]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

नित्यानन्दकरी वराभयकरी सौन्दर्यरत्नाकरी
 निर्घूताखिलघोरपावनकरी प्रत्यक्षमाहेश्वरी ।

प्रालेयाचलवंशपावनकरी काशीपुराधीश्वरी
 भिक्षां देहि कृपावलम्बनकरी मातान्नपूर्णेश्वरी ॥ १ ॥

नानारत्नविचित्रभूषणकरी हेमाम्बराडम्बरी
 मुक्ताहारविलम्बमानविलसद्वक्षोजकुम्भान्तरी ।

काश्मीरागुरुवासिता रुचिकरी काशीपुराधीश्वरी
 भिक्षां देहि कृपावलम्बनकरी मातान्नपूर्णेश्वरी ॥ २ ॥

योगानन्दकरी रिपुक्षयकरी धर्मार्थनिष्ठाकरी
 चन्द्रार्कानिलभासमानलहरी त्रैलोक्यरक्षाकरी ।

सर्वैश्वर्यसमस्तवाञ्छितकरी काशीपुराधीश्वरी
 भिक्षां देहि कृपावलम्बनकरी मातान्नपूर्णेश्वरी ॥ ३ ॥
 कैलासाचलकन्दरालयकरी गौरी उमा शङ्करी
 कौमारी निगमार्थगोचरकरी ओङ्कारबीजाक्षरी
 मोक्षद्वारकपाटपाटनकरी काशीपुराधीश्वरी
 भिक्षां देहि कृपावलम्बनकरी मातान्नपूर्णेश्वरी ॥ ४ ॥
 दृश्यादृश्यप्रभूतपावनकरी ब्रह्मण्डभाण्डोदरी
 लीलानाटकसूत्रभेदनकरी विज्ञानदीपाङ्कुरी ।
 श्रीविश्वेशमनःप्रसादनकरी काशीपुराधीश्वरी
 भिक्षां देहि कृपावलम्बनकरी मातान्नपूर्णेश्वरी ॥ ५ ॥
 उर्वीसर्वजनेश्वरी भगवती मातान्नपूर्णेश्वरी
 वेणीनीलसमानकुन्तलहरी नित्यान्नदानेश्वरी ।
 सर्वानन्दकरी दशाशुभकरी काशीपुराधीश्वरी
 भिक्षां देहि कृपावलम्बनकरी मातान्नपूर्णेश्वरी ॥ ६ ॥
 आदिक्षान्तसमस्तवर्णनकरी शम्भोखिभावाकरी
 काश्मीरा त्रिजनेश्वरी त्रिलहरी नित्याङ्कुरा शर्वरी ।
 कामाकाङ्क्षकरी जनोदयकरी काशीपुराधीश्वरी
 भिक्षां देहि कृपावलम्बनकरी मातान्नपूर्णेश्वरी ॥ ७ ॥

दर्वी स्वर्णविचित्ररत्नखचिता दक्षे करे संरथिता
 वामे स्वादुपयोधरी सहचरी सौभाग्यमाहेश्वरी ।
 भक्ताभीष्टकरी दृशा शुभकरी काशीपुराधीश्वरी
 भिक्षां देहि कृपावलम्बनकरी मातान्नपूर्णेश्वरी ॥ ८ ॥
 चन्द्रार्कानिलकोटिकोटिसदृशा चन्द्रांशुबिम्बाधरी
 चन्द्रार्काश्चिसमानकुण्डलधरी चन्द्रार्कवर्णेश्वरी ।
 मालापुरस्तकपाशकाङ्क्षाधरी काशीपुराधीश्वरी
 भिक्षां देहि कृपावलम्बनकरी मातान्नपूर्णेश्वरी ॥ ९ ॥
 क्षत्रत्राणकरी महाभयकरी माता कृपासागरी
 साक्षान्मोक्षकरी सदा शिवकरी विश्वेश्वरश्रीधरी ।
 दक्षाक्रन्दकरी निरामयकरी काशीपुराधीश्वरी
 भिक्षां देहि कृपावलम्बनकरी मातान्नपूर्णेश्वरी ॥ १० ॥
 अन्नपूर्णे सदापूर्णे शङ्खप्राणवल्लभे ।
 ज्ञानवैराग्यसिद्ध्यर्थं भिक्षां देहि च पार्वति ॥ ११ ॥
 माता मे पार्वती देवी पिता देवो महेश्वरः ।
 बान्धवाः शिवभक्ताश्च स्वदेशो भुवनत्रयम् ॥ १२ ॥

इन्द्राक्षी स्तोत्रम् [38]

ॐ अस्य इन्द्राक्षी स्तोत्रमहामन्त्रस्य शचीपुरंदर ऋषिः
 अनुष्टुप् छन्दः । इन्द्राक्षी देवता । महालक्ष्मिर्बाजम् । भुवनेश्वरी
 शक्तिः । महेश्वरी कीलकम् । इन्द्राक्षी देवी प्रसाद सिद्ध्यर्थे जपे
 विनियोगः ।

अथ करन्यासः

ॐ इन्द्राक्षीं अंगुष्ठाभ्यां नमः ।
 ॐ महालक्ष्मीं तर्जनीभ्यां नमः ।
 ॐ महेश्वरीं मध्यमाभ्यां नमः ।
 ॐ अम्बुजाक्षीं अनामिकाभ्यां नमः ।
 ॐ कात्यायनीं कनिष्ठिकाभ्यां नमः ।
 ॐ कौमारीं करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ।

अथ अंगन्यासः

ॐ इन्द्राक्षीं हृदयाय नमः ।
 ॐ महालक्ष्मीं शिरसे स्वाहा ।
 ॐ महेश्वरीं शिखायै वषट् ।
 ॐ अम्बुजाक्षीं कवचाय हुं ।
 ॐ कात्यायनीं नेत्रत्रयाय वौषट् ।
 ॐ कौमारीं अख्लाय फट् ।
 ॥ भू-भुवस्सुवरोमिति दिग्बन्धः ॥

॥ अथ ध्यानम् ॥

नेत्राणां दशभिश्शतैः परिवृतामत्युग्रं चर्मम्बरां ।
 हेमाभां महर्तीं विलम्बित शिखा मा मुक्तकेशान्वितां
 घन्टामण्डित पादपद्मयुगलां नागेन्द्रकुम्भस्तर्नीं ।
 इन्द्राक्षीं परिचिन्तयामि सततं प्रत्यक्षं सिद्धिप्रदाम् ॥
 इन्द्राक्षीं द्विभुजां देवीं पीतवस्त्रद्वयान्वितां ।
 वामहस्ते वज्रधरां दक्षिणेन वरप्रदाम् ।
 इन्द्राक्षीं नौमि युवतीं नानालंकार भूषितां ।
 प्रसन्न वदनाम्भोजामप्सरो-गणसेविताम् ॥

॥ अथ इन्द्राक्षी स्तोत्र प्रारम्भः ॥

॥ इन्द्र उवाच ॥

इन्द्राक्षी पूर्वतः पातु पात्वाग्नेय्यां तथेश्वरी ।
 कौमारी दक्षिणे पातु नैरक्रत्यां पातु पार्वती ॥
 वाराही पश्चिमे पातु वायव्ये नारसिंह्यपि ।
 उदीच्यां कालरात्रिर्मामीशन्यां सर्वशक्तयः ॥
 भैरव्यधर्वं सदा पातु पात्वधो वैष्णवी तथा ।
 एवं दशदिशो रक्षेत्सर्वाङ्गं भुवनेश्वरी ॥
 इन्द्राक्षी नाम सा देवी दैवतैः समुदाहृता ।
 गौरी शाकम्भरी देवी दुर्गानामीति विश्रुता ॥
 कात्यायनी महादेवी चण्डघंटा महातपा ।

सावित्री सा च गायत्री ब्रह्मवादिनी ॥
 नारायणी भद्रकाली रुद्राणी कृष्ण पिङ्गला ।
 अग्निज्वाला रौद्रमुखी कालरात्री तपस्विनी ॥
 मेघस्वना सहस्राक्षी विकटाङ्गी जडोदरी ।
 महोदरी मुक्तकेशी घोररूपा महाबला ॥
 अजिता भद्रदाऽनन्ता रोगहर्त्री शिवप्रिया ।
 शिवदूती कराली च शक्तिश्व परमेश्वरी ॥
 आर्या दाक्षायणी चैव गिरिजा मेनकात्मजा ।
 महिषासुर संहारी चामुण्डा सप्तमातृका ॥
 सर्वरोग प्रशमनी नारायणी नमोऽस्तुते ।
 इन्द्राणी चेन्द्ररूपा च इन्द्रशक्तिः परायणी ॥
 वाराही नारसिंही च भीमा भैरव नादिनी ।
 सदा संमोहिनी देवी सुन्दरी भुवनेश्वरी ।
 एकाक्षरी महामायी एकाङ्गी एकनायकी ॥
 कोमल श्यामलाख्पी कोटिसूर्यप्रकाशिनी ।
 श्रुतिः स्मृतिर्धृतिर्मेधा विद्या लक्ष्मीः सरस्वती ॥
 अनन्ता विजयाऽपर्णा मानस्तोकाऽपराजिता ।
 भवानी पार्वती दुर्गा हैमवत्यम्बिका जया ॥
 शिवा भवानी रुद्राणी शङ्करार्धशरीरिणी ।
 ऐरावत गजारूढा वज्रहस्ता धनुर्धरा ॥

ऐन्द्री देवी सदाकालं शान्तिमाशु करोतु मे ।
 एतैर्नाम पदैर्दिव्यैः स्तुता शक्रेण धीमता ।
 आयुरारोग्यमैश्वर्यमपमृत्युभयापहं ।
 क्षयाऽपस्मारकुष्ठादि तापज्वर निवारणं ।
 शीतज्वर निवारणं उष्णज्वर निवारणं ।
 सन्त्रिज्वर निवारणं सर्वज्वर निवारणं ।
 सर्वरोग निवारणं सर्वशत्रु निवारणं ।
 महाभय निवारणं मनःक्लेश निवारणं ।
 शतमावर्तयेदस्तु मुच्यते व्याधिबन्धनात् ।
 आवर्तयन् सहस्रं तु लभते वाञ्छितं फलं ।
 एतत् स्तोत्रं जपेन्नित्यं सर्वव्याधिविनाशनं ।
 रणे राजभये चोरे सर्वत्र विजयी भवेत् ॥
 सर्व मङ्गल माङ्गल्ये शिवे सर्वार्थ साधिके ।
 शरण्ये त्र्यम्बिके गौरि नारायणि नमोऽस्तुते ॥
 त्रिपाद्धस्म प्रहरणस्त्रिशिरा रक्तलोचनः ।
 स मे प्रीतः सुखं दद्यात् सर्वमिय पतिर्ज्वरः ।
 ज्वरं च ज्वरसारं च ज्वरातीसारमेव च ।
 सन्निपात ज्वरं चैव शीतोष्ण ज्वरमेव च ।
 कौबेरन्ते मुखं रौद्रं नन्दिमन्नन्दिमावह ।
 ज्वरं मृत्युभयं घोरं ज्वरं नाशये मे ज्वर ।

भस्मायुधाय विद्धहे रक्तनेत्राय धीमहि ।
 तन्नो ज्वरः प्रचोदयात् ॥
 ज्वरराजाय विद्धहे त्रिशिरस्काय धीमहि ।
 तन्नखिपात् प्रचोदयात् ॥
 मृत्योस्तुल्यं त्रिलोकीं ग्रसितु-
 मतिरसान्निस्सृताः किं नु जिह्वाः
 किं वा कृष्णांप्रिपद्मद्युतिभि-
 रुणिता विष्णुपद्माः पदव्यः ।
 प्राप्ताः संध्याः स्मरारेः स्वयमुत
 नुतिभिस्तिस्त्र इत्यूद्यमानाः
 दिव्यैर्देव्या खिशूलक्षत-
 महिषजुषो रक्तधारा जयन्ति ॥
 मातर्मे मधुकैटभन्नि महिषप्राणापहारोद्यमे
 हेला-निर्मित-धूम्रलोचन-वधे हे चण्डमुण्डार्दिनि ।
 निःशोषीकृत-रक्तबीजदनुजे नित्ये निशुम्भापहे
 शुम्भध्वंसिनि संहराशुदुरितं दुर्गं नमस्तेऽम्बिके ॥
 अष्टौ भुजाङ्गीं महिषस्य मर्दिनीं
 सशंखचक्रां शरशूलधारिणीं ।
 तां दिव्ययोगीं सहजातवेदसीं
 दुर्गा सदाऽहं शरणं प्रपद्वे ॥

महिषमस्तकनृतविनोदन-
 स्फुटरणन्मणिनूपुरमेखला ।
 जननरक्षणमोक्षविधायिनी
 जयतु शुभनिशुभनिषूदिनी ॥
 ब्रह्माणी कमलेन्दुसौम्यवदना माहेश्वरी लीलया
 कौमारी रिपुदर्पनाशनकरी चक्रायुधा वैष्णवी ।
 वाराही घनघोरघर्घरमुखी दंष्ट्री च चक्रायुधा
 चामुण्डा गणनाथरुद्रसहिता रक्षन्तु मां मातरः ॥
 उद्धतौ मधुकैटभौ महिषासुरं तु निहत्य तं
 धूप्रलोचन- चण्डमुण्डक- रक्तबीजमुखांश्च तान् ।
 दुष्ट- शुभनिशुभमर्दिनि नन्दितामरवन्दिते
 विष्टपत्रय- पुष्टिकारिणि भद्रकालि नमोऽस्तुते ॥
 लक्ष्मी- प्रदान- समये नवविद्रुमाभां
 विद्या- प्रदान- समये शरदिन्दु शुभ्रां ।
 विद्वेषि वर्गविजयेऽपि तमाल- नीलां
 देवीं त्रिलोक- जनर्णीं शरणं प्रपद्ये ॥
 श्री महादेव्यै नमः ॥

इन्द्राक्षीस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

(श्रीमार्कण्डेयपुराणम्)

कनकधारास्तोत्रम् [39]

(कनकलङ्घी स्तवः)

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

अङ्गं हरेः पुलक-भूषणमाश्रयन्ती । भृङ्गाङ्गनेव मुकुलाभरणं
तमालम् । अङ्गीकृताखिल-विभूतिरपाङ्गलीला । माङ्गल्यदाऽस्तु मम
मङ्गलदेवतायाः ॥ १ ॥

मुग्धा मुहुर्विदधती वदने मुरारेः । प्रेमत्रपाप्रणिहितानि
गतागतानि । मालादृशोर्मधुकरीव महोत्पले या । सा मे श्रियं
दिशतु सागरसम्भवायाः ॥ २ ॥

विश्वामरेन्द्र-पदविग्रमदानदक्षमानन्द -हेतुरधिकं मधुविद्विषो
ऽपि । ईषन्निषीदतु मयि क्षणमीक्षणार्धमिन्दीवरोदर-सहोदर-
मिन्दिरायाः ॥ ३ ॥

आमीलिताक्षमधिगम्य मुदा मुकुन्दमानन्दकन्दमनिमेष-
मनङ्गतन्त्रम् । आकेकरस्थितकनीनिकपक्षमनेत्रम् भूत्यै भवेन्मम
भुजङ्गशयाङ्गनायाः ॥ ४ ॥

बाहन्तरे मुरजितःश्रितकौस्तुमे या । हारावलीव हरिनीलमयी
विभाति । कामप्रदा भगवतोऽपि कटाक्षमाला । कल्याणमावहतु मे
कमलालयायाः ॥ ५ ॥

कालाम्बुदालि ललितोरसि कैटभारे । धाराधरे स्फुरति या

तडिदङ्गनेव । मातुरस्समस्तजगतां महनीय मूर्तिः । भद्राणि मे
दिशतु भार्गविनन्दनायाः ॥ ६ ॥

प्राप्तं पदं प्रथमतः खलु यत्प्रभावान्माङ्गल्यभाजि मधुमाथिनि
मन्मथेन । मव्यापतेत्तदिह मन्थरमीक्षणार्धम् । मन्दालसं च
मकराकर- कन्यकायाः ॥ ७ ॥

दद्याद् दयानुपवनो द्रविणाम्बुधारामस्मिन्नकिञ्चन विहङ्गशिशौ
विषष्णे । दुष्कर्मधर्ममपनीय चिराय दूरम् । नारायणप्रणयिनी
नयनाम्बुवाहः ॥ ८ ॥

इष्टा विशिष्टमतयोऽपि नरा यया द्राक् । दृष्टाख्विष्टपपदं
सुलभं भजन्ते । दृष्टिः प्रहृष्टकमलोदर-दीप्तिरिष्टाम् । पुष्टिं कृषीष्ट
मम पुष्कर- विष्टरायाः ॥ ९ ॥

गीर्देवतेति गरुडध्वजसुन्दरीति । शाकम्भरीति शशिशेखर-
वह्निभेति । सृष्टिस्थितिप्रलय- केलिषु संस्थितायै । तस्यै
नमख्विभुवनैकगुरोस्तरुण्यै ॥ १० ॥

श्रुत्यै नमोऽस्तु शुभकर्मफलप्रसूत्यै । रत्यै नमोऽस्तु रमणीय
गुणार्णवायै । शक्त्यै नमोऽस्तु शतपत्रनिकेतनायै । पुष्ट्यै नमोऽस्तु
पुरुषोत्तम- वह्निभायै ॥ ११ ॥

नमोऽस्तु नालीकनिभाननायै । नमोऽस्तु दुर्घोदधि
जन्मभूम्यै । नमोऽस्तु सोमामृतसोदरायै । नमोऽस्तु नारायण-
वह्निभायै ॥ १२ ॥

नमोऽस्तु हेमाम्बुजपीठिकायै । नमोऽस्तु भूमण्डलनायिकायै ।
नमोऽस्तु देवादि-दयापरायै । नमोऽस्तु शार्ङ्ग्युधवल्लभायै ॥ १३ ॥

नमोऽस्तु देव्यै भृगुनन्दनायै । नमोऽस्तु विष्णोरुरसि
स्थितायै । नमोऽस्तु लक्ष्म्यै कमलालयायै । नमोऽस्तु दामोदर
-वल्लभायै ॥ १४ ॥

नमोऽस्तु कान्त्यै कमलेक्षणायै । नमोऽस्तु भूत्यै भुवन-
प्रसूत्यै । नमोऽस्तु देवादिभिरचितायै । नमोऽस्तु नन्दात्मज
वल्लभायै ॥ १५ ॥

सम्पत्कराणि सकलेन्द्रियनन्दनानि । साम्राज्यदान-निरतानि
सरोरुहाक्षि । त्वद्वन्दनानि दुरिताहरणोद्यतानि । मामेव मातरनिशं
कलयन्तु मान्ये ॥ १६ ॥

यत्कटाक्ष-समुपासनाविधिः । सेवकस्य सकलार्थसम्पदः ।
सन्तनोति वचनाङ्गमानसैः । त्वां मुरारिहृदयेश्वरीं भजे ॥ १७ ॥

सरसिजनिलये सरोजहस्ते । ध्वलतमांशुकगन्धमात्य-शोभे ।
भगवति हरिवल्लभे मनोङ्गे । त्रिभुवनभूतिकरि प्रसीद मह्यम् ॥ १८ ॥

दिग्घस्तिभिः कनककुम्भमुखावसृष्टस्वर्वाहिनी-विमलचारुजल
पूताङ्गीम् । प्रातर्नमामि जगतां जननीमशेषलोकादिनाथ-गृहिणी
-ममृताब्धिपुत्रीम् ॥ १९ ॥

कमले कमलाक्षवल्लभे त्वं । करुणापूर तरङ्गितै-रपाङ्गैः ।
अवलोकय मामकिंचनानाम् । प्रथमं पात्रमकृत्रिमन्दयायाः ॥ २० ॥

स्तुवन्ति ये स्तुतिभिरमूभिरन्वहम् । त्रयीमयीं त्रिभुवनमातरं
रमाम् । गुणाधिका गुरुतरभाग्यभाजिनो । भवन्ति ते भुवि
बुधभाविताशयाः ॥ २१ ॥

महालक्ष्म्यष्टकम् [40]

(पद्मपुराणम्)

नमस्तेऽस्तु महामाये श्रीपीठे सुरपूजिते ।

शङ्खचक्रगदाहस्ते महालक्ष्मि नमोऽस्तु ते ॥ १ ॥
नमस्ते गरुडारूढे कोलासुरभयङ्करि ।

सर्वपापहरे देवि महालक्ष्मि नमोऽस्तु ते ॥ २ ॥
सर्वज्ञे सर्ववरदे सर्वदुष्टभयङ्करि ।

सर्वदुःखहरे देवि महालक्ष्मि नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥
सिद्धिबुद्धिप्रदे देवि भुक्तिमुक्तिप्रदायिनि ।

मन्त्रमूर्ते सदा देवि महालक्ष्मि नमोऽस्तु ते ॥ ४ ॥
आद्यन्तरहिते देवि आद्यशक्तिमहेश्वरि ।

योगजे योगसम्भूते महालक्ष्मि नमोऽस्तु ते ॥ ५ ॥
स्थूलसूक्ष्ममहारौद्रे महाशक्तिमहोदरे ।

महापापहरे देवि महालक्ष्मि नमोऽस्तु ते ॥ ६ ॥
पद्मासनस्थिते देवि परब्रह्मस्वरूपिणि ।
परमेशि जगन्मातर्महालक्ष्मि नमोऽस्तु ते ॥ ७ ॥

श्वेताम्बरधरे देवि नानालङ्घारभूषिते ।

जगत्स्थिते जगन्मातर्महालक्ष्मि नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥

महालक्ष्म्यष्टकस्तोत्रं यः पठेद् भक्तिमान्नरः ।

सर्वसिद्धिमवाप्नोति राज्यं प्राप्नोति सर्वदा ॥ ९ ॥

एककाले पठेन्नित्यं महापापविनाशनम् ।

द्विकालं यः पठेन्नित्यं धनधान्यसमन्वितः ॥ १० ॥

त्रिकालं यः पठेन्नित्यं महाशत्रुविनाशनम् ।

महालक्ष्मीर्भवेन्नित्यं प्रसन्ना वरदा शुभा ॥ ११ ॥

श्रीसरस्वतीस्तोत्रम् [41]

या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या शुभ्रवस्त्रान्विता या वीणावर
दण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना । या ब्रह्माच्युतशङ्कर
प्रभृतिभिर्देवैः सदा पूजिता । सा मां पातु सरस्वती भगवती
निःशेषजाङ्ग्यापहा ॥ १ ॥

आशासु राशीभवदङ्गवह्नी भासैव दासीकृतदुघसिन्धुम् ।
मन्दस्मितैर्निर्नितशारदेन्दुं वन्देऽरविन्दासनसुन्दरित्वाम् ॥ २ ॥

शारदा शारदाम्भोजवदना वदनाम्बुजे । सर्वदा सर्वदास्माकं
सन्निधिं सन्निधिं क्रियात् ॥ ३ ॥

सरस्वतीं च तां नौमि वागधिष्ठातृदेवताम् । देवत्वं प्रतिपद्यन्ते
यदनुग्रहतो जनाः ॥ ४ ॥

पातु नो निकषग्रावा मतिहेमः सरस्वती । प्राङ्गेतरपरिच्छेदं
वचसैव करोति या ॥ ५ ॥

शुळां ब्रह्मविचारसारपरमामाद्यां जगद्व्यथापिनीं । वीणापुस्तक-
धारिणीमभयदां जाड्यान्धकारापहाम् । हस्ते स्फटिकमालिकां च
दधर्तीं पद्मासने संस्थितां – वन्दे तां परमेश्वरीं भगवतीं बुद्धिप्रदां
शारदाम् ॥ ६ ॥

वीणाधरे विपुलमङ्गलदानशीले भक्तार्तिनाशिनि विरिञ्चिहरीश-
वन्दे । कीर्तिप्रदेऽखिलमनोरथदे महार्हे – विद्याप्रदायिनि सरस्वति
नौमि नित्यम् ॥ ७ ॥

श्वेताब्जपूर्णविमलासनसंस्थिते हे – श्वेताम्बरावृतमनोहर-
मञ्जुगात्रे । उद्यन्मनोज्ञसितपङ्कजमञ्जुलास्ये विद्याप्रदायिनि
सरस्वति नौमि नित्यम् ॥ ८ ॥

मातस्त्वदीयपदपङ्कजभक्तियुक्ता – ये त्वां भजन्ति निखिला-
नपरान्विहाय । ते निर्जरत्वमिह यान्ति कलेवरेण-
भूवहिवायुगगनाम्बुविनिर्मितेन ॥ ९ ॥

मोहान्धकारभरिते हृदये मदीये – मातः सदैव कुरु वासमुदार-
भावे । स्वीयाखिलावयवनिर्मलसुप्रभाभिः – शीघ्रं विनाशय
मनोगतमन्धकारम् ॥ १० ॥

ब्रह्मा जगत् सृजति पालयतीन्द्रेशः – शम्भुर्विनाशयति देवि

तव प्रभावैः । न स्यात्कृपा यदि तव प्रकटप्रभावे - न स्युः
कथच्चिदपि ते निजकार्यदक्षाः ॥ ११ ॥

लक्ष्मीर्मधा धरा पुष्टिर्गीरी तुष्टिः प्रभा धृतिः । एताभिः पाहि
तनुभिरष्टाभिर्मा सरस्वति ॥ १२ ॥

सरस्वत्यै नमो नित्यं भद्रकाल्यै नमो नमः । वेदवेदान्त-
वेदाङ्गविद्यास्थानेभ्य एव च ॥ १३ ॥

सरस्वति महाभागे विद्ये कमललोचने । विद्यारूपे विशालक्षि
विद्यां देहि नमोऽस्तु ते ॥ १४ ॥

यदक्षरं पदं भ्रष्टं मात्राहीनं च यद्भवेत् । तत्सर्वं क्षम्यतां देवि प्रसीद
परमेश्वरि ॥ १५ ॥

श्रीगङ्गास्तोत्रम् [42]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

देवि सुरेश्वरि भगवति गङ्गे त्रिभुवनतारिणि तरलतरङ्गे ।
शङ्करमौलिविहारिणि विमले मम मतिरास्तां तव पदकमले ॥ १ ॥

भागीरथि सुखदायिनि मातस्तव जलमहिमा निगमे ख्यातः ।
नाहं जाने तव महिमानं पाहि कृपामयि मामज्ञानम् ॥ २ ॥

हरिपदपाद्यतरङ्गिणि गङ्गे हिमविधुमुक्ताधवलतरङ्गे ।
दूरीकुरु मम दुष्कृतिभारं कुरु कृपया भवसागरपारम् ॥ ३ ॥

तव जलममलं येन निपीतं परमपदं खलु तेन गृहीतम् ।

मातर्गङ्गे त्वयि यो भक्तः किल तं द्रष्टुं न यमः शक्तः ॥ ४ ॥
 पतितोद्धारिणि जाह्वि गङ्गे खण्डितगिरिवरमण्डितभङ्गे ।
 भीष्मजननि हे मुनिवरकन्ये पतितनिवारिणि त्रिभुवनधन्ये ॥ ५ ॥
 कल्पलतामिव फलदां लोके प्रणमति यस्त्वां न पतति शोके ।
 पारावारविहारिणि गङ्गे विमुखयुवतिकृततरलापाङ्गे ॥ ६ ॥
 तव चेन्मातः स्रोतः स्नातः पुनरपि जठरे सोऽपि न जातः ।
 नरकनिवारिणि जाह्वि गङ्गे कलुषविनाशिनि महिमोत्तुङ्गे ॥ ७ ॥
 पुनरसदङ्गे पुण्यतरङ्गे जय जय जाह्वि करुणापाङ्गे ।
 इन्द्रमुकुटमणिराजितचरणे सुखदे शुभदे भृत्यशरण्ये ॥ ८ ॥
 रोगं शोकं तापं पापं हर मे भगवति कुमतिकलापम् ।
 त्रिभुवनसारे वसुधाहारे त्वमसि गतिर्मम खलु संसारे ॥ ९ ॥
 अलकानन्दे परमानन्दे कुरु करुणामयि कातरवन्ये ।
 तव तटनिकटे यस्य निवासः खलु वैकुण्ठे तस्य निवासः ॥ १० ॥
 वरमिह नीरे कमठो मीनः किं वा तीरे शरटः क्षीणः ।
 अथवा श्वपचो मलिनो दीनस्तव न हि दूरे नृपतिकुलीनः ॥ ११ ॥
 भो भुवनेश्वरि पुण्ये धन्ये देवि द्रवमयि मुनिवरकन्ये ।
 गङ्गास्तवमिमममलं नित्यं पठति नरो यः स जयति सत्यम् ॥ १२ ॥
 येषां हृदये गङ्गाभक्तिस्तेषां भवति सदा सुखमुक्तिः ।
 मधुराकान्तापज्ञाटिकाभिः परमानन्दकलित-ललिताभिः ॥ १३ ॥

गङ्गास्तोत्रमिदं भवसारं वाञ्छितफलदं विमलं सारम् ।
शङ्करसेवक शङ्कररचितं पठति सुखी स्तव इति च समाप्तम् ॥ १४ ॥

यमुनाष्टकम् [43]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

मुरारिकायकालिमाललामवारिधारिणी
तृणीकृतत्रिविष्टपा त्रिलोकशोकहारिणी ।
मनोऽनुकूलकूलकुञ्जपुञ्जधूतदुर्मदा
धुनोतु नो मनोमलं कलिन्दनन्दिनी सदा ॥ १ ॥
मलापहारिवारिपूरभूरिमण्डितामृता
भृशं प्रपातकप्रभञ्जनातिपण्डितानिशम् ।
सुनन्दनन्दनाङ्गसङ्गरागरञ्जिता हिता
धुनोतु नो मनोमलं कलिन्दनन्दिनी सदा ॥ २ ॥
लसत्तरङ्गसङ्गधूतभूतजातपातका
नवीनमाधुरीधुरीणभक्तजातचातका ।
तटान्तवासदासहंससंवृताहि कामदा
धुनोतु नो मनोमलं कलिन्दनन्दिनी सदा ॥ ३ ॥
विहाररासखेदभेदधीरतीरमारुता
गता गिरामगोचरे यदीयनीरचारुता ।

प्रवाहसाहचर्यपूतमेदिनीनदीनदा
 धुनोतु नो मनोमलं कलिन्दनन्दिनी सदा ॥ ४ ॥
 तरङ्गसङ्गसैकतान्तराञ्चिता सदाऽसिता
 शरन्निशाकरांशुमञ्जुमञ्जरीसभाजिता ।
 भवार्चनाप्रचारणाम्बुनाधुना विशारदा
 धुनोतु नो मनोमलं कलिन्दनन्दिनी सदा ॥ ५ ॥
 जलान्तकेलिकारिचारुराधिकाङ्गरागिणी
 स्वभर्तुरन्यदुर्लभाङ्गताङ्गतांशभागिनी ।
 स्वदत्तसुप्तसप्तसिन्धुभेदनातिकोविदा
 धुनोतु नो मनोमलं कलिन्दनन्दिनी सदा ॥ ६ ॥
 जलच्युताच्युताङ्गरागलम्पटलिशालिनी
 विलोलराधिकाकचान्तचम्पकालिमालिनी ।
 सदावगाहनावतीर्णभर्तृभृत्यनारदा
 धुनोतु नो मनोमलं कलिन्दनन्दिनी सदा ॥ ७ ॥
 सदैव नन्दनन्दकेलिशालिकुञ्जमञ्जुला
 तटोत्थफुलमहिकाकदम्बरेणुसूज्ज्वला ।
 जलावगाहिनां नृणां भवाब्धिसिन्धुपारदा
 धुनोतु नो मनोमलं कलिन्दनन्दिनी सदा ॥ ८ ॥

नर्मदाष्टकम् [44]

(श्री शङ्कराचार्य कृतम्)

सविन्दुसिन्धुसुखलतरङ्गभृङ्गरजितं
 द्विषत्सु पापजातजातकारिवारिसंयुतम् ।
 कृतान्तदूतकालभूतभीतिहारिवर्मदे
 त्वदीयपादपङ्गजं नमामि देवि नर्मदे ॥ १ ॥
 त्वदम्बुलीनदीनमीनदिव्यसम्प्रदायकं
 कलौ मलौघभारहारि सर्वतीर्थनायकम् ।
 सुमच्छकच्छनक्रचक्रवाकचक्रशर्मदे
 त्वदीयपादपङ्गजं नमामि देवि नर्मदे ॥ २ ॥
 महागभीरनीरपूरपातधूतभूतलं
 नमत्समस्तपातकारि दारितापदाचलम् ।
 जगल्ये महाभये मृकण्डुसूनुहर्ष्यदे
 त्वदीयपादपङ्गजं नमामि देवि नर्मदे ॥ ३ ॥
 गतं तदैव मे भयं त्वदम्बु वीक्षितं यदा
 मृकण्डुसूनुशौनकासुरारिसेवितं सदा ।
 पुनर्भवाब्धिजन्मसंभवाब्धिदुःखवर्मदे
 त्वदीयपादपङ्गजं नमामि देवि नर्मदे ॥ ४ ॥
 अलक्ष्यलक्ष्यकिञ्चरामरासुरादिपूजितं

सुलक्ष्यनीरतीरधीरपक्षिलक्षकूजितम् ।
 वसिष्ठशिष्ठपिप्पलादिकर्दमादिशर्मदे
 त्वदीयपादपङ्कजं नमामि देवि नर्मदे ॥ ५ ॥
 सनत्कुमारनाचिकेतकश्यपात्रिषट्पदै-
 धृतं स्वकीयमानसेषु नारदादिषट्पदैः ।
 रवीन्दुरन्तिदेवदेवराजकर्मशर्मदे
 त्वदीयपादपङ्कजं नमामि देवि नर्मदे ॥ ६ ॥
 अलक्ष-लक्ष-लक्ष-पापलक्षसारसायुधं
 ततस्तु जीवजन्तुतन्तुभुक्तिमुक्तिदायकम् ।
 विरिञ्चिविष्णुशङ्करस्वकीयधामवर्मदे
 त्वदीयपादपङ्कजं नमामि देवि नर्मदे ॥ ७ ॥
 अहो धृतं स्वनं श्रुतं महेशकेशजातटे
 किरातसूतवाडवेषु पण्डिते शठे नटे ।
 दुरन्तपापतापहारि सर्वजन्तुशर्मदे
 त्वदीयपादपङ्कजं नमामि देवि नर्मदे ॥ ८ ॥
 इदं तु नर्मदाष्टकं त्रिकालमेव ये सदा
 पठन्ति ते निरन्तरं न यान्ति दुर्गतिं कदा ।
 सुलभ्य देहदुर्लभं महेशधामगौरवं
 पुनर्भवा नरा न वै विलोक्यन्ति रौरवम् ॥ ९ ॥

श्रीरामकृष्णस्तोत्रम् [45]

(स्वामी विवेकानन्दः)

ॐ ह्रीं क्रतं त्वमचलो गुणजिद् गुणेऽयः

नक्तन्दिवं सकरुणं तव पादपद्मम् ।

मोहङ्करं बहुकृतं न भजे यतोऽहं

तस्मात्त्वमेव शरणं मम दीनबन्धो ॥ १ ॥

भक्तिर्भगश्च भजनं भवभेदकारि

गच्छन्त्यलं सुविपुलं गमनाय तत्त्वम् ।

वक्त्रोद्भूतोऽपि हृदये न मे भाति किञ्चित् *

तस्मात्त्वमेव शरणं मम दीनबन्धो ॥ २ ॥

तेजस्तरन्ति तरसा त्वयि तृप्ततृष्णा:

रागे कृते क्रतपथे त्वयि रामकृष्णे ।

मत्यमृतं तव पदं मरणोर्मिनाशं

तस्मात्त्वमेव शरणं मम दीनबन्धो ॥ ३ ॥

कृत्यं करोति कलुषं कुहकान्तकारि

ष्णान्तं शिवं सुविमलं तव नाथ नाथ ।

यस्मादहं त्वशरणो जगदेकगम्य

तस्मात्त्वमेव शरणं मम दीनबन्धो ॥ ४ ॥

श्रीरामकृष्णप्रणामः

(स्वामी विवेकानन्दः)

स्थापकाय च धर्मस्य सर्वधर्मस्वरूपिणे ।

अवतारवरिष्ठाय रामकृष्णाय ते नमः ॥

* वक्त्रोदधृतं तु हृदि मे न च भाति किञ्चित्)

श्रीरामकृष्णध्यानस्तोत्रम् [46]

(स्वामी अभेदानन्दः)

हृदयकमलमध्ये राजितं निर्विकल्पं

सदसदखिलभेदातीतमेकस्वरूपम् ।

प्रकृतिविकृतिशून्यं नित्यमानन्दमूर्ति

विमलपरमहंसं रामकृष्णं भजामः ॥ १ ॥

निरुपममतिसूक्ष्मं निष्प्रपञ्चं निरीहं

गगनसदृशमीशं सर्वभूताधिवासम् ।

त्रिगुणरहितसच्चिद्ब्रह्मरूपं वरेण्यं

विमलपरमहंसं रामकृष्णं भजामः ॥ २ ॥

वितरितुमवतीर्ण ज्ञानभक्तिप्रशान्तीः

प्रणयगलितचित्तं जीवदुःखासहिष्णुम् ।

धृतसहजसमाधिं चिन्मयं कोमलाङ्गं

विमलपरमहंसं रामकृष्णं भजामः ॥ ३ ॥

श्रीरामकृष्णप्रणाममन्त्रः [47]

(स्वामी शारदानन्दः)

सर्वधर्मस्थापकस्त्वं सर्वधर्मस्वरूपकः । आचार्याणां महाचार्यो
रामकृष्णाय ते नमः ॥ यथाश्रेद्दहिकाशक्ती रामकृष्णे स्थिता हि
या । सर्वविद्यास्वरूपां तां शारदां प्रणमाम्यहम् ॥ परतत्त्वे सदा
लीनो रामकृष्णसमाज्ञाया । यो धर्मस्थापनरतो वीरेशं तं
नमाम्यहम् ॥ कालिन्दी-फुल्ल-कमले माधवेन क्रीडारत । ब्रह्मानन्द
नमस्तुभ्यं सद्गुरो लोकनायक ॥ योगानन्दः प्रेमानन्दश्वान्ये वै ये
च पार्षदाः । रामकृष्णगतप्राणाः सर्वास्तान् प्रणमाम्यहम् ॥

श्रीशारदादेवीध्यानस्तोत्रम् [48]

(स्वामी अभेदानन्दः)

ध्यायेचित्तसरोजस्थां सुखासीनां कृपामयीम् ।

प्रसन्नवदनां देवीं द्विभुजां स्थिरलोचनाम् ॥ १ ॥

आलुलायितकेशार्धवक्षःस्थलविमण्डिताम् ।

श्वेतवस्त्रावृतार्धङ्गां हेमालङ्घारभूषिताम् ॥ २ ॥

स्वक्रोडन्यस्तहस्तां च ज्ञानभक्तिप्रदायिनीम् ।

शुभ्रां ज्योतिर्मर्यां जीवपापसन्तापहारिणीम् ॥ ३ ॥

रामकृष्णगतप्राणां तन्नामश्रवणप्रियाम् ।

तद्वावरञ्जिताकारां जगन्मातृस्वरूपिणीम् ॥ ४ ॥

जानकीराधिकारूपधारिणीं सर्वमङ्गलाम् ।

चिन्मर्यां वरदां नित्यां शारदां मोक्षदायिनीम् ॥ ५ ॥

यथाश्रेद्दहिकाशक्ती रामकृष्णे स्थिता हि या ।

सर्वविद्यास्वरूपां तां शारदां प्रणमाम्यहम् ॥

श्रीशारदादेवीस्तोत्रम् [49]

(स्वामी अभेदानन्दः)

प्रकृतिं परमामभयां वरदां नररूपधरां जनतापहराम् ।

शरणागतसेवकतोषकरीं प्रणमामि परां जनर्णीं जगताम् ॥ १ ॥

गुणहीनसुतानपराधयुतान् कृपयाद्य समुद्धर मोहगतान् ।

तरणीं भवसागरपारकरीं प्रणमामि परां जननीं जगताम् ॥ २ ॥

विषयं कुसुमं परिहृत्य सदा चरणाम्बुरुहामृतशान्तिसुधाम् ।

पिब भृङ्गमनो भवरोगहरां प्रणमामि परां जननीं जगताम् ॥ ३ ॥

कृपां कुरु महादेवि सुतेषु प्रणतेषु च ।

चरणाश्रयदानेन कृपामयि नमोऽस्तु ते ॥ ४ ॥

लज्जापटावृते नित्यं शारदे ज्ञानदायिके ।

पापेभ्यो नः सदा रक्ष कृपामयि नमोऽस्तु ते ॥ ५ ॥

रामकृष्णगतप्राणां तन्नामश्रवणप्रियाम् ।

तद्वावरञ्जिताकारां प्रणमामि मुहुर्मुहुः ॥ ६ ॥

पवित्रं चरितं यस्याः पवित्रं जीवनं तथा ।

पवित्रतास्वरूपिण्यै तरयै कुर्मो नमः ॥ ७ ॥

देवीं प्रसन्नां प्रणतार्तिहन्त्रीं योगीन्द्रपूज्यां युगधर्मपात्रीम् ।

तां शारदां भक्तिविज्ञानदात्रीं दयास्वरूपां प्रणमामि नित्यम् ॥ ८ ॥

स्नेहेन बध्नासि मनोऽस्मदीयं दोषानशोषान् सगुणी करोषि ।

अहेतुना नो दयसे सदोषान् स्वाङ्के गृहीत्वा यदिदं विचित्रम् ॥ ९ ॥

प्रसीद मातर्विनयेन याचे नित्यं भव स्नेहवती सुतेषु ।

प्रेमैकबिन्दुं चिरदग्धचित्ते विषिञ्च चित्तं कुरु नः सुशान्तम् ॥ १० ॥

जननीं शारदां देवीं रामकृष्णं जगद्गुरुम् ।

पादपद्मे तयोः श्रित्वा प्रणमामि मुहुर्मुहुः ॥ ११ ॥

श्रीविवेकानन्दध्यानम् [50]

विश्वाचार्य जगद्वन्द्वं विवेकानन्दरूपिणम् ।
 वीरेश्वरात्समुत्पन्नं सप्तर्षिमण्डलागतम् ॥
 ज्ञानभक्तिप्रदातारं पद्माक्षगौरविग्रहम् ।
 ध्यायेद्वेवं ज्योतिःपुञ्जं लोककल्याणकारिणम् ॥
 परतत्त्वे सदा लीनो रामकृष्णसमाज्ञया ।
 यो धर्मस्थापनरतो वीरेशं तं नमाम्यहम् ॥

श्रीविवेकानन्दपञ्चकम् [51]

(स्वामी रामकृष्णानन्दः)

अनित्यदृश्येषु विविच्य नित्यं तस्मिन् समाधत इह स्म लीलया ।
 विवेकवैराग्यविशुद्धचित्तं योऽसौ विवेकी तमहं नमामि ॥ १ ॥
 विवेकजानन्दनिमग्नचित्तं विवेकदानैकविनोदशीलम् ।
 विवेकभासा कमनीयकान्ति विवेकिनं तं सततं नमामि ॥ २ ॥
 ऋतं च विज्ञानमधिश्रयद्विरन्तरं चादिमध्यान्तहीनम् ।
 सुखं सुरूपं प्रकरोति यस्य आनन्दमूर्ति तमहं नमामि ॥ ३ ॥
 सूर्यो यथान्धं हि तमो निहन्ति विष्णुर्यथा दुष्टजनांश्चिनत्ति ।
 तथैव यस्याखिलनेत्रलोभं रूपं त्रितापं विमुखीकरोति ॥ ४ ॥
 तं देशिकेन्द्रं परमं पवित्रं विश्वस्य पालं मधुरं यतीन्द्रम् ।
 हिताय नृणां नरमूर्तिमन्तं विवेक आनन्दमहं नमामि ॥ ५ ॥
 नमः श्रीयतिराजाय विवेकानन्दसूरये ।
 सच्चित्सुखस्वरूपाय स्वामिने तापहारिणे ॥ ६ ॥

॥ श्रीः ॥

॥ ॐ ह्रीं श्रीदुर्गायै देवतायै नमः ॥

॥ श्री दुर्गादिवीच्यानम् ॥ [52]

(दुर्गापूजा)

ॐ जटाजूटसमायुक्तामर्धेन्दुकृत-शेखराम् ।

लोचनत्रय-संयुक्तां पूर्णेन्दुसदृशाननाम् ॥

अतसीपुष्पवर्णभां सुप्रतिष्ठां सुलोचनाम् ।

नवयौवनसम्पन्नां सर्वाभरणभूषिताम् ॥

सुचारुदशनां तद्वत् पीनोन्नत-पयोधराम् ।

त्रिभङ्गस्थानसंस्थानां महिषासुरमर्दिनीम् ॥

मृणालायतसंस्पर्श-दशबाहु-समन्विताम् ।

त्रिशूलं दक्षिणे ध्येयं खड्गं चक्रं क्रमादधः ॥

तीक्ष्णबाणं तता शक्ति दक्षिणेन विचिन्तयेत् ।

खेटकं पूर्णचापञ्च पाशमङ्गशमेव च ॥

घण्टां वा परशुं वाऽपि वामतः सन्धिवेशयेत् ।

अधस्तान्महिषं तद्वद्-विशिरस्कं प्रदर्शयेत् ॥

शिरच्छेदोद्भवं तद्वद्वानवं खड्गपाणिनम् ।

हृदिशूलेन निर्भिन्नं निर्यदन्त्रविभूषितम् ॥

रक्तारक्तीकृताङ्गञ्च रक्तविस्फुरितेक्षणम् ।

वेष्टितं नागपाशेन भ्रुकुटीभीषणाननाम् ॥

सपाशवाम हस्तेन-धृतकेशञ्च दुर्गया ।

वमदुधिरवक्त्रञ्च देव्याः सिंहं प्रदर्शयेत् ॥
 देव्यास्तु दक्षिणं पादं समं सिंहोपरिस्थितम् ।
 किञ्चिदूर्ध्वं तथा वाममङ्गुष्ठं महिषोपरि ॥
 (प्रसन्नवदनां देवीं सर्वकामफलप्रदाम् ।
 शत्रुक्षयकरीं देवीं दैत्यदानवदर्पहाम् ॥)
 स्तूयमानञ्च तदरूपममरैः सन्निवेशयेत् ।
 उग्रचण्डा प्रचण्डा च चण्डोग्रा चण्डनायिका ।
 चण्डा चण्डवती चैव चण्डरूपाति चण्डिका ॥
 आभिः शक्तिभिरष्टाभिः सततं परिवेष्टिताम् ।
 चिन्तयेजगतां धात्रीं धर्मकामार्थ-मोक्षदाम् ॥
 बृहन्नन्दिकेश्वर पुराणम्

॥ देवीप्रणामः ॥ [53]

ॐ सर्व-मङ्गल-माङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।
 शरण्ये त्र्यम्बके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥
 सृष्टि-स्थिति-विनाशानां शक्तिभूते सनातनि ।
 गुणाश्रये गुणमये नारायणि नमोऽस्तु ते ॥
 शरणागत-दीनार्त-परित्राण-परायणे ।
 सर्वस्यार्ति-हरे देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥
 जय नारायणि नमोऽस्तु ते ।
 जय नारायणि नमोऽस्तु ते ।
 जय नारायणि नमोऽस्तु ते ॥

देवीमाहात्म्यम्

॥ श्रीः ॥
॥ श्री दुर्गायै नमः ॥

॥ श्री दुर्गासहस्रनामस्तोत्रम् ॥ [54]

नारद उवाच —

कुमार गुणगम्भीर देवसेनापते प्रभो ।

सर्वाभीष्टप्रदं पुंसां सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥

गुद्याद्बृह्यतरं स्तोत्रं भक्तिवर्धकमञ्जसा ।

मङ्गलं ग्रहपीडादिशान्तिदं वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥

स्कन्द उवाच —

शृणु नारद देवर्षे लोकानुग्रहकाम्यया ।

यत्पृच्छसि परं पुण्यं तत्ते वक्ष्यामि कौतुकात् ॥ ३ ॥

माता मे लोकजननी हिमवन्नगसत्तमात् ।

मेनायां ब्रह्मवादिन्यां प्रादुर्भूता हरप्रिया ॥ ४ ॥

महता तपसाऽराध्य शङ्करं लोकशङ्करम् ।

स्वमेव वल्लभं भेजे कलेव हि कलानिधिम् ॥ ५ ॥

नगानामधिराजस्तु हिमवान् विरहातुरः ।

स्वसुतायाः परिक्षीणे वसिष्ठेन प्रबोधितः ॥ ६ ॥

त्रिलोकजननी सेयं प्रसन्ना त्वयि पुण्यतः ।

प्रादुर्भूता सुतात्वेन तद्वियोगं शुभं त्यज ॥ ७ ॥

बहुरूपा च दुर्गयं बहुनाम्नी सनातनी ।

सनातनरथ्य जाया सा पुत्रीमोहं त्यजाधुना ॥ ८ ॥

इति प्रबोधितः शैलः तां तुष्टव परां शिवाम् ।

तदा प्रसन्ना सा दुर्गा पितरं प्राह नन्दिनी ॥ ९ ॥
मत्प्रसादात्परं स्तोत्रं हृदये प्रतिभासताम् ।

तेन नामां सहस्रेण पूजयन् काममाप्नुहि ॥ १० ॥
इत्युक्त्वान्तर्हितायां तु हृदये स्फुरितं तदा ।

नामां सहस्रं दुर्गायाः पृच्छते मे यदुक्तवान् ॥ ११ ॥
मङ्गलानां मङ्गलं तद् दुर्गानाम् सहस्रकम् ।

सर्वभीष्टप्रदां पुंसां ब्रवीम्यखिलकामदम् ॥ १२ ॥
दुर्गादेवी समाख्याता हिमवानृषिरुच्यते ।

छन्दोनुष्टुप् जपो देव्याः प्रीतये क्रियते सदा ॥ १३ ॥
ऋषिच्छन्दांसि —

अस्य श्रीदुर्गास्तोत्रमहामन्त्रस्य । हिमवान् ऋषिः । अनुष्टुप्
छन्दः । दुर्गाभगवती देवता । श्रीदुर्गाप्रसादसिद्ध्यर्थे जपे
विनियोगः । श्रीभगवत्यै दुर्गायै नमः ।

* * *

देवीध्यानम्

ॐ हीं कालाभ्राभां कटाक्षैररिकुलभयदां मौलिबद्धेन्दुरेखां
शङ्खं चक्रं कृपाणं त्रिशिखमपि करैरुद्धहन्तीं त्रिनेत्राम् ।
सिंहस्कन्धाधिरूढां त्रिभुवनमखिलं तेजसा पूरयन्तीं
ध्यायेद् दुर्गा जयाख्यां त्रिदशपरिवृतां सेवितां सिद्धिकामैः ॥

श्री जयदुर्गायै नमः ।

ॐ शिवाऽथोमा रमा शक्तिरनन्ता निष्कलाऽमला ।

शान्ता माहेश्वरी नित्या शाश्वता परमा क्षमा ॥ १ ॥
अचिन्त्या केवलानन्ता शिवात्मा परमात्मिका ।

अनादिरव्यया शुद्धा सर्वज्ञा सर्वगाऽचला ॥ २ ॥
एकानेकविभागस्था मायातीता सुनिर्मला ।

महामाहेश्वरी सत्या महादेवी निरञ्जना ॥ ३ ॥
काष्ठा सर्वान्तरस्थाऽपि चिच्छक्तिश्वात्रिलालिता ।

सर्वा सर्वात्मिका विश्वा ज्योतीरूपाऽक्षराऽमृता ॥ ४ ॥
शान्ता प्रतिष्ठा सर्वेशा निवृत्तिरमृतप्रदा ।

व्योममूर्तिर्व्योमसंस्था व्योमधाराऽच्युताऽतुला ॥ ५ ॥
अनादिनिधनाऽमोघा कारणात्मकलाकुला ।

ऋतुप्रथमजाऽनाभिरमृतात्मसमाश्रया ॥ ६ ॥
प्राणेश्वरप्रिया नम्या महामहिषधातिनी ।

प्राणेश्वरी प्राणरूपा प्रधानपुरुषेश्वरी ॥ ७ ॥
सर्वशक्तिकलाऽकामा महिषेष्टविनाशिनी ।

सर्वकार्यनियन्त्री च सर्वभूतेश्वरेश्वरी ॥ ८ ॥
अङ्गदादिधरा चैव तथा मुकुटधारिणी ।

सनातनी महानन्दाऽकाशयोनिस्तथोच्यते ॥ ९ ॥
चित्प्रकाशस्वरूपा च महायोगेश्वरेश्वरी ।

महामाया सदुष्पारा मूलप्रकृतिरीशिका ॥ १० ॥

संसारयोनिः सकला सर्वशक्तिसमुद्भवा ।

संसारपारा दुर्वारा दुर्निरीक्षा दुरासदा ॥ ११ ॥

प्राणशक्तिश्च सेव्या च योगिनी परमाकला ।

महाविभूतिर्दुर्दर्शा मूलप्रकृतिसम्भवा ॥ १२ ॥

अनाद्यनन्तविभवा परार्था पुरुषारणिः ।

सर्गस्थित्यन्तकृचैव सुदुर्वाच्या दुरत्यया ॥ १३ ॥

शब्दगम्या शब्दमाया शब्दाख्यानन्दविग्रहा ।

प्रधानपुरुषातीता प्रधानपुरुषात्मिका ॥ १४ ॥

पुराणी चिन्मया पुंसामिष्टदा पुष्टिरूपिणी ।

पूतान्तरस्था कूटस्था महापुरुषसंज्ञिता ॥ १५ ॥

जन्ममृत्युजरातीता सर्वशक्तिस्वरूपिणी ।

वाञ्छाप्रदाऽनवच्छिन्नप्रधानानुप्रवेशिनी ॥ १६ ॥

क्षेत्रज्ञाऽचिन्त्यशक्तिस्तु प्रोच्यतेऽव्यक्तलक्षणा ।

मलापवर्जिताऽनादिमाया त्रितयतत्त्विका ॥ १७ ॥

प्रीतिश्च प्रकृतिश्चैव गुहावासा तथोच्यते ।

महामाया नगोत्पन्ना तामसी च ध्रुवा तथा ॥ १८ ॥

व्यक्ताऽव्यक्तात्मिका कृष्णा रक्ता शुक्ला ह्यकारणा ।

प्रोच्यते कार्यजननी नित्यप्रसवधर्मिणी ॥ १९ ॥

सर्गप्रलयमुक्ता च सृष्टिस्थित्यन्तधर्मिणी ।

ब्रह्मगर्भा चतुर्विशास्वरूपा पद्मवासिनी ॥ २० ॥

- अच्युताहादिका विद्युद्धक्षयोनिर्महालया ।
महालक्ष्मी समुद्भावभावितात्मामहेश्वरी ॥ २१ ॥
- महाविमानमध्यस्था महानिद्रा सकौतुका ।
सर्वार्थधारिणी सूक्ष्मा ह्यविद्धा परमार्थदा ॥ २२ ॥
- अनन्तरूपाऽनन्तार्था तथा पुरुषमोहिनी ।
अनेकानेकहस्ता च कालत्रयविवर्जिता ॥ २३ ॥
- ब्रह्मजन्मा हरप्रीता मतिर्ब्रह्मशिवात्मिका ।
ब्रह्मेशविष्णुसम्पूज्या ब्रह्माख्या ब्रह्मसंज्ञिता ॥ २४ ॥
- व्यक्ता प्रथमजा ब्राह्मी महारात्रीः प्रकीर्तिता ।
ज्ञानस्वरूपा वैराग्यरूपा हैश्वर्यरूपिणी ॥ २५ ॥
- धर्मात्मिका ब्रह्ममूर्तिः प्रतिश्रुतपुर्मर्थिका ।
अपांयोनिः स्वयम्भूता मानसी तत्त्वसम्भवा ॥ २६ ॥
- ईश्वरस्य प्रिया प्रोक्ता शङ्करार्धशरीरिणी ।
भवानी चैव रुद्राणी महालक्ष्मीस्तथाऽम्बिका ॥ २७ ॥
- महेश्वरसमुत्पन्ना भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ।
सर्वेश्वरी सर्ववन्दा नित्यमुक्ता सुमानसा ॥ २८ ॥
- महेन्द्रोपेन्द्रनमिता शङ्करीशानुवर्तिनी ।
ईश्वरार्धसिनगता माहेश्वरपतिव्रता ॥ २९ ॥
- संसारशोषिणी चैव पार्वती हिमवत्सुता ।
परमानन्ददात्री च गुणग्रन्था योगदा तथा ॥ ३० ॥

ज्ञानमूर्तिश्च सावित्री लक्ष्मीः श्रीः कमला तथा ।

अनन्तगुणगम्भीरा ह्युरोनीलमणिप्रभा ॥ ३१ ॥

सरोजनिलया गङ्गा योगिध्येयाऽसुरार्दिनी ।

सरस्वती सर्वविद्या जगज्ज्येष्ठा सुमङ्गला ॥ ३२ ॥

वाग्देवी वरदा वर्या कीर्तिः सर्वार्थसाधिका ।

वागीश्वरी ब्रह्मविद्या महाविद्या सुशोभना ॥ ३३ ॥

ग्राह्यविद्या वेदविद्या धर्मविद्याऽऽत्मभाविता ।

स्वाहा विश्वम्भरा सिद्धिः साध्या मेधा धृतिः कृतिः ॥ ३४ ॥

सुनीतिः संकृतिश्चैव कीर्तिता नरवाहिनी ।

पूजाविभाविनी सौम्या भोग्यभाग् भोगदायिनी ॥ ३५ ॥

शोभावती शाङ्करी च लोला मालाविभूषिता ।

परमेष्ठिप्रिया चैव त्रिलोकीसुन्दरी माता ॥ ३६ ॥

नन्दा सन्ध्या कामधात्री महादेवी सुसात्त्विका ।

महामहिषदर्पणी पद्ममालाऽघहारिणी ॥ ३७ ॥

विचित्रमुकुटा रामा कामदाता प्रकीर्तिता ।

पिताम्बरधरा दिव्यविभूषणविभूषिता ॥ ३८ ॥

दिव्याख्या सोमवदना जगत्संसृष्टिवर्जिता ।

निर्यन्त्रा यन्त्रवाहस्था नन्दिनी रुद्रकालिका ॥ ३९ ॥

आदित्यवर्णा कौमारी मयूरवरवाहिनी ।

पद्मासनगता गौरी महाकाली सुरार्चिता ॥ ४० ॥

अदितिर्नियता रौद्री पद्मगर्भा विवाहना ।

विरूपाक्षा केशिवाहा गुहापुरनिवासिनी
महाफलाऽनवद्याङ्गी कामरूपा सरिद्वरा ।

भास्वदूपा मुक्तिदात्री प्रणतक्षेशभञ्जना
कौशिकी गोमिनी रात्रिख्निदशारिविनाशिनी ।

बहुरूपा सुरूपा च विरूपा रूपवर्जिता
भक्तार्तिशमना भव्या भवभावविनाशिनी ।

सर्वज्ञानपरीताङ्गी सर्वासुरविमर्दिका
पिकरवनी सामगीता भवाङ्गनिलया प्रिया ।

दीक्षा विद्याधरी दीप्ता महेन्द्राहितपातिनी
सर्वदेवमया दक्षा समुद्रान्तरवासिनी ।

अकलङ्गा निराधारा नित्यसिद्धा निरामया
कामधेनुबृहद्गर्भा धीमती मौननाशिनी ।

निःसङ्कल्पा निरातङ्गा विनया विनयप्रदा
ज्वालामाला सहस्राद्या देवदेवी मनोमया ।

सुभगा सुविशुद्धा च वसुदेवसमुद्धवा
महेन्द्रोपेन्द्रभगिनी भक्तिगम्या परावरा ।

ज्ञानज्ञेया परातीता वेदान्तविषया मति:
दक्षिणा दाहिका दद्या सर्वभूतहृदिस्थिता ।
योगमाया विभागज्ञा महामोहा गरीयसी

॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥

सन्ध्या सर्वसमुद्भूता ब्रह्मवृक्षश्रियाऽदितिः ।

बीजाङ्कुरसमुद्भूता महाशक्तिर्महामतिः ॥ ५१ ॥

ख्यातिः प्रज्ञावती संज्ञा महाभोगीन्द्रशायिनी ।

हींकृतिः शङ्करी शान्तिर्गन्धर्वगणसेविता ॥ ५२ ॥

वैश्वानरी महाशूला देवसेना भवप्रिया ।

महारात्री परानन्दा शची दुःस्वप्ननाशिनी ॥ ५३ ॥

ईड्या जया जगद्वात्री दुर्विज्ञेया सुरूपिणी ।

गुहाम्बिका गणोत्पन्ना महापीठा मरुत्सुता ॥ ५४ ॥

हव्यवाहा भवानन्दा जगद्योनिः प्रकीर्तिता ।

जगन्माता जगन्मृत्युर्जरातीता च बुद्धिदा ॥ ५५ ॥

सिद्धिदात्री रत्नगर्भा रत्नगर्भश्रिया परा ।

दैत्यहन्त्री स्वेष्टदात्री मङ्गलैकसुविग्रहा ॥ ५६ ॥

पुरुषान्तर्गता चैव समाधिस्था तपस्विनी ।

दिविस्थिता त्रिणेत्रा च सर्वेन्द्रियमनाधृतिः ॥ ५७ ॥

सर्वभूतहृदिस्था च तथा संसारतारिणी ।

वेद्या ब्रह्मविवेद्या च महालीला प्रकीर्तिता ॥ ५८ ॥

ब्राह्मणिवृहती ब्राह्मी ब्रह्मभूताऽघहारिणी ।

हिरण्मयी महादात्री संसारपरिवर्तिका ॥ ५९ ॥

सुमालिनी सुरूपा च भास्विनी धारिणी तथा ।

उन्मूलिनी सर्वसभा सर्वप्रत्ययसाक्षिणी ॥ ६० ॥

सुसौम्या चन्द्रवदना ताण्डवासक्तमानसा ।	
सत्त्वशुद्धिकरी शुद्धा मलत्रयविनाशिनी	॥ ६१ ॥
जगत्त्रयी जगन्मूर्तिस्त्रिमूर्तिरमृताश्रया ।	
विमानस्था विशोका च शोकनाशिन्यनाहता	॥ ६२ ॥
हेमकुण्डलिनी काली पद्मवासा सनातनी ।	
सदाकीर्तिः सर्वभूतशया देवी सतांप्रिया	॥ ६३ ॥
ब्रह्ममूर्तिकला चैव कृत्तिका कञ्जमालिनी ।	
व्योमकेशा क्रियाशक्तिरिच्छाशक्तिः परागतिः	॥ ६४ ॥
क्षोभिका खण्डिकाभेद्या भेदाभेदविवर्जिता ।	
अभिन्ना भिन्नसंस्थाना वशिनी वंशधारिणी	॥ ६५ ॥
गुह्यशक्तिर्गुह्यतत्त्वा सर्वदा सर्वतोमुखी ।	
भगिनी च निराधारा निराहारा प्रकीर्तिता	॥ ६६ ॥
निरङ्गुशपदोङ्गूता चक्रहस्ता विशोधिका ।	
स्त्रग्विणी पद्मसम्भेदकारिणी परिकीर्तिता	॥ ६७ ॥
परावरविधानज्ञा महापुरुषपूर्वजा ।	
परावरज्ञा विद्या च विद्युजिह्वा जिताश्रया	॥ ६८ ॥
विद्यामयी सहस्राक्षी सहस्रवदनात्मजा ।	
सहस्ररश्मिःसत्त्वस्था महेश्वरपदाश्रया	॥ ६९ ॥
ज्वालिनी सन्मया व्याप्ता चिन्मया पद्मभेदिका ।	
महाश्रया महामन्त्रा महादेवमनोरमा	॥ ७० ॥

व्योमलक्ष्मीः सिंहरथा चेकितानाऽमितप्रभा ।

विश्वेश्वरी भगवती सकला कालहारिणी ॥ ७१ ॥
सर्ववेद्या सर्वभद्रा गुह्या गूढा गुहारणी ।

प्रलया योगधात्री च गङ्गा विश्वेश्वरी तथा ॥ ७२ ॥
कामदा कनका कान्ता कञ्जगर्भप्रभा तथा ।

पुण्यदा कालकेशा च भोक्त्री पुष्करिणी तथा ॥ ७३ ॥
सुरेश्वरी भूतिदात्री भूतिभूषा प्रकीर्तिता ।

पञ्चब्रह्मसमुत्पन्ना परमार्थाऽर्थविग्रहा ॥ ७४ ॥
वर्णोदया भानुमूर्तिर्वाञ्छिङ्गेया मनोजवा ।

मनोहरा महोरस्का तामसी वेदरूपिणी ॥ ७५ ॥
वेदशक्तिर्वेदमाता वेदविद्याप्रकाशिनी ।

योगेश्वरेश्वरी माया महाशक्तिर्महामयी ॥ ७६ ॥
विश्वान्तःस्था वियन्मूर्तिर्भार्गवी सुरसुन्दरी ।

सुरभिर्नन्दिनी विद्या नन्दगोपतनूद्धवा ॥ ७७ ॥
भारती परमानन्दा परावरविभेदिका ।

सर्वप्रहरणोपेता काम्या कामेश्वरेश्वरी ॥ ७८ ॥
अनन्तानन्दविभवा हृलेखा कनकप्रभा ।

कूष्माण्डा धनरत्नाद्या सुगन्धा गन्धदायिनी ॥ ७९ ॥
त्रिविक्रमपदोद्धूता चतुरास्या शिवोदया ।

सुदुर्लभा धनाध्यक्षा धन्या पिङ्गललोचना ॥ ८० ॥

शान्ता प्रभास्वरूपा च पङ्कजायतलोचना ।

इन्द्राक्षी हृदयान्तःस्था शिवा माता च सत्क्रिया ॥ ८१ ॥

गिरिजा च सुगूढा च नित्यपुष्टा निरन्तरा ।

दुर्गा कात्यायनी चण्डी चन्द्रिका कान्तविग्रहा ॥ ८२ ॥
हिरण्यवर्णा जगती जगद्यन्तप्रवर्तिका ।

मन्दराद्रिनिवासा च शारदा स्वर्णमालिनी ॥ ८३ ॥
रत्नमाला रत्नगर्भा व्युष्टिर्विश्वप्रमाथिनी ।

पद्मानन्दा पद्मनिभा नित्यपुष्टा कृतोद्भवा ॥ ८४ ॥
नारायणी दुष्टशिक्षा सूर्यमाता वृषप्रिया ।

महेन्द्रभगिनी सत्या सत्यभाषा सुकोमला ॥ ८५ ॥
वामा च पञ्चतपसां वरदात्री प्रकीर्तिता ।

वाच्यवर्णश्वरी विद्या दुर्जया दुरतिक्रमा ॥ ८६ ॥
कालरात्रिमहावेगा वीरभद्रप्रिया हिता ।

भद्रकाली जगन्माता भक्तानां भद्रदायिनी ॥ ८७ ॥
कराला पिङ्गलाकारा कामभेत्त्री महामनाः ।

यशस्विनी यशोदा च षडध्वपरिवर्तिका ॥ ८८ ॥
शङ्खिनी पद्मिनी संख्या सांख्ययोगप्रवर्तिका ।

चैत्रादिर्वत्सरारूढा जगत्सम्पूरणीन्द्रजा ॥ ८९ ॥
शुभमध्नी खेचराराध्या कम्बुग्रीवा बलीडिता ।
खगारूढा महैश्वर्या सुपद्मनिलया तथा ॥ ९० ॥

विरक्ता गरुडस्था च जगतीहृद्वहाश्रया ।

शुभ्मादिमथना भक्तहृद्वरनिवासिनी ॥ ९१ ॥

जगत्त्रयारणी सिद्धसङ्कल्पा कामदा तथा ।

सर्वविज्ञानदात्री चानल्पकल्मषहारिणी ॥ ९२ ॥

सकलोपनिषद्रम्या दुष्टदुष्टेक्ष्यसत्तमा ।

सद्वृता लोकसंव्याप्ता तुष्टिः पुष्टिः क्रियावती ॥ ९३ ॥

विश्वामरेश्वरी चैव भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ।

शिवाधृता लोहिताक्षी सर्पमालाविभूषणा ॥ ९४ ॥

निरानन्दा त्रिशूलासिध्नुर्बर्णादिधारिणी ।

अशोषध्येयमूर्तिश्च देवतानां च देवता ॥ ९५ ॥

वराम्बिका गिरेः पुत्री निशुभ्मविनिपातिनी ।

सुवर्णा स्वर्णलसिताऽनन्तवर्णा सदाधृता ॥ ९६ ॥

शाङ्करी शान्तहृदया अहोरात्रविधायिका ।

विश्वगोप्त्री गूढरूपा गुणपूर्णा च गार्यजा ॥ ९७ ॥

गौरी शाकम्भरी सत्यसन्धा सन्ध्यात्रयीधृता ।

सर्वपापविनिर्मुक्ता सर्वबन्धविवर्जिता ॥ ९८ ॥

सांख्ययोगसमाख्याता अप्रमेया मुनीडिता ।

विशुद्धसुकुलोद्भूता बिन्दुनादसमादृता ॥ ९९ ॥

शम्भुवामाङ्गा चैव शशितुल्यनिभानना ।

वनमालाविराजन्ती अनन्तशयनादृता ॥ १०० ॥

- नरनारायणोद्भूता नारसिंही प्रकीर्तिता ।
दैत्यप्रमाथिनी शङ्खचक्रपद्मगदाधरा ॥ १०१ ॥
- सङ्कर्षणसमुत्पन्ना अम्बिका सज्जनाश्रया ।
सुवृता सुन्दरी चैव धर्मकामार्थदायिनी ॥ १०२ ॥
- मोक्षदा भक्तिनिलया पुराणपुरुषादृता ।
महाविभूतिदाऽराध्या सरोजनिलयाऽसमा ॥ १०३ ॥
- अष्टादशभुजाऽनादिर्नीलोत्पलदलक्षिणी ।
सर्वशक्तिसमारूढा धर्मधर्मविवर्जिता ॥ १०४ ॥
- वैराग्यज्ञाननिरता निरालोका निरिन्द्रिया ।
विचित्रगहनाधारा शाश्वतस्थानवासिनी ॥ १०५ ॥
- ज्ञानेश्वरी पीतचेला वेदवेदाङ्गपारगा ।
मनस्त्विनी मन्युमाता महामन्युसमुद्भवा ॥ १०६ ॥
- अमन्युरमृतास्वादा पुरुन्दरपरिष्टुता ।
अशोच्या भिन्नविषया हिरण्यरजतप्रिया ॥ १०७ ॥
- हिरण्यजननी भीमा हेमाभरणभूषिता ।
विग्राजमाना दुर्ज्ञेया ज्योतिष्ठोमफलप्रदा ॥ १०८ ॥
- महानिद्रासमुत्पत्तिरनिद्रा सत्यदेवता ।
दीर्घा ककुद्धिनी पिङ्गजटाधारा मनोज्ञधीः ॥ १०९ ॥
- महाश्रया रमोत्पन्ना तमःपारे प्रतिष्ठिता ।
त्रितत्त्वमाता त्रिविधा सुसूक्ष्मा पद्मसंश्रया ॥ ११० ॥

शान्त्यतीतकलाऽतीतविकारा श्वेतचेलिका ।

चित्रमाया शिवज्ञानस्वरूपा दैत्यमाथिनी
काश्यपी कालसर्पभवेणिका शास्त्रयोनिका ।

त्रयीमूर्तिः क्रियामूर्तिश्चतुर्वर्गा च दर्शनी
नारायणी नरोत्पन्ना कौमुदी कान्तिधारिणी ।

कौशिकी ललिता लीला परावरविभाविनी
वरेष्याऽद्भुतमाहात्म्या वडवा वामलोचना ।

सुभद्रा चेतनाराध्या शान्तिदा शान्तिवर्धिनी
जयादिशक्तिजननी शक्तिचक्रप्रवर्तिका ।

त्रिशक्तिजननी जन्या षट्सूत्रपरिवर्णिता
सुधौतकर्मणाऽराध्या युगान्तदहनात्मिका ।

सङ्खर्षिणी जगद्भात्री कामयोनिः किरीटिनी
ऐन्द्री त्रैलोक्यनमिता वैष्णवी परमेश्वरी ।

प्रद्युम्नजननी बिम्बसमोष्टी पद्मलोचना
मदोत्कटा हंसगतिः प्रचण्डा चण्डविक्रमा ।

वृषाधीशा परात्मा च विन्ध्या पर्वतवासिनी
हिमवन्मेरुनिलया कैलासपुरवासिनी ।

चाणूरहन्त्री नीतिज्ञा कामरूपा त्रयीतनुः
त्रतस्नाता धर्मशीला सिंहासननिवासिनी ।

वीरभद्रादृता वीरा महाकालसमुद्भवा

॥ १२० ॥

विद्याधरार्चिता सिद्धसाध्याराधितपादुका ।

श्रद्धात्मिका पावनी च मोहिनी अचलात्मिका ॥ १२१ ॥

महाद्रुता वारिजाक्षी सिंहवाहनगामिनी ।

मनीषिणी सुधावाणी वीणावादनतत्परा ॥ १२२ ॥

श्वेतवाहनिषेव्या च लसन्मतिररुन्धती ।

हिरण्याक्षी तथा चैव महानन्दप्रदायिनी ॥ १२३ ॥

वसुप्रभा सुमात्याप्तकन्धरा पङ्कजानना ।

परावरा वरारोहा सहस्रनयनार्चिता ॥ १२४ ॥

श्रीरूपा श्रीमती श्रेष्ठा शिवनाम्नी शिवप्रिया ।

श्रीप्रदा श्रितकल्याणा श्रीधरार्घशरीरिणी ॥ १२५ ॥

श्रीकलाऽनन्तदृष्टिश्च हृक्षुद्राऽरातिसूदनी ।

रक्तबीजनिहन्त्री च दैत्यसङ्गविमर्दिनी ॥ १२६ ॥

सिंहारुढा सिंहिकास्या दैत्यशोणितपायिनी ।

सुकीर्तिसहिताच्छिन्नसंशया रसवेदिनी ॥ १२७ ॥

गुणाभिरामा नागारिवाहना निर्जरार्चिता ।

नित्योदिता स्वयंज्योतिः स्वर्णकाया प्रकीर्तिता ॥ १२८ ॥

वज्रदण्डाङ्किता चैव तथाऽमृतसञ्जीविनी ।

वज्रच्छन्ना देवदेवी वरवज्रस्वविग्रहा ॥ १२९ ॥

माङ्गल्या मङ्गलात्मा च मालिनी मात्यधारिणी ।

गन्धर्वी तरुणी चान्द्री खड्गायुधधरा तथा ॥ १३० ॥

सौदामिनी प्रजानन्दा तथा प्रोक्ता भृगूद्धवा ।

एकानङ्गा च शास्त्रार्थकुशला धर्मचारिणी ॥ १३१ ॥
धर्मसर्वत्ववाहा च धर्माधर्मविनिश्चया ।

धर्मशक्तिधर्ममया धार्मिकानां शिवप्रदा ॥ १३२ ॥
विधर्मा विश्वधर्मज्ञा धर्मार्थान्तरविग्रहा ।

धर्मवर्ष्मा धर्मपूर्वा धर्मपारङ्गतान्तरा ॥ १३३ ॥
धर्मोपदेष्टी धर्मात्मा धर्मगम्या धराधरा ।

कपालिनी शाकलिनी कलाकलितविग्रहा ॥ १३४ ॥
सर्वशक्तिविमुक्ता च कर्णिकारधराऽक्षरा ।

कंसप्राणहरा चैव युगधर्मधरा तथा ॥ १३५ ॥
युगप्रवर्तिका प्रोक्ता त्रिसन्ध्या ध्येयविग्रहा ।

स्वगपिकर्गदात्री च तथा प्रत्यक्षदेवता ॥ १३६ ॥
आदित्या दिव्यगन्धा च दिवाकरनिभप्रभा ।

पद्मासनगता प्रोक्ता खड्गबाणशरासना ॥ १३७ ॥
शिष्ठा विशिष्ठा शिष्टेष्टा शिष्टश्रेष्ठप्रपूजिता ।

शतरूपा शतावर्ता वितता रासमोदिनी ॥ १३८ ॥
सूर्यन्दुनेत्रा प्रद्युम्नजननी सुषुमायिनी ।

सूर्यान्तरस्थिता चैव सत्प्रतिष्ठतविग्रहा ॥ १३९ ॥
निवृत्ता प्रोच्यते ज्ञानपारगा पर्वतात्मजा ।

कात्यायनी चण्डिका च चण्डी हैमवती तथा ॥ १४० ॥

- दाक्षायणी सती चैव भवानी सर्वमङ्गला ।
धूप्रलोचनहन्त्री च चण्डमुण्डविनाशिनी ॥ १४१ ॥
योगनिद्रा योगभद्रा समुद्रतनया तथा ।
- देवप्रियङ्करी शुद्धा भक्तमक्तिप्रवर्धिनी ॥ १४२ ॥
त्रिणेत्रा चन्द्रमुकुटा प्रमथार्चितपादुका ।
- अर्जुनाभीष्टदात्री च पाण्डवप्रियकारिणी ॥ १४३ ॥
कुमारलालनासक्ता हरबाहूपधानिका ।
- विघ्नेशजननी भक्तविघ्नस्तोमप्रहारिणी ॥ १४४ ॥
सुस्मितेन्दुमुखी नम्या जयाप्रियसखी तथा ।
- अनादिनिधना प्रेषा चित्रमाल्यानुलेपना ॥ १४५ ॥
कोटिचन्द्रप्रतीकाशा कूटजालप्रमाथिनी ।
- कृत्यप्रहारिणी चैव मारणोच्चाटनी तथा ॥ १४६ ॥
सुरासुरप्रवन्द्याङ्गिर्मोहन्ती ज्ञानदायिनी ।
- षड्वैरिनिग्रहकरी वैरिविद्राविणी तथा ॥ १४७ ॥
भूतसेव्या भूतदात्री भूतपीडाविमर्दिका ।
- नारदस्तुतचारित्रा वरदेशा वरप्रदा ॥ १४८ ॥
वामदेवस्तुता चैव कामदा सोमशेखरा ।
- दिक्पालसेविता भव्या भामिनी भावदायिनी ॥ १४९ ॥
स्त्रीसौभाग्यप्रदात्री च भोगदा रोगनाशिनी ।
- व्योमगा भूमिगा चैव मुनिपूज्यपदाम्बुजा ।
वनदुर्गा च दुर्बोधा महादुर्गा प्रकीर्तिता ॥ १५० ॥

फलश्रुतिः

इतीदं कीर्तिदं भद्र दुर्गानामसहस्रकम् ।

त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नित्यं तस्य लक्ष्मीः स्थिरा भवेत् ॥ १ ॥
ग्रहभूतपिशाचादिपीडा नश्यत्यसंशयम् ।

बालग्रहादिपीडायाः शान्तिर्भवति कीर्तनात् ॥ २ ॥
मारिकादिमहारोगे पठतां सौख्यदं नृणाम् ।

व्यवहारे च जयदं शत्रुबाधानिवारकम् ॥ ३ ॥
दम्पत्योः कलहे प्राप्ते मिथः प्रेमाभिवर्धकम् ।

आयुरारोग्यदं पुंसां सर्वसम्पत्प्रदायकम् ॥ ४ ॥
विद्याभिवर्धकं नित्यं पठतामर्थसाधकम् ।

शुभदं शुभकार्येषु पठतां शृणुतामपि ॥ ५ ॥
यः पूजयति दुर्गा तां दुर्गानामसहस्रकैः ।

पुष्टैः कुङ्कुमसम्मिश्रैः स तु यत्काङ्क्षते हृदि ॥ ६ ॥
तत्सर्वं समवाप्नोति नास्ति नास्त्यत्र संशयः ।

यन्मुखे ध्रियते नित्यं दुर्गानामसहस्रकम् ॥ ७ ॥
किं तस्येतरमन्त्रौधैः कार्यं धन्यतमस्य हि ।

दुर्गानामसहस्रस्य पुस्तकं यद्गृहे भवेत् ॥ ८ ॥
नं तत्र ग्रहभूतादिबाधा स्यान्मङ्गलास्यदे ।
तद्गृहं पुण्यदं क्षेत्रं देवीसान्निध्यकारकम् ॥ ९ ॥

एतस्य स्तोत्रमुख्यस्य पाठकः श्रेष्ठमन्त्रवित् ।

देवतायाः प्रसादेन सर्वपूज्यः सुखी भवेत् ॥ १० ॥

इत्येतन्नगराजेन कीर्तिं मुनिसत्तम् ।

गुह्याद्गुह्यतरं स्तोत्रं त्वयि स्नेहात् प्रकीर्तिम् ॥ ११ ॥

भक्ताय श्रद्धधानाय केवलं कीर्त्यतामिदम् ।

हृदि धारय नित्यं त्वं देव्यनुग्रहसाधकम् ॥ १२ ॥

इति श्रीस्कान्दपुराणे स्कन्दनारदसंवादे दुर्गासहस्रनामस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

॥ श्रीः ॥

श्री ललितासहस्रनामस्तोत्रप्रारम्भः [55]

॥ पूर्वभागः ॥

॥ श्री ललितामहात्रिपुरसुन्दर्यै नमः ॥

श्री विद्यां जगतां धात्रीं सर्गस्थित लयेश्वरीम् ।

नमामि ललितां नित्यां महात्रिपुरसुन्दरीम् ॥

अगस्त्य उवाच —

अश्वानन महाबुद्धे सर्वशाखविशारद ।

कथितं ललितादेव्याश्चरितं परमाद्गुतम् ॥ १ ॥

पूर्वं प्रादुर्भवो मातुस्ततः पट्टाभिषेचनम् ।

भण्डासुरवधश्चैव विस्तरेण त्वयोदितः ॥ २ ॥

वर्णितं श्रीपुरं चापि महाविभवविस्तरम् ।

श्रीमत्पञ्चदशाक्षर्या महिमा वर्णितस्तथा ॥ ३ ॥

षोढान्यासादयो न्यासा न्यासखण्डे समीरिताः ।

अन्तर्यागक्रमश्वैव बहिर्यागक्रमस्तथा ॥ ४ ॥

महायागक्रमश्वैव पूजाखण्डे प्रकीर्तिः ।

पुरश्चरणखण्डे तु जपलक्षणमीरितम् ॥ ५ ॥

होमखण्डे त्वया प्रोक्तो होमद्रव्यविधिक्रमः ।

चक्रराजस्य विद्यायाः श्रीदेव्या देशिकात्मनोः ॥ ६ ॥

रहस्यखण्डे तादात्म्यं परस्परमुदीरितम् ।

स्तोत्रखण्डे बहुविधाः स्तुतयः परिकीर्तिः ॥ ७ ॥

मन्त्रिणीदण्डिनीदेव्योः प्रोक्ते नामसहस्रके ।

न तु श्री लिलितादेव्याः प्रोक्तं नामसहस्रकम् ॥ ८ ॥

तत्र मे संशयो जातो हयग्रीव दयानिधे ।

किं वा त्वया विस्मृतं तज्ज्ञात्वा वा समुपेक्षितम् ॥ ९ ॥

मम वा योग्यता नास्ति श्रोतुं नामसहस्रकम् ।

किमर्थं भवता नोक्तं तत्र मे कारणं वद ॥ १० ॥

सूत उवाच —

इति पृष्ठो हयग्रीवो मुनिना कुम्भजन्मना ।

प्रहृष्टो वचनं प्राह तापसं कुम्भसंभवम् ॥ ११ ॥

श्री हयग्रीव उवाच —

लोपामुद्रापतेऽगस्त्य सावधानमनाः शृणु ।

नामां सहस्रं यन्नोक्तं कारणं तद्वदामि ते ॥ १२ ॥

रहस्यमिति मत्त्वाऽहं नोक्तवांस्ते न चान्यथा ।

पुनश्च पृच्छते भक्त्या तस्मात्तते वदाम्यहम् ॥ १३ ॥
ब्रूयाच्छिष्याय भक्ताय रहस्यमपि देशिकः ।

भवता न प्रदेयं स्यादभक्ताय कदाचन ॥ १४ ॥
न शठाय न दुष्टाय नाविश्वासाय कर्हिचित् ।

श्रीमातृभक्तियुक्ताय श्रीविद्याराजवेदिने ॥ १५ ॥
उपासकाय शुद्धाय देयं नामसहस्रकम् ।

यानि नामसहस्राणि सद्यः सिद्धिप्रदानि वै ॥ १६ ॥
तन्त्रेषु ललितादेव्यास्तेषु मुख्यमिदं मुने ।

श्रीविद्यैव तु मन्त्राणां तत्र कादिर्यथा परा ॥ १७ ॥
पुराणां श्रीपुरमिव शक्तीनां ललिता यथा ।

श्रीविद्योपासकानां च यथा देवो परः शिवः ॥ १८ ॥
तथा नामसहस्रेषु वरमेतत् प्रकीर्तितम् ।

यथाऽस्य पठनादेवी प्रीयते ललिताम्बिका ॥ १९ ॥
अन्यनामसहस्रस्य पाठान् प्रीयते तथा ।

श्रीमातुः प्रीतये तस्मादनिशं कीर्तयेदिदम् ॥ २० ॥
बिल्वपत्रैश्वक्रराजे योऽर्चयेललिताम्बिकाम् ।

पद्मैर्वा तुलसीपुष्पैरेभिर्नामिसहस्रकैः ॥ २१ ॥
सद्यः प्रसादं कुरुते तस्य सिंहासनेश्वरी ।

चक्राधिराजमध्यर्च्य जप्त्वा पञ्चदशाक्षरीम् ॥ २२ ॥

जपान्ते कीर्तयेन्नित्यमिदं नामसहस्रकम् ।

जपपूजाद्यशक्तश्वेत् पठेन्नामसहस्रकम् ॥ २३ ॥

साङ्गार्चने साङ्गजपे यत्फलं तदवाप्नुयात् ।

उपासने स्तुतीरन्याः पठेदभ्युदयो हि सः ॥ २४ ॥

इदं नामसहस्रं तु कीर्तयेन्नित्यकर्मवत् ।

चक्रराजार्चनं देव्या जपो नामां च कीर्तनम् ॥ २५ ॥

भक्तरस्य कृत्यमेतावदन्यदभ्युदयं विदुः ।

भक्तरस्यावश्यकमिदं नामसाहस्रकीर्तनम् ॥ २६ ॥

तत्र हेतुं प्रवक्ष्यामि शृणु त्वं कुम्भसम्भव ।

पुरा श्रीललितादेवी भक्तानां हितकाम्यया ॥ २७ ॥

वादेवीर्वशिनीमुख्याः समाहूयेदमब्रवीत् ।

वादेवता वशिन्याद्याः शृणुध्वं वचनं मम ॥ २८ ॥

भवत्यो मत्प्रसादेन प्रोल्लसद्वाग्विभूतयः ।

मद्भक्तानां वाग्विभूतिप्रिदाने विनियोजिताः ॥ २९ ॥

मच्चक्ररस्य रहस्यज्ञा मम नामपरायणाः ।

मम स्तोत्रविधानाय तस्मादाज्ञापयामि वः ॥ ३० ॥

कुरुध्वमङ्कितं स्तोत्रं मम नामसहस्रकैः ।

येन भक्तैः स्तुताया मे सद्यः प्रीतिः परा भवेत् ॥ ३१ ॥

हयग्रीव उवाच —

इत्याज्ञप्ता वचोदेव्यो देव्या श्रीललिताम्बया ।

रहस्यैर्नामभिर्दिव्यैश्चकुः स्तोत्रमनुत्तमम् ॥ ३२ ॥

रहस्यनामसाहस्रमिति तद्विश्रुतं परम् ।

ततः कदाचित् सदसि स्थित्वा सिंहासनेऽम्बिका ॥ ३३ ॥
स्वसेवावसरं प्रादात् सर्वेषां कुम्भसम्भव ।

सेवार्थमागतास्तत्र ब्रह्माणी ब्रह्मकोटयः ॥ ३४ ॥
लक्ष्मीनारायणानां च कोटयः समुपागताः ।

गौरीकोटिसमेतानां रुद्राणामपि कोटयः ॥ ३५ ॥
मन्त्रिणीदण्डिनीमुख्याः सेवार्थ याः समागताः ।

शक्तयो विविधाकारास्तासां संख्या न विद्यते ॥ ३६ ॥
दिव्यौधा मानवौधाश्च सिद्धौधाश्च समागताः ।

तत्र श्रीललितादेवी सर्वेषां दर्शनं ददौ ॥ ३७ ॥
तेषु दृष्टोपविष्टेषु स्वे स्वे स्थाने यथाक्रमम् ।

ततः श्रीललितादेवीकटाक्षेपचोदिताः ॥ ३८ ॥
उत्थाय वशिनीमुख्या बद्धाञ्जलिपुटास्तदा ।

अस्तुवन्नामसाहस्रैः स्वकृतैर्ललिताम्बिकाम् ॥ ३९ ॥
श्रुत्वा स्तवं प्रसन्नाभूललिता परमेश्वरी ।

ते सर्वे विस्मयं जग्मुर्ये तत्र सदसि स्थिताः ॥ ४० ॥
ततः प्रोवाच ललिता सदस्यान् देवतागणान् ।

ममाङ्गयैव वाग्देव्यश्वकुः स्तोत्रमनुत्तमम् ॥ ४१ ॥
अङ्गितं नामभिर्दिव्यैर्मम प्रीतिविधायकैः ।
तत्पठध्वं सदा यूयं स्तोत्रं मत्रीतिवृद्धये ॥ ४२ ॥

प्रवर्तयध्वं भक्तेषु मैंम नामसहस्रकम् ।

इदं नामसहस्रं मे यो भक्तः पठते सकृत् ॥ ४३ ॥

स मे प्रियतमो ज्ञेयस्तस्मै कामान् ददाम्यहम् ।

श्रीचक्रे मां समभ्यर्च्य जप्त्वा पञ्चदशाक्षरीम् ॥ ४४ ॥

पश्चान्नामसहस्रं मे कीर्तयेन्मम तुष्टये ।

मामर्चयतु वा मा वा विद्यां जपतु वा न वा ॥ ४५ ॥

कीर्तयेन्नामसाहस्रमिदं मत्प्रीतये सदा ।

मत्प्रीत्या सकलान् कामांलुभते नात्र संशयः ॥ ४६ ॥

तरमान्नामसहस्रं मे कीर्तयध्वं सदाऽऽदरात् ।

हयग्रीव उवाच —

इति श्रीलिलितेशानी शास्ति देवान् सहानुगान् ॥ ४७ ॥

तदाज्ञया तदारभ्य ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।

शक्तयो मन्त्रिणीमुख्या इदं नामसहस्रकम् ॥ ४८ ॥

पठन्ति भक्त्या सततं लिलितापरितुष्टये ।

तस्मादवश्यं भक्तेन कीर्तनीयमिदं मुने ॥ ४९ ॥

आवश्यकत्वे हेतुस्ते मया प्रोक्तो मुनीश्वर ।

इदानीं नामसाहस्रं वक्ष्यामि श्रद्धया शृणु ॥ ५० ॥

॥ न्यासः ॥

अस्य श्रीलिलितासहस्रनामस्तोत्रमाला मन्त्रस्य वशिन्यादि
वाग्देवता ऋषयः । अनुष्टुप् छन्दः । श्रीलिलितापरमेश्वरी देवता ।

श्रीमद्वाग्भवकूटेति बीजम् । मध्यकूटेति शक्तिः । शक्तिकूटेति कीलकम् । श्रीलिलितामहात्रिपुरसुन्दरी-प्रसादसिद्धिद्वारा चिन्तित-फलावाप्त्यर्थे जपे विनियोगः । लमित्यादिपञ्चपूजां कुर्यात् ।

ध्यानम्

सिन्दूरारुणविग्रहां त्रिनयनां माणिक्यमौलिरस्फुरत्
तारानायकशेखरां स्मितमुखीमापीनवक्षोरुहाम् ।
पाणिभ्यामलिपूर्णरत्नचषकं रक्तोत्पलं बिग्रतीं
सौम्यां रत्नघटस्थरक्तचरणां ध्यायेत्परामभिकाम् ॥

॥ श्री लिलिता-सहस्रनाम-स्तोत्रम् ॥

ॐ श्रीमाता श्रीमहाराज्ञी श्रीमत्सिंहासनेश्वरी ।
चिदग्नि-कुण्ड-सम्भूता देवकार्य-समुच्चता   ॥ १ ॥
उद्घानु-सहस्राभा चतुर्बहु-समन्विता ।
रागस्वरूप-पाशाढ्या क्रोधाकाराङ्कशोज्ज्वला   ॥ २ ॥
मनोरूपेक्षु-कोदण्डा पञ्चतन्मात्र-सायका ।
निजारुण-प्रभापूर-मज्जद्व्याण्ड-मण्डला   ॥ ३ ॥
चम्पकाशोक-पुन्नाग-सौगन्धिक-लसत्कचा ।
कुरुविन्दमणि-श्रेणी-कनत्कोटीर-मण्डिता   ॥ ४ ॥
अष्टमीचन्द्र-विभ्राज-दलिकस्थल-शोभिता ।
मुखचन्द्र-कलङ्काभ-मृगनाभि-विशेषका   ॥ ५ ॥

वदनस्मर-माङ्गल्य-गृहतोरण-चिह्निका ।
 वक्त्रलक्ष्मी-परीवाह-चलन्मीनाभ-लोचना || ६ ||

नवचम्पक-पुष्पाभ-नासादण्ड-विराजिता ।
 ताराकान्ति-तिरस्कारि-नासाभरण-भासुरा || ७ ||

कदम्बमञ्जरी-कूप्त-कर्णपूर-मनोहरा ।
 ताटङ्क-युगली-भूत-तपनोडुप-मण्डला || ८ ||

पद्मरागशिलादर्श-परिभावि-कपोलभूः ।
 नवविद्रुम-बिम्बश्री-न्यक्कारि-रदनच्छदा || ९ ||

शुद्धविद्यांकुराकार-द्विजपंक्ति-द्वयोज्ज्वला ।
 कर्पूरवीटिकामोद-समाकर्ष-द्विगन्तरा || १० ||

निज-सह्लाप-माधुर्य-विनिर्भर्त्सित-कच्छपी ।
 मन्दस्मित-प्रभापूर-मज्जत्कामेश-मानसा || ११ ||

अनाकलित-सादृश्य-चुबुकश्री-विराजिता ।
 कामेश-बद्ध-माङ्गल्य-सूत्र-शोभित-कन्धरा || १२ ||

कनकाङ्गद-केयूर-कमनीय-भुजान्विता ।
 रत्नगैवेय-चिन्ताक-लोल-मुक्ता-फलान्विता || १३ ||

कामेश्वर-प्रेमरत्न-मणि-प्रतिपण-स्तनी ।
 नाभ्यालवाल-रोमालि-लता-फल-कुचद्वयी || १४ ||

लक्ष्यरोम-लताधारता-समुन्नेय-मध्यमा ।
 स्तनभार-दलन्मध्य-पट्टबन्ध-वलित्रया || १५ ||

- अरुणारुणकौसुम्भ-वस्त्र-भास्वत्-कटीतटी ।
रत्न-किङ्गिणिका-रम्य-रशना-दाम-भूषिता ॥ १६ ॥
- कामेश-ज्ञात-सौभाग्य-मार्द्वोरु-द्वयान्विता ।
माणिक्य-मुकुटाकार-जानुद्वय-विराजिता ॥ १७ ॥
- इन्द्रगोप-परिक्षिप्तस्मरतूणाभ-जंघिका ।
गृढगुल्फा कूर्मपृष्ठ-जयिष्णु-प्रपदान्विता ॥ १८ ॥
- नख-दीधिति-संछन्न-नमज्जन-तमोगुणा ।
पदद्वय-प्रभाजाल-पराकृत-सरोरुहा ॥ १९ ॥
- सिज्जान-मणिमञ्जीर मण्डित-श्री-पदाम्बुजा ।
मराली-मन्दगमना महालावण्य-शेवधिः ॥ २० ॥
- सर्वारुणाऽनवद्याङ्गी सर्वाभरण-भूषिता ।
शिव-कामेश्वराङ्गस्था शिवा स्वाधीन-वल्लभा ॥ २१ ॥
- सुमेरु-मध्य-शृङ्गस्था श्रीमन्नगर-नायिका ।
चिन्तामणि गृहान्तस्था पञ्च-ब्रह्मासन-स्थिता ॥ २२ ॥
- महापद्माटवी-संस्था कदम्बवन-वासिनी ।
सुधासागर-मध्यस्था कामाक्षी कामदायिनी ॥ २३ ॥
- देवर्षि-गण-संघात-स्तूयमानात्म-वैभवा ।
भण्डासुर-वधोद्युक्त-शक्तिसेना-समन्विता ॥ २४ ॥
- सम्पत्करी-समारूढ-सिन्धुर-ब्रज-सेविता ।
अश्वारूढाधिष्ठिताश्व-कोटि-कोटिभि-रावृता ॥ २५ ॥

चक्रराज-रथारूढ-सर्वायुध-परिष्कृता ।

गेयचक्र-रथारूढ-मन्त्रिणी-परिसेविता ॥ २६ ॥

किरिचक्र-रथारूढ-दण्डनाथा-पुरस्कृता ।

ज्वालामालिनिकाक्षिप्त-वह्निप्राकार-मध्यगा ॥ २७ ॥

भण्डसैन्य-वधोद्युक्त-शक्ति-विक्रम-हर्षिता ।

नित्या-पराक्रमाटोप-निरीक्षण-समुत्सुका ॥ २८ ॥

भण्डपुत्र-वधोद्युक्त-बाला-विक्रम-नन्दिता ।

मन्त्रिण्यम्बा-विरचित-विषङ्ग-वध-तोषिता ॥ २९ ॥

विशुक्र-प्राणहरण-वाराही-वीर्य-नन्दिता ।

कामेश्वर-मुखालोक-कल्पित-श्रीगणेश्वरा ॥ ३० ॥

महागणेश-निर्भिन्न-विघ्नयन्त्र-प्रहर्षिता ।

भण्डासुरेन्द्र-निर्मुक्त-शास्त्र-प्रत्यास्त्र-वर्षिणी ॥ ३१ ॥

कराङ्गुलि-नखोतपन्न-नारायण-दशाकृतिः ।

महा-पाशुपतास्त्राश्चि-निर्दग्धासुर-सैनिका ॥ ३२ ॥

कामेश्वरास्त्र-निर्दग्ध-सभण्डासुर-शून्यका ।

ब्रह्मोपेन्द्र-महेन्द्रादि-देव-संस्तुत-वैभवा ॥ ३३ ॥

हर-नेत्राश्चि-संदग्ध-काम-सञ्जीवनौषधिः ।

श्रीमद्वाग्भव-कूटैक-स्वरूप-मुख-पङ्कजा ॥ ३४ ॥

कण्ठाधः-कटि-पर्यन्त-मध्यकूट-स्वरूपिणी ।

शक्तिकूटैकतापन्न-कट्यधोभाग-धारिणी ॥ ३५ ॥

- मूलमन्त्रात्मिका मूलकृटत्रय-कलेवरा ।
कुलामृतैक-रसिका-कुलसंकेत-पालिनी || ३६ ||
- कुलाङ्गना कुलान्तस्था कौलिनी कुलयोगिनी ।
अकुला समयान्तस्था समयाचार-तत्परा || ३७ ||
- मूलधारैक-निलया ब्रह्मग्रन्थि-विभेदिनी ।
मणिपूरान्तरुदिता विष्णुग्रन्थि-विभेदिनी || ३८ ||
- आज्ञाचक्रान्तरालस्था रुद्रग्रन्थि-विभेदिनी ।
सहस्राराम्बुजारूढा सुधासाराभिवर्षिणी || ३९ ||
- तडिलुता समरुचिः षट्चक्रोपरि-संस्थिता ।
महासक्तिः कुण्डलिनी विसतन्तु-तनीयसी || ४० ||
- भवानी भावनागम्या भवारण्य-कुठारिका ।
भद्रप्रिया भद्रमूर्ति-र्भक्त-सौभाग्यदायिनी || ४१ ||
- भक्तिप्रिया भक्तिगम्या भक्तिवश्या भयापहा ।
शाम्भवी शारदाराध्या शर्वाणी शर्मदायिनी || ४२ ||
- शाङ्करी श्रीकरी साध्वी शरच्चन्द्र-निभानना ।
शातोदरी शान्तिमती निराधारा निरञ्जना || ४३ ||
- निर्लेपा निर्मला नित्या निराकारा निराकुला ।
निर्गुणा निष्कला शान्ता निष्कामा निरुपल्लवा || ४४ ||
- नित्यमुक्ता निर्विकारा निष्प्रपञ्चा निराश्रया ।
नित्यशुद्धा नित्यबुद्धा निरवद्या निरन्तरा || ४५ ||

- निष्कारणा निष्कलङ्गौ निरूपाधि-र्नीश्वरा ।
नीरागा रागमधनी निर्मदा मदनाशिनी || ४६ ||
- निश्चिन्ता निरहङ्कारा निर्मोहा मोहनाशिनी ।
निर्ममा ममताहन्त्री निष्पापा पापनाशिनी || ४७ ||
- निष्क्रोधा क्रोधशमनी निर्लोभा लोभनाशिनी ।
निःसंशया संशयघ्नी निर्भवा भवनाशिनी || ४८ ||
- निर्विकल्पा निराबाधा निर्भदा भेदनाशिनी ।
निर्नाशा मृत्युमधनी निष्क्रिया निष्परिग्रहा || ४९ ||
- निस्तुला नीलचिकुरा निरपाया निरत्यया ।
दुर्लभा दुर्गमा दुर्गा दुःखहन्त्री सुखप्रदा || ५० ||
- दुष्टदूरा दुराचारशमनी दोष-वर्जिता ।
सर्वज्ञा सान्द्रकरुणा समानाधिक-वर्जिता || ५१ ||
- सर्वशक्तिमयी सर्वमङ्गला सद्गति-प्रदा ।
सर्वेश्वरी सर्वमयी सर्वमन्त्र-स्वरूपिणी || ५२ ||
- सर्व-यन्त्रात्मिका सर्व-तन्त्ररूपा मनोन्मनी ।
माहेश्वरी महादेवी महालक्ष्मी-मृडप्रिया || ५३ ||
- महारूपा महापूज्या महा-पातक-नाशिनी ।
महामाया महासत्त्वा महाशक्ति-र्महारति: || ५४ ||
- महाभोगा महैश्वर्या महावीर्या महाबला ।
महाबुद्धि-र्महासिद्धि-र्महायोगेश्वरेश्वरी || ५५ ||

- महातन्त्रा महामन्त्रा महायन्त्रा महासना ।
महायग-क्रमाराध्या महाभैरव-पूजिता ॥ ५६ ॥
महेश्वर-महाकल्प-महाताण्डव-साक्षिणी ।
महाकामेश-महिषी महात्रिपुरसुन्दरी ॥ ५७ ॥
चतुष्षष्ठ्युपचाराद्या चतुष्षष्ठिकलामयी ।
महाचतुः-षष्ठिकोटि-योगिनी-गणसेविता ॥ ५८ ॥
मनुविद्या चन्द्रविद्या चन्द्रमण्डल-मध्यगा ।
चारुरूपा चारुहासा चारुचन्द्र-कलाधरा ॥ ५९ ॥
चराचर-जगन्नाथा चक्रराज-निकेतना ।
पार्वती पद्मनयना पद्मराग-समप्रभा ॥ ६० ॥
पञ्चप्रेतासनासीना पञ्चब्रह्मस्वरूपिणी ।
चिन्मयी परमानन्दा विज्ञानघनरूपिणी ॥ ६१ ॥
ध्यान-ध्यातृ-ध्येयरूपा धर्माधर्म-विवर्जिता ।
विश्वरूपा जागरिणी स्वपन्ती तैजसात्मिका ॥ ६२ ॥
सुप्ता प्राज्ञात्मिका तुर्या सर्वावस्था-विवर्जिता ।
सृष्टिकर्त्ता ब्रह्मरूपा गोप्त्री गोविन्दरूपिणी ॥ ६३ ॥
संहारिणी रुद्ररूपा तिरोधानकरीश्वरी ।
सदाशिवाऽनुग्रहदा पञ्चकृत्यपरायणा ॥ ६४ ॥
भानुमण्डल-मध्यस्था भैरवी भगमालिनी ।
पद्मासना भवगती पद्मनाभ-सहोदरी ॥ ६५ ॥

उन्मेष-निमिषोत्पन्न-विपन्न-भुवनावलि: ।

सहस्रशीर्षवदना सहस्राक्षी सहस्रपात् ॥ ६६ ॥

आब्रह्म-कीट-जननी वर्णश्रिम-विधायिनी ।

निजाज्ञारूप-निगमा पुण्यापुण्य-फलप्रदा ॥ ६७ ॥

श्रुति-सीमन्त-सिन्दूरी-कृत-पादाब्जधूलिका ।

सकलागम-सन्दोह-शुक्लि-सम्पुट-मौक्तिका ॥ ६८ ॥

पुरुषार्थ-प्रदा पूर्णा भोगिनी भुवनेश्वरी ।

अम्बिकाऽनादि-निधना हरित्रिलेन्द्र-सेविता
नारायणी नादरूपा नामरूप-विवर्जिता । ॥ ६९ ॥

हीं कारी हीमती हृद्या हेयोपादेय-वर्जिता
राजराजार्चिता राज्ञी रम्या राजीव-लोचना । ॥ ७० ॥

रञ्जनी रमणी रस्या रणत्किङ्गिणि-मेखला
रमा राकेन्दु-वदना रतिरूपा रतिप्रिया ।

रक्षाकरी राक्षसध्नी रामा रमणलम्पटा
काम्या कामकलारूपा कदम्ब-कुसुम-प्रिया ।

कल्याणी जगती-कन्दा करुणा-रस-सागरा
कलावती कलालापा कान्ता कादम्बरी-प्रिया । ॥ ७३ ॥

वरदा वामनयना वारुणी-मद-विह्वला
विश्वाधिका वेदवेद्या विन्ध्याचल-निवासिनी ।

विधात्री वेदजननी विष्णुमाया विलासिनी ॥ ७५ ॥

- क्षेत्रस्वरूपा क्षेत्रेशी क्षेत्र-क्षेत्रज्ञ-पालिनी ।
क्षयवृद्धि-विनिरुक्ता क्षेत्रपाल-समर्चिता || ७६ ||
- विजया विमला वन्द्या वन्दारु-जन-वत्सला ।
वाग्वादिनी वामकेशी वह्निमण्डल-वासिनी || ७७ ||
- भक्तिमत्-कल्पलतिका पशुपाश-विमोचिनी ।
संहृताशेष-पाषण्डा सदाचार-प्रवर्तिका || ७८ ||
- तापत्रयाग्नि-सन्तप्त-समाह्नादन-चन्द्रिका ।
तरुणी तापसराध्या तनुमध्या तमोऽपहा || ७९ ||
- चिति-स्तत्पद-लक्ष्यार्था चिदेकरस-रूपिणी ।
स्वात्मानन्द-लवीभूत-ब्रह्माद्यानन्द-सन्ततिः || ८० ||
- परा प्रत्यक्-चितीरूपा पश्यन्ती परदेवता ।
मध्यमा वैखरी-रूपा भक्त-मानस-हंसिका || ८१ ||
- कामेश्वर-प्राणनाडी कृतज्ञा कामपूजिता ।
शृङ्गार-रस-सम्पूर्णा जया जालन्धर-स्थिता || ८२ ||
- ओड्याण-पीठ-निलया बिन्दु-मण्डलवासिनी ।
रहोयाग-क्रमाराध्या रहस्तर्पण-तर्पिता || ८३ ||
- सद्यःप्रसादिनी विश्वसाक्षिणी साक्षिवर्जिता ।
षडङ्गदेवता-युक्ता षाढ़गुण्य-परिपूरिता || ८४ ||
- नित्य-क्लिन्ना निरुपमा निर्वाण-सुख-दायिनी ।
नित्याषोडशिका-रूपा श्रीकण्ठार्ध-शरीरिणी || ८५ ||

प्रभावती प्रभारूपा प्रसिद्धा परमेश्वरी ।

मूलप्रकृति-रव्यक्ता व्यक्ताव्यक्त-स्वरूपिणी ॥ ८६ ॥

व्यापिनी विविधाकारा विद्याऽविद्या-स्वरूपिणी ।

महाकामेश-नयन-कुमुदाह्लाद-कौमुदी ॥ ८७ ॥

भक्त-हार्द-तमो-भेद-भानुमद्धानु-सन्ततिः ।

शिवदूती शिवाराध्या शिवमूर्तिः शिवङ्गी ॥ ८८ ॥

शिवप्रिया शिवपरा शिष्टेष्टा शिष्टपूजिता ।

अप्रमेया स्वप्रकाशा मनो-वाचामगोचरा ॥ ८९ ॥

चिच्छक्ति-श्चेतना-रूपा जडशक्ति-र्जडात्मिका ।

गायत्री व्याहृतिः सन्ध्या द्विजबृन्द-निषेविता ॥ ९० ॥

तत्त्वासना तत्त्वमयी पञ्चकोशान्तर-स्थिता ।

निःसीम-महिमा नित्य-यौवना मदशालिनी ॥ ९१ ॥

मदधूर्णित-रक्ताक्षी मदपाटल-गण्डभूः ।

चन्दन-द्रव-दिग्धाङ्गी चाम्पेय-कुरुम-प्रिया ॥ ९२ ॥

कुशला कोमलाकारा कुरुकुल्ला कुलेश्वरी ।

कुलकुण्डालया कौलमार्ग-तत्पर-सेविता ॥ ९३ ॥

कुमार-गणनाथाम्बा तुष्टिः पुष्टि-र्मति-धृतिः ।

शान्तिः स्वस्तिमती कान्ति-र्नन्दिनी विघ्ननाशिनी ॥ ९४ ॥

तेजोवती त्रिनयना लोलाक्षी-कामरूपिणी ।

मालिनी हंसिनी माता मलयाचल-वासिनी ॥ ९५ ॥

सुमुखी नलिनी सुभ्रूः शोभना सुरनायिका ।

कालकण्ठी कान्तिमती क्षोभिणी सूक्ष्मरूपिणी ॥ ९६ ॥
वज्रेश्वरी वामदेवी वयोवस्था-विवर्जिता ।

सिद्धेश्वरी सिद्धविद्या सिद्धमाता यशस्विनी ॥ ९७ ॥
विशुद्धिचक्र-निलया-रक्तवर्णा त्रिलोचना ।

खट्वाङ्गादि-प्रहरणा वदनैक-समन्विता ॥ ९८ ॥
पायसान्न-प्रिया त्वक्-स्था पशुलोक-भयङ्करी ।

अमृतादि-महाशक्ति-संवृता डाकिनीश्वरी ॥ ९९ ॥
अनाहताब्ज-निलया श्यामाभा वदनद्वया ।

दंष्ट्रोज्ज्वलाक्षमालादि-धरा रुधिर-संस्थिता ॥ १०० ॥
कालरात्यादि-शक्त्यौघ-वृता स्निघौदन-प्रिया ।

महावीरेन्द्र-वरदा राकिण्यम्बा-स्वरूपिणी ॥ १०१ ॥
मणिपूराब्ज-निलया वदनत्रय-संयुता ।

वज्रादिकायुधोपेता डामर्यादिभि-रावृता ॥ १०२ ॥
रक्तवर्णा मांसनिष्ठा गुडान्न-प्रीत-मानसा ।

समस्तभक्त-सुखदा लाकिन्यम्बा-स्वरूपिणी ॥ १०३ ॥
स्वाधिष्ठानाम्बुजगता चतुर्वक्त्र-मनोहरा ।

शूलाद्यायुध-सम्पन्ना पीतवर्णाऽतिगर्विता ॥ १०४ ॥
मेदो-निष्ठा मधुप्रीता बन्धिन्यादि-समन्विता ।

दध्यन्नासक्त-हृदया काकिनी-रूप-धारिणी ॥ १०५ ॥

- मूलाधाराम्बुजारुद्धा पञ्चवक्त्रास्थि-संस्थिता ।
अङ्गशादि-प्रहरणा वरदादि-निषेविता ॥ १०६ ॥
- मुद्रौदनासक्त-चित्ता साकिन्यम्बा-स्वरूपिणी ।
आज्ञा-चक्राब्ज-निलया शुङ्कवर्णा षडानना ॥ १०७ ॥
- मज्जा-संस्था हंसवती-मुख्य-शक्ति-समन्विता ।
हरिद्रान्नैक-रसिका हाकिनी-रूप-धारिणी ॥ १०८ ॥
- सहस्रदल-पद्मस्था सर्व-वर्णोप-शोभिता ।
सर्वायुध-धरा शुङ्क-संस्थिता सर्वतोमुखी ॥ १०९ ॥
- सर्वोदान-प्रीतचित्ता याकिन्यम्बा-स्वरूपिणी ।
स्वाहा स्वधाऽमति-र्मेधा श्रुति-स्मृति-रनुत्तमा ॥ ११० ॥
- पुण्यकीर्तिः पुण्यलभ्या पुण्यश्रवण-कीर्तना ।
पुलोमजार्चिता बन्धमोचनी बन्धुरालका ॥ १११ ॥
- विमर्शरूपिणी विद्या वियदादि-जगत्प्रसूः ।
सर्वव्याधि-प्रशमनी सर्वमृत्यु-निवारिणी ॥ ११२ ॥
- अग्रगण्या-उचिन्त्यरूपा कलिकलमष-नाशिनी ।
कात्यायनी कालहन्त्री कमलाक्ष-निषेविता ॥ ११३ ॥
- ताम्बूल-पूरित-मुखी दाढिमी-कुसुम-प्रभा ।
मृगाक्षी मोहिनी मुख्या मृडानी मित्ररूपिणी ॥ ११४ ॥
- नित्य-तृप्ता भक्तिनिधि-र्नियन्त्री निखिलेश्वरी ।
मैत्र्यादि-वासनालभ्या महा-प्रलय-साक्षिणी ॥ ११५ ॥

- पराशक्तिः परानिष्ठा प्रज्ञानघन-रूपिणी ।
 माध्वीपानालसा मत्ता मातृका-वर्ण-रूपिणी ॥ ११६ ॥
- महाकैलास-निलया मृणाल-मृदु-दोर्लता ।
 महनीया दयामूर्ति-महासाम्राज्य-शालिनी ॥ ११७ ॥
- आत्मविद्या महाविद्या श्रीविद्या कामसेविता ।
 श्रीषोडशाक्षरीविद्या त्रिकूटा कामकोटिका ॥ ११८ ॥
- कटाक्ष-किङ्गरी-भूत-कमला-कोटि-सेविता ।
 शिरःस्थिता चन्द्रनिभा भालस्थेन्द्र-धनुः-प्रभा ॥ ११९ ॥
- हृदयस्था रविप्रख्या त्रिकोणान्तर-दीपिका ।
 दाक्षायणी दैत्यहन्त्री दक्षयज्ञविनाशिनी ॥ १२० ॥
- दरान्दोलित-दीर्घक्षी दरहासोज्ज्वलन्मुखी ।
 गुरु-मूर्ति-गुणनिधि-र्गमाता गुहजन्म-भूः ॥ १२१ ॥
- देवेशी दण्डनीतिस्था दहराकाश-रूपिणी ।
 प्रतिपन्मुख्य-राकान्त-तिथि-मण्डल-पूजिता ॥ १२२ ॥
- कलात्मिका कलानाथा काव्यालाप-विनोदिनी ।
 सचामर-रमा-वाणी-सव्य-दक्षिण-सेविता ॥ १२३ ॥
- आदिशक्ति-रमेयाऽत्मा परमा पावनाकृतिः ।
 अनेक-कोटि-ब्रह्माण्ड-जननी दिव्य-विग्रहा ॥ १२४ ॥
- झँगीं कारी केवला गुह्या कैवल्य-पद-दायिनी ।
 त्रिपुरा त्रिजगद्वन्वा त्रिमूर्ति-स्त्रिदशेश्वरी ॥ १२५ ॥

त्र्यक्षरी दिव्य-गन्धाद्या सिन्दूर-तिलकाज्जिता ।

उमा शैलेन्द्रतनया गौरी गन्धर्व-सेविता ॥ १२६ ॥
विश्वगर्भा स्वर्णगर्भा-उवरदा वागधीश्वरी ।

ध्यानगम्या-उपरिच्छेद्या ज्ञानदा ज्ञानविग्रहा ॥ १२७ ॥
सर्व-वेदान्त-सम्वेद्या सत्यानन्द-स्वरूपिणी ।

लोपामुद्रार्चिता लीलाकृप्त-ब्रह्माण्ड-मण्डला ॥ १२८ ॥
अदृश्या दृश्यरहिता विज्ञात्री वेद्य-वर्जिता ।

योगिनी योगदा योग्या योगानन्दा युगन्धरा ॥ १२९ ॥
इच्छाशक्ति-ज्ञानशक्ति-क्रियाशक्ति-स्वरूपिणी ।

सर्वाधारा सुप्रतिष्ठा सदसद्रूप-धारिणी ॥ १३० ॥
अष्टमूर्ति-रजाजैत्री लोकयात्रा-विधायिनी ।

एकाकिनी भूमरूपा निर्द्विता द्वैतवर्जिता ॥ १३१ ॥
अनन्दा वसुदा वृद्धा ब्रह्मात्मैक्य-स्वरूपिणी ।

बृहती ब्राह्मणी ब्राह्मी ब्रह्मानन्दा बलिप्रिया ॥ १३२ ॥
भाषारूपा बृहत्सेना भावाभाव-विवर्जिता ।

सुखाराध्या शुभकरी शोभनासुलभागतिः ॥ १३३ ॥
राजराजेश्वरी राज्यदायिनी राज्यवह्नभा ।

राजत्कृपा राजपीठ-निवेशित-निजाश्रिता ॥ १३४ ॥
राज्यलक्ष्मीः कोशनाथा चतुरङ्ग-बलेश्वरी ।

साम्राज्य-दायिनी सत्यसन्धा सागरमेखला ॥ १३५ ॥

- दीक्षिता दैत्यशमनी सर्वलोकवशङ्करी ।
सर्वार्थदात्री सावित्री सच्चिदानन्द-रूपिणी ॥ १३६ ॥
- देशकालापरिच्छिन्ना सर्वगा सर्वमोहिनी ।
सरस्वती शास्त्रमयी गुहाम्बा गुह्यरूपिणी ॥ १३७ ॥
- सर्वोपाधि-विनिर्मुक्ता सदाशिव-पतिव्रता ।
सम्प्रदायेश्वरी साध्वी गुरुमण्डल-रूपिणी ॥ १३८ ॥
- कुलोत्तीर्णा भगाराध्या माया मधुमती मही ।
गणाम्बा गुह्यकाराध्या कोमलाङ्गी गुरुप्रिया ॥ १३९ ॥
- स्वतन्त्रा सर्वतन्त्रेशी दक्षिणामूर्ति-रूपिणी ।
सनकादि-समाराध्या शिवज्ञान-प्रदायिनी ॥ १४० ॥
- चित्कलाऽनन्द-कलिका प्रेमरूपा प्रियङ्करी ।
नामपारायण-प्रीता नन्दिविद्या नटेश्वरी ॥ १४१ ॥
- मिथ्या-जगदधिष्ठाना मुक्तिदा मुक्तिरूपिणी ।
लास्यप्रिया लयकरी लज्जा रम्भादिवन्दिता ॥ १४२ ॥
- भवदाव-सुधावृष्टिः पापारण्य-दवानला ।
दौर्भाग्य-तूलवातूला जराध्वान्तरविप्रभा ॥ १४३ ॥
- भाग्याब्धि-चन्द्रिका भक्त-चित्त-केकि-घनाघना ।
रोगपर्वत-दम्भोलि-मृत्युदारु-कुठारिका ॥ १४४ ॥
- महेश्वरी महाकाली महाग्रासा महाशना ।
अपर्णा चण्डिका चण्डमुण्डासुर-निषूदिनी ॥ १४५ ॥

क्षराक्षरात्मिका सर्वलोकेशी विश्वधारिणी ।

त्रिवर्गदात्री सुभगा त्र्यम्बका त्रिगुणात्मिका ॥ १४६ ॥
स्वगपिवर्गदा शुद्धा जपापुष्प-निभाकृतिः ।

ओजोवती द्युतिधरा यज्ञरूपा प्रियब्रता ॥ १४७ ॥
दुराराध्या दुराधर्षा पाटली-कुसुम-प्रिया ।

महती मेरुनिलया मन्दार-कुसुम-प्रिया ॥ १४८ ॥
वीराराध्या विराङ्गरूपा विरजा विश्वतोमुखी ।

प्रत्यग्-रूपा पराकाशा प्राणदा प्राणरूपिणी ॥ १४९ ॥
मार्ताण्ड-भैरवाराध्या मन्त्रिणी-न्यस्त-राज्यधूः ।

त्रिपुरेशी जयत्सेना निख्नैगुण्या परापरा ॥ १५० ॥
सत्यज्ञानानन्द-रूपा सामरस्य-परायणा ।

कपर्दिनी कलामाला कामधु-क्षाम-रूपिणी ॥ १५१ ॥
कलानिधिः काव्यकला रसज्ञा रसशेवधिः ।

पुष्टा पुरातना पूज्या पुष्करा पुष्करेक्षणा ॥ १५२ ॥
परञ्ज्योतिः परन्धाम परमाणुः परात्परा ।

पाशहस्ता पाशहन्त्री परमन्त्र-विभेदिनी ॥ १५३ ॥
मूर्ताऽमूर्ता नित्यतृप्ता मुनिमानस-हंसिका ।

सत्यब्रता सत्यरूपा सर्वान्तर्यामिनी सती ॥ १५४ ॥
ब्रह्माणी ब्रह्मजननी बहुरूपा बुधार्चिता ।

प्रसवित्री प्रचण्डाऽऽज्ञा प्रतिष्ठा प्रकटाकृतिः ॥ १५५ ॥

प्राणेश्वरी प्राणदात्री पञ्चाशतीठ-रूपिणी ।

विश्रुंखला विविक्तस्था वीरमाता वियत्प्रसूः ॥ १५६ ॥
मुकुन्दा मुक्तिनिलया मूलविग्रह-रूपिणी ।

भावज्ञा भवरोगधी भवचक्र-प्रवर्तिनी ॥ १५७ ॥
छन्दः सारा शास्त्रसारा मन्त्रसारा तलोदरी ।

उदारकीर्ति-रुद्धामवैभवा वर्णरूपिणी ॥ १५८ ॥
जन्ममृत्यु-जरातप्त-जन-विश्रान्ति-दायिनी ।
सर्वोपनिष-दुदधुष्टा शान्त्यतीत-कलात्मिका ॥ १५९ ॥
गम्भीरा गगनान्तस्था गर्विता गानलोलुपा ।

कल्पना-रहिता काष्ठाकान्ता कान्तार्घ-विग्रहा ॥ १६० ॥
कार्यकारण-निर्मुक्ता कामकेलि-तरङ्गिता ।

कनत्कनक-ताटङ्गा लीला-विग्रह-धारिणी ॥ १६१ ॥
अजा क्षयविनिर्मुक्ता मुग्धा क्षिप्र-प्रसादिनी ।

अन्तर्मुख-समाराध्या बहिर्मुख-सुदुर्लभा ॥ १६२ ॥
त्रयी त्रिवर्ग-निलया त्रिस्था त्रिपुर-मालिनी ।

निरामया निरालम्बा स्वात्मारामा सुधासृतिः ॥ १६३ ॥
संसारपङ्क-निर्मग्न-समुद्धरण-पण्डिता ।

यज्ञप्रिया यज्ञकर्त्ता यजमान-स्वरूपिणी ॥ १६४ ॥
धर्मधारा धनाध्यक्षा धनधान्य-विवर्धिनी ।
विप्रप्रिया विप्ररूपा विश्वग्रमण-कारिणी ॥ १६५ ॥

विश्वग्रासा विद्रुमाभा वैष्णवी विष्णुरूपिणी ।

अयोनि-र्योनि-निलया कूटस्था कुलरूपिणी ॥ १६६ ॥
वीरगोष्ठी-प्रिया वीरा नैष्कर्म्या नादरूपिणी ।

विज्ञानकलना कल्या विदग्धा बैन्दवासना ॥ १६७ ॥
तत्त्वाधिका तत्त्वमयी तत्त्वमर्थ-स्वरूपिणी ।

सामगान-प्रिया सोम्या सदाशिव-कुटुम्बिनी ॥ १६८ ॥
सव्यापसव्य-मार्गस्था सर्वपिद्विनिवारिणी ।

स्वस्था स्वभावमधुरा धीरा धीरसमर्चिता ॥ १६९ ॥
चैतन्याधर्य-समाराध्या चैतन्य-कुसुम-प्रिया ।

सदोदिता सदातुष्टा तरुणादित्य-पाटला ॥ १७० ॥
दक्षिणा-दक्षिणाराध्या दरस्मेर-मुखाम्बुजा ।

कौलिनी-केवलाऽनर्घ्य-कैवल्य-पद-दायिनी ॥ १७१ ॥
स्तोत्र-प्रिया स्तुतिमती श्रुति-संस्तुत-वैभवा ।

मनस्विनी मानवती महेशी मङ्गलाकृतिः ॥ १७२ ॥
विश्वमाता जगद्धात्री विशालाक्षी विरागिणी ।

प्रगल्भा परमोदारा परामोदा मनोमयी ॥ १७३ ॥
व्योमकेशी विमानस्था वज्रिणी वामकेश्वरी ।

पञ्चयज्ञ-प्रिया पञ्चप्रेत-मञ्चाधिशायिनी ॥ १७४ ॥
पञ्चमी पञ्चभूतेशी पञ्चसंख्योपचारिणी ।
शाश्वती शाश्वतैश्वर्या शर्मदा शम्भुमोहिनी ॥ १७५ ॥

धरा धरसुता धन्या धर्मिणी धर्मवर्धिनी ।

लोकातीता गुणातीता सर्वातीता शमात्मिका ॥ १७६ ॥

बन्धूक-कुसुम-प्रख्या बाला लीला-विनोदिनी ।

सुमङ्गली सुखकरी सुवेषाद्या सुवासिनी ॥ १७७ ॥

सुवासिन्यर्चन-प्रीताऽऽशोभना शुद्ध-मानसा ।

बिन्दु-तर्पण-सन्तुष्टा पूर्वजा त्रिपुराम्बिका ॥ १७८ ॥

दशमुद्रा-समाराध्या त्रिपुराश्रीवशङ्करी

ज्ञानमुद्रा ज्ञानगम्या ज्ञान-ज्ञेय-स्वरूपिणी ॥ १७९ ॥

योनिमुद्रा त्रिखण्डेशी त्रिगुणाम्बा त्रिकोणगा ।

अनघाऽङ्गुत-चारित्रा वाञ्छितार्थ-प्रदायिनी ॥ १८० ॥

अभ्यासातिशय-ज्ञाता षडध्वातीत-रूपिणी ।

अव्याज-करुणा-मूर्ति-रज्ञान-ध्वान्त-दीपिका ॥ १८१ ॥

आबाल-गोप-विदिता सर्वनुलङ्घ्य-शासना ।

श्रीचक्रराज-निलया श्रीमत्-त्रिपुरसुन्दरी ॥ १८२ ॥

श्रीशिवा शिव-शक्त्यैक्य-रूपिणी ललिताम्बिका ।

एवं श्रीललितादेव्या नामां साहस्रकं जगुः ॥

इति श्रीब्रह्मण्डपुराणे उत्तरखण्डे श्रीहयश्रीवागस्त्य-संवादे

श्रीललितासहस्रनाम-स्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

॥ उत्तरभागः ॥

फलश्रुतिः

इत्येतन्नामसाहस्रं कथितं ते घटोद्भव ।

रहस्यानां रहस्यं च ललिताप्रीतिदायकम् ॥ १ ॥

अनेन सदृशं स्तोत्रं न भूतं न भविष्यति ।

सर्वरोगप्रशमनं सर्वसम्पत्प्रवर्धनम् ॥ २ ॥

सर्वापिमृत्युशमनं कालमृत्युनिवारणम् ।

सर्वज्वरार्तिशमनं दीर्घायुष्यप्रदायकम् ॥ ३ ॥

पुत्रप्रदमपुत्राणां पुरुषार्थप्रदायकम् ।

इदं विशेषाच्छ्रीदेव्याः स्तोत्रं प्रीतिविधायकम् ॥ ४ ॥

जपेन्नित्यं प्रयत्नेन ललितोपास्ति तत्परः ।

प्रातः स्नात्वा विधानेन सन्ध्याकर्म समाप्य च ॥ ५ ॥

पूजागृहं ततो गत्वा चक्रराजं समर्चयेत् ।

विद्यां जपेत्सहस्रं वा त्रिशतं शतमेव वा ॥ ६ ॥

रहस्यनामसाहस्रमिदं पश्चात्पठेन्नरः ।

जन्ममध्ये सकृच्चापि य एतत्पठते सुधीः ॥ ७ ॥

तस्य पुण्यफलं वक्ष्ये शृणु त्वं कुम्भसम्भव ।

गङ्गादिसर्वतीर्थेषु यः स्नायात् कोटिजन्मसु ॥ ८ ॥

कोटिलङ्गप्रतिष्ठां च यः कुर्यादविमुक्तके ।

कुरुक्षेत्रे तु यो दद्यात् कोटिवारं रविग्रहे ॥ ९ ॥

कोटिं सुवर्णभाराणां श्रोत्रियेषु द्विजन्मसु ।

यः कोटिं हयमेधानामाहरेन्नाङ्गरोधसि ॥ १० ॥

आचरेत् कूपकोटीर्यो निर्जले मरुभूतले ।
 दुर्भिक्षे यः प्रतिदिनं कोटिब्राह्मणभोजनम् ॥ ११ ॥

श्रद्धया परया कुर्यात् सहस्रपरिवत्सरान् ।
 तत्पुण्यकोटिगुणितं भवेत् पुण्यमनुत्तमम् ॥ १२ ॥

रहस्यनामसाहस्रे नामोऽप्येकस्य कीर्तनात् ।
 रहस्यनामसाहस्रे नामैकमपि यः पठेत् ॥ १३ ॥

तस्य पापानि नश्यन्ति महान्त्यपि न संशयः ।
 नित्यकर्मानुष्ठानान्निषिद्धकरणादपि ॥ १४ ॥

यत्पापं जायते पुंसां तत्सर्वं नश्यति ध्रुवम् ।
 बहुनाऽत्र किमुक्तेन शृणु त्वं कलशीसुत ॥ १५ ॥

अत्रैकनामो या शक्तिः पातकानां निवर्तने ।
 तन्निवर्त्यमधं कर्तुं नालं लोकाश्वतुर्दश ॥ १६ ॥

यस्त्यक्त्वा नामसाहस्रं पापहानिमभीप्सति ।
 स हि शीतनिवृत्यर्थं हिमशैलं निषेवते ॥ १७ ॥

भक्तो यः कीर्तयेन्नित्यमिदं नामसहस्रकम् ।
 तस्मै श्रीललितादेवी प्रीताऽभीष्टं प्रयच्छति ॥ १८ ॥

अकीर्तयन्निदं स्तोत्रं कथं भक्तो भविष्यति ।
 नित्यं सङ्कीर्तनाशक्तः कीर्तयेत् पुण्यवासरे ॥ १९ ॥

संक्रान्तौ विषुवे चैव स्वजन्मत्रितयेऽयने ।
 नवम्यां वा चतुर्दश्यां सितायां शुक्रवासरे ॥ २० ॥

कीर्तयेनामसाहस्रं पौर्णमास्यां विशेषतः ।

पौर्णमास्यां चन्द्रबिम्बे ध्यात्वा श्रीलिलाम्बिकाम् ॥ २१ ॥

पञ्चोपचारैः सम्पूज्य पठेनामसहस्रकम् ।

सर्वे-रोगाः प्रणश्यन्ति दीर्घायुष्यं च विन्दति ॥ २२ ॥

अयमायुष्करो नाम प्रयोगः कल्पयोदितः ।

ज्वरार्त शिरसि स्पृष्टा पठेनामसहस्रकम् ॥ २३ ॥

तत्क्षणात्प्रशामं याति शिरस्तोदो ज्वरोऽपि च ।

सर्वव्याधिनिवृत्त्यर्थं स्पृष्टा भरम् जपेदिदम् ॥ २४ ॥

तद्वस्मधारणादेव नश्यन्ति व्याधयः क्षणात् ।

जलं संमन्त्र्य कुम्भस्थं नामसाहस्रतो मुने ॥ २५ ॥

अभिषिञ्चेदग्रहग्रस्तान् ग्रहा नश्यन्ति तत्क्षणात् ।

सुधासागरमध्यस्थां ध्यात्वा श्रीलिलाम्बिकाम् ॥ २६ ॥

यः पठेनामसाहस्रं विषं तस्य विनश्यति ।

वन्ध्यानां पुत्रलाभाय नामसाहस्रमन्त्रितम् ॥ २७ ॥

नवनीतं प्रदद्यातु पुत्रलाभो भवेदध्रुवम् ।

देव्याः पाशेन सम्बद्धामाकृष्टामङ्कुशेन च ॥ २८ ॥

ध्यात्वाऽभीष्टां स्त्रियं रात्रौ जपेनामसहस्रकम् ।

आयाति स्वसमीपं सा यद्यप्यन्तः पुरं गता ॥ २९ ॥

राजाकर्षणकामश्वेद्राजावसथदिङ्मुखः ।

त्रिरात्रं यः पठेदेतच्छ्रीदेवीध्यानतत्परः ॥ ३० ॥

स राजा पारवश्येन तुरङ्गं वा मतङ्गजम् ।
 आरुह्यायाति निकटं दासवत्प्रणिपत्य च ॥ ३१ ॥

तस्मै राज्यं च कोशं च ददात्येव वशं गतः ।
 रहस्यनामसाहस्रं यः कीर्तयति नित्यशः ॥ ३२ ॥

तन्मुखालोकमात्रेण मुखेष्ठोकत्रयं मुने ।
 यत्स्विदं नामसाहस्रं सकृत्पठति भक्तिमान् ॥ ३३ ॥

तस्य ये शत्रवस्तेषां निहन्ता श्रभेश्वरः ।
 यो वाऽभिचारं कुरुते नामसाहस्रपाठके ॥ ३४ ॥

निवर्त्य तत्क्रियां हन्यात्तं वै प्रत्यङ्गिरा स्वयम् ।
 ये क्रूरदृष्ट्या वीक्षन्ते नामसाहस्रपाठकम् ॥ ३५ ॥

तानन्धान् कुरुते क्षिप्रं स्वयं मार्ताण्डभैरवः ।
 धनं यो हरते चोरैर्नामसाहस्रजापिनः ॥ ३६ ॥

यत्र कुत्र स्थितं वाऽपि क्षेत्रपालो निहन्ति तम् ।
 विद्यासु कुरुते वादं यो विद्वान्नामजापिना ॥ ३७ ॥

तस्य वाक्‌स्तम्भनं सद्यः करोति नकुलेश्वरी ।
 यो राजा कुरुते वैरं नामसाहस्रजापिना ॥ ३८ ॥

चतुरङ्गबलं तस्य दण्डिनी संहरेत् स्वयम् ।
 यः पठेन्नामसाहस्रं षण्मासं भक्तिसंयुतः ॥ ३९ ॥

लक्ष्मीश्वान्चत्यरहिता सदा तिष्ठति तद्गृहे ।
 मासमेकं प्रतिदिनं त्रिवारं यः पठेन्नरः ॥ ४० ॥

भारती तस्य जिह्वाग्रे रङ्गे नृत्यति नित्यशः ।
 यस्त्वेकवारं पठति पक्षमात्रमतन्द्रितः ॥ ४१ ॥

मुख्यन्ति कामवशगा मृगाक्ष्यस्तस्य वीक्षणात् ।
 यः पठेनामसाहस्रं जन्ममध्ये सकृन्नरः ॥ ४२ ॥

तददृष्टिगोचराः सर्वे मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।
 यो वेत्ति नामसाहस्रं तस्मै देयं द्विजन्मने
 अन्नं वस्त्रं धनं धान्यं नान्येभ्यस्तु कदाचन । ॥ ४३ ॥

श्रीमन्त्रराजं यो वेत्ति श्रीचक्रं यः समर्चति
 यः कीर्तयति नामानि तं सत्पात्रं विदुर्बुधाः ॥ ४४ ॥

तस्मै देयं प्रयत्नेन श्रीदेवीप्रीतिमिच्छता
 न कीर्तयति नामानि मन्त्रराजं न वेत्ति यः ॥ ४५ ॥

पशुतुल्यः स विज्ञेयस्तस्मै दत्तं निरर्थकम्
 परीक्ष्य विद्याविदुषस्तोभ्यो दद्याद्विचक्षणः ॥ ४६ ॥

श्रीमन्त्रराजसदृशो यथा मन्त्रो न विद्यते
 देवता ललितातुल्या यथा नास्ति घटोद्भव ।
 रहस्यनामसाहस्रतुल्या नास्ति तथा स्तुतिः ॥ ४७ ॥

लिखित्वा पुस्तके यस्तु नामसाहस्रमुत्तमम् ।
 समर्चयेत् सदा भक्त्या तस्य तुष्यति सुन्दरी
 बहुनाऽत्र किमुक्तेन शृणु त्वं कुम्भसम्भव । ॥ ४८ ॥

नानेन सदृशं स्तोत्रं सर्वतन्त्रेषु दृश्यते
 ॥ ५० ॥

तस्मादुपासको नित्यं कीर्तयेदिदमादरात् ।
 एभिनामिसहस्रैस्तु श्रीचक्रं योऽर्चयेत् सकृत् ॥ ५१ ॥

पद्मैर्वा तुलसीपुष्पैः कल्हारैर्वा कदम्बकैः ।
 चम्पकैर्जातिकुसुमैर्महिलाकाकरवीरकैः ॥ ५२ ॥

उत्पलैर्विल्वपत्रैर्वा कुन्दकेसरपाटलैः ।
 अन्यैः सुगन्धिकुसुमैः केतकीमाधवीमुखैः ॥ ५३ ॥

तस्य पुण्यफलं वकुं न शक्नोति महेश्वरः ।
 सा वेत्ति ललितादेवी स्वचक्रार्चनं फलम् ॥ ५४ ॥

अन्ये कथं विजानीयुर्ब्रह्माद्याः स्वल्पमेधसः ।
 प्रतिमासं पौर्णमास्यामेभिनामिसहस्रकैः ॥ ५५ ॥

रात्रौ यश्चक्रराजस्थामर्चयेत् परदेवताम् ।
 स एव ललितारूपस्तद्रूपा ललिता स्वयम् ॥ ५६ ॥

न तयोर्विद्यते भेदो भेदकृत् पापकृद्धवेत् ।
 महानवम्यां यो भक्तः श्रीदेवीं चक्रमध्यगाम् ॥ ५७ ॥

अर्चयेनामसाहस्रैस्तस्य मुक्तिः करे स्थिता ।
 यस्तु नामसहस्रेण शुक्रवारे समर्चयेत् ॥ ५८ ॥

चक्रराजे महादेवी तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 सर्वान् कामानवाप्येह सर्वसौभाग्यसंयुतः ॥ ५९ ॥

पुत्रपौत्रादिसंयुक्तो भुक्त्वा भोगान् यथेष्पितान् ।
 अन्ते श्रीललितादेव्याः सायुज्यमतिदुर्लभम् ॥ ६० ॥

प्रार्थनीयं शिवादैश्च प्राप्नोत्येव न संशयः ।
 यः सहस्रं ब्राह्मणानामेभिर्नामिसहस्रकैः ॥ ६१ ॥
 समर्च्य भोजयेद्वक्त्या पायसापूपषड्गरसैः ।
 तस्मै प्रीणाति ललिता स्वसाम्राज्यं प्रयच्छति ॥ ६२ ॥
 न तस्य दुर्लभं वस्तु त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
 निष्कामः कीर्तयेद्वस्तु नामसाहस्रमुत्तमम् ॥ ६३ ॥
 ब्रह्मज्ञानमवाप्नोति येन मुच्येत बन्धनात् ।
 धनार्थी धनमाप्नोति यशोऽर्थी चाप्नुयाद्वशः ॥ ६४ ॥
 विद्यार्थी चाप्नुयाद्विद्यां नामसाहस्रकीर्तनात् ।
 नानेन सदृशं स्तोत्रं भोगमोक्षप्रदं मुने ॥ ६५ ॥
 कीर्तनीयमिदं तस्माद्वोगमोक्षार्थिभिर्नैः ।
 चतुराश्रमनिष्टैश्च कीर्तनीयमिदं सदा ॥ ६६ ॥
 स्वधर्मसमनुष्ठानवैकल्यपरिपूर्तये ।
 कलौ पापैकबहुले धर्मानुष्ठानवर्जिते ॥ ६७ ॥
 नामसङ्कीर्तनं मुक्त्वा नृणां नान्यत् परायणम् ।
 लौकिकाद्वचनान्मुख्यं विष्णुनामानुकीर्तनम् ॥ ६८ ॥
 विष्णुनामसहस्राश्र्व शिवनामैकमुत्तमम् ।
 शिवनामसहस्राश्र्व देव्या नामैकमुत्तमम् ॥ ६९ ॥
 देवीनामसहस्राणि कोटिशः सन्ति कुम्भज ।
 तेषु मुख्यं दशविधं नामसाहस्रमुच्यते ॥ ७० ॥

रहस्यनामसाहस्रमिदं शास्तं दशस्वपि ।
 तस्मात् सङ्कीर्तयेन्नित्यं कलिदोषनिवृत्तये ॥ ७१ ॥

मुख्यं श्रीमातृनामेति न जानन्ति विमोहिताः ।
 विष्णुनामपराः केचिच्छिवनामपराः परे ॥ ७२ ॥

न कश्चिदपि लोकेषु ललितानामतत्परः ।
 येनान्यदेवतानाम कीर्तिं जन्मकोटिषु ॥ ७३ ॥

तस्यैव भवति श्रद्धा श्रीदेवीनामकीर्तने ।
 चरमे जन्मनि यथा श्रीविद्योपासको भवेत् ॥ ७४ ॥

नामसाहस्रपाठश्च तथा चरमजन्मनि ।
 यथैव विरला लोके श्रीविद्याचारवेदिनः ॥ ७५ ॥

तथैव विरला गुह्यनामसाहस्रपाठकाः ।
 मन्त्रराजजपश्चैव चक्रराजार्चनं तथा ॥ ७६ ॥

रहस्यनामपाठश्च नात्प्रस्य तपसः फलम् ।
 अपठन्नामसाहस्रं प्रीणयेद्यो महेश्वरीम् ॥ ७७ ॥

स चक्षुषा विना रूपं पश्येदेव विमूढधीः ।
 रहस्यनामसाहस्रं त्यक्त्वा यः सिद्धिकामुकः ॥ ७८ ॥

स भोजनं विना नूनं क्षुन्निवृत्तिमभीप्सति ।
 यो भक्तो ललितादेव्याः स नित्यं कीर्तयेदिदम् ॥ ७९ ॥

नान्यथा प्रीयते देवी कल्पकोटिशतैरपि ।
 तस्माद्रहस्यनामानि श्रीमातुः प्रयतः पठेत् ॥ ८० ॥

इति ते कथितं स्तोत्रं रहस्यं कुम्भसम्भव ।

नाविद्यावेदिने ब्रूयान्नाभक्ताय कदाचन ॥ ८१ ॥

यथैव गोप्या श्रीविद्या तथा गोप्यमिदं मुने ।

पशुतुल्येषु न ब्रूयाजनेषु स्तोत्रमुत्तमम् ॥ ८२ ॥

यो ददाति विमूढात्मा श्रीविद्यारहिताय च ।

तस्मै कुप्यन्ति योगिन्यः सोऽनर्थः सुमहान् स्मृतः ॥ ८३ ॥

रहस्यनामसाहस्रं तस्मात् सङ्घोपयेदिदम् ।

स्वतन्त्रेण मया नोक्तं तवापि कलशीसुत ॥ ८४ ॥

ललिताप्रेरणैव मयोक्तं स्तोत्रमुत्तमम् ।

कीर्तनीयमिदं भक्त्या कुम्भयोने निरन्तरम् ॥ ८५ ॥

तेन तुष्टा महादेवी तवाभीष्टं प्रदास्यति ।

श्रीसूत उवाच —

इत्युक्त्वा श्रीहयग्रीवो ध्यात्वा श्रीललिताम्बिकाम् ॥ ८६ ॥

आनन्दमग्नहृदयः सद्यः पुलकितोऽभवत् ॥ ८७ ॥

इति श्रीब्रह्माण्डपुराणे उत्तरखण्डे श्रीहयग्रीवागस्त्वय संवादे

श्रीललितानामसहस्रफलनिरूपणं सम्पूर्णम् ॥

॥ उपदेशपञ्चकम् ॥ [56]

श्री शङ्कराचार्यकृतम्

वेदो नित्यमधीयतां तदुदितं कर्म स्वनुष्ठीयतां
तेनेशस्य विधीयतामपचितिः काम्ये मतिस्त्यज्यताम्।
पापौघः परिधूयतां भवसुखे दोषोऽनुसन्धीयतां
आत्मेच्छा व्यवसीयतां निजगृहात्तर्णं विनिर्गाम्यताम्॥ १ ॥

सङ्गः सत्सु विधीयतां भगवतो भक्तिर्दृढाऽधीयतां
शान्त्यादिः परिचीयतां दृढतरं कर्माशु सन्त्यज्यताम्।
सद्विद्वानुपसर्प्यतां प्रतिदिनं तत्पादुका सेव्यतां
ब्रह्मैकाक्षरमर्थ्यतां श्रुतिशिरोवाक्यं समाकर्ण्यताम्॥ २ ॥

वाक्यार्थश्च विचार्यतां श्रुतिशिरःपक्षः समाश्रीयतां
दुस्तकात्सुविरम्यतां श्रुतिमतस्तर्कोऽनुसन्धीयताम्।
ब्रह्मास्मीति विभाव्यतामहरहर्गर्वः परित्यज्यतां
देहेऽहम्मतिरुज्ज्यतां बुधजनैर्वादः परित्यज्यताम्॥ ३ ॥

क्षुद्रव्याधिश्च चिकित्स्यतां प्रतिदिनं भिक्षौषधं भुज्यतां
 स्वाद्वन्नं न तु याच्यतां विधिवशात्प्रासेन सन्तुष्टताम्।
 शीतोष्णादि विषहृतां न तु वृथा वाक्यं समुच्चार्यतां
 औदासीन्यमभीप्स्यतां जनकृपानैषुर्यमुत्सृज्यताम् ॥४॥

एकान्ते सुखमास्यतां परतरे चेतः समाधीयतां
 पूर्णात्मा सुसमीक्ष्यतां जगदिदं तद्वाधितं दृश्यताम्।
 प्राकर्म प्रविलाप्यतां चितिबलान्नाप्युत्तरैः श्लिष्यतां
 प्रारब्धं त्विह भुज्यतामथ परब्रह्मात्मना स्थीयताम् ॥५॥

यः श्लोकपञ्चकमिदं पठते मनुष्यः
 सञ्चिन्तयत्यनुदिनं स्थिरतामुपेत्य।
 तस्याशु संसृतिदवानलतीब्रघोरतापः
 प्रशान्तिमुपयाति चितिप्रसादात् ॥६॥

* * *

॥ वेदान्त महावाक्यम् ॥ [57]

- * अहं ब्रह्मस्मि (बृ.उ. १.४.१०)
- * अयमात्मा ब्रह्म (बृ.उ. २.५.१९)
- * प्रज्ञानं ब्रह्म (ऐ.उ. ३.३)
- * तत्त्वमसि (छा.उ. ६.८.७)

॥ षट्पदीस्तोत्रम् ॥ [58]

श्री शङ्कराचार्यकृतम्

अविनयमपनय विष्णो दमय मनः शमय विषयमृगतृष्णाम्।
भूतदयां विस्तारय तारय संसारसागरतः ॥ १ ॥

दिव्यधुनीमकरन्दे परिमलपरिभोगसच्चिदानन्दे।
श्रीपतिपदारविन्दे भवभयखेदच्छिदे वन्दे ॥ २ ॥

सत्यपि भेदापगमे नाथ तवाहं न मामकीनस्त्वम्।
सामुद्रो हि तरङ्गः क्वचन समुद्रो न तारङ्गः ॥ ३ ॥

उद्धृतनग नगभिदनुज दनुजकुलामित्र मित्रशशिदृष्टे।
दृष्टे भवति प्रभवति न भवति किं भवतिरस्कारः ॥ ४ ॥

मत्स्यादिभिरवतौ रवतारवतावता सदा वसुधाम्।
परमेश्वर परिपाल्यो भवता भवतापभीतोऽहम् ॥ ५ ॥

दामोदर गुणमन्दिर सुन्दरवदनारविन्द गोविन्द।
भवजलधिमथनमन्दर परमं दरमपनय त्वं मे ॥ ६ ॥

नारायण करुणामय शरणं करवाणि तावकौ चरणौ।
इति षट्पदी मदीये वदनसरोजे सदा वसतु ॥ ७ ॥

॥ पातञ्जल-योगसूत्रपाठः ॥ [59]

॥ प्रथमोऽध्यायः ॥

समाधि-पादः

अथ योगानुशासनम् ॥ १ ॥ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः ॥ २ ॥
तदा द्रष्टुः स्वरूपेऽवस्थानम् ॥ ३ ॥ वृत्तिसारूप्यमितत्र
॥ ४ ॥ वृत्तयः पंचतयः क्लिष्टा अक्लिष्टाः ॥ ५ ॥ प्रमाण-
विपर्यय-विकल्प-निद्रा-स्मृतयः ॥ ६ ॥ प्रत्यक्षानुमानागमाः
प्रमाणानि ॥ ७ ॥ विपर्ययो मिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम् ॥ ८ ॥
शब्दज्ञानानुपाती वस्तुशून्यो विकल्पः ॥ ९ ॥

अभाव-प्रत्ययालम्बना-वृत्तिर्निद्रा ॥ १० ॥ अनुभूतविषया-
सम्प्रमोषः स्मृतिः ॥ ११ ॥ अभ्यासवैराग्याभ्यां तन्निरोधः
॥ १२ ॥ तत्र स्थितौ यत्नोऽभ्यासः ॥ १३ ॥ स तु दीर्घकाल-
नैरन्तर्य-सत्कारासेवितो दृढभूमिः ॥ १४ ॥ दृष्टानुश्रविक-
विषयवित्त्वास्य वशीकारसंज्ञा वैराग्यम् ॥ १५ ॥ तत्परं
पुरुषस्त्वातेर्गुणवैतृष्यम् ॥ १६ ॥

वितर्कविचारानन्दास्मितानुगमात् सम्प्रज्ञातः ॥ १७ ॥
विरामप्रत्ययाभ्यासपूर्वः संस्कार-शेषोऽन्यः ॥ १८ ॥ भव-
प्रत्ययो विदेह-प्रकृतिलयानाम् ॥ १९ ॥ श्रद्धा-वीर्य-स्मृति-
समाधि-प्रज्ञा-पूर्वक इतरेषाम् ॥ २० ॥ तीव्रसंवेगानामासन्नः
॥ २१ ॥ मृदुमध्याधिमात्रत्वात्ततोऽपि विशेषः ॥ २२ ॥
ईश्वरप्रणिधानाद्वा ॥ २३ ॥

क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुष-विशेष ईश्वरः
 ॥२४॥ तत्र निरतिशयं सर्वज्ञत्व-बीजम् ॥२५॥ स
 पूर्वेषामपि गुरुः कालेनानवच्छेदात् ॥२६॥ तस्य वाचकः
 प्रणवः ॥२७॥ तज्जपस्तदर्थभावनम् ॥२८॥ ततः प्रत्यक्-
 चेतनाधिगमोऽप्यन्तरायाभावश्च ॥२९॥ व्याधि-स्त्यान-
 संशय-प्रमादालस्याविरति-भ्रान्तिदर्शनालब्धभूमिकत्वान-
 वस्थितत्वानि चित्त-विक्षेपास्तेऽन्तरायाः ॥३०॥

दुःख-दौर्मनस्याङ्गमेजयत्व-श्वास-प्रश्वासा विक्षेपसहभुवः
 ॥३१॥ तत्प्रतिषेधार्थमेकतत्त्वाभ्यासः ॥३२॥ मैत्री-
 करुणा-मुदितोपेक्षाणां सुख-दुःखपुण्यापुण्य-विषयाणां भाव-
 नातश्चित्प्रसादनम् ॥३३॥ प्रच्छर्दन-विधारणाभ्यां वा
 प्राणस्य ॥३४॥ विषयवती वा प्रवृत्तिरूपत्रा मनसः स्थिति-
 निबन्धिनी ॥३५॥ विशोका वा ज्योतिष्मती ॥३६॥
 वीतरागविषयं वा चित्तम् ॥३७॥

स्वप्न-निद्राज्ञानालम्बनं वा ॥३८॥ यथाऽभिमतध्यानाद्वा
 ॥३९॥ परमाणु परममहत्त्वान्तोऽस्य वशीकारः ॥४०॥
 क्षीणवृत्तेरभिजातस्येव मणेर्ग्रहीतृ-ग्रहण-ग्राह्येषु ततस्थ-
 तदञ्जनता समापत्तिः ॥४१॥ तत्र शब्दार्थज्ञानविकल्पैः
 सङ्कीर्ण सवितर्का समापत्तिः ॥४२॥ स्मृतिपरिशुद्धौ
 स्वरूपशून्येवार्थमात्रनिर्भासा निर्वितर्का ॥४३॥ एतयैव
 सविचारा निर्विचारा च सूक्ष्मविषया व्याख्याता ॥४४॥

सूक्ष्मविषयत्वञ्चालिङ्ग-पर्यवसानम् ॥ ४५ ॥ ता एव सबीजः
समाधिः ॥ ४६ ॥ निर्विचार-वैशारद्येऽध्यात्म-प्रसादः ॥ ४७ ॥
ऋतम्भरा तत्र प्रज्ञा ॥ ४८ ॥ श्रुतानुमानप्रज्ञाभ्यामन्यविषया
विशेषार्थत्वात् ॥ ४९ ॥ तज्जः संस्कारोऽन्यसंस्कारप्रतिबन्धी
॥ ५० ॥ तस्यापि निरोधे सर्वनिरोधान्निर्बीजः समाधिः ॥ ५१ ॥

॥ द्वितीयोऽध्यायः ॥

साधन-पादः

तपः-स्वाध्यायेश्वरपणिधानानि क्रियायोगः ॥ १ ॥
समाधि-भावनार्थः क्लेश-तनूकरणार्थश्च ॥ २ ॥ अविद्याऽ-
स्मिता-राग-द्वेषाभिनिवेशाः पञ्चक्लेशाः ॥ ३ ॥ अविद्या
क्षेत्रमुत्तरेषां प्रसुप्त-तनु-विच्छिन्नोदाराणाम् ॥ ४ ॥ अनित्या-
शुचि-दुःखानात्मसु नित्य-शुचि-सुखात्मस्यातिरविद्या ॥ ५ ॥
दृग्दर्शनशक्त्योरेकात्मतेवास्मिता ॥ ६ ॥

सुखानुशयी रागः ॥ ७ ॥ दुःखानुशयी द्वेषः ॥ ८ ॥ स्वर-
सवाही विदुषोऽपि तथारूढोऽभिनिवेशः ॥ ९ ॥ ते प्रति-
प्रसवहेयाः सूक्ष्माः ॥ १० ॥ ध्यानहेयास्तद्वृत्तयः ॥ ११ ॥
क्लेशमूलः कर्मशयो दृष्टादृष्टजन्मवेदनीयः ॥ १२ ॥ सति
मूले तद्विपाको जात्यायुर्भोगाः ॥ १३ ॥ ते ह्नादपरितापफलाः
पुण्यापुण्यहेतुत्वात् ॥ १४ ॥ परिणामताप-संस्कारदुःखैर्गुण
वृत्तिविरोधाच्च दुःखमेव सर्व विवेकिनः ॥ १५ ॥

हेर्य दुःखमनागतम् ॥ १६ ॥ द्रष्टदृशयोः संयोगो हेयहेतुः ॥ १७ ॥ प्रकाश-क्रिया-स्थितिशीलं भूतेन्द्रियात्मकं भोगापवर्गार्थं दृश्यम् ॥ १८ ॥ विशेषाविशेष-लिङ्गमात्रा-लिङ्गानि गुणपर्वाणि ॥ १९ ॥ द्रष्टा दृशिमात्रः शुद्धोऽपि प्रत्ययानुपश्यः ॥ २० ॥ तदर्थं एव दृश्यस्यात्मा ॥ २१ ॥ कृतार्थं प्रति नष्टमप्यनष्टं तदन्यसाधारणत्वात् ॥ २२ ॥ स्वसंख्यामिशक्त्योः स्वरूपोपलब्धिहेतुः संयोगः ॥ २३ ॥

तस्य हेतुरविद्या ॥ २४ ॥ तदभावात् संयोगाभावो हानं तददृशोः कैवल्यम् ॥ २५ ॥ विवेकख्यातिरविप्लवा हानोपायः ॥ २६ ॥ तस्य सप्तधा प्रान्तभूमिः प्रज्ञा ॥ २७ ॥ योगाङ्गानुष्ठानादशुद्धिक्षये ज्ञानदीप्तिराविवेक-ख्यातेः ॥ २८ ॥ यम-नियमासन-प्राणायाम-प्रत्याहार-धारणा-ध्यान-समाध-योऽष्टावङ्गानि ॥ २९ ॥ अहिंसा-सत्यास्तेय-ब्रह्मचर्या-परिग्रहा यमाः ॥ ३० ॥

एते जाति-देश-काल-समयानवच्छिन्नाः सार्वभौमा महाब्रतम् ॥ ३१ ॥ शौच-सन्तोष-तपः-स्वाध्यायेश्वर-प्रणि-धानानि नियमाः ॥ ३२ ॥ वितर्कबाधने प्रतिपक्षभावनम् ॥ ३३ ॥ वितर्का हिंसादयः कृतकारितानुमोदिता लोभक्रोध-मोहपूर्वका मृदुमध्याधि-मात्रा दुःखाङ्गानानन्तफला इति प्रतिपक्षभावनम् ॥ ३४ ॥ अहिंसाप्रतिष्ठायां तत्सन्निधौ वैरत्यागः ॥ ३५ ॥

सत्यप्रतिष्ठायां क्रियाफलाश्रयत्वम् ॥ ३६ ॥ अस्तेयप्रति-
ष्ठायां सर्वरत्नोपस्थानम् ॥ ३७ ॥ ब्रह्मचर्यप्रतिष्ठायां वीर्य-
लाभः ॥ ३८ ॥ अपरिग्रहस्थैर्ये जन्मकथन्तासंबोधः ॥ ३९ ॥
शौचात्स्वाङ्गजुगुप्सा पैररसंसर्गः ॥ ४० ॥ सत्त्वशुद्धि-सौम-
नस्यैकाग्र्येन्द्रिय-जयात्मदर्शन-योग्यत्वानि च ॥ ४१ ॥
सन्तोषादनुत्तमः सुखलाभः ॥ ४२ ॥

कायेन्द्रियसिद्धिरशुद्धिक्षयात्तपसः ॥ ४३ ॥ स्वाध्याया-
दिष्टदेवतासम्प्रयोगः ॥ ४४ ॥ समाधिसिद्धिरीश्वरप्रणिधानात्
॥ ४५ ॥ स्थिरसुखमासनम् ॥ ४६ ॥ प्रयत्नशैथिल्यानन्तसमा-
पत्तिभ्याम् ॥ ४७ ॥ ततो द्वन्द्वानभिघातः ॥ ४८ ॥ तस्मिन्
सति श्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदः प्राणायामः ॥ ४९ ॥

बाह्याभ्यन्तरस्तम्भवृत्तिः देशकालसंख्याभिः परिदृष्टे
दीर्घसूक्ष्मः ॥ ५० ॥ बाह्याभ्यन्तरविषयाक्षेपी चतुर्थः ॥ ५१ ॥
ततः क्षीयते प्रकाशावरणम् ॥ ५२ ॥ धारणासु च योग्यता
मनसः ॥ ५३ ॥ स्वविषयासम्प्रयोगे चित्तस्वरूपानुकार
इवेन्द्रियाणां प्रत्याहारः ॥ ५४ ॥ ततः परमा वश्यतेन्द्रि-
याणाम् ॥ ५५ ॥

॥ तृतीयोऽध्यायः ॥

विभूति-पादः

देशबन्धश्चित्तस्य धारणा ॥ १ ॥ तत्र प्रत्यैकतानता
च्यानम् ॥ २ ॥ तदेवार्थमात्रनिर्भासं स्वरूपशून्यमिव समाधिः
॥ ३ ॥ त्रयमेकत्र संयमः ॥ ४ ॥ तज्जयात् प्रज्ञात्त-लोकः
॥ ५ ॥ तस्य भूमिषु विनियोगः ॥ ६ ॥ त्रयमन्तरङ्गं पूर्वेभ्यः
॥ ७ ॥ तदपि बहिरङ्गं निर्बीजस्य ॥ ८ ॥ व्युत्थान-निरोध-
संस्कारयोरभिभव-प्रादुर्भावौ निरोध-क्षणचित्तान्वयो निरोध-
परिणामः ॥ ९ ॥ तस्य प्रशान्तवाहिता संस्कारात् ॥ १० ॥

सर्वार्थतैकाग्रतयोः क्षयोदयौ चित्तस्य समाधि-परिणामः
॥ ११ ॥ शान्तोदितौ तुल्यप्रत्ययौ चित्तस्यैकाग्रता-परिणामः
॥ १२ ॥ एतेन भूतेन्द्रियेषु धर्मलक्षणावस्थापरिणामा
व्याख्याताः ॥ १३ ॥ शान्तोदिताव्यपदेश्यधर्मानुपाती धर्मी
॥ १४ ॥ क्रमान्यत्वं परिणामान्यत्वे हेतुः ॥ १५ ॥
परिणामत्रयसंयमादतीतानागतज्ञानम् ॥ १६ ॥

शब्दार्थप्रत्ययानामितरेतराध्यासात्सङ्करस्तत्-प्रविभाग-
संयमात्-सर्वभूत-रूतज्ञानम् ॥ १७ ॥ संस्कारसाक्षात्करणात्
-पूर्वजातिज्ञानम् ॥ १८ ॥ प्रत्ययस्य परचित्तज्ञानम् ॥ १९ ॥
न च तत् सालम्बनं तस्याविषयीभूतत्वात् ॥ २० ॥
कायरूपसंयमात्-तद्ग्राह्यशक्ति-स्तम्भे चक्षुःप्रकाशासंयोगे-
न्तर्धानम् ॥ २१ ॥

एतेन शब्दाद्यन्तर्धानं मुक्तम् ॥ २२ ॥ सोपक्रमं निरुपक्रमं
च कर्म तत्संयमादपरान्तं ज्ञानमरिष्टेभ्यो वा ॥ २३ ॥
मैत्र्यादिषु बलानि ॥ २४ ॥ बलेषु हस्तिबलादीनि ॥ २५ ॥
प्रवृत्यालोकन्यासात् सूक्ष्म-व्यवहित-विप्रकृष्टज्ञानम् ॥ २६ ॥
भुवनज्ञानं सूर्ये संयमात् ॥ २७ ॥ चन्द्रे ताराव्यूहज्ञानम्
॥ २८ ॥ धूवे तदगतिज्ञानम् ॥ २९ ॥ नाभिचक्रे कायव्यूह-
ज्ञानम् ॥ ३० ॥

कण्ठकूपे क्षुत्पिपासा-निवृत्तिः ॥ ३१ ॥ कूर्मनाड्यां स्थैर्यम्
॥ ३२ ॥ मूर्धज्योतिषि सिद्ध-दर्शनम् ॥ ३३ ॥ प्रातिभाद्रा
सर्वम् ॥ ३४ ॥ हृदये चित्त-संवित् ॥ ३५ ॥ सत्त्वपुरुषयो-
रत्यन्तासंकीर्णयोः प्रत्ययाविशेषाद् भोगः परार्थत्वात् स्वार्थ-
संयमात् पुरुषज्ञानम् ॥ ३६ ॥ ततः प्रातिभ्रावणवेदना-
दर्शस्वादवार्ता जायन्ते ॥ ३७ ॥ ते समाधावुपसर्गा व्युत्थाने
सिद्धयः ॥ ३८ ॥

बन्धकारणशैथित्यात् प्रचारसंवेदनाच्च चित्तस्य परशरीरा-
वेशः ॥ ३९ ॥ उदानजयाज्जल-पङ्ककण्टकादिष्वसङ्गं उत्-
क्रान्तिश्च ॥ ४० ॥ समानजयात् प्रज्वलनम् ॥ ४१ ॥
श्रोत्राकाशयोः सम्बन्धसंयमादिव्यं श्रोत्रम् ॥ ४२ ॥
कायाकाशयोः सम्बन्धसंयमालघुतूल-समापत्तेश्वाकाश-
गमनम् ॥ ४३ ॥ बहिरकल्पिता वृत्तिर्महाविदेहा ततः
प्रकाशावरणक्षयः ॥ ४४ ॥

स्थूल-स्वरूप-सूक्ष्मान्वयार्थवत्त्वसंयमाद्भूतजयः ॥४५॥
 ततो-ऽणिमादिप्रादुर्भावः कायसम्पत्तद्वर्णनभिधातश्च ॥४६॥
 रूप-लावण्य-बल-वज्रसंहननत्वानि कायसम्पत् ॥४७॥
 ग्रहण-स्वरूपास्मितान्वयार्थवत्त्वसंयमादिन्द्रियजयः ॥४८॥
 ततो मनोजवित्वं विकरणभावः प्रधानजयश्च ॥४९॥
 सत्त्वपुरुषान्यताख्याति-मात्रस्य सर्वभावाधिष्ठातृत्वं
 सर्वज्ञातृत्वश्च ॥५०॥

तद्वैराग्यादपि दोषबीजक्षये कैवल्यम् ॥५१॥ स्थान्युप
 निमन्त्रणे सङ्गस्मयाकरणं पुनरनिष्टप्रसङ्गात् ॥५२॥ क्षण-
 तत्क्रमयोः संयमाद्विवेकजं ज्ञानम् ॥५३॥ जाति-लक्षण-
 देशैरन्यताऽनवच्छेदात्-तुल्ययोस्ततः प्रतिपत्तिः ॥५४॥
 तारकं सर्वविषयं सर्वथा-विषयमक्रमञ्चेति विवेकजं ज्ञानम्
 ॥५५॥ सत्त्वपुरुषयोः शुद्धिसाम्ये कैवल्यमिति ॥५६॥

॥ चतुर्थोऽध्यायः ॥

कैवल्य-पादः

जन्मौषधि-मन्त्र-तपः-समाधिजाः सिद्धयः ॥१॥
 जात्यन्तर-परिणामः प्रकृत्यापूरात् ॥२॥ निमित्तमप्रयोजकं
 प्रकृतीनां वरण-भेदस्तु ततः क्षेत्रिकवत् ॥३॥
 निर्माणचित्तान्यस्मितामात्रात् ॥४॥ प्रवृत्तिभेदे प्रयोजकं
 चित्तमेकमनेकेषाम् ॥५॥ तत्र ध्यानजमनाशयम् ॥६॥

कर्मशुक्लाकृष्णं योगिनस्त्रिविधमितरेषाम् ॥७॥ ततस्त-
द्विपाकानुगुणानामेवाभिव्यक्तिर्वासनानाम् ॥८॥ जाति-देश-
काल-व्यवहितानामप्यानन्तर्य स्मृतिसंस्कार योरेकरूप-
त्वात् ॥९॥ तासामनादित्वं चाशिषो नित्यत्वात् ॥१०॥
हेतुफलाश्रयालम्बनैः संगृहीतत्वादेषामभावे तदभावः ॥११॥
अतीतानागतं स्वरूपतोऽस्त्यध्वभेदाद्घर्मणाम् ॥१२॥

ते व्यक्त-सूक्ष्मा गुणात्मानः ॥१३॥ परिणामैकत्वा-
द्वस्तुतत्त्वम् ॥१४॥ वस्तुसाम्ये चित्तभेदात्तयोर्विभक्तः
पन्थाः ॥१५॥ तदुपरागापेक्षित्वाच्चित्तस्य वस्तु ज्ञाता-
ज्ञातम् ॥१६॥ सदा ज्ञाताश्चित्तवृत्तयस्ततप्रभोः पुरुषस्या-
परिणामित्वात् ॥१७॥ न चैकचित्ततन्त्रं वस्तु तदप्रमाणकं
तेदा किं स्यात् ॥१८॥ न तत् स्वाभासं दृश्यत्वात् ॥१९॥
एकसमये चोभयानवधारणम् ॥२०॥

चित्तान्तरदृश्ये बुद्धिबुद्धरतिप्रसङ्गः स्मृतिसङ्करश्च ॥२१॥
चित्तेष्प्रति-संक्रमायास्तदाकारापत्तौ स्वबुद्धि-संवेदनम् ॥२२॥
द्रष्ट-दृश्योपरकं चित्तं सर्वार्थम् ॥२३॥
तदसंख्येयव्यसना भिश्चित्रमपि परार्थं संहत्यकारित्वात् ॥२४॥
विशेषदर्शिन आत्मभाव-भावनानिवृत्तिः ॥२५॥
तदा विवेकनिम्नं कैवल्यप्रागभावं चित्तम् ॥२६॥ तच्छिद्रेषु
प्रत्ययान्तराणि संस्कारेभ्यः ॥२७॥ हानमेषां क्लेश-
वदुक्तेभ्यः ॥२८॥

प्रसंख्यानेऽप्यकुसीदस्य सर्वथा विवेकख्यातेर्धर्मपेषः
समाधिः ॥ २९ ॥ ततः क्लेशकर्म-निवृत्तिः ॥ ३० ॥ तदा
सर्वावरणमलापेतस्य ज्ञानस्याऽनन्त्यात् शेयमल्पम् ॥ ३१ ॥
ततः कृतार्थानां परिणामक्रमसमाप्तिर्गुणानाम् ॥ ३२ ॥
क्षणप्रतियोगी परिणामापरान्तनिर्ग्राह्यः क्रमः ॥ ३३ ॥
पुरुषार्थशून्यानां गुणानां प्रतिप्रसवः कैवल्यं स्वरूपप्रतिष्ठा वा
चितिशक्तेरिति ॥ ३४ ॥

* * *

॥ त्रिवेणीस्तोत्रम् ॥ [60]

श्री शङ्कराचार्य-कृतम्

श्रीगणेशाय नमः । मुक्तामयालंकृतमुद्रवेणी भक्ताभयत्राण
सुबद्धवेणी । मत्तालिगुञ्जन्मकरन्दवेणी श्रीमत्रयागे जयति त्रिवेणी ॥ १ ॥

लोकत्रयैश्वर्यनिदानवेणी तापत्रयोच्चाटनबद्धवेणी ।
धर्मर्थकामाकलनैकवेणी श्रीमत्रयागे जयति त्रिवेणी ॥ २ ॥

मुक्ताङ्गनामोहनसिद्धवेणी भक्तांतरानंदसुबोधवेणी ।
वृत्यन्तरोद्देगविवेकवेणी श्रीमत्रयागे जयति त्रिवेणी ॥ ३ ॥

दुग्धोदधिस्फूर्जसुभद्रवेणी नीलाभ्रशोभाललिता च वेणी ।
स्वर्णप्रभाभासुरमध्यवेणी श्रीमत्रयागे जयति त्रिवेणी ॥ ४ ॥

विश्वेश्वरोत्तुङ्कपर्दिवेणी विरिञ्चिविष्णुप्रणतैकवेणी ।
त्रयी पुराणा सुरसार्धवेणी श्रीमत्रयागे जयति त्रिवेणी ॥ ५ ॥

माङ्गल्य संपत्तिसमृद्धवेणी मात्रांतरन्यस्तनिदानवेणी ।
परम्परा पातकहारिवेणी श्रीमत्रयागे जयति त्रिवेणी ॥६॥

निमज्जदुन्मज्जमनुष्ठवेणी त्रयोदयीभाग्यविवेकवेणी ।
विमुक्तजन्माविभवैकवेणी श्रीमत्रयागे जयति त्रिवेणी ॥७॥

सौन्दर्यवेणी सुरसार्धवेणी माधुर्यवेणी महनीयवेणी ।
रत्नैकवेणी रमणीयवेणी श्रीमत्रयागे जयति त्रिवेणी ॥८॥

सारस्वताकारविधातवेणी कालिन्दकन्यामयलक्ष्यवेणी ।
भागीरथीरूपमहेशवेणी श्रीमत्रयागे जयति त्रिवेणी ॥९॥

श्रीमद्भवानी भवनैकवेणी लक्ष्मीसरस्वत्यभिमानवेणी ।
माता त्रिवेणी त्रयीरत्नवेणी श्रीमत्रयागे जयति त्रिवेणी ॥१०॥

त्रिवेणीदशकं स्तोत्रं प्रातर्नित्यं पठेत्रः ।
तस्य वेणी प्रसन्ना स्याद्विष्णुलोकं स गच्छति ॥११॥

॥ स्वरूपानुसन्धानम् ॥ [61]

दयालुं गुरुं ब्रह्मनिष्ठं प्रशान्तं समाराध्य मत्या विचार्य स्वरूपम् ।

यदाप्नोति तत्त्वं निदिध्यास्य विद्वान् परं ब्रह्म नित्यं तदेवाहमस्मि ॥

यदानन्दरूपं प्रकाशस्वरूपं निरस्तप्रपञ्चं परिच्छेदशून्यम् ।

अहं ब्रह्मवृत्त्यैकगम्यं तुरीयं परं ब्रह्म नित्यं तदेवाहमस्मि ॥

यदज्ञानतो भाति विश्वं समस्तं विनष्टं च सद्यो यदात्मप्रबोधे ।

मनोवागतीतं विशुद्धं विमुक्तं परं ब्रह्म नित्यं तदेवाहमस्मि ॥

॥ ब्रह्मकृतसरस्वतीस्तोत्रम् ॥ [62]

ऐं ऐं ऐं इष्टमन्त्रे कमलभवमुखाम्भोजभूतिस्वरूपे ।
रूपारूपप्रकाशे सकलगुणमये निर्गुणे निर्विकारे ॥
न स्थूले नैव सूक्ष्मेऽप्यविदितविभवे नापि विज्ञानतत्त्वे ।
विश्वे विश्वान्तरात्मे सुरवरनमिते निष्कले नित्यशुद्धे ॥

Charmed greatly with beejakshara ऐं ऐं ऐं (a mystical syllable) you are the embodiment of all prosperity and riches for Brahma's Lotus face. Thou revealest both the form and the formless. Thou art the embodiment of all attributes. Thou, again, art without attributes and change. Thou art neither gross nor subtle, and Thy glory is incomprehensible. Thou art beyond knowledge. Thou art everything, the inmost self of everything, the object of adoration even to the chief of gods. Thou art indivisible and eternally pure.

हीं हीं हीं जापतुष्टे हिमरुचिमुकुटे वल्लकीव्यग्रहस्ते ।
मातर्मातर्नमस्ते दह दह जडतां देहि बुद्धि प्रशान्ताम् ॥
विद्ये वेदान्तवेद्ये परिणतपठिते मोक्षदे मुक्तिमार्गे ।
मार्गातीतस्वरूपे भव मम वरदा शारदे शुभ्रहारे ॥

You rejoice with beejakshara of हीं हीं हीं. Adorned with a crown shining like sparkling snow, you are eagerly occupied in playing veena with your hands. Thou art knowledge supreme. Thou art known through the highest revelation and Thy glory is recited by the perfect ones. Thou art the giver of salvation, Thou art the way to salvation, but yet transcend it. Be propitious unto me, O Thou Goddess of learning. Be pleased to remove my dullness, and endow me with a keen and tranquil understanding.

नमस्ते परमं ब्रह्म नमस्ते परमात्मने ।
निर्गुणाय नमस्तुभ्यं सद्गूपाय नमो नमः ॥

महानिर्वाणतंत्रः

I bow to Thee, the supreme Brahman. I bow to Thee, the supreme Self. I bow to Thee who art above all qualities. I bow to Thee, the ever-existent, again and again.

Mahanirvanatantra, III, 74.

सर्वस्वरूपे सर्वेशो सर्वशक्तिसमन्विते ।
भयेभ्यस्त्राहि नो देवि दुर्गे देवि नमोऽस्तु ते ॥

देवीमाहात्म्यम्

O Mother, Thou art in the form of all things. Thou dost control all. Thou art the embodiment of all power, do Thou protect us from all fear. O remover of all ills, salutations to Thee.

Devimahatmya, XI, 23.

सत्संगत्वे निस्संगत्वं
 निस्संगत्वे निर्मोहत्वम् ।
 निर्मोहत्वे निश्चलतत्त्वं
 निश्चलतत्त्वे जीवन्मुक्तिः ॥

Association of virtuous people leading pure life
 results in detachment;
 Detachment leads to freedom from delusion;
 Undeluded, one contacts changeless Reality;
 Contact with Reality bestows Liberation-while-alive.

Sri Sankaracharya

विषयसूची

	पृष्ठम्
1. प्रार्थना	1
2. शान्तिमन्त्रः	4
3. ईशावास्योपनिषत्	7
4. ऐतरेयोपनिषत्	12
5. कठोपनिषत्	174
6. केनोपनिषत्	206
7. कलिसन्तरणोपनिषत्	306
8. कैवल्योपनिषत्	311
9. गणपत्यथर्वशीर्षोपनिषत्	168
10. छान्दोग्योपनिषत्	209
11. तैत्तिरीयोपनिषत्	17
12. नारायणोपनिषत्	10
13. प्रश्नोपनिषत्	198
14. बृहदारण्यकोपनिषत्	65
15. महानारायणोपनिषत्	32
16. माण्डूक्योपनिषत्	196
17. मुण्डकोपनिषत्	187
18. सूर्योपनिषत्	171
19. सरस्वती-रहस्योपनिषत्	308
20. श्वेताश्वतरोपनिषत्	294
21. अरुणप्रश्नः	365
22. श्रीरुद्रप्रश्नः (लघुन्यासः)	348
23. श्रीरुद्रप्रश्नः (संहितापाठः)	352
24. चमकप्रश्नः	360
25. गायत्रीमन्त्रः	449

	पृष्ठम्
26. दशशान्तयः	440
27. मन्त्रपुष्पम्	446
28. क्षमा प्रार्थना	448

सूक्तानि

29. अघमर्षणसूक्तम्	37
30. अग्निसूक्तम्	420
31. अक्षीभ्यां ते सूक्तम्	419
32. आयुष्यसूक्तम्	421
33. आ नो भद्राः सूक्तम्	422
34. दुर्गासूक्तम्	409
35. देवीसूक्तम्	410
36. नीलासूक्तम्	408
37. नवग्रहसूक्तम्	423
38. नक्षत्रसूक्तम्	426
39. नासदीयसूक्तम्	433
40. नारायणसूक्तम्	400
41. पुरुषसूक्तम्	398
42. पवमानसूक्तम् (पुण्याहवाचनम्)	434
43. भाग्यसूक्तम्	439
44. भूसूक्तम्	407
45. मेधासूक्तम्	411
46. रात्रीसूक्तम्	416
47. रोगनिवारणसूक्तम् (अर्थर्वणवेदः)	436
48. विष्णुसूक्तम्	402

पृष्ठम्

49.	श्रीसूक्तम्	403
50.	सरस्वतीसूक्तम्	412
51.	सं गच्छध्वं सं वदध्वं	438
52.	हिरण्यगर्भःसूक्तम्	437

घनपाठमन्त्राः

53.	ईशावास्योपनिषत् घनपाठः	315
54.	गणपति-प्रार्थना घनपाठः	335
55.	गायत्रीमन्त्रः घनपाठः	338
56.	मृत्युञ्जयमहामन्त्रः घनपाठः	342
57.	रुद्रनमस्कारमन्त्रः घनपाठः	343
58.	सरस्वती-प्रार्थना घनपाठः	337
59.	शिवमन्त्राः घनपाठः	339
60.	शिवपञ्चाक्षरीमन्त्रः घनपाठः (पदपाठः क्रमपाठः जटापाठः)	341

सामवेदमन्त्राः

61.	आरण्यकगानम्	346
62.	गायत्रीसामगानम्	345
63.	बृहत्सामगानम्	346
64.	रथन्तरसामगानम्	345

दिव्यस्तोत्रम्

1.	अम्बास्तोत्रम्	503
2.	अत्रपूर्णस्तोत्रम्	505
3.	अर्धनारीश्वरस्तोत्रम्	473
4.	आदित्यहृदयम्	484
5.	इन्द्राक्षी स्तोत्रम्	508
6.	उमामहेश्वरस्तोत्रम्	472

मन्त्रपृष्ठम्]	विषयसूची	605
		पृष्ठम्
7.	उपदेशपञ्चकम्	586
8.	कनकधारास्तोत्रम् (कनकलक्ष्मीस्तवः)	514
9.	कालभैरवाष्टकम्	482
10.	कृष्णाष्टकम्	490
11.	कैलासपति-प्रार्थना	471
12.	गणेशपञ्चरत्नम्	453
13.	महागणेशपञ्चरत्नस्तोत्रम्	452
14.	गणपतिस्तोत्रम्	454
15.	गुरुस्तोत्रम्	454
16.	गुर्वष्टकम्	455
17.	गङ्गास्तोत्रम्	520
18.	जगद्धात्रीस्तोत्रम्	499
19.	जगत्राथाष्टकम्	492
20.	त्रिवेणीस्तोत्रम्	597
21.	दारिद्र्यदहनशिवस्तोत्रम्	466
22.	द्वादशज्योतिर्लङ्घस्मरणम्	463
23.	द्वादशज्योतिर्लङ्घस्तोत्रम्	462
24.	दुर्गादिवीध्यानम् (दुर्गापूजा)	531
25.	दुर्गासहस्रनामस्तोत्रम्	533
26.	देवीप्रणामः (सर्व-मङ्गल-माङ्गल्ये)	532
27.	नवग्रहदेवता प्रार्थना	487
28.	नर्मदाष्टकम्	524
29.	निर्वाणषट्कम्	481
30.	मदनमोहनाष्टकम्	494
31.	महामृत्युञ्जयस्तोत्रम्	474
32.	महालक्ष्म्यष्टकम्	517
33.	मृतसञ्जीवनस्तोत्रम्	477

	पृष्ठम्
34. मीनाक्षीपञ्चरत्नम्	500
35. मीनाक्षीस्तोत्रम्	502
36. यमुनाष्टकम्	522
37. रामकृष्णप्रणाममन्त्रः	527
38. रामकृष्णस्तोत्रम्	526
39. रामकृष्णध्यानस्तोत्रम्	527
40. रामचन्द्रस्तवः	488
41. ललितासहस्रनामस्तोत्रप्रारम्भः (पूर्वभागः)	551
42. ललितासहस्रनामस्तोत्रम्	557
43. ललितासहस्रनामस्तोत्रम् (उत्तरभागः फलश्रुतिः)	576
44. विवेकानन्दध्यानम्	530
45. विवेकानन्दपञ्चकम्	530
46. वेदसारशिवस्तोत्रम्	464
47. वेङ्कटेशप्रपत्तिः	495
48. वेङ्कटेशमङ्गलाशासनम्	497
49. शारदादेवीध्यानस्तोत्रम्	528
50. शारदादेवीस्तोत्रम्	528
51. शिवपञ्चाक्षरस्तोत्रम्	459
52. शिवषडक्षरस्तोत्रम्	459
53. शिवाष्टकम्	460
54. शिवजयजयकारध्यानस्तोत्रम्	465
55. शिवताण्डवस्तोत्रम्	468
56. शिवमानसपूजा	470
57. शिवस्तोत्रम्	480
58. षट्पदीस्तोत्रम्	587
59. सरस्वतीस्तोत्रम्	518
60. सुवर्णमालास्तुतिः	457

	पृष्ठम्
61. स्वरूपानुसन्धानम्	598
62. सरस्वतीस्तोत्रम् [ब्रह्मकृतसरस्वतीस्तोत्रम्]	599

विविध श्लोकः:

63. आदिदेव नमस्तुभ्यम्	336
64. एकं ब्रह्मैवाद्वितीयम्	310
65. किं ज्योतिस्तव	9
66. जगदुरो नमस्तुभ्यम्	340
67. त्वं परं परमं तेजः	186
68. दुर्जनः सज्जनो भूयात्	450
69. नमस्ते परमं ब्रह्म नमस्ते परमात्मने	600
70. नमामीशमीशाननिर्विणरूपम्	364
71. यथा बिम्बमेकम्	408
72. यस्मात् सर्वमिदम्	436
73. यं ध्यायन्ति बुधाः	347
74. यं ब्रह्मा वरुणेन्द्ररुद्रमरुतः	438
75. वाणी गुणानुकथने	307
76. शान्ताकारं भुजगशयनम्	11
77. सत्यव्रतं सत्यपरम्	314
78. सर्वशक्तीश्वरः सर्वः	305
79. सर्वस्वरूपे सर्वेषो सर्वशक्तिसमन्विते	600
80. सत्संगत्वे निस्संगत्वं	601
81. सर्वस्तरतु दुर्गाणि	609
82. हरेनाम हरेनाम	307

पातञ्जल-योगसूत्रपाठः:

83. (i) समाधि-पादः	588
(ii) साधन-पादः	590
(iii) विभूति-पादः	593
(iv) कैवल्य-पादः	595

॥ वेदान्त महावाक्यम् ॥

(with respect to four Vedas)

१. प्रज्ञानं ब्रह्म (ऋग्वेदः ऐतरेयोपनिषत् अ.३ खण्डः १ म.३)
Consciousness is Brahman (Rigvedah)
२. अहं ब्रह्मास्मि (यजुर्वेदः बृहदारण्यकोपनिषत् अ.१ ब्रा.४ म.१०)
I am Brahman (Yajurvedah)
३. तत्त्वमसि (सामवेदः छान्दोग्योपनिषत् अ.६ खण्डः ८ म.७)
Thou art That (Samavedah)
४. अयमात्मा ब्रह्म (अथर्वण वेदः माण्डूक्योपनिषत् प्रथमः खण्डः १-२)*
This self is Brahman (Atharvanavedah)

Also for अयमात्मा ब्रह्म refer बृहदारण्यकोपनिषत् (अ.२ ब्रा.५ म.१९)

श्री रामकृष्ण मन्दिरम् - बेलूर मठ

सर्वस्तरतु दुर्गाणि सर्वे भद्राणि पश्यतु ।
सर्वस्सद्वृद्धिमाप्नोतु सर्वः सर्वत्र नन्दतु ॥